

4

2018

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНО – ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

4
2018

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

4/2018 ГОДИНА LXX

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426 □

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

Проф. др *Младен* Вуруна, генерал-мајор

ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ

ДИРЕКТОРКА

Проф. др Силва Добрић

УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

Милан Тепшић, потпуковник

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Митар Ковач, генерал-мајор у пензији, председник; ван. проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; проф. др Јан Марчек, пуковник у пензији; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Јованка Шарановић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, Браће Југовића 19, 11002 Београд *
vojno.delo@mod.gov.rs * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, tel./faks:
+381-11-3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 *

Рукописи се не враћају

Часопис излази осам пута годишње

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Владан Д. Станић</i> Правац даљег развоја мировних операција УН и његов утицај на учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама	9–40
<i>Сања Радаковић</i> <i>Витомир Станковић</i> Турска на путу од демократије до аутократије	41–48
<i>Станимир Ђукић</i> Међународна безбедност и међународне организације у међународним односима савременог света	49–67

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Давор М. Милошевић</i> Ризици глобализације – безбедносни и еколошки изазов	68–85
<i>Зоран М. Кесић</i> <i>Радомир Г. Зековица</i> Лице и наличје милитаризације полиције	86–99
<i>Светлана Р. Ристовић</i> Генеза, схватање и остваривање управљања људским ресурсима у институцијама безбедности	100–116
<i>Обрад Стевановић</i> <i>Дане Субошић</i> <i>Далибор Кекић</i> Политика управљања људским ресурсима као фактор система полицијског образовања	117–128
<i>Маја Суботин</i> Заштита деце у међународном хуманитарном праву	129–144
<i>Драган Јовашевић</i> Сузбијање насиља у породици у Републици Србији	145–161

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Владо Радић</i> <i>Никола Радић</i> Економски аспекти и национална самодовољност одбрамбене индустрије Републике Србије	162–179
<i>Влада М. Митић</i> <i>Срђан М. Благојевић</i> <i>Ранко Л. Лојић</i> Усклађивање мотива и циљева битних субјеката планирања развоја система одбране	180–201

<i>Миломир Рајић</i> <i>Хатица Бериша</i> <i>Игор Баришић</i> Изазови спровођења мобилизације у систему одбране Републике Србије	202–221
<i>Горан М. Бањац</i> <i>Миладин З. Живковић</i> <i>Саша В. Денда</i> Употреба снага базирана на ефектима	222–241
<i>Миомир Јасиковац</i> Формирање тимова за процес рада на доношењу одлуке за противтерористичке операције у Републици Србији	242–258
<i>Дејан Р. Инђић</i> <i>Владимир Р. Филиповић</i> Модел снага АБХ службе за отклањање последица примене радиолошког оружја у терористичке сврхе	259–281
<i>Милан Ковачевић</i> <i>Ранко Л. Лојић</i> <i>Бојан Кузмановић</i> Селекција официра Војске Србије за упућивање на Генералштабно усавршавање применом методе аналитичког хијерархијског процеса	282–299

ВОЈНОЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД

<i>Марија Лукић</i> <i>Саша Трандафиловић</i> Импликације јединственог система плата у јавном сектору на плате професионалних припадника Војске Србије	300–309
<i>Иван Н. Ивковић</i> <i>Саша Б. Јовић</i> Упоредна анализа стопе незапослености добијене на основу анкетних и административних података	310–329
<i>Гордана Петровић</i> <i>Бобан Дашић</i> <i>Дејан Дашић</i> Природно кретање становништва у Шумадијском округу као фактор привредног развоја	330–342

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

<i>Гаврило Остојић</i> <i>Татјана Остојић</i> Климатске промене и насилни конфликти српског народа у последњих 1.200 година	343–366
--	---------

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

<i>Младен Р. Тишма</i> Приказ књиге Златомира Грујића „Ваздухопловство у Априлском рату“	367–369
--	---------

ПРАВАЦ ДАЉЕГ РАЗВОЈА МИРОВНИХ ОПЕРАЦИЈА УН И ЊЕГОВ УТИЦАЈ НА УЧЕШЋЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ И ДРУГИХ СНАГА ОДБРАНЕ У МУЛТИНАЦИОНАЛНИМ ОПЕРАЦИЈАМА

Владан Д. Станић*
Министарство одбране Републике Србије,
Сектор за политику одбране

У раду је представљен осврт на извештај Независног панела о мировним операцијама Уједињених нација из 2015. године и правце даљег развоја и ангажовања Уједињених нација, као и препоруке Уједињених нација државама контрибуторима снага и другим субјектима у циљу изградње боље архитектуре мировних операција и ефективног прилагођавања променљивим ситуацијама и новим захтевима у будућности. Такође, у раду су представљени услови који имају утицај на мировне операције, њихов утицај на учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама и мере које, у циљу унапређења свог учешћа, Република Србија предузима на националном нивоу као одговоран и значајан контрибутор снага. Радом је констатовано и да се мировне операције данас изводе у знатно сложенијим политичким и оперативним условима. Наведено се првенствено огледа кроз еволуцију мировних операција од традиционалне улоге очувања мира, надгледања спровођења мировног споразума на терену, до реализације великог броја задатака што доводи до њихове мултидимензионалности и дефинисања „робусних“ мандата мисија.

Кључне речи: *Уједињене нације, Европска унија, мировне операције, мултинационалне операције, међународне организације, мир, безбедност*

* Мр Владан Станић је руководилац Групе за међународне организације и мултинационалне операције Управе за међународну војну сарадњу СПО МО. Одређена мишљења изнета у раду представљају личне ставове аутора и нужно не манифестују званичне ставове Министарства одбране и Војске Србије. vladan.stanic@mod.gov.rs

Увод

Уједињене нације (УН) су 1948. године на Блиском истоку успоставиле прву операцију очувања мира (*peacekeeping*) *UNTSO* и прву специјалну политичку мисију.¹ Готово 70 година од тада, мировне операције УН чине главни део напора УН у циљу очувања мира, безбедности и живота људи широм света. Око 120.000 људи, мушкараца и жена, војника, полицајаца, цивила и волонтера, служи под заставом мира у скоро 40 мисија распрострањених на четири континента у циљу превенције конфликта, пружања помоћи мировним процесима, заштити цивила и одржања крхких мировних процеса.²

Поред УН, важну улогу у циљу очувања мира у свету имају и регионалне међународне организације, попут Европске уније (ЕУ), Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Северноатлантског савеза (НАТО), Афричке уније (АУ), али и појединих држава, Француске, Италије и других земаља, које се ангажују у складу са Поглављем VIII Повеље УН и мандатом одобреним од Савета безбедности УН. Међународне организације - УН, ЕУ, НАТО, ОЕБС и АУ, коалиције држава, као и поједине државе самостално, тренутно ангажују укупно 171.535 припадника (од чега: 148.304 војника, 14.476 полицајаца, 8.755 цивила) у 77 разних мисија у циљу очувања мира у свету.³

Мировне операције УН су показале висок степен прилагодљивости у различитим кризним ситуацијама и значајно допринеле успешном решавању и смањењу броја конфликта широм света у протеклих 20 година. Данас, међутим, постоји забринутост да наведени тренд смањења криза може променити смер и да појава нових конфликта или изазова у конфликтима може надмашити способност мировних операција УН да пруже адекватан одговор. Да би успеле у остварењу свог циља, постоји потреба за прилагођавањем новим условима који владају на терену. Велики број мировних операција се данас изводи у условима у којима постоји „мало“ мира који треба сачувати или мир уопште не постоји, нити постоји мировни споразум који треба бити подржан. Напрезање њихових оперативних способности је приметно, али је политичка подршка мировном процесу на терену најчешће недовољна. Постоји широк јаз између онога шта се од мировних операција данас очекује на терену, а шта су оне у ствари способне да пруже или обезбеде. Да би мировне операције УН биле у могућности да ефектно и адекватно одговоре на савремене иза-

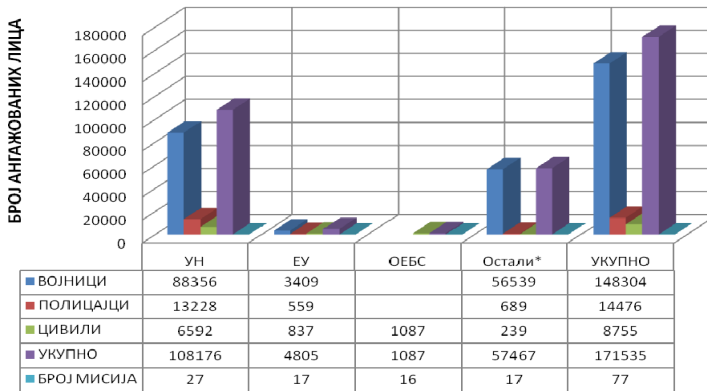
¹ Паралелно са спровођењем мандата прве мировне операције, односно операције очувања мира на Блиском истоку (*UNTSO*), 1948. године формирана је и прва специјална политичка мисија УН, када је резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 186 од 14. маја 1948. године, у Палестини постављен први медијатор УН Фолке Бернадоти (*Count Folke Bernadotte*).

² На дан 31. децембра 2016. године, снаге УН ангажоване у 16 операција очувања мира и 11 специјалних политичких мисија на терену су бројале 118.563 ангажованих припадника, од чега 87.604 војника, 12.772 полицајаца, 5.256 међународног цивилног особља (31. јул 2015. године), 11.215 локалног цивилног особља (31. јул 2015. године) и 1.716 волонтера УН. Наведено према: <http://www.un.org/en/peacekeeping/about/>, приступано: 29.01.2017. године.

³ Наведено према ZIF: интернет: <http://www.zif-berlin.org/en/about-zif/news/detail/article/neue-zif-weltkarte-friedenseinsatz-201617.html>, приступано: 28.12.2016. године. Различити извори дају различите податке јер примењују другачију методологију приказивања података. Из тог разлога постоји разлика у подацима садржаним у фусноти 3 и табели, јер подаци ZIF не садрже број локалног цивилног особља у мировним операцијама УН.

зове тај јаз мора бити максимално сужен. Са новом генерацијом конфликта који су, доказано у пракси, све тежи за решавање, од велике важности је да мировне операције УН заједно са регионалним и другим партнерима, комбинују своје ресурсе, знања и способности и искористе предност уједињења свих расположивих снага у служби очувања мира и безбедности у свету.

МУЛТИНАЦИОНАЛНЕ ОПЕРАЦИЈЕ

Графикон 1 – Број ангажованог особља у мултинационалним операцијама (*НАТО, АУ и поједине државе самостално) (Извор података ZIF)

„Мировњаци” УН су тренутно ангажовани у ситуацијама које никад нису биле са већим степеном несигурности и нестабилности, не уживају ниво поштовања од стране сукобљених страна који су имали током шездесетих и седамдесетих година 20. века, нити им са сигурношћу данас могу бити гарантовани имунитет и безбедност, већ су напротив све чешће изложени директним нападима. До пре неколико деценија, мировне операције су биле углавном покретане након прекида непријатељстава и потписивања мировних споразума како би се сачувао постигнути мир.

Савремене мисије УН суочене су са комплексном политичком ситуацијом и тешким оперативним условима на терену које диктирају сукоби који су у току. Промене у оперативном окружењу знатно утичу на извршавање задатака и захтевају изналажење начина за њихово унапређење, како би одговор на те промене био адекватан. Поједине мировне операције се изводе изван зоне сукоба и у условима у којима нема политичког споразума или где су напори за успостављање мировног процеса неуспешни, јер стране у сукобу нису вољне да преговарају или пак нарушавају репутацију мисије успостављањем одређених ограничења на спровођење мандата мисија.

Пример такве мисије је у Малију *MINUSMA*, која није у могућности да одржи ефективно присуство у самој зони конфликта и где се припадници мисије свакодневно суочавају са нападима екстремних група. Мировна операција УН у ДР Конгу *MONUC/MONUSCO* се 17 година изводи у циљу спречавања сукоба на локалном и

регионалном нивоу, а током 2013. године мисији је дат мандат за извођење и офанзивних операција.⁴ Извршавање задатака надгледања сукоба и патролирања у зони мировне операције у области Дарфур *UNAMID*, као и напор на локалном нивоу за изградњу дијалога, реализује се делимично и ограничено. У Јужном Судану *UNMISS*, амбициозна агенда за пружање подршке новој независној држави је доживела неуспех избијањем грађанског рата, услед чега је мисија прешла у реактивно стање штитећи првенствено цивиле, укључујући на десетине хиљада избеглих лица у камповима УН. Мировни процес на Блиском истоку је у једном тренутку био готово заустављен. Нагло погоршање безбедносне ситуације угрозило је животе припадника мисија УН размештених у ДР Конгу (*MONUSCO*), Ираку (*UNAMI*), Малију (*MINUSMA*), Блиском истоку (*UNIFIL*, *UNTSO* и *UNDOF*), Сомалији (*UNOSOM*), Централноафричкој Републици (*MINUSCA*) и Либији (*UNSMIL*).

У готово свим наведеним мисијама особље УН је било принуђено на евакуацију и предислокацију на безбедније позиције. Тренутна ситуација у Либији, Сирији, Ираку, Јемену и Украјини резултат је одсуства јединства кључних међународних субјеката, превенције и медијације, као и поларизације регионалних интереса. У сваком од ових примера, УН и њени партнери нису били у могућности да у мировни процес уведу политичке напоре нужне да обезбеде решење сукоба и на крају омогуће поуздану излазну стратегију за ове мисије. Специјалне политичке мисије УН, које делују паралелно са међународним безбедносним снагама, оствариле су одређени напредак у Авганистану и Сомалији. Услед деловања „Исламске државе“ на територији Ирака, Сирије и ширем региону, али и серија терористичких напада на „старом“ континенту, страх и стрепња су се поново вратили у те државе. На наведене мировне процесе посебно има утицај мигрантска криза настала услед сукоба на северу Африке и Блиском истоку, која је европски континент ставила пред нови изазов – прилив стотина хиљада миграната, а самим тим довела и до покретања нових мултинационалних операција, попут мисије ЕУ (*EUNAVFOR MED Sophia*) и НАТО (*Sea Guardian*) у региону Медитерана. Најновији сукоб између Јерменије и Азербејџана, који представља најозбиљније кршење примирја од 1994. године, односно од постизања споразума о прекиду ватре у области Нагорно Карабах, кулминирао је почетком априла 2016. године, показујући при том да се „привидно замрзнути“ конфликти увек могу изненада активирати. Такође, мировне операције се успостављају и изводе у областима погођеним природним катастрофама услед климатских промена и разних епидемија (ебола). Поред политичких, оперативних и безбедносних изазова са којима се сусрећу мисије на терену, случајеви сексуалне експлоатације и злостављања почињених од стране особља УН, упркос политици нулте толеранције, настављају да наносе штету мировном процесу и ангажованом особљу УН, а самим тим и УН као међународној организацији. Све наведено указује на постојање реалне потребе за већим и свеобухватнијим улагањем у мировне операције УН, односно потребу прилагођавања новим безбедносним и политичким условима у кризним жариштима, као што су асиметричне и неконвенционалне претње.

⁴ Усвајањем Резолуције СБ УН бр. 2098 (2013) промењен је мандат мисије УН којим је одобрено извођење офанзивних задатака.

Услови у којима ће се изводити мултинационалне операције

Услед промене суштине мировних операција и са навршавањем 15 година од „Брахимијевог извештаја”,⁵ тадашњи генерални секретар УН Бан Ки-мун⁶ је 31. октобра 2014. године формирао Независни панел за мировне операције УН⁷ у циљу израде свеобухватне процене стања актуелних мировних операција УН и идентификације потреба у будућности. Панел је размотрио широк спектар питања са којима се суочавају мировне операције укључујући промену природе конфликта, развој мандата, изазове изградње мира, административне и управљачке аранжмане, планирање, партнерства, заштиту људских права и заштиту цивила, војне могућности мировних операција, као и учинак мировних операција на терену. Панел је сагледао предлоге и очекивања од различитих субјеката ангажованих на терену и размотрио на који начин УН могу ефективније дати допринос очувању мира, пружајући помоћ државама које су захваћене конфликтом и обезбеђујући да мировне операције и специјалне политичке мисије остану снажне у променљивим и сложеним условима деловања. Основне мере или промене којима УН посвећују посебну пажњу и које морају бити уграђене у будућу архитектуру мировних операција, уколико се жели остварити напредак и бољи резултати на терену, подразумевају: доминацију политике, односно доминацију медијације и превенције конфликта; јасне смернице за покретање мултинационалних операција и дефинисање достижних мандата мировних операција; флексибилнију употребу спектра мировних операција; унапређење процеса планирања мировних операција; брже и флексибилније генерисање снага и њихово размештање на терену; снажније партнерство; заштиту особља УН и цивилног становништва; јасну примену силе; примену модерне технологије, пораст нивоа учешћа у цивилним мисијама и повећање улоге жена у мировним операцијама УН. На учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама у наредним годинама утицаће услови у којима ће се изводити мировне операције УН, превасходно узимајући у обзир комплексност и њихову мултидимензионалност, безбедносне услове, природне катастрофе и разне епидемије у зони операција, као и мере за унапређење учешћа које буду предузете од стране УН.

Доминација политике – медијација и превенција конфликта

Очување мира је највећа и најважнија активност УН, при чему „плави шлемови” чине основу и представљају највидљивији део већине мисија размештених на терену. Учешће у мировним операцијама УН пружа могућност државама да покажу своју посвећеност и дају допринос међународном миру и стабилности, односно да

⁵ Независни панел на високом нивоу за мировне операције и специјалне политичке мисије УН формиран 2000. године, под руководством Лахдара Брахимија (*Lakhdar Brahimi*) из Алжира израдио је стратешки преглед мировних операција УН под називом „Брахимијев извештај” (*Brahimi Report*), Резолуција ГС/СБ УН А/55/305–S/2000/809.

⁶ Од 1. јануара 2017. године нови генерални секретар УН је Антонио Гутереш (Португал).

⁷ Независним панелом на високом нивоу за мировне операције и специјалне политичке мисије Уједињених нација председавао је Хозе Рамос Хорта (*Jose Ramos Horta*) из Источног Тимора, заједно са госпођом Амером Хак (*Ameerah Haq*) из Бангладеша, као потпредседником, бившим подсекретаром УН за подршку на терену.

испуне своје обавезе које произлазе из одредбе члана 43. Повеље УН.⁸ Спречавање оружаних сукоба је основна и најважнија одговорност међународне заједнице. Зато је у центру напора на националном, регионалном и глобалном нивоу управо спречавање избијања сукоба, а не чекање да до сукоба дође како би се приступило његовом решавању. На овај начин чувају се људски животи и спречава социјално, економско и физичко разарање државе коју је задесила криза.

Политика и политичка решења морају доминирати у мировном процесу, јер се одрживи мир не остварује само кроз војно-техничко ангажовање, већ кроз политичке процесе и решења, имајући у виду да једино политичка решења могу довести до завршетка конфликта и обезбедити први корак држава ка одрживом миру. Због тога спречавање конфликта и медијација морају бити постављени у први план, током преговора, надгледања прекида ватре, помоћи при имплементацији мировних споразума, управљања кризама и другим напорима за постизање одрживог мира. Такође, паралелно са извођењем мировне операције на терену, од УН се очекује да имају водећу улогу и у политичким напорима током мировног процеса. Из тог разлога, постоји захтев према генералном секретару УН да се за сваку мировну операцију одреди медијатор, који може бити његов специјални представник или изасланик, са мандатом да води мировне преговоре и делује паралелно са операцијом очувања мира.

Када се ради о сарадњи више међународних организација, што ће све чешће бити случај у будућности, у таквим ситуацијама постоји потреба формирања заједничког представника, а биће неопходна и блиска сарадња представника УН и његовог пандана на регионалном нивоу. Циљеви очувања мира подразумевају подршку политичком процесу, миру и безбедности, као и помоћ државама у транзицији из конфликта у одрживи мир. То значи да је први и основни задатак мировних операција да доведу до обуставе непријатељстава и заштите цивиле, пре него што буду усмерене на успостављање дуготрајног и одрживог мира.

Флексибилнија употреба спектра мировних операција⁹

Уједињене нације имају мандат добијен од држава чланица да кроз широк спектар и избалансирану примену мирољубивих и принудних мера које им стоје на располагању, укључујући и примену силе, очувају мир и безбедност у свету. У зависности

⁸ У складу са одредбом члана 43. Повеље УН, а у циљу доприноса очувању међународног мира и безбедности, државе чланице УН се обавезују да, између осталог, по потреби и захтеву, ставе своје војне ресурсе на располагање Савету безбедности.

⁹ Термин „мировне операције“ је у употреби у систему УН и обухвата врсте операција како је наведено у тексту. Термин „мултинационалне операције“ је шири термин, термин који је у званичној употреби у Републици Србији и, у смислу Закона о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 88/09), обухвата мисије и задатке у очувању националне, регионалне и глобалне безбедности и мира у свету, и то: операције очувања, одржавања и изградње мира у свету; операције спречавања сукоба и успостављања мира; заједничке одбрамбене операције у складу са прописима о одбрани; операције пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма и терористичких напада већих размера; учествовање у хуманитарним операцијама у случају природних, техничко-технолошких и еколошких несрећа већих размера и пружање помоћи у кризним ситуацијама.

од ситуације на терену и циља који се жели остварити, УН могу покренути различите мировне операције. Термин „мировне операције“ (*Peace Operations*) значајније је уведен у употребу након израде извештаја Независног панела за мировне операције из 2000. године („Брахимијев извештај“), који је обухватио и дефинисао читав спектар операција које могу бити предузете од стране УН у циљу очувања међународног мира и безбедности, попут превенције конфликта (*conflict prevention*), успостављања мира (*peacemaking*), наметања мира (*peace enforcement*),¹⁰ очувања мира (*peacekeeping*) и изградње мира (*peacebuilding*).¹¹ Наведени спектар мировних операција УН мора у будућности бити коришћен флексибилније у циљу одговора на променљиве услове и потребе на терену. Мировне операције УН су ретко ограничене на примену једног облика активности. Иако се могу изводити засебно, досадашња пракса је показала да постоји све већа потреба њиховог међусобног повезивања, односно заједничке и истовремене примене. Уколико се изводе појединачно, оне неће успети да обезбеде свеобухватан приступ у циљу решавања узрока конфликта у основи, а затим уклоне или умање ризик од поновног избијања сукоба. Иако постоји њихово међусобно преклапање и прилично нејасна граница, успостављање јасне разлике између њих треба да створи услове за наставак пружања успешног одговора на кризу и постепену транзицију између различитих фаза мисије.

Формирање јасних смерница за успостављање мировних операција и дефинисање достижних мандата

Поред тога што су мировне операције током протеклих година постале више-струко способније и ефикасније, пред УН постоји и даље велики број изазова. Ресурси за превенцију сукоба и медијацију су недовољни услед чега УН нису у могућности да благовремено одговоре на појаву кризе. Мандати и задаци мировних операција су дефинисани на основу постојећег шаблона уместо да буду прилагођени конкретној ситуацији и уз примену војно-техничког приступа у склопу снажних политичких напора за решавање сукоба. Један од кључних проблема јесте да УН, како у даљој, тако и у блиској прошлости, нису биле у могућности да брзо разместе потребне и адекватне мировне снаге на терен већ су се ослањале на углавном недовољне војне и полицијске капацитете.

Доношење одлука на основу недовољно квалитетних процена, као и чињеница да државе контрибутори снага нису у потребној мери консултоване приликом израде или измене мандата мировних операција, доводе до тога да расположиви ресурси које државе обезбеђују не подржавају амбиције мандата мисије, што у каснијој фази

¹⁰ Наметање мира (*peace enforcement*) се помиње у чл. 45. и 50. Поглавља VII Повеље УН.

¹¹ Док се операције очувања мира (*peacekeeping*) и наметања мира (*peace enforcement*) углавном везују за ангажовање војно особља, иако у одређеној мери садрже и елементе полицијских и цивилних капацитета, специјалне политичке мисије УН (специјални изасланици и посредници - медијатори, регионалне канцеларије за превентивну дипломатију, посматрачке мисије намењене за надгледање прекида ватре и избора, мале техничке специјалистичке мисије за подршку одржавању избора и др.) су углавном заступљене у мировним операцијама које се односе на превенцију конфликта (*conflict prevention*), успостављање мира (*peacemaking*) и изградњу мира (*peacebuilding*).

има утицај на његово извршавање и размештај снага на потребном нивоу. Очекивања и способности УН се морају приближити, односно способности УН морају испуњити очекивања тако да задаци у оквиру мандата мисија буду у сагласности са ресурсима који требају бити обезбеђени на терену, као и са овлашћењима и одговорностима које су дате ангажованом особљу на терену. Из тог разлога постоји потреба да се у будућности сваки конфликт, свака криза, појединачно и детаљно разматра у циљу установљавања кључних разлога за његово постојање и, у складу с тим, прецизно дефинише мандат мировне операције. Раније уочени проблеми у вези са ограниченим могућностима благовременог прикупљања, анализе и процене информација које се добијају са терена, а на којима је потребно израдити процену конфликта, политику, стратегију и план ангажовања, указују на неопходност успостављања посебног капацитета за анализу и размену обавештајних информација и планирање, које ће потпуно и благовремено информисати највиши ниво доносилаца одлука.

Поред унапређења квалитета својих анализа, од Секретаријата УН се очекује да знатно раније отпочне и процес доношења одлука. Такође, наглашавајући значај трилатералних консултација између Савета безбедности, Секретаријата УН и држава конструктора снага, убудуће и координација у процесу дефинисања мандата мировних операција, његове ревизије и проширења мора бити активнија и фреквентнија. Мандати би требало да буду јаснији, поузданији и достижнији, односно усмеренији, са могућношћу редовних прегледа и са јасном излазном стратегијом. Последњих година, мандати су постали опширнији, са доста задатака, а самим тим дуготрајнији и специфичнији, што је довело до тога да буду мање реални и изводљиви, посебно у условима погоршања политичко-безбедносне ситуације на терену која је онемогућавала њихову имплементацију.

Проблем који доводи до појаве многобројних задатака у оквиру мандата мировне операције настаје управо у раној фази планирања где масовне процене ситуације генеришу свеобухватне и превише детаљне извештаје који даље воде до „робусних“ мандата мисија препуних задатака. Овакви мандати отежавају напоре на приоритетизацији задатака и фазној имплементацији мандата чиме је напредак у таквим ситуацијама тешко остварљив. Доношење мандата мисија, односно његових измена, треба да буде поступно, омогућавајући развој мисија током времена, што је свакако ефикасније од опције да се кроз један „робустан“ приступ покушају остварити и извршити сви циљеви и задаци одједном, што може довести пре до неуспеха него до успеха мисије. Такође, постоји неслагање држава чланица Савета безбедности по питању проширења мандата мировних операција додељивањем задатака социјалне и хуманитарне природе, који оптерећују ангажовање и тешко су остварљиви од стране мировних операција, а са друге стране не представљају стварну претњу по међународни мир и безбедност.

Брже и флексибилније планирање, генерисање и размештање снага на терену

Успех мировне операције зависи од правовременог планирања ресурса од стране међународних организација и држава конструктора снага, које подразумева способност да неопходне снаге буду формиране у што краћем периоду и размештене на право место и у право време. Секретаријат УН треба да отпочне са иницијалним планира-

њем мировних операција чим се донесу прве одлуке и дефинишу циљеви за дату кризну ситуацију и предложени тип операције. Наведено подразумева и одлуку да ли ће војни ресурси бити ангажовани, у ком обиму и у којим областима је потребна подршка.

Иако су се мировне операције показале ефикасним у многобројним ситуацијама и даље постоји потреба за њиховим сталним прилагођавањем актуелној ситуацији на терену, која је нестабилна, брзо променљива, веома сложена и са конфликтима који су у току. Уједињене нације немају сталне снаге које могу ангажовати по потреби, јер зависе од држава контрибутора снага и „јаке“ су онолико колико то државе чланице омогућавају или дозвољавају. Из тог разлога, оне су ограничених могућности у односу на међународне организације које делују на регионалном нивоу и које имају развијене или развијају сопствене оружане снаге (НАТО и ЕУ). Без значајне подршке земаља чланица мировне снаге не могу бити брзо размештене у зону операције, безбедно извршавати постављене задатке или заштитити цивиле на великим географским просторима и тешко приступачним теренима. Споро упућивање снага највећа је препрека за већу ефективност мировних операција. За ресурсе од критичног значаја на терену означене су ваздухопловне, медицинске и инжињеријске јединице, који су од велике важности за успешно успостављање и извршавање мисије, јер обезбеђују већу мобилност, медицинску и инжињеријску подршку неопходну за достизање пуне оперативне способности мисије у кратком временском року. Када се мисија нађе у високо захтеваним условима, недовољне и неадекватне снаге на терену су изложене опасности и иницијално висока очекивања од мисије се најчешће претварају у њен неуспех.

Највећи проблем код брзог размештаја снага је висока цена трошкова, иако је цена касног одговора УН и осталих међународних субјеката на кризу, у суштинском смислу, далеко већа. Такође, проблем може настати и уколико држава контрибутор снага због погоршане безбедносне ситуације уведе национална ограничења за ангажовање својих припадника у зони операције, што у ситуацији ангажовања војне јединице онемогућава потпуно извршавање задатака и мандата мировне операције, па чак и функционисање мисије. Национална ограничења која уводе државе контрибутори снага директно утичу на ланац командовања и извршавање мандата мисије. Од држава ће се убудуће, током преговарања и закључивања меморандума о разумевању (МОУ) са УН, захтевати да унапред дефинишу национална ограничења, а након тога било каква нова ограничења у смислу одбијања ангажовања у склопу примене мандата операције сматраће се нарушавањем преузетих обавеза и биће предмет репатријације. Упућивање и ангажовање особља УН у опасним и непријатељским окружењима представља велику одговорност за све укључене субјекте – Савет безбедности, Секретаријат УН, државе контрибуторе снага, финансијске контрибуторе и друге актере, али је обавеза свих учесника да преузму свој део одговорности ради унапређења и подршке миру и безбедности у свету.

Проблем брзог размештаја мировних снага у будућности може бити превазиђен на неколико начина:

1. *Формирање снага УН за брзо реаговање.* Иако је формирање сталних наоружаних снага УН предложено још давне 1948. године, у готово 70 протеклих година није направљен ни један значајнији корак ка том циљу. Одсуство способности УН за упућивање сопствених снага у кратком временском року у зону мировних операција онемогућило је испуњавање једног од основних циљева постављених у Брахи-

мијевом извештају из 2000. године за брзо размештање – 30 дана за традиционалне мисије и 90 дана за комплексне мисије.¹² Са ретким изузецима, државе контрибутори снага су успевале да у року од шест месеци у зону мисије упуте значајне снаге које су биле потпуно самоодрживе на терену. Један од закључака Независног панела на високом нивоу за мировне операције УН из 2015. године је да УН морају да обезбеде минималне снаге које ће подржати успостављање мисије.

2. *Формирање мањих снага УН – претходница.* Ове снаге би омогућиле размештање војних способности УН у нову мисију или обезбедиле појачање постојећих мисија. Уједињене нације се морају ослонити на мање контингенте формиране на регионалном нивоу који ће бити самоодрживи до 180 дана. Од Секретаријата УН се очекује да, у циљу формирања резервних снага на регионалном нивоу, развије опције за генерисање снага и достизање одређеног нивоа спремности за ангажовање у мисијама у региону, али таквих снага које могу по потреби послужити као „претходница“ за успостављање нових мисија, упоредо са штабовима за брзо размештање и које морају бити оперативне за највише 8-12 седмица након ауторизације мандата мисије.

3. *Брзо реаговање већ ангажованих снага УН* се може искористити за „премошћавање“ кризе (*bridging forces*) кроз повлачење одређених ресурса из постојећих мисија. Обезбеђење подршке из једне мисије у другој или новој мисији, углавном у оквиру једног региона, доказано је у пракси у блиској прошлости и представља изузетно важну могућност за будућа ангажовања. Део војног особља из мировне операције УН у Босни и Херцеговини (*UNMIBH*) ангажован је за успостављање привремене административне мисије УН на Косову и Метохији (*UNMIK*) 1999. године. Савет безбедности је 2004. године подржао унапређење сарадње између мировних операција УН које су размештене у западној Африци, након чега је 2005. године уследио извештај генералног секретара УН којим су дефинисане препоруке и предлози за ефикаснију сарадњу између мировних операција у Сиера Леонеу (*UNAMSIL*), Либерiji (*UNMIL*) и Обали Слоноваче (*UNOCI*).¹³ Наведени механизам сарадње је од тада успешно примењен у неколико ситуација. Капацитети мировних операција у Либерiji (*UNMIL*) и Обали Слоноваче (*UNOCI*) су током 2006. и 2010. године ангажовани у Обали Слоноваче за време председничких избора и кризе настале након избора. У мировној операцији на Хаитију (*MINUSTAH*) су током 2012. године коришћени додатни капацитети за отклањање последица разорног земљотреса. У Сирији су 2012. године коришћене додатне снаге за брже успостављање мисије *UNSMIS*, као и у мировној операцији у Јужном Судану (*UNMISS*), када су ваздухопловни капацитети (транспортни авиони и хеликоптери) коришћени из *UNOCI*, а по један пешадијски батаљон повучен из мисија *UNISFA*, *MONUSCO* и *UNAMID*. Сарадња између мировних операција се показала као користан механизам за брзо регруписавање мањих јединица у циљу привремене и привремене попуне недостајућих капацитета, посебно специјализованих јединица, попут снага за брзо реаговање из *UNOCI* у *UNMIL* 2014. године или тима за размирирање из мировне операције у Либану (*UNIFIL*) у мировну операцију УН на Кипру (*UNFICYP*) током 2015. године. Такав вид сарадње омогућава УН да знатно брже одгово-

¹² Report of the Panel on United Nations Peace Operations („Brahimi Report“), General Assembly Security Council, A/55/305 – S/2000/809, p. 15.

¹³ „Inter-mission cooperation and possible cross-border operations between the United Nations Mission in Sierra Leone, the United Nations Mission in Liberia and the United Nations Operation in Côte d’Ivoire“, Report of the Secretary-General, S/2005/135 (2005).

ре на кризне ситуације и периоде који се појављују изненада, попут одржавања избора, погоршања безбедносне ситуације или појаве природне катастрофе. Такође, сарадња доводи до заједничког коришћења ресурса што утиче и на смањење трошкова ангажовања појединих капацитета. Истовремено, постоји велики број отворених питања која је потребно размотрити приликом примене сарадње између мировних операција, а која се одnose на правне одредбе, финансије, подршку и временски оквир. Из тог разлога, примена овог концепта захтева рано и детаљно планирање, припреме и консултације са свим субјектима ангажованим у мировној операцији, посебно са државама контрибуторима снага. Ангажоване снаге морају бити потпуно опремљене и са основним елементима самоодрживости због чега постоји потреба за припремом како мисије која прима додатне снаге, тако и мисије која уступа те снаге, као и потреба да се размотри могућност очувања капацитета мисије која је уступила део својих снага, јер прегруписавањем и упућивањем сопствених снага мисија остаје без дела способности, што може угрозити њено функционисање, а сâмо прегруписавање намеће додатне финансијске и логистичке потребе и услове. Такође, нужна је политичка воља и подршка од стране државе контрибутора снага и државе на чијој територији се ангажују прегруписане снаге. Наведена сарадња и прегруписавање снага на терену између мировних операција представља привремени одговор на кризу, а не дугорочно решење и могућност за велика померања снага између мировних операција. Међутим, и поред свих комплексности и потешкоћа концепт сарадње између мисија се у пракси показао поузданим, корисним и ефикасним за брзо размештање мањих снага на терену ради привремене и правовремене попуне мисије недостајућим капацитетима, посебно специјализованим јединицама.

4. *Снаге у приправности – Standby аранжмани.* Систем *standby* аранжмана УН представља базу података о капацитетима номинованим од стране држава контрибутора снага и стављеним на располагање УН за потребе ангажовања у мировним операцијама. Номиновани капацитети се, у складу са својим способностима, ангажују након позива УН и сагласности државе која их обезбеђује, у раније дефинисаном времену одзива у року од 30, 60 или 90 дана. Уједињене нације настоје да успоставе поуздан систем за брзо реаговање на кризу и брзо упућивање снага у приправности доступних на нивоу држава чланица или снага формираних на регионалном нивоу. На тај начин, снаге формиране на бази *standby* аранжмана на националном нивоу, могу бити употребљене за подршку постојећих и нових регионалних капацитета, као што су Афричке снаге у приправности (*African Standby Force*) и борбене групе ЕУ (*EU BG*). Управо из тог разлога Секретаријат УН охрабрује регионалне актере да формирају и обједине сопствене снаге у приправности у циљу стварања снажне основе за будуће колективне одговоре на кризе. Такође, у ситуацији када је потребно обезбедити одрживи одговор најважнијих међународних субјеката, ове снаге могу бити привремено употребљене (*bridging force*) до формирања и упућивања адекватних снага и успостављања мировне операције УН на терену.

Када је позиција Р. Србије у питању, у овом контексту, посебно су значајне мере које су предузете у циљу унапређења процеса изградње капацитета и генерисања снага за учешће у мултинационалним операцијама, а које се односе на:

– декларисање јединица за учешће у мултинационалним операцијама у оквиру Програма Партнерство за мир (ПзМ) НАТО у децембру 2010. године,¹⁴

¹⁴ Моторизована пешадијска чета, вод војне полиције, вод атомско-биолошко-хемијске одбране и -инжињеријска чета опште намене.

- приступање систему *standby* аранжмана УН 2011. године (*UNSAS*),¹⁵
- декларисање јединица за Додатак каталогу јединица ЕУ за период 2015/2016. година,¹⁶
- приступање Концепту борбених група ЕУ¹⁷ и
- потписивање Споразума о приступању Балканским војно-медицинским снагама (*BMTF*),¹⁸ односно формирање војно-медицинске мултинационалне јединице која ће по потреби у будућности бити ангажована у мултинационалним операцијама у оквиру и изван региона Западног Балкана.

Република Србија је традицију учешћа у мировним операцијама УН, из периода 1956-1993. година, наставила 2002. године потврђујући чврсту опредељеност за очување мира и безбедности у свету.¹⁹ Период од 2002. године карактерише константно повећање броја мултинационалних операција у којима учествује Р. Србија, као и повећање укупног броја ангажованих припадника Министарства одбране, Војске Србије и Министарства унутрашњих послова.²⁰

¹⁵ Меморандум о разумевању између Владе Републике Србије и Уједињених нација о доприносу систему *stand by* аранжмана Уједињених нација потписан је 22.11.2011. године („Службени гласник РС“ бр. 2/12). На располагање УН за ангажовање у мировним операцијама стављени су војни посматрачи, штабни официри, медицински тим за евакуацију ваздушним путем – АМЕТ са временом одзива односно спремношћу за упућивање у року до 60 дана по добијању позива. Такође, од 2015. године, на располагање УН налази се и инжињеријска чета, са спремношћу за ангажовање од 2020. године. Током 2015. године, Департман УН за мировне операције (*DPKO*) је успоставио нови тзв. „*stand by*“ систем под називом Систем спремности капацитета за мировне операције УН (*UN Peacekeeping Capability Readiness System - UNPCRS*), који је интегрисао стари *UNSAS* са постојећим процесом генерисања снага. Примена новог система је отпочела од октобра 2015. године.

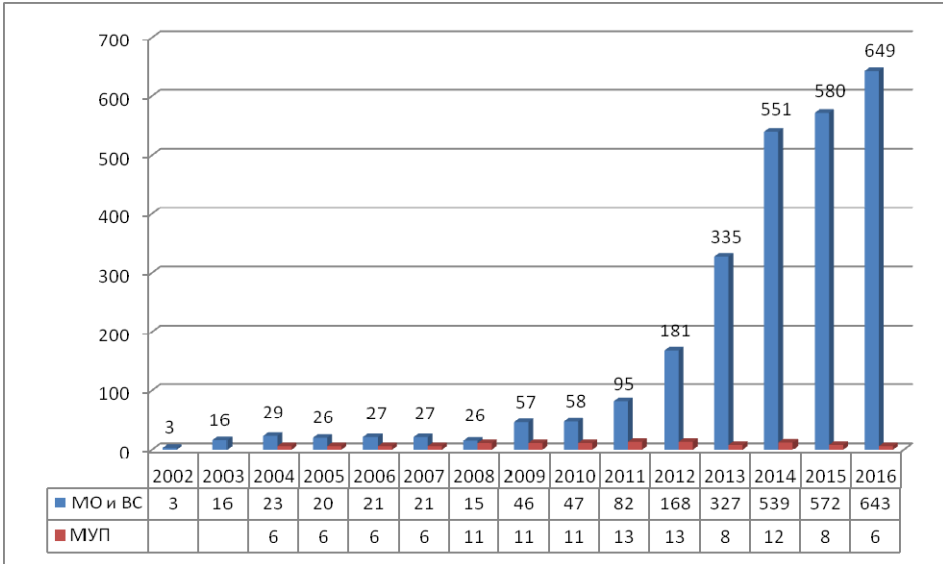
¹⁶ Моторизована пешадијска чета, вод војне полиције, вод атомско-биолошко-хемијске одбране, два медицинска тима и аутономни тим за заштиту бродова.

¹⁷ Република Србија је 8. новембра 2016. године потписала Ноту о приступању Техничком споразуму о оснивању борбене групе *HELBROC* коју предводи Р. Грчка. За ангажовање у наведеној борбеној групи - декларисано је до пет штабних официра, вод војне полиције и тим за цивилно-војну сарадњу, а конкретни - модалитети ангажовања ће бити предмет накнадних експертских разговора. Прво ангажовање декларисаних јединица Војске Србије у склопу борбене групе *HELBROC* очекује се у првој половини 2020. године.

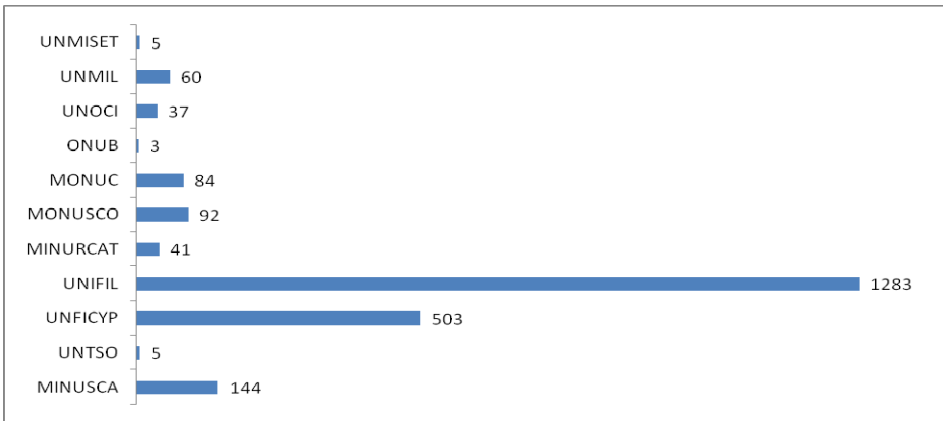
¹⁸ У оквиру Концепта Балканских војно-медицинских снага (*Balkan Medical Task Force - BMTF*), поред Р. Србије, учествују Словенија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија и Албанија, уз финансијску и стручну - подршку САД и Норвешке. Република Србија ће бити Оквирна нација у првој ротацији у трајању три године, односно имаће у приправности лаку пољску болницу нивоа 2 и највећи број медицинског особља. Споразум о приступању *BMTF* Р. Србија је потписала 14. јануара 2016. године. Вежба потврде концепта *BMTF* „Пролеће - 2016“ реализована је у мају 2016. године. У току 2017. године очекује се упућивање одређеног броја припадника Министарства одбране и Војске Србије на позиције у Сталној организацији *BMTF* у Скопљу.

¹⁹ У протеклих 15 година, Р. Србија је учествовала у мировним операцијама УН у Источном Тимору *UNMISET* (2002-2005), ДР Конгу *MONUC* (2003-2010), Бурундију *ONUB* (2004-2006), Чаду и Централноафричкој Републици *MINURCAT* (2009/2010) и Обали Слоноваче *UNOCI* (2004-2017), а учествује и даље у Либерiji *UNMIL* (од 2003), Хаитију *MINUSTAH* (од 2008), ДР Конгу *MONUSCO* (од 2010), Либану *UNIFIL* (од 2010), Кипру *UNFICYP* (од 2010), Блиском Истоку *UNTSO* (од 2012) и Централноафричкој Републици *MINUSCA* (од 2014). Поред мировних операција УН, Р. Србија учествује и у операцијама/мисијама ЕУ за управљање кризама у Сомалији *EUNAVFOR ATALANTA* (од 2012) и *EUTM Somalia* (од 2012), Малију *EUTM Mali* (од 2014) и Централноафричкој Републици *EUTM RCA* (од 2017). Успешно је завршено ангажовање у операцијама/мисијама у Централноафричкој Републици *EUFOR RCA* (2014-2015) и *EUMAM RCA* (2015-2016).

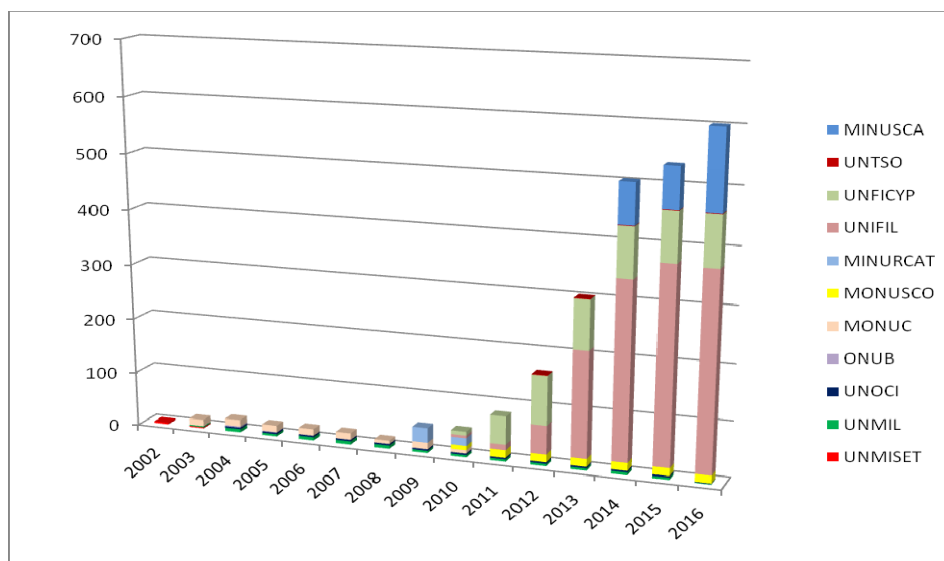
²⁰ У периоду од 2002. до 2016. године ангажовано је укупно 2660 припадника МО, ВС и МУП (2543 припадника МО и ВС и 117 припадника МУП).

Графикон 2 – Повећање броја ангажованих припадника Министарства одбране, Војске Србије и Министарства унутрашњих послова у мултинационалним операцијама УН и ЕУ по годинама

Графикон 3 – Број ангажованих припадника Министарства одбране и Војске Србије у мировним операцијама УН у периоду од 2002-2016. године

Графикон 4 – Ангажовање припадника Министарства одбране и Војске Србије у мировним операцијама УН по мисијама и годинама

Изградња капацитета за учешће Војске Србије у мултинационалним операцијама повезана је са процесом развоја оперативних способности по стандардима НАТО и сарадњом са партнерским државама на билатералној основи. Тако на пример, достигнути степен развоја способности јединица Војске Србије кроз механизме ПзМ може бити прилагођен за ангажовање у операцијама ЕУ за управљање кризама, а уз примену смерница из приручника за јединице у мировним операцијама УН, бити надограђен и за потребе ангажовања у мировним операцијама УН. Као пример наведеном може послужити изградња способности и ангажовање моторизоване пешадијске чете Војске Србије у мировној операцији УН у Либану *UNIFIL* и изградња способности инжењеријске чете опште намене, која је у току.²¹ Поред наведеног, обука аутономних тимова Војске Србије за заштиту бродова (АТЗБ) се, за потребе ангажовања у војној операцији поморских снага ЕУ *ATALANTA*, реализује по стандардима НАТО у Поморском центру НАТО за извођење операција пресрећања и блокаде на мору (*NMIOCS*) на Криту (Грчка).

Иако декларисане јединице Војске Србије за учешће у мултинационалним операцијама имају приоритет у опремању и обуци, учењу енглеског језика итд, јер се посматрају као потенцијалне снаге у приправности (*standby*) за ангажовање у мул-

²¹ Способности инжењеријске чете Војске Србије (хоризонтална компонента), која је номинована у оквиру система спремности капацитета УН за потребе ангажовања у мировним операцијама (*UNPCRS*), биће изграђиване кроз Концепт оперативних способности НАТО (*OCC NATO*) у периоду до 2020. године. Набавка главне опреме биће извршена кроз билатералну сарадњу са САД (Предавање бившег амбасадора САД у Р. Србији Мајкла Кирбија на Војној академији 17. новембра 2015. године).

тинационалним операцијама, њихова обученост и опремљеност за извршавање задатака је на различитом нивоу. Из тог разлога, посебна пажња у наредном периоду би требало да буде посвећена формирању јединственог „базена“ снага на националном нивоу, који би, поред војних, обухватио и полицијске и цивилне снаге, а из којег би се појединци и јединице ангажовали у мултинационалним операцијама. Такође, поред до сада декларисаних јединица и одређеног броја штабних официра и војних посматрача, у „базен“ снага би требало укључити и припаднике Министарства одбране и Војске Србије са Листе експерата који могу бити ангажовани у мултинационалним операцијама од стране Организације за забрану хемијског оружја (ОПЦВ).²² Формирање јединственог „базена“ снага допринело би квалитетнијем планирању ангажовања у мултинационалним операцијама, бржој и ефикаснијој изградњи њихових способности, обуци, благовременом обезбеђивању финансијских средстава за набавку потребне опреме и ангажовање, скраћењу процедуре и временског рока потребног за њихово упућивање у мултинационалне операције. Такође, на овај начин би се осигурала спремност и правовремено ангажовање потребних и квалитетних снага, опремљених са главном опремом и елементима самоодрживости на терену.

Када се посматра нормативно-правни и стратегијско-доктринарни оквир за ангажовање у мултинационалним операцијама, Р. Србија је предузела мере у циљу унапређења процеса доношења одлука неопходног за брже упућивање припадника Војске Србије и других снага одбране у мултинационалне операције изразом Нацрта закона о изменама и допунама Закона о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије. Осим превазилажења овог кључног проблема, очекује се да ће бити унапређена и нека друга питања, попут успостављања координационог тела ради усмеравања активности надлежних органа државне управе у вези са учешћем Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама, могућности вршења набавки у иностранству, дефинисања надлежности за утврђивање и увођење националних ограничења за учешће у мултинационалним операцијама итд. Такође, одржана је и стручна расправа на тему „Учешће Војске Србије у мултинационалним операцијама – искуства и перспективе“ на којој је извршена анализа учешћа Војске Србије у мултинационалним операцијама у протеклих готово 15 година, размотрена искуства и проблеми, сагледан постојећи институционални, стратегијско-доктринарни и нормативно-правни оквир учешћа у мултинационалним операцијама, као и потреба за изразом стратегијског документа који би на националном нивоу дао смернице за будуће учешће Р. Србије у мултинационалним операцијама.²³

²² Организација за забрану хемијског оружја (ОПЦВ) доставила је током 2013. године позив за учешће припадника Министарства одбране и Војске Србије са Листе експерата ОПЦВ и Центра АБХО у Крушевцу у заједничкој мисији ОПЦВ и УН у Сирији са мандатом надгледања уништавања хемијског оружја (*The OPCW-UN Joint Mission for the Elimination of the Chemical Weapons Programme of the Syrian Arab Republic, 16.10.2013-30.09.2014. године*).

²³ Стручна расправа, на којој су, поред представника Министарства одбране и Војске Србије, учествовали и представници Министарства спољних послова, Министарства унутрашњих послова, Канцеларије за европске интеграције Владе Р. Србије, Канцеларије УН у Београду, Београдског центра за безбедносну политику и Факултета безбедности, одржана је у Генералштабу Војске Србије 27. априла 2016. године.

Снажније партнерство

Једна од највреднијих особина коју поседују мировне операције УН јесте њихов међународни легитимитет, који произлази из мандата Савета безбедности, као и међународна природа њиховог присуства на терену. Мировне операције УН представљају јединствено глобално партнерство које се одржава кроз интензивну сарадњу и консултације између главних тела, специјализованих агенција, фондова, програма и других тела УН, затим сарадњу између међународних организација (на глобалном, регионалном и подрегионалном нивоу), међународних организација и држава чланица - контрибутора снага, сарадњу између мировних операција и, на крају, сарадњу између самих држава контрибутора снага. Партнерство се мора изграђивати на свим нивоима јер се од њега очекује да приближи правну и политичку надлежност Савета безбедности, ангажовано људство, опрему и финансијску контрибуцију држава чланица УН, подршку међународних организација на регионалном нивоу, подршку земаља на чијим територијама се изводе мировне операције и размену научених лекција и искустава у вођењу мировних операција на терену. Тако успостављено партнерство даје мировним операцијама УН легитимност, одрживост и глобални домет.

Као што је већ раније констатовано, трилатералне консултације између Савета безбедности, Секретаријата УН и држава контрибутора војних и полицијских снага су кључне за имплементацију мандата мировне операције. Недостатак ових консултација је у прошлости имао негативан утицај на спровођење мандата у одређеним мисијама. За мировне операције које буду успостављане у будућности, потенцијалне државе контрибутори снага морају бити укључене у мировни процес у раној фази дефинисања мандата мисије и упознате са информацијама о снагама потребним за извршење мандата. Успех мировних операција на терену захтева већу сарадњу између УН и регионалних организација у фази дефинисања, односно пре ауторизације мандата мисије, а посебно уколико је регионална организација већ укључена у мировни процес или постоји план да буде укључена. У складу са раније изнетим, сарадња између међународних организација се заснива на Поглављу VIII Повеље УН, које омогућава укључивање у мировне процесе и организације које делују на регионалном односно подрегионалном нивоу, попут ЕУ, НАТО, ОЕБС, АУ, Организације америчких држава (ОАД), Организације уговора за колективну безбедност (ОДКБ), Организације за забрану хемијског оружја (ОПСи), Економске заједнице западноафричких држава (ECOWAS), Асоцијације народа Југоисточне Азије (ASEAN), Покрета несврстаних земаља (NAM) и др. Партнерство између међународних организација и заједничко деловање у кризним жариштима се показало незаменљивим и кључним фактором за успостављање мира и пост-конфликтну реконструкцију погођене државе. Наставак сарадње између међународних организација ће у будуће посебно бити појачан на плану раног реаговања на кризе, превенцији конфликта и јачања капацитета за брзо реаговање. Од таквог партнерства се очекује да обезбеди брже и континуирано ангажовање две или више организација у свим фазама конфликта, од фазе настанка, током и постконфликтне фазе, као и да омогући изналажење ефикасног политичког решења за настале кризе.²⁴

²⁴ Као добар пример партнерства између међународних организација и појединих држава може послужити и спречавање деловања пирата око Рога Африке и дуж обале Сомалије, када је Савет безбедно-

Интензивна сарадња у области мултинационалних операција успостављена је кроз партнерство између УН и АУ, као и партнерство између УН, ЕУ и АУ, првенствено захваљујући десетогодишњем програму УН за изградњу капацитета, политичке и техничке подршке АУ, али и подршке ЕУ и других организација и држава партнера АУ. Једно од главних питања за регион Африке је оспособљавање афричких капацитета за очување мира, изградњу њихове одрживости и операбилности на терену, као и јачање улоге и одговорности у процесима преузимања задатака из области изградње и одржавања мира у своју надлежност. Током прошле деценије, АУ и њене регионалне економске заједнице (*AREC*) и регионални механизми (*ARM*) су радили на стварању мира и безбедносне архитектуре на континенту (*APSA*), укључујући и изградњу снага АУ у приправности (*ASF*), као и афричких капацитета за брзи одговор на кризе у будућности (*AC/IRC*). У пракси се показао као добар модел реаговања у кризној ситуацији на терену када је након првобитног размештања мисије АУ у Судану (*AMIS*) и успостављања одређених услова и контроле над безбедносном ситуацијом почетком 2008. године извршен прелазни процес, реструктурирање и прерастање мисије АУ у здружену хибридную операцију УН и АУ (*UNAMID*), тренутно најбројнију мировну операцију на свету. Кључни разлог за примену наведеног модела, прво у Судану, а затим у Малију 2013. године (прерастање мисије *AFISMA* у *MINUSMA*) и у Централноафричкој Републици 2014. године (прерастање мисије *MISCA* у *MINUSCA*), представљала је хитна потреба за размештањем снага због изузетно погоршане безбедносне ситуације и потребе за хитним ангажовањем на заштити цивила.

У поређењу са снагама УН, снагама АУ је потребно мање времена за реаговање, окружење у којем се ангажују им је познато (предност „домаћег“ терена), географски су много ближе територији где је потребно ангажовање и детаљније су упућени у узроке конфликта на терену. Афричке државе су током свог ранијег ангажовања у Малију, Централноафричкој Републици, па и у Сомалији у борби против терористичке организације Ал-Шабаб, показале високу способност, поузданост и упорност снага ангажованих под заставом АУ. Ово искуство показује да су снаге формиране на регионалном нивоу, најчешће од суседних држава оне државе у којој је наступила криза или конфликт, од изузетне важности за „први одговор“ на насталу кризну ситуацију. Из наведеног се може закључити да афричке државе у већој мери имају изграђене капацитете за успешно и брзо размештање и ангажовање на терену.

Такође, УН су у сарадњи са другим организацијама успоставиле и нове врсте мисија, као што је заједничка мисија у сарадњи са *OPCW* у Сирији са мандатом надгледања уништавања хемијског оружја.²⁵ Током 2015. године, у сарадњи са великим бројем актера, почев од фондова, програма и специјализованих агенција УН,

сти УН упутио позив међународним организацијама и другим државама да дају свој допринос у циљу спречавања деловања пирата и повећања безбедности на мору. Уследили су одговори ЕУ и НАТО покретањем војних операција *EUNAVFOR ATALANTA* и *OCEAN SHIELD*, а затим су се напорима придружиле и поморске коалиционе снаге окупљене око САД (*CTF 151*), као и самостални контрибутори снага попут Јапана, Аустралије, Индије, Русије, Кине и других држава. У операцији ЕУ ангажоване су и поједине европске земље не-чланице ЕУ, попут Норвешке, Украјине, Црне Горе и Србије.

²⁵ *The OPCW-UN Joint Mission for the Elimination of the Chemical Weapons Programme of the Syrian Arab Republic*, 16.10.2013-30.09.2014. године, наведено према: <https://opcw.unmissions.org/> и „*Timeline of Syrian - Chemical Weapons Activity*“, 2012-2015, Published on Arms Control Association (<https://www.armscontrol.org>), приступано: 14.04.2016. године

попут Светске здравствене организације (*WHO*), Светског програма за храну (*WFP*), Програма УН за развој (*UNDP*), Међународног фонда за децу и омладину (*UNICEF*), Хуманитарне ваздухопловне службе (*UNHAS*) и др, затим АУ, *ECOWAS*, Међународне федерације црвеног крста и црвеног полумесеца (*IFRC*), Лекара без граница (*MSF*), мисије *UNMIL*, ЕУ, а уз подршку погођених држава Либерije, Сиера Леонеа, Гвинеје, Малија, Обале Слоноваче, УН су успоставиле хуманитарну мисију као одговор на регионалну кризу насталу појавом еболе у Африци (*UNMEER*).

Још једна организација са којом УН, почев од 1992. године, остварују интензивну сарадњу у области очувања мира и безбедности у свету јесте ОЕБС. Поред тога што теренске мисије ОЕБС блиско сарађују са агенцијама и мисијама УН, сарадња се, између осталог, у претходном периоду одвијала кроз реализацију редовних састанака и размену искустава између представника Групе за планирање ангажовања мултинационалних мировних снага ОЕБС у Нагорно Карабаху (*HLPG*) и Департамана за мировне операције УН (*DPKO*). Потписивањем Меморандума о сарадњи између УН и Организације уговора о колективној безбедности (ОДКБ) 2012. године, који се односи на заједничке напоре у превенцији и решавању конфликта и позиву државама чланицама ОДКБ за активније учешће у мировним операцијама, створени су услови и постоје потенцијалне могућности за развијање снажније сарадње између УН и ОДКБ у наведеној области.

Паралелно са партнерством између међународних организација, развија се и партнерство између држава контрибутора снага. Партнерске државе, уз претходну сагласност УН, међусобно могу закључивати уговоре о заједничком ангажовању у одређеним мисијама којим ће дефинисати међусобна права и обавезе. Државе контрибутори већих снага углавном у мировне операције самостално упућују потпуно опремљене јединице, најчешће нивоа батаљона, са свим елементима самоодрживости на терену. Државе које имају намеру да ангажују јединицу нижег нивоа и које нису у потребној мери опремљене и/или не поседују све елементе самоодрживости, теже да постигну договор са државом која ангажује јединицу вишег нивоа, што је карактеристика досадашњег ангажовања Р. Србије у мултинационалним операцијама у Либану (*UNIFIL*), Кипру (*UNFICYP*) и Малију (*EUTM Mali*). Такође, поједине државе, попут САД и Краљевине Норвешке, обезбеђују финансијску подршку за обуку, набавку опреме и изградњу способности других држава које су изразиле спремност за учешће у мировним операцијама УН.²⁶

Као један од механизма који се користе за унапређење капацитета држава контрибутора снага може се истаћи Глобална иницијатива за мировне операције (*GPOI*), као програм америчког Стејт департамента (*U.S. State Department*) за помоћ који извршава Министарство одбране САД. Програм *GPOI* је намењен да ојача међународне капацитете за ефективно извршавање мировних операција УН и регионалних операција подршке миру (*PSO*) изградњом способности партнерских држава за обуку људства и набавку опреме. Програм *GPOI* користе Министарство одбране и Војска Србије у циљу набавке опреме за ангажовање јединица Војске Ср-

²⁶ Један од примера изградње капацитета и партнерства шест афричких земаља – Етиопије, Танзаније, Сенегала, Уганде, Руанде и Гане, настао је 2014. године на иницијативу тадашњег председника САД Барака Обаме, у циљу формирања снага за брзо реаговање (*APRRP*) наведених земаља у кризним ситуацијама.

бије у мултинационалним операцијама и до сада је програм коришћен за развој капацитета Центра за обуку јединица за мултинационалне операције и набавку опреме за медицински тим за евакуацију ваздушним путем (*AMET*), а у плану је да се искористи и за набавку главне опреме инжењеријске чете и изградњу њених способности до 2020. године. Такође, Краљевина Норвешка је 2009. године Р. Србији донирала лаку пољску болницу нивоа 2 (основни део – медицински, без пратећих елемената који омогућавају самоодрживост болнице на терену) и улаже средства у циљу њеног докомплетирања за потребе ангажовања у оквиру *BMTF*.

Партнерство УН са државама чланицама представља основ сваке области унутар мировног процеса. Република Србија тренутно има закључена четири меморандума о разумевању са УН,²⁷ а у циљу остварења боље комуникације и сарадње, у саставу Сталне мисије Р. Србије при УН у Њујорку, од јула 2013. године, налази се војни представник. У јуну 2011. године закључен је и Споразум између Републике Србије и Европске уније о успостављању оквира за учешће Републике Србије у операцијама Европске уније за управљање кризама. Са седам држава партнера закључени су уговори за заједничко ангажовање у мултинационалним операцијама.²⁸ Такође, у циљу подизања нивоа сарадње са институцијама ЕУ у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике (ЗБОП), Министарство одбране планира да отпочне са одржавањем редовних годишњих одбрамбених консултација са Европском службом за спољно деловање (*EEAS*) на којима ће бити речи о досадашњем учешћу Војске Србије у операцијама ЕУ за управљање кризама, будућим плановима ангажовања, сарадњи са Европском одбрамбеном агенцијом (*EDA*) у области мултинационалних операција и процесу приступања Концепту борбених група ЕУ, односно борбеној групи *HELBROC*. Поред наведеног, разговори ће бити вођени и у циљу отклањања уочених проблема са којима се Р. Србија као држава не-чланица ЕУ до сада сусретала, попут неблаговременог добијања позива за учешће у одређеним мисијама, затим добијања позива за учешће без познатих ресурса потребних мисији, немогућности попуне одређених позиција у оквиру мисија, немогућности добијања основних планских докумената неопходних за процес оперативног планирања ангажовања на националном нивоу, потребе да се унапред знају захтеви мисије пре одржавања конференција за генерисање снага или пак не отварање могућности за учешће држава не-чланица ЕУ, а самим тим и Р. Србије, у одређеним операцијама/мисијама попут *EUNAVFOR MED SOPHIA*. Првом посетом генералног секретара Организације уговора о колективној безбедности (ОДКБ) Београду током 2016. године успостављена је сарадња Р. Србије са ОДКБ у области учешћа припадника Војске Србије на заједничким вежбама у својству посматрача, за коју се очекује да ће у наредним годинама бити проширена и на заједничко учешће у мировним операцијама.

²⁷ Меморандуми о разумевању између Владе Р. Србије и УН закључени су за учешће у ДР Конгу *MONUSCO* (2003), у оквиру система *stand by* аранжмана *UNSAM* (2011), Либану *UNIFIL* (2013) и Централноафричкој Републици *MINUSCA* (2015).

²⁸ Споразуми су закључени са Мађарском и Словачком за учешће у *UNFICYP* (2011), Шпанијом (2010) - и Италијом (2014) за учешће у *UNIFIL*, Француском за пружање логистичке подршке у операцији *EUNAVFOR ATALANTA* (2013), Немачком за учешће у *EUTM Mali* (2014) и Грчком за учешће у операцији *EUNAVFOR ATALANTA* (2016).

У циљу даљег развијања и проширења сарадње у области мировних операција, на маргинама генералне дебате 69. заседања Генералне скупштине УН 26. септембра 2014. године, на иницијативу САД, а у сарадњи са УН, одржан је Самит о јачању мировних операција УН. Циљ Самита био је упознавање са значајно повећаном потребом одређених војних снага и комплексним изазовима присутним у мировним операцијама; потребом поделе одговорности читаве међународне заједнице, а не само одређеног броја земаља чланица; подршка генералном секретару УН за најављени пројекат израде стратегијског прегледа свих мировних операција; као и најва нових доприноса за учешће у мировним операцијама у складу са тренутно недостајућим капацитетима. Самит о мировним операцијама одржан је након дужег временског периода и потребе да земље чланице размотре могућности и обезбеде додатне ресурсе за мировне операције, који већ дуже време представљају недостајуће способности од критичног значаја за имплементацију мандата операција. Као резултат наведеног Самита, реализовано је више скупова на регионалном нивоу, а као примере од значаја за Р. Србију можемо да истакнемо: 1) „Регионалну конференцију о мировним операцијама Уједињених нација” (*Regional Peacekeeping Conference*), која је одржана у Београду 20-21. октобра 2014. године; 2) регионалну европску конференцију под називом „Очување мира и заштите: Прикупљање снага за мировне операције Уједињених нација” (*Delivering Peace and Protection: The Convening Power of UN Peace Operations*), одржану у Амстердаму,²⁹ 3) „Конференцију начелника генералштабова о мировним операцијама УН” (*Chiefs of Defence Conference*), одржану у седишту УН у Њујорку,³⁰ 4) „Регионални округли сто о повећању учешћа земаља западног Балкана у мировним операцијама Уједињених нација” у Сарајеву (*Regional Roundtable on Enhancing the Participation of the Western Balkan Countries in UN Peacekeeping Operations*).³¹

Поред конференција и састанка у региону и Европи и на глобалном плану је одржан низ скупова посвећен истим питањима.³² Наведене активности претходиле

²⁹ Конференција у Амстердаму, одржана 17. фебруара 2015. године на високом нивоу, допринела је мобилисању ресурса европских држава за учешће у мировним операцијама УН.

³⁰ Конференција је одржана у Њујорку, у периоду 26-29. марта 2015. године, са циљем да се „први војници” држава контрибутора снага упознају са савременим оперативним окружењем у оквиру којег се изводе мировне операције УН и упуту захтев за подршку у заједничким напорима за побољшање учинка и ефикасности мировних операција УН на терену.

³¹ Округли сто одржан је у Сарајеву у периоду 2-3. јуна 2015. године. Активност је представљала наставак дијалога са регионалног скупа високог нивоа одржаног у Београду у октобру 2014. године. Представници земаља Западног Балкана су презентовали тренутно ангажовање у мировним операцијама УН. Један од главних закључака округлог стола јесте да регионалну сарадњу у овој области државе Западног Балкана треба да подигну на много виши ниво кроз заједничку обуку и учешће у мировним операцијама. Оцена је да посебну вредност заједничкој сарадњи и ангажовању у мировним операцијама даје чињеница да су управо државе Западног Балкана пре 20 година биле у међусобној сукобу.

³² У том смислу издвајају се „Америчка регионална конференција о мировним операцијама” (*Regional Conference of the Americas on Peacekeeping Operations*) која је одржана у јуну 2015. године у Монтевидеу. Индонезија је била домаћин „Азијско-пацифичког регионалног састанка о мировним операцијама” (*Asia-Pacific Regional Meeting on Peacekeeping*) одржаног у Џакарти 27-28. јула 2015. године, окупивши - више од 130 учесника из преко 30 земаља Азијско-пацифичког региона. Такође, Етиопија је била домаћин „Афричког регионалног састанка посвећеног мировним операцијама” (*African Regional Meeting on Peacekeeping Operations*) који је одржан у периоду 31. август – 1. септембар 2015. године у Адис Абеби

су Самиту шефова држава контрибутора снага у мировним операцијама УН, којим је председавао тадашњи председник САД Барак Обама, 28. септембра 2015. године. На Самиту, на којем је учествовало 53 лидера и високих националних званичника, укључујући 35 председника држава и влада, за учешће у мировним операцијама номиновано је преко 150 војних и полицијских јединица, као и преко 40 понуда за обуку и изградњу капацитета. Номинације су покриле широк спектар способности укључујући јединице за брзо реаговање, хеликоптере, стратегијски транспорт ваздушним путем, специјализоване полицијске тимове, инжењеријске јединице, специјалне јединице, лаке пољске болнице, као и значајан број војних посматрача и штабних официра и осталих способности. Република Србија је на Самиту потврдила спремност за ангажовање раније номинованих капацитета у оквиру *UN-SAS/UNPCRS*. Уношењем података у нови систем спремности капацитета за мировне операције УН (*UNPCRS*), успостављена је база података о расположивим ресурсима држава контрибутора снага за ангажовање у мировним операцијама, њиховом нивоу спремности за ангажовање, односно попуњености, опремљености и елементима самоодрживости на терену, чиме ће се осигурати правовремено ангажовање адекватних снага у мировним операцијама. По узору на Конференцију начелника генералштабова о мировним операцијама УН из 2015. године, у јуну 2016. године у УН је одржана Конференција шефова полиција држава контрибутора снага. Такође, 8. септембра 2016. године у Лондону је одржана Конференција о мировним операцијама УН, на којој су сагледане предузете мере и напредак на обезбеђењу ресурса које су државе најавиле на Самиту из 2015. године, као и начини за њихово унапређење, и питање ангажовања жена у мировним операцијама.

Сви наведени састанци, њихова усклађеност и усмереност на раније дефинисани циљ, говоре у прилог томе да је снажније партнерство препознато као чинилац од великог значаја за унапређење будућих мировних операција УН. Иако су процеси усаглашавања позиција многобројних субјеката укључених у изградњу снажнијег партнерства, наизглед, спори, они свакако указују на правац у којем ће се у наредном периоду развијати мировне операције и мењати услови за ангажовање држава контрибутора снага у мултинационалним операцијама, укључујући и Р. Србију.

Заштита ангажованог људства УН и цивилног становништва

Мировне операције су највидљивији, али и најризичнији аспект ангажовања УН. Неуспех мировних операција на терену може довести до губитка људских живота, али и губитка репутације УН у јавности, а самим тим и неиспуњавања мандата мисије и основних циљева и сврхе постојања УН. Због тога, већа пажња Секретарија-

на тему „Јачање афричке способности за брзо ангажовање“ (*Enhancing Africa's Rapid Deployment Capability*). Састанак је одржан на високом нивоу, а учесници ранга министра одбране, начелника генералштаба и високих званичника из 32 афричке земље, представника десет водећих држава финансијских - контрибутора мировних операција УН, представника УН и других регионалних и подрегионалних организација и осталих партнера.

та УН и мировних операција на терену је усмерена на заштиту људских живота, како сопственог особља, тако и цивилног становништва које у складу са мандатом треба да штите. Битан фактор у разматрању овог чиниоца је и чињеница да је током протеклих година повећана географска распрострањеност мировних операција. Зоне операција обухватају области са повећаним опасностима, а особље УН се све више распоређује на локације где сукоби још увек трају, где је присутан велики број наоружаних елемената и повећана потреба за активностима УН на самоодбрани и заштити од директних напада.³³ Последњих година на Голанској висоравни (*UNDOF*), Блиском Истоку (*UNTSO* - Посматрачка група за Голан), Јужном Судану (*UNMISS*), источном делу ДР Конго (*MONUSCO*), Судану (*UNAMID* и *UNISFA*) и Централноафричкој Републици (*MINUSCA*) дошло је до погоршања безбедносне ситуације што је проузроковало нестабилност и обнову сукоба у наведеним мисијама. Побуњеници, поједини делови регуларних владиних снага, сепаратистичких и других наоружаних група које се ангажују у конфликту утичу и на извођење мировне операције на терену и против припадника УН користе импровизована експлозивна средства, мине и бомбаше самоубице, што доводи до повећаног броја жртава. У зони појединих мировних операција владине безбедносне снаге се не придржавају закључених споразума о статусу мировних снага и врше ограничавање и забрану слободног кретања, транспорта људства и опреме и приступа снага УН одређеним локацијама. Иако је примарна одговорност за безбедност и сигурност особља УН у надлежности националних безбедносних институција државе у којој су ангажовани, у последње време повећана је потреба да снаге УН штите своје људство и опрему сопственим капацитетима. У појединим ситуацијама УН добијају подршку од других земаља чланица, а где то није могуће, као на Голанској висоравни, особље УН је приморано да услед погоршања ситуације и повремених отмица привремено напусти одређене локације. Изложеност особља УН нападима повећана је последњих година, а највећи број напада забележен је у мировној операцији у Малију (*MINUSMA*), при чему су војни контингенти категорија са најбројнијим губицима.

Поред надлежности државе у којој се изводи мировна операција за безбедност и заштиту снага УН, у њеној надлежности је и заштита сопственог цивилног становништва. Међутим, како се све чешће дешава да заштита од државе изостаје, мировне операције су од 2008. године, у оквиру својих мандата, овлашћене од Савета безбедности да се ангажују на заштити цивила, јер заштита цивила у оружаном конфликту представља основни принцип међународног хуманитарног права.³⁴ Од држава кон-

³³ Релативно скоро успостављене мировне операције УН у Малију и Централноафричкој Републици, у условима постојећег конфликта и нестабилности, знатно су прошириле географску распрострањеност мировних операција и истовремено прошириле и ангажовање у областима са високим степеном ризика и опасности.

³⁴ У складу са Поглављем VII Повеље УН, Савет безбедности УН одобрава употребу свих неопходних средстава за заштиту цивила уколико постоји претња физичког насиља над њима, без предубеђења да је наведена активност само у надлежности националних власти. Позитивни примери ефикасног ангажовања на заштити цивила представљају спречавање физичког насиља над ненаоружаним цивилима путем обезбеђења смештаја на сигурним локацијама у зони мировне операције у Јужном Судану *UNMISS*, заштита путем застрашивања и одвраћања од примене физичког насиља у мировној операцији у ДР Конго *MONUSCO*, унапређењем и повећањем броја патрола са циљем изградње поверења у мировној операцији у Дарфур *UNAMID*.

трибутора снага се очекује да ангажују оспособљене контингенте који су у потпуности упознати са мандатом операције, њеним концептом, правилима ангажовања и стандардним оперативним процедурама. Поред заштите цивила од наоружаних страна у сукобу, УН имају обавезу заштите цивилног становништва и од ангажованих снага УН. У годишњем извештају о сексуалном насиљу које су починили припадници мировних снага УН и других међународних организација на терену, који је представио бивши генерални секретар УН Бан Ки-мун, садржане су оцене, препоруке и конкретне мере којима би се поступно спречила и елиминисала ова појава која све више узима маха у мировним операцијама.³⁵ Државе контрибутори снага, међу којима је и Р. Србија, имају обавезу да предузму мере садржане у Резолуцији СБ 2272 (2016) о специјалним мерама за спречавање сексуалне експлоатације и насиља и подрже политику „нулте толеранције“ по овом питању. Такође, од држава контрибутора снага се захтева да за сваког свог припадника пруже гаранције да није раније осуђиван за таква кривична дела, да је завршио одговарајућу обуку из предметне области, као и да се у оквиру контингентна успостави функција националног официра за истраге случајева сексуалне експлоатације и насиља.

Јасна примена силе

Већ је раније изнето да савремене мировне операције карактерише одсуство јасно дефинисаних страна у конфликту, видљивих резултата политичког процеса, присуство асиметричних и неконвенционалних претњи, размештање снага у зонама где још увек траје конфликт и мир није успостављен, присуство слабе или непостојеће националне власти која би подржала мировни процес итд. Савет безбедности УН већ неко време одобрава мировним операцијама „робусне“ мандате ауторизујући их да користе сва неопходна средства у циљу спречавања насилних покушаја ометања политичког процеса, заштите цивила под претњом физичког напада и помоћи националним властима у одржавању реда и закона. Иако на терену понекад могу изгледати слично, „робусне“ мировне операције не смеју бити замењене са операцијама наметања мира у складу са Поглављем VII Повеље УН. „Робусне“ мировне операције подразумевају примену силе на тактичком нивоу са одобрењем Савета безбедности УН и сагласности земље на чијој територији се изводи операција, односно сагласности главних страна у сукобу. Супротно томе, наметање мира, које је државама чланицама забрањено Повељом УН осим уколико није одобрено од стране Савета безбедности,³⁶ не захтева сагласност сукобљених страна. Иако се употреба силе у мировним операцијама до пре неколико година одобравала само у циљу самоодбране, Савет безбедности, ради ефикасне примене мандата мисија, све чешће одобрава војној компоненти мировних мисија да употребљава силу и ван домена самоодбране, нарочито у склопу заштите цивила. Мировна операција УН може употребљавати си-

³⁵ Током 2015. године забележено је 69 пријављених случаја сексуалне експлоатације и насиља. Наведено према документу УН под бројем А/70/729, доступним на интернет страници: www.un.org, приступано: 15.04.2016. године.

³⁶ Члан 2. став 4. Повеље УН.

лу само као последњу меру, која увек мора бити прецизно одмерена, неопходна да оствари жељени ефекат, док истовремено одржава сагласност страна за извршавање свог мандата. Употреба силе од стране снага УН увек има политичке импликације и често може довести до неочекиваних околности. Када се разматрају основни принципи очувања мира закључује се да сагласност страна у конфликту није могуће обезбедити јер их је много укључено у сукоб. Непристрасност се посебно доводи у питање када је мировној операцији мандатом предвиђено да пружи подршку оружаним снагама државе у којој је успостављена мисија у борби против наоружаних група, као што је случај у ДР Конго (*MONUSCO*)³⁷ или у случају када се оружане снаге државе домаћина поделе у више фракција што доводи до великих потешкоћа мисије у реализацији мандата на подршци оружаним снагама те државе. Употреби силе у мировним операцијама треба да претходи разматрање о ефектима који ће бити постигнути. Наведена могућност не би требала да послужи као изговор за војну интервенцију УН у конфликтима, јер је основна обавеза и одговорност УН одржавање међународног мира и безбедности. До сада су испољена различита гледишта по питању карактера таквих мандата мировних операција, тј. спектра овлашћења за употребу свих расположивих средстава, па и силе у циљу заштите цивила и особља УН, као и примене силе против једне од сукобљених страна. Иако се са једне стране не оспорава позитивна страна формирања интервентне бригаде у *MONUSCO*, као и „робусних” мандата у Малију (*MINUSMA*) и Централноафричкој Републици (*MINUSCA*), са друге стране постоји потреба за пажљивим и селективним дефинисањем мандата од стране Савета безбедности у складу са сваком појединачном ситуацијом на терену и уз уважавање основних принципа и начела Повеље УН, суверенитета и територијалног интегритета земље у којој се изводи мировна операција, као и потребу очувања неутралности УН и не мешања у унутрашње односе. Поједини актери укључени у мировни процес су забринути због могућности и опасности да операције очувања мира прерасту у операције наметања мира и да УН од посредника у успостављању мира у пракси постане учесник у конфликту са непредвидивим последицама по ангажовано особље УН на терену, статус мировне операције која се због таквог ангажмана може посматрати као непријатељска страна, а самим тим и читав мировни процес.

Употреба модерне технологије

Употреби модерне технологије у мировним операцијама УН се придаје све већа пажња, јер њена примена доприноси раном откривању и идентификацији безбедносних изазова (информације о кретању илегалних наоружаних група и другим опасностима које утичу на извршавање мандата мисије), доношењу најцелисходније одлуке и успешном извршавању задатака у оквиру мандата, правовременом извештавању сопствених снага, процени и праћењу ситуације, прецизнијем разликовању илегалних наоружаних група од обичних цивила, подршци на терену, смањењу

³⁷ Имајући у виду офанзивни карактер задатака интервентне бригаде и операција које ће иста извршавати, у складу са Резолуцијом СБ УН бр. 2098 (2013), отворена је могућност употребе силе и изван домена искључиве самоодбране.

ризика по ангажовано особље УН и цивилно становништво, спречавању настанка колатералне штете, заштити објеката, унапређењу обуке, односно унапређењу ефективности мисије. Приликом дефинисања начина, обима употребе и врсте модерне технологије која се користи у мировним операцијама, значајна пажња је посвећена томе да њихова употреба буде у складу са Повељом УН и одредбама мандата који је дефинисан од стране Савета безбедности. Такође, употреби модерне технологије претходи обавезна сагласност државе на чијој територији се изводи мировна операција. Прва мировна операција у којој су размештени системи ненаоружаних беспилотних летелица је *MONUSCO* у ДР Конгу. Систем надгледања применом модерне технологије успостављен је у мировној операцији на Голанској висоравни (*UNDOF*) употребом радара за откривање локација са којих се дејствује ватреним оружјем по снагама и другим значајним позицијама УН. Употреба модерне технологије, пре свега система ненаоружаних беспилотних летелица, очекује се у мировним операцијама у Обали Слоноваче (*UNOCI*) и Малију (*MINUSMA*). Поред наведеног, у *MINUSMA* се користи и опрема за борбу против импровизованих минско-експлозивних средстава.

Већи ангажман цивилних мисија

Завршетак мандата и повлачење снага из мировне операције УН у Централноафричкој Републици и Чаду (*MINURCAT*) 2010. године и смањење ангажованог особља у мировној операцији у ДР Конго (*MONUSCO*) крајем 2010. године, као и актуелно смањење броја униформисаног особља УН у мировним операцијама у Либеирији (*UNMIL*) и Обали Слоноваче (*UNOCI*), у којима је и Р. Србија током 2016. године остала без одређених позиција војних посматрача, не значе да су изазови са којима се УН сусрећу на терену смањени или у потпуности уклоњени. И поред смањења броја војног особља, захтеви мисија на терену остају и даље високи. Политичко-војна комплексност са којом се сусрећу мировне операције и задаци у оквиру њихових мандата остају и даље веома широки. Специјалне политичке мисије ангажоване на задацима превенције конфликта (*conflict prevention*), успостављања мира (*peacemaking*) и пост-конфликтне изградње мира (*post-conflict peacebuilding*) у Африци, Централној азији и Средњем истоку обезбеђују платформу за превентивну дипломатију и друге активности у циљу пружања помоћи у превенцији и решавању конфликта и подршке комплексним политичким транзицијама.

Имајући у виду све већи значај и улогу цивилних структура у операцијама/мисијама УН и ЕУ, пред Р. Србијом се већ неко време поставља захтев за ангажовање експерата у цивилним мисијама. Министарство спољних послова је, у оквиру своје надлежности, исказало спремност да координира активности са другим министарствима у вези са ангажовањем Р. Србије у цивилним мисијама. Поред Министарства спољних послова, као носиоца спољнополитичке подршке и координације, Министарство одбране и Војска Србије су изразили спремност да пруже подршку и ангажују капацитете Центра за мировне операције и Центра за обуку јединица за учешће у мултинационалним операцијама у циљу припреме за учешће у цивилним мисијама УН, ЕУ и ОЕБС, пре свега у домену информативне припреме о узроцима

кризе, актуелној политичко-безбедносној, здравственој и хигијенско-епидемиолошкој ситуацији, мандату мисије и ангажованим снагама, документима и стандардима УН итд. Имајући у виду досадашње резултате, искуства и достигнути ниво учешћа у мултинационалним операцијама, на националном нивоу је заузет став да би учешће у цивилним мисијама представљало следећи позитиван корак, посебно имајући у виду све учесталије позиве међународних организација упућене Р. Србији. У том циљу формирана је Подгрупа Министарства одбране и Војске Србије задужена за обезбеђивање законског оквира и јачање институционалног капацитета за учешће Р. Србије у цивилним мисијама ЕУ у оквиру Преговарачког поглавља 31 (Спољна, безбедносна и одбрамбена политика). За Р. Србију би упућивање цивилних лица у мисије УН, а посебно мисије ЕУ, било значајно због укупног позиционирања државе на ширем међународном плану, али и у области Заједничке безбедносне и одбрамбене политике ЕУ. Међутим, један од највећих проблема је мултидисциплинарност наведеног питања и одговорност цивилних структура за успостављање модела ангажовања у оквиру своје надлежности. Имајући у виду да је ангажовање цивила у одговорности сваког појединачног министарства, „цивилне“ институције не показују велико интересовање за наведено питање и настоје да одговорност и надлежност пренесу на Министарство одбране и Војску Србије, позивајући се на њихово досадашње искуство из учешћа у мултинационалним операцијама.

Повећање улоге жена у мировним операцијама УН

Улога жена у мировним операцијама УН, као и у решавању сукоба у целини и одрживости мировних процеса, је незаменљива. Уједињене нације и државе чланице/контрибутори снага остају посвећени повећању учешћа жена и чине напор на интегрисању жена и родне перспективе у све аспекте очувања мира. Од генералног секретара се очекује да да приоритет постављању већег броја жена на високе руководеће положаје у УН, а од држава чланица да развијају и спроводе националне акционе планове (НАП) за спровођење Резолуције 1325 - Жене, мир и безбедност, као и да повећавају број жена официра које похађају курсеве обуке УН за штабне официре и војне посматраче и обављају дужности у мисијама у својству штабних официра и војних посматрача. Циљ УН је да 15% тих дужности буде попуњено женама до децембра 2017. године.³⁸ Предузимање мера на повећању броја жена у мултинационалним операцијама представља полазну основу за испуњење захтева у Резолуцији 2242 СБ УН док се најмање не удвостручи број жена припадника мировних снага до 2020. године.³⁹

³⁸ UN Peacekeeping Defence Ministerial: *London Communiqué*, 8 September 2016. Према статистичким подацима за јануар 2017. године, 7,03% позиција је попуњено са припадницама женског пола (155 жена на 2205 позиција), наведено према: <http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/gender.shtml>, приступано: 17.02.2017. године.

³⁹ Уједињене нације су, закључно са 2016. годином, именовале пет жена на позицијама специјалних представника у мировним операцијама УН: Сандра Оноре (*Sandra Honore*, Тринидад и Тобаго) на Хаитију (*MINUSTAH*), Аихату Миндауду (*Aïchatou Mindaoudou*, Нигер) у Обали Слоноваче (*UNOCI*), Ким Болдук (*Kim Bolduc*, Канада) у Западној Сахари (*MINURSO*), Елен Маргрет Лој (*Ellen Margrethe Løj*, Данска) у Јужном Судану (*UNMISS*) и Лиза Батенхајм (*Lisa Butenheim*, САД) на Кипру (*UNFICYP*).

Министарство одбране и Војска Србије су постигли значајан напредак у остваривању циљева НАП за спровођење Резолуције 1325, нарочито у институционалном развоју, повећању заступљености жена у сектору безбедности и у одлучивању, повећању њиховог учешћа у активностима међународне сарадње и мултинационалним операцијама итд. Посебна пажња се придаје повећању броја жена у мултинационалним операцијама. Од укупно 2546 припадника ангажованих у мултинационалним операцијама у периоду од 2002. до 2016. године, 209 су биле жене, што чини 8.2%, док заступљеност жена у мултинационалним операцијама износи 11,7%.⁴⁰ Међутим, од Р. Србије се очекује да у наредним годинама отпочне и са ангажовањем жена на позицијама штабних официра и војних посматрача.

Закључак

У савременој ескалацији безбедносних и глобалних политичких изазова, мировне операције УН су кључни и најснажнији механизам за обезбеђивање мира и безбедности у свету. Од свог настанка, мировне операције УН су доживеле значајне промене. Еволуирале су од класичних посматрачких мисија са задатком надгледања примирја између сукобљених страна до формирања борбених јединица са задатком извођења операција офанзивног карактера, односно неутрализације илегалних наоружаних група. Оне су данас суочене са политички сложеним конфликтима у којима доминирају знатни безбедносни изазови и асиметричне претње. Самим тим што су сложеније, оне су истовремено захтевније и опасније по особље УН. Превише амбициозни мандати, политички и оперативни изазови, незауостављиви конфликти и висока очекивања свих страна укључених у мировни процес су велика препрека за успешно извођење мировних операција у данашње време.

Савремене мировне операције захтевају ефикасније политичко и војно планирање кроз читав животни циклус мисије, са јасним и издељеним мандатима, због чега се тежиште деловања све више усмерава на политику и политичка решења сукоба, док су операције очувања мира намењене као подршка, а не као замена за спровођење политичких стратегија и договора помоћу којих се обезбеђује одржив мир. Снаге спремне и способне да брзо реагују на новонастајуће кризе морају се распоређивати као део једне шире стратегије. Мировне операције су разноврсне и потребна је свеобухватна стратегија која подржава њихову разноврсност и узима у обзир свеукупан мировни континуитет, од превенције, решавања конфликта и очувања мира до изградње мира и дугорочног развоја. Стратегија мора бити заснована на два принципа: не постоји јединствен модел за све мировне операције и успех сваке мисије зависи од активног политичког процеса, са доприносом свих субјеката, а нарочито страна у сукобу. Од држава које дају свој допринос у војним и полицијским снагама се очекује да рационализују своје националне процедуре упућивања снага, а од Секретаријата УН да омогући да се процес номинације и спремности снага у оквиру система УН за мировне операције (*UNPCRS*) у наредном периоду

⁴⁰ Дана 30.12.2016. године, на 325 припадника Министарства одбране и Војске Србије ангажованих у 11 мултинационалних операција УН и ЕУ, ангажовано је 38 жена.

помери ка готовости вишег степена. Подржане политичким ангажманом и адекватним ресурсима држава чланица, мировне операције УН се могу унапредити и изградити у снажнији инструмент за одговор мировним и безбедносним изазовима у годинама које долазе. Локално становништво у зони мировних операција и даље има велика очекивања од УН, као и да ће мировне снаге, ангажоване од стране било које организације, помоћи у успостављању мира и створити услове за потпуно другачију и бољу будућност. Очување мира под окриљем УН представља један од видљивих примера делотворног партнерства, који је јединствен по својој способности да искористи могућности и предности више држава. Сарадња и партнерство се морају изграђивати на узајамном поверењу између чланица Савета безбедности, земаља које дају допринос у војним и полицијским снагама, земаља у којима су размештене мировне снаге и Секретаријата УН. Само уз постигнуто јединство мировне снаге УН могу деловати ефектније на свом кључном циљу. У оквиру тренутних приоритета УН, поред заштите цивила у оквиру постојећих мисија, постоји потреба да се окончају оне операције које су испуниле постављене циљеве, попут мисија у Либерии и Обали Слоноваче, и реформишу операције које не испуњавају захтеве и потребе на терену, оне које се изводе одвојено од политичких процеса и изгледају „заглављено“. Са друге стране, остварен је и одређени напредак, попут повећања броја држава контрибутора снага, унапређења процеса генерисања снага, употребе модерне технологије за бољу заштиту мировних снага и цивилног становништва и размене информација на терену. Позивајући на уједињење у циљу очувања мира, генерални секретар УН Антонио Гутереш је током свог првог обраћања Савету безбедности, 10. јануара 2017. године, изнео да је у протеклом периоду много напора и ресурса утрошено на одговор на конфликте уместо на њихово спречавање, а као разлог томе навео је неповерење између чланица УН, посебно чланица Савета безбедности. У намери да 2017. годину направи „годином мира“, најавио је да ће у Секретаријату УН, али и на терену у зони мировних операција, покренути иницијативу за јачање медијаторских капацитета и подржати сваки напор у том циљу на националном и регионалном нивоу.⁴¹

Међутим, посматрајући данашњицу, наредна деценија има потенцијал да донесе нове кризе и пред УН и остале међународне актере стави нове изазове. Нова геополитичка ситуација коју карактерише актуелни спољнополитички наступ САД, Руске Федерације и НР Кине, супротстављени ставови око сукоба у Украјини и санкције Руској Федерацији, планови проширења НАТО, повећање броја америчких војника на територији суседних држава Руске Федерације, комплексна ситуација у Нагорно Карабаху, неслагање великих сила око кризе у Сирији, сукоби на Блиском Истоку и у Африци, тензије и инциденти у Јужнокинеском мору, пораст тензија на Балкану, све чешћи терористички напади на тлу европских држава, мигрантска криза, пораст ксенофобије и супротстављени ставови између држава унутар ЕУ по питању решавања мигрантске кризе, најави изласка Велике Британије из чланства у ЕУ и забрањивајуће изјаве нове америчке администрације о могућем изолационизму САД и смањењу

⁴¹ Обраћање генералног секретара Антонија Гутереша у Савету безбедности 10. јануара 2017. године. Наведено према: UN News Centre, <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=55935#.WL8WeDjMRAQ>, приступано 15.02.2017. године.

буџета за УН,⁴² чине будућност веома непредвидивом. Непредвидивост и опасност су посебно велики из разлога што су највеће и најмоћније супротстављене светске силе уједно и највећи контрибутори финансијских средстава за операције очувања мира УН и истовремено сталне чланице Савета безбедности УН. Наведени елементи морају озбиљно бити узети у разматрање како од стране УН, тако и од стране свих држава чланица УН, јер се поставља питање колико УН може бити ефикасан гарант очувања мира у свету уколико њене најважније државе чланице буду блокирале једна другу у циљу изнаглажења мировног решења насталих криза и, на тај начин, циљ и сврха постојања УН доведени у питање.

Као одговорна држава чланица УН, Р. Србија има успостављен институционални, стратегијско-доктринарни и нормативно-правни оквир за учешће у мултинационалним операцијама.

На основу стечених искустава и научених лекција развијен је систем који брже и ефикасније решава велики број потешкоћа и проблема на које наилази током учешћа у мултинационалним операцијама, уз непрекидно унапређивање и прилагођавање новим ситуацијама. У периоду 2002-2016. година, Р. Србија је остварила значајан напредак у сваком сегменту учешћа у мултинационалним операцијама - планирању, доношењу одлука, генерисању снага, изградњи капацитета, финансирању, упућивању и редовним ротацијама појединаца и контингената, примени научених лекција у обуци итд. Усвајањем Закона о изменама и допунама Закона о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије, чија израда је у процедури, област учешћа Р. Србије у мултинационалним операцијама ће додатно бити унапређена. Чињеница да је Р. Србија водећа држава у региону по броју ангажованих припадника у мировним операцијама УН, да је била домаћин Регионалне конференције о мировним операцијама, да је током 2015. године извршена прва сертификација курса за штабне официре УН који се реализује у Центру за мировне операције, да је у мају 2016. године у Београду од стране УН организован Курс за националне планере у мировним операцијама УН, као и да у 2017. и 2018. години предстоје сертификације курсева за заштиту цивила и војне посматраче у мировним операцијама, показатељ је једног великог напретка на националном нивоу у области сарадње са УН и обуке за учешће у мировним операцијама. Учешће у мултинационалним операцијама, не само под мандатом УН, већ и ЕУ, важан је елемент спољне политике Р. Србије, којим се даје конкретан допринос светској, европској и регионалној безбедности и поштовању међународног права и мира. Досадашње учешће припадника Министарства одбране, Војске Србије и Министарства унутрашњих послова у мултинационалним операцијама допринело је бољем позиционирању Р. Србије на спољнополитичком плану и позитивно утицало на њен кредибилитет на међународној сцени. Ангажовањем представника других органа државне управе у цивилним мисијама, допринос би свакако био још већи. Република Србија активно учествује у успостављању и очувању мира у свету

⁴² Одобрен буџет за операције очувања мира УН за текућу фискалну годину (01.07.2016-30.06.2017. године) износи 7.874.053.700 УСД. САД су највећи контрибутор финансијских средстава за мировне операције УН са уделом од 28.57%, затим следе Кина (10,29%), Јапан (9,68%), Немачка (6,39%), Француска (6,31%), Уједињено Краљевство Велике Британије и Северне Ирске (5,80%), Руска Федерација (4,01%), Италија (3,75%), Канада (2,92%) и Шпанија (2,44%). Наведено према: <http://www.un.org/en/peacekeeping/operations/financing.shtml>, приступано 15.02.2017. године.

и стварању бољих услова за живот локалног становништва у кризним подручјима, а самим тим у одређеној мери доприноси и смањењу прилива и кретања миграната преко своје територије. Сагледавајући политичко-безбедносну ситуацију и друге услове који владају у зони мировних операција УН, Р. Србија има обавезу да, у складу са националним спољнополитичким, безбедносним и одбрамбеним интересима, настави да испуњава обавезе које је преузела закљученим међународним уговорима у области безбедности, одбране и војне сарадње са међународним организацијама и партнерским државама, развија и изграђује сопствене капацитете за очување мира у свету.

Извештај Независног панела о мировним операцијама Уједињених нација из 2015. године је, у односу на Брахимијев извештај из 2000. године, констатовао значајне промене у области извођења мировних операција УН и указао на правац даљег развоја мировних операција и ангажовања УН. Пратећи промене на терену, Р. Србија, а самим тим Војска Србије и друге снаге одбране, морају непрекидно да прате главне тенденције и смернице у вези са даљим развојем мултинационалних операција, као и да сходно националним интересима и могућностима унапређују и прилагођавају сопствени стратегијско-доктринарни, нормативно-правни и институционални оквир, како би створили услове за што квалитетније планирање, изградњу капацитета, реализацију обуке, благовремено обезбеђење финансијских средстава, скраћење процедуре и временског рока неопходног за упућивање ресурса у мултинационалне операције и, на крају, обезбеђење правовременог ангажовања потребних капацитета у овој важној области, са потпуно изграђеним способностима.

Литература

- [1] „Charter of the United Nations“, <http://www.un.org/en/charter-united-nations/>
- [2] „Report of the Panel on United Nations Peace Operations“ („Brahimi Report“), General Assembly - Security Council, A/55/305 – S/2000/809 (2000), http://www.un.org/en/events/pastevents/brahimi_report.shtml.
- [3] „A comprehensive strategy to eliminate future sexual exploitation and abuse in United Nations peacekeeping operations“ („Zeid’s Report“), General Assembly, A/59/710 (2005).
- [4] „Approved resources for peacekeeping operations for the period from 1 July 2016 to 30 June 2017“, General Assembly, A/C.5/70/24 (2016).
- [5] „United Nations Comprehensive Strategy on Assistance and Support to Victims of Sexual Exploitation and Abuse by United Nations Staff and Related Personnel“, General Assembly Resolution A/RES/62/214 (2007).
- [6] „Inter-mission cooperation and possible cross-border operations between the United Nations Mission in Sierra Leone, the United Nations Mission in Liberia and the United Nations Operation in Côte d’Ivoire“, Report of the Secretary-General, S/2005/135 (2005).
- [7] Resolution 2098, Security Council, S/RES/2098 (2013).
- [8] Resolution 2272, Security Council, S/RES/2272 (2016).
- [9] Resolution on Women, Peace and Security, Security Council, S/RES/1325 (2000).
- [10] „Special measures for protection from sexual exploitation and sexual abuse“, the Report of the Secretary-General, General Assembly, A/70/729 (2016).
- [11] „Strengthening the UN-EU Strategic Partnership on Peacekeeping and Crisis Management: Priorities 2015-2018“, European External Action Service, 458 (2015).

[12] Извештај Политичког савета о спровођењу Националног акционог плана за примену Резолуције 1325 Савета безбедности Уједињених нација - Жене, мир и безбедност у Републици Србији (2010-2015) у 2015. години, <http://www.mod.gov.rs/cir/4352/akcioni-planovi-4352>.

[13] „*The Future of United Nations Peace Operations: Implementation of the Recommendations of the High-Level Independent Panel on Peace Operations*”, the Report of the Secretary-General, A/70/357-S/2015/682 (2015).

[14] UN Peacekeeping Defence Ministerial: *London Communiqué*, 8 September 2016, <https://www.gov.uk/government/news/un-peacekeeping-defence-ministerial-london-communication>

[15] „*Uniting our Strengths for Peace – Politics, Partnership and People*”, the Report of the High-Level Independent Panel on United Nations Peace Operations, General Assembly - Security Council, A/70/95–S/2015/446 (2015).

[16] Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије („Сл. гласник РС“, бр. 88/09).

[17] <http://www.zif-berlin.org>

[18] <http://www.un.org>

[19] <https://www.armscontrol.org>

[20] <https://opcw.unmissions.org>

Преглед скраћеница:

ACIRC – African Capacity for Immediate Response to Crises

AFISMA – African-led International Support Mission in Mali

AMET – Air Medical Evacuation Team

AMIS – African Union Mission in Sudan

APRRP – African Peacekeeping Rapid Response Partnership

APSA – African Peace and Security Architecture

AREC – Africa's Regional Economic Communities

ARM – Africa's Regional Mechanisms

ASEAN – Association of Southeast Asian Nations

ASF – African Standby Force

BMTF – Balkan Medical Task Force

CTF 151 – Combined Task Force 151

DoD – Department of Defence

DPKO – Department for Peacekeeping Operations

ECOWAS – Economic Community Of West African States

EEAS – European External Agency Service

EDA – European Defence Agency

EU BG – European Union Battlegroup

EUTM Mali – European Union Training Mission in Mali

EUNAVFOR ATALANTA - European Union Naval Forces – Operation Atalanta

EUNAVFOR MED Sophia – European Union Naval Forces in Mediterranean – Operation Sophia

GPOI – Global Peacekeeping Operations Initiative

HLPG – High Level Planning Group

IFRC – International Federation of Red Cross and Red Crescent

MINURCAT – United Nations Mission in the Central African Republic and Tchad
MINUSCA – United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in the Central African Republic
MINUSMA – United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali
MINUSTAH – United Nations Stabilization Mission In Haiti
MISCA – African Union peacekeeping mission to the Central African Republic
MONUSCO – United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo
MSF – Médecins Sans Frontières
NAM – Non-Aligned Movement
NATO – North Atlantic Treaty Organization
NMIOTC – NATO Maritime Interdiction Operation Training Center
OCC – Operational Capability Concept
OPCW – Organization for Prohibition of Chemical Weapons
PSO – Peace Support Operations
SCO – Shangai Cooperation Organization
UNAMI – United Nations Assistance Mission for Iraq
UNAMID – African Union-United Nations Hybrid Operation in Darfur
UNAMSIL - United Nations Mission in Sierra Leone
UNDP – United Nations Development Programme
UNDOF – United Nations Disengagement Observer Force
UNFICYP – United Nations Peacekeeping Force in Cyprus
UNHAS – United Nations Humanitarian Air Service
UNICEF - United Nations International Children's Emergency Fund
UNIFIL – United Nations Interim Force in Lebanon
UNISFA – United Nations Interim Security Force for Abyei
UNMEER – United Nations Mission for Ebola Emergency Response
UNMIBH – United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina
UNMIK – United Nations Interim Administration Mission in Kosovo
UNMIL – United Nations Mission in Liberia
UNMIS – United Nations Mission in the Sudan
UNMISS – United Nations Mission in the Republic of South Sudan
UNOCI – United Nations Operation in Côte d'Ivoire
UNPCRS – United Nations Peacekeeping Capability Readiness System
UNSAS – United Nations Stand by Arrangements System
UNSMIL – United Nations Support Mission in Libya
UNSMIS – United Nations Supervision Mission in Syria
UNTSO – United Nations Truce Supervision Organization
WFP – World Food Programme
WHO – World Helath Organization

ТУРСКА НА ПУТУ ОД ДЕМОКРАТИЈЕ ДО АУТОКРАТИЈЕ

Сања Радаковић
Министарство одбране Републике Србије
Витомир Станковић
Универзитет одбране у Београду, Школа националне одбране

Османско царство које је трајало 600 година није пало као последица Првог светског рата, и право је чудо што се толико одржало, а његове последице осећамо и данас. Османско царство основала су муслиманска племена из средишње Азије 1299. године, с тим да је врхунац достигло у 17. веку када се протезало на три континента.¹

Почетком 20. века, Турска је прошла кроз многе значајне промене у својим политичким превирањима. Најзначајније промене су се десиле након именованја и под влашћу председника Мустафе Кемала Ататурка. Данашња политика Турске је у складу са идеологијом и идејама Реџепа Тајипа Ердогана, а једна од тих идеја је и неоосманизам који не крије изражене претензије према муслиманским државама некадашњег СССР, Криму, грчким острвима у Егејском мору, а посебно према Балканском полуострву.

Кључне речи: *Турска, Османско царство, сукоби, демократија, насиље, држава, аутократија, Мустафа Кемал Ататурк, Реџет Тајип Ердоган*

Увод

Слабљење Отоманске Империје датира од пораза под Бечом 1683. године, а ступање у рат 1914. године представља само покушај да се на војном пољу спасе остатак некадашње силе и славе. Од почетка 18. века Истанбул је константно ратовао с европским државама, али у томе није имао пуно успеха. Подстакнути идејама о национализму и самоопредељењу који су проузроковали бројне побуне и размирице унутар царства, највећу цену тих побуна платили су Јермени.² Турско царство је у Први светски рат ушло на страни Централних сила, више из нагона самоодбране него из освајачких намера. Младотурска влада хтела је у савезу са Немачком

¹ Османско царство остало је без Египта и већине Северне Африке до 1882. године, када су их преотели Британија и Француска, док је Русија преузимала под своје, једну за другом, провинције источне Анадолије.

² Одводећи их из својих домова у Анадолији 1915-1916. године, Турци су извршили страхан геноцид када је страдало преко милион јерменских хришћана.

да одбрани теснаце и Арапске поседе које су својатали Русија, Велика Британија и Француска. У таквој ситуацији појављује се човек изванредно великих војних и државничких способности, човек веран народу и отаџбини Мустафа Кемал, који је потпуно схватио и предвидео шта може да уради султан. Зато сву своју активност усмерава, с једне стране, да одврати султана од срамне капитулације, а с друге, на организовање земље и народа у борби за независност. После тешких пораза с Цариградом окруженим са свих страна Турска страна је 30.10.1918. године у Мудросу обуставила борбу у Првом светском рату и то је био почетак распада велике империје. Миром у Севру 10. августа 1920. године Турска је изгубила четири петине своје територије и тиме је потписана смртна пресуда Отоманској империји. Победничке Савезничке снаге порекле су јој и сам национални суверенитет окупацијом делова матичне територије и понижавајућим уговорима довели у неповољан положај. Територијалне одредбе овог уговора биле су за Турску више него понижавајуће.³

Кемал се враћа у Цариград који није више био понос ислама и центар једне моћне царевине, већ једна побеђена варош. После 465. година хришћани су поново загосподарили овим градом и некад свемоћна реч султана-калифе већ је припадала историји. Султан и влада не крију да су судбину земље предали неограничено Енглезима у руке. Савезници су били и сувише јаки, а и сам султан им је у свему ишао на руку. У то време у Цариграду разне турске тајне патриотске организације независно од Кемаловог размишљања настојале да у унутрашњости земље организују отпор против Савезника, а нарочито против Грка и Јермена. Нереди у источној Анадолији изазвали су бојазан код султана и Савезника да не узму шире размере, па је требало одредити некога ко ће да заведе ред. Избор је пао на Мустафу Кемала, које би у ствари значило његово удаљавање од Цариграда на неодређено време. То је за Кемала значило почетак остварења свог сна, далеко од надзора Цариграда. Путујући по Анадолији, Кемал упознаје народ са својим идејама и организује за борбу на живот и смрт, у којој нема шта да се изгуби, јер је и онако све изгубљено. Његова вера у способност турског народа, да се сам спасе, била је оправдана, јер само неколико година касније када је борба за самосталност попримила размере правог рата, већина се одазвала на позив свога вође Мустафе Кемала извојевавши победу. Октобра 1923, по евакуацији савезничких трупа, Кемал је ушао у Цариград на челу кемалистичке војске и добио назив Други освајач. Мустафа Кемал ће остати у турској историји запамћен за вечита времена као Гази и Ата-турк. На развалинама старе турске империје изграђена је модерна Турска Република, достојан члан међународне заједнице. После закљученог примирја у Мудањи 10. октобра 1922. године, којим је завршен малоазијски рат победом турске националне свести. Савезничке силе, поред позива упућеног анкарској влади да учествује на престојећој конференцији мира у Лозани, позвале су истовремено по сугестијама султана и његову владу из Цариграда. Овај позив дао је повода Мустафи Кемалу да једним одлучним потезом учини крај овом систему двојне управе у Турској. С обзиром на то да су монархија у Турској и њена одговорна влада радиле свим силама да анкарском покрету онемогуће успех у борби за независност земље, и на тај начин често доводиле у питање и сам исход малоазијског рата. Мустафа Кемал

³ После некадашње империје Турској остаје Цариград са околином и једна безначајна територија у центру Анадолије, на дохват Грка, Јермена и Курда.

је одлучио да укине монархију, а са њоме и султанову владу у Цариграду, обе и сувише компромитоване у очима свих правих патриота. Велика народна скупштина на предлог Мустафе Кемала изјаснила се за укидање монархије, а да се калифат издвоји као посебна институција, с тим да остане и даље у рукама чланова Османове династије. Савезници су морали попустити па је 1923. године у Лозани⁴ решен положај Турске, много повољније него у Севру, где су од Савезника тражили да им се призна пуна равноправност. Народни покрет који је предводио Гази Мустафа Кемал, касније познат као Кемал Ататурк је заслужио своју отаџбину. Међутим, овај уговор никада до краја није извршен. Турци су под вођством покрета који је предводио Мустафа Кемал устали оружјем против њега, изјављујући да у овом уговору није поштован основни принцип самоопредељења народа, по коме јерменска и курдистанска држава не би могле постојати, јер у њима преовлађује турски народ, исти је случај и са Западном Тракијом, која је била уступљена Грчкој. Борба Турака против Севрског уговора позната у новијој турској историји под називом „Рат за независност“, који је завршио победом кемалистичких трупа из Анкаре и афирмисањем једне нове републике на Блиском Истоку. После три стотине година, укидањем султаната, калифат⁵ издвојен у посебно тело, да би две године доцније 3. марта 1924. године, и он био укинут. Велика народна скупштина укинула је монархију и власт Султана и сву административну и правну власт узела под своју управу.

Нова држава осигурала је сигурност националне територије и укинута систем капитулације, односно наметнутих политичких и државних уговора. Током следећих година Кемал-паша назван Кемал Мустафа Ататурк многим реформама из средњовековне земље изградио је државу са републиканским државним уређењем и модерним институцијама.⁶ Семјуел Хантингтон оцењује да је: „низом пажљиво прорачунатих реформи двадесетих и тридесетих година двадесетог века Мустафа Кемал Ататурк је покушао да свој народ ослободи његове отоманске и муслиманске прошлости. Основни принципи или „шест стрела“ кемализма били су: популизам, републиканизам, национализам, секуларизам, државни суверенитет и реформизам”.⁷ У подели Турског царства најгоре су прошли Арапски народи. Уместо независности Велика Британија и Француска наметнуле су им протекторате и то због налазишта нафте због кога се и данас отимају светски моћници. Отоманска империја, по свом државном и друштвеном уређењу, као и начину на који је владала над поробљеним земљама и њиховим народима, заслужила је да буде срушена. Европа, која је прихватила то начело, истакла га је у Светском рату као циљ свог ратовања са Турском. Али Европа, која је дочекала да види пад империје, није имала задовољство да види и уништен турски народ. Империја није ваљала и као таква пропала је и

⁴ Зоран Св. Томић, *Кемал Ататурк творац нове Турске*, 1939, стр. 146. "Турска Велика народна скупштина ратификовала је Лозански уговор са додацима 24. августа 1923. године. Почетком октобра савезничке окупаторске трупе напустиле су Цариград и мореузе. Турска је повратила своју самосталност и као суверена држава ступила у међународну заједницу".

⁵ *Савремена Турска*, НИП УНС, Београд, 1955. стр. 40-41, "Укидању калифата следило је укидање верских школа, медреса, шеријатских судова и верске управе. Дошло је до потпуног процеса одвајања вере од државе".

⁶ 29. октобра 1923. године, Турска је проглашена за Републику.

⁷ Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, друго допуњено издање, ЦИД, Романов; Подгорица, Бања. Лука, 2000, стр. 160.

прешла у историју. Али народ који није био крив, прогледао је ослобођен религије и упућен на конструктиван рад, под вођством Кемала Ататурка, заузео је у друштвеној заједници место које му припада. Острашњеном од религије и предрасуда, нико му више неће моћи да чини приговоре.⁸

Рођен у Солуну као Али Риза оглу Мустафа, а преминуо је као Кемал Мустафа Ататурк⁹ у Истамбулу, граду којем је одузео статус престонице и пренео у Анкару у којој је сахрањен. Своје име је уткао у историју савремене Турске, а његов дух и даље живи на улицама ове велике земље. Међу највећим демократским тековинама које је Кемал Ататурк оставио у аманет турском народу треба издвојити модернизацију правног и образовног система, усвајање европског начина живота, увођење латинице као званичног писма, забрану ношења феса, зара и фереџе. У Турској је обожаван зато што је њихову заосталу нацију извео из средњег века и увео је у модерно доба, дајући јој тако нови осећај поноса након много деценија, па чак и векова, узастопних поразата и понижења.

Дванаести по реду председник Турске државе Реџеп Тајип Ердоган, био је премијер Турске, бивши је председник Партије развоја и правде. Раније је био члан Партије благостања и Партије врлине које су због антисекуларних исламистичких ставова забрањене. У Истамбул је дошао 1967. године. Завршио је факултет за менаџмент. Након забране Партије врлине, Ердоган је био суочен са судским поступком због подстицања верске мржње и бива осуђен на казну затвора. Док је студирао пословно управљање, Ердоган се придружио Националној турској студентској унији, антикомунистичкој акционој групи, 1974. године.¹⁰ Након војног пуча 1980, Ердоган је са већином следбеника Неџмедина Ербакана прешао у исламистичку партију благостања. Оснивач је омладинске гране исламистичке Партије националног спаса (МСП) за истамбулску општину Бејоглу где је био и њен председник.

Оснивао је и руководио Партијом правде и развоја (АКП), где је годину дана након оснивања на парламентарним изборима 2002. године, победио, а АКП формирала владу, мада Ердоган није добио ни посланичко место иако је био најпопуларнији политичар у земљи. После освајања посланичког мандата на поновљеним изборима у једној од провинција, Ердогану се отварају врата премијерског кабинета,¹¹ пошто је члан његове партије и премијер Абдулах Гул, поднео оставку.

Незадовољни аутократском владавином група побуњених официра једног дела турске војске у ноћи између 15. и 16. јула 2016. године, покушала је да свргне са власти председника Реџепа Тајипа Ердогана државним ударом и доведе војну хунту на власт.

У сукобима између пучиста и снага лојалних Ердогановом режиму погинуло је око 290 људи, а више од 1400 рањено. Ухапшено је око 6.000 људи, а смењена су и 34 висока официра.

⁸ Зоран Св. Томић, *Кемал Ататурк творац нове Турске*, 1939, стр. 45-46.

⁹ Ататурк на турском језику значи „отац Турака“, и то је надимак који је Кемал-паша добио због тога што је предводио турску борбу за независност након распада Отоманске империје, и због својих реформских активности након успостављања републике.

¹⁰ Тајип Ердоган је 1974. године написао, режирао и играо главну улогу у представи Маскомиа, која је представила масонерију, комунизам и јудизам као зло.

¹¹ На функцији премијера је од марта 2003. до августа 2014. године, након тога постаје председник државе.

Приликом покушаја преузимања власти 15. јула 2016. године Војска Турске је саопштила да је срушила власт Реџепа Тајип Ердогана и преузела контролу над земљом. Војска је саопштила да је главни приоритет смена ауторитарне власти председника Ердогана, владавина права и поштовање закона. У потпуној конфузији која је владала у земљи, отказани су сви летови на аеродрому у Истанбулу. Пучисти су као таоца у генералштабу држали команданта турске војске. У сукобу између војске и полиције коришћени војни хеликоптери за дејства на земљи против присталица Ердогана. У земљи је владала општа конфузија, грађани су били у паници и страху. Војска је објавила да земљом управља „Мировни савет“, који ће обезбедити сигурност грађана, у саопштењима која су износили пучисти стајало је да је Ердоганова власт „подрила темеље демократије и секуларне државе“, а широм земље је уведен полицијски час. Ердоган се у току пуча налазио у Анкари огласио се преко скајпа где је позвао народ да масовно изађе на улице, а пучистима поручио да ће пасти пре или касније. Дошло је до сукоба војске и присталица Ердогана у Анкари, Истанбулу и другим градовима, а народ је масовно почео да излази на улице. Из табора супротстављених страна долазиле су опречне изјаве. У дејствима хеликоптера из ваздуха на полицију и грађане дошло је до жртва нарочито међу полицајцима. Након хапшења војника и официра који су учествовали у државном удару, и дејства авиона Ф-16 срушен је хеликоптер у коме су се налазиле вође војног удара. Ердоганове присталице су убрзо повратиле телевизију, а Ердоган се авионом враћа у Истанбул где оптужује организаторе пуча а као главног организатора побуне наводи Фетулаха Гулена. У току 16. јула 2016. године успостављена је потпуна контрола над Анкаром, Истанбулом и другим градовима, а вође пуча и њихове присталице масовно се похапшене. Војни авиони су послати да униште хеликоптере који су дејствовали у Анкари и Истанбулу. Један авион којим су управљали побуњеници¹² бомбардовао је председничку палату у Анкари. У сукобима у седишту војне полиције убијено је више људи и спасен начелник генералштаба турске војске, где је држан као талац. У телевизијском обраћању нацији Ердоган је оптужио пучисте, наводећи да ће платити велику цену за покушај државног удара,¹³ а од америчких власти затражио да изруче Турској имама Фетулаха Гулена који живи у егзилу у САД. Међународна јавност је на догађаје у Турској реаговала суздржано наводећи на поштовање демократских институција и турског устава уз поштовање власти коју је народ Турске изабрао.

Последњих година је јако уочљиво у ком правцу иде некада секуларна Турска, земља која је у последњих неколико година Ердоганове владавине изгубила компас и правац кретања којим је пловила од оснивања 1923. године. У време оснивања државе под вођством Мустафе Кемала Ататурка многи су видели снагу која је раскинула са демонима прошлости и султанистичком владавином. Сада под вођством Тајипа Ердогана секуларна и кемалистичка Турска није успела да се разрачуна са радикалним елементима. Одговор је добивен на референдуму на коме су грађани са тесном већином одлучили да подрже диктатуру једног човека неоосманисте, и одбацили вредности некадашње Кемалове и просперитетне Турске.

¹² На челу побуњеника био је бивши правни саветник генералштаба Оружаних снага Турске, пуковник Мухарем Коше, који је те ноћи моментално смењен, међу вођама пуча били су још један пуковник, један потпуковник и један мајор.

¹³ Значајан број грађана и стручњака мисли да је државни удар намештен и да је Ердоган то наместио да би добио потпуну власт у Турској.

Уместо парламентарног прихватили су снажан председнички систем који је Ердогану практично дао много већа овлашћења него што их је имао, чиме је означен пут у диктатуру и владавину једне особе која се пита око свега и свачега. Земља која се определила да негује исламистички конзерватизам, није се до краја одрекла првог реформатора, који је крчио пут у правцу модернизације, еманципације и отварања према свету.

На путу демократизације и поимања државе разлике су свакако огромне, Мустафа Кемал Ататурк је створио модерну и „цивилизовану“ Турску, а Ердоган као ауторитарна личност, задојена исламским конзервативизмом и радикалним идејама од Турске прави или боље речено обнавља Османско царство, где се често у својим говорима поистовећује са султанима, често помињући „велику“ Турску, изазивајући велики страх и забринутост код хришћана на Балкану.

Ако изузмемо врло мале сличности између двојице председника модерне Турске, постоје огромне разлике по многим питањима Ататурк и његови наследници, све до Кенана Еврена,¹⁴ били су окренути секуларизму, а већ од Еврена па до данас, Турска је све дубље и дубље клизи ка неоосманизму¹⁵ и прави примери су бивши и садашњи председник Турске Абдулах Гул и Реџеп Тајип Ердоган.¹⁶ Свет је од Мустафе Кемала видео залагање за једну просперитетну, економски напредну и модернизовану земљу, окренуто себи и свом привредном развоју. На другој страни под вођством Тајипа Ердогана види апсолутисту, израженог темперамента који се поистовећује са османским султанима, када би добио подршку својих савезника пре свега САД, не би се либио да поврати све оно што је било османско. Доказ томе иде у прилог чињеница да је турска војска присутна на тлу суседне државе Сирије где гради војне базе и учествује у рушењу легално изабране власти те државе, где посебно има изражене претензије према грчким острвима у Егејском мору, Балканском полуострву, муслиманским државама некадашњег СССР, па чак и на Крим.

Сасвим је извесно да ће економско јачање Турске све више повећавати жељу за територијалним ширењем и остваривањем све већег утицаја на суседне земље и оне које воде исту политику. Своју политику према Балкану тренутно исказује све већим улагањима на овом простору и својим присуством потпуно отворено исказујући жељом за доминацијом у свим сферама. Оно што се данас посебно приговара Турској на свом путу ка Европској унији је слобода медија и поштовање људских права која је посебно изражена према Курдима и другим муслиманима који не подржавају политику неоосманизма. Политика самосталности и демократизације Турске државе коју пропагирају њени руководиоци често изводи на улице велики број људи који се не слажу увек са оваквом политиком, која се по кад кад претвори у насиље на улицама великих градова, па чак су и чести терористички напади. Професор Миролjub Јевтић упозорава да „неоосманизам све више почиње да заокупља

¹⁴ Седми по реду председник Турске, који је почео да укида једно за другим оно што је Ататурк изградио.

¹⁵ Дарко Танасковић, *Неоосманизам повратак турске на Балкан*, Службени гласник, 2011. стр 11-24. Неоосманизам је националистичка, исламистичка и пантуркистичка идеологија која заговара обнову утицаја Османске империје (простор данашње Турске, Закавказја, Централне Азије, Блиског истока и Балканског полуострва).

¹⁶ Дванаести по реду председник Турске.

српску, балканску и светску политику и политичку науку”.¹⁷ Он наводи да је неоосманизам: “систем идеја и на њима заснован политички пројекат чији је циљ што је могуће чвршће обједињавање свих народа и територија које су некада чиниле Османско царство”.¹⁸ Ова идеја изазива веома велике контроверзе и страх код бивших хришћанских поданика државе и отпор садашњој турској администрацији. Данашња политика Турске, и кршење основних демократских права, често је изложена критикама западних влада. Такве критике не наилазе на одобравање легалне власти чак понекад имају и супротан ефекат. Овакво понашање Турске говори у прилог да се њена агресивна политика неће зауставити у границама државе, већ ће као регионална сила тежити остваривању што већег утицаја на економском, политичком и војном плану са прокламованим Ердогановим атрибутима „велика“.

Закључак

Отоманска Империја изникла на рушевинама Византа, селџучке државе и арапског калифата пропала је на овом тлу као и остаци многих култура Хелта, Јелина и Римљана које су пре хиљаду година живели и владали на овом подручју. После Првог светског рата, у којем је дотучена Отоманска Империја, Анадолију су окупирале силе Антанте. Уговором у Севру само мали део Анадолије, остао је неокупирани мали део националне територије Турске.¹⁹ На челу покрета за ослобођење Турске, који је турски народ водио од 1919–1923 године, био је анадолски сељак, родољубива анадолска буржоазија и интелегенција, углавном из редова официра на челу са творцем будуће Турске Републике Мустафом Кемалом. На супротној страни били су окупатори, империјалисти, султан, паше и клер, који су трговали и богатали се на рачун независности турског народа. Кроз четворогодишњу оружану борбу, испуњени искушењима и натчовечанским патњама турског народа рођена је нова Турска. Рођена и крвљу натопљена под вођством Мустафе Кемала Ататурка нова држава која ће укинути вођство султана и калифата, одвојити веру од државе и јачати вредности цивилизованих народа без феса, зара и фереџе. Политичко, економско и војно јачање Турске државе произвело је нове владаре који ће у жељи да поврате стару славу кренути путем неоосманизма, укидајући демократију створити аутократски систем владавине. Један од идеолога такве државе је садашњи председник Турске Реџеп Тајип Ердоган који својим ауторитарним системом владавине води земљу у аутократију. Нескривајући територијалне претензије према суседним земљама, артикулишући своје геополитичке интересе преко жеље да заштити муслимане, нова турска власт кренула је у ревизију и преусмеравања историје ка неоосманизму. Изгледа да се данашња Турска удаљава од аманета Кемала Мустафе-паше Ататурка који је изјавио: „Једног дана, моје понизно тело ће се, сигурно, претворити у прах. Али република ће остати да живи. Увек.”²⁰

¹⁷ Миролjub Јевтић, „Неоосманизам Версус Панисламизам”, *Политеиа*, 2011, вол. 1, бр. 2, стр. 31.

¹⁸ *Ибид.*, стр. 33.

¹⁹ Око Анкаре.

²⁰ Џевад Галијашевић, „Неоосманизам: Турска између јуче и сутра”, *Политеиа*, 2011, вол. 1, бр. 2, стр. 123.

Литература

- [1] Зоран Св. Томић, *Кемал Ататурк творац нове Турске*, ШГУЗ, Београд, 1939.
- [2] *Савремена Турска*, НИП УНС, Београд, 1955.
- [3] Милан Грол, *Искушење демократије*, Службени гласник, 1991.
- [4] Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом свету*, Едиција Браничево, 2003.
- [5] Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Српска књижевна задруга, Београд, 2004.
- [6] Дарко Танасковић, *Неосманизам повратак турске на Балкан*, Службени гласник, 2011.
- [7] Душан Спасојевић, *Између Турске и Европе*, Београд, 2016.
- [8] Ненад Димитријевић, *Демократија на ивици*, књижара Делфи, Београд, 2016.
- [9] Миролуб Јевтић, „Неоосманизам Versus Панисламизам”, *Politeia*, 2011, vol. 1, br. 2
- [10] Dževad Galijašević, „Neoosmanizam: Turska između juče i sutra”, *Politeia*, 2011, vol. 1, br. 2
- [11] Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, друго допуњено издање, ЦИД, Романов; Подгорица, Бања. Лука, 2000.

МЕЂУНАРОДНА БЕЗБЕДНОСТ И МЕЂУНАРОДНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА САВРЕМЕНОГ СВЕТА

Станимир Ђукић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Међународна безбедност је безбедност међународног поретка и заједнице, односно безбедност у међународним односима и регионима. Своди се на безбедност држава које су чланице међународне заједнице, а тиме и на безбедност њихових конститутивних елемената, пре свега, човека. Од понашања и стања безбедности држава зависе безбедност других држава, међународна и глобална безбедност. У раду је изведена класификација безбедности и дефинисана међународна безбедност. У раду се разматра примена силе у међународним односима, односно традиционални и савремени концепти међународне безбедности. Такође, у раду се разматрају међународне организације и безбедност у свету, анализирањем основних институција система колективне безбедности, као што су: Организација Уједињених нација (ОУН) и Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС). Анализирани су и најпознатији механизми колективне одбране, и то: НАТО и Организација Америчких Држава. С тим у вези, у постојећим условима ОЕБС, ЕУ и НАТО кључни су елементи европске безбедносне архитектуре. Осим тога, разматрани су савремени међународни војно-политички односи и безбедност.

Кључне речи: држава, међународна заједница, безбедност, међународна безбедност, национална безбедност, међународне организације, глобална безбедност, међународни односи

Увод

Данас, динамиком развоја међународних односа, већи значај у изградњи унутрашње и међународне безбедности имају политички, економски, техничко-технолошки, социјални, културни и други фактори. Држава је један од доминантних субјеката међународних односа и међународног права, а тиме и међународне и глобалне безбедности. Уз то, безбедност државе је збирно стање њене тзв. унутрашње и спољне безбедности, као и стање безбедности на међународном нивоу.

Државе су често суочене с дилемом: национална или међународна безбедност? Иако је значај оба нивоа безбедности неспоран за државу и друштво, мало је веро-

ватно да ће нека држава занемарити сопствене вредности, интересе и безбедност за рачун вредности, интереса и безбедности међународне заједнице или региона. Пре је могуће говорити о извесном делимичном самоограничавању државе у погледу њиховог достизања и безусловне заштите, у ситуацијама када би то могло да угрози друге државе или међународну заједницу.

Суштина међународне безбедности је, као што смо нагласили, трагање за безбедношћу међународног поретка и заједнице, односно за безбедношћу у међународним односима и регионима. Она се, у крајњем случају, своди на безбедност држава које су чланице међународне заједнице, а тиме и на безбедност њихових конститутивних елемената, пре свега, човека. *Од понашања и стања безбедности држава зависе безбедност других држава, међународна и глобална безбедност, и обрнуто.*

Проблем спољне безбедности земаља, односно стање њихове угрожености, може се посматрати и са становишта припадности те земље организованог међународног заједници, односно положаја и утицаја те земље у тој заједници. Наиме, два светска рата, као и мноштво локалних ратова и војних интервенција, изискивали су од међународне заједнице организовање институционализованог система међународне безбедности (колективне и појединачне), који би се бавио проблемом очувања светског мира. Систем колективне безбедности оличен, у првом реду, у институцији Уједињених нација (УН), настојао је да уреди односе међу државама чланицама на пољу безбедности на основама међународног права, декларисаном у Повељи Уједињених нација. Припадајући УН све земље (без обзира на свој актуелни однос), прилагодиле су своје понашање на међународном плану начелима и принципима израженим у документима УН.

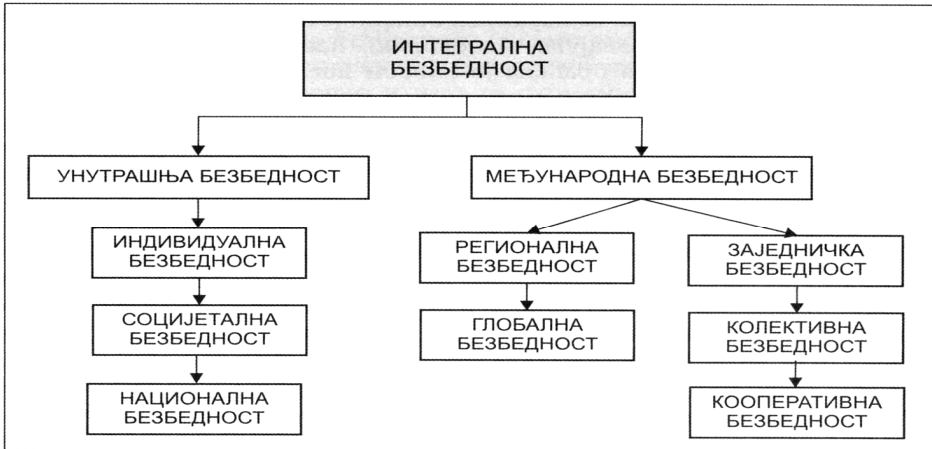
Приступањем Уједињеним нацијама савремене државе су постале свесне да се одричу дела свог суверенитета у унутрашњим и међународним поступањима због свог, али и због међународног мира. Ограничавање суверенитета сразмерно је власти међународне заједнице на пољу безбедности, чиме се доприноси очувању успостављене међународне безбедности. Државе на тај начин, осим међусобне (билатералне), остварују сарадњу и преко организованог међународног механизма чиме је свакој земљи признато једнако право на одбрану и заштиту свог друштва.

Међутим, многобројни ратови и други акти агресије, као и последњи догађаји са распадом бивше СФРЈ и агресијом НАТО снага на СРЈ, показују да се проблем безбедности међународне заједнице не може решавати без нових момената и решења у сарадњи међу државама у којима се искључује право јачег и примена различитих аршина и тумачења стварности. У супротном, остаје отворено питање не само ефикасности међународног позитивног права и система безбедности, већ се отвара и питање у којој мери међународна заједница уопште може доследно и једнако према свима да примени важеће међународно право и непристрасно да управља међународним системом колективне безбедности.

Класификација безбедности

Примењујући научни приступ изучавању проблематике безбедности, треба извести класификацију, тј. рашчланити безбедност на врсте, како би се квалитативном анализом делова безбедности остварила научна идентификација безбедности

као опште вредности савременог света. Уважавајући научни приступ, безбедност се дели на унутрашњу (индивидуална, социјетална и национална) и међународну (регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна) безбедност.¹

Слика 1 – Класификација безбедности
(Извор: аутор, према: Стајић, Љ., 2011).

Интегрална безбедност се дефинише као свеукупна или целовита безбедност. Представља сублимат унутрашње и међународне безбедности, али не као прости збир тих двеју безбедности, већ као нова вредност која се штити. Не можемо говорити о било каквој, па ни унутрашњој ни међународној безбедности ако је било који елемент тих безбедности значајније угрожен. Као свеобухватна, интегрална безбедност је једна и јединствена и са тог становишта је недељива. Њена подела на унутрашњу и међународну је условна више из педагошких и практичних разлога због лакшег објашњења и учења. Пошто се савремене државе, данас, нападају на свим пољима (породица, вера, власт, уставно уређење, спољна политика, економија, систем безбедности итд.) онда и држава мора свим својим снагама да се супротставља тим нападима. Интегрални напад тражи интегралну одбрану.

Унутрашња безбедност се састоји од индивидуалне, социјеталне и националне безбедности од којих су свака за себе посебне вредности које се штите како системом безбедности тако и другим друштвеним мерама (Ђукић, С., 2017:10).

Међународна безбедност

Међународна безбедност се може пратити још од периода обликовања првих територијалних заједница људи – племена. Први писани документ који сведочи о регулисању односа између држава датира још од 3100 године п.н.е. Ради се о пи-

¹ Љ. Стајић, Р. Гађиновић: *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 35.

саном уговору (на каменом споменику) којим се регулишу границе између два месопотамска града – државе Логома и Уме.²

Међународна безбедност је безбедност међународног поретка и заједнице, односно безбедност у односима држава и међународним регионима. Промислјања о овом нивоу анализе заснована су на потреби да се стабилизују, контролишу и учине безбедним анархични међудржавни односи, који су продукт немогућности контролисања развоја моћи и примене силе, односно регулационих немоћи међународних институција. Њега су узроковале државе асиметричне политичке, економске и војне моћи које настоје да остваре међусобно опречне интересе. Може да се посматра на планетарном (*планетарна, светска безбедност*), континенталним (*континентална безбедност*) и на регионалним нивоима (*регионална безбедност*).³

С тим у вези, како наводи Стајић, Љ., „*међународну безбедност можемо дефинисати као свеукупно стање међународних односа у којима се сви чланови међународне заједнице осећају безбедним и сигурним и у којима постоје изграђени ефикасни механизми заштите националних држава од свих облика угрожавања и угрожености њихове безбедности*“.⁴

Регионална безбедност је део међународне безбедности која се фокусира на један регион – пример регион Југоисточне Европе, чији је Србија саставни део. Ризици од избијања ратова и других оружаних сукоба на европском простору знатно су смањени, али нису потпуно отклоњени. То се посебно односи на земље у источној и југоисточној Европи, које су у процесу транзиције суочене са економским, социјалним и политичким проблемима и потешкоћама, што може, у одређеним околностима, да изазове пораст напетости. У постојећим условима ОЕБС, ЕУ и НАТО кључни су елементи европске безбедносне архитектуре. Они су одлучујући фактори у креирању различитих, па и безбедносних односа. Од способности њиховог прилагођавања бројним новим изазовима, константним ризицима и сталним претњама безбедности, као и од карактера односа које ће те асоцијације успостављати са осталим актерима савремене међународне заједнице, највише зависи безбедност евроатланског простора и света у целини (Ђукић, С., 2017:11).

Односи међу државама крећу се од сарадње, преко надметања до сукоба, па се и међународна безбедност увек достизала кроз два модела: *конфликтни* (властита безбедност као добро за које се државе надмећу) и *кооперативни* (властита безбедност као заједнички циљ држава).⁵ Традиционално, примарни предмет међународних односа, међународног права, а тиме и међународне безбедности јесте етиологија и контрола силе као форме међународне комуникације.⁶

² Љ. Аћимовић: *Наука о међународним односима*, Институт за међународну политику и правду, Београд, 1987, стр. 20.

³ Опширније, у – Мијалковић, С.: *Безбедност државе и концепти међународне безбедности, Дефендологија*, број 25-26, Дефендологија центар, Бања Лука, 2009, стр. 69-83. Види и - Keohane, R.: *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Routledge, London - New York, 2002.

⁴ Љ. Стајић, Р. Гаћиновић: *Увод у студије безбедности*, Драслар партнер, Београд, 2007, стр. 48.

⁵ Таталовић, С.: *Национална и међународна сигурност*, Политичка култура, Загреб, 2006, стр. 228.

⁶ Овакав приступ оправдава „утисак да се у сваком веку, као да је у питању природан закон, појављује једна земља која поседује моћ и вољу, као и интелектуалну и моралну снагу, да у складу са сопственим системом вредности обликује читав међународни поредак, да утиче на међународне односе, уплиће се у унутрашње ствари других држава, намеће сопствене вредности, да се ангажује изван својих граница“. Kissinger, H.: *Дипломатија I*, Верзал Прес, Београд, 1999, стр. 5.

Значи, сила је константа међународних односа; променљиви су само њен интензитет и форме (*отворена* или *прикривена*; *војна*, *политичка* и/или *економска*; *непосредна* или *посредна* – посредством трећих актера или на територији трећих земаља; *легитимна* или *нелегитимна*, односно *легална* и *нелегална* итд). Често „моћније државе“ злоупотребљавају спорне ситуације у међународним односима, „жмурећи пред аргументима и уступцима слабијих“, не би ли нашле поводе да употребом силе реализују сопствене интересе. Осећајући се позваним да се старају о безбедности међународног поретка, инструментализују и заобилазе међународне организације и међународно право, те применом силе наводно спречавају хуманитарне катастрофе које узрокују тзв. недемократски режими. Тако остварују и експлоататорску економску доминацију над слабирим земљама које губе свој „економски суверенитет“ (тзв. *неоимперијализам*), али и одвраћају пажњу домаће јавности од унутар државних проблема и повећавају национално јединство (тзв. *диверзиона теорија рата*⁷).

Вођене идејом остваривања својих интереса по сваку цену или бојећи се за свој опстанак, државе често занемарују значај ненасилних метода међународног општења. Најзад, употреба силе као *ultima ratio* средства за одбрану националних вредности од угрожавања је легална и легитимна. Стога „моћ државе“ може да има хегемонистички (*освајајући*, *субверзивни*, *агресорски*), али и превентивни (*одвраћајући*), реактивни (*одбрамени*, *заштитнички*) и репресивни (*кажњавајући*) значај. Очигледно је да се ниво међународне безбедности нужно ослања и надограђује на ниво националне безбедности. Међутим, међународна безбедност није прост збир безбедности држава, као основних субјеката међународне заједнице. Она захтева изградњу извесног система међународних вредности које ће државе и други међународни актери уважавати.

Чињеница да је примена силе у међународним односима била константна у прошлости, наводи нас на закључак да ће је вероватно бити и у будућности. Свесне тога, државе су настојале да је спрече и контролишу, некада тзв. *традиционалним*, а данас *савременим концептима међународне безбедности* (Мијалковић, С., 2011:68).

Традиционални концепти међународне безбедности

Када су у питању традиционални концепти међународне безбедности, може се говорити о *равнотежи снага*, *колективној безбедности*, *светској влади*. Моћ државе је традиционално средство очувања и заштите њених вредности и интереса. Како увећање моћи једне умањује безбедност друге државе, „кључ“ међународне безбедности пронађен је у *равнотежи снага – моћи* (*balance of power*), односно у успостављању приближно једнаког односа снага између супротстављених држава или група држава. Оснаживањем држава и савеза „расту и апетити“ за међународним утицајем, што нарушава успостављене равнотеже. Стога практична примена овог концепта није дугорочна, па су потребе за ефикаснијим механизмима међународне безбедности оправдане. Од почетка прошлог века, равнотежа моћи је све чешће критикована, док је колективној безбедности даван све већи значај, нарочито после Другог светског рата.

⁷ О овој теорији опширније у-Кегли, Ч.В., Виткоф, Ј.Р.: *Светска политика - тренд и трансформација*, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, Београд, 2006. стр. 131.

Концепт *колективне безбедности* (*collective security*) заснива се на проширеном традиционалном концепту националне безбедности и на извесним међународним уговорима: безбедност земаља уговорница, чије су традиционалне вредности неприкосновене, унапређује се мирним решавањем спорова, колективним (наддржавним) одговором на војне нападе појединих земаља чланица на друге, тако што земљу-агресора застрашују, а земљу-жртву бране, као и колективним одговором на друге безбедносне проблеме које чланице не могу саме да реше. *Колективна безбедност* је термин који означава договорено, координисано и одрживо стање безбедности унутар групе суверених држава, остварено деловањем заједничког система безбедности. Основне институције система колективне безбедности су: Уједињене нације (УН) и Организација за безбедност и сарадњу у Европи (OSCE) (Ђукић, С., 2017:12). Колективну безбедност треба разликовати од *колективне одбране*. Реч је о војном савезу суверених држава које су се удружиле ради одбране својих чланица од спољних војних напада (оружане агресије). Државе чланице учествују у колективном војном одговору на оружану претњу или напад који је усмерен према било којој чланици савеза. Најпознатији механизми колективне одбране су НАТО и Организација Америчких Држава.⁸ Слично томе, чланице Уједињених нација имају право на колективну самоодбрану (Мијалковић, С., 2011:73).

Кооперативна безбедност је термин који повезује колективну безбедност са општим приступом безбедности. Овај појам најчешће се одређује као „широк приступ безбедности, мултидисциплинарног опсега, који у својој основи фаворизује уверавање у односу на одвраћање; укључивање пре него искључивање; невојна решења у односу на војна; подразумева да су државе првенствени чиниоци система безбедности, али прихвата да недржавни чиниоци могу имати важну улогу; не захтева формално стварање безбедносних установа, али их не искључује и не искључује вредност стваралачке навике дијалога на мултилатералној основи“⁹ (Ђукић, С., 2017).

У теорији међународних односа временом се дошло до закључка да се сукоби и међународној заједници не могу решити нити превазићи све док се она састоји из великог броја суверених држава које располажу сопственом независном моћи и међу којима владају анархични односи. Сматрало се да такво стање треба заменити образовањем једне снажне средишне установе, која би имала право да доноси потребне одлуке и да их спроводи у дело. То би била *влада целог света, организованог као јединствена држава* и отуда назив који се даје оваквом систему. Према једном моделу, то би се постигло стварањем неке врсте *светске федерације постојећих држава*

⁸ Сваки агресивни акт једне државе против територијалног интегритета или политичке независности било које америчке државе треба сматрати агресивним актом против осталих америчких држава; уколико неповредивост или интегритет територије, или суверенитет или политичка независност једне америчке државе буду угрожени оружаном нападом или неким агресивним актом који није оружани напад, или услед неког ванконтиненталног конфликта или конфликта између две или више америчких држава, или било каквим другим актом или ситуацијом којима би могао да буде доведен у опасност мир Америке, америчке државе, сагласно принципима континенталне солидарности и колективне самоодбране, могу применити мере и поступак који су предвиђени специјалним уговором за такве случајеве. Чланови 27. и 28. Повеље Организације Америчких Држава. Крећа, М.: *Исто*, стр. 145-146.

⁹ Bruno Simma, *Парламентарни надзор безбедносног сектора - Начела, механизми и пракса*, Charter of the United Nations, Интерпарламентарна унија и Женевски Центар за контролу оружаних снага, Београд, 2003, стр. 17.

у којем би оне задржале извесну самосталност, али би признале врховништво наддржавних институција, пре свега у области примене превентивних мера и санкција против оних чланица које се не би покоравале основној норми о забрани насилног намећања воље једне државе другој. Други модел је стварање *јединствене светске државе* која ће заменити и превазићи све постојеће државе и све становнике света довести у непосредну везу са централном влашћу. То би се могло постићи империјалистичким проширивањем власти једне постојеће државе на цео свет његовим покоривањем, или добровољним уједињењем држава.¹⁰ Иако је ова идеја прогресивна, мало је вероватно да ће овакав концепт икада практично заживети.

Савремени концепти међународне безбедности

Идеја безбедносног повезивања држава знатно је шира од старе максиме „ако не можеш да га победиш, онда му се придружи“. Њена вредност је у настојању држава да заједнички превазиђу традиционална ривалства у анархичним међународним односима и да, достизањем безбедности савеза којим припадају, осигурају и сопствену безбедност: одрицањем или (само)ограничавањем сопствених на рачун заједничких интереса, „улагања држава могу им се вишеструко вратити“. То је суштина идеје заједничке безбедности.

Заједничка безбедност је механизам заснован на сврсисходности замене конкурентности држава због њихове сопствене националне безбедности праксом којом се промовише безбедност свих држава. Безбедност се ефикасније остварује у заједништву, него сопственом моћи ван њега. Прихватање заједничке безбедности као организационог принципа у настојањима смањивања ризика рата, ограничавања у наоружавању и разоружавања значе да ће, генерално, сарадња заменити конфронтацију у решавању конфликта интереса. То не захтева нестанак различитости између нација. Циљ је да конфликтне ситуације не прерасту у рат или у припреме за рат. Стога нације морају да схвате значај светског мира и дају му већи приоритет него одбрани сопствених идеолошких или политичких позиција. На овој идеји засновани су концепти колективне безбедности и одбране, али и безбедносне заједнице, режима, комплекса и сарадње у безбедности¹¹ (Мијалковић, С., 2011:74). *Заједничка безбедност* постоји рецимо, у оквиру Европске уније или Заједнице независних држава – ЗНД. Представници ЕУ тврде да концепт заједничке безбедности и одбране земаља чланица ЕУ није у колизији са концептом колективне безбедности у ОУН, нити са кооперативном безбедношћу и колективном одбраном НАТО. За земље чланице ЕУ, улога ОУН у области међународне безбедности је и даље примарна. За укључивање европских снага у акције очувања мира и безбедности и даље је неопходан мандат ОУН. Такође, и политика европске безбедносне сарадње не доводи у питање трансатланску везу, већ је успостављена политика договарања о употреби заједничких капацитета са НАТО-ом (Ђукић, С., 2017:13).

¹⁰ Димитријевић, В., Стојановић, Р.: *Основи теорије међународних односа*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1977, стр. 326-327.

¹¹ Baylis, J.: *Исто*, стр. 80; Buzan, B., Hansen, L.: *Исто*, стр. 102-103; Johansen, R. C.: *Building World Security: The Need for Strengthened International Institutions*, *World Security - Challenges for a New Century* (eds. Klare, M. T., Chandrani, Y.), St. Martin's Press, New York, 1998, p. 387.

Када је у питању *глобална безбедност*, можемо рећи да је у последњој деценији 20. века дошло до значајних промена у међународној заједници које се огледају у нестанку биполарне поделе света и развоју интеграционих процеса. Развој информационе и комуникационе технологије допринео је интензивирању промена и убрзао процес глобализације скоро свих аспеката међународних односа. У оваквом окружењу сарадња постаје битна претпоставка за јачање мира, стабилности и демократског развоја.

Након завршетка „хладног рата“, а посебно након промене структуре и функције НАТО која је уследила на Вашингтонском самиту 1999. године, долази до проширења значења појма безбедности. У научним круговима све више је у оптицају нова појмовна синтагма „глобална безбедност“, као директна последица великих геополитичких промена крајем 20. и почетком 21. века. Ширењем појма безбедности на све аспекте друштвеног живота, он је престао да бива искључиво везан за државу и националну безбедност, а све више се односи на поштовање људских и грађанских права појединца, дакле на индивидуе као „грађане света“. То је један, у основи, нови футуристички поредак који би требао да уследи као последица економске глобализације света (Стајић, Љ., 2011:36).

Неспорно је да процес глобализације утиче на проширење значења, овог појма на глобалну безбедност, тј. безбедност планете Земље. То је довело до „критичне тачке у односу на редеофинисање концепта безбедности, јер не постоји јединствен приступ у дефинисању глобалне безбедности, који би био универзалан и прихватљив“.¹²

Терористички удари на симболе америчке војне, политичке и економске моћи од 11. септембра 2001. године, развили су нову свест о томе да сви људи деле једну планету и чине глобалну заједницу, у којој морају да се уважавају и нека правила како би се могло живети заједно. Основни проблем заједничког живота у глобалној заједници је у томе што су правила глобалне заједнице у интересу великих и моћних држава. Уколико се истински жели остварити глобална безбедност на планети Земљи, онда та правила морају бити фер и праведна (и морају бити схваћена као таква), морају поклонити дужну пажњу сиромашнима, као и моћнима, морају одражавати базично осећање пристojности и социјалне правде.¹³ Управо то није постигнуто садашњим моделом глобализације који снажно захвата и земље у транзицији.

Глобализација је феномен који драматично обележава дух савременог времена и обликује политику, економију и друштвени живот света, мада неједнако и са различитим последицама. Овај универзални процес, који подразумева интензивно економско, технолошко, политичко, идејно-културолошко и војно повезивање људи, народа и држава, по моделу западне цивилизацијске парадигме, добија све више на интензитету, са све израженијом тенденцијом да захвати све сфере индивидуалне и колективне егзистенције људи. Глобална перспектива света и универзализација стандарда свеукупне друштвене организације држава и народа, у њему данас као да је више него извесна.¹⁴

¹² Аврамов, Смиља: *Безбедност у 21. веку*, Зборник радова СИМБОН 2001. Београд, стр. 426-429.

¹³ Stiglic, E. Dzoze: *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004, стр. 15.

¹⁴ Стојановић Станислав, *Безбедност и изазови процеса глобализације*, Војно дело бр. 1 из 2005. Београд, стр. 23.

Данас је присутно много дилема које прате феномен глобализације, а једна од основних је: „шта је аутентични смисао глобализације – да ли је она претња свету или шанса за његово значајно поправљање“. Односно, да ли ће глобализација свет учинити бољим, ширећи просторе технолошког прогреса, мира, сарадње и демократског развоја људи, народа и држава, или ће, пак, она бити у функцији „афирмације“ принципа моћи, тоталитаризма, неједнакости, насиља и неизвесности, то јест у функцији свих оних тенденција које ће нужно производити подељеност и супротстављеност у свету.¹⁵

На крају, *глобална безбедност* је безбедност човечанства од све деструктивнијих изазова, ризика и претњи планетарних димензија којима су непрекидно изложени, а који се могу превазићи само конструктивном сарадњом држава које ће националне интересе подредити човечанским – планетарним. Реч је о концепту који није до краја разрађен и уобличен, али који у центар свог интересовања ставља потребе, вредности и интересе човечанства кроз синтезу међународне безбедности и универзалног нивоа људске безбедности, с нагласком на проблеме савремене економије, квалитета живота, животне средине и оружја за масовно уништавање (Милалковић, С., 2011:83).

Међународне организације и безбедност у свету

Иако Комисија за међународно право Уједињених нација није могла да постигне сагласност при дефинисању појма *међународне организације*, може се рећи да су међународне организације формални институционални облици међународних односа, који се заснивају на добровољној основи. Значи, оне настају на бази сагласности воље суверених држава, али нису супститут државе, већ тела преко којих се остварују заједнички интереси више држава.

Међународне организације, у данашњем смислу, творевина су новијег времена. Настале су из потребе за сарадњом држава на политичком, економском и војном плану. Појавом држава јављају се и одређене противречности које је требало решавати мирним путем или ратом. Многе спорове међу државама требало је решавати преко неког заједничког тела – организације, где би свака држава првенствено задовољила своје интересе, а потом и интересе заједнички удружених држава.

Сазревање свести о потреби међународне сарадње у тесној је вези са економским и технолошким развојем човечанства. Само је низак ниво развитка производних снага допуштао потпуну аутархичност држава. Сваки даљи развој производних снага и вишак материјалних добара био је везан за размену сировина или производа који су се налазили у другим државама. Да би ова размена могла да се обави било је неопходно да се уреди и односи међу државама. Индустријска револуција и са њом повезане друштвене промене оживљавају додире између држава до те мере да им расцепканост билатералне сарадње више не одговара. Сви контакти, сарадња и односи међу државама морали су се уредити по неким законима и правилима. То уређење остваривано је преко међународних организација које омогућа-

¹⁵ Исто, стр. 23-24.

вају да државе остану независне, равноправне, да не признају никакву вишу власт, да доносе заједничке одлуке и да обезбеде њихово извршење.

Идеја о међународном организовању имала је своје поборнике још у средњем веку. Они су били обузети жељом да се избегну сукоби између народа или да се уклањањем подвојености између европских држава ојача њихов отпор према противницима изван континента. Њихове идеје довеле су до стварања федерација постојећих држава, које су у својој функцији биле усмерене против могућег противника споља. То се сматра зачетком реализације идеје о колективној безбедности.

Даљи кораци ка стварању међународних организација били су међународни конгреси. Један од значајнијих, Бечки конгрес, одржан 1814. године, надмашио је све раније скупове својим одлукама, али и бројем политичких, социјалних и економских питања којима се бавио.

Поуке Првог светског рата довеле су до стварања прве међународне организације општеполитичке природе, засноване на правилном схватању колективне безбедности. Револуционарна идеја сталне светске организације, повезана са забраном примене силе у односима међу државама и са санкцијама против нападача, нашла је одраз у Друштву народа, основаном 1919. године. Ова организација је стицајем околности остала европска и дуго је била идеолошки искључива. Друштво народа показало се неспособним да очува мир (избио је Други светски рат), па је распуштено 1946. године. Без обзира на слабости, Друштво народа има велики значај за међународно организовање, а као продукт његовог деловања после Другог светског рата формира се велики број нових међународних организација (Стајић, Љ., 2011:91).

Други светски рат и његове катастрофалне последице упућивали су на неминовност стварања нове универзалне организације. САД и Велика Британија донеле су 14. августа 1941. године Атлантску повељу, у којој су наведена демократска начела будућег мира. Овај документ 1. јануара 1942. године прихвата 26 држава у Декларацији УН, где се назив *Уједињене нације* први пут званично и употребљава. Декларацију је касније потписала још 21 држава. На Московској конференцији, одржаној 30. октобра 1943. године, Уједињене нације од ратног савеза прерастају у организацију за обезбеђење праведног мира.

Својим формирањем Уједињене нације су успеле да подстакну на оснивање нових и јачање постојећих организација универзалне природе, као што су: Светски поштански савез, Међународна организација за цивилно ваздухопловство, Организација УН за просвету, културу и науку – УНЕСКО, Светска здравствена организација и друге.

После Другог светског рата настаје и регионално политичко организовање у свим деловима света. Тако се, на пример, Арапска лига ствара још пре Уједињених нација. Регионално повезивање држава остварује се у западној Европи, где се 1951. године оснива Европска заједница за угал и челик; прва међународна организација са веома наглашеним надржавним обележјима, по чијем се узору ствара Европска економска заједница (ЕЕЗ) и Европска атомска заједница (Еуратом). У источној Европи оснива се Савет за узајамну економску помоћ (СЕВ), који је инструмент тесне економске сарадње и поделе рада између социјалистичких земаља.

У доба хладног рата образује се низ војних савеза, који су у суштини повратак на политику силе и равнотежу снага, али који прихватају искуства међународног организовања, те не остају само на систему уговорних обавеза него стварају чврсте

војно-блоковске организације с интегрисаним командама и заједничким особљем, као што је то случај са организацијама Северноатлантског пакта (НАТО) и Варшавског уговора (ВУ), који се распао 1991. године.

Афричке земље, ослоњене на заједничке традиције борбе против колонијализма и настале у доба потврде политике несврставања, створиле су своју Организацију афричког јединства.

У свету данас делује више од 230 међународних организација. Предности њиховог постојања и повезивање света све бројнијим и сложенијим нитима изискују оснивање нових. Ера међународних организација, започета пре сто седамдесет година, данас је у пуном замаху.

Из аспекта безбедности наше земље посебно је значајан Европски идентитет безбедности и одбране (ЕИБО), као и међународне организације од утицаја на стање безбедности у Европи.

Осим тога, развијени су и облици међународне полицијске сарадње, чији је основни задатак сузбијање међународног криминала. Субјекти произашли из разних облика међународне полицијске сарадње су многобројни, а најважнији су: Интерпол, Европол и Шенгенски споразум.

Мада су неке међународне организације глобалног карактера а њихово подручје деловања је шире од Европе, оне ће бити обрађене у овом делу, с обзиром на значај њихове улоге у безбедности Европе. То су:

1. Организација Уједињених нација (ОУН);
2. Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС);
3. Европска економска заједница (ЕЕЗ);
4. Западноевропска унија (ЗЕУ);
5. Европска унија (ЕУ);
6. НАТО;
7. Међународна организација криминалистичке полиције (Интерпол);
8. Уред европске полиције (Европол);
9. Шенгенски споразум (Шенген).

Организација Уједињених нација (ОУН)

Уједињене нације су званично настале 24. октобра 1945. године, када су Повељу УН ратификовали Кина, СССР, Велика Британија, САД и већина других потписника. Идеја о потреби стварања светске организације сазрела је у току Другог светског рата, када је савез земаља, који се борио против сила Осовине прихватио име „Уједињене нације“ Декларацијом од 1. јануара 1942. године, усвојеном у Лондону. Повељу Уједињених нација саставили су представници 50 земаља. Оне се сматрају чланицама - оснивачима Уједињених нација, али им се придружује још и Пољска, чији је потпис на Повељи стављен касније, јер у доба Конференције није постојала сагласност о томе која је влада овлашћена да је заступа.

Организација Уједињених нација не представља надржавну творевину, али је ипак субјект међународног права, односно универзална светска организација која повезује све саставне делове међународне заједнице у једну целину.

Члан 1. Повеље УН:

„Циљеви Уједињених нација су:

1. одржање међународног мира и безбедности и у ту сврху: предузимање ефикасних колективних мера ради спречавања и отклањања претњи миру и сузбијања аката агресије и других повреда мира, као и постизање мирним средствима, а у складу с начелима правде и међународног права, сређивања и решавања међународних спорова или ситуација који би могли довести до повреда мира;

2. развијање међу нацијама пријатељских односа заснованих на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа и предузимање других одговарајућих мера ради учвршћења општег мира;

3. постизање међународне сарадње решавањем међународних проблема, економске, социјалне, културне и хуманитарне природе, и унапређивање и подстицање поштовања права човека и основних слобода за све, без обзира на расу, пол, језик или веру;

4. да постану седиште за усклађивање акција предузетих ради постизања ових заједничких циљева“.¹⁶

Уједињене нације почивају на идеји колективне безбедности као међународном поретку, који заједничком акцијом свих држава треба да онемогући агресивну политику сваке од њих појединачно. Уједињене нације представљају организацију у којој се утврђује и одлучује да ли постоји напад на неку земљу и усаглашавају заједничке мере против агресора.

Члан 51. Повеље УН гласи:

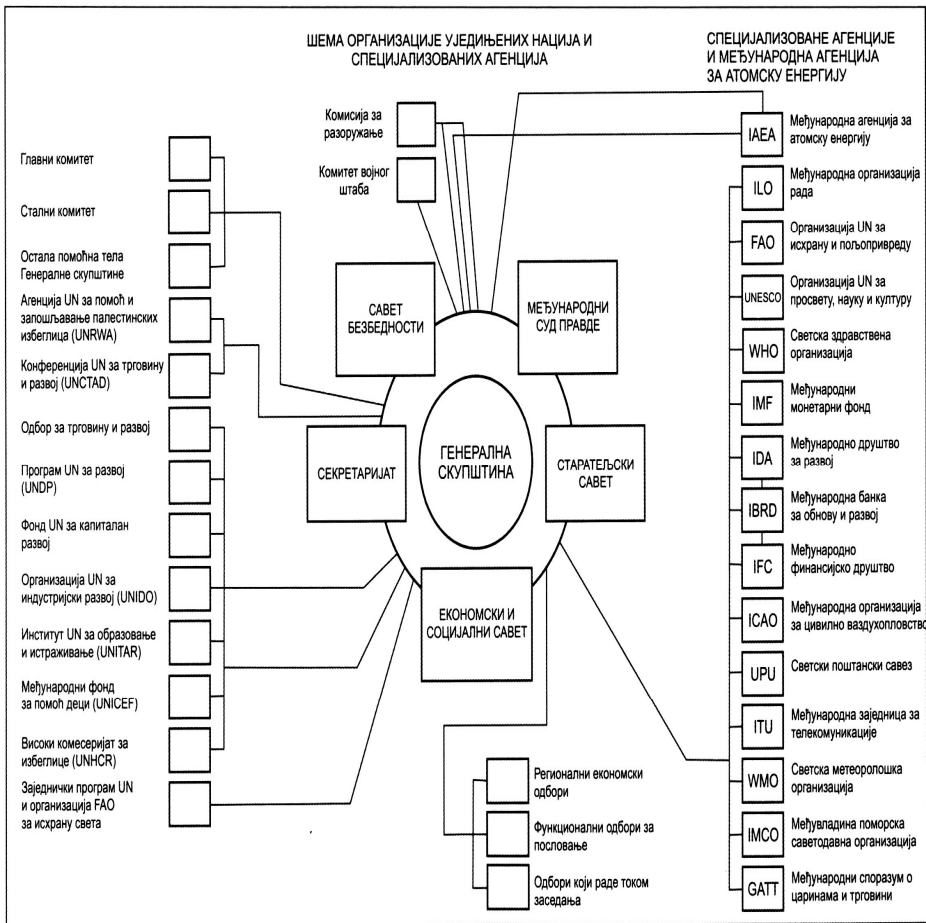
„Ништа у овој Повељи не умањује урођено право на индивидуалну или колективну самоодбрану у случају оружаног напада против члана Уједињених нација, док Савет безбедности не предузме мере потребне за очување међународног мира и безбедности. О мерама које предузму чланови при вршењу овог права на самоодбрану биће одмах извештен Савет безбедности и оне неће ни на који начин да доведу у питање овлашћење и одговорност Савета безбедности да по овој Повељи предузме у свако доба такву акцију ако је сматра нужном ради одржавања и успостављања међународног мира и безбедности“.¹⁷

Уједињене нације према усвојеним документима делују у складу са општим начелима савременог међународног права. Та начела су: суверена једнакост чланица, савесно испуњавање обавеза преузетих на основу Повеље, помагање Организацији и заштита мешања Организације у питања која строго задиру у унутрашње надлежности сваке државе. Из посебног карактера УН као оруђа колективне безбедности проистичу забрана употребе и претње силом, дужност решавања спорова мирним путем и овлашћења Организације да настоји да се и нечланице понашају у складу са наведеним начелима, уколико је то потребно ради одржавања међународног мира и безбедности.

Повељом је основано шест органа УН: Генерална скупштина, Савет безбедности, Економски и социјални савет, Старатељски савет, Међународни суд и Секретаријат (слика 2).

¹⁶ Радуповић, Б. Р.: *Људска права и демократија*, Дневник, Нови Сад, 1993, стр. 11.

¹⁷ Исто, стр. 21.

Слика 2 – Шема организације ОУН и специјализованих агенција
(Извор: аутор)

Генерална скупштина је главни орган за разматрање међународних проблема и бави се свим питањима у оквиру Повеље, укључујући и она која су у надлежности других органа. Сачињавају је представници свих земаља чланица, а свака од њих има један глас. За одлуке о важним питањима, као што су препоруке о миру и безбедности, пријем нових чланова и буџетска питања, захтева се двотрећинска већина. Одлуке о осталим питањима доносе се простом већином.

Савет безбедности (СБ) сноси примарну одговорност за одржавање међународног мира и безбедности. То је орган који у име УН има право да примењује принуду или да одобри њену примену у међународним односима. Савет има 15 чланова, од којих су 5 стални чланови (Француска, Кина, Русија, Велика Британија и САД), док 10 чланова бира Генерална скупштина на период од две године. Сваки члан Саве-

та безбедности има један глас. Одлуке о процедуралним питањима доносе се потврдним гласањем најмање 9 од 15 чланова, док се одлуке о суштинским питањима доносе уз пристанак свих пет сталних чланова.

Ово је правило „једногласности великих сила“, које се често назива вето. Свих пет сталних чланова су, у овој или оној прилици, користили право вета. Ако један стални члан не подржава одлуку, али не жели да блокира вето, може да се уздржи од гласања. Савет безбедности је једини орган овлашћен да доноси одлуке које су земље чланице обавезне да спроводе у живот.

Међународни суд је главни правосудни орган УН. Његов статут је саставни део Повеље УН. Суд је састављен од 15 судија које бира Генерална скупштина, а седиште му је у Хагу. Надлежност Суда обухвата сва питања која државе пред њега изнесу, као и све случајеве који су предвиђени Повељом УН или уговорима или конвенцијама на снази.

Секретаријат опслужује остале органе УН и спроводи програме и политику коју они утврде. На његовом челу је генерални секретар, кога именује Генерална скупштина по препорукама Савета безбедности.

Уједињене нације, створене као производ релативно високог степена сагласности држава чланица, успеле су да спрече претварање „хладног“ рата у „врџи“ и да се међународни односи у већој мери демократизују.

Савет безбедности и ОУН учинили су доста на спречавању и сузбијању сукоба међу државама (1950. године рат у Кореји, сукоб између Израела и Египта од 1956. до 1967. године, затим сукоб у Конгу, на Кипру и сл.).

Под покровитељством ОУН отпочео је процес разоружања, затим решавање колонијалних питања, пружање помоћи земљама у развоју, мере на социјалном плану, хуманитарном плану и друго.

Распадом СССР и распуштањем ВУ, САД постају једина суперсила у свету и као таква она у последње време своје интересе, ставове и одлуке намеће Савету безбедности и ОУН. Према томе, ОУН је све више инструмент политике, а не инструмент држава савременог света и потписница Повеље.

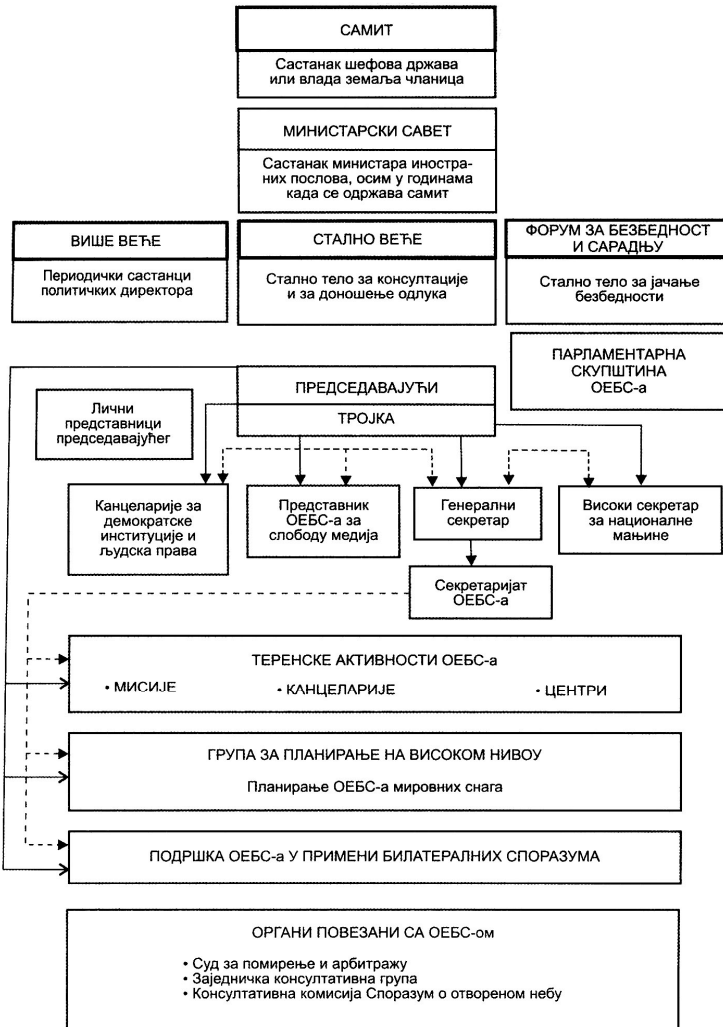
Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС)

Организација за европску безбедност и сарадњу (OSCE) је највећа регионална безбедносна организација на свету, са 55 земаља чланица из Европе, Централне Азије и Северне Америке. Организација је активни носилац функције превенције конфликта (тзв. рано упозоравање), кризног менаџмента и тзв. постконфликтне рехабилитације.

Примарне карактеристике ОЕБС-овог деловања на пољу безбедности јесу комбинован приступ превенцији и решавању конфликта и сарадња у реализацији функције безбедности. Комбинован приступ подразумева употребу широког спектра механизма и средстава у договору на безбедносне изазове, ризике и претње који обухвата: контролу наоружања; превентивну дипломатију; изградњу узајамног поверења између земаља чланица и земаља чланица са другим земљама; унапређење политичких процеса; пројектовање и имплементацију безбедносних мера; промоцију вредности цивилног друштва; промоцију владавине права; заштиту и унапређење људских слобода, права и вредности; демократизацију недемократских поредака и друштава; мисије надгледања парламентарних и председничких избора и других референдума; економску безбедност; еколошку безбедност и дру-

го. Сарадња подразумева да све земље чланице ОЕБС-а имају равноправан статус и да су одлуке које се доносе на нивоу организације засноване на консензусу.¹⁸

Начелно, структура и институције ОЕБС-а могу се поделити на форуме за консултације и преговоре и институције за имплементацију и реализацију политичких одлука форума.¹⁹

Слика 3 – Структура и институције ОЕБС-а
(Извор: аутор)

¹⁸ Види званични сајт ОЕБС-а, www.osce.org.

¹⁹ О организационој структури ОЕБС-а детаљније у: *The OSCE Handbook*, OSCE, 2000, pp. 21-37.

Организација за европску безбедност и сарадњу лоцирана је у Бечу, с тим што се неке њене канцеларије и институције налазе у Копенхагену, Женеви, Хагу, Прагу и Варшави. У многим земљама налазе се представништва ове организације.

Савремени међународни војно-политички односи и безбедност

Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века наступила је нова епоха у међународним односима. Почетак те епохе означио је завршетак хладног рата и нестанак блоковског надметања и конфронтације, односно прелаз из блоковског система равнотеже војних снага на систем колективне безбедности и процес успостављања „новог светског поретка“.

Уједињење Немачке, претварање ЕЗ у економску, монетарну и политичку унију, са заједничком спољном и безбедносном политиком и елементима заједничке политике одбране, распуштање ВУ, распад Совјетског Савеза на 15 независних и самосталних држава, раздвајање Чехословачке на две самосталне државе, слом система етатистичког „реалног“ социјализма у источноевропским земљама и њихова преоријентација ка Западу, насилна сецесија и разбијање СФРЈ, појачана улога исламског фактора, појава нових центара економске и политичке моћи, нарастање улоге међународног тероризма и други значајни догађаји, битно су изменили међународне односе и војно-политичку ситуацију у свету.

Тиме је настало ново стање у међународној заједници, чије су основне карактеристике:

- престанак хладног рата;
- нови однос снага моћи и интереса;
- релативизација, неуважавање и злоупотреба међународног права;
- увођење права на војну и другу интервенцију;
- злоупотреба верских заједница и религија у шовинистичко-сецесионистичке сврхе;
- разбијање вишенационалних држава;
- колективна примена силе у форми мултинационалних или коалиционих снага;
- битне промене у ОУН и промена улоге НАТО-а, ЗЕУ и ОЕБС-а у систему колективне безбедности и друго, и
- настајање постмодерног тероризма широких размера.

Најновији међународни односи, а и сама пракса, потврдили су већ изречене тезе, настале после ранијих ратова, да су економске, научно-технолошке, дипломатске, политичке, и психолошко-пропагандне победе некад важније од војних победа, и то не само код малих, већ и код великих народа и земаља. Неки народи, упркос својим ратним победама, историјски су себе поразили у миру, а неки су своје ратне поразе претворили у победу.

Може се рећи да земље Европе и света престају да се деле на победничке и побеђене. Данас у свету настају нови друштвени процеси (цепају се државе, распадају војни блокови, успоставља се потпуна неуравнотеженост односа снага), а творци "новог светског поретка" кроје нову политичку и економску карту света, користећи методе и средства утицаја са позиције силе, али и ратове (Стајић, Љ., 2011:88).

Основне претпоставке за грађење нових геополитичких и војно-економских односа у свету данас (посебно у Европи и у региону Средоземља), настале су распуштањем Варшавског уговора (ВУ) и дезинтеграцијом СССР. Развијене земље западног света, пре свега САД, реализовале су стратегијски циљ – елиминисање комунизма као светског процеса. Престао је да постоји биполарни светски поредак, светска ситуација се из основа променила у њихову корист, и оне су дошле у позицију да планирају и наметну тзв. нови светски поредак користећи институције Међународне заједнице. Сједињене Америчке Државе су остале једина глобална суперсила и преузеле су водећу улогу у реализацији тог, још недовољно дефинисаног поретка.

Нестајањем биполарно подељеног света отворила се могућност мултиполарности, јер су се појавили неки нови центри економске, геополитичке и војне моћи, са веома различитим националним интересима. Ту се, пре свега, мисли на Немачку у Европи, Јапан, Кину и Индију у Азији и муслиманске државе богате нафтом на Блиском и на Средњем истоку. Свака од тих држава на свој начин сматра себе силом и главним фактором у региону, чиме би могла да изазове кризу светских размера.

Нови центри моћи решење својих интереса виде у постојању и новом начину функционисања међународних организација. Међународне светске организације и институције већ су постале међународни механизам за остваривање циљева великих држава. Сједињене Америчке Државе и НАТО упорно траже проширење своје зоне одговорности са матичних територија на територију потенцијалног угрожавања интереса и безбедности својих чланица. То значи да, без обзира на све међународне норме и суверена права држава, те државе саме бирају територију „свог“ интереса и процењују своју угроженост.

Оштра сукобљеност интереса великих сила (посебно односи Русије и САД), нарочито у економско-трговинској сфери, постојећа стара, нова и могућа кризна жаришта и веома сложен процес грађења новог светског поретка око чијег успостављања постоје многобројна неслагања, још не гарантују хармоничне светске односе ни сигуран светски мир. То за мале земље и земље дуге националне традиције, као што је наша, значи потребу одржавања и развоја довољних оружаних снага у оквиру ефикасног и оптималног система безбедности, као гаранта обезбеђивања и реализације сопственог националног интереса, од чега ниједна држава у свету, а поготову велике силе, ни на који начин не одустају.

Закључак

Уважавајући научни приступ, безбедност се дели на *унутрашњу* (индивидуална, социјетална и национална) и *међународну* (регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна) безбедност.

Међународну безбедност можемо дефинисати као свеукупно стање међународних односа у којима су сви чланови међународне заједнице безбедни и у којима постоје изграђени ефикасни механизми заштите националних држава од свих облика угрожавања њихове безбедности (Ђукић, С., 2017:15).

Међународна и национална безбедност су комплементарне категорије. Иако се могу посматрати независно једна од друге, иако су могуће ситуације у којима угро-

жена национална безбедност не дестабилизује међународну безбедност и обрнуто, ови феномени су најчешће у односу међуутицаја и међузависности. Спона националне и међународне безбедности су међународно право, међународни односи и међународне организације, односно безбедност људи.

Када су у питању међународне организације, може се рећи да су оне формални институционални облици међународних односа, који се заснивају на добровољној основи. Самим тим, оне настају на бази сагласности воље суверених држава, али нису супститут државе, већ тела преко којих се остварују заједнички интереси више држава.

Међународне организације, у данашњем смислу, творевина су новијег времена, и настале су из потребе за сарадњом држава на политичком, економском и војном плану. У свету данас делује више од 230 међународних организација. Мада су неке међународне организације глобалног карактера, а њихово подручје деловања је шире од Европе, с обзиром на значај њихове улоге у безбедности Европе, набрајаћемо најважније, и то: Организација Уједињених нација (ОУН); Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС); Европска економска заједница (ЕЕЗ); Западноевропска унија (ЗЕУ); Европска унија (ЕУ) и НАТО. Најпознатији механизми колективне одбране су НАТО и Организација Америчких Држава. Из аспекта безбедности наше земље посебно је значајан Европски идентитет безбедности и одбране (ЕИБО).

Осим тога, развијени су и облици међународне полицијске сарадње, чији је основни задатак сузбијање међународног криминала, а најважнији су: Међународна организација криминалистичке полиције (Интерпол); Уред европске полиције (Европол) и Шенгенски споразум (Шенген).

Данашња динамика развоја међународних односа, посебно процеси глобализације са развијенијим везама између држава и региона, и измењена схватања у области задовољавања националних интереса, све мање зависе од политичких концепата великих сила. У таквим условима већи значај у изградњи унутрашње и међународне безбедности имају политички, економски, техничко-технолошки, социјални, културни и други фактори, па је у будућности свако заснивање међународних односа само на моћи и сили, са аспекта демократских процеса и глобалне безбедности, дубоко превазиђен политички концепт. Полазећи од те чињенице изградња стабилне међународне безбедности треба да буде услов за опстанак и успешан развој држава, и стабилна основа за елиминисање свих конфликта који могу довести у питање стабилност и безбедност националних држава.

Литература

[1] Bruno Simma, *Парламентарни надзор безбедносног сектора - Начела, механизми и пракса*, Charter of the United Nations, Интерпарламентарна унија и Женевски Центар за контролу оружаних снага, Београд, 2003, стр. 17.

[2] Baylis J., *International and Global Security in the Post-Cold War Era, The Globalization of World Politics* (eds. Baylis, J., Smith, S.), Oxford Press, New York, 2001. pp. 253-276, у: *Реформа сектора безбедности* (ур. Хаџић, М.), Институт Г 17 плус и Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2003.

[3] Војин Димитријевић, Стојановић, Р., *Основи теорије међународних односа* (Београд: Службени лист СФРЈ, 1977).

- [4] Војин Димитријевић, *Међународни односи* (Београд: Радничка штампа, 1996).
- [5] Кегли Ч. В., Виткоф Ј. Р., *Светска политика – тренд и трансформација* (Београд: Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија МСП СЦГ, 2006).
- [6] Љубивоје Аћимовић, *Наука о међународним односима* (Београд: Институт за међународну политику и правду, 1987).
- [7] Љубомир Стајић, Р. Гаћиновић, *Увод у студије безбедности* (Београд: Драслар партнер, 2007).
- [8] Љубомир Стајић, *Основи система безбедности* (Нови Сад: Правни факултет, 2011).
- [9] Миленко Крећа, *Практикум за међународно јавно право* (Београд: Полицијска академија, 1997).
- [10] Радоје Радуловић, *Људска права и демократија* (Нови Сад: Дневник, 1993).
- [11] Смиља Аврамов, *Безбедност у 21. веку* (Београд: Зборник радова СИМБОН, 2001).
- [12] Stiglic E. Dzozeff, *Protivrečnosti globalizacije* (Beograd: SBM-x, 2004).
- [13] Станислав Стојановић, *Безбедност и изазови процеса глобализације*, Часопис Војно дело, година излажења 67, број 1, (2005).
- [14] Сениша Таталовић, *Национална и међународна сигурност* (Загреб: Политичка култура, 2006).
- [15] Станимир Ђукић, *Безбедносни менаџмент и савремени безбедносни изазови, ризици и претње као угрожавајуће делатности националној безбедности*, Часопис Војно дело, година излажења 67, број 8, (2016).
- [16] Станимир Ђукић, *Основи безбедности и систем безбедности у стратегији националне безбедности*, Часопис Војно дело, година излажења 67, број, (2017).
- [17] Саша Мијалковић, *Безбедност државе и концепти међународне безбедности, Дефендологија*, број 25-26, Дефендологија центар, Бања Лука, 2009, стр. 69-83. Види и – Keohane, R.: *Power and Governance in a Partially Globalized World*, Routledge, London – New York, 2002.
- [18] Саша Мијалковић, *Национална безбедност* (Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2011).
- [19] Henry Kissinger, *Дипломатија I и II* (Београд: Верзал Прес, 1999).

РИЗИЦИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ –
БЕЗБЕДНОСНИ И ЕКОЛОШКИ ИЗАЗОВДавор М. Милошевић
Војска Србије, 1. бригада КоВ

Садашње стање светске заједнице указује да ће свет будућности бити поприште сукобљавања – сви ресурси света су ограничени, а број становника планете драстично се увећава. Отуда, екологија представља област људског деловања о чијој се проблематици у светским оквирима много говори, а на решавању чијих проблема се заправо недовољно ради, иако упозорења свих релевантних светских стручњака и институција упозоравају да не решавање истих може читаво човечанство довести у један велики, и можда нерешив, проблем. Сагледавајући укупно стање еколошке безбедности, може се закључити да су главни носиоци њеног угрожавања људи и њихова чињења или нечињења. Тако, безбедност у области заштите и очувања животне средине представља један од најважнијих фактора безбедности савременог света, који не зависи само од човекове активности, већ еколошку безбедност могу угрозити и природне катастрофе и климатске промене. Нови начин сагледавања вредности живота захтева позитивна законска, животна и организациона решења, али пре свега промену свести и деловања људи. Циљ не би требао бити мање глобализације, него више глобализације која ће бити боља.

Кључне речи: *глобализација, безбедносни ризици, еколошки изазови, међународна сарадња*

Увод

Током историје је забележено неколико великих покушаја уједињења, пре свега на европском континенту. Најпознатији од тих примера су Наполеоново царство и „Трећи рајх“ или „Свето римско царство немачке нације“, односно Немачка под влашћу Националне социјалистичке партије, којој је претходило доба Карла Великог и Фридриха Барбаросе инспирисаних Римском империјом, која је под мачем и штитом ујединила све државе Средоземља.

Ипак, ниједан од ових покушаја није се одржао, зато што су основе тих уједињења биле присилне. Различите идеје и облици сарадње, повезивање и интеграције присутни су током целе историје формирања држава и права.¹ Данас постоји много

¹ Вукмирица, В. (1996). *Економикс и државни менаџмент*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 623.

примера успешних унија различитих намена; од индустријских, преко економских до безбедносних: Европско удружење слободне трговине, *NAFTA*, *APEC*, *CACM*, *BRICS*, Евро-азијска унија, Шангајска листа, *NATO*, Партнерство за мир и др.²

Сама идеја о уједињењу европских држава није нова. Те замисли, биле су подстицане идеалима појединаца са једне стране, или тешким и крвавим ратовима са друге, као жеља да се они у будућности избегну.³ Може се рећи да је уједињење готово увек било последица разједињења, односно постизање мира зарад предупређења рата. А, како је рат увек вођен интересом, тако је интерес водиља и сваког уједињења.

Занимљиво је да су споразумна уједињења почела након највећих покушаја присилних уједињења; Лига народа (касније Уједињене нације) након Првог светског рата и НАТО, Варшавски пакт и ЕУ након Другог светског рата. Након пада Берлина и завршетка Другог светског рата, Европа се нашла подељенија него икада, тзв. „гвозденом завесом“. Подела је начињена, не само због сукобљених интереса, већ и због различитих приступа и начина остваривања истих, односно различите уређености друштвених система ослободилаца Европе: САД и капитализма са једне и СССР и комунизма са друге стране „завесе“.

Праћено, тако супротстављеним системима, уједињавање Европе се одвијало на два „фронта“, као што је претходно текло и њено ослобађање; са једне стране уз помоћ САД а са друге уз помоћ СССР, што је проузроковало и стварање два пакта, НАТО у западној и Варшавског пакта у источној Европи.

Идеје глобализације

Многи истраживачи различито дефинишу период почетка, као и фазе глобализације; како политичког, економског, безбедносног и културног тако и као општег друштвеног процеса. На историјски аспект глобализације указује *Malcom Waters* када каже да је „глобализација процес с почетка историје, да појачава своје ефекте од тога времена, али да има изненадно и недавно убрзање“.⁴

Развој индустрије и саобраћаја можемо сматрати за прекретницу у историјском процесу глобализације, а њено убрзање можемо пронаћи у корену прве индустријске револуције почетком 19. века, када због великих техничких и технолошких открића долази до све већег повезивања светске привреде и економије.

Процес глобализације утиче на различите друштвене феномене као што су и ти феномени (нпр. модернизација и стварање националних држава) утицали на сам процес глобализације. Глобализација се посебно интензивира у периоду након Другог

² Међународне економске интеграције су организовани системи економско-политичке сарадње и повезивања земаља на основама развоја свестраних и сталних веза, рационалне међусобне поделе рада и ефикасног коришћења расположивих ресурса у циљу повећања благостања народа и конкурентне способности фирми и држава чланица на светском тржишту. Види: Вукмирица, В. (2000). *Светска трговинска политика и тржишта*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 268.

³ У спису „Европски савез“ из 1821. године, Конрад Фридрих фон Шмит – Физелдек предлаже оснивање европске федерације, савезне војске, конгреса нација, увођење заједничке европске заставе, успостављање јединственог правног поретка, постојање европске валуте и заједничке васпитне и образовне мере.

⁴ Waters, M. (1998). *Globalization*. London: Routledge, стр. 4.

светског рата и почетком употребе информационе технологије, будући да сама информациона технологија омогућава повезивање некада географски врло удаљених подручја у реалном времену, виртуелно бришући границе времена и простора. Тако да, у складу са некадашњим слоганом *McLuhana*, свет у правом смислу постаје „глобално село“ са свим добрим и лошим особинама које оно, као такво, носи са собом.

Могућности безграничног преношења информација и сарадње прво је искористио капитал. Прва глобална тржишта била су - финансијска. А крајем глобализације се сматра коначно уједињење света, политичко, безбедносно и културолошко; са једном светском религијом, једном светском владом и једном светском армијом, која би требала да спречи будуће сукобе и ратове.

Ипак, показало се да уклањање граница протока људи, добара и информација има и своје лоше последице. Поред транснационалних корпорација, дошло је до појаве и међународних криминалних и терористичких организација. Трговина наркотицима је оформила глобално тржиште увећавајући профит, за само две деценије чак неколико хиљада пута, док је трговина људима досегла бројке које превазилазе искуства из робовласничких периода.⁵ На крају, дошло је и до глобализације тероризма; како организација и акција, тако и његове главне последице – феномена страха.

Корените промене међународних односа насталих као последица престанка глобалне безбедносне претње, познате у историји као период „Хладног рата“, су убрзале развој Европске Уније, тј. уједињења Европе и њено проширење. Само проширење је увек било превасходно последица политичких циљева и економских интереса, а не зато што је нека држава испуњавала одређене привредне и друштвене стандарде. Пример су: Шпанија у којој су на власти били фашисти, или Грчка која је примљена зарад интереса у периоду Хладног рата, а најновији примери су Румунија и Бугарска, које економски и данас заостају за неким државама Европе које још увек нису примљене у Унију, како би се повезала тржишта Запада са Грчком и привредним гигантом Турском, а заобишла Србија⁶ чије чланство, условљено пре свега признањем тзв. државе „Косово“, није извесно.

Са друге стране, више је него очигледан утицај САД, који се не огледа само у војном смислу, већ и у томе којом брзином и у ком правцу ће ићи проширење Уније, с обзиром да се, поштујући идеје Хантингтона о „западној културној сфери“⁷, америчка спољна политика не усуђује да допусти даље проширење, као ни могућност да се и Русија једном прикључи ЕУ.

Проблем даљем развоју ЕУ представља и противљење САД формирању заједничких европских снага безбедности, у којима виде начин да се умањи, а касније и сасвим избрише, улога НАТО. И поред тога што су европски политичари толико помпезно најавили стварање европске војске и тврдили да је тренутак да се измени улога НАТО, све је остало само на лепим жељама.⁸

⁵ Dahrendorf, R. (2000). *Svijet bez oslonca: Globalizacija i anomija*. Zagreb: Europski glasnik (9), br. 9, стр. 507- 508.

⁶ И нестабилна БЈР Македонија.

⁷ Види: Huntington, P. S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.

⁸ Европска војна индустрија након Другог светског рата нема капацитете који би били конкурентни на светској војно-безбедносној сцени са такмацима као што су руске, кинеске или америчке оружане снаге и наменске војне индустрије.

Савремене тековине

У модерном добу корист од глобализације припада искључиво приватном сектору, крупном капиталу у облику мултинационалних компанија. Користећи неразвијеност постојећих и непостојање других потребних глобалних економских институција, мултинационалне компаније производе тамо где су трошкови производње најнижи, „књиже“ профит у оној земљи где је порез најмањи, а монополом на уједињеном тржишту производе пласирају по највишим ценама које могу постићи за своје производе.

Како је *Greg Dyke*, тадашњи генерални директор *BBC*, у једном говору 2000. године, рекао: „Речено нам је да се свет глобализује. То није истина: он се американизује!⁹ Овакав став врло илустративно и демонстративно осликава осећај беспомоћности многих људи пред глобализацијом, односно „американизацијом“ коју носе светске мултинационалне корпорације, од којих већина има седиште управо у САД.

Сједињене америчке државе имају специфичну улогу у глобализацији, јер су се у претходне три деценије издвојиле као светска велесила, без премца, која је једноставно чинила оно шта науци, без укључивања међународне заједнице у процес доношења одлука које имају глобалне последице и поштовања међународних институција, закона и протокола чије су и саме чланица и потписница.¹⁰

Дакле, готово тридесет година након завршетка Хладног рата, који је произвео велика очекивања од којих су нека очигледно била неоснована, свет изгледа као да се заправо суочава са неизвеснијом будућношћу. До нестабилности светске безбедности је довела глобализација међународне безбедности оличена у великим интернационалним безбедносним савезима, пре свих НАТО и ЕУ, која је проузроковала разоружавање малих и пренаоружавање великих земаља, виђених као носиоци сигурности и моћи савеза којима су припадали. Наравно, не треба претеривати, у Европи је владао мир. Велики оружани сукоб није био у стању да уништи структуру међународног система. Број убијених у ратовима широм света био је у опадању. У међувремену, глобализација је наставила да доноси благодети за више људи, него што је био број оних које је доводила у неповољан положај.

Нови, 21. век, не само као почетак новог века и миленијума, већ и као период великих очекивања, доноси значајне промене у свету где се са економским и војним јачањем земаља *BRICS* (Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка) поново успоставља равнотежа у међународним односима, односно јавља се противтежа САД и ЕУ као највећих војних, политичких и економских такмаца у свету и досадашњих „предводника“ глобализације.

„Ипак, упркос многим очигледним позитивним карактеристикама, будућност садржи многе неизвесности. Можда је прерано говорити, како неки већ почињу, о крају америчке ере или (још драматичније) колапсу онога шта су неки од ових других

⁹ Hafez, K. (2007). *The myth of media globalization*, Cambridge: Polity Press, стр. 48.

¹⁰ Према речима професора *Waltz* са Колумбија Универзитета у саставу балансираних, уједињених, држава, доминација само једне или групе држава, спречена је реакцијом осталих; државе Европе егзистирају у противтежи задњих тридестинак година. Крајем хладноратовских односа и колапсом СССР-а, САД су остале као велесила бр. 1 чији је декларисани циљ задржати позицију сурогата светске владе што, према *Zbigniew Brzezinski*, САД темељи на четири елемента: глобалној војној моћи, глобалном економском утицају, глобалном културно-идеолошком утицају, и – као кумулативној последици претходне три - глобалном политичком утицају.

називали „ново америчко царство“. То је свакако преурањено како би се предвидео нечији други век који замењује владавину САД, али само две деценије након распада свог главног идеолошког непријатеља у облику СССР, САД више не изгледају и не звуче тако самоуверене, као што се то чинило некада током славног периода 90-их година 20. века, када су важиле за „светског жандарма“.¹¹

Они који су предвиђали пад САД и крај „новог светског поретка“, чини се да су били у праву. Са друге стране, неки од њих можда су ипак погрешили - можда се јавља још један, нови(ји), светски поредак.

Глобална безбедност

Глобализација је усуд савременог света, нада планете и сила на коју сви који се озбиљно баве друштвом и историјом морају рачунати као са фактором моћи првог реда и неизбежном судбином будућих генерација.

Било да смо противници глобализације или њене апологете, морамо се сложити да тај планетарни историјски процес води свет у брзе, дубоке, револуционарне и неповратне: економске, културне, политичке, техничко-технолошке, безбедносне и еколошке промене, а које је *Ulrich Beck* назвао „друштво ризика“¹² које обележава индивидуализам и слабљење традиције и у коме неизвесност напушта оквир предвидљивости друштвених промена.

Уколико свет жели да живи у миру и посвећен свеопштем напретку, нада се мора полагати у владавину права, слободног тржишта људи, идеја и капитала, примену закона и позитивних решења једнакости и општег задовољства која ће на један систематичан начин ломити отпор свих милитантних елита и интересних група и њихово развлашћивање и довођење на периферију цивилизацијских токова друштва.

Упркос великим претњама по мир у свету постоји једна дубока и животворна логика опстанка која каже да ако свет жели да траје, упркос свим ризицима и претњама, мора да сарађује без обзира на све антагонизме, неповерења, мржњу и војна надметања великих сила. Глобализација света значи да није могуће изоловано постићи безбедност једне државе, колико год она била велика и моћна, јер ризици постају заједнички, а безбедност је све мање дељива и географски и садржински, те је неопходно удружено отклањање безбедносних изазова, ризика и претњи.

Систем сарадње у области безбедности мора бити активан, зато земље које брину за сопствену безбедност морају бити спремне да учествују у заједничкој дипломатији, економији и, ако је потребно, војној акцији у областима изван њиховог заједничког простора, које могу да угрозе, или их тако препознају, њихове друштвене вредности.¹³

¹¹ Baylis, J., Smith, S., Owens, P. (2011). *The Globalization of World Politics, 5th edition*. New York: Oxford University Press, стр. 79.

¹² Beck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press, стр. 16.

¹³ *Arnold Wolfers* безбедност дефинише као слободу примене одређених вредности, самим тим као „одсуство претње стеченим вредностима“. Види шире: Wolfers, A. (1952). „National security“. У: *Political Science Quarterly*. New York: The Academy of political science, vol. 67, no. 4. стр. 494.

Ипак, међузависност и прожимање света може бити плодносно као и извор конфликата: „На пренасељеном социјалном и културном простору... могућа је и експлозија виолентних културних сукоба...“¹⁴ Дубоко су у праву мислиоци који тврде: „Тако много тога се десило толико брзо да су потребне нове теорије како бисмо објаснили недавну прошлост, а да и не говоримо о обликовању прилика, изазова, претњи које доноси време које је пред нама“.¹⁵ Славни историчар *Tojnbее*¹⁶ је приметио да постоје догађаји који постају симболи¹⁷ једне епохе; глобализација је таква појава која симболизује дух данашњице,¹⁸ која преобликује све чега се дотакне, далекосежно мења природу националне државе и међународног поретка,¹⁹ али промена је често драматична и крвава, посредством сукоба и ратова. Глобализацију прате различити интереси значајних социјалних актера као и бројне контроверзе (теоријске, методолошке и практичне) о суштини њених процеса, њиховом значају и социјално-развојној улози коју имају у свету. Поменуте супротности се крећу „од глорификације и апологије, до фобије и нихилистичко-догматске негације њиховог значаја“.²⁰ У свету нема само слагања, хармоније, јединства и мира, већ има и много надметања, неслоге, сукоба и ратова.²¹

Законитости деловања светске заједнице не престају нашем жељом да избегнемо планетарна правила игре. Глобализација је светски процес који се дешава и онима који је креирају и другима који су против ње, и велико је питање колико су човек и држава у могућности да бирају околности свог постојања, егзистенције и развоја. Будућност света је непредвидива, данас можда и више него икада, и историјско кретање може да нас одведе до јединственог демократског света, еколошке катаклизме или орвеловског „друштва“.

Глобализација мира или рата?

Период прошлог века неки називају „век зла“, док се многи слажу да је то најкрвавији век у историји људског рода. Укупан број мртвих људи који су последица ратова, или су повезани са њима, процењује се на 187 милиона, што је 10% светске

¹⁴ Commission on Global Governance (1995). *Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁵ Koen, R., Mihalka, M. (2005). *Saradnja u bezbednosti: Novi horizonti za međunarodni poredak*, Rasprave Centra Džordž Maršal, br. 3. Beograd. (org. Cooperative Security: New Horizons for International Order, Richard Cohen and Michael Mihalka), стр. III (Predgovor).

¹⁶ Види: Tojnbее, A. (1970). *A Study of History*. превод др Мiodрага Лукића. Beograd: Prosveta.

¹⁷ Владајућа тема планетарног типа или владајућа тема једне групе међусобно повезаних истраживача постаје јучерашњи, данашњи и сутрашњи повод да се изрази смисао човека и његове заједнице.

¹⁸ Глобализација је настанак сложене мреже међусобне повезаности, која значи да на наше животе све више утичу одлуке и догађаји који се одигравају далеко од нас. Глобализација је објективан и планетарни процес распрострањавања истих форми живота на готово целокупни социјални простор света.

¹⁹ „Вествалфски концепт апсолутног права држава да делују унутар сопствене територије...није више прихватљив за државе либералне демократије...Концепт државног суверенитета не може бити застор иза којег ће се некажњено дешавати масовно нарушавање безбедности људи...“ Р.Кoен и М. Михалка, *Исто*, стр. 7.

²⁰ Митровић, Љ. (2003). „Прилог социолошком одређењу глобализације и транзиције“. У: *Време глобализације*, зборник, Кнежевић, М. (прир.). Beograd: Дом културе „Студентски град“, стр. 35.

²¹ Хераклитовска слика света.

популације из 1913. године.²² Прошли, 20. век, је био време готово непрекидног рата, ипак оно шта чини посебност 20. века²³ јесте да су се први пут у историји догодила два сукоба светских размера. Након Другог светског рата следи преко четири деценије Хладног рата, који се уклапа у дефиницију рата великог филозофа Хобса, према коме се рат „не састоји само од битака или чина борбе, већ и од периода времена током којег је воља да се отме у бици довољно позната“²⁴ и који је заправо довео до нове, тзв. „блоковске поделе“ света.

Почетком последње деценије 20. века многи стратези су били захваћени плимом оптимизма названом „Нови светски поредак“. Три водећа америчка стратега: Ештон Картер, Вилијем Пери и Џон Штрајнбрунер, говорили су 1992. године о сарадњи у безбедности као о начину за изналажење нових прилаза светском миру: „Организациона начела као што су одвраћање, нуклеарна стабилност и заустављање, јасно су изражавали тежње хладног рата. Сарадња у безбедности је одговарајући принцип међународне безбедности постхладноратовске ере“.²⁵ Сарадња у многим областима живота је постала новина у међународним односима, до јуче непријатељски супротстављених војно-политичких табора. Све је изгледало, каже Коен, као: „...излазак из области уских хладноратовских стратегија... у широка, сунцем обасјана подручја међународног мира и хармоније“.²⁶ Међутим, неки догађаји последње декаде 20. века, на подручју бившег СССР и СФР Југославије, показали су да је почетни оптимизам био, у најбољем случају, преурањен.²⁷

На почетку 21. века, нашли смо се у свету у коме оружане операције нису више нужно у рукама влада и у коме супротстављене стране немају заједничке карактеристике, статус и циљеве, осим спремности да употребе насиље. Број међународних ратова прилично упорно опада од средине 60-их година 20. века, када су унутрашњи сукоби постали уобичајнији од сукоба који су се водили између држава. Број сукоба унутар државних граница наставио је да расте невероватном брзином све док се није изједначио 90-их година 20. века.²⁸ Значајно за 20. век јесте и губљење разлике између бораца и цивила. Два светска рата обухватила су читаво становништво зараћених земаља; трпели су и борци и они иза линија фронта.

²² Процена жртава: Brzezinski, Z. (1993). *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*. New York: Touchstone, Rockefeller Center; a populacije Maddison, A. (2001). *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: OECD, стр. 241.

²³ Ипак, 20. век не може да се посматра као јединствен блок, ни хронолошки ни географски. Према историчару Е. Хобсбауму временски 20. век спада у три периода: доба светског рата усредсређеног на Немачку (1914-1945), доба конфронтације двеју суперсила (1945-1989) и доба окончања класичног међународног система моћи.

²⁴ Hobsbaum, E. (2008). *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Beograd: Arhipelag, стр. 19.

²⁵ Carter, B. A., William J. P., Steinbruner, D. J. (1993). *A New Concept of Cooperative Security*. Washington, DC: The Brookings Institution Press, стр. 34.

²⁶ Види: Коен, R., Mihalka, M. (2005). *Saradnja u bezbednosti: Novi horizonti za međunarodni poredak*, Rasprave Centra Džordž Maršal, br. 3. Beograd. (org. Cooperative Security: New Horizons for International Order, Richard Cohen and Michael Mihalka), стр. III (Predgovor).

²⁷ 90-те године 20. века биле су испуњене војним сукобима у Европи, Африци и западној и централној Азији.

²⁸ *Stiftung Entwicklung und Friden, Globale Trends 2000: Fakten, Analysen, Prognosen*. Frankfurt am Main, 1999, стр. 240.

Међутим, током 20. века, терет рата се све више пребацао са оружаних снага на цивиле, који нису били само његове жртве, већ све више предмет војних или војно-политичких операција. Разлика између Првог и Другог светског рата је драматична: само 5% страдалих у Првом су цивили; у Другом та бројка расте на 66%. Данас је 80% до 90% цивила захваћено ратом. Рат постаје тоталан и обухвата све сфере друштва и становнике. Све тачке зараћених страна су војни циљеви.²⁹

Ова пропорција је порасла крајем Хладног рата зато што се већина војних операција од тада није одвијала преко војника, већ преко сасвим малих регуларних или нерегуларних трупа,³⁰ које у много случајева оперишу високотехнолошким оружјем и који су заштићени од ризика губитка. Иако је истина да високотехнолошко оружје омогућава да се успостави разлика између војних и цивилних мета, нема сумње да су главне жртве ратова и даље цивили.³¹

Мир и рат су појмови првог реда у људском роду. Ипак, лакше би било расправљати о рату и миру у 20. веку да је разлика између та два појма остала јасна као што је била на почетку тог века, у данима када су Хашким конвенцијама из 1899. и 1907. године одређена правила ратовања.³² Одувек је било јасно како ове конвенције не покривају све грађанске и међународне оружане сукобе. Током 20. века ова релативна јасноћа замењена је збрком.

Пре свега, линија између међународних ратова и сукоба унутар држава постала је замагљена зато што је 20. век карактеристичан не само због ратова већ и по револуцијама, распадима царстава и борбама многих народа за независност. Затим, јасна разлика између рата и мира постала је неприметна. Други светски рат нити је почео декларацијом рата нити се завршио потписаним примирјем или миром. Њега је пратио период који је тако тешко класификовати било као рат било као мир, у старом конвенционалном смислу, да је требало сковати нови израз „Хладни рат“ да би се он верно описао.

Ни данас, као и током 20. века, не постоји ефикасан глобални ауторитет који је способан да контролише, уреди или спречи оружане спорове. Мишљење је значајних теоретичара, да данас недостаје светска влада, која би била одговорна за ефикасније (и праведније) решавање глобалних проблема, будући да ОУН, са Са-

²⁹ Најбољи доказ томе је и модеран „хибридни рат“ који је захватио све сегменте друштва, чак и виртуелни и медијски простор. Први пример тоталног, или хибридног рата, био је напад НАТО на СРЈ 1999. године, када је извршена економска, медијска и међународна изолација, а затим је гађањем цивилних објеката вршен политички притисак, након неуспелог војног. Крај рата био је 5. октобар 2000. године, када је тзв. „плишаном револуцијом“ извршена коначна смена државног врха и промењено државно и друштвено уређење.

³⁰ Приватне војске, корпоративне армије и армије корпорације.

³¹ Штавише, страдање цивила није у пропорцији са обимом и интензитетом војних операција. Борба између оружаних јединица у Африци током 90-их година 20. века тешко да је обухватила више од неколико хиљада углавном лоше наоружаних бораца, а опет је, на свом врхунцу, условила готово седам милиона избеглица. У извесном смислу утицај рата на живот цивила увећан је глобализацијом и порастом ослањања света на устаљен, непрекидан проток комуникација, техничких услуга, испорука и снабдевања. Подаци преузети од: UNHCR (2000). *The State of the World's Refugees 2000: fifty years of Humanitarian Action*. Oksford.

³² Сукоби су предвиђени да се превасходно одвијају између суверених држава...Рат је требало да се оштро разликује од мира објавом рата на почетку и примирја или мира на крају. Војне операције би требало јасно да деле борце—обележене као такве униформама које носе или другим знацима припадности организованој оружаној сили—и цивиле, неборце. Рат је требало да се води између бораца. Неборци би требало да у време рата, колико је то могуће, буду заштићени.

ветом безбедности, није погодна за то. Уместо тога, сада постоји систем који би се могао назвати „глобално управљање без глобалне владе“³³, односно систем са релативно мало светских институција за глобално управљање, тако да највећи број неразвијених земаља нема никакав утицај на глобалну политику одлучивања.

Савет безбедности УН показује многе слабости, када је у питању очување светског мира, јер интерес држава³⁴ чланица је изнад његовог ауторитета. Не постоји могућност да САД, или нека друга државна моћ, појединачно успостави трајну контролу безбедности, чак и да то жели, јер једна суперсила не може да надокнади недостатак глобалног ауторитета као и да воља једне државе буде добровољно прихваћена као обавезујућа за највеће државе.

Најзад, глобални тероризам, монструозним и спектакуларним чиновима широм, пре свега Западног, света преко ноћи је ставио на дневни ред историје нову врсту тоталног, светског рата.³⁵ Глобални, тзв. „хибридни рат“, рат одликује разарање свих материјалних и културних основа живота, растући технолошки варваризам, и спремност на потпуно разарање друштва. Поред тога, он још има и изразито колективно-психолошку функцију - стварање планетарног страха.

Има показатеља да се глобализација помера у правцу асоцијалног, ауторитарног лика и да се друштво претвара у „светско друштво ризика“. Ризик је трајно својство људског бивствовања у историји, али никада до сада он није имао такве размере. „Четири јахача апокалипсе“: опасност од еколошке катаклизме, катастрофе произведене нуклеарним, биолошким и хемијским оружјем; малигни раст сиромаштва и сукоб цивилизација, глобални тероризам - језде планетом“.³⁶ Ауторитарна глобализација, као и тероризам, погодује заоштравању сукоба: „Ако не нађемо решење, имаћемо грађански рат светских размера између оних који контролишу мреже технологије, финансијског капитала и информација и свих оних индивидуа, група и заједница које осећају да глобализација представља претњу њиховом идентитету“.³⁷

Садашње стање светске заједнице показује да се свет суочава са невиђеним превирањима и сукобима глобалног, технолошки и војно супериорног света и снага отпора променама старих форми, навика и облика живота. Тај сукоб се може звати различито, али он је у суштини немилосрдни рат до истребљења старог обрасца живота и незадрживо долазеће, глобалног начина живота. Свет будућности ће бити попреште сукобљавања и надметања, јер сви ресурси света су ограничени, а број становника планете драстично расте. Човек у помоћ може позвати науку и технички прогрес, разумевање и суживот међу људима, али ће увек бити оних који ће сматрати да је пут

³³ Види: Stiglic, Dž. E. (2002). *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: SBM-h, стр. 35.

³⁴ Будући да само државе имају праву моћ, постоји опасност да међународне институције постану неефикасне када покушају да се обрачунају с преступима какви су ратни злочини. Види шире: Gutman, R., Rieff D. (eds) (1999). *Crimes of War: What the Public Should Know*. New York: Legal Editor.

³⁵ Присутан је значајан заокрет ка централној улози војне силе у свету, нарочито после терористичког чина од 11. септембра 2001. године, када нова америчка војна доктрина допушта употребу нуклеарног оружја, сврставајући га у категорију конвенционалног оружја. Означавалући свет униполарним, САД постају агресивније, са јасним циљем да успоставе потпуну контролу над глобалним природним ресурсима, упркос противљењу других центара светске моћи, који све више јачају (Русија, Кина).

³⁶ Пеџић, М. (2002). *Globalizacija – dva sveta* (eng. *Globalization – Two Worlds*). Niš: Univerzitet u Nišu, стр. 21-22.

³⁷ Touraine, A. (2000). *Can We Live Together? Equality and Difference*. Cambridge: Polity Press.

сукоба и доминације најјачих много бољи, бржи, јефтинији и ефикаснији, јер ионако су се кроз историју о једнакости највише бринули немоћни, или бар слабији.

Данас, свет вапи за праведним судијама а не за силницима моћи, који нису ни неутрални ни способни да предузму кораке који би водили до истинског и праведног мира. Има мишљења да равнотежа рата и мира у 21. веку не зависи од ефикасних механизма преговарања, већ од унутрашње стабилности држава и одлучности избегавања и спречавања оружаних сукоба, како на унутрашњем тако и међу-државном плану. Главна опасност од рата је у мешању других држава, или војних актера, у унутрашње конфликте који су често врло насилни, јер грађански ратови су увек крвавији од међународних.³⁸

Еколошки изазов

Екологија представља област људског деловања о чијој се проблематици у светским оквирима много говори, а на решавању чијих проблема се заправо мало, или нимало, не ради, иако упозорења свих светских стручњака из ове области говоре да не решавање истих може читаво човечанство довести у један велики, и можда нерешив, проблем.

За почетак модерне екологије обично се повезује *Charles Darwin* и његова теорија еволуције и природне селекције где је, између осталог, указао на чврсту повезаност између животиња и њиховог природног станишта. Та чврста повезаност често се нарушава од стране људи који сматрају да Земља има једину сврху да служи њима у удовољавању њихових потреба, а у чије планове обично не улази и брига за животиње и биљке које су пре живеле на местима која су људи заузели и прилагодили својим потребама.

Истовремено, међународни односи су први пут заиста постали глобални. Комуникације су тренутне; светска привреда функционише истовремено на свим континентима. Читав низ проблема који су искрсли, као што су неконтролисано ширење нуклеарног оружја, заштита човекове околине, демографска експлозија и економска међузависност могу да се решавају једино на светском нивоу.³⁹

У "Извештају о глобалним ризицима 2016"⁴⁰ наглашава се да је ризик од већег утицаја на глобалну безбедност од стране ефеката еколошких и климатских промена, чак и испред других, као што су оружје за масовно уништење (друго на листи) или тероризам. Конкретно, извештај указује на то како климатске промене све више производе поплаве, олује и несташице воде⁴¹. Са друге стране, ризик са већом вероватноћом појаве се односи и на екстремне временске прилике и треће, на ефекте климатских промена.

³⁸ Неизбежно је неупоредиво веће страдање цивилног становништва.

³⁹ Kisindžer, H. (1999). *Diplomatija I*. Beograd: Verzal pres, стр. 10-11.

⁴⁰ Извештај о глобалним ризицима је документ који објављује Светски економски форум већ 11 година. У припреми извештаја 2016. године учествовало је око 750 стручњака који су следили научну методологију. Види шире: <http://www.wef.com/global-risks-report-2016>

⁴¹ Најугроженија географска област је азијско-пацифички регион.

Еколошка безбедност као сегмент модерне комплексне безбедности, представља одсуство претњи, наносења штете природној средини и далекосежно здрављу становништва. Као таква она обухвата: скуп стања, појава и дејстава који обезбеђују еколошки природни баланс на Земљи на локалном, регионалном и глобалном нивоу, као и искључивање било које делатности човека која испољава штетан утицај на средину у којој човек делује.⁴²

Сагледавајући укупно стање еколошке безбедности код нас и у свету, може се закључити да су данас њени главни носиоци угрожавања људи и то њихова колективна или појединачна чињења или нечињења. Безбедност у области заштите и очувања животне средине представља један од најважнијих фактора безбедности савременог света. Ипак, еколошка безбедност не зависи само од човека и његове активности. Наиме, еколошку безбедност могу угрозити и природне катастрофе, као што су земљотреси, вулкани, оркански ветрови, поплаве, клизишта и сл.

Глобализација – увећање проблема или пут до решења?

Између глобализације и еколошке безбедности постоји значајна интеракција. Глобализација директно испољава свој утицај на поље екологије и безбедности, па и еколошке безбедности као такве. Било да је у питању нека држава, регија или континент, до њих могу допрети одређени еколошки проблеми чак и са врло удаљених меридијана. Ефекат „стаклене баште“ не оставља имуним ни Европу ни САД, ни шуме Амазоније, нити климу Антарктика нити било који други део планете. Исто је и са нуклеарном радијацијом, евентуалном употребом НХБ оружја или било ког другог типа оружја за масовно уништење.

Када је у питању еколошка безбедност, локална претња може имати глобалне разmere. Из тог разлога разрешење глобалних еколошких проблема тражи ангажман свих, јер су и угроженост и безбедност глобални, у интересу свих. Ипак, неопходно је уочити да се улагања средстава у заштиту животне средине драстично разликују од државе до државе, сходно њиховој економској моћи.⁴³ У том смислу, тешко је изградити било какав глобални стандард који би све земље могле испунити, а опет, с друге стране, тај стандард је неминован и није више питање заштите животне средине већ уопште опстанка људске врсте на Земљи. Стога је нужност поступања неопходна и ургентна.⁴⁴

⁴² Еколошка безбедност је безбедност грађана од:

- неодговорног загађивања ваздуха, земљишта, биљног и животињског света;
- неодговорног коришћења природних богатстава (воде, руде, минерала, рибног и ловног фонда, шљунка, песка, итд.);

- неефикасних институција за спровођење закона и

- самих људи у понашању према природи, животној средини и окружењу.

Види: Todorović, P. (2001). *Autorizovana predavanja iz Savremeni sistemi bezbednosti, odbrane i zaštite*, Magistarske studije. Beograd: Fakultet civilne odbrane.

⁴³ Процене показују да је Србији за достизање еколошких стандарда и успостављања система еколошке безбедности на нивоу земаља чланица ЕУ неопходно улагање од готово 25 милијарди америчких долара, што представља два и по пута већу вредност од девизних резерви НБС.

⁴⁴ Vranješ, N. (2009). „Globalni aspekti ekološke bezbednosti”. У: Zbornik radova sa 1. Međunarodne konferencije *Ecological safety in post-modern environment*. Banja Luka: Panevropski univerzitet “APEIRON”, Fakultet pravnih nauka, стр. 5.

Међународна сарадња на пољу еколошке безбедности, и у самом унапређењу заштите животне средине, мора имати значајно место у општим интеграционим токовима и на глобалном плану са настојањима и истрајношћу да се проблеми реше кроз међународне конвенције и организације из разлога што је сама природа еколошке безбедности таква да изискује потребу сарадње као једини начин да се обезбеде адекватне превенције евентуалних несрећа на пољу еколошке безбедности.

Као највеће претње еколошкој безбедности на глобалном плану могу се издвојити:⁴⁵ демографска експанзија; нуклеарна енергија и сваки други облик енергије који се емитује савременим технолошким достигнућима; масовна сеча и пустошење шума чиме се смањује количина кисеоника на планети; глобално отопљавање услед трошења озонског омотача што за последицу има стварање стаклених башта; проблеми управљања отпадом; злоупотреба достигнућа биолошких и медицинских наука на основу чијих истраживања је заживела производња генетски модификованих организама као и усклађени (одрживи) развој.⁴⁶

Данас, мега корпорације настоје да остваре максималан профит уз минимална улагања, не водећи при томе рачуна о нарушавању ни локалне, регионалне или глобалне биосфере, као ни тренутним и трајним последицама које ће њихово деловање проузроковати. Једини циљ је профит, а једини начин обуздавања је закон. Међутим, сиромашне земље су најчешће богате природним ресурсима, које нуде на експлоатацију богатим инвеститорима не условљавајући их при томе ни са чим, па напослетку ни са прописима и мерама еколошке заштите и одрживог развоја. Све најчешће, и најалост, остаје на савести интернационалних корпорација.

Последице оваквих констелација су настајања тзв. „хазарда“. Хазарди су посебно (потенцијално) опасна индустријска подручја чије постојање представља потенцијални ризик од избијања еколошког акцидента. При чему, географски и геостратегијски положај земље има велики утицај на еколошку безбедност поготово са аспекта глобалне безбедности.⁴⁷

И поред великог броја невладиних организација широм света које засебно делују и које немају посебну координацију нити заједнички план глобалног стратегијског деловања, а чија улога, истина није занемарљива, изузев *UNEP*⁴⁸ и

⁴⁵ О изворима и облицима угрожавања животне средине, детаљније видети: Gačeša, D. (2008). „Bezbednosni aspekti zaštite životne sredine u Republici Srpskoj-rizici i prijetnje“. У: *Bezbednost i zaštita u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, stanje i perspektive*, zbornik radova. Banja Luka: Fakultet za bezbednost i zaštitu.

⁴⁶ Усклађени (одрживи) развој је циљно-оријентисан, дугорочно (континуиран), свеобухватан и синергетски процес који утиче на све аспекте живота (економски, социјални, еколошки и институционални) на свим нивоима. Преузето из: „*Национална стратегија одрживог развоја*“ (2008). Београд: Влада Републике Србије, 2008, стр. 5.

⁴⁷ Примера ради, када се десила позната хаварија нуклеарне електране у Чернобилу 1986. године, бивша СФРЈ се нашла на значајном удару управо због њеног географског положаја који је пружао повољност контаминираниости.

⁴⁸ *United Nations Environment Programme (UNEP)* је програм УН за заштиту животне средине на глобалном плану. Седиште ове организације је у Најробију у Кенији са канцеларијама широм света. Програм је заснован на резолуцији УН број: 2997 (XXVII) од 15. децембра 1972. године. Програмом руководи Управљачки савет који о свом раду извештава Генералну скупштину УН. Савет броји 58 чланова које из различитих региона света бира Генерална скупштина на мандат од четири године. Циљ програма је стварање и јачање партнерства у заштити и развоју квалитета животне средине. Види:<http://www.unep.org>

*UNDP*⁴⁹ које делују глобално и имају правнополитички капацитет под окриљем ОУН, не постоје значајније организације које се баве проблематиком еколошке безбедности. *UNDP* и *UNEP* несумњиво по својој структури, мрежи, броју чланова и са финансијским фондом представљају значајан субјекат еколошке безбедности глобалног карактера.

У циљу што ефикасније сарадње на пољу еколошке безбедности потребно је предузети следеће мере:

- правно регулисати потенцијално опасне индустријске системе кроз мапе хардарда те у том погледу успоставити систем размене података и обавештавања;

- правно прописати стандарде и мере које се предузимају у одређеним ситуацијама угрожавања еколошке безбедности, а које би биле унифициране за све земље сходно могућностима;

- правно регулисати заштиту водотокова, неконтролисано загађивање атмосфере, еколошке аспекте међународног саобраћаја и сл.;

- правно и политички детерминисати кровну организацију која ће се на глобалном плану на најдиректнији, експлицитнији и јединствен начин бавити проблематиком еколошке безбедности.⁵⁰

При томе, од изузетног је значаја медијско деловање свих, и појединаца и организација, и међународног и владиног и невладиног сектора и на локалном и на глобалном нивоу која подстиче заштиту животне средине и еколошку безбедност, а са циљем буђења свести код свих земаља широм света о значају еколошке проблематике која нас све погађа због чега сви и морамо да се укључимо у њено решавање, због чега се за њу и везује крилатица „мисли глобално, делуј локално”.

Закључак

Глобализација, као реалност која је неупитна и немилосрдна, носи у „својим недрима“ за људе и народе многе могућности, наде, претње и страхове. За мале народе постоји опасност губитка свог имена, сећања и културног идентитета. Али, глобализација представља за све велику неизвесност и различите алтернативе: демократски или ауторитарни светски поредак; „одрживи развој“ или еколошко и технолошко самоуништење планете; стабилнији развој међународних односа или регионална сукобљавања; рационално усмеравање глобализацијских токова или

⁴⁹ *United Nations Development Programme* (UNDP) је развојни програм УН који се залаже за повезивање држава у циљу њиховог развоја и размене искустава, а ради постизања бољих животних услова. Овај програм-организација обухвата 166 држава широм света и глобалног је карактера. Програм обухвата следеће области: демократску владавину; редуцију сиромаштва, превенцију криза и опоравак, животну средину и енергију те борбу против HIV/AIDS. Дакле, видљиво је да *UNDP* развија једну читаву област која се назива животна средина и енергија. У том погледу организација се бави следећим областима животне средине: стратегијом одрживог развоја, управљање водама, одрживом енергијом, одрживим развојем земље, биодиверзитетом, хемијским менаџментом и националним политикама и програмима контроле штетног зрачења. Види: <http://www.undp.org>

⁵⁰ Vranješ, N. (2009). „Globalni aspekti ekološke bezbjednosti”. У: зbornik radova sa 1. Међународне конференције *Ecological safety in post-modern environment*. Banja Luka: Panevropski univerzitet “APEIRON”, Fakultet pravnih nauka, стр. 6.

цикличне смене светског хаоса; јачање политичке демократије или умножавање ауторитарних режима, праћених масовном репресијом.⁵¹ С тога, глобализација се не може одредити нити као позитиван нити као негативан феномен, већ као савремена светска тенденција која са собом доноси низ пропратних, како позитивних тако и негативних појава.

Говорећи о ризицима глобализације, у првом реду настојали су се објаснити изазови пред којима се налази савремени свет у процесима савремене глобализације. Можемо да напустимо премисе Хладног рата, како идеолошке тако и војно-политичке, уколико желимо да развијемо ефикасна средства контроле оружаних сукоба⁵² и климатских и еколошких промена и ризика. Неки аутори сматрају да у несигурном свету Запад своју безбедност види у наоружавању све модернијим и убојитијим оружјима, и у држању „светског Југа под Дамакловим мачем војног интервенционизма“.⁵³ Док, са друге стране, Исток, односно остатак света, процес глобализације и интервенционизма посматра као нео-колонијацију традиционално империјалистички настројеног Запада.

Због свега наведеног, јасно се намеће закључак да је једини пут у мирну будућност апсолутно поштовање међународног правног поретка једнакости и универзалне принципијелности свих актера међународне политике и јединствено деловање свих чинилаца безбедности у свим случајевима угрожавања како глобалне, тако и регионалне, националне или локалне сигурности, мира и стабилности, јер само континуитет мира обезбеђује и континуитет напретка и одрживог развоја, а само међусобно уважавање и недвосмислено поштовање може довести до потпуног консензуса и сагласја око решавања и предупређења свих актуелних и потенцијалних изазова, ризика и претњи.

Говорећи о ризицима глобализације, у политичко-правном смислу, ти ризици представљају: идеолошке, међународно-правне и безбедносне, у економском смислу глобализацијски ризици првенствено се односе на још увек превелики јаз између богатих и сиромашних, као и појачано надгледање појединих међународних економских институција, као савремених центара моћи у односу према економским политикама појединих држава. Присталице глобализације наглашавају да је она промовисала размену информација, довела до бољег разумевања различитих култура и омогућила тријумф демократије над аутократијом, те да је бујање трговине омогућило већи избор, већу потрошњу, раст животног стандарда, итд. Ипак, јавни, често насилни протести, показују и све веће противљење овом процесу; критичари тврде да су се развијени окористили на рачун неразвијених. Ионако мали удео најсиромашнијих људи света у глобалном доходу у протеклој је деценији пао са ниских 2,3% на још нижих 1,4%.⁵⁴

Успркос научним и технолошким побољшањима, јачању демократских снага и покрета, урушавања већине тоталитарних режима у свету, јачању економске и политичке међузависности, није се у значајнијој мери успео смањити проблем сиромаштва у свету. Глобализација, сиромаштво и неједнакост изазвали су велику пажњу политикара, научника, синдикалних вођа и новинара широм света. Чињеница која још више

⁵¹ Види: Đorđević, R. M. (2005). *Sociologija*. Beograd: Želind, стр. 341.

⁵² Ниједан од оружаних сукоба из 90-их година 20. века није окончан стабилним споразумом. Опстанак хладноратовских институција, претпоставки и реторике одржао је у животу стара подозрења и политике.

⁵³ Holm, H. N., Sorensen, G. (1995). *Whose World Order, Uneven Globalization and the End of Cold War*. Oxford: Oxford University Press.

⁵⁴ Подаци преузети са: <http://www.twinside.org.sg/title/helle-cn.htm>

забрињава јесте да огромне транснационалне компаније постају значајније и моћније од демократски изабраних влада и финансијски независније од многих држава, што интересе власника ставља изнад интереса појединих заједница или потрошача.

Заступници глобализације тврде да тај процес омогућава слободу и опште благодатање. Ипак, нема сумње да је јаз између сиромашних и богатих врло велики и да је након индустријске револуције на светском нивоу порасла неједнакост. У складу са тим, противници глобализације изједначавају је с уништавањем друштва и човекове околине и обично наводе три главне чињенице: да неједнакост наставља расти у условима глобализације, глобализација је узроковала пораст неједнакости, а једини начин за заустављање таквих нежељених и опасних трендова је или зауставити глобализацију или јој барем наметнути трошкове радних и социјалних стандарда.

Уколико се развојне алтернативе не узму у обзир као део акције за хумано друштво, посебно од стране водећих земаља светског капитала, односно до утврђивања равнотеже у светском репродукцијском циклусу, мора ћемо се суочити са уништењем ере глобализације.

Националне културе и идентитети су такође угрожени. Захваљујући ширењу сателитске телевизије, међународних медијских мрежа, глобалне употребе енглеског језика као доминантног у стварању популарне културе која из свега неколико центара (пре свега *Hollywood* и *London*) окупира свет.⁵⁵ Глобализација у облику у којем нам се данас нуди намеће културу која често своди међуљудске односе на размену интереса, тежње човека на тражење већег прихода, а друштво на анонимни простор у којем се тежи једино за самопотврђивањем, уз илузију да сви појединци и народи имају исте могућности, што емпиријски показатељи побијају.

Негативни ефекти глобализације: крајње сиромаштво супротстављено богатству, концентрација економске моћи у уске затворене кругове, уништавање природе, насиље, тескоба и несклад свима су пред очима, и опомињу нас да озбиљно промислимо о економској култури која данас превладава и условљава избор грађана, начин пословања предузећа, административну управу и планирање институција. Такође, народи који су изборили независност и развили државност у неколико последњих деценија засигурно неће желети да је се одрекну због космополитског поретка и свеукупног напретка, па ће међународно друштво вероватно остати чврсто засновано на принципу суверенитета.

Ипак, глобализација, као истинско име и једина реалност нашег времена, ставља пред државнике који воде народе задатак да сагледају могуће ризике безбедности и опште претње света, процене стварне могућности својих армија, туђе интересе и истинске претње, такође и да смислено предвиде развој нових дешавања и уклапање својих народа и интереса у будући оквир света. Да ли ће такво међународно друштво зависити од његовог капацитета да се поново развија, као што је то и раније, остаје да се види.⁵⁶

⁵⁵ Културни ризици глобализације односе се на све веће наметање енглеског језика као универзалног светског језика који потискује остале, не само велике светске језике, при чему се губи и део националног идентитета појединих народа. Од између 6 и 7 хиљада светских језика неколико их „умре“ сваког месеца, а они нису само из сиромашног дела света (недавно су нестали *Catawba* језик у *Massachusetts*-у, *Eyak* на Аљасци, и *Livonski* у Литванији).

⁵⁶ Baylis, J., Smith, S., Owens, P. (2011). *The Globalization of World Politics, 5th edition*. New York: Oxford University Press, стр. 48.

Свакако, у сваком виђењу новог, они који су мудри морају своју заједницу да учине снажнијом, јачом, прилагодљивијом и отпорнијом од досадашњег стања. Они, који су способни да предвиђају догађаје, морају према глобализацији да се односе на стваралачки начин у смислу избора понуђене нужности и уклапања у задато време и стање. Ово делује као парадокс сам по себи, али у политици и стратегији, као и реалном животу, оно шта је само на равни рационалног није довољно за плодносну акцију. Таква акција државника није наравно ирационална, напротив, али је неопходна.

Свеприсутни ризик од угрожавања еколошке безбедности не познаје границе, нема јасно дефинисане оквири ни могућег деловања нити спречавања и сузбијања, те стога и представља глобални проблем, задатак и обавезу. Отуда, иза еколошке безбедности, као претње и потребе, треба да стоји глобална, кровна, организација уз неопходну сарадњу националних субјеката безбедности.

Данас се, ОУН и њене подорганизације, у тренутној геополитичкој констелацији односа, појављују као једина кровна организација која располаже глобалним капацитетима способним да преузме бригу о еколошкој безбедности света. Сарадња, свакако, у значајној мери доприноси у превенцији могућих акцидентата на пољу еколошке безбедности и лимитирана је економском моћи појединачне државе. Због тога, мање развијене земље нису у могућности да ефикасно сарађују са развијеним земљама, поготово уколико им се перманентно намећу норме, стандарди и правила сарадње које оне не могу да испуне.⁵⁷

Из тог разлога јавља се потреба помоћи богатијег и развијенијег дела света и међународних организација оном сиромашнијем делу, како у свим осталим, тако и у областима еколошке и опште безбедности. У том погледу је потребно наћи адекватна решења на глобалном плану уз обавезну материјалну и стручну помоћ земљама у развоју те ургентно испланирати приоритетне задатке на пољу еколошке безбедности имајући у виду угроженост опстанка људске врсте која сваким даном постаје све већа.⁵⁸

Уверени смо, упркос својим урођеним егоистичним поривима, да се човек остварује у заједништву са другима, што доводи до узајамности. Човек има потребу у сваком свом делу да тражи значење и да пружи смисао који надилази његову сврсисходну и утилитарну вредност. Из тог разлога, а у циљу прихватања и примереног вредновања свих својих чланова, у различитости њихових тежњи и знања, друштво треба без идеолошких предрасуда да повеже различита организацијска начела, међу којима су: размена, ауторитет темељен на демократском консензусу и слобода грађанског удруживања.

Време које је пред нама тражи смислену акцију, много рада и одлучне кораке наде. Нови начин сагледавања вредности живота захтевају позитивна законска,

⁵⁷ Примера ради, процене показују да је Србији за достизање еколошких стандарда и успостављања система еколошке безбедности на нивоу земаља чланица ЕУ, односно за затварање тог Поглавља преговора о приступању Унији, неопходно улагање од готово 25 милијарди америчких долара, што је два и по пута веће од њених девизних резерви.

⁵⁸ Vranješ, N. (2009). „Globalni aspekti ekološke bezbjednosti”. У: Zbornik radova sa 1. Međunarodne konferencije *Ecological safety in post-modern environment*. Banja Luka: Panevropski univerzitet “APEIRON”, Fakultet pravnih nauka, стр. 7.

животна и организациона решења, али пре свега промену свести и деловања људи. Као што смо могли видети, предности глобализације нису добро распоређене, поготово међу сиромашним земљама. Али циљ не би требао бити мање глобализације, него више глобализације која ће бити боља.

Литература

- [1] Baylis, J., Smith, S., Owens, P. (2011). *The Globalization of World Politics, 5th edition*. New York: Oxford University Press.
- [2] Beck, U. (1999). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- [3] Brzezinski, Z. (1993). *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the 21st Century*. New York: Touchstone, Rockefeller Center.
- [4] Vranješ, N. (2009). „Globalni aspekti ekološke bezbjednosti”. U: zbornik radova sa 1. Međunarodne konferencije *Ecological safety in post-modern environment*. Banja Luka: Panevropski univerzitet “APEIRON”, Fakultet pravnih nauka.
- [5] Vukmirica, V. (1996). *Ekonomiks i državni menadžment*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [6] Vukmirica, V. (2000). *Svetska trgovinska politika i tržišta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- [7] Gačeša, D. (2008). „Bezbednosni aspekti zaštite životne sredine u Republici Srpskoj-rizici i prijetnje”. U: *Bezbednost i zaštita u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, stanje i perspektive*, zbornik radova. Banja Luka: Fakultet za bezbednost i zaštitu.
- [8] Gutman, R., Rieff D. (eds) (1999). *Crimes of War: What the Public Should Know*. New York: Legal Editor.
- [9] Dahrendorf, R. (2004). *Svijet bez oslonca: Globalizacija i anomija*. Zagreb: Europski glasnik (9), br.9.
- [10] Đorđević, R. M. (2005). *Sociologija*. Beograd: Želind.
- [11] Kisindžer, H. (1999). *Diplomatija I*. Beograd: Verzal pres.
- [12] Koen, R., Mihalka, M. (2005). *Saradnja u bezbednosti: Novi horizonti za međunarodni po-redak*, Rasprave Centra Džordž Maršal, br. 3. Beograd. (org. Cooperative Security:New Horizons for International Order, Richard Cohen and Michael Mihalka).
- [13] Maddison, A. (2001). *The World Economy: A Millienial Perspective*. Paris: OECD.
- [14] Mitrović, Lj. (2003). „Prilog sociološkom određenju globalizacije i tranzicije”. U: *Vreme globalizacije*, zbornik, Knežević, M. (prir.). Beograd: Dom kulture „Studentski grad“.
- [15] „*Nacionalna strategija održivog razvoja*“ (2008). Beograd: Vlada Republike Srbije.
- [16] Pečujlić, M. (2002). *Globalizacija–dva sveta* (eng. *Globalization – Two Worlds*). Niš: Univerzitet u Nišu.
- [17] Stiglic, Dž. E. (2002). *Protivrečenosti globalizacije*. Beograd: SBM-h.
- [18] *Stiftung Entwicklung und Friden, Globale Trends 2000: Fakten, Analysen, Prognosen*. Frankfurt am Main, 1999.
- [19] Tojnbee, A. (1970). *A Study of History*. prevod dr Miodraga Lukića. Beograd: Prosveta.
- [20] Touraine, A. (2000). *Can We Live Together? Equality and Difference*. Cambridge: Polity Press.
- [21] UNHCR (2000). *The State of the World’s Refugees 2000: fifty years of Humanitarian Action*. Oksford.
- [22] Hafez, K. (2007). *The myth of media globalization*, Cambridge: Polity Press.
- [23] Hobsbaum, E. (2008). *Globalizacija, demokratija i terorizam*. Beograd: Arhipelag.

- [24] Holm, H. H., Sorensen, G. (1995). *Whose World Order, Uneven Globalization and the End of Cold War*. Oxford: Oxford University Press.
- [25] Huntington, P. S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- [26] Waters, M. (1998). *Globalization*. London: Routledge.
- [27] Wolfers, A. (1952). „National security“. U: *Political Science Quarterly*. New York: The Academy of political science.
- [28] Commission on Global Governance (1995). *Our Global Neighbourhood: The Report of the Commission on Global Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- [29] Carter, B. A., William J. P., Steinbruner, D. J. (1993). *A New Concept of Cooperative Security*. Washington, DC: The Brookings Institution Press.
- [30] About Globalization: <http://ssla.oneworld.net>.
- [31] The International Forum on Globalization: <http://www.ifg.org/>
- [32] The Third World Network: <http://www.twinside.org.sg/title/helle-cn.htm>
- [33] United Nations Environment Programme: <http://www.unep.org/>
- [34] United Nations Development Programme: <http://www.undp.org/>
- [35] World Economic Forum: <http://www.wef.com/global-risks-report-2016>

ЛИЦЕ И НАЛИЧЈЕ МИЛИТАРИЗАЦИЈЕ ПОЛИЦИЈЕ*

Зоран М. Кесић** и Радомир Г. Зекавица***
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

У раду се разматра процес милитаризације полиције као сложен процес модификације традиционалне и уобичајене природе и карактера полицијске професије према моделима и вредностима својственим војној професији. Милитаризација полиције указује управо на одређен обим и природу утицаја војничког система функционисања на начин обављања полицијских задатака. Тиме се разлика између ових двеју професија смањује, што има како своје потенцијално добре, тако и лоше стране. У раду се највише пажње посвећује управо анализи лица и наличја милитаризације полиције, и указује како на позитивне, тако и на негативне ефекте те појаве. Аутори сматрају да процес милитаризације полиције има ипак израженије негативне ефекте јер смањује превентивне и проактивне функције полиције, и тиме је враћају у статус реактивне и ретрибутивне службе, чиме се уједно доводе у питање вредности демократског друштва и владавинне права.

Кључне речи: полиција, милитаризација, сузбијање криминалитета, људска права

Увод

Познато је да полиција и војска деле бројне карактеристике и вредности. Сходно томе, милитаризација полиције не се могла сматрати једним логичним исходом. Такав резултат је још извеснији у ситуацијама где овај однос има своју предисторију. Сматра се како су у почетку бројне дужности и задатке, који се данас сматрају типично полицијским (нпр. одржавање јавног реда и мира, привођење прекршилаца правди), извршавали припадници војних јединица.¹[18, 16, 32, 5] Про-

* Рад је резултат научно-истраживачког пројекта под називом *Криминалитет у Србији и инструменти државне реакције*, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија из Београда. Циклус научних истраживања 2015-2019. година. Руководилац пројекта је проф. др Биљана Симеуновић-Патић.

** zoran.kesic@kpa.edu.rs

*** radomir.zekavica@kpa.edu.rs

¹ Више о томе: Б. Милосављевић, *Наука о полицији*, Београд 1997; R. I. Mawby, *Comparative Policing Issues: The British and American Experience in International Perspective*, London: Unwin Hyman, 1990; X. Шенкман, *Полиција у Старој Грчкој*, часопис *Полиција*, год. VII, 1920; Davis, R.W., *Augustus Caesar – a Police System in the Ancient World*, u: *Pioneers in Policing*, editing by Stead, P.J., Patterson Smith Publishing Corporation, New Jersey, 1977.

цес милитаризације није прекинут ни са појавом првих модерних полицијских организација.² Напротив, он и даље заузима значајну улогу у функционисању полиције. Тако се на пример у оснивачком акту тадашње „Метрополитен полиције“, као један од кључних принципа њеног рада, наводи: „Полиција мора бити стабилна, ефикасна и организована по војном устројству.“³[7]

Овде је, такође, вредно поменути и искуства „Покрета за професионализацију полиције“. Наиме, група полицијских руководилаца реформаторског уверења формирала је 1893. године „Међународно удружење шефова полиције“ (*International Association of Chiefs of Police – IACP*), превасходно с циљем деполитизације полицијског рада. По њиховој замисли, да би полиција могла безусловно да се посвети мисији спровођења закона, било је неопходно успоставити организацију која би обезбедила чврсту форму и идеологију. Резултат је било формирање покрета под чијом заставом су удружени професионализам и милитаризам.⁴[26]

Чињеница је да су бројне „полицијске теме“ прожете духом милитаризма.⁵ Руководећи се овом логиком Тимоти Дан (Timothy Dunn) дефинише процес милитаризације полиције као „употребу војне реторике и идеологије, војних тактика, стратегија, технологије, опреме и јединица у раду полиције.“⁶[28]

Милитаризација полиције заправо представља један сложен процес, који оставља трага у различитим областима полицијског деловања. Тако на пример, Сколник (Skolnick) и Фајф (Fyfe) скрећу пажњу на следеће показатеље овог процеса: милитаризам је један од централних подстицаја начина на који је полиција организована и како размишља; милитаризација има готово пресудан значај у креирању формалних политика полицијског поступања, али и неформалних вредности и норми понашања полицијских службеника; полицијске организације поседују војну структуру, са полицајцима на дну и шефом (на неким местима командантом) на врху и у полицијској обуци је доста пажње посвећено вежби успостављања реда и војној учтивости.⁷[23]

На сличан начин појави милитаризације полиције приступа и Краска (Kraska) разматрајући ову појаву кроз њене следеће димензије: рад полиције заснован на специјалним операцијама парамилитарних тимова и коришћењу војне тактике; сарадња између делатности индустрије одбране и индустрије контроле криминалите-

² У научној и стручној литератури постоји готово општа сагласност да је прва модерна полицијска организација, позната као „Метрополитен полиција“, основана 1829. године у Лондону.

³ Ђ. Ignjatović, *Kriminologija*, Београд 2015, стр. 156.

⁴ Више о томе: J. P. Crank: *Understanding Police Culture*, Cincinnati 2004, p. 115.

⁵ *Милитаризам*, у свом најосновнијем смислу, представља идеологију која се заснива на групи веровања, вредности и претпоставки које наглашавају извршење милитарне моћи, организације, операција и технологије и где се примена силе појављује као најприкладније и најефикасније средство за решавање проблема. *Милитаризација* је имплементација идеологије милитаризма, базирана на процесима наоружавања, организовања, планирања и обучавања. Милитаризовати значи усвојити и применити централне елементе милитарног модела на неку организацију или одређену ситуацију (М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд 1980).

⁶ Наведено према: D. Wilkes, Jr.: *The Militarization of Law Enforcement Causes Police Brutality – in: Police Brutality* (Sheila Fitzgerald, ed.), Thomson Gale: Greenhaven Press 2006, p. 72.

⁷ J. Skolnick, J. Fyfe: *Above the law: Police and the Excessive Use of Force*, New York 1993, p. 113.

та; коришћење војне терминологије унутар полиције да би се окарактерисали друштвени проблеми у вези са криминалитетом; усредсређивање на укупну популацију као потенцијалне побуњенике и претњу безбедности.⁸[12]

Без сумње, милитаризација представља један од кључних процеса који је обељио развој полиције и у битној мери обликовао њену данашњу организацију и начин рада. Сходно томе, разматрање овог процеса је од битне важности за разумевање полицијског рада у савременом друштву уопште. Међутим, поред бројних бенефита, који се с правом могу приписати овом процесу, чињеница је да он са собом носи и одређене негативне последице. Тако на пример, према Вајту (White), две кључне замерке које се могу упутити милитаризацији полиције су: милитаризам је некомпатибилан са преовлађујућим филозофијама у раду полиције и менталитет „полицајци као ратници“ може допринети затегнутим односима за заједницом и проузроковати девијантно понашање полиције,⁹[29] а пре свих прекомерну употребу силе. То даље имплицира закључак да милитаризација полиције представља заправо један контроверзан процес. Имајући у виду ову чињеницу, тежња нам је да у овом раду објективно сагледамо процес милитаризације полиције, указујући на његове добре, али и лоше стране. У том циљу преиспитаћемо неколико кључних показатеља конкретног процеса.

Парамилитарне вредности и њихова компатибилност са извршавањем полицијских задатака

Да је милитаризација углавном подстакнута изнутра (од стране саме полиције) можда најбоље потврђује чињеница да процес селекције кандидата за пријем у службу поседује значајне примесе милитаризма. Узимајући у обзир специфичности професије полицајца као и начин функционисања полицијске организације, поседовање квази-војних вредности код кандидата се посебно вреднује током пријема. Наиме, појединац који жели да се прикључи полицијској институцији мора бити спреман да прихвати њена правила, да поштује хијерархијске команде и систем контроле. У том смислу се посебно погодним сматрају кандидати са претходним војним искуством (нпр. одслужење војног рока или радно искуство у војсци).

Чињеница је да овакви кандидати поседују одређене предиспозиције које им, пре свега, олакшавају да се брже прилагоде полувојној бирократији полицијских организација. Додуше, постоје мишљења како се самим приступањем ауторитарној организацији, каква је полиција, појединац брзо научи слепој оданости парамилитарним методама, кроз специфичну обуку и интерну социјализацију, постајући тиме уједно привржен групи која овакве методе практикују.¹⁰[25] Овоме треба додати ка-

⁸ P. B. Kraska: Crime Control as Warfare: Language Matters – in: *Millitarizing the American Criminal Justice System* (Kraska P.B, ed.), Boston 2001, p. 17.

⁹ M. White: Identifying Good Cops Early: Predicting Recruit Performance in the Academy, *Police Quarterly* No. 1 (2008), p. 44.

¹⁰ J. Hodgson: Police violence in Canada and the USA: analysis and management, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* No. 4 (2001), p. 537.

ко сами припадници полиције углавном посматрају војну службу као неопходан обред, који би требао да прође сваки кандидат пре рада у полицији. Овакво уверење је несумњиво под снажним утицајем неформалних вредности полицијске поткултуре, а посебно оних норми које имају за сврху очување или ојачавање постојећег „култа мушкости“.

Верованье да кандидати са претходним војним искуством поседује повољне особине за рад у полицији видљиво је у великом броју иницијатива и програма за регрутовање, направљених превасходно да би олакшали запошљавање војних ветерана у полицијску професију. Неретко се, међутим, иза оваквих иницијатива крију потпуно другачије намере. Илустрације ради, „Програм од војника до полицајаца“ (*The Troops to COPS program*) омогућио је полицијским агенцијама у САД надокнаду трошкова запошљавања у износу од 25.000 \$ по војном ветерану.¹¹[8]

Искуства показују да парамилитарна полицијска структура додатно јача свој мандат и кроз постојећи систем унапређења (напредовања у служби) тиме што предност углавном даје оним појединцима који су одани квази-милитарним вредностима и принципима. У те сврхе се обично спроводи систематичан надзор којим се подстиче проверавање и процена колико је кандидат за унапређење посвећен, односно у ком степену је прихватио процедуре и праксе постојеће организације. С тим у вези Алтусер (Althusser) истиче како је унутар већине полицијских институција у Канади и САД пројектован систем за унапређење с јасним циљем да се изабере људи који ће се повиновати и обогатити парамилитарни систем.¹²[25] Овакав принцип омогућава да се изнова створи или осигура постојање актуелне идеологије парамилитаризма.

Иако је квази-војни модел прилично распрострањен у полицији и полицијске агенције активно траже појединце са војним искуством и већ стеченим парамилитарним вредностима, не постоји ниједан емпиријски доказ да такви службеници полиције могу да надмаше или боље да реше захтеве полицијског посла него њихове колеге без тог искуства. Евентуално, они би могли ефикасније извршавати задатке из надлежности тзв. „паравојних полицијских јединица“ (о којима ће касније бити више речи). Истовремено, претходно војно искуство може представљати „хендикеп“ кад је реч о извршавању специфичних полицијских задатака, као што је на пример убацивање у криминалну групу, где статус прикривеног иследника и специфичност социјалног миљеа у ком се истрага спроводи често захтевају потпуно супротне вредности и норме понашања од круте дисциплине, беспоговорног поштовања правила и других типично војних образаца понашања.

Чињеница је да велики број полицијских дужности и задатака немају јасан еквивалент у војној професији (нпр. контрола саобраћаја или расветљавање кривичних дела). Тачније, квази-војни модел није компатибилан многим уобичајеним полицијским активностима и условима рада. Наиме, полицајци обично раде сами или са партнером, далеко од очију руководиоца (старешина), поступајући углавном у ситуацијама чије решавање налаже одређену слободу у доношењу одлука. Са друге

¹¹ D. Ivie, B. Garland: Stress and burnout in policing: does military experience matter?, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management* No. 1 (2011), p. 52.

¹² Наведено према: J. Hodgson, *op cit.*, p. 538.

стране, војницима је оваква врста аутономије и независности у раду готово у потпуности ограничена. Другачије речено, док се војницима обично говори шта да раде и како то да раде, од полицајаца се често очекује да сами о томе доносе одлуке. Дискутујући о овом проблему Битнер (Bittner) истиче: „Квази-милитарни модел организације, кога одликују бројна правила и ограничења, није одговарајући за полицијску организација, која *de facto* оцртава слободу одлучивања на најнижем нивоу своје хијерархије.“¹³[1]

Парамилитарни модел полицијске организације, утемељен на принципима строге хијерархије и војне дисциплине, свакако више погодјеу руководиоцима у полицији, јер им олакшава безусловну покорност потчињених. С тим у вези треба напоменути да парамилитарна структура полицијске организације, са јасно израженом линијом ауторитета „старшина-војник“, може ојачати већ постојећи антагонизам између полицијских руководиоца и непосредних извршилаца на терену. Тачније, инсистирање на беспоговорном извршавању наређења може учврстити веровање како руководиоци немају поверења нити слуша за проблеме и изазове с којима се полицајци сусрећу у свакодневном раду, додатно подгревајући цинизам и неповерење.

Такође, тешкоћа комуникације која се одвија између врха и дна, у строгом ланцу команде милитарног система, оснажују солидарност на нивоу обичних полицајаца. С тим у вези је интересантно следеће објашњење: „Осећај изолованости, појачан антагонизмом између полицајаца и руководиоца, помаже да се објасни редак степен другарства и лојалности према групи, а који се бележи у парамилитарној полицијској организацији. Делујући у комбинацији са уверењем полицајаца у неопходност кршења правила како би се ефикасно обавио посао, 'борбени дух' делегитимизује свако настојање старшина да контролишу рад полицајаца на терену.“¹⁴[23]

Појачано ангажовање парамилитарних полицијских јединица и ризик од прекомерне употребе силе

Свакако један од најиндикативнијих израза милитаризације полиције представљају полицијске организације (тачније јединице) због чијих карактеристика (наоружање, опрема, тактика поступања) се с правом називају „парамилитарне полицијске јединице“ (енг. *Police Paramilitary Units – PPU*). Типичан пример оваквих јединица представљају полицијски тимови обучени за примену специјалних оружја и тактика (енг. *Special Weapons and Tactics – SWAT*), а који се, по угледу на специјалне војне јединице почињу формирати 1970-их година на подручју САД.

Управо на примеру SWAT тимова Дајана Вебер (Diane Weber) указује на изражену милитаризацију полиције у САД, издвајајући њене следеће показатеље: организација SWAT тимова подсећа на војне специјалне јединице (командант или вођа тактичког тима, извиђачи, снајперисти, ударна група, подршка); припадници SWAT тимова тешко се разликују од војника (тамна или маскирна униформа, шле-

¹³ E. Bittner: The Quasi-military Organization of the Police –in: *Police and Society* (V. E. Kappeler, ed.), Prospect Heights (IL), 1999, p. 176.

¹⁴ J. Skolnick, J. Fyfe, *op cit.*, p. 121.

мови, маске или капуљаче, панцири, борбене чизме, аутоматско оружје са ласерским нишаном и пригушивачем звука); за обуку SWAT тимова обично је задужено особље које је у активној војној служби (најчешће су то припадници јединица „Navy SEALs“ или „Army Rangers“); начин рада SWAT тима (брза, насилна конфронтација у војном стилу) приметан је у свим њиховим интервенцијама без обзира на природу проблема и специфичност случаја.¹⁵[28]

Иако су приликом оснивања овакве полицијске јединице биле превасходно намењене за ангажовање у изузетним приликама и решавању високо ризичних интервенција (нпр. ослобађање талача, антитерористичка дејства) резултати истраживања указују на континуирано ширење надлежности ових јединица. Краска (Kraska) и Кубелис (Cubellis) бележе како су парамилитарни полицијски тимови временом постали главна подршка проактивним полицијским акцијама, а нарочито лишењу слободе извршилаца кривичних дела. Као доказ, ови аутори наводе како се од 1994 до 1995. године у 93% свих проактивних интервенција користила паравојна јединица. Током 1995. године забележене су 29.962 интервенције ових јединица, што је повећање од 939% у односу на 2.884 ангажовања у 1980. години.¹⁶[15]

Оваквом тренду значајно доприносе припадници „редовних“ полицијских снага, а пре свих радници криминалистичке полиције, који инсистирају на помоћи специјалних полицијских тимова, посебно у оним ситуацијама где се очекује оружани отпор лица ког треба лишити слободе. Није међутим ретка пракса да се на нивоу полицијске управе донесе одлука о употреби ових јединица као активне патролне силе на подручјима са високом стопом криминалитета. Као пример можемо издвојити деловање јединице за специјалне операције БОПЕ (*Batalhão de Operações Policiais Especiais – BOPE*) у фавелама Рио де Женеира. Ангажовања оваквих јединица у извршавању рутинских полицијских задатака има и симболичан значај. Како се наводи у једном објашњењу: „Већина паравојних полицијских јединица користи се због њихове симболичне вредности и психолошког 'шок-ефекта', који изазивају међу осумњиченима, али и обичним грађанима (искакање из возила више маскираних полицајаца, брза и жупра акција, приказивање ватрене моћи итд.).“¹⁷[9]

Рутинско ангажовање парамилитарних полицијских јединица и учестало спровођење квази-војних операција у извршавању полицијских задата представљају снажан доказ да су се рад полиције и контрола криминалитета уопште значајно преместили на континууму милитаризације. Како упозорава Краска: „Нормализација парамилитарног приступа у решавању рутинских интервенција и патролној делатности указује на укоренењу милитаризацију полиције која вероватно неће изгубити значај у блиској будућности.“¹⁸[13] Оваква предвиђања представљају довољан разлог за бригу, посебно уколико узмемо у обзир чињеницу да се парамилитарне полицијске јединице у раду углавном ослањају на употребу силе.

¹⁵ Наведено према: D. Wilkes, Jr., *op cit.*, p. 73.

¹⁶ P. B. Kraska, L. Cubellis: Militarizing Mayberry and Beyond: Making Sense of American Paramilitary Policing, *Justice Quarterly* No. 14 (1997), p. 614.

¹⁷ V. Kappeler, R. Sluder, G. Alpert: *Forces of deviance, Understanding the dark side of policing*, Illinois 1998, p. 93.

¹⁸ P. B. Kraska: Militarization and Policing – Its Relevance to 21st Century Police, *Policing* No. 4 (2007), p. 511.

Иначе, право на употребу силе и њена опредмећеност у видљивим симболима и средствима принуде представља једну од најупечатљивијих веза војске и полиције или како то Битнер објашњава: „Привлачност аналогije између полиције и војске има своје корене у легитимној сили и честим непредвидљивим ситуацијама које захтевају њену употребу.“¹⁹[1] Чињеница је да униформа и средства принуде, а нарочито лично наоружање, за припаднике обе професије представљају, пре свега, статусне симболе, путем којих се у јавности отелотворује њихов ауторитет, али и ојачава идеолошка компатибилност војске и полиције, оличена у употреби легитимне силе.

Процесом милитаризације средства принуде добијају још јачу симболику унутар полицијске културе, чије вредновање понекад достиже ниво својеврсног „култа“, посебно међу припадницима полицијских паравојних јединица. Уверени да само моћ принуде може да им пружи неопходну заштиту у непредвиђеним околностима за њих она постаје поуздан „пријатељ на бојишту“, на ког могу слободно да се ослоне. Ово ме треба додати и чињеницу како се, под снажним утицајем ранијих професионалних искустава, код припадника ових јединица појачава осећај опасности због чега готово сваку ситуацију с којом се сусрећу карактеришу као ризичну. У таквим околностима њихова спремност да употребе средства принуде је додатно појачана.

Добар пример за то је тактика лишења слободе која се користи приликом улажења у стан осумњиченог лица, а чија суштина је садржана у еуфемизму „динамичан улазак“ (енг. *dynamic entry*).²⁰ Нема сумње да су оваква поступања понекад неопходна, посебно уколико је реч о лишењу слободе „опасних криминалаца“, за које се поуздано зна да ће пружити оружани отпор. У том смислу, ова тактика има значајан потенцијал у спречавању угрожавања безбедности припадника полиције. Са друге стране, она са собом носи и повећан ризик од повређивања недужних лица, посебно као последице употребе хемијских средстава, где се као један од најиндикативнијих издваја случај *Spruill*.²¹[28]

¹⁹ E. Bittner, *op cit.*, p. 171.

²⁰ Базирана на ефекту изненађења стандардна процедура „динамичног уласка“ подразумева да се, без обавештења станара о присуству полиције, разбију улазна врата „овном“ (енг. *battering rams*), након чега чланови тима улећу у просторију са оружјем 'на готовс' и узвикујући наређују свима који су се затекли у просторији да легну на под и ставе руке у положај како би могли бити везати. Такође, у склопу „динамичног уласка“ се углавном прибегава коришћењу хемијских средстава (нпр. сузавца или шок бомбе) и то обично након што се провале врата или прозор, а непосредно пре самог уласка у просторије.

²¹ У шест часова ујутро, 16. маја 2003. године у свом стану у Харлему (NYC) 57-годишња Алберте Сприл (Alberta Spruill) се спремала да крене на посао (радила је у одељењу градске административне службе 29 година). У том тренутку 12 припадника интервентне полиције је упало у стан. Поступајући на основу анонимне дојаве да се у стану налази илегално оружје и дрога и да су у њему виђени наоружани појединци полицајци су прво развалили врата „овном“, затим су у стан бацили „шок бомбу“ која је експлодирала заслепљујућом белом светлошћу, заглушујућим праском и громогласним потресом. Након уласка у стан наређују станарки да легне лицем окренутим ка поду. Алберта је кашљала и вриштала, а с обзиром да је имала висок крвни притисак, убрзо је почела отежано да дише. Кола хитне помоћи су позвана у 6:32, а када је Алберта стигла у болницу установљена је њена смрт. Умрла је од срчаног удара. У налазу патолога поводом извршене обдукције наведено је: „Изненадна смрт Алберте Сприл уследила је као резултат шока и страха проузрокованих експлозијом и доживљеним стресом услед полицијске интервенције. Њена смрт се може класификовати као убиство јер је проузрокована акцијама других људи.“ Коментаршући изјаве патолога новине у Њујорку су писале: „Алберта Сприл је заиста била преплашена на смрт.“ /Наведено према: D. Wilkes, Jr., *op cit.*, p. 71/.

Заступањем концепта према ком је директна сила готово једини одржив метод за решавање проблема унутар парамилитарне полицијске структуре се негује ауторитарни приступ раду, чиме се уједно ствара плодно тло за настанак и развој тзв. „ауторитарних полицајаца“ – у раду се претерано ослањају на средства принуде, што их чини ригиднима па чак и склоним насиљу.²²[25] Услед континуираног утицаја паравојног модела рада полиције, који је праћен стереотипима о полицијском послу као узбудљивом и опасном, није тешко схватити зашто је лако бити увучен у доминантно ауторитаран и на сили заснован приступ раду. Штавише, као резултат овог процеса код припадника полиције се може развити тзв. „милитаристички ум“. Међутим, како упозорава Дајана Вебер (Diane Weber), „полицајци са развијеним 'војничким размишљањем' почињу посматрати себе као 'ратничку полицију' стварајући тиме организациону културу у којој се инциденти додатно интензивирају, а права појединаца озбиљно угрожавају.“²³[28]

Сагледавајући процес милитаризације полиције у контексту неформалних вредности полицијске поткултуре можемо лако приметити како су милитаристички ум и употреба силе веома повезани кроз уобичајене ставове полицајаца као нпр: „Тамо је рат, буди опрезан“; „Не попуштај већ радије примени већу силу“ и слично. Овакв резон постаје још извеснији под окриљем објављеног „рата криминалу“, јер како Јанг упозорава: „Метафора рата дозвољава да се убилачки бес промени у патриотизам, да бруталност буде слављена, да неизрециво буде награђено, да достојно презира буде чин мучеништва.“²⁴[31] У том смислу је интересантно поменути да Хопкинс (Hopkins), у својој студији „Наша полиција се бави незаконитим радњама“, заснива објашњење насилничког понашања полицијских службеника на тзв. „ратној теорији о контроли криминалитета“, указујући како полицајци сматрају да воде „рат“ против криминалитета и да су сва средства оправдана како би се одржао ред и мир, па је тако и прекомерна сила понекад неопходна у остварењу тог „племенитог“ циља.²⁵[22]

Разматрање милитаризације полиције у контексту објављеног „рата криминалу“

Чињеница је да се криминалитет готово одувек сматрао једним од најистакнутијих извора угрожавања сигурности грађана. Чини се, међутим, да његова опасност никад није толико наглашавана као данас. Заправо, у данашњем постмодерном друштву, како Гарланд (Garland) примећује, „страх од криминалитета је постао утврђени део дневне егзистенције, посебно у великим градовима.“²⁶[3] Као одговор на овакво стање, заштита јавности постаје кључна преокупација у политици контро-

²² J. Hodgson, *op cit.*, p. 536.

²³ Наведено према: D. Wilkes, Jr., *op cit.*, p.74.

²⁴ J. Young: *The Vertigo of Late Modernity*, London 2007, p. 170.

²⁵ Наведено према: R. Roberg, J. Crank, J. Kuykendall: *Пolicija i друштво*, Сарајево 2004, str. 317.

²⁶ D. Garland: The Culture of High Crime Societies - Some Preconditions of Recent 'Law and Order' Policies, *British Journal of Criminology* No. 3 (2000), p. 359.

ле криминалитета. При том, како Пиренбум (Peerenboom) подсећа: „Политичари широм света су научили да је заступање строгог става по питању борбе против криминалитета победнички став“.²⁷[30]

Сведоци смо како се политички дискурс контроле криминалитета у последње време додатно заоштрава, о чему можда најбоље сведочи све учесталије коришћење синтагме „рат криминалу“ у јавним говорима.²⁸[10] Иако заправо више има карактер политичке флоскуле, чињеница је да се њено често изговарање у јавности, посебно од стране најмоћнијих политичких субјеката, може лако протумачити као легитимна државна политика. Оно чак може представљати и јасан позив на акцију и подстрек, нарочито припадницима служби безбедности, да се бескомпромисно и немилосрдно обрачунају са криминалцима. Тиме утицај оваквих изјава на сам процес контроле криминалитета није безазлен, посебно у оном сегменту који се односи на рад полиције, уносећи у њега значајне примесе милитаризма. Заправо, објава „рата“ криминалу само додатно ојачава већ постојећи процес милитаризације, тако што даје припадницима полиције легитимитет да се у спровођењу закона отвореније позивају на милитарне симболе и квази-војне тактике поступања.

Анализирајући овај феномен Краска цитира једног полицијског руководиоца: „Улице су постале ратне зоне, на шта је држава одговорила формирањем специјалних полицијских тимова, као сталних јединица за спречавање злочина, опремљених војним униформама и оружјем.“²⁹[12] Краска и Ползен (Paulsen) бележе сличну визију једног њиховог саговорника, такође високог званичника америчке полиције: „... једини људи који су способни да реше проблем криминала су веома обучени тактички тимови са одговарајућом опремом који иду по комшилуку, чисте га и припремају терен полицајцима за претресе и хапшења.“³⁰[14] Тешко је не приметити да је оваква тактика поступања идентична оној коју примењују војници у рату, карактеришући је као „чишћење терена“.

Објава рата криминалу такође представља довољан основ за јачање већ постојећих вредности и перспектива унутар полицијске поткултуре. Тако на пример, посвећеност мисији сузбијања криминала, као једна од кључних неформалних вредности, под окриљем објављеног „рата“ бива отелотворена идентитетом „ратника“. У овом контексту посебно долази до изражаја полицијска самоперцепција „борца против криминала“ (енг. *crime fighter*) - наглашавају полицијску функцију спровођења закона, оправдавајући метод „чврсте линије“ (*hard-line*), а посебно њен застрашујући ефекат на криминал.³¹[17] Поред тога, како Кренк (Crank) примећује, „метафора 'рата' обезбеђује и једну ширу социјалну и политичку подршку полицијском раду, кроз стварање утиска код грађана да су полицајци заштитници, а криминалци непријатељи дру-

²⁷ Наведено према: W. Wu, T.V. Beken: Police Torture in China and its Causes: A Review of Literature, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, No. 3 (2010), p. 570.

²⁸ Више о томе: З. Кесић, Р. Зековица: Објава рата криминалу као изазов владавине права и демократском раду полиције, *Култура полуса* Бр. 30, Год. XIII 2016, стр. 313-325.

²⁹ Р. В. Краска, (2001), *op cit.*, p. 19.

³⁰ Р. В. Краска, D. Paulsen: Grounded research into U.S. paramilitary policing: Forging the iron fist inside the velvet glove, *Policing and Society* No. 4 (1997), p. 260.

³¹ L. Miller: Good Cop – Bad Cop: Problem Officers, Law Enforcement Culture, and Strategies for Success, *Journal of Police and Criminal Psychology* No. 2 (2004), p. 32.

штва.³²[26] Оваква идентификација у новом амбијенту подиже постојећи антагонизам између полицајаца и прекршилаца закона на ниво „зараћених страна“ значајно обликујући полицијско поступање, али и реакцију на деловање полиције.

Чињеница је, међутим, да је суморна стварност борбе у класичном рату далеко од конвенционалног рада полиције у грађанском друштву. Пресудна разлика је што се полиција не суочава са „непријатељима“, већ са појединцима који поседују бројна права и слободе, знатно веће од припадника зараћене стране или како објашњава Ведингтон (Waddington): „За разлику од војника, полицајци морају да спроводе принудан ауторитет над људима који су им поседовање тог права и омогућили, што чини њен положај акутно маргиналним.“³³[27] Тачније, од припадника полиције се обично очекује да ухапси осумњичене прекршиоце закона, уз поштовање бројних правила и ограничења и уз коришћење минималне силе. Са друге стране, војник је „инструмент рата“, коме је често омогућена употреба неумерене силе, а која обично наноси максималну штету, јер се примењује у циљу уништења непријатеља или како Панч (Punch) тврди: „Војници се обучавају да током оружаног сукоба у конвенционалном рату убијају друге војнике без гриже савести и са сировим насиљем.“³⁴[20]

Имајући у виду ову чињеницу долазимо до закључка како је мешање војне логике у полицијски рад веома опасно, јер уколико се полицајац руководи уверењем да је његов циљ да „уништи непријатеља“ он ће то вероватно и урадити. Заправо, у појединим случајевима оваква пракса је и потврђена. Конкретно, Зимбардо (Zimbardo) подсећа да је у Њујорку објављени „рат дрогама“ резултовао формирањем тзв. „NYPD командоса“, чијим припадницима су биле „одрешене руке“ у прогањању силоватеља, пљачкаша и уличних криминалаца. Они су носили мајице са натписом „нема лова као што је лов на људе“ што је уједно био и мото њиховог рада.³⁵ [6]

Судећи по досадашњој пракси употреба метафоре „рата“ прилагођава се претњама које се у датом моменту чине најопаснијим. Тако се, на пример, у другој половини прошлог века најчешће користила формулација „рат дрогама“, будући да је кријумчарење и препродаја наркотика било окарактерисано као најзначајнији проблем. Међутим, након септембра 2001. године готово целокупна пажња јавности је усмерена на терористичке претње, што је ланчано условило све чешће коришћење формулације „рат тероризму“. Призивање беспоштедне борбе против терориста условило је до тада незабележену милитаризацију полиције, која се више него икад пре ослања на тактике, вредности и ставове, који су типични за војску. Полиција се, као највидљивији симбол државног ауторитета, опрема додатним капацитетима моћи и ресурсима да изврши нови план. Илустрације ради, након терористичког напада 2005. године у Лондону издвајања за полицију од стране „Нових Лабуриста“ надмашила су трошкове претходних влада, а ресурси и моћи су се драматично повећали, као и сам број полицајаца, који је у Енглеској и Велсу достигао цифру од 143.000.³⁶[21]

³² J. P. Crank, *op cit.*, p. 118.

³³ P. J. Waddington: Police (canteen) sub-culture, *British Journal of Criminology* No. 2 (1999), p. 298.

³⁴ M. Punch: *Shoot to Kill – Police accountability, firearms and fatal force*, Bristol 2011, p. 150.

³⁵ P. Zimbardo, *Luciferov učinak: Kako dobri ljudi postaju zli*, Zagreb 2009, str. 356.

³⁶ R. Reiner, *Law and order: An honest citizen's guide to crime and control*, Cambridge: Polity 2007, p. 134.

Уједно, поједини стилови у раду полиције бивају преобликовани или у потпуности стављени у други план, под изговором да не могу адекватно одговорити изазовима постојећег друштвеног амбијента. Тако на пример, концепт „рад полиције у заједници“ у пракси углавном бива дискредитован или у крајњем исходу трансформисан, што је сликовито описано синтагмом „гвоздена песница у свиленој рукавици“ (енг. *iron fist inside the velvet glove*).³⁷[19] Оваква трансформација је, како се наводи, била праћена појачаним ослањањем на тактику „чистих улица“ (енг. *street sweeps*) – „проактивна примена закона кроз учестале рације и 'агресивно' патролирање на критичним местима, за шта се најчешће користе паравојне полицијске јединице.“³⁸[13] Тиме новообјављени 'рат тероризму' обнавља легитимност агресивним полицијским тактикама, које за собом повлаче повећану могућност злоупотребе силе, али и кршења основних права и слобода осумњичених.

Свакако један од најекстремнијих примера кршења елементарних права лица осумњичених за терористичке активности, пре свега права притворених лица, јесте пракса америчке администрације у бази Гвантанамо Беј, на Куби. Лицима која су тамо заточена ускраћена су елементарна права предвиђена бројним међународним документима, попут права на правично суђење, права на присуство браниоца и права на хумано поступање. О томе на веома експлицитан начин сведочи један од притвореника у својој потресној исповести.³⁹[24] Међутим, да је ово само један део устаљене праксе потврђивано је из године у годину, посебно у земљама на чијем подручју се водио „рат против тероризма“ у правом смислу те речи. Тако је на пример у Ираку забележена серија кршења основних људских слобода и права грађана од стране припадника војних снага безбедности, а свакако најеклатантнији пример представља случај злостављања и мучења притвореника у „тајном“ затвору Абу Граиб.

Оно што актуелни „рат против терориста“ чини особеним, у односу на раније објављене „ратове криминалу“, јесте знатно веће учешће војних јединица,⁴⁰[4] што у ову кампању уводи још веће примесе милитаристичког духа. Истражујући овај својеврстан процес „полицизације војске“ (енг. *police-icizing of military*) Краска је као његове најиндикативније показатеље издвојио следеће: војска је постала централни играч у мноштву иницијатива за безбедност домовине и рату против тероризма; Конгрес САД је донео законски оквир којим је војска постала централни фактор унутрашње безбедности; успостављена је блиска веза између војске и полиције на пољу обуке и операција на терену.⁴¹[13]

Да америчка војска тренутно функционише више као полиција јасно показују постинвазијски конфликти у Ираку и Авганистану. Већина њиховог рада обухвата рутинске патролне операције, претрес кућа, рације због кријумчарене робе и хапшење прекршилаца закона. Оваква искуства повлаче питање да ли и колико је неко, ко је обучен за традиционално ратовање, способан за ефикасно спровођење и обезбеђивање унутра-

³⁷ E. McLaughlin: *The New Policing*, London 2007, p. 66.

³⁸ P. V. Kraska (2007), *op cit.*, p. 509

³⁹ Више о томе: Slahi, M. *uld: Dnevnik iz Gvantanama*, Beograd 2015.

⁴⁰ Више о томе: Р. Гађиновић, Улога војске у супротстављању терористичким активностима, *Војно дело* Бр. 2 (2015), стр. 170-184.

⁴¹ P. V. Kraska (2007), *op cit.*, p. 510.

шњег мира у некој страниј земљи. При том, нарочит проблем представља чињеница што се поприште „рата против тероризма“ не одвија на неком удаљеном фронту, већ у насељеним подручјима, а у последње време све чешће и на улицама светских метропола, представљајући тако озбиљну претњу по безбедност свих грађана.

Овакво стање намеће питање докле су демократска друштва спремна да иду да би се ефикасно супротставила претњи терориста. Можда једини исправан одговор је да се пронађе равнотежа између две исконске потребе човека, слободе и осећања сигурности.⁴²[11] Како успоставити овај баланс, питање је које захтева једну ширу дебату која превазилази оквире нашег рада. Оно нас, међутим, свакако тера на размишљање о избору између „два зла“ у склопу ког требамо измерити успешност „рата против тероризма“ на принципу „шта добијамо, а шта губимо“.

Закључак

Милитаризација полиције представља један сложен процес, а који можемо сагледати кроз следеће димензије милитаризма: *материјална* – војно наоружање, опрема и технологија; *културна* – војни језик, стил (појава/изглед), веровања и вредности; *организациона* – милитарно устројство полицијске организације (команде и контролни центри) или организовање елитних јединица полиције по моделу милитарних специјалних јединица; *оперативна* – моделовање активности према војном узору, посебно у решавању високо ризичних ситуација.

Иако се сматра логичним исходом, који произилази из блискости војске и полиције, процес милитаризације полиције је праћен бројним контроверзама, стварајући тако јасну поделу на његове заступнике и опоненте. Како образлажу Краска и Кубелис: „За многе, милитарни модел рада полиције представља дисциплину, част, контролу, компетенцију и једну врсту патриотизма. За друге оно значи тиранију, државно насиље, кршење људских права, рат и идеологију која сматра да се социјални проблеми најбоље решавају уз помоћ државне силе.“⁴³[15]

Неспорно је да овај процес има својих предности, посебно на плану организовања и спровођења задатака који захтевају координацију рада више извршилаца (нпр. обезбеђење јавних окупљања или сузбијање демонстрација и грађанских нереда, ангажовање у ванредним ситуацијама, а посебно на плану санирања последица елементарних непогода, спашавања и пружања помоћи угроженом становништву). Поред тога, ангажовање парамилитарних полицијских јединица у решавању високоризичних задатака и контроли подручја са високом стопом криминалитета има своју оправданост.

Парамилитарни стил рада значајно мења карактер полиције, претварајући је у једну квази-војну организацију, а полицајца у службеника са идеологијом ратника. Поред тога, оно драматично повећава ионако нејасну разлику између полиције и војске, између унутрашње и спољашње безбедности, између ратовања и спровођења закона. У ова-

⁴² Више о томе: З. Кесић, Р. Зекавица: Слобода или сигурност – избор који намеће актуелни рат против тероризма – у: *Европске интеграције – правда, слобода и безбедност* Том 3 (ур. Д. Коларић) Београд 2016, стр. 23-41.

⁴³ Р. В. Kraska, L. Cubellis, *op cit.*, p.627.

квим околностима је сасвим извесно смањење превентивне и проактивне функције полиције, односно њено враћање у статус реактивне и ретрибутивне службе, чиме се уједно доводе у питање вредности демократског друштва и владавине права.

Процес демократизације полиције је у опасности да још више потоне услед појачаног залагања и подстицања милитаризације, која се бележи последњих година широм света, па и у оним земљама које се сматрају истински демократским. Овакав тренд је, иначе, нарочито подстакнут потребом заштите од све учесталијих терористичких напада. Уколико се усредсредимо на актуелни „рат против тероризма“ приметимо да је он, пре свега, пружио снажно оправдање за појачано учешће парамилитарних јединица у свакодневном раду полиције. Иако је овакав тренд оправдан, постоји проблем што и регуларне полицијске снаге, функционишући у друштвеном контексту који претерано истиче идеологију милитаризма, могу бити заведене замкама парамилитарне субкултуре. Наиме, парамилитаризам може лако да утиче на њихов начин размишљања, на оружје и технологију коју користе, организационе моделе које усвајају и решења за контролу криминалитета уопште, а које идеологија милитаризма носи са собом.

Поред тога што скреће пажњу са других, такође ефикасних стратегија за супротстављање криминалитету, објава рата носи у себи огроман ризик од насиља полиције и кршења основних права и слобода грађана. Нарочит проблем је што овако конципирана политика контроле криминалитета може лако условити спиралу насиља у друштву. Наиме, познато је да рат подразумева учешће две стране у сукобу. Када неком објавите рат морате очекивати да ће се и он понашати као да је у рату, спреман да на насиље одговори насиљем. Другим речима, у амбијенту објављеног „рата криминалу“ постојећи антагонизам између припадника полиције и прекршилаца закона се подиже на ниво „зараћених страна“, значајно обликујући полицијско поступање, али и реакцију на деловање полиције, лако кулминирајући у насилни сукоб. Ову чињеницу посебно требају узети у обзир носиоци највиших јавних функција, који уједно морају бити свесни тежине отвореног призивања немилосрдне борбе са криминалцима, као и последица које на тај начин могу проузроковати. При том, уколико до конкретних последица и дође, ови „говорници“ и креатори конкретних политика би требали да снесу највећу одговорност.

Литература

[1] Bittner, Egon: The Quasi-military Organization of the Police –in: *Police and Society* (V. E. Kappeler, ed.), Prospect Heights (IL): Waveland Press 1999, pp. 170-180.

[2] Вујакија, Милан: *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета 1980.

[3] Garland, David.: The Culture of High Crime Societies - Some Preconditions of Recent 'Law and Order' Policies, *British Journal of Criminology* No. 3 (2000), pp. 347-375.

[4] Davis, R.W.: *Augustus Caesar – a Police System in the Ancient World* –in: *Pioneers in Policing*, editing by Stead, P.J., Patterson Smith Publishing Corporation, New Jersey, 1977.

[5] Гађиновић, Радослав: Улога војске у супротстављању терористичким активностима, *Војно дело* Бр. 2 (2015), стр. 170-184.

[6] Zimbardo, F.: *Luciferov učinak : Kako dobri ljudi postaju zli*, (orig. Phillip Zimbardo: The Lucifer Effect: Understanding how Good People turn Evil, 2008 New York), Zagreb: TIM press 2009.

[7] Ignjatović, Đ.: *Kriminologija – dvanaesto izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Београд: Dosije studio 2015.

- [8] Ivie, Don and Garland, Brett: Stress and burnout in policing: does military experience matter?, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management* No. 1 (2011), pp. pp. 49-66
- [9] Kappeler, V., Sluder, R. and Alpert, G.: *Forces of deviance, Understanding the dark side of policing* – second edition, Illinois: Waveland Press 1998.
- [10] Кесић, З., Зекавица, Р.: Објава рата криминалу као изазов владавини права и демократском раду полиције, *Култура полиса* Бр. 30, Год. XIII 2016, стр. 313-325.
- [11] Кесић, З., Зекавица, Р.: Слобода или сигурност – избор који намеће актуелни рат против тероризма – у: *Европске интеграције – правда, слобода и безбедност* Том 3 (ур. Д. Коларић) Београд 2016, стр. 23-41.
- [12] Kraska, Peter B.: Crime Control as Warfare: Language Matters – in: *Militarizing the American Criminal Justice System: The Changing Roles of the Armed Forces and the Police* (Kraska P.B, ed.), Boston: Northeastern 2001, pp. pp. 14-28.
- [13] Kraska, Peter B.: Militarization and Policing - Its Relevance to 21st Century Police, *Policing* No. 4 (2007), pp. 501–513.
- [14] Kraska, Peter B. and Paulsen, Derek: Grounded research into U.S. paramilitary policing: Forging the iron fist inside the velvet glove, *Policing and Society* No. 4 (1997), pp. 253-270.
- [15] Kraska, P.B. and Cubellis, Louise: Militarizing Mayberry and Beyond: Making Sense of American Paramilitary Policing, *Justice Quarterly* No. 14 (1997), pp. 607-629.
- [16] Mawby, R. I.: *Comparative Policing Issues: The British and American Experience in International Perspective*, London: Unwin Hyman, 1990;
- [17] Miller, Laurence: Good Cop – Bad Cop: Problem Officers, Law Enforcement Culture, and Strategies for Success, *Journal of Police and Criminal Psychology* No. 2 (2004), pp. 30-48.
- [18] Милосављевић, Б.: *Наука о полицији*, Београд: Полицијска академија 1997.
- [19] McLaughlin, E.: *The New Policing*, London: Sage Publications 2007.
- [20] Punch, M.: *Shoot to Kill – Police accountability, firearms and fatal force*, Bristol: Policy Press 2011.
- [21] Reiner, R.: *Law and order: An honest citizen's guide to crime and control*, Cambridge: Polity 2007.
- [22] Roberg, R., Crank, J. and Kuykendall, J.: *Policija i društvo* (orig.: Police and Society – second edition, New York, 2000, prevod: Dalibegović M.), Sarajevo: Office of public affairs Embassy of the USA, 2004.
- [23] Skolnick, J., Fyfe J.: *Above the law: Police and the Excessive Use of Force*, New York: Free Press 1993.
- [24] Slahi, M. uld: *Dnevnik iz Gvantanamo* (orig.: Mohamedou Ould Slahi, *Guantanamo Diary*, prevod: Milica Cvetković), Beograd: Laguna 2015.
- [25] Hodgson, James: Police violence in Canada and the USA: analysis and management, *Policing: An International Journal of Police Strategies and Management* No. 4 (2001), pp. pp. 520-549.
- [26] Crank, J.P.: *Understanding Police Culture* – second edition, Cincinnati: Routledge 2004.
- [27] Waddington, Paul J.: Police (canteen)sub-culture, *British Journal of Criminology* No. 2 (1999), pp. 287-309.
- [28] Wilkes, Donald Jr.: The Militarization of Law Enforcement Causes Police Brutality –in: *Police Brutality* (Sheila Fitzgerald, ed.), Thomson Gale: Greenhaven Press 2006, pp. 70-80.
- [29] White, Michael: Identifying Good Cops Early: Predicting Recruit Performance in the Academy, *Police Quarterly* No. 1 (2008), pp. 27-49.
- [30] Wu, Wei and Beken, Tom V.: Police Torture in China and its Causes: A Review of Literature, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, No. 3 (2010), pp. 557–579.
- [31] Young, Jock: *The Vertigo of Late Modernity*, London: Sage Publications 2007.
- [32] Шенкман, Х.: *Полиција у Старој Грчкој*, часопис *Полиција*, год. VII, 1920. стр. 402-404.

ГЕНЕЗА, СХВАТАЊЕ И ОСТВАРИВАЊЕ УПРАВЉАЊА ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА У ИНСТИТУЦИЈАМА БЕЗБЕДНОСТИ*

Светлана Р. Ристовић**

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Управљање људским ресурсима у институцијама безбедности сматра се једном од врста управљања људским ресурсима, насталих у актуелном тренду успостављања, остваривања и промишљања иманентних облика апликације управљања људским ресурсима у свим областима друштвеног организовања. У питању је процес примене основних принципа управљања људским ресурсима у институцијама безбедности, који производи нову праксу управљања њиховим људским ресурсима, чијом спознајом и уопштавањем се долази до нових теоријских сазнања путем којих ће управљање људским ресурсима у институцијама безбедности, временом, постати и нова интердисциплинарна и практична наставно-научна дисциплина.

У раду се указује на трагове и корене управљања људским ресурсима, као и на основно о схватању суштине и садржине управљања људским ресурсима, а потом се указује на начин успостављања и остваривања управљања људским ресурсима у институцијама безбедности.

Кључне речи: *институције безбедности, управљање људским ресурсима, људски ресурси у институцијама безбедности*

Увод

Као и друге савремене организације и институције безбедности морају да се, у све сложенијим условима, са све већим и бржим променама које изазивају и безбедносне проблеме, више него икада ослањају на човека, његово знање и његове способности. Данашња безбедносна ситуација намеће императив високих

* Овај рад је настао као резултат реализовања научноистраживачког пројекта који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011-2017), под називом „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“, и истраживања на пројекту: „Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији“, који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду, циклус научних истраживања 2015-2019. година.

** Проф. др Светлана Р. Ристовић је научни сарадник; svetlana.ristic@kpa.edu.rs.

перформанси и за институције безбедности и за појединце који раде у њима. Као средство (и начин) за њихово достизање препознаје се управљање људским ресурсима као „интердисциплинарна наука која обједињује скуп знања везаних за људе у организацијама, која објашњавају менаџерима како да управљају овим ресурсом у организацијама, да би перформансе (учинци) појединаца (индивидуални учинци), као и перформансе (резултати) организација били високи.“¹

Трагови спознаје управљања људским ресурсима препознају се још у првим теоријама менаџмента које се у науци менаџмента називају класичне теорије, а право увиђање значаја, те тиме и заснивања корена управљања људским ресурсима, налази се у неокласичној школи менаџмента тј. бихејвиористичкој школи. У овом раду говориће се о тим траговима и коренима управљања људским ресурсима и о достигнутом степену развоја савремене научне мисли о управљању људским ресурсима – превасходно о његовом појму (суштини) и предмету (садржини), као и апликацији у институције безбедности.

Трагови и корени управљања људским ресурсима

Људски фактор у процесу рада односно у организацији одувек је био предмет интересовања бројних мислилаца, филозофа, истраживача, теоретичара, научника, хуманиста и других. О људским ресурсима и њиховој улози у процесу рада размишљало се још у старом веку. О томе сведоче бројни радови познатих мислилаца из периода пре Нове ере, који су износећи своје ставове о раду, на изванредан начин се дотицали и људског фактора и његове улоге у условима друштвене поделе рада, указујући на значај поделе рада, радног васпитања и избора занимања. И средњовековни мислиоци остављају значајне записе о ствараоцима нових вредности, тј. о људима и њиховом понашању у условима све израженије поделе рада, а нарочиту важност има проучавање утицаја поделе рада на физичке и социопсихолошке карактеристике људи. Са појавом капитализма јављају се бројне теорије посвећене односима у раду, улози људског фактора у процесу рада и слично.²

Настанак и развој теоријске мисли о управљању људским ресурсима подудара се са настанком и развојем менаџмента као опште теоријске мисли о управљању. Конкретно, њеним зачецима може се сматрати *Класична школа менаџмента* чији су најзначајнији представници (први теоретичари) Фредерик Тејлор, Анри Фајол и Макс Вебер, а извориштем *Бихејвиористичка школа менаџмента*, коју представљају Елтон Мејо, Абрахам Маслов, Фредерик Херцберг, Даглас Мекгрегор и др.

Фредерик Тејлор (Frederik Teylor) је проучавао организацију у настојању да је унапреди и први применио научне методе за рационализацију и повећање продуктивности рада.³ Савремени теоретичари управљања људским ресурсима не превиђају

¹ М. Петковић, *Организационо понашање са менаџментом људских ресурса*, Треће прерађено издање, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2011, стр. 219.

² Шире: Ж. Кулић, *Управљање људским потенцијалима*, НИП „Радничка штампа“, Београд, 2005, стр. 51-53.

³ Ове методе је описао у књизи *Научно управљање*, чији је превод објавило Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1967. године.

конкретан допринос Тејлора спознаји одређених аспеката управљања људским ресурсима, попут: „Основна идеја и поступак анализе посла (као основне и прве активности процеса управљања људским ресурсима - *прим аутора*) дефинисани су још у радовима Тејлора.“⁴ Међутим, како управљање људским ресурсима (и као теорија и као пракса) има функцију да побољша ефективност и ефикасност у амбијенту хуманих услова рада, онда се на основу сведочења њене праксе од стране Тејлора, чине упитним њени постулати са становишта квалитета радног живота.

И дела Анри Фајола (Henry Fayol), садрже идеје и то не само за осмишљавање остваривања регрутовања, социјализације, обуке и усавршавања, безбедности и заштите запослених, као и других активности управљања људским ресурсима у институцијама безбедности,⁵ већ и за изградњу потребних вредносних оријентација, као и организационог понашања и организационе културе у овим институцијама. Учење Фајола, са становишта управљања људским ресурсима, је значајно и по томе што на самом зачетку развоја научне мисли о менаџменту сагледава 1) општи (целокупни) радни профил особља и 2) иманентне способности (подобности) људских ресурса. Фајол у свакој функцији види и наглашава запослене – људске ресурсе, као и поједине елементе процеса управљања људским ресурсима.

Макс Вебер (Max Weber) је поставио принципе на којима функционише бирократски апарат, који је сматрао идеалним организационим моделом. По њему идеална организација треба да се заснива на високој техничкој подели рада и специјализацији, формализованим односима и централизованом управљању. Веберовој теорији бирократије највише се замерало то што делује демотивишуће на запослене. Поштовање процедура постало је само себи циљ, човек се запоставља као личност, док руководиоци имају превише моћи. Ипак, проучавање ове теорије је важно са становишта руковођења у строго хијерархијски устројеним структурама, (којима и полиција и војска припадају), јер је бирократизованост једна од њихових основних карактеристика.

И данас су поставке Веберове теорије укорене у организацију и руковођење у државној управи. Уствари, из Класичне школе организације, Веберовим учењима заснивано је научно руковођење у државном сектору (доминантно у органима државне управе), а учењима Тејлора и Фајола заснива се теорија менаџмента у пословном сектору (примарно у предузећима). Разуме се, да је у основи тих теорија био и остао човек и његови ресурси. Како у савременим условима упоредо егзистирају институције безбедности у оба ова друштвена сектора (државном и пословном, док се у трећем тзв. невладином сектору, тек успостављају), то изворне теорије менаџмента (и руковођења) представљају основ за развој теорије и унапређење праксе управљања људским ресурсима у свим врстама актуелних институција безбедности.

И поред тога, што основна схватања твораца Класичне школа менаџмента пре-наглашавају формалну организацију и круте хијерархијске односе, што преферирају профит, односно вршење власти, те су им у тој функцији у жижи интересовања запослени, не сме се занемарити чињеница да је Класична школа менаџмента да-

⁴ Д. Вујић, *Међусобно усклађивање човека и рада као фактор пословне успешности*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2012. стр. 5.

⁵ О актуелној спознаји скупа и садржаја управљања људских ресурса у полицији: С. Ристовић, *Полицијски менаџмент у сузбијању криминалитета*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2006.

ла скуп принципа од којих неки, као на пример постојање циља, подела рада са специјализацијом, координација, ауторитет и одговорност, имају употребну вредност и у данашњим организацијама, укључујући и институције безбедности.

Када су у питању њихове идеје које се односе на људе у процесу рада, без обзира на то чему су исте својевремено тежиле и служиле, не треба од њих окретати главу и препустити их забору. Свака од теорија Класичне школе менаџмента може бити у извесној мери промишљена са становишта могућности њихове имплементације за унапређење праксе и развој теорије управљања људским ресурсима - примарно у институцијама безбедности.

За разлику од припадника Класичне школе, *бихејвиористи* су сматрали да је кључ повећане продуктивности у самом раднику, а не у радном месту. Посвећујући се социолошким, психолошким и организационим истраживањима, тражили су начин да боље мотивишу радника и тако повећају продуктивност. Њихова сазнања, а посебно о мотивацији и мотиваторима, обилато користи како наука тако и струка управљања људским ресурсима. То, с разлогом, условљава раширено мишљење да управо ова школа, у свом развијеном стадијуму развоја, *представља „родно место“ управљања људским ресурсима*, као новог погледа на запослене и њихове ресурсе. Она представља и извориште за успостављање (задњих деценија прошлога века) управљања људским ресурсима као функције организације, испуњене различитим управљачким активностима.⁶ Јер, „приступ мотивисању је иначе кључна димензија управљања људским ресурсима.”⁷

Елтон Мејо (Elton Mayo) је инсистирао на задовољењу социјалних потреба запослених, пре свега на успостављању добрих међуљудских односа и на осећању да су запослени доминантно важан субјекат сваке организације. Менаџмент треба да се интересује и за личне проблеме радника и да утиче на избегавање конфликтних ситуација. Ова школа менаџмента и њена тзв. теорија хуманих односа допринела је развоју хуманијих односа и бољој мотивацији у радном процесу и знатном побољшању продуктивности рада.

Из класичне и неокласичне теорије менаџмента јавило се низ *теорија радне мотивације* које тежишно проучавају раднике и њихове индивидуалне способности. Теорије које настоје да објасне мотивационо понашање људи на раду могу да се поделе у две групе: *садржајне теорије* мотивације за рад и *процесне теорије* или *теорије очекивања*.

Садржајне теорије полазе од претпоставке да у основи мотивације стоје потребе људи, које се трансформишу у унутрашње мотиве, који онда продукују специфичне облике радног понашања.

Теорија хијерархије мотива и потреба, чији је родоначелник Абрахам Маслов (Abraham Maslow), заговара радикално нови стил управљања људима, како би се у целини обезбедио позитиван људски развој сваког појединца, установе, регије и друштва у целини. Он наглашава да су човекове потребе основни чинилац мотива-

⁶ М. Талијан, М. М. Талијан, С. Ристовић, *Управљање људским ресурсима у институцијама безбедности*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013, стр. 36.

⁷ Д. Вујић, *Управљање људским ресурсима: извор пословне успешности*, 2. допуњено и измењено издање, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2011, стр. 18.

ције. По овој теорији, човек ради да би задовољио неку од својих потреба, дакле, потреба га мотивише да ради. Абрахам Маслоу је сматрао да је људски потенцијал у највећој мери потцењиван и недовољно разјашњен. Он је веровао да сва људска бића теже ка самоостварењу. Међутим, тзв. више потребе: за друштвеном припадношћу, самопроцењивањем и самоактуализацијом – потребе за личним смислом, духовним и психолошким растом, по Маслоу, могу да се реализују само ако су најпре задовољене, тј. осигуране најосновније потребе за опстанком и сигурношћу.

Кључни став у односу на *управљање људским ресурсима* садржан је у Маслоуљевом исказу: „Проблему руковођења у било којој организацији се може прићи на сасвим нови начин: *како поставити друштвене услове тако да се циљеви појединца стопе са циљевима организације.*”⁸

Мотивациону теорију два фактора поставио је Фредерик Херцберг (Frederik Herzberg). Суштина ове теорије је да сви фактори радне мотивације и задовољства послом могу да се сврстају у две групе.

У прву групу фактора, према Херцберговој теорији, спадају политика и администрација компаније, руковођење, надзор, сигурност посла и радног места, плата, међуљудски односи, услови рада. Уколико су ови фактори присутни у предузећу у високом квалитету и квантитету, они ће спречити да дође до незадовољства запослених. Међутим, њихово присуство не мотивише на рад. У другу групу Херцберг ставља факторе који имају мотивациони значај и означава их „мотиваторима” или „факторима садржаја посла.” Они су повезани са самим садржајем посла и укључују углед који се стиче радом, постигнуће, напредовање, занимљивост посла, могућност усавршавања, статус, одговорност. Њихово присуство доприноси осећају задовољства запослених и подстиче их да се залажу и остварују што боље резултате.

Процесне теорије мотивације за рад настоје да објасне психолошке механизме и процесе који стоје у основи започињања мотивационог циклуса или, једноставније, да објасне како настаје мотивационо понашање. У основи процесних теорија мотивације за рад стоји премиса да људи од могућих облика понашања на раду бирају оно које *према очекивањима* треба да им пружи једну или више жељених последица: престиж, углед, зараду, нове перспективе, напредовање итд. Тако, ове теорије предвиђају да ће запослени бити мотивисани да побољшају своје радно понашање уколико верују да ће њихово залагање резултирати жељеним последицама које, у зависности од индивидуе, могу да буду различите – од напредовања у каријери до повећања плате, обезбеђивања сигурнијег или престижнијег радног места, што иначе и стоји у жижи очекивања и настојања менаџера у процесу управљања људским ресурсима.

Теорија *ишчекивања* Виктора Врума (Victor Vroom)⁹ је водећа теорија у групи процесних теорија мотивације. Она полази од претпоставке да ће људи бити мотивисани да чине разне ствари како би досегли одређене циљеве, нарочито, уколико верују да су ти циљеви за њих вредни, и ако увиђају да оно што чине има изгледа да доведе до остварења циљева.

⁸ А. Маслоу, *Психологија у менаџменту*, Адигес, Нови Сад, 2004, стр. 90.

⁹ V. Vroom, *Work and motivation*, John Wiley and sons, New York, 1964.

Иако се овој теорији може приговорити да човека третира као претерано рационално биће, које увек процењује понашање и акције које предузима на рационалан начин, Врумов модел може менаџерима, а нарочито менаџерима у институцијама безбедности, да буде од практичне користи у остваривању процеса управљања људским ресурсима, али само ако следе одређена правила произашла из ове теорије: у организацији треба неговати и постављати јасне циљеве, као и јасне везе између залагања и награђивања; нежељене последице радног понашања, као што су – скидање са положаја, отпуштање, кажњавање, изложеност ризику – треба елиминисати или, бар, смањивати на најмању могућу меру; увек треба имати на уму да запослени имају веома различите потребе, које, ако их радом задовољавају, воде позитивној мотивацији.

Примењујући овакве стратегије, менаџери могу рачунати на повећање мотивације за рад запослених, повећање задовољства и лојалности сарадника, чему тежи и управљање људским ресурсима у институцијама безбедности.

Основне претпоставке *теорије Х* су да је човек, по природи, индолентан, ради само колико мора, без амбиције је и не воли одговорност. Човек је, такође, егоцентричан и равнодушан у односу на циљеве организације у којој ради. Због тога је менаџмент одговоран за организовање људи и средстава, њихово усмеравање, контролисање и мотивацију у циљу остваривања економских циљева организације.

Даглас Мекгрегор (Douglas McGregor)¹⁰ сматра да су овако дефинисани принципи, како је он назива – теорије Х, погрешни (принципи тејлоризма) и да ова теорија меша узроке и последице. Описано стање радне мотивације код људи не произилази из људске природе, већ је последица ситуације у којој се човек нађе – а то је слаба организација. Управљање и руковођење сведени су на контролу, кажњавање, принуду и, као такви, постали су неадекватни и недовољно стимулативни, што се још увек може препознати у схватањима и пракси менаџмента у институцијама безбедности.

Према *теорији Y*, људи су мотивисани, поседују могућност развоја, и способни су да преузму одговорност и усмере своје понашање према циљевима организације. Задатак менаџмента је да људима омогући да сазнају и развијају своје позитивне карактеристике.

У циљу примене теорије Y, као посебне мотивационе теорије, Мекгрегор се залаже за следеће: /1/ децентрализацију система одлучивања; /2/ обогаћивање и „оплемењивање“ рутинског посла и /3/ учествовање запослених у процесу одлучивања и консултативни менаџмент.

Радници ће бити оданији својим организацијама и радиће више и боље ако је однос према њима добар и ако је радна средина пријатна и продуктивна.

Зато се у стратешким документима о управљању људским ресурсима у нашим институцијама безбедности и наглашава да је неопходно створити добру радну средину која подразумева да се односи запослених у овим институцијама заснивању на поверењу и поштовању, а нарочито да између њих постоји тимски рад и сарадња, узајамна помоћ и подршка у решавању различитих безбедносних проблема, укључивање запослених у укупан живот и рад институције безбедности, процес доношења одлука и слично.

¹⁰ Даглас Мекгрегор своје идеје о људима на раду изложио је у књизи: D. McGregor, *The Human Side of Enterprise*, McGraw-Hill Book Co, New York, 1960.

Ова школа менаџмента и њена тзв. теорија хуманих односа, користи сазнања тј. знања друштвених наука, у првом реду социологије, психологије, антропологије и других и интегрише их у организацију и рад. У управљању људским ресурсима „спознаје постојећих наука организују се, повезују и сагледавају у једном другачијем светлу. Оне се користе за практично решавање проблема односа човека и рада. Посебан подстицај у том смислу дала је бихејвиористичка теорија, која третира понашање као реакцију на подстицаје из окружења и тако, донекле поједностављеним тумачењем понашања, охрабрује трагање за инструментима управљања понашањем.“¹¹ Бихејвиористичке теорије менаџмента у великој мери доприносе социјализацији запослених и самог процеса рада. Неокласичан приступ је интегрисао социјални систем организације са техничким и радним системима. Овај приступ постао је антипод дотадашњем научном приступу управљању – наглашавао је бригу за човека, а научни приступ управљању истицао је првенствено бригу за производњу. У бити бихејвиористичких схватања је веровање и сазнање да је човек такозвана „витална машина“. Хуманији односи и боља мотивација у радном процесу знатно побољшавају продуктивност рада. Зато и менаџери у институцијама безбедности морају знати и умети да остваре постулате ове школе. Стога, у раду институција безбедности, као и друштва у целини, потребан је радикално нов поглед и пракса који ће обезбедити рационално коришћење људских и других ресурса на путу обезбеђења организационе и индивидуалне ефикасности.

Основно о схватању суштине и садржине управљања људским ресурсима

Синтагма *управљање људским ресурсима* у употреби је од 80-тих година прошлог века. Има више значења: /1/ нова пословна филозофија; /2/ управљачка функција која се успоставља уместо кадровске функције; /3/ нова теоријско-научна дисциплина; /4/ нова наставна дисциплина.

Прво значење показује да се управљање људским ресурсима може схватити као *нова пословна филозофија*, којом се осмишљава и обликује хуманији однос са људима у процесу рада. Запослени се све мање третирају као објект управљања, а све више као субјект управљачког процеса. У том смислу, њима се омогућује да учествују у обликовању визије, пројектовању стратегије и дефинисању циљева организације, а у оквиру њих и циљева запослених. Традиционални хијерархијски односи све више уступају место односима сарадње и заједничког рада на извршавању преузетих обавеза и постављених циљева, па и пословног партнерства са запосленима из реда менаџера и истакнутих стручњака. Уместо односа који су се вековима препознавали по директној контроли и бројним и устаљеним начинима кажњавања, фаворизују се односи којима се у први план стављају хуманистичке вредности, узајамно поверење и поштовање и тимски концепт рада.¹²

¹¹ Ж. Пржугљ, *Менаџмент људских ресурса*, Факултет за трговину и банкарство, Београд, 2007, стр. 11-12.

¹² Упореди: Ж. Кулић, М. М. Талијан, *Управљање људским ресурсима*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2010, стр. 17-18.

Другим значењем, управљање људским ресурсима посматра се као *управљачка функција* којом се обједињују свакодневне управљачке активности у области /1/ планирања и запошљавања; /2/ развоја људских ресурса; /3/ награђивања и мотивисања запослених и /4/ безбедности и заштите запослених. Ове области управљања људским ресурсима испуњавају се у процесу анализе посла, планирања, регрутовања, селекције, социјализације, обуке и усавршавања, оцењивања радне успешности, награђивања и мотивисања и безбедности и заштите запослених, које предузима менаџмент организације, уз адекватно ангажовање стручњака за људске ресурсе, ради обезбеђивања квалитетних кадрова и њиховог оспособљавања и мотивисања за постизање очекиваних резултата и остваривање организационих и индивидуалних циљева.

Трећим значењем констатује се чињеница да је управљање људским ресурсима и *нова научна дисциплина*. У оквиру њеног предмета изучавају се и критички преиспитују сви значајнији аспекти усмеравања људи, управљања њиховим ресурсима и њиховим понашањем (и културом) у процесу рада. Ради се о интердисциплинарној теорији чије основе чине спознаје различитих наука које се на одређени начин баве питањем човека и организације. Међутим, до данас је управљање људским ресурсима остало научна дисциплина коју карактерише недостатак интегративне теорије или концепта. Разлози за то су вишеструки: историјски нетеоријски карактер дисциплине; фокус истраживача на појединачне активности управљања људским ресурсима и индивидуални ниво анализе; и велики утицај које су друге научне дисциплине извршиле на развој дисциплине, што је обесхрабрило развој једне интегративне теорије.¹³

Четврто значење указује да је управљање људским ресурсима у актуелној стварности постало и *наставна дисциплина*, која се изучава на многим високошколским установама у свету, а и код нас. Поједини садржаји из области управљања људским ресурсима, осим на основним академским и струковним студијама, изучавају се и на мастер и специјалистичким студијама, као и на курсевима за оспособљавање и стручно усавршавање менаџера. За релативно кратко време, управљање људским ресурсима постало је веома популарна и цењена модерна наставна дисциплина.

Успостављање и остваривање управљања људским ресурсима у институцијама безбедности

Групи речи: *управљање људским ресурсима у институцијама безбедности* претходила је, у нашој периодици и нашим монографским и уџбеничким публикацијама, употреба речи: кадрови у службама безбедности,¹⁴ потом полицијски кадар и

¹³ Б. Богићевић-Миликић, *Менаџмент људских ресурса*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2014, стр. 5.

¹⁴ Д. Митровић, „Руковођење – Фактор успешног извршавања задатака у служби безбедности СФРЈ“, Зборник радова “Безбедносна функција у систему социјалистичког самоуправљања”, ВШУП, Београд, 1983, стр. 330–343.

запослени у полицији;¹⁵ припадници унутрашњих послова,¹⁶ припадници полиције¹⁷ и кадрови у полицији.¹⁸

Први пут, у контексту управљања људским ресурсима у институцијама безбедности, ове речи су употребљене да би означиле једну од улога руковођења унутрашњим пословима под називом: *одлучивање о правима, дужностима и одговорностима припадника унутрашњих послова*. Каснија истраживања директно употребљавају синтагму управљање људским ресурсима. „Одлучивање о правима, дужностима и одговорностима припадника унутрашњих послова је улога полицијског менаџмента која се директно односи на људске ресурсе... Ова улога полицијског менаџмента, која се у савременој странијој литератури одређује синтагмом: управљање људским ресурсима све више добија на значају, имајући у виду да се у савременом свету увиђа незаменљива улога људских ресурса и важност коју они имају за остваривање постављених радних задатака и успешан рад сваког органа и организације у једном друштву. Самим тим, и доношење одлука о правима, дужностима и одговорностима припадника полиције од стране њеног менаџмента, имаће далекосежне последице на целокупно деловање Министарства.“¹⁹

Конечно у употреби су синтагме: менаџмент људских ресурса у антитерористичким снагама и управљање људским ресурсима у антитерористичким снагама;²⁰ управљање људским ресурсима у полицији;²¹ управљање људским ресурсима у области безбедности²² и управљање људским ресурсима у институцијама безбедности.²³

Управо у претходно наведеној литератури наглашава се да је најважнији ресурс сваке организације, па тиме и безбедносне, њено људство, које за успех организације улаже свој рад, таленат, креативност и ентузијазам. Управо због овога, један од кључних задатака безбедносног менаџмента јесте успостављање функције управљања људским ресурсима у институцијама безбедности. У успостављању и остваривању ове функције безбедносни менаџмент испуњава своју незаменљиву улогу, почев од осмишљавања и спровођења стратегије запошљавања и развоја запослених, па до удела (и одговорности) у остваривању конкретних активности управљања људским ресурсима.

¹⁵ Б. Милосављевић, *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997, стр. 548.

¹⁶ М. Талијан, *Руковођење унутрашњим пословима*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1998, стр. 58.

¹⁷ О. Стевановић, *Руковођење у полицији*, Полицијска академија, Београд, 2003, стр. 311.

¹⁸ Д. Јовичић, *Организација и надлежност полиције*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2008, стр. 53.

¹⁹ Ристовић, С., (2004), *Полицијски менаџмент и сузбијање криминалитета* (магистарски рад), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, стр. 65.

²⁰ М. М. Талијан, *Специфичности руковођења антитерористичким снагама* (докторска дисертација), Војна академија, Београд, 2007.

²¹ Г. Амиџић, *Специфичности управљања људским ресурсима у полицији Републике Српске*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2009. и М. Талијан, С. Ристовић, „Имплементација полицијског менаџмента у остваривању концепта полиције у локалној заједници“, Зборник радова са научног скупа: Деликт, казна и могућности социјалне профилаксе, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2012, стр. 359-373.

²² Ж. Кулић, М. М. Талијан, *op. cit.*

²³ М. Талијан, М. М. Талијан, *Опти и безбедносни менаџмент*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011, стр. 247–297.

Потребу да допринесе овом процесу, наша теоријска мисао је релативно давно схватила – скоро кад и у свету. О томе сведоче прва сегментарна истраживања о управљању људским ресурсима у институцијама безбедности у Републици Србији, првенствено у полицији.²⁴

У савремености, управљање људским ресурсима у институцијама безбедности у нашем региону, оцртава се као */1/ нова пословна филозофија* која се обликује и успоставља и у области безбедности. Она људске ресурсе у институцијама безбедности види и све више сматра њиховим најзначајнијим ресурсом, а човека и његове потенцијале вредношћу без алтернативе. Сазрело је схватање да је на институцијама безбедности и њиховом менаџменту да људске потенцијале развијају и унапређују за добробит свих: институција безбедности, припадника безбедности, безбедносног менаџмента, друштва – државе и људи у њој. У Стратегији развоја људских ресурса у Министарству унутрашњих послова²⁵ препознају се вредности на којима треба да почива политика људских ресурса у полицији. То су: професионализам, квалитет, тимски рад, транспарентност, поверење, индивидуална одговорност, родна равноправност, стално учење и интегритет. Из наведених вредности се закључује да је управљање људским ресурсима у институцијама безбедности, као нова пословна филозофија, окренута хуманистичким циљевима и принципима, да потенцира остваривање индивидуалних, а не само организационих циљева, да се залаже за децентрализацију и тимски рад, да је усмерена ка будућности у тражењу адекватних решења и да заговара активирање свих расположивих потенцијала њених људских ресурса. Овакав приступ управљању људским ресурсима у институцијама безбедности води ка јачању организационих и индивидуалних перформанси и може да пружи мерљив допринос у решавању актуелних безбедносних проблема.

За менаџере у институцијама безбедности је значајно да прате промене у окружењу које обилују све комплекснијом и изазовнијом безбедносном проблематиком којој ће прилагођавати своје одлуке. Значајан део тих одлука мора се односити на људске ресурсе и њихов професионални развој. Све интензивније се истиче потреба за константним унапређењем људских ресурса и развојем њихових потенцијала адекватним мерама и активностима. Стога, није довољно само обезбедити довољан број људи са одговарајућом квалификацијом, већ је задатак менаџмента институција безбедности да препозна и активира знање и искуство својих запослених, саслуша њихове идеје и сугестије, заинтересује их и мотивише за остваривање постављених безбедносних циљева. Посебну пажњу треба посветити развоју вештина као једном од пресудних фактора у прилагођавању људских ресурса тренутним и будућим безбедносним проблемима са којима се суочавају институције безбедности. Управљање људским ресурсима у институцијама безбедности као нова пословна филозофија не сме занемаривати ни правни аспект који мора да гарантује поштовање закона, правичан систем плата и унапређења односно награђивања који морају бити повезани са индивидуалним учинком. То

²⁴ Током 1988. године у оквиру последипломских студија на Факултету политичких наука у Београду, Благоје Кујовић, инспектор и руководилац у СУП-у Београд, спровео је, за потребе свог магистарског рада, истраживање под називом „Мотивација за рад радника милиције“.

²⁵ <http://www.mup.gov.rs>

је само један од начина да се привуку радни профили који су мање доступни и уопште институције безбедности учине привлачнијим за стручне и способне људе, уз настојање да се „негативне особине појединаца неутралишу или макар минимизирају, а позитивне вредности и расположиви квалитети препознају, активирају и на прави начин усмеравају. Све у намери да се организациони циљеви остваре, а индивидуални не запоставе. Резултати пословања не могу се повећавати, ако се радно задовољство смањује.“²⁶

Као /2/ *управљачка функција* управљање људским ресурсима у појединим институцијама безбедности је тек започето да се уводи уместо њихове досадашње кадровске функције.²⁷ У већини институција безбедности није се ни приступило овом реформском подухвату, а нису ретке ни оне институције безбедности у којима се то само формално чини, па се у правним актима и пракси само уместо речи кадрови употребљавају речи људски ресурси. Зато се подсећа да поред извесних сличности постоје битне разлике између кадровске функције и управљања људским ресурсима.

Основне *сличности* између управљања људским ресурсима и управљања кадровима су: /1/ повезаност са пословном стратегијом организације; /2/ одговорност линијских менаџера за управљање запосленима; /3/ обезбеђивање развоја запослених, ради повећања њихове радне успешности и остваривања организационих циљева; /4/ прилагођавање запослених и њихових потенцијала променљивим потребама организације и променљивим захтевима посла; /5/ распоређивање „правих“ људи на „праве“ послове, у „право“ време; /6/ коришћење истих мера, техника и метода у процесу селекције, оцењивања радне успешности, обуке, усавршавања и награђивања запослених.

Најзначајнији показатељи њихових *разлика* су: /1/ циљеви који се њима желе остварити; /2/ начин вршења управљачких и кадровских активности и њихова окренутост садашњости, односно будућности; /3/ ниво одговорности за вршење управљачких и кадровских активности; /4/ начин третирања запослених у организацији; /5/ позиције управљачке и кадровске функције у организацији.

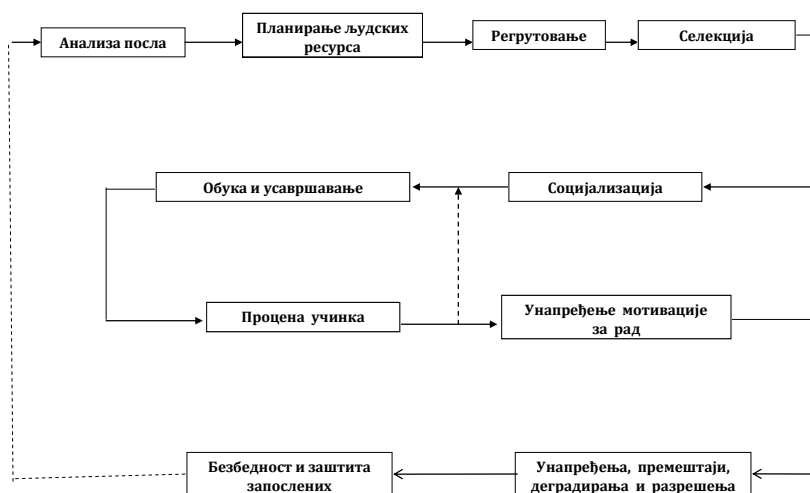
Као управљачка функција управљање људским ресурсима у институцијама безбедности у надлежности је њиховог топ менаџмента, а обавља се ради обезбеђивања квалитетних кадрова и њиховог оспособљавања и мотивисања за остваривање организационих и индивидуалних циљева. Управљање људским ресурсима је једна од функција институција безбедности која треба да омогући да у њима буду прави људи на правим положајима. Организацију функције управљања људским ресурсима, у основи, карактерише: /1/ подела улога између руководиоца и стручњака за људске ресурсе; /2/ структурирање послова у служби за људске ресурсе и /3/ ослањање на информациони систем људских ресурса.²⁸

²⁶ Ж. Кулић, Г. Милошевић, *Управљање људским и материјалним ресурсима*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014, стр. 49.

²⁷ О увођењу концепта управљања људским ресурсима у полицију Републике Српске: Г. Амиџић, *op. cit.* стр. 46–127.

²⁸ Р. Лојић, Д. Игов, М. Канкараш, *Управљање људским ресурсима у систему одбране као предметно подручје менаџмента људских ресурса*, Војно дело, лето/2011, Београд, 2011, стр. 275.

Процес управљања људским ресурсима у институцијама безбедности састоји се од следећих основних активности: /1/ анализа посла, /2/ планирање људских ресурса, /3/ регрутовање људских ресурса, /4/ селекција људских ресурса, /5/ социјализација, /6/ обука и усавршавање, /7/ процена учинка, /8/ унапређење мотивације за рад, /9/ унапређења, премештаји, деградирања и разрешења и /10/ безбедност и заштита запослених.

Слика 1 – Процес управљања људским ресурсима

Управљање људским ресурсима у институцијама безбедности, као и у другим организацијама, је последњих година изложено бројним изазовима које доносе глобализација, економске промене, брзе технолошке промене, промене законодавства, промена карактеристика радне снаге и др. Савремено окружење у којем институције безбедности данас делују ставља пред њих бројне изазове, док комплексна безбедносна ситуација значајно утиче на промену стратешких циљева и природе проблема са којима се ове институције суочавају. Све то има импликације на њихове запослене и остваривање појединачних активности управљања људским ресурсима, као и на свеукупну политику остваривања функције управљања људским ресурсима у институцијама безбедности.

Данас се сматра да функција управљања људским ресурсима има четири важне улоге у организацији: /1/ Улога стратешког партнера, која подразумева усклађивање пословне и стратегије развоја људских ресурса, /2/ Улога административног стручњака, која подразумева креирање, примену и управљање системима, процесима и праксама управљања људским ресурсима, као што су регрутација, селекција, обука, развој, награђивање, /3/ Улога адвоката запослених, која подразумева бригу о правима запослених и елиминисање узрока њиховог незадовољства и /4/ Улога агента промена која укључује напоре да се идентификују правци потребних и пожељних промена, као и њихово континуирано спровођење.²⁹

²⁹ Б. Богичевић-Миликић, *op. cit.* стр. 6-7.

Свака од идентификованих улога и активности има (и може остварити) своју пуну примену у институцијама безбедности. У Стратегији развоја људских ресурса у Министарству унутрашњих послова под функцијом управљања људским ресурсима у полицији се подразумевају све активности усмерене на различите аспекте запослености, као што су: анализа и дизајн послова, планирање људских ресурса, регрутација кандидата, селекција кандидата, обука запослених, развој запослених, управљање перформансама, награђивање запослених (сви облици зарада), односи са запосленима, заштита здравља и сигурности запослених.

За непосредно обављање стручних послова који се односе на наведене улоге и активности, као и у другим организацијама и у институцијама безбедности, уместо досадашњих кадровских и тзв. персоналних служби, успоставља се служба за људске ресурсе на чијем челу је менаџер за људске ресурсе, као функцијски менаџер или помоћник главног менаџера у овим институцијама. Истовремено, управљање људским ресурсима у њима постаје једна од основних улога безбедносног менаџмента и то у првом реду његовог топ менаџмента, а разуме се, и других нивоа у мери њихових обавеза и одговорности за обављање наведених активности. На тај начин се, путем успостављања и остваривања управљања људским ресурсима, изграђују ефикасне институције безбедности, уз истовремено оспособљавање стручњака (специјалисте) за обављање послова и остваривање процеса управљања људским ресурсима. Стручњаке за људске ресурсе у институцијама безбедности мора да карактерише предузимљивост, стратешко размишљање и управљање, способност прилагођавања деловања непрестаним изменама у спољњем окружењу и сл. Њихов дијапазон знања мора бити широк, тако да „поред специјалистичких знања струке и рачунарске технике, мораће да познају и пословне процесе и функционисање организације. Они ће бити ти који ће подстицати, образовати, олакшавати прелаз на нове начине рада и припремати људске ресурсе за будућност. Више ће се усмеравати на стратегијске и развојне активности и осигурање потребних знања и вештина у будућности. Имаће значајну улогу у креирању нових начина мотивисања, решавања конфликта, управљања стресом, прихватања промена и слично. То захтева нови стил управљања, нову климу и културу и другачије индивидуалне компетенције свих. Задатак стручњака за људске ресурсе постаје изналажење решења и давање доприноса за нове и боље начине рада и обављања укупних процеса.“³⁰

У савременим организацијама, међу којима су и институције безбедности, фокус се ставља на запослене и њихове способности као најважнији ресурс. Иако је већина институција безбедности усвојила термин управљање људским ресурсима и залаже се за његову имплементацију, функција управљања људским ресурсима у овим институцијама је углавном административна и реактивна, најчешће не постоји иницијатива већ се поступа по захтевима других организационих јединица, а приметно је одсуство стратешког деловања, утврђених политика и устаљених процедура за решавање проблематике управљања људским ресурсима. Све то доводи до дуплирања послова, мање ефикасности и ефективности у остваривању функције управљања људским ресурсима и сумње у њену неопходност.

³⁰ Р. Лојић, Д. Игов, М. Канкараш, *op. cit.* стр. 284-285.

Да би се такво стање превазишло функција управљања људским ресурсима се мора препознати као стратешки партнер и покретач промена у чијој ће основи деловања бити креирање политике у области људских ресурса, њихово планирање, развој, обука, сигурност запослених, дизајн посла, управљање перформансама и каријером и сл. Тако конципирана функција управљања људским ресурсима треба да допринесе континуираном привлачењу квалитетних радника и стварању организационих, нормативних и материјалних услова за развој њихове компетентности, посвећености, обучености, одговорности и мотивисаности за останак и развој каријере у институцијама безбедности. Због тога савремена безбедносна проблематика условљава потребу институција безбедности да имају стратегијски менаџмент људских ресурса.

Стратегијско управљање људским ресурсима дефинише се као врста планирања употребе и активности људских ресурса у организацији на начин који организацији обезбеђује да оствари своје циљева и које су тиме у потпуности интегрисане са стратегијским менаџментом организације. Један од аспеката увођења стратегијског менаџмента људских ресурса јесте и формулисање стратегије управљања људским ресурсима која је потпуно усклађена са стратегијом организације.³¹ У том смислу неопходно је синхронизовати и интегрисати пословне планове и потребе организације са свим аспектима управљања запосленима. Овакво становиште је препознато у Стратегији развоја људских ресурса у Министарству унутрашњих послова која као своју визију утврђује изградњу стратешке, савремене и професионалне функције управљања људским ресурсима која је оријентисана ка остварењу циљева Министарства. Да би то постигла функција управљања људским ресурсима подразумева значајну промену њене улоге из: /1/ оперативне у стратегијску организациону јединицу, /2/ реактивне у проактивну, /3/ администраторске улоге у улогу консултаната, и /4/ функционалне оријентације на пословну оријентацију.

Као /3/ нова *наставно-научна дисциплина* управљање људским ресурсима у институцијама безбедности има више извора сазнања и модалитета едукације. Основна сврха ове дисциплине је унапређивање досадашње праксе и допринос успостављању модерног, ефикасног и функционалног система управљања људским ресурсима, уз истовремено омогућавање ефикасног и ефикасног деловања институција безбедности уз континуирано побољшање квалитета пружања услуга грађанима, као и, задовољење индивидуалних и организационих циљева и потреба, са крајњим циљем подизања индивидуалне, организационе и опште друштвене успешности.

Када су у питању извори из којих се акумулира теоријска мисао о управљању људским ресурсима у институцијама безбедности, на првом месту се налазе високошколске установе за образовање кадрова за послове безбедности, одбране и полиције, на којима се спроводе поједина истраживања о управљању људским ресурсима у институцијама безбедности, затим научно-стручни скупови на којима се разматра безбедносна проблематика и актери друштвеног реаговања против угрожавања безбедности, као и значајан број часописа, зборника, ревија и других публикација из подручја безбедности.³²

³¹ Шире о стратепијском менаџменту људских ресурса видети: Б. Божићевић-Миликић, *op. cit.* стр. 18-24.

³² Библиографија о изложеним изворима наведена је у: М. Талијан, М. М. Талијан, *op. cit.*, стр. 143 -145.

Када су у питању модалитети едукације о управљању људским ресурсима у институцијама безбедности, наводи се да се она сегментарно остварује на семинарима за руководиоце и тренере у полицији које организују међународне организације (ОЕБС, Ханс Зајдел, Савет Европе). Нешто садржајније стицање знања о управљању људским ресурсима у институцијама безбедности, остварује се у оквиру предмета „Безбедносни менаџмент“ и „Управљање људским ресурсима“ на појединим високошколским установама за образовање кадрова за послове безбедности, одбране и полиције.

Све више људи показује интересовање за ову наставно-научну дисциплину и њена актуелност перманентно расте. Њен развој доприноси да су стручњаци за људске ресурсе веома цењени и тражени. Захваљујући научним резултатима стручњаци у овој области едукују се и упознају са најновијих сазнањима из области управљања људским ресурсима, што им омогућава да препознају квалитете и способности запослених, па самим тим мање греше и имају боље резултате у остваривању индивидуалних и организационих циљева.

Истраживања у оквиру безбедносних наука, са фокусом на важност управљања људским ресурсима у циљу успешног функционисања институција безбедности, има употребну вредност за државу и за њене грађане. То се конкретно огледа у могућности побољшања безбедносне праксе, подизања безбедносне културе и свести грађана, осавремењивања менаџмента безбедносних институција новим стратегијама, методама и техникама када је у питању управљање људским ресурсима и њиховим потенцијалима. Овакав приступ доприноси побољшању безбедности грађана и успостављања бољих односа и сарадње између заједнице и институција безбедности.

Управљање људским ресурсима као наставно-научна дисциплина има велики значај за менаџмент институција безбедности. Ово због тога што се повезивањем и заједничком спрегом теорије и праксе, односно теоријских достигнућа и практичних искустава, постижу најбољи резултати. Научна мисао о модалитетима, искуствима, дOMETИМА и резултатима управљања људским ресурсима од непроцењивог је значаја за афирмацију позитивних вредности и изграђивање позитивне климе у процесу рада. Управљање људским ресурсима је примењена наука, јер су њена сазнања и акумулирана знања, модели, начела и методи, посебно релевантни и непосредно примењиви у решавању конкретних проблема и повећању индивидуалне и организационе успешности институција безбедности.³³

Изложено о успостављању и остваривању управљања људским ресурсима у институцијама безбедности, казује нам о постојању односа *општег – управљања људским ресурсима*, и, *посебног – управљања људским ресурсима у институцијама безбедности*.

То указује да се управљање људским ресурсима у институцијама безбедности може сматрати једним сегментом управљања људским ресурсима, насталих у тренду успостављања, остваривања и промишљања иманентних облика апликације управљања људским ресурсима, не само у области безбедности, већ и у свим другим областима друштвеног организовања. За сада се остварује апликација

³³ Види: Р. Лојић, Д. Игов, М. Канкараш, *op. cit.* стр. 275.

основних принципа управљања људским ресурсима у институцијама безбедности, која производи нову праксу управљања њиховим људским ресурсима, чијом спознајом и уопштавањем се долази до нових теоријских сазнања.

Закључак

Као и друге савремене организације и институције безбедности морају да се, у све сложенијим условима, са све већим и бржим променама које изазивају и безбедносне проблеме, више него икада ослањају на човека, његово знање и његове способности. Сврха настајања управљања људским ресурсима у институцијама безбедности налази се у потреби перманентног иновирања организације и унапређења функционисања савремених институција безбедности, а у првом реду у јачању њихових институционалних капацитета за ефикасно супротстављање и борбу против савремених безбедносних изазова, ризика и претњи. Схватање суштине и садржаја управљања људским ресурсима и његово успостављање и остваривање у институцијама безбедности као пословне филозофије и функције доприноси уклањању штетног утицаја субјективности и нестручности приликом управљања људским потенцијалима и смањењу импровизације коју менаџери могу имати приликом доношења одлука. Све више истраживача, широм света, изучавају актуелне процесе и проблеме у области управљања људским ресурсима, ради предлагања мера које доприносе унапређивању управљачке праксе, рационалнијем коришћењу расположивих ресурса и повећању организационе и индивидуалне успешности. Потребно је нагласити да директна примена управљања људским ресурсима у институцијама безбедности, као филозофије, функције и науке, зависи од највиших менаџера који морају схватити важност управљања људским ресурсима за будућност и успешност институција безбедности. Они су најодговорнији за конципирање институција безбедности у савремене организације оспособљене за нове безбедносне изазове, ризике и претње и њима адекватне безбедносне подухвате, акције и активности.

Литература

- [1] Амићић, Г. *Специфичности управљања људским ресурсима у полицији Републике Српске*, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2009.
- [2] Богићевић-Миликић, Б. *Менаџмент људских ресурса*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2014.
- [3] Vroom, V. *Work and motivation*, John Wiley and sons, New York, 1964.
- [4] Вујић, Д. *Управљање људским ресурсима: извор пословне успешности*, 2. допуњено и измењено издање, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2011.
- [5] Вујић, Д. *Међусобно усклађивање човека и рада као фактор пословне успешности*, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2012.
- [6] Јовичић, Д. *Организација и надлежност полиције*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2008.
- [7] Кулић, Ж. *Управљање људским потенцијалима*, НИП „Радничка штампа“, Београд, 2005.

- [8] Кулић, Ж. Талијан, М. М. *Управљање људским ресурсима*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2010.
- [9] Кулић, Ж. Милошевић, Г. *Управљање људским и материјалним ресурсима*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2014.
- [10] Лојић, Р. Игов, Д. Канкараш, М. *Управљање људским ресурсима у систему одбране као предметно подручје менаџмента људских ресурса*, Војно дело, лето/2011, Београд, 2011.
- [11] Маслов, А. *Психологија у менаџменту*, Адиджес, Нови Сад, 2004.
- [12] Милосављевић, Б. *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997.
- [13] Митровић, Д. „*Руковођење – Фактор успешног извршавања задатака у служби безбедности СФРЈ*“, Зборник радова “Безбедносна функција у систему социјалистичког самоуправљања”, ВШУП, Београд, 1983.
- [14] McGregor, D. *The Human Side of Enterprise*, McGraw-Hill Book Co, New York, 1960.
- [15] Петковић, М. *Организационо понашање са менаџментом људских ресурса*, Треће прерађено издање, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2011.
- [16] Пржуљ, Ж. *Менаџмент људских ресурса*, Факултет за трговину и банкарство, Београд, 2007.
- [17] Ристовић, С. *Полицијски менаџмент у сузбијању криминалитета*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2006.
- [18] Ристовић, С. *Полицијски менаџмент и сузбијање криминалитета* (магистарски рад), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, 2004.
- [19] Стевановић, О. *Руковођење у полицији*, Полицијска академија, Београд, 2003.
- [20] Талијан, М. Талијан, М. М. Ристовић, С. *Управљање људским ресурсима у институцијама безбедности*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2013.
- [21] Талијан, М. Талијан, М. М. *Општи и безбедносни менаџмент*, Висока школа унутрашњих послова, Бања Лука, 2011.
- [22] Талијан, М. *Руковођење унутрашњим пословима*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1998.
- [23] Талијан, М. Ристовић, С. „*Имплементација полицијског менаџмента у остваривању концепта полиције у локалној заједници*“, Зборник радова са научног скупа: Деликт, казна и могућности социјалне профилаксе, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2012.
- [24] Талијан, М. М. *Специфичности руковођења антитерористичким снагама* (докторска дисертација), Војна академија, Београд, 2007.
- [25] Тејлор, Ф. *Научно управљање*, Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1967.
- [26] Стратегија развоја људских ресурса у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, <http://www.mup.gov.rs>

ПОЛИТИКА УПРАВЉАЊА ЉУДСКИМ РЕСУРСИМА КАО ФАКТОР СИСТЕМА ПОЛИЦИЈСКОГ ОБРАЗОВАЊА*

Обрад Стевановић, Дане Субошић и Далибор Кекић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Ради задовољавања стално растућих потреба за специфичним и ограниченим људским знањима и способностима, већина савремених полицијских организација успоставила је и континуирано развија одговарајући систем полицијског образовања. Један од кључних фактора квалитета и успешности функционисања тог система, свакако је и политика управљања људским ресурсима у полицији. Полазећи од тога, рад је резултат истраживања у оквиру којег су идентификовани, научно описани и објашњени кључни елементи садржаја политике управљања људским ресурсима у полицији и висок ниво могућности њиховог утицаја на успостављање и квалитет функционисања система полицијског образовања у Републици Србији. Као најзначајнији међу очекиваним позитивним ефектима тог утицаја, истраживањем су утврђени: 1) висок ниво усаглашености радних профила запослених у полицији и образовних профила будућих запослених који се за потребе полиције обезбеђују у систему полицијског образовања и 2) висок ниво повезаности тог система са политиком запошљавања и каријерног развоја запослених у полицији. Резултатима истраживања је такође утврђено да је, посредством тих ефеката политике управљања људским ресурсима у полицији, могуће значајно утицати и на виши ниво професионализације полиције, као и на дугорочну одрживост и успешност система полицијског образовања у Републици Србији.

Кључне речи: *људски ресурси, политика, полиција, образовање, радни и образовни профили, каријерни развој*

Увод

У савременој организационој теорији и пракси није спорно становиште према којем су људски ресурси најважнији елемент, а често и кључни проблем сваке, па и полицијске организације.¹ Следећи такво становиште, већина озбиљних

* Рад је, резултат истраживања на пројекту: „Управљање полицијском организацијом у спречавању и сузбијању претњи безбедности у Републици Србији“ који финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2015-2019) и на пројектима које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије под називима: „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ (бр. III 47023; 2011-2017) и „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“ (бр. 179045; 2011-2017).

¹ Субошић, Д.: *Организација и послови полиције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2017, стр. 52-53.

организација сматра да је улагање у људске ресурсе једна од најисплативијих организационих инвестиција која значајно доприноси организационој успешности.² Те чињенице представљају и основни разлог због којег се у савременим организацијама све више пажње посвећује управљању људским ресурсима, као једној од бројних специјализованих менаџмент дисциплина.³

Квалитетно управљање људским ресурсима захтева, пре свега, ваљану политику као програмирану планску одлуку (политику управљања људским ресурсима, персоналну или кадровску политику), а стално растуће потребе организација за специфичним и ограниченим људским знањима и способностима захтевају ваљану едукацију (образовање, стручно оспособљавање и усавршавање) запослених и кандидата за запослене. При томе, кадровска политика има значај примарног фактора утицаја на све садржаје процеса управљања људским ресурсима, укључујући и посебан утицај на систем њихове едукације, односно на циљеве, процес и ефекте тог система. Упркос таквом значају, политика управљања људским ресурсима се у савременим, посебно у јавним, организацијама често запоставља, што дугорочно и вишеструко штети њиховим интересима.⁴

Полазећи од тога, политика управљања људским ресурсима у полицији проблематизује се, у овом раду, трагањем за одговорима на питање: шта чини њен садржај, каква је и каква може бити њен утицај на квалитет (ефективност и ефикасност) функционисања и на развој система полицијског образовања у Републици Србији у савременим условима. У трагању за одговорима на то питање, тежишно су коришћене научне методе анализе садржаја, упоредне и каузалне анализе. Резултати тако усмереног истраживања који су презентовани у раду представљају, суштински, покушај теоријског уобличавања до сада недовољно уобличене полицијске праксе о утицају политике управљања људским ресурсима у полицији на систем полицијског образовања.

Људски ресурси, полицијско образовање и политика управљања људским ресурсима у полицији

Упркос неспорној тежњи савремених организација да људски рад, у појединим радним процесима, замене вештачком интелигенцијом робота и другим напредним технологијама, *људски ресурси* ни данас не губе значај кључног (најважнијег) организационог елемента. Они су увек били, јесу и биће незаменљив ресурс, покретачка снага, потенцијал и капитал, али и организациони проблем сваке, па и полицијске организације.⁵ При томе се под појмом *људски ресурси* не подразумевају само *људи*

² Јошанов-Врговић, И., Вемић Ђурковић, Ј.: Мерење доприноса менаџмента људских ресурса организационој успешности, *HR конференција: Управљање квалитетом људских ресурса – савремени трендови*, Београд, 23. октобар 2014, стр. 13.

³ Видети шире у: Noe, RA., Hollenbeck, JR., Gerhart, B., Wright, P., M.: *Menadžment ljudskih potencijala*, Zagrebačka škola ekonomije i marketinga, „Mate“, Zagreb, 2006, стр. 3.

⁴ Видети шире у: Кулић, Ж., Милошевић, Г.: Фактори управљања људским потенцијалима, *Култура полуса*, год. 9, бр. 17 (2012), стр. 229.

⁵ Упоредити: Armstrong, M.: *A handbook of Human Resource Management Practice* (8th edition), Kogan Page, London, 2001, стр. 49; Стевановић, О.: *Безбедносни менаџмент*, Криминалистичко-полицијска академија, 2016, Београд, стр. 9.

(кадрови) сами по себи (у физичком и квантитативном смислу) већ, пре свега, њихова ограничена знања (компетенције) и способности (перформансе), као примарно значајан организациони ресурс. Уз то, појам *људских ресурса* не укључује само *запослене (особље, персонал)* већ и кандидате за запослене у организацијама.⁶

Такав значај људских ресурса, пресудно је утицао на настанак и развој једне од посебно значајних специјализованих менаџмент дисциплина под називом *управљање људским ресурсима*.⁷ која се, појмовно и садржајно, може одредити као скуп управљачких активности којима се обезбеђују (планирају, регрутују, селекутују) и, за потребе остваривања организационих циљева, едукују, социјализују, развијају и интегришу квалитетни кадрови.⁸ Од бројних садржаја те менаџмент дисциплине,⁹ у контексту ове теме, посебан значај имају: 1) утврђивање политике управљања људским ресурсима и 2) едукација запослених и кандидата за запослене.

У организационо теоријском смислу, *политике* се дефинишу као врсте програмирааних планских одлука за вишекратну (перманентну) употребу.¹⁰ Њима се утврђују општи оквир (ограничења) и смернице (путокази) за поступање организације (менаџера и запослених) у одређеној области рада, како би се појединачна менаџерска размишљања дугорочно усмерила и профилисала тако да буду у складу са општим циљевима организације. због чега имају карактер општег и дугорочног водича за доношење менаџерских одлука на нижим организационим нивоима.¹¹ Када су добро формулисане, *политике* омогућавају да чак и грешке на оперативном нивоу не производе озбиљније последица на стратегијском организационом нивоу.

Полазећи од тога, *политика управљања људским ресурсима*, као једна од организационих политика, стратегијски је значајан елемент свеукупног управљања људским ресурсима и у полицијским организацијама. Теоријски посматрано, она има значај примарног фактора осталих садржаја управљања људским ресурсима, тако да представља стратешки оквир, основ и услов – претходно питање за успешно планирање, регрутацију, селекцију, социјализацију, едукацију, оцењивање, награђивање и каријерни¹² развој људских ресурса у полицијској организацији. Према једном од стратегија Министарства, креирање *политика* у области управљања људским ресур-

⁶ Упоредити: Стевановић, О.: Исто.

⁷ Поред тога, управљање људским ресурсима може се посматрати и као наставно-научна дисциплина и као једна од значајнијих пословних функција организације.

⁸ Упоредити: Стевановић, О.: Исто, стр. 408.

⁹ Детаљније о садржају управљања људским ресурсима, у: Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016, чл. 129 и 130; Стевановић, О.: Исто, стр. 409; Кулић, Ж., Милошевић, Г.: *Управљање људским и материјалним ресурсима*, Криминалистичко-полицијска академија, 2012, Београд, стр. 54.

¹⁰ Стевановић, О.: Исто, стр. 152.

¹¹ Стевановић, О.: Исто, стр. 154.

¹² Каријерно је оно што је од значаја за каријеру, при чему је каријера вишезначан појам који се најчешће односи на *градњу каријере у менаџменту, професију или секвенцу* послова у радном веку запосленог (Super, D.E., Hall, D.T., Career Development: Exploration and Planning. In: Rosenzweig M.R., Porter L.W., *Annual Review of Psychology*, Vol 29, Palo Alto, 1978, p. 334). Прва дефиниција је циркуларна (*Каријера градња каријере...*), друга се односи на *професију*, с чим у вези се поставља питање шта се дешава ако неко нема професију, а има каријеру, тако да је најприхватљивија трећа дефиниција према којој каријера подразумева секвенцу послова у радном веку запосленог (Robbins, S. P., Coulter, M., *Menadžment, Data status*, Beograd, 2005, str. 299).

сима подразумева формулисање и примену најрационалнијих решења у вези са питањима која се односе на запослене, посебно на њихово запошљавање, обуку и развој, на оцењивање њихових перформанси и награђивање њиховог успеха у раду, као и на обезбеђивање сигурног, етички прихватљивог и правичног радног окружења.¹³

Према Закону о полицији, прва од активности управљања људским ресурсима у Министарству унутрашњих послова (у даљем тексту: Министарство) формулисана је као израда стратегије и политика људских ресурса.¹⁴ Истим Законом је утврђено да правила и начин управљања људским ресурсима прописује министар.¹⁵ Полазећи од тога да је реч *политика* у првонаведеној законској одредби употребљена у множини, може се закључити, да се за област људских ресурса, у Министарству, израђује више политика. С друге стране, реч *израда* у истој законској одредби не даје одговор на питање, у којој форми се доносе (усвајају) политике и стратегија људских ресурса у Министарству.

Из другонаведене законске одредбе може се, такође имплицитно, закључити да политике и стратегију људским ресурса у Министарству утврђује министар. Такав закључак је, међутим, само делимично тачан, због неспорне чињенице да се елементи тих политика и стратегије утврђују и на вишем нивоу односно и законом и одлукама Владе. Пре свега, више од трећине садржаја сада важећег Закона о полицији посвећено је нормативном уређењу области управљања људским ресурсима укључујући и одредбе о стручном образовању за потребе Министарства.¹⁶ Влада својим актима и одлукама, такође, утврђује важне елементе политике управљања људским ресурсима у Министарству. Сагласно томе, може се закључити да елементи политика и стратегије управљања људским ресурсима обично нису и не морају бити део формалних политика и стратегија.

Како је већ истакнуто, изузетан значај људских ресурса произилази, пре свега, из стално растућих потреба организација за специфичним људским знањима (компетенцијама) која се стичу у процесу едукације и способностима (перформансама) које се стичу и у радном процесу. Управо ради задовољења тих потреба, већина савремених полицијских организација успоставила је и континуирано развија одговарајући систем полицијске едукације као један од кључних фактора квалитета и успешности људских ресурса.¹⁷ При томе се под појмом едукације, у најширем теоријском смислу, подразумева процес проширивања и обнављања постојећих и стицања нових знања и вештина неопходних за обављање постојећих, али и будућих (захтевнијих и сложенијих) послова. Другачије речено, едукација подразумева континуирано целоживотно учење и на томе засновано континуирано јачање кључних професионалних способности и вредности организације.¹⁸

¹³ *Стратегија развоја људских ресурса у Министарству унутрашњих послова 2014–2016*, МУПРС, Београд, 2014.

¹⁴ Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016, чл. 129.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, чл. 129–218. У том смислу, *Закон о полицији Републике Србије* није изузетак. Од укупно 177 чланова *Закона о полицији и унутрашњим пословима Републике Српске* („Службени гласник РС“, бр. 57/2016), чак 96 чланова (58-154) се непосредно односе на управљање људским ресурсима.

¹⁷ Видети шире у: Кешетовић, Ж.: *Упоредни преглед модела обуке и школовања полиције*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2005.

¹⁸ Стевановић, О.: Исто, стр. 414.

У теоријском смислу, тако одређен појам едукације као једне од више активности управљања људским ресурсима,¹⁹ садржајно обухвата: образовање, стручно оспособљавање и стручно усавршавање. За означавање садржајно истог појма, без коришћења термина едукација, Закон о полицији користи термин стручно образовање²⁰ и термине обука, стручно оспособљавање и стручно усавршавање.²¹ Образовањем се стичу нова и шира знања (за сва радна места или за већину радних места у професији), уз истовремено стицање одговарајућег степена стручне спреме у формалном смислу, док се стручним оспособљавањем и усавршавањем стичу нова, проширују и обнављају постојећа стручна знања (потребна за обављање послова конкретног радног места у професији), без промена у степену стручне спреме. образовање и стручно оспособљавање се претежно реализују пре заснивања радног односа, мада се могу реализовати и током рада запосленог, док се стручно усавршавање увек реализује током рада или уз рад запослених.²²

Образовање као један од наведених облика едукације, реализује се у акредитованим образовним институцијама, од којих су неке примарно намењене за потребе појединих безбедносних организација. Поред образовања као основне делатности, те установе, под законом прописаним условима, могу реализовати и различите облике стручног оспособљавања и усавршавања запослених и кандидата за запослене. Тако профилисане образовне институције или њихов интегрисани скуп могу се појмовно одредити и као систем образовања појединих безбедносних организација.²³ Сагласно томе, може се констатовати да систем полицијског образовања у Републици Србији, у савременим условима, чини Криминалистичко-полицијски универзитет (у даљем тексту: Универзитет) са свим својим структурним и функционалним елементима и студијским програмима. У ширем смислу, тај систем чине и остале образовне институције које образују или обучавају кандидате за рад у полицији.

Садржај и утицај политике управљања људским ресурсима у полицији на систем полицијског образовања

Квалитетно управљање људским ресурсима у полицији тешко је замисливо без ваљане кадровске политике, док је задовољење стално растућих потреба полиције за специфичним и ограниченим људским знањима и способностима тешко замисливо без ваљане едукације, односно без квалитетног система полицијског образовања. Полазећи од тога, кључним елементима садржаја политике управљања људ-

¹⁹ Исто, стр. 409; Упоредити са: Кулић, Ж., Милошевић, Г.: *Управљање људским и материјалним ресурсима*, Криминалистичко-полицијска академија, 2012, Београд, стр. 165-166.

²⁰ Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016, чл. 134.

²¹ Исто, чл. 129 и 131-133.

²² Стевановић, О.: Исто, стр. 414.

²³ Исто.

ским ресурсима којима се, непосредно или посредно, утиче на настанак и квалитет функционисања система полицијског образовања, свакако припадају:

1) утврђивање радних профила запослених у полицији и потреба полиције за специфичним образовним профилима кандидата за запослене,

2) утврђивање потребе за оснивањем и оснивање специјализованих образовних установа за потребе полицијског образовања,

3) утврђивање и реализација студијских програма којима се задовољавају потребе полицијске организације за специфичним образовним профилима,

4) утврђивање броја студената на специјализованим образовним установама за потребе полицијског образовања и начина финансирања њихових студија

5) усклађивање поступка и критеријума селекције кандидата за упис на специјализоване образовне установе за потребе полиције са поступком и критеријумима селекције кандидата за запослење у полицији.

Утврђивање радних профила запослених у полицији један је од кључних фактора утицаја на утврђивање потреба полиције за образовним профилима кандидата за запослене. Према Закону о полицији, врсту, односно статус и опис радних места у Министарству и радне профиле запослених за свако од њих, а тиме и потребе за образовним профилима кандидата за запослене, по претходно прибављеној сагласности Владе, утврђују министар – правилником о унутрашњем уређењу и систематизацији радних места.²⁴ Поред тога, радни профили запослених и образовни профили кандидата за запослене у Министарству утврђују се и каталогом радних места и описом послова, а посредно, и чиновима/звањима, платним групама и платним разредима запослених.²⁵ При томе се, радна места у Министарству разврставају на извршилачка и на руководећа – која се, према мерилима Владе, додатно разврставају на радна места стратешког, високог, средњег и оперативног нивоа.²⁶

Тако утврђене дугорочне и краткорочне потребе полиције за образовним профилима кандидата за запослене кључни су фактор *утврђивања потребе за оснивањем специјализованих образовних установа* за потребе полицијског образовања. Према Закону о полицији, стручно образовање за потребе Министарства, спроводи се у складу са прописима у области високог образовања.²⁷ Према Закону о високом образовању, високошколске установе за остваривање студијских програма за потребе полицијског образовања, оснива Влада, у складу са условима утврђеним тим законом.²⁸ Сагласно тим законским одредбама, Влада је у складу са Законом о високом образовању, основала Криминалистичко-полицијски универзитет, као специјализовану високошколску установу за остваривање студијских програма за потребе полицијског образовања.²⁹

²⁴ Закон о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 6/2016, чл. 9, ст. 2.

²⁵ Исто, чл. 129 и 185.

²⁶ Исто, чл. 147 и 148, ст. 1 и 5.

²⁷ Исто, чл. 134, ст. 1.

²⁸ Закон о високом образовању, „Службени гласник РС“, бр. 88/2017, чл. 51. ст. 3.

²⁹ Одлука о оснивању Криминалистичко-полицијског универзитета, „Сл. гласник РС“, бр. 28/2014, т. 1-2. Оснивањем Криминалистичко-полицијског универзитета, престала је да постоји Криминалистичко-полицијска академија, коју је, такође, својом одлуком основала Влада („Сл. гласник РС“, бр. 58/2006).

Утврђивање студијских програма којима се задовољавају потребе полицијске организације за специфичним образовним профилима, трећи је елемент садржаја политике управљања људским ресурсима којим се значајно утиче на систем полицијског образовања. Према Одлуци Владе о оснивању Универзитета, Министарство даје мишљење у поступку утврђивања студијских програма које, на предлог Већа департамента усваја Сенат Универзитета.³⁰ Поред тога, споразумом одговарајуће високошколске установе и Владе, на предлог Министарства, може се установити посебан студијски програм за потребе полицијског образовања, у оквиру те високошколске установе.³¹ На сличан начин, споразумом одговарајуће високошколске установе и Универзитета, уз сагласност Владе, може се установити студијски програм за стицање заједничке дипломе.³² Уз све то, Министарство може упутити полицијског службеника на образовање или усавршавање у високошколску установу у земљи или у иностранству, у складу са потребама Министарства.³³

Тако формулисане законске одредбе и одлука Владе о оснивању Универзитета, неспорно су резултат политике управљања људским ресурсима која се може изразити следећим ставом: стручно образовање за потребе полиције реализује се на Универзитету, а може се, по потреби у уз одређене правне претпоставке, реализовати и на осталим високошколским установама. То суштински значи да је Универзитет основан за реализацију специфичних студијских програма по принципу фокусирања на специфичне образовне профиле, односно на задовољавање потреба полиције за тим профилима, који се не могу обезбедити на другим образовним установама.³⁴ На тај начин Влада и Министарство утврђују своје стратешко опредељење у погледу броја, структуре, садржаја и начина реализације студијских програма, пре свега на Универзитету, али и на другим високошколским установама, чиме се задовољавају потребе полицијске организације за специфичним образовним профилима.

Давањем мишљења на студијске програме Универзитета³⁵ и давањем предлога за установљавање посебних студијских програма за потребе полицијског образовања на осталим високошколским установама,³⁶ Министарство има могућност да пресудно утиче на усаглашавање образовних профила на Универзитету са утврђеним радним профилима у Министарству. При томе би усаглашавање образовних и радних профила по хоризонталној димензији требало да буде у функцији стручне специјализације (професионализације) полиције засноване на матичности основних студија, док би њихово усаглашавање по вертикалној – хијерархијској димензији

³⁰ Одлука о оснивању Криминалистичко-полицијског универзитета, „Сл. гласник РС“, бр. 28/2014, т. 7-9; Статут Криминалистичко-полицијског универзитета, 17 бр. 72/4-3-2014, од 04.04.2014. год., чл. 10 и 32.

³¹ Закон о високом образовању, „Службени гласник РС“, бр. 88/2017, чл. 51. ст. 5.

³² Исто, чл. 51. ст. 6.

³³ Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016, чл. 134, ст. 2.

³⁴ Део те политике, ни формално ни фактички, већ више од 15 године није стручно образовање које се, за потребе полиције, реализује на специјализованим средњошколским установама, каква је некада била Средња школа унутрашњих послова. Један од савремених изазова те политике је и потреба за преиспитавањем оправданости укидања и потребе за поновним оснивањем средње полицијске школе.

³⁵ Статут Криминалистичко-полицијског универзитета, 17 број 72/4-3-2014, од 04.04.2014. године, чл. 10.

³⁶ Закон о високом образовању, „Службени гласник РС“, бр. 88/2017, чл. 51. ст. 5 и 6.

требало да буде у функцији каријерног напредовања запослених заснованог, поред осталог, на нивоима студија (основне, мастер, специјалистичке, докторске), независно од њихове матичности (политика каријерног развоја).

На исти начин, Министарство може да утиче и на: 1) избор критеријума за квалитетније разврставање предмета у оквиру студијских програма (обавезни, изборни, општеобразовни, општестручни, уже стручни), 2) усклађивање и повезивање студијских програма Универзитета са одговарајућим програмима обуке у Министарству – тако да се одређени садржаји образовања признају у обуци и садржаји обуке у образовању, као и на 3) иновације студијских програма засноване на искуствима и најбољој пракси полиције, а тиме и на чвршће повезивање теоријске наставе на Универзитету и практичне наставе у организационим јединицама полиције.

Значајан утицајни фактор политике управљања људским ресурсима у полицији на систем полицијског образовања је и *утврђивање броја студената на специјализованим образовним установама* за потребе полицијског образовања и начина финансирања њихових студија. Према одредбама Одлуке Владе о оснивању Универзитета, Влада, на предлог Министарства, одлучује и: 1) о броју студената за упис у прву годину студијских програма Универзитета, који се финансирају из буџета и 2) о средствима за обављање делатности Универзитета која се обезбеђују у буџету Републике у складу са потребама полицијског образовања, а у оквиру средстава Министарства опредељених Законом о буџету.³⁷

Утврђујући и на тај начин своје стратешко опредељење, Влада и Министарство су пред стратешким изазовом да реше једну од актуелних противречности, која се може формулисати питањем: Да ли систем полицијског образовања треба фокусирати на образовање мањег броја елитних кадрова за потребе полиције или на образовање кадрова за потребе полиције и за шире потребе тржишта безбедности?

Последњи, али не и најмање важан елемент садржаја политике управљања људским ресурсима у области полицијског образовања може се формулисати као *усклађивање поступка и критеријума селекције кандидата* за упис на специјализоване образовне установе за потребе полиције са поступком и критеријумима селекције кандидата за запослење у полицији (уписна политика). Пре свега, услови и начин заснивања радног односа, као неспорни елемент политике управљања људским ресурсима у Министарству, утврђени су Законом о полицији.³⁸ Тако је тим законом конкретније утврђено: 1) да поступак и начин спровођења конкурса за заснивање радног односа у Министарству прописује Влада,³⁹ као и 2) да кандидати са високошколских установа који се образују у складу са посебним студијским програмом за потребе Министарства по основу претходно закљученог уговора, могу засновати радни однос у полицији и без конкурса.⁴⁰

Ти елементи политике управљања људским ресурсима у Министарству, суштински подразумевају: 1) да приоритет у запошљавању и привилегију да се у Ми-

³⁷ Одлука о оснивању Криминалистичко-полицијског универзитета, „Сл. гласник РС“, бр. 28/2014, т. 7-9.; Статут Криминалистичко-полицијског универзитета, 17 број 72/4-3-2014, од 04.04.2014. године, чл. 54.

³⁸ Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016, чл. 135-139.

³⁹ Исто, чл. 135, ст. 6.

⁴⁰ Исто, чл. 135, ст. 5.

нистарство запосле без конкурса, имају кандидати који су завршили студије на Универзитету по основу претходно закљученог уговора са Министарством, 2) да је Министарство отворено и за запошљавање кандидата са осталим врстама образовања у складу са својим потребама, као и 3) да је Универзитет отворен и за образовање кандидата за потребе осталих организација, пре свега у јавном и приватном сектору безбедности (политика запошљавања).

Полазећи од тога, представници Министарства у Савету Универзитета имају могућност значајног утицаја на то да се прописима Универзитета утврде услови и начин уписа студената на Универзитет који су усаглашени са условима и начином заснивања редног односа у Министарству. Уз то, они су у прилици да значајно утичу и: 1) на креирање правила студирања, права студената током студија и, посебно, на утврђивање мерила за вредновање квалитета њиховог студирања (просек оцена и/или године студирања) као једног од примарних критеријума њихове селекције приликом заснивања радног односа и каријерног напредовања у Министарству, 2) на усклађивање критеријума и процедуре запошљавања у Министарству студената Универзитета и полазника Центра за основну полицијску обуку и 3) на скраћивање времена трајања конкурсне процедуре и селекције кандидата у поступку њиховог пријема у радни однос, што се посебно односи на трајање безбедносних провера (мотивациона политика).

Циљеви и ефекти политике и улоге субјеката управљања људским ресурсима у области полицијског образовања

Циљ утврђивања и реализовања добре политике управљања људским ресурсима у свакој организацији је да прави људи дођу на одговарајућа радна места и да праве вредности те политике дођу до правог и пуног изражаја. Добром реализацијом добре политике управљања људским ресурсима у области полицијског образовања обезбеђује се: 1) да најбољи кандидати имају приоритет при упису на полицијске образовне установе и при заснивању радног односа у Министарству; 2) да својим квалитетом, студијски програми и правила студирања на полицијским образовним установама, привлаче квалитетне кандидате, мотивишу их на рад и стицање нових знања, подстичу њихову успешност и честитост током студија, као и 3) висок ниво могућности и предвидљивости запослења студената по завршетку студија на полицијским образовним установама.

Остваривање тако формулисаних циљева политике управљања људским ресурсима у области полицијског образовања било би директно у функцији: 1) изградње и одрживог дугорочног развоја ефективног и ефикасног система полицијског образовања, заснованог на квалитету регрутације и селекције кандидата и на квалитету студијских програма и образовног процеса на Универзитету, и 2) у функцији мотивације студената за учење и за постизање виших нивоа исхода њиховог студирања, засноване на усклађености радних профила у полицији и образовних профила који се за потребе полиције обезбеђују на Универзитету, на квалитету студија и на предвидивости запослења и каријерног развоја у полицији.

Њихово остварење било би, посредно, и у функцији: 1) професионализације полицијске организације, засноване на високом нивоу усклађености образовних и радних профила, јасним и строгим критеријумима приступа професији и напредовања у њој; 2) јачања организационих и индивидуалних компетентности и способности, а тиме и успешности полиције (већи учинак и бољи квалитет рада – ефикаснији и ефективнији рад), засноване на квалитету система полицијског образовања, 3) мотивације запослених у полицији за бољи рад и за континуирано учење, засноване на зависности каријерног напредовања и плата од знања и резултата рада, 4) изградње добрих међуљудских односа и добре организационе (професионалне) културе и климе у полицији, и 5) у функцији јачања полицијског интегритета и задовољства грађана полицијским радом (јачање угледа полиције код грађана и поверења грађана у полицију).

Први и најважнији предуслов – претходно питање без чијег решавања није могуће остварити најважније циљеве тако постављене политике управљања људским ресурсима у области полицијског образовања, свакако је виши ниво заступљености образовних профила који се за потребе полиције обезбеђују на Универзитету, у дизајнирању и формализацији радних профила у одговарајућим прописима о систематизацији радних места у Министарству.

Остваривање тако формулисаних циљева и ефеката политике управљања људским ресурсима није, међутим, могуће без јасне поделе одговорности субјеката који ту политику утврђују и субјеката које је реализују. У том смислу, формулисање политика, као и мисије, визије, вредности и стратегије полицијског образовног система, претежна је одговорност његовог оснивача и/или корисника њихових услуга, док су активности – акција којом се те планске одлуке остварују, претежна одговорност система полицијског образовања. Конкретније, као што је већ истакнуто, политику управљања људским ресурсима у области полицијског образовања утврђују Влада и министар унутрашњих послова, у складу са Законом о полицији и Законом о високом образовању, док тако утврђену политику спроводи Универзитет у координацији активности са одговарајућим организационим јединицама Министарства, међу којима су најзначајније Дирекција полиције и Сектор за људске ресурсе (слика 1).

Слика 1 – Координација активности у спровођењу политике управљања људским ресурсима у области полицијског образовања

При томе, Дирекција полиције и Сектор за људске ресурсе претежно учествују у утврђивању краткорочних и дугорочних потреба Министарства за полицијским образовањем, односно за кандидатима са одговарајућим образовним профилима и у обезбеђивању средстава за остваривање тих потреба. Универзитет и Сектор за људске ресурсе претежно учествују у селекцији кандидата, уговарању, реализовању и евалуацији њиховог образовања за потребе полиције, док Дирекција полиције и Универзитет претежно координирају активности у примени знања и вештина које су студенти стекли током студија и у међусобној размени и интеграцији теоријских и практичних знања и искустава. Посебан значај у томе, свакако, има менторски рад са студентима Универзитета током њихове стручне праксе, ако и менторски рад са приправницима током њиховог приправничког стажа у Министарству.

Закључак

Синтезом резултата спроведеног истраживања изведени су одговарајући закључци о кључним елементима садржаја политике управљања људским ресурсима у полицији и о њиховом утицају на систем полицијског образовања, као и о циљевима, ефектима и улогама субјеката те политике у Републици Србији.

Као основни садржаји политике управљања људским ресурсима у полицији у области полицијског образовања, истраживањем су идентификовани и описани: 1) утврђивање радних профила запослених у полицији и потреба полиције за специфичним образовним профилима кандидата који се за потребе полиције обезбеђују на Универзитету, 2) утврђивање потребе за оснивањем и оснивање специјализованих образовних установа за потребе полицијског образовања, 3) утврђивање и реализација студијских програма којима се задовољавају потребе полицијске организације за специфичним образовним профилима, 4) утврђивање броја студената на специјализованим образовним установама за потребе полицијског образовања и начин финансирања њихових студија и 5) усклађивање поступка и критеријума селекције кандидата за упис на специјализоване образовне установе за потребе полиције са поступком и критеријумима селекције кандидата за запослење у полицији.

Полазећи од тога да полиција има интерес да изгради и да развија квалитетан образовни систем који задовољава њене потребе за људима са специфичним знањима и способностима, ти садржаји политике управљања људским ресурсима у полицији, од пресудног су утицаја на квалитет (ефективност и ефикасност) функционисања и на правце развоја система полицијског образовања у будућности. Најзначајнији међу бројним непосредним циљевима и очекиваним ефектима тог утицаја су: 1) висок ниво усклађености радних профила у полицији и образовних профила који се за потребе полиције обезбеђују на Универзитету и 2) висок ниво повезаности система полицијског образовања са политиком запошљавања и каријерног напредовања у полицији.

На вишем нивоу, очекивани циљеви и ефекти таквог утицаја свакако су: 1) виши ниво професионализације полиције заснован на усклађености наведених образовних и радних профила и на строгим критеријумима за приступ професији који укључују и систем лиценцирања и сертификације полицијских службеника за обављање појединих полицијских послова и 2) дугорочно одржив, ефективан и ефикасан систем поли-

цијског образовања, заснован на квалитету студијских програма, образовног процеса, регрутације и селекције кандидата за студенте на Универзитету и на предвидивости њиховог запослења и каријерног развоја у полицији, по завршетку студија.

Надлежност и тежишну одговорност за утврђивање ваљане политике управљања људским ресурсима у области полицијског образовања, свакако, имају Влада и министарства надлежна за унутрашњих послова и за послове образовања. Одговорност за спровођење тако утврђене политике тежишно припада Универзитету и одговарајућим организационим јединицама Министарства, међу којима су најзначајније Дирекција полиције и Сектор за људске ресурсе (слика 1).

Литература

[1] Armstrong, M.: *A handbook of Human Resource Management Practice* (8th edition), Kogan Page, London, 2001.

[2] Закон о високом образовању, „Службени гласник РС“, бр. 88/2017.

[3] Закон о полицији, *Службени гласник РС*, бр. 6/2016.

[4] Закон о полицији и унутрашњим пословима Републике Српске, „Службени гласник РС“, бр. 57/2016.

[5] Јошанов-Врговић, И., Вемич Ђурковић, Ј.: Мерење доприноса менаџмента људских ресурса организационој успешности, *HR конференција: Управљање квалитетом људских ресурса – савремени трендови*, Београд, 23. октобар 2014. године.

[6] Кешетовић, Ж.: *Упоредни преглед модела обуке и школовања полиције*, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2005.

[7] Кулић, Ж., Милошевић, Г.: *Управљање људским и материјалним ресурсима*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.

[8] Кулић, Ж., Милошевић, Г.: Фактори управљања људским потенцијалима, *Култура полиса*, год. 9, бр. 17 (2012).

[9] Noe, R.A., Hollenbeck, J.R., Gerhart, B., Wright, P., M.: *Menadžment ljudskih potencijala*, Zagrebačka škola ekonomije i marketinga, „Mate“, Zagreb, 2006.

[10] Одлука о оснивању Криминалистичко-полицијске академије „Сл. гласник РС“, бр. 58/2006.

[11] Одлука о оснивању Криминалистичко-полицијског универзитета, „Сл. гласник РС“, бр. 28/2014.

[12] Robbins, S. P, Coulter, M, *Menadžment*, Data status, Beograd, 2005.

[13] Статут Криминалистичко-полицијског универзитета, 17 бр. 72/4-3-2014, од 04.04.2014.

[14] Стевановић, О.: *Безбедносни менаџмент*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2016.

[15] *Стратегија развоја људских ресурса у Министарству унутрашњих послова 2014 – 2016*, МУПРС, Београд, 2014.

[16] Субошић, Д.: *Организација и послови полиције*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2017.

[17] Super, D.E, Hall, D.T, *Career Development: Exploration and Planning*. In: Rosenzweig M.R, Porter L.W, *Annual Review of Psychology*, Vol 29, Palo Alto, 1978.

[18] Томсон, Р.: *Вештина руковођења*, Библиотека Маркетинг, Београд, 2000.

ЗАШТИТА ДЕЦЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ХУМАНИТАРНОМ ПРАВУ

Маја Суботин

Универзитет Привредна академија у Новом Саду,
Правном факултету за привреду и правосуђе

Све већи број оружаних сукоба широм света доводи до расељавања људи и повећаног броја жртава оваквих конфликта, од чега, неретко, половину чине деца. Без обзира да ли се деца налазе у средишту оружаних сукоба или у избеглиштву, овакве околности стварају погодно тло за манипулацију децом и искоришћавање од стране појединих оружаних група. Са једне стране деца постају жртве најтежих облика кршења међународног хуманитарног права, док са друге стране, и сама често буду регрутована да оваква дела врше. Посебно је забрињавајуће све чешће искоришћавање деце у терористичким актима различитих терористичких организација, па су овакве околности и чињенице јасан показатељ потребе унапређења заштите деце у међународном хуманитарном праву, а први корак ка томе представља анализа најзначајнијих међународних докумената из ове области.

Кључне речи: *међународно хуманитарно право, заштита деце, оружани сукоби*

Увод

Дететом се сматра лице које није навршило осамнаест година живота, ако се, на основу закона који се односи на дете, пунолетство не стиче раније.¹ Ова лица се налазе у посебном психофизичком стању које захтева другачије приступе у односу на одрасла лица. Појачани су утицаји спољашњих фактора на развој, усмеравање, сазревање и формирање личности детета, те је неопходна подробнија и адекватнија заштита од свих штетних утицаја, како у социјалном, тако и у сваком другом смислу. Када је реч о сукобу, у било ком облику, готово увек деца буду посредне или непосредне жртве. Емотивне последице и трагови који остану урезани у психи детета које је жртва сукоба, могу бити несагледивих размера и утицаја, али

¹ Према Конвенцији Уједињених нација о правима детета, док се у унутрашњем кривичном законодавству Републике Србије под појмом детета сматрају малолетна лица до навршених 14 година живота (Грчка, Турска – 12 година, Француска – 13 година, Аустрија, Бугарска, Мађарска, Немачка – 14 година, Норвешка, Чешка, Финска, Шведска – 15 година, Белгија, Португал, Швајцарска, Украјина – 16 година, Кина – 18 година – више о томе у: Драган Јовашевић, *Малолетничко кривично право*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2011, стр. 40).

и дубоки до непоправљивости. Посттрауматски стрес, депресија, проблеми у социјализацији, успостављању емотивних веза, склоност ка социјално-патолошким појавама, повученост, отуђеност, проблеми у комуникацији, агресивност и друго, само су неки од могућих последица.

Први међународни документи из области међународног кривичног права имали су за циљ да се хуманизују услови ратовања, што је довело до стварања међународног хуманитарног права које као такво представља темељ међународног кривичног права.² Дакле, потреба за заштитом цивила у ратним ситуацијама има далеке корене у историји међународног права, међутим то не сме олако довести до закључка да је у овој области урађено све, или да је урађено довољно, што сурова стварност са подацима о цивилним жртвама свакодневно потврђује. Иако се у области међународног хуманитарног права урадило доста у сфери заштите цивила у оружаним сукобима, пре свега деце, ипак, и даље се дешава да управо деца буду присилно одвођена, мучена, убијана, силована и коришћена за остваривање различитих војних циљева.

Међународно хуманитарно право

Међународно хуманитарно право обухвата правила која штите лица у време оружаних сукоба, а која не учествују, или су престала да учествују у сукобу, као и правила која се тичу ограничавања метода и средстава ратовања, а као такво представља важан део међународног јавног права. Иако се међународно хуманитарно право првобитно делило на две гране – Женевско право или хуманитарно право у ужем смислу које штити припаднике оружаних снага који више не учествују у борбама и цивиле, и Хашко право или ратно право, које нормира права и обавезе зараћених страна током извођења војних операција, односно ограничава начине и методе ратовања, оно се објединило усвајањем Допунских протокола из 1977. године, те се овакво разликовање међународног хуманитарног права напустило. Заштита и помагање жртвама рата као би се њихова патња спречила, или бар смањила, јесте главни циљ међународног хуманитарног права, а у том смислу и посебна заштита деце у оружаним сукобима, као значајно угрожене групе лица са специфичним потребама заштите и помоћи. Дакле, међународно хуманитарно право се бави околностима, односно последицама које произилазе из сукоба, не улазећи у разлоге или законитости избијања сукоба и употребе силе, уређујући само оне облике сукоба који су од хуманитарног значаја. Своје поље примене оно простире на све зараћене стране, без обзира на мотиве, односно разлоге сукоба и суштинску праведност војних циљева.³ Као општи принципи међународног хуманитарног права наводе се принцип разликовања, пре свега у смислу разликовања цивила од бораца, цивилних циљева од војних циљева и сл., затим принцип потребе као средство ограничења војне акције, и принцип забране наношења непотребних патњи. Иако ови принципи нису регулисани неким

² Александар Игњатовић, Митар Кокољ, Александар Б. Ђурић, *Међународно кривично право*, Правни факултет за привреду и правосудје, Нови Сад, 2009, стр. 11.

³ Међународно хуманитарно право – одговори на ваша питања, Документи Међународног комитета Црвеног крста, Министарство спољних послова Републике Србије <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dokumenti/dokumenti-mkck?lang=cyr> (20.10.2017)

посебним извором међународног права, већ се изводе кроз различите уговоре, обичаје и опште правне принципе, они морају одражавати суштину постојећих правила, појашњавају их и усмеравају њихова тумачења.⁴

Када је реч о ситуацијама у којима се примењује међународно хуманитарно право, разликују се два система заштите – у међународном оружаном сукобу и у не међународном оружаном сукобу.

Међународни оружани сукоб

Иако је питање заштите деце у оружаним сукобима једно од оних које се неминувано поставља као примарно, чини се да на самом почетку регулисања ове области првобитно није било урађено много. Почевши од Хашке Конвенције о законима и обичајима рата на копну⁵ где се само начелно гарантују част и права породице, до Опште декларације о правима детета усвојене 1924. године у оквиру Друштва народа која, иако истиче да је човечанство дужно да деци пружи најбоље што поседује, када је реч о оружаним сукобима, само оскудно наводи да ће у случају опасности прво деци бити пружена помоћ.⁶

Женевске конвенције и Допунски протоколи

Женевска конвенција о заштити Грађанских лица за време рата, садржи у деловима који се тичу опште заштите становништва против извесних последица рата, као и правног положаја заштићених лица и поступања према њима, поједине одредбе које се односе на заштиту деце у оружаним сукобима, међутим изостављена су одређена питања, као што је активно учешће деце у оружаним сукобима.⁷ Према заједничком члану 2 Женевских конвенција донетих 12. августа 1949. године, ове конвенције ће се примењивати у случају објављеног рата или сваког другог оружаног сукоба који избије између двеју или више Високих страна уговорница, чак и ако једна од њих није признала ратно стање.⁸ Конвенције се исто тако примењују у свим случајевима окупације целе територије једне Високе стране уговорнице или њеног дела, чак и ако

⁴ Марко Сасоли, Антоан Бувије, *Како право штити у рату?*, Међународни комитет Црвеног крста, Београд, 2003, стр. 75.

⁵ Прилог уз Конвенцију о законима и обичајима рата на копну (IV Хашка конвенција о законима и обичајима рата на копну, Хаг, 18. октобар 1907. год.), у чл. 46 се наводи: „Част и права породице, лични живот и приватна својина, као и верска уверења и обављање верских обреда се морају поштовати.”

⁶ Урош Новаковић, „Развој права детета у међународном праву током XX века”, *Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону”*, Источно Сарајево, 2014, стр. 640.

⁷ Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата од 12.08.1949. године („Службени лист ФНРЈ” бр. 24/1950).

⁸ Женевска конвенција за побољшање положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату од 12. августа 1949. (I Женевска конвенција), Женевска конвенција за побољшање положаја рањеника, болесника и бродоломника оружаних снага на мору (II Женевска конвенција), Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима (III Женевска конвенција), Женевска конвенција о заштити Грађанских лица за време рата (IV Женевска конвенција).

та окупација не наиђе ни на какав војни отпор, као и ако једна од Сила у сукобу није учесник у овим конвенцијама, Силе учеснице у конвенцијама ипак ће остати везане њоме у својим међусобним односима. Оне ће поред тога бити везане конвенцијама према тој Сили, ако та Сила прихвата и примењује њене одредбе.

У оквиру чл. 50 Женевске конвенције о заштити грађанских лица за време рата од 12. августа 1949. године обухваћена је брига и старање од деци, пре свега кроз истакнуту обавезу окупирајуће Силе да олакшава, уз сарадњу домаћих и месних власти, правилан рад установа намењених збрињавању и васпитању деце. Поред овога, она има обавезу и да предузме све потребне мере да се олакша идентификовање деце и уписивање у протокол имена њихових родитеља, али не сме ни у ком случају приступити измени њиховог личног статуса, нити их узимати у формације или организације које су њој потчињене. Окупирајућа сила дужна је да предузме све мере у циљу обезбеђења издржавања и образовања деце која су услед рата остала без родитеља или су одвојена од својих родитеља, уколико домаће установе то нису у стању да учине, и то, по могућству, од стране лица њихове народности, језика и вероисповести, уколико та деца немају неког блиског рођака или пријатеља који би се о њима старао. У овом члану се даље истиче обавеза посебног одељка Бироа за обавештења да предузме све потребне мере ради утврђивања истоветности деце чији је идентитет неизвесан, те у том смислу све податке који се евентуално буду добили о њиховом оцу или мајци, или о другом блиском рођаку, овај одељак има евидентирати, односно забележити. Затим, наводи се да окупирајућа Сила не сме да спречава примену мера погодности усвојених, пре окупације, у корист деце млађе од петнаест година, бременитих жена и мајки са децом млађом од седам година, у погледу хране, лекарске неге и заштите против последица рата. Заштита деце је у одређеном смислу регулисана и кроз члан 82 који се тиче породичног живота, а наводи да за све време трајања интервенције, чланови исте породице, а нарочито родитељи и деца, морају бити окупљени у истом месту интернирања, изузев случајева где би за потребе рада, здравствених разлога или других разлога наведених у Конвенцији, створили потребу привременог одвајања. Интернирана лица могу захтевати да њихова деца, која су остала на слободи без родитељског надзора буду интернирана заједно са њима, а интернирани чланови исте породице имају се у највећој могућој мери сместити у истим просторијама и одвојено од осталих интернираних лица, такође, њима се морају пружити све потребне олакшице за вођење породичног живота.⁹

Недовољно прецизно и уско регулисање појединих области у оквиру Женевских конвенција, али и потреба разграничавања заштите жртава различитих типова оружаних сукоба, односно међународних и не међународних, изнедрило је доношење Допунских протокола 10. јула 1977. године у Женеви.¹⁰ СФРЈ је 26. децембра 1978. усвојила усвојила Закон о ратификацији Допунских протокола уз Женевске конвен-

⁹ Женевске конвенције о заштити жртава рата од 1949, Допунски протоколи од 1977, Југословенски и црвени крст, Београд, 1997, стр. 133, 142.

¹⁰ Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I), Допунски протокол уз Женевске конвенције о заштити жртава не међународних оружаних сукоба (Протокол II), Допунски протокол о усвајању додатног знака распознавања.

ције (Протоколи I и II).¹¹ У преамбули ових Протокола истиче се жеља за миром међу народима, дужност држава за уздржавање од претње или употребе силе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, вера у потребу развијања одредаба и мера којима се штите жртве оружаних сукоба, као и неопходност примене у свим приликама на сва лица која су заштићена овим инструментима, без икакве дискриминације засноване на природи или пореклу оружаног сукоба или на циљу који су стране у сукобу поставиле. Када је реч о заштити деце у међународним оружаним сукобима, у Протоколу I, у оквиру члана 77 наводи се да се према деци има поступати са посебним обзирима и да морају бити заштићена од сваког облика недоличног напада, а стране у сукобу се морају бринути о њима и пружати им сву неопходну помоћ, из којег год разлога да им је потребна.

Иако је похвално што је наглашена потреба поступања према деци са посебним обзирима, као и пружање неопходне помоћи, ипак, не може се занемарити мањкавост у смислу не навођења, односно не прецизирања шта такви поступци обухватају. У овом члану се даље наводи да ће стране у сукобу предузети све могуће мере да деца која нису навршила 15 година не учествују директно у непријатељствима и да ће се оне нарочито уздржавати од њиховог регрутовања у своје оружане снаге. Приликом регрутовања лица која су навршила 15 година живота, али нису навршила 18, стране у сукобу морају настојати да дају приоритет онима који су најстарији. Уколико се ипак као активни учесници у непријатељствима нађу деца млађа од 15 година, а нађу се у власти противничке стране, она ће и даље уживати наведену заштиту, без обзира на то да ли су ратни заробљеници или не. Уколико буду ухапшена, притворена или интернирана из разлога који су у вези са оружаним сукобом, деца ће бити смештена у посебна одељења, која морају бити одвојена од одељења за одрасле, изузев у случајевима када су породице притворене, где се, кад год је то могуће, имају држати на истом месту и бити смештене као породичне заједнице. Допунски Протокол, односно Протокол I, даље наводи да се смртна казна за повреду у вези са оружаним сукобом неће извршавати над лицима која нису навршила 18 година живота у време када је извршена повреда, те је на овај начин заштићен живот деце и у случају њиховог активног учешћа у непријатељствима.¹² У следећем члану, члану 78 овог Протокола, уређени су одређени сегменти који се тичу евакуације деце, па се тако наводи да ниједна страна у сукобу неће предузети евакуацију деце у страну земљу изузев сопствених грађана, осим ако је реч о привременој евакуацији када то захтевају здравствени разлози или разлози лечења деце или, изузев на окупираној територији, из разлога њихове безбедности. Међутим, евакуација деце условљена је писменом сагласношћу родитеља или законског старатеља, уколико се он може пронаћи. Уколико се ова лица не могу пронаћи, за евакуацију ће бити потребна писмена сагласност лица која су по закону или обичају првенствено одговорна за бригу о деци.

¹¹ Закон о ратификацији Допунског протокола уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I) и Допунског протокола уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава не међународних оружаних сукоба (Протокол II) („Службени лист СФРЈ” - Међународни уговори, бр. 16/78).

¹² Допунски протокол (I) уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба („Службени лист СФРЈ” - Међународни уговори, бр. 16/78), чл. 77.

Поред овога, утврђен је надзор Силе заштитнице, уз сагласност заинтересованих страна, односно стране која предузима евакуацију, стране која прима децу и свих страна чији се грађани евакуишу, док све стране у сукобу имају предузети све могуће мере предострожности како би се избегло евентуално угрожавање евакуације. Уколико до евакуације дође, мора се обезбедити васпитање сваком детету, у највећем могућем континуитету, укључујући и његово верско и морално васпитање, онако како родитељи то желе.¹³ У погледу повратка евакуисане деце својим породицама у земљи, установљено је да власти стране која организује евакуацију и, кад је то погодно, власти земље која прима, креирају за свако дете картон са фотографијом, који ће послати Централној агенцији за тражење Међународног комитета Црвеног крста, а у том смислу, Протокол доста детаљно уређује који су то подаци које картон треба да садржи када је то могуће и када не повлачи ризик или штету по само дете.¹⁴

Конвенција Уједињених Нација

Један од докумената који је у великој мери поставио стандарде у области права детета, као и заштите тих права, јесте свакако Конвенција Уједињених Нација о правима детета од 20. новембра 1989. године.¹⁵

Ова Конвенција представља једно од највећих достигнућа из области права детета, с обзиром на то да, пре свега, садржи каталог права детета и даје универзално прихваћену дефиницију детета, а њено усвајање представља значајно остварење у процесу развоја и јачања међународног права о деци. Још један од значајнијих аспеката саме Конвенције јесте то што је први међународни документ који истиче улогу невладиних организација у заштити и уживању права детета, првенствено кроз промоцију и информисање о правима и заштити детета на националном, али и међународном нивоу. Надзорна тела успостављена међународним уговорима, и њихов рад, значајно су допринела прецизирању недовољно јасних одредби или превише опште дефинисаних одредби о одређеним правима детета. Комитет за права детета, који представља надзорно тело установљено Конвенцијом, је управо кроз тринаест Општих коментара усмерио тумачење појединих одредби Конвенције. Иако Општи коментари нису правно обавезујући за државе, кроз њих се државе, стручна лица, али и родитељи и сама деца могу боље информисати, односно, у потпуности разумети утврђена права и начине реализације тих права.¹⁶

Међутим, иако представља један од најзначајнијих докумената у овој области, када је реч о учешћу деце у оружаним сукобима, може се рећи да неоправдано заповстава ово питање, јер у суштини само кроз два члана на одређени начин покушава

¹³ *Ibid*, чл. 78.

¹⁴ Весна Кнежевић-Пређић, Саша Аврам, Жељко Лежаја, *Извори међународног хуманитарног права*, Публикум, Београд, 2007, стр. 226.

¹⁵ Конвенција Уједињених Нација о правима детета од 20.11.1989. године, ступила на снагу 1990. године („Службени лист СФРЈ” - Међународни уговори, бр. 15/90).

¹⁶ Невена Вучковић Шаховић (уред.), *Права детета у међународним документима*, Заштитник грађана, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2011, стр. 8-9. – доступно на: http://www.unicef.rs/files/Publikacije/PDFPrava_detet_u_medjunarodnim_dokumentimaF.pdf (21.10.2017)

умањити или спречити утицај и последице оружаних сукоба на децу. У члану 39 предвиђена је обавеза страна уговорница да подстичу физички и психолошки опоравак и друштвену реинтеграцију детета жртве оружаног сукоба, у условима који подстичу здравље, самопоштовање и достојанство детета, а у члану 38 се наводи да су стране уговорнице у обавези да поштују и обезбеђују поштовање правила међународног хуманитарног права која су за њих обавезујућа у ситуацијама оружаних сукоба, а односе се на дете, а затим да ће стране уговорнице предузети све могуће мере да обезбеде да особе које нису навршиле 15 година директно не учествују у непријатељствима. Оне ће се уздржавати и од регрутовања у своје оружане снаге особа које нису навршиле 15 година. Када је реч о особама које су навршиле 15 година, али нису навршиле 18 година живота, стране уговорнице имају настојати да дају предност онима који су најстарији. Истиче се и обавеза страна уговорница да предузму све могуће мере како би обезбедиле заштиту и бригу о деци која су погођена оружаним сукобима, а све у складу са својим обавезама по међународном хуманитарном праву у смислу заштите цивилног становништва у оружаним сукобима.¹⁷ Дакле, ово у великој мери потврђује стандард у смислу заштите деце, који је већ установљен у претходно поменутом члану 77 Допунског протокола I.

Како је у пракси већ уобичајено, одређени апстрактни изрази, односно појмови, стварају проблеме за саму примену, па је тако и овде израз „све могуће мере“ задио проблеме у одређивању шта тачно спада у те мере и како их без ближег нормативног уређивања прецизно одредити, односно, не истиче у довољној мери обавезност држава да се оваквих мера придржавају. Можда баш мањкавост попут ове, а свакако преуска обухваћеност питања заштите деце у оружаним сукобима у самој Конвенцији, као и сурова реалност која је све више доносила застрашујуће податке о учешћу деце у оружаним сукобима, довела је до доношења Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета, усвојеног од стране Генералне скупштине Уједињених нација 25. маја 2000. године.¹⁸

Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима

Уводећи у значај Факултативног протокола о учешћу деце у оружаним сукобима, државе уговорнице истичу значај, потребу, разлоге и циљеве доношења овог Протокола, те наводе да потврђују општу решеност за унапређење и заштиту права детета, као и потребу специјалне заштите деце и побољшање положаја деце, без разлике. Свесне штетности, распрострањености и дугорочних последица оружаних сукоба на безбедност и развој деце, изричито осуђују коришћење деце за циљеве у ситуацијама оружаних сукоба и директне нападе на објекте који су заштићени међународним правом, пре свега мислећи на места где обично бораве деца, као што су школе и болнице. Државе уговорнице даље у овом Протоколу осуђују

¹⁷ Конвенција Уједињених Нација о правима детета од 20.11.1989. године, ступила на снагу 1990. године, чл. 38, 39 – доступно на: [http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf) (21.10.2017)

¹⁸ Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета („Сл. лист СРЈ” – Међународни уговори, бр. 7/2002).

регрутацију, обучавање и искоришћавање деце у непријатељствима, унутар и изван државних граница, од стране оружаних група које нису оружане снаге државе, и признају одговорност оних који регрутују, обучавају и користе децу у ове сврхе, али и подсећају на обавезу сваке стране у оружаном сукобу да се придржава одредаба међународног хуманитарног права. Како је већ утврђено у оквиру Конвенције о правима детета, па тако и у смислу овог Факултативног протокола, дететом се има сматрати лице које није навршило осамнаест година живота, уколико се по закону које се примењује на дете, пунолетство не стиче раније, те се управо у првим члановима наводи да ће државе уговорнице предузети све могуће мере како би се обезбедило да припадници њихових оружаних снага који још нису навршили 18 година живота не узимају директно учешће у непријатељствима, као и да не подлежу обавезној регрутацији у оружане снаге.¹⁹

Значајна измена у оквиру Факултативног протокола у односу на Конвенцију о правима детета јесте подизање минималне старосне границе за добровољну регрутацију лица у државне оружане снаге, а уколико држава уговорница ипак дозволи добровољну регрутацију у своје оружане снаге лицима млађим од 18 година, неопходно је да као минимум пружи гаранције да је таква регрутација стварно добровољна, да је спроведена уз изричито пристанак родитеља или законских старатеља тих лица, да су та лица у потпуности информисана о обавезама које произилазе из такве своје службе, као и да та лица обезбеде поуздан доказ о својим годинама пре него што буду примљена у државну војну службу.²⁰ Оружане групе које нису оружане снаге државе, не би требало под било којим околностима да регрутују или искоришћавају у непријатељствима лица млађа од 18 година, а државе уговорнице ће предузети све могуће мере да спрече регрутацију и искоришћавање, укључујући усвајање неопходних законских мера да такве поступке забране или квалификују као кривично дело. У том сегменту битно је напоменути Римски статут Међународног кривичног суда, усвојеног 17. јула 1998. године, који одређује као ратни злочин регрутацију или мобилизацију деце која су млађа од 15 година или коришћење деце за активно учешће непријатељствима у међународним и не међународним оружаним сукобима.²¹

Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима није пропустио да упути и на обавезу држава уговорница да предузму све неопходне законске, административне и друге мере како би се обезбедило делотворно спровођење Протокола, као и да принципе и одредбе Протокола учине широко познатим и да их промовишу путем одговарајућих средстава како одраслима, тако и деци. Поред овога, државе уговорнице се и обавезују да обезбеде да лица која су у оквиру њене надлежности регрутована и искоришћавана у непријатељствима, буду демобилисана или на други начин отпуштена из војне службе, као и да, када буде неопходно, таквим

¹⁹ Весна Кнежевић-Предић, Саша Аврам, Жељко Лежаја, *Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета*, Извори међународног хуманитарног права, Публикум, Београд, 2007, стр. 275.

²⁰ у односу на утврђену минималну старосну границу од 15 година живота за добровољну регрутацију у државне оружане снаге - чл. 38 Конвенције о правима детета.

²¹ Римски статут Међународног кривичног суда од 17. јула 1998. године, ступио на снагу 1. јула 2002. године („Сл. лист СРЈ” – Међународни уговори, бр. 5/2001), чл. 8 (xxvi).

лицима пружи сву одговарајућу помоћ за њихов физички и психички опоравак и друштвену реинтеграцију. Са друге стране, Протокол утврђује и сарадњу држава уговорница и пружање помоћи кроз техничку, финансијску и другу сарадњу путем билатералних и мултилатералних програма, као и сарадњу са међународним организацијама.²²

Не међународни оружани сукоб

Већина претходно поменутих међународних докумената своју примену налази како у међународним оружаним сукобима, тако и у не међународним, међутим, специфичности ове две врсте сукоба изнедриле су потребу за засебним регулисањем оређених питања, с тога је важно истаћи који се то међународни документи односе на не међународне оружане сукобе.

Заједнички члан 3 Женевских конвенција, о којима је већ било речи, садржи одредбе које се тичу сукоба који немају међународни карактер, односно, наводи се да у случају оружаног сукоба који нема карактер међународног сукоба и који избије на територији једне од Високих страна уговорница, свака од страна у сукобу биће дужна да према лицима која не учествују непосредно у непријатељствима, подразумевајући и припаднике оружаних снага, према лицима који су положили оружје и према лицима онеспособљеним за борбу услед болести или ране, лишења слободе или из било којег другог узрока, поступа, у свакој прилици, човечно, без икакве неповољне дискриминације засноване на било којем основу као што је раса, боја коже, вера или убеђење, пол, рођење, имовинско стање и др. У том смислу, према лицима онеспособљеним за борбу из наведених разлога, исти члан предвиђа забрану повреда које се наносе животу и телесном интегритету, а нарочито истичући све врсте убиства, сакаћења, свирепости и мучења, затим, узимање талаца, повреде личног достојанства, нарочито увредљивих и понижавајућих поступака, као и изрицање и извршавање казни без претходног суђења од стране редовног установљеног суда и пропраћеног свим судским гаранцијама које цивилизовани народи признају као неопходне. Када је реч о рањеницима и болесницима, исти члан предвиђа да они морају бити прихваћени и неговани, а свака непристрасна хуманитарна организација, као што је Међународни комитет црвеног крста, може понудити своје услуге свим странама у сукобу.²³ Правила која су садржана у овом члану сматрају се обичајним правом, а стране које се налазе у оружаном сукобу не би смеле од ових минималних правила никада да одступе.

Јасно је да један члан није довољан да регулише све специфичности које носи са собом не међународни оружани сукоб, с тога није изненађујуће што је 1977. године усвојен Допунски протокол уз Женевске конвенције о заштити жртава не међународних оружаних сукоба (Протокол II).²⁴ Овај Протокол заправо развија и допуњује члан

²² Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета („Сл. лист СРЈ” – Међународни уговори, бр. 7/2002)

²³ Женевске конвенције од 1949. год. (Женевске конвенције I, II, III и IV), чл. 3

²⁴ Женевске конвенције о заштити жртава рата од 1949, Допунски протоколи од 1977, оп.цит., стр. 245.

3 Женевских конвенција, а примењује се на све оружане сукобе који нису обухваћени чланом 1 Допунског протокола уз Женевске конвенције о заштити жртава међународних оружаных сукоба,²⁵ који се одвијају на територији Високе стране уговорнице између њених оружаных снага и отпадничких оружаных снага или других организованих наоружаних група које, под одговорном командом, врше такву контролу над делом њене територије која им омогућава да воде непрекидне и усмерене војне операције и да примењују овај Протокол. Иако Протокол II даје одређена правила о не међународним оружаным сукобима, јасно је да су она у великој мери непотпунија од правила којима су уређени међународни оружаны сукоби, а начело државног суверенитета свакако отежава систем заштите у унутрашњим сукобима.

У погледу заштите деце и њихових права, Протокол II предвиђа да се деци има пружити нега и помоћ која им је потребна, а посебно истиче обезбеђивање васпитања, укључујући и верско и морално васпитање, придржавајући се, у том смислу, жеља родитеља, или у случају одсутности родитеља, лица која су одговорна за бригу о деци. Затим се наводи да се требају предузети сви одговарајући кораци да би се олакшало поновно окупљање породица које су биле привремено раздвојене, али и да деца која нису навршила 15 година живота неће бити регрутована у оружане снаге или групе, нити ће им се дозволити да учествују у непријатељствима. Међутим, чак и ако деца која нису навршила 15 година живота узму директно учешће у непријатељствима, примењиваће се мере посебне заштите када су заробљена. Осим наведеног, предвиђено је предузимање мера, по потреби и уз сагласност родитеља, односно лица која су одговорна за бригу о деци, у правцу привременог склањања деце из подручја у коме су избила непријатељства у безбедније подручје унутар земље, уз обезбеђену пратњу лица која су одговорна за њихову безбедност и благостање.²⁶

Савет безбедности Уједињених нација је у последњој деценији често покретао питање заштите деце у оружаным сукобима, и у том контексту изразио посебну забринутост за положај деце у оружаным сукобима, пре свега због повећаног броја избеглица и расељених лица, међу којима значајан број чине малолетници, али и за дубоке и далекосежне последице које оружаны сукоб оставља на деци. Поред ефеката које избеглиштво има на сама лица која се у тој ситуацији налазе, са друге стране оно ствара озбиљну претњу по међународни мир и сигурност. Имајући у виду да велики број лица прелази најчешће у суседне земље, тражећи безбедност и заштиту, то може као последицу имати ширење првобитног сукоба, раст напетости и стварање конфликта у односима суседних земаља. Управо ово је истицано као примарно питање у појединим резолуцијама Савета безбедности, али и питање коришћења деце као инструмената ратовања. Деца су, с обзиром на то у којој се животној доби налазе, у посебном психофизичком стању, а уколико се нађу у средишту оружаног сукоба, често се одлучују и на конзумирање алкохола и наркотика, па се на тај начин затекну у једној наизглед безизлазној ситуацији, која неретко доводи и до тога да се одлуче на учествовање у сукобима или вршење злочина. Живот

²⁵ оружаны сукоби у којима се народи боре против колонијалне доминације и стране окупације и против расистичких режима, користећи се правом народа на самоопредељење.

²⁶ Допунски протокол (II) уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава не међународних оружаных сукоба („Службени лист СФРЈ” - Међународни уговори, бр. 16/78), чл. 4, ст. 3.

у ратном окружењу или избегличким камповима, од већ подложних лица за манипулацију, ствара још подложније. Њихова рањивост се експлоатише и доводи до тога да их зараћене стране често регрутују већ у овом малолетничком добу, како би обављали и најокрутније задатке. Деца – војници постају све већи проблем који изнедре оружани сукоби, те је Савет безбедности велику пажњу посветио управо разоружавању, демобилизацији и реинтеграцији деце – војника. Неоспорно је да свакодневно присуство сукоба и насиља у животима деце доводи до тога да се деца навикавају на насиље и постају склона насиљу, што представља озбиљан проблем како у тренутној ситуацији, тако и у очувању мира и безбедности у будућности. Самим тим, неопходно је остварити правилну демобилизацију деце – војника, као и успешну реинтеграцију и ресоцијализацију у нормалан живот, у стању мира.²⁷

Деца у међународном кривичном праву

Специфичност општег појма међународног кривичног дела лежи у његовом заштитном објекту, а ради се о добрима који су општег интереса за целу међународну заједницу.²⁸ Када је реч о вршењу кривичних дела, односно вршењу међународних кривичних дела од стране деце, у већини националних законодавстава сматра се да деца немају пуну индивидуалну аутономију воље и да због тога не могу слободно одлучивати о својим поступцима. У складу са тим, деца су неспособна за криминални умишљај, па тако и изузета од кривичне одговорности. Животно доба, тј. граница година живота до које се одређено лице има сматрати дететом, одређена је унутрашњим прописима сваке државе. У последње време приметне су тенденције снижавања прага за престанак малолетништва, или бар у односу на поједине поступке, међутим овакви поступци се, по правилу, воде пред специјалним судовима.

У Статуту Међународног кривичног суда наводи се изричита ненадлежност за вођење кривичног поступка против лица која су у време извршења кривичног дела нису навршила 18 година живота.²⁹ Међутим, страна уговорница може да изведе пред свој национални суд и лица млађа од 18 година због вршења одређеног међународног кривичног дела, у складу са својим унутрашњим правом, јер се у овом члану суштински само утврђује надлежност, односно ненадлежност суда, те се не може сматрати материјалном одредбом кривичног права.

Као што је већ било поменуто, Статут Међународног кривичног суда у члану 8 као ратни злочин, поред осталог, одређује и свако регрутовање или на било који други начин стављање у војну службу деце млађе од петнаест година старости. Из наведеног произилази закључак да државе, односно оружане снаге које учествују у непријатељствима могу да регрутују децу која имају навршених 15, односно 16 или 17 година живота, а која, ако учествују у вршењу кривичних дела, не могу бити изведена пред Међународни кривични суд, међутим, то не значи да не могу бити изведена пред на-

²⁷ Сандра Фабијанић Гарго, „Заштита дјече у оружаним сукобима у складу са резолуцијама Вијећа сигурности УН-а”, *Зборник Правног факултета Свеучилишта у Загребу*, вол. 58, бр. 3, 2008, стр. 747.

²⁸ Зоран Стојановић, *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2008, стр. 69.

²⁹ Римски статут Међународног кривичног суда, *оп. цит.*, чл. 26.

ционалне судове.³⁰ Иако постоји општа међународна сагласност да млађи од 15 година ни на који начин не би требали да учествују у оружаним сукобима, све више се истиче да би узраст за ову забрану требало подићи на 18 година живота.³¹

Деца и оружани сукоби

Оружани сукоби носе са собом као последицу не само људске жртве и физичка разарања, него и драстично присилно расељавање становништва из сукобом захваћених подручја. Према проценама Канцеларије високог комесара Уједињених нација за избеглице, огроман број људи је истеран или напустио своје домове у покушају бега од сукоба и у потрази за уточиштем, а наводи се број од 65,3 милиона људи широм света, од чега су 21,3 милиона избеглице, а преко половину чине млађи од 18 година. Такође, процењено је да је у 2015. години 98.400 деце поднело захтеве за азил, и то деце без пратње или која су раздвојена од родитеља и породице. Ово представља можда највећи забележени број до сада, те оправдано алармира целу међународну заједницу за предузимање драстичнијих корака у правцу решавања овог питања, а посебно имајући у виду да овакво премештање има критично значајан утицај на децу, јер управо стране у сукобима користе рањивост и услове у којима се налазе расељене популације како би регрутовале децу да учествују у њиховим војним или терористичким активностима, а са друге стране, поједине оружане групе врше отмице, сексуално насиље, трговину децом и склапају принудне бракове јер су деца у оваквим животним ситуацијама „лака мета“.³²

Растујући проблем улоге деце у оружаним сукобима подстакао је Савет безбедности на доношење низа резолуција које ће допринети ефикаснијем остварењу њихове заштите. Велики корак је учињен кроз Резолуцију 1612, којом је установљена Радна група Савета безбедности о деци у оружаним сукобима и дато овлашћење Генералном секретару Уједињених нација да без одлагања започне са спровођењем механизма за праћење и извештавање (*monitoring and reporting mechanism*).³³ Годишњи извештаји Генералног секретара Уједињених нација о утицајима оружаних сукоба на децу, дају информације о тешким кршењима права детета, о активностима у вези са имплементацијом релевантних резолуција Савета безбедности, као и закључке Радне групе Савета безбедности о деци у оружаним сукобима. У овим извештајима се налазе и листе страна које регрутују и користе децу у оружаним сукобима, врше сексуално насиље, убијање или сакаћење деце, изводе нападе на школе или болнице, баве се отмицом деце и врше нападе или претње нападима против заштићених особља.

³⁰ Антонио Касезе, *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005, стр. 267.

³¹ John R.W.D. Jones, Steven Powles, *Међународна кривична пракса*, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2005, стр. 353.

³² Извештај специјалног представника Генералног секретара УН за децу и оружане сукобе A/71/205 – доступно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/234/89/pdf/N1623489.pdf?OpenElement> (23.10.2017)

³³ Резолуција Савета безбедности S/RES/1612 (2005), став 3 и 8 – доступно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement> (23.10.2017)

Последњих неколико година донело је све веће изазове у заштити деце од оружаних сукоба, с обзиром на то да је број и интензитет оружаних сукоба у константном порасту, а учестали су и терористички напади у којима неретко учествују веома млади људи, па и деца. Колективни неуспех у спречавању и окончању оружаних сукоба довео је до повећања појаве тешких кршења хуманитарног права, а у прилог томе говори и последњи извештај Генералног секретара УН о утицајима оружаних сукоба на децу за 2015. годину.³⁴ Дуги и све распрострањенији сукоби су оставили фаталне последице на многобројну децу, а како се у поменутом Извештају наводи, у Сиријској Арапској Републици, односно у Сирији, за пет година сукоб је изазвао смрт више од 250.000 људи, укључујући и више хиљада деце. У 2015. години у Авганистану, забележен је највећи број деце жртава од када су Уједињене нације почеле систематски да документују цивилне жртве 2009. године. Забрињавајућ је и податак о повећању од 50 посто у броју евидентираних прекршаја над децом у Сомалији, у поређењу са 2014. годином, а наводи се да је више стотина деце регрутовано, коришћено, убијено и осакаћено.

Као можда алармантнији пример у Извештају се истиче Јужни Судан, где су деца била жртве свих облика тешких повреда хуманитарног права. Према подацима Уједињених нација, ескалација сукоба у Јемену довела је до петоструког повећања броја деце регрутоване у 2015. години у односу на претходну годину, што је довело до шест пута повећаног броја деце која су убијена и мучена у овом периоду, а у овом правцу је настављено и током почетка 2016. године. Истиче се и повећање броја напада на школе и болнице током 2015. године, што се директно повезује са повећаном употребом експлозивних оружја и ваздушних напада у насељеним подручјима. Са једне стране наоружане групе посебно циљају на ускраћивање приступа образовању девојчицама, са друге стране дешавају се напади на школе и болнице од стране владиних снага, те се препоручује државама чланицама да размотре, тамо где је то потребно, промене у политици, промене војних процедура и закона, како би оствариле заштиту школа и болница.³⁵ Сарадња Уједињених нација и страна које учествују у непријатељствима представља велики изазов, како за само посматрање, односно мониторинг и извештавање, тако и за спречавање жртава.

У Извештају се даље наводи посебна забринутост за отмице деце³⁶ у ситуацијама оружаних сукоба, као и за случајеве сексуалне експлоатације деце и злостављања од стране појединих мировних мисија Уједињених нација и других међународних снага, што представља застрашујућ податак с обзиром на то да се ради управо о онима којима је заштита деце и поверена. Иницијативом Специјалног представника Генералног секретара УН за децу и оружане сукобе и УНИЦЕФ-а 2014. године креирана је посебна кампања под називом „Деца, а не војници” (Children, Not Soldiers)³⁷ која има за циљ постизање глобалног консензуса о неучешћу

³⁴ Извештај Генералног секретара Уједињених нација о деци и оружаним сукобима за 2015. годину – доступан на: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=s/2016/360&referer=/english/&Lang=E (24.10.2017)

³⁵ *Ibid.*

³⁶ У Извештају се наводи да отмице у великом броју и даље врше Ал-Шабаб, Боко Харам, Исламска држава у Ираку, ИСИЛ, Господња Војска Отпора (ЛРА), уз повећање броја отмица у Авганистану и Јужном Судану.

³⁷ Државе обухваћене кампањом су Авганистан, Чад, Демократска Република Конго, Мијанмар, Сомалија, Јужни Судан, Судан и Јемен – више о томе на: <https://childrenandarmedconflict.un.org/children-not-soldiers/> (24.10.2017)

деце у оружаним сукобима, као и добијање међународне подршке која ће допринети спречавању и крајњем сузбијању овакве праксе. Без обзира на поражавајуће податке и проблеме у области заштите деце која су погођена оружаним сукобом, у одређеним сегментима је ипак постигнут напредак. Кампања „Деца, а не војници” наставила је активно и снажно да делује, а поједине владе, УНИЦЕФ и друге заинтересоване стране су исказале спремност за сарадњу и повећање напора за спровођењем акција и планова у правцу заштите деце, а као резултат ових активности у последњих 20 година преко 115.000 деце ослобођено је од регрутације у оквиру оружаних снага различитих сукоба.³⁸

Закључак

Оружани сукоби са собом носе тешке и разарајуће последице за све, а посебно за децу. Утицај и ефекти који се током и након оружаних сукоба испољавају код деце су изразито забрињавајућег карактера и далекосежних утицаја. Међународна заједница је препознала овај проблем, сврстала га међу приоритетне и урадила низ нормативних и других активности у правцу сузбијања тешких кршења хуманитарног права над децом, како у међународним, тако и у не међународним оружаним сукобима. Чињеница је да сувереност сваке државе отежава заштиту деце у не међународним оружаним сукобима, ипак, имајући у виду значај заштите ових лица, јасно је да она нема алтернативу и да се од међународне заједнице очекује само да на овом пољу ради још више, али уз сво уважавање суверенитета и интегритета сваке државе. Неопходно је подизање друштвене свести о опасности потенцијалне регрутације или других облика искоришћавања деце као групе лица подложне манипулацији, односно неопходно је појачати активности у правцу превенције. Потребне су ефикасније активности надлежних у сфери избављања регрутоване деце из службе и успешнији механизми заштите од других облика кршења хуманитарног права над децом, али, неопходно је и посветити адекватну пажњу, услове и помоћ за ресоцијализацију и опоравак деце која су кроз оваква тешка искуства прошла.

Збуњена и уплашена деца затечена у сукобима подлежу регрутацији оружаних група, често несвесна могућих последица, незнајући за шта се уствари боре, а обично мотивисана пласираном идеологијом или идеализовајући лидере, односно вође саме оружане групе, и на тај начин постају најпослушнија, нај оданија војска. Дакле, важно је подићи свест о овом проблему, не само код лица која се старају о деци, већ и код саме деце, како би била упозната са опасностима и могућностима излаза из наизглед безизлазних ситуација које оружани сукоби носе. Обманутост и увереност у исправност онога што чине доприносе да смо све чешће сведоци терористичких самоубилачких напада управо од стране деце. У последње време актуелизовано је питање евентуалног спуштања узрасне границе одговорности у међународном кривичном праву, што подлеже различитим критикама, али и налази

³⁸ Више о томе на: Канцеларија Специјалног представника Генералног секретара за децу и оружане сукобе - https://childrenandarmedconflict.un.org/wp-content/uploads/2016/08/Children-in-Conflict_WEB.pdf (24.10.2017)

основе у сенци многобројних случајева где су деца извршиоци најтежих кривичних дела. Међутим, оно што је свакако евидентно јесте да постоји потреба унапређења свих механизма заштите деце и поштравања санкција за кршење међународног хуманитарног права, како би регрутовање деце за саме стране у оружаним сукобима постало „неисплативо” и на тај начин их одвратило од овакве праксе.

Логично, из свега наведеног произилази да је постизање општег мира у међународној заједници, односно спречавање будућих и смиривање постојећих сукоба, најефикаснији начин за остваривање заштите деце.

Литература

[1] Александар Игњатовић, Митар Кокољ, Александар Б. Ђурић, *Међународно кривично право*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2009.

[2] Антонио Касезе, *Међународно кривично право*, Београдски центар за људска права, Београд, 2005.

[3] Допунски протокол (I) уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба („Службени лист СФРЈ” – Међународни уговори, бр. 16/78).

[4] Допунски протокол (II) уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава не међународних оружаних сукоба („Службени лист СФРЈ” – Међународни уговори, бр. 16/78).

[5] Допунски протокол о усвајању додатног знака распознавања уз Женевске конвенције од 12. августа 1949.

[6] Драган Јовашевић, *Малолетничко кривично право*, Центар за публикације Правног факултета у Нишу, Ниш, 2011.

[7] Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета („Сл. лист СРЈ” – Међународни уговори, бр. 7/2002).

[8] Извештај Генералног секретара Уједињених нација о деци и оружаним сукобима за 2015. годину – доступан на: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=s/2016/360&referer=/english/&Lang=E (24.10.2017)

[9] Извештај специјалног представника Генералног секретара УН за децу и оружане сукобе A/71/205 – доступно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/234/89/pdf/N1623489.pdf?OpenElement> (23.10.2017)

[10] John R.W.D. Jones, Steven Powles, *Међународна кривична пракса*, Фонд за хуманитарно право, Београд, 2005.

[11] Канцеларија Специјалног представника Генералног секретара за децу и оружане сукобе - <https://childrenandarmedconflict.un.org/children-not-soldiers/> (24.10.2017)

[12] Конвенција Уједињених Нација о правима детета од 20.11.1989. године, ступила на снагу 1990. године („Службени лист СФРЈ” - Међународни уговори, бр. 15/90).

[13] Конвенција Уједињених нација о правима детета 1989. [http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima\(1\).pdf](http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima(1).pdf) (21.10.2017)

[14] Марко Сасоли, Антоан Бувије, *Како право штити у рату?*, Међународни комитет Црвеног крста, Београд, 2003.

[15] Међународно хуманитарно право – одговори на ваша питања, Документи Међународног комитета Црвеног крста, Министарство спољних послова Републике Србије <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/dokumenti/dokumenti-mkck?lang=cyr> (20.10.2017)

[16] Невена Вучковић Шаховић (уред.), *Права детета у међународним документима*, Заштитник грађана, Повереник за заштиту равноправности, Београд, 2011, стр. 8-9. – доступно на: http://www.unicef.rs/files/Publikacije/PDFPrava_detet_u_medjunarodnim_dokumentimaF.pdf (21.10.2017)

[17] Резолуција Савета безбедности S/RES/1612 (2005), став 3 и 8 – доступно на: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/439/59/PDF/N0543959.pdf?OpenElement> (23.10.2017)

[18] Римски статут Међународног кривичног суда од 17. јула 1998. године, ступио на снагу 1. јула 2002. године („Сл. лист СРЈ” – Међународни уговори, бр. 5/2001).

[19] Сандра Фабијанић Гарго, „Заштита дјеце у оружаним сукобима у складу са резолуцијама Вијећа сигурности УН-а”, *Зборник Правног факултета Свеучилишта у Загребу*, вол. 58, бр. 3, 2008, стр. 747-778.

[20] Урош Новаковић, „Развој права детета у међународном праву током XX века”, *Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону”*, Источно Сарајево, 2014, стр. 638-649.

[21] Весна Кнежевић-Предић, Саша Аврам, Жељко Лежаја, *Факултативни протокол о учешћу деце у оружаним сукобима уз Конвенцију о правима детета*, Извори међународног хуманитарног права, Публикум, Београд, 2007.

[22] Весна Кнежевић-Предић, Саша Аврам, Жељко Лежаја, *Извори међународног хуманитарног права*, Публикум, Београд, 2007.

[23] Закон о ратификацији Допунског протокола уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба (Протокол I) и Допунског протокола уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава не међународних оружаних сукоба (Протокол II) („Службени лист СФРЈ” – Међународни уговори, бр. 16/78).

[24] Зоран Стојановић, *Међународно кривично право*, Правна књига, Београд, 2008.

[25] *Женевске конвенције о заштити жртава рата од 1949, Допунски протоколи од 1977*, Југословенски црвени крст, Београд, 1997.

[26] Женевска конвенција за побољшање положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату од 12. августа 1949. (I Женевска конвенција).

[27] Женевска конвенција за побољшање положаја рањеника, болесника и бродоломника оружаних снага на мору (II Женевска конвенција).

[28] Женевска конвенција о поступању са ратним заробљеницима (III Женевска конвенција).

[29] Женевска конвенција о заштити грађанских лица за време рата од 12.08.1949. године („Службени лист ФНРЈ” бр. 24/1950).

[30] IV Хашка конвенција о законима и обичајима рата на копну, Хаг, 18. октобар 1907.

СУЗБИЈАЊЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Драган Јовашевић*

Универзитет у Нишу, Правни факултет

На бази преузетих међународних стандарда који су садржани у бројним документима међународних организација универзалног и регионалног карактера (Савет Европе, Европска унија) и Република Србија је доношењем новог кривичног законодавства 2005. године и његовим новелирањем 2009. и 2011. године прописала посебно кривично дело насиље у породици. Предвиђајући кривичну одговорност и кажњивост за најтеже облике насиља међу сродницима на тај начин се и Србија приближила бројним другим правним и друштвеним системима у овом погледу. У раду се анализирају међународни стандарди европских регионалних организација и њихова имплементација у кривичном законодавству Србије са теоријског и практичног аспекта.

Кључне речи: *европски стандарди, Република Србија, закон, насиље у породици, кривично дело, одговорност, казна*

Уводна разматрања

Насиље у породици је од најстаријих времена присутно у људској и друштвеној стварности. Но, свест о потреби кажњавања за оваква противправна и недопуштена понашања је тек новијег датума. Она је, у првом реду, резултат настојања да се на ширем плану, прво у међународној заједници, а потом и у појединим државама, подигне свест о потреби заштите сваког члана породице и свих заједно од свих облика насиља (физичког, психичког, вербалног, сексуалног и др.).

Тако је на нивоу међународне заједнице¹ под окриљем Организације уједињених нација донето више међународних докумената који предвиђају низ мера и препорука у правцу сузбијања и спречавања оваквих недопуштених понашања. Сличне су тенденције присутне и у области међународних стандарда које је институционализовао Савет Европе кроз низ својих докумената. Међу овим документима нарочито се истичу следећи:² 1) Европска конвенција о накнади штете жртвама насилних кривичних дела из 1983. године, 2) Препорука о насиљу у породици Р (85) 4

* Др Драган Јовашевић је редовни професор.

¹ Б. Павишић, Т. Бубаловић, Међународно казнено право, Ријека, 2013. године, стр. 67-74.

² Б. Павишић, Казнено право Вијећа Европе, Загреб, 2006. године, стр. 78-87.

из 1985. године, 3) Препорука о социјалним мерама које се односе на насиље унутар породице Р (90) 2 из 1990. године, 4) Препорука о насиљу над женама у Европи 1450 (2000) из 2000. године, 5) Препорука о насиљу у породици над женама 1582 (2002) из 2002. године, 6) Препорука о заштити жена од насиља Рес (2002) 5 из 2002. године и 7) Препорука о кампањи за борбу против насиља над женама у породици у Европи 1681 (2004) из 2004. године.

Поред тога, Савет Европе је 1998. године усвојио План акције за супротстављање насиљу над женама ЕГ-С-ВЛ (98) који је државама чланицама препоручио више стратегија за борбу против насиља у породици као што су: промене у законодавству (породичном, прекршајном, кривичном и др.) и у области правосуђа, као и других државних органа. Посебно је наглашен значај превенције, едукације, подршке и помоћи жртвама, али се инсистира и на посебним програмима за „насилнике“.³ Парламентарна скупштина Савета Европе је такође на 32. заседању 2004. године усвојила Препоруку 1681 под називом: „Кампања за сузбијање насиља у породици против жена у Европи“. Овим документом се захтева од појединих држава – чланица ове регионалне организације да проблем насиља у породици третирају као „национални политички приоритет и да се њиме баве у ширем политичком контексту уз учешће владе, парламента и цивилног друштва“, те се од појединих држава тражи да предузму ефикасне мере за елиминисање насиља над женама, као и да штите жртве.⁴

На бази наведених докумената, као и посебно Конвенције из Истанбула (2011. године) бројна савремена (породична и казнена) законодавства предвиђају разуђен систем мера за заштиту од насиља у породици, као и кривичну одговорност њихових учинилаца. У Републици Србији је заштита од насиља у породици уређена следећим законика: 1) Породичним законом,⁵ 2) Кривичним закоником⁶ и 3) Законом о спречавању насиља у породици.⁷

Међународни стандарди сузбијања насиља у породици

Међу документима универзалног и регионалног карактера који постављају систем међународних стандарда за спречавање и сузбијање различитих облика и видова насиља у породици посебно се истичу акти Савета Европе као најзначајније европске регионалне организације⁸.

Препорука о насиљу у породици Р (85) 4 из 1985. године полази од појма породице као основне организационе јединице демократског друштва у којој сви њени чланови треба да уживају заштиту од насиља у породици. Само насиље у породици је дефинисано као чињење или нечињење које угрожава живот, физички или

³ Д. Јовашевић, Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010. године, стр. 78-86.

⁴ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Сарајево, 2010. године, стр. 112-119.

⁵ Службени гласник Републике Србије број 18/2005.

⁶ Службени гласник Републике Србије број 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

⁷ Службени гласник Републике Србије број 94/2016.

⁸ Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Ниш, 2011. године, стр. 98-105.

психички интегритет или слободу појединца или озбиљно нарушава развој личности које посебно погађа жене и децу. Стога се државама препоручује да упознају ширу јавност о распрострањености, озбиљности и специфичностима насиља у породици, да промовишу ширење знања о друштвеним и породичним односима, ратом откривању потенцијалних конфликтних ситуација и мирном решавању таквих ситуација унутар породице. Такође се од држава захтева да преиспитају своје законодавство у смислу ограничавања или забране физичког кажњавања деце, да случајеве насиља у породици решавају специјални тимови у полицији, правосуђу и другим службама, те се предлаже разматрање корисности усвајања система кривичне одговорности и кажњавања за кривично дело насиље у породици.

Препорука о социјалним мерама које се односе на насиље унутар породице Р (90) 2 из 1990. године Комитета министара позива државе чланице да предузму или подрже мере генералне и специјалне превенције које се односе на насиље у породици. Мере општег карактера се односе на : реформу система социјалне и здравствене заштите, урбанизацију, рад, културу и образовање како би се смањило „економски и социјални притисак“ на породицу. Но, важније од њих су мере специјално превентивног карактера. Оне се односе на информисање и едукацију грађана о узроцима и раширености насиља, као и о постојању програма помоћи и заштите. При томе се захтева не само примена ових и сличних мера према општој јавности, већ и према органима који се у свакодневном раду баве породицом и њеним проблемима, односно проблемима њених чланова. Те мере се посебно односе на пружање помоћи породицама уопште, а нарочито онима које су „угрожене“, односно којима прети појава насиља у породици. У ове мере спадају : оснивање саветовалишта и „кризних центара“, примена посебних терапијских програма и превенција насиља над децом. При томе се овим Препорукама посебна пажња указује породицама у којима се налазе пасторци, усвојена деца, деца на хранитељству или деца са инвалидитетом.

У Препоруци о насиљу над женама у Европи 1450 (2000) из 2000. године Скупштина Савета Европе указује на пораст различитих облика насиља над женама означавајући ову појаву као кршење основних људских права жена – права на живот, сигурност, достојанство и психички или физички интегритет. Имајући то у виду препоручује се државама чланицама доношење посебних закона којима ће се санкционисати сви облици насиља у породици, уз обезбеђење веће заштите жена од „брачног силовања“. Поред кривичне процедуре, тражи се и примена других флексибилнијих облика приступа правди. Од државних органа који се баве овом проблематиком захтева се увођење посебних образовних програма за раднике у полицији и правосуђу, оснивање склоништа за жене – жртве насиља, спровођење широких акција којима би се код јавности утицало на подизање друштвене свести о неприхватљивости насиља над женама и ширег промовисања равноправности полова.

Препорука о насиљу над женама у породици 1582 (2002) из 2002. године наглашава да насиље у породици треба квалификовати као политички и јавни проблем и кршење људских права жена, те га предвидети као кривично дело. Од држава чланица се захтева да истраже, спрече и казне учиниоце свих кривичних дела насиља у породици, те да обезбеде заштиту жртава овог насиља. Посебно је указано на потребу доношења стратегија за предузимање друштвених мера у локалној заједници у циљу координације и боље сарадње између свих државних органа у борби против насиља у породици.

Интересантна је и садржина *Препоруке за заштиту жена од насиља Res 2002(5)* из 2002. године. Она представља први међународни докуменат који предлаже доношење глобалне стратегије за превенцију насиља и заштиту жртава свих врста родно заснованог насиља, али и насиља у породици. И ова Препорука тражи од појединих држава чланица примену свих раније наведених општих и посебних превентивних мера са циљем искорењавања или бар смањења свих облика насиља над женама, па и насиља у породици. У области кривичног права, захтева се прописивање посебног кривичног дела насиље у породици (посебно физичко и сексуално насиље) којим се угрожава психички и телесни интегритет и слобода члана породице, уз широку примену мера заштите жртава од насиља, продужење рокова застарелости кривичног гоњења или извршења изречених казни за ова дела, примену допунских казни (санкција) уз казну затвора које би се примењивале или паралелно са затворским третманом или после издржане казне (како би се предупредио рецидив).

О ефикасности примене наведених мера у појединим државама чланицама Савета Европе и њиховом доприносу спречавању или сузбијању насиља у породици изјаснила се и *Препорука о кампањи за борбу против насиља над женама у породици у Европи 1681 (2004)* из 2004. године. Она констатује да је, истина, забележен почетни успех у борби против насиља у породици, посебно у делу спровођења информативних и образовних кампања о правима жртава насиља у породици, уз нова законска решења у овој области (породично право, право социјалне заштите, кривично право, прекршајно право и др.) у појединим државама. При томе, ова Препорука истиче мере Комитета министара који се односе на усмеравање паневропске кампање у борби против насиља над женама као што су : измене у националном законодавству, повећање ефикасности полицијске акције и боља заштита жртава насиља у породици (уз примену мера из тзв. „аустријског модела“).

Истамбулска конвенција и спречавање насиља у породици

Најзначајнији акт који представља основу за ефикасну борбу против насиља у породици јесте Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици⁹, која је донета у Истамбулу 11. маја 2011. године¹⁰. Наиме, државе чланице Савета Европе су на министарској конференцији у Истамбулу 11. маја 2011. године усвојиле Конвенцију о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици. У основи ове Конвенције налази се низ међународних докумената раније донетих у оквиру и под окриљем ове регионалне европске организације као што су: 1) Конвенција за заштиту људских права и основних слобода (*ETS* бр. 5, 1950) са допунским протоколима, 2) Европска социјална повеља (*ETS* бр. 35, 1961, која је ревидирана 1996. године, *ETS* бр. 163), 3) Конвенција Савета Европе о борби против трговине људима (*ETS* бр. 197, 2005) и 4) Конвенција Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања (*ETS* бр. 201, 2007).

⁹ Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори број 12/2013.

¹⁰ Д. Јовашевић, В. Икановић, Међународно кривично право, Бања Лука, 2015. године, стр. 89-94.

Поред Конвенција које су обавезујуће снаге, од посебног значаја за ефикасну и квалитетну заштиту (спречавање и сузбијање) свих облика насиља у породици, имају и бројне препоруке Савета министара државама чланицама Савета Европе. То су: 1) Препорука *Rec (2002) 5* о заштити жена од насиља, 2) Препорука *CM/Rec (2007) 17* о стандардима и механизмима родне равноправности и 3) Препорука *CM/Rec (2010) 10* о улози жена и мушкараца у превенцији и разрешењу сукоба и изградњи мира.

Појам и облици насиља у породици

Сви наведени европски стандарди, заправо, се заснивају на осуди свих видова насиља у породици, и посебно насиља над женама у чијој се основи налази вековима усвојена традиционална становишта као што су:¹¹

а) насиље над женама представља манифестацију историјски неједнаких односа моћи између жена и мушкараца, који су потом и довели до доминације и дискриминације над женама од стране мушкараца, као и до спречавања напредовања жена у пуној мери,

б) структурна природа насиља над женама се јавља као родно засновано насиље,

в) насиље над женама представља један од кључних друштвених механизма, којима се жене приморавају да буду у подређеном положају у односу на мушкарце,

г) жене, а посебно девојчице су често изложене тешким облицима насиља попут насиља у породици, сексуалног узнемиравања, силовања, принудног брака, кривичних дела која су извршена у име такозване „части“ и гениталног сакаћења, а што све у крајњој линији представља различите облике и видове испољавања озбиљног кршења људских права жена и девојчица, али и главну препреку за остваривање једнакости између жена и мушкараца,

д) жене и девојчице су изложене већем ризику од родно заснованог насиља од мушкараца и

ђ) насиље у породици погађа жене неравномерно, иако је чињеница да и мушкарци такође могу бити жртве насиља у породици.

Управо препознајући да су деца често жртве насиља у породици, али и сведоци насиља у својој породици (породичној заједници), а у настојању да се створи Европа слободна од насиља над женама и насиља у породици Савет Европе је 2011. године и донео тзв. Инстамбулску конвенцију – Конвенцију о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици са следећим циљевима (члан 1)¹²:

1. заштита жена од свих видова насиља и спречавање, процесуирање и елиминасање насиља над женама и насиља у породици,

2. допринос сузбијању свих облика дискриминације над женама и промоција суштинске једнакости између жена и мушкараца, укључујући и оснаживање жена,

¹¹ Г. Гасми, *Нова Конвенција СЕ о превенцији и борби против насиља над женама и породичног насиља – значај установљења европских правних стандарда*, Страни правни живот, Београд, број 2/2014. године, стр. 37-56.

¹² Г. Ковачек Станић, С. Самарџић, *Новине које доноси Конвенција СЕ о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, број 2/2014. године, стр. 93-115.

3. израда свеобухватног оквира, политика и мера заштите и помоћи свим жртвама насиља над женама и насиља у породици,

4. промоција међународне сарадње у погледу елиминисања насиља над женама и насиља у породици,

5. пружање подршке и помоћи организацијама и органима унутрашњих послова (полицији) у делотворној сарадњи да би се усвојио обухватни приступ елиминисању насиља над женама и насиља у породици и

6. установљавање посебног механизма за праћење у циљу делотворне, ефикасне, квалитетне и законите примене Конвенције од свих држава уговорница.

Конвенција се односи на све видове насиља над женама, укључујући и насиље у породици, које жене погађа несразмерно и то како у доба мира, тако и у доба рата (оружаног сукоба). При томе је сама Конвенција у одредби члана 3. одредила појам насиља и његових појединих облика и видова испољавања.

Тако „насиље над женама“ означава кршење људских права, али и облик дискриминације над женама. Као такав он сва дела родно заснованог насиља која доводе до или могу да доведу до: физичке, сексуалне, психичке, односно, финансијске повреде или патње за жене, обухватајући и претње таквим делима, принуду или произвољно лишавање слободе, било у јавности, било у приватном животу. Као „насиље у породици“ одређује се свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег долази у оквиру породице или домаћинства, односно између бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио исто боравиште са жртвом, док је „родно засновано насиље над женама“ насиље, које је усмерено против жене зато што је жена, односно оно које несразмерно погађа жене (при чему појам „жена“ укључује и девојке – децу узраста испод 18 година живота).

Истамбулска Конвенција има посебан значај за сва национална законодавства држава чланица Савета Европе, као што је и Република Србија, посебно јер инсистира на систему мера опште и специјалне превенције како до насиља у породици или насиља над женама не би уопште дошло или би било смањено на прихватљив минимум. У том смислу државе потписнице Конвенције су у смислу члана 12. преузеле следеће обавезе:¹³

1. да предузму све неопходне мере у промоцији промена друштвених и културних образаца понашања жена и мушкараца с циљем искорењивања предрасуда, обичаја, традиције и других пракси, које се заснивају на идеји инфериорности жена, односно на стереотипним улогама жена и мушкараца,

2. да предузму неопходне законодавне или друге мере у превенцији свих облика насиља у породици или насиља над женама које је извршено од сваког физичког, односно правног лица,

3. да се посебна пажња посвети одговарајућим специфичним потребама лица угрожених одређеним околностима и да се они поставе у средиште људска права свих жртва,

¹³ А. Човић, Значај ратификације Конвенције СЕ о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Страни правни живот, Београд, број 3/2013. године, стр. 279-292.

4. да предузму све неопходне мере у подстицању свих чланова друштва, посебно мушкараца и дечака, да активно доприносе спречавању свих облика насиља у породици или насиља над женама,

5. да се култура, обичаји, религија, традиција или такозвана „част“ не сматрају оправдањем за извршење или толерисање било којег дела насиља и

6. да предузму све неопходне мере у промоцији програма и активности за оснаживање жена.

Стандарди за спречавање насиља у породици

У остваривању Конвенцијом утврђених циљева од стране појединих држава и њихових надлежних органа од посебног је значаја подизање свести грађана (члан 13.). Стога се уговорне стране обавезују да, редовно и на свим нивоима, пропагирају, односно спроводе кампање или програме подизања свести у јавности о различитим манифестацијама свих видова насиља у породици или насиља над женама, њиховим последицама по децу и потребе да се такво насиље спречи у сарадњи са: а) државним институцијама за људска права и телима за равноправност, б) цивилним друштвом и в) невладиним организацијама, посебно женским, кад год је то потребно, а све с циљем подизања свести и разумевања шире јавности.¹⁴

У систему мера превенције од посебног значаја су следеће мере које се односе на:¹⁵

1. Образовање,
2. Превентивна интервенција и програм рада са извршиоцима насиља,
3. Приватни (нејавни) сектор,
4. Средства информисања и
5. Подршка жртвама насиља у породици.

Систем образовања и обуке је стављен на прво место у систему превентивних мера против насиља у породици (члан 14.). Наиме, државе се обавезују да предузму све неопходне кораке за увођење наставног материјала у свим нивоима школског образовања (зависно од узраста) о питањима као што су: а) једнакост жена и мушкараца, б) нестереотипне родне улоге, в) узајамно поштовање, г) ненасилно разрешење сукоба у међуљудским односима, д) родно засновано насиље над женама и њ) право на лични интегритет. Поред формалног образовног процеса, ова начела се морају промовисати и у различитим неформалним образовним установама, као и у спорту, културним и рекреативним установама, те средствима јавног информисања.¹⁶

¹⁴ Г. Гасми, *Нова Конвенција СЕ о превенцији и борби против насиља над женама и породичног насиља – значај установљења европских правних стандарда*, Страни правни живот, Београд, број 2/2014. године, стр. 37-56.

¹⁵ С. Самарџић, *Правни механизми заштите жена од насиља у породици и партнерским односима на ниивоу ЕУ и Србије*, Зборник Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, број 4/2012. године, стр. 423-442.

¹⁶ А. Човић, *Значај ратификације Конвенције СЕ о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици*, Страни правни живот, Београд, број 3/2013. године, стр. 279-292.

У систему образовних мера превенције посебно је истакнут значај обуке стручњака (члан 15). То обухвата напоре да се ојача одговарајућа обуку запослених лица који се у свакодневном раду у различитим институцијама баве жртвама или учиниоцима свих дела насиља у породици, као и насиља над женама са циљем спречавања и откривања таквог насиља, једнакости између жена и мушкараца, потребама и правима жртава, као и о спречавању секундарне виктимизације.

Програми превентивне интервенције и програми за рад са учиниоцима насиља (члан 16) обухватају предузимање неопходних законодавних или других мера за израду или подршку програма, који имају за циљ да учиниоци насиља у породици савладају и усвоје ненасилно понашање у међуљудским односима у циљу спречавања њиховог даљег вршења насиља, као и промене образаца насилног понашања. Овде се посебно истичу мере које служе за израду и подршку програма за рад са сексуалним преступницима, који имају за циљ спречавање понављања вршења истоврсних кривичних дела (специјални поврат).¹⁷

У спречавању различитих облика родно заснованог насиља, значајно је и учешће приватног сектора, али и средстава јавног информисања и комуницирања – мас медија (члан 17). Уз дужно поштовање Уставом прокламоване слободе изражавања и њене независности, државе су обавезне да подстичу приватни сектор, сектор за информационе и комуникационе технологије и средства јавног информисања на учешће у разради и спровођењу политика и успостављања смерница и сопствених регулаторних стандарда за спречавање насиља над женама и веће поштовање њиховог достојанства.

У сарадњи са приватним сектором (удружењима грађана, невладиним организацијама итд.) државе развијају основу за промоцију способности код деце, родитеља и васпитача у раду у информационо-комуникационом окружењу, које омогућава приступ деградирајућем садржају сексуалне или насилне природе, а који може бити штетан.

Заштита и подршка жртвама насиља у породици и насиља над женама (члан 18) представља изузетно значајан сегмент мера секундарне превенције. Стога је и логично што су државе обавезне да предузимају константно неопходне законодавне или друге мере заштите свих жртава од даљег насиља. У складу са домаћим прописима, државе предузимају неопходне законодавне или друге мере и обезбеђују одговарајуће механизме за делотворну сарадњу између свих релевантних државних органа, укључујући судове, јавна тужилаштва, органе унутрашњих послова, локалне и регионалне управе, као и невладине организације и остале релевантне организације и лица у пружању заштите и подршке жртвама и сведоцима свих облика насиља, укључујући и упућивање на опште и специјализоване службе подршке.

Пружање услуга подршке жртвама насиља не сме да зависи од њихове спремности да поднесе пријаву или сведочи против било ког починиоца. Помоћ жртвама насиља обухвата различите мере које омогућују да жртве имају приступ услугама, које омогућавају њихов брз, квалитетан и ефикасан опоравак од насиља као што су услуге: правно и психолошко саветовалиште, финансијска помоћ, становање, образовање, обука и помоћ приликом запошљавања, као и приступ услугама здравствене и социјалне заштите.

¹⁷ С. Самарџић, Правни механизми заштите жена од насиља у породици и партнерским односима на ниџу ЕУ и Србије, Зборник Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, број 4/2012. године, стр. 423-442.

Поред општих мера помоћи и заштите од посебног су значаја и непосредне краткорочне и дугорочне специјализоване услуге подршке за сваку жртву која је била изложена било ком облику насиља. То су: а) сигурне куће у довољном броју и лако доступне за безбедан смештај и да проактивно приступе жртвама насиља, посебно женама и њиховој деци, б) СОС телефони – успостављање нон-стоп (24 сата дневно, седам дана у недељи) бесплатне СОС телефонске линије, која покрива целу земљу, ради давања савета позиваоцима у поверљивој форми или чувајући њихову анонимност у вези свих видова насиља, в) подршка за жртве сексуалног насиља кроз отварање одговарајућих, лако доступних, кризних центара за случајеве силовања, односно центре за жртве сексуалног насиља, који, у довољно великом броју, жртвама обезбеђују: услуге лекарског и лабораторијског прегледа, подршку у случају трауме и саветовање и г) подршка за децу – жртве или сведоке насиља кроз психосоцијално саветовање примерено узрасту деце сведока свих видова насиља.

Од посебног значаја за превенцију свих облика насиља у породици и посебно насиља над женама је предузимање хитних мера заштите (члан 52). Наиме, у ситуацијама када постоји непосредна опасност надлежни државни органи имају овлашћење да издају одређене налоге извршиоцу насиља у породици као што су: 1) да напусти место становања жртве или угроженог лица у довољном временском периоду и 2) да му забране да повреди боравиште, односно ступи у контакт са жртвом или угроженим лицем. Мере забране приласка, односно заштите (из члана 53) треба да буду доступне свим жртвама различитих облика и видова насиља и без непотребних финансијских или административних оптерећења за жртву. Оне се изричу на одређени временски период или док се не измене, односно укину. Издају се на *ex parte* основи са непосредним дејством, те су доступне независно од судских поступака или уз друге судске поступке који се истовремено воде у вези или поводом извршеног дела насиља у породици.

Насиље у породици у праву Републике Србије

Различити облици и видови испољавања насиља у породици су у Републици Србији, иако присутни од најстаријих времена писане правне историје, тек марта 2002. године добили „право грађанства“ као самостално кривично дело приликом новелирања Кривичног закона Републике Србије¹⁸ који је донет давне 1977. године. Том приликом је у члану 118а. КЗ РС прописано кривично дело насиља у породици у основном и тежим, квалификованим облицима.

Потом је Породични закон¹⁹ из 2005. године у члану 197. одредио појам и карактеристике насиља у породици, његове учиниоце и систем мера за његово спречавање и сузбијање.

И коначно, тек је Кривични законик²⁰ из септембра 2005. године одредио појам и карактеристике основног, посебног (које је брисано 2016. године) и тежих облика овог кривичног дела, али и посебно кривично дело – тешко убиство из члана 114. КЗ РС – у облику убиства члана своје породице које је претходно злостављано.

¹⁸ Службени гласник Републике Србије број 10/2002.

¹⁹ Службени гласник Републике Србије број 18/2005.

²⁰ Службени гласник Републике Србије број: 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.

И на крају, новембра 2016. године донет је специјалан Закон о спречавању насиља у породици²¹ који одређује појам насиља у породици, врсте субјеката, начин, мере и поступак примене превентивних („хитних“) мера са спречавање различитих облика и видова испољавања насиља у породици, те прекршаје којима се прописује одговорност за кршење овог закона.

Кривичноправна заштита брака и породице

Кривична дела против брака и породице су у Републици Србији прописана у Кривичном законнику из 2005. године у глави деветнаест, у одредбама чланова 187–197.²² Објект заштите²³ кривичних дела из главе деветнаест је двојако одређен као: 1) брак и 2) породица. То су основне људске и друштвене вредности које чине заједницу живота људи засновану на љубави, осећањима и сродству. Брак је законом уређена заједница живота мушкарца и жене који се закључује на основу слободног пристанка будућих супружника на начин и по поступку који су уређени одредбама Породичног закона. Ово је најужа и најинтимнија заједница из које настаје породица која је повезана крвно, емотивно, интересно и материјално. Породични закон је у члану 4. одредио да ванбрачна заједница представља трајнију заједницу живота жене и мушкарца између којих нема брачних сметњи при чему ванбрачни партнери имају сва права и дужности супружника.

Друштвена улога брака, ванбрачне заједнице и породице је велика и она се огледа у стварању, подизању и васпитању потомства. Стога су односи у њима прецизно уређени Породичним законом који регулише: појам, карактеристике и односе у браку, склапање, дејство и престанак брака, односе родитеља и деце, усвојење, хранитељство, старатељство, издржавање, имовинске односе, заштиту од насиља у породици, лично име и поступак у вези са породичним односима. Поред законског регулисања односа у браку и породици, њима се пружа заштита и путем низа друштвених установа: брачна и породична саветовалишта, центри за социјални рад, фондови за децу заштиту итд. Правом се ипак не могу регулисати, ни заштитити сви односи у браку и породици, јер се ради о најинтимнијој сфери људске личности, о односима супружника који се заснивају на љубави и осећањима. У овој групи кривичних дела, закон предвиђа мањи број дела којима се штити пуноважност и правна ваљаност закључења брака. Знатно је више кривичних дела којима се штити породица, њена друштвена функција и односи родитеља и деце.

Брак као равноправна заједница мушкарца и жене не искључује противправност код појединих понашања којима се ограничава или одузима слобода, повређује право на личну или другу тајну или друго добро које је инкриминисано. Но, постојање брака или сродства може да буде релевантно и у кривичном праву. Тако се чланови брачне, односно ванбрачне заједнице не могу јавити као учиниоци кривичних дела против правосуђа (непријављивање припремања кривичног дела из члана

²¹ Службени гласник Републике Србије број 94/2016. Закон се примењује од 1. јуна 2017. године.

²² Д. Јовашевић, Кривични законик са уводним коментаром, Београд, 2007. године, стр. 17.

²³ Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2014. године, стр. 142.

331. КЗ, непријављивање кривичног дела или учиниоца из члана 332. КЗ и помоћ учиниоцу после извршеног кривичног дела из члана 333. КЗ), док се код кривичних дела против имовине (крађа из члана 203. КЗ, тешка крађа из члана 204. КЗ, превара из члана 208. КЗ, неовлашћено коришћење туђег возила из члана 213. КЗС, злоупотреба поверења из члана 216. КЗ и прикривање из члана 221. КЗ) која су учињена између блиских сродника (тзв. породична кривична дела) гоњење предузима по приватној тужби оштећеног, а не по службеној дужности.

Већи број ових кривичних дела има бланкетни карактер што значи да је за употребу и разумевање садржине њиховог бића потребно користити одредбе Породичног закона будући да се радња извршења састоји у поступању противно његовим одредбама. За извршење ових кривичних дела потребан је умишљај. Већи број ових кривичних дела има карактер *delicta propria*, јер могу бити извршена само од стране одређених лица, лица са посебним личним својством или односом. У оквиру кривичних дела против брака и породице по свом значају, природи, карактеристикама и специфичностима издваја се насиље у породици. Ово кривично дело је данас прописано у члану 194. КЗ.²⁴

Насиље у породици у Породичном закону

Поред овако одређеног насиља у породици у смислу одредби кривичног права, и породично право у члану 197. Породичног закона²⁵ из фебруара 2005. године одређује појам и обележја насиља у породици. Према овом, законском решењу насиље у породици је свако понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Тако насиље у породици нарочито представљају следеће радње: 1) наношење или покушај наношења телесне повреде, 2) изазивање страха претњом убиства или наношењем телесне повреде члану породице или њему блиском лицу, 3) присиљавање на сексуални однос, 4) навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило четрнаест година живота или немоћним лицем, 5) ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима и 6) вређање као и свако друго дрско, безобзирно или злонамерно понашање.

У члану 198. Породични закон предвиђа посебне мере којима се привремено забрањује или ограничава одржавање личних односа са другим чланом породице. То су мере превентивног карактера које треба да спрече да уопште дође до насиља у породици као кривичног дела. Ове мере могу да трају најдуже годину дана. Кршењем ових мера члан породичног домаћинства може да изврши посебан облик кривичног дела насиља у породици из члана 194. КЗ. За ово је кривично дело прописано од септембра 2009. године казна затвора од три месеца до три године и новчана казна кумулативно (при чему је Кривични законик за ово дело у периоду од јануара 2006. до септембра 2009. године за ово дело прописивао блажу казну и то новчану казну или казну затвора до шест месеци).

²⁴ Д. Јовашевић, Коментар Кривичног закона Републике Србије са судском праксом, ибид, стр. 220.

²⁵ Службени гласник Републике Србије број 18/2005.

Према одредбама Породичног закона²⁶ мере заштите из члана 198. могу бити следеће: 1) издавање налога за исељење из породичног стана или куће без обзира на право својине односно закупа непокретности, 2) издавање налога за уселење у породични стан или кућу без обзира на право својине или закупа непокретности, 3) забрана приближавања члану породице на одређеној удаљености, 4) забрана приступа у простор око места становања или места рада члана породице и 5) забрана даљег узнемиравања члана породице.

Насилје у породици у Кривичном законнику

У Кривичном законнику Републике Србије из 2005. године који се примењује од 1. јануара 2006. године у групи кривичних дела против брака и породице, у глави 19, предвиђено је у члану 194. кривично дело насилје у породици. После новеле Кривичног законика из 2009, односно 2016. године ово кривично дело има следећу садржину, облике испољавања и карактеристике који су уподобљени прихваћеним међународним стандардима у овој области. У највећој мери ово кривично дело је по својим обележјима слично инкриминацији из члана 118а. КЗ, сем што су овај пут прописане знатно строжије казне за учиниоце таквог дела. Такође, поред овог законског појма, насилје у породици одређује и Породични закон, при чему се ова два појма разликују у погледу: 1) радње извршења и 2) својства учиниоца, односно пасивног субјекта (жртве).

Само кривично дело насилје у породици се састоји у примени насиља, претњи да ће се напасти на живот или тело, дрском или у безобзирном понашању чиме се угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице.²⁷ Поред овако одређеног појма насиља у породици у смислу одредби кривичног права, и породично право, као што је речено, у члану 197. Породичног закона одређује појам и обележја насиља у породици. Објект заштите код кривичног дела насилје у породици је телесни и душевни интегритет и достојанство личности члана породице. Ово је посебни, специјални облик кривичног дела угрожавања сигурности.²⁸

Радња извршења је, према слову закона, изражена употребом трајног глаголског облика што значи да дело постоји без обзира да ли је делатност чињења предузета једном или више пута према истом пасивном субјекту, при чему број поновљених радњи може бити од значаја за одмеравање казне учиниоцу. Радња извршења се према слову закона састоји из више алтернативно предвиђених делатности.²⁹ То су: 1) примена насиља, 2) претња да ће се напасти на живот или тело и 3) дрско или безобзирно понашање. Насилје³⁰ је свака делатност којом се непосредно, блиско и стварно угрожава телесни и душевни интегритет пасивног субјекта. То је радња којом се проузрокује опасност од наступања телесне повреде. Она може бити

²⁶ Породични закон, Београд, 2005. године, стр. 92-93.

²⁷ Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, Београд, 2016. године, стр. 147.

²⁸ М. Бабић, И. Марковић, Кривично право, Посебни део, Бања Лука, 2008. године, стр. 150-152.

²⁹ М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, Кривично право, Београд, 2010. године, стр. 168.

³⁰ И. Симић, М. Петровић, Кривични закон Републике Србије, Практична примена, Београд, 2002. године, стр. 117.

предузета различитим делатностима, на различите начине и различитим средствима. Претња је стављање у изглед (најава) да ће се непосредно напасти на живот или телесни интегритет. Овде се ради о квалификованој претњи – стављањем у изглед наносења последице смрти или телесне повреде. Претња мора бити непосредна, стварна, могућа, озбиљна и неотклоњива. Дрско или безобзирно понашање је свако понашање којим се грубо, вулгарно, непристојно понаша према другом лицу.³¹

За постојање дела је битно да се радња предузима према одређеном пасивном субјекту – члану своје породице.³² Као члан породице у смислу Породичног закона (члан 197. став 3.) сматрају се: 1) супружник или бивши супружник, 2) деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство, 3) лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству, 4) ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери³³ и 5) лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

На нешто другачији начин Кривични законик у члану 112. став 28. одређује чланове породице који могу бити пасивни субјект у смислу овог кривичног дела. Према том законском решењу као чланови породице сматрају се: 1) супружници и њихова деца, 2) преци супружника у правој линији крвног порекла, 3) ванбрачни партнери и њихова деца, 4) усвојилац и усвојеник, 5) хранилац и храњеник, 6) браћа и сестре, њихови супружници и деца, 7) бивши супружници и њихова деца, 8) родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству и 9) лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

Последица кривичног дела се јавља у виду конкретне опасности – угрожавања спокојства (изазивање страха у смислу угрожавања осећања личне сигурности), телесног интегритета или душевног стања. Извршилац дела може бити само члан породице пасивног субјекта, а у погледу кривице потребан је умишљај. За основни облик овог кривичног дела је прописана казна затвора од три месеца до три године.³⁴

Посебан облик кривичног дела насиље у породици из члана 194. став 5. КЗ чини лице које прекрши мере заштите од насиља у породици које му је суд одредио

³¹ Ово кривично дело постоји у следећим случајевима из судске праксе: када је оптужени у више наврата своје осмомесечно дете које је плакало тукао и тако му нанео преломе костију лобање са оштећењем по живот важних можданих функција (пресуда Врховног суда Србије Кж. 1572/2003); када је при повређивању телесног интегритета члана породице окривљени користио средство које је подобно да се тело тешко повреди када је својој ванбрачној супрузи у вагину гурао пивску флашу и пластичну флашу од шампона (пресуда Округног суда у Београду Кж. 2752/2003); када окривљени у стану својих родитеља грубо одгурне своју мајку а затим упути озбиљну претњу родитељима да ће их побити ако му не дају новац који је од њих тражио (пресуда Округног суда у Чачку Кж. 313/2004); прекомерно и брутално кажњавање деце не предстља васпитање деце већ насиље у породици (пресуда Округног суда у Београду Кж. 2049/2004).

³² Н. Мрвић Петровић, Кривично право, Београд, 2005. године, стр. 285-287.

³³ Под чланом породице подразумева се и ванбрачна супруга учиниоца при чему је битно за постојање дела да се радило о заједници живота која је фактички заснована (пресуда Округног суда у Београду Кж. 2751/2001).

³⁴ До новеле Кривичног законика из септембра 2009. године за основни облик овог кривичног дела је била прописана новчана казна или казна затвора до једне године, када је дошло до заштрављања казне репресије према учиниоцима ових кривичних дела.

на основу закона којим се уређују породични односи. Против члана породице суд може одредити једну или више мера заштите од насиља сходно члану 198. Породичног закона којима се привремено забрањује или ограничава одржавање личних односа са другим чланом породице. Ове мере могу да трају најдуже годину дана. За ово је дело прописана од септембра 2009. године казна затвора од три месеца до три године и новчана казна кумулативно (при чему је Кривични законик за ово дело у периоду од јануара 2006. до септембра 2009. године за ово дело прописивао блажу казну и то новчану казну или казну затвора до шест месеци).

Кривично дело насиље у породици из члана 194. КЗ има три тежа, квалификована облика испољавања за која закон прописује строже кажњавање.³⁵

Први тежи облик дела за који је прописана казна затвора од шест месеци до пет година (што значи да је и покушај овог кривичног дела кажњив због висине запрећене казне) постоји ако је учинилац при предузимању радње извршења основног дела користио оружје, опасно оруђе или друго средство које је подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши. Оружје је средство чија је основна намена напад или одбрана. Може бити хладно или ватрено. Оружје је средство чија је основна намена обављање каквог друштвено корисног посла или рада, али које се може употребити за напад или одбрану: секира, нож, виле. Друго средство може бити производ природе: камен, дрво или производ људског рада: флаша, пепељара које је по својој природи и карактеристикама подобно да тело другог лица тешко повреди или да здравље тешко наруши.

Други тежи облик дела³⁶ насиље у породици за који је прописана казна затвора од две до десет година (а раније до септембра 2009. године казна затвора од једне до осам година) постоји у два случаја: 1) када је услед предузете радње извршења основног или првог тежег облика наступила тешка телесна повреда (у било ком облику) или тешко нарушавање здравља члана породице или 2) ако је дело учињено према малолетнику, дакле лицу узраста до осамнаест година живота. Код овог облика дела обим и интензитет проузроковане теже последице (која мора бити у узрочно последичној вези са предузетом радњом извршења) и узраст пасивног субјекта представљају квалификаторне околности за које закон прописује строже кажњавање.

И најтежи облик кривичног дела³⁷ из члана 194. став 4. КЗ постоји ако је услед предузете радње извршења наступила смрт члана породице. Смрт мора бити резултат радње извршења (употребљеног средства или начина предузете радње) и мора бити обухваћена нехатом учиниоца. За ово је дело прописана казна затвора од три до петнаест (а раније до дванаест) година.

Тешко убиство члана своје породице

Поред насиља у породици које може бити квалификовано нехатно проузрокованом смрћу члана своје породице услед предузетог акта насиља, ново кривично законодавство Србије познаје још један облик убиства при насиљу у породици. То је

³⁵ И. Симић, А. Трешњев. Кривични законик са краћим коментаром, Београд, 2010. године, стр. 142.

³⁶ М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, Кривично право, оп. цит. стр. 169.

³⁷ Н. Мрвић Петровић, Кривично право, оп. цит. стр. 287.

тешко убиство предвиђено у члану 114. став 10. КЗ као убиство члана своје породице³⁸ које је претходно злостављано. За ово најтеже кривично дело у нашем правном систему прописана је казна затвора најмање десет година или казна затвора од тридесет до четрдесет година.³⁹ Убиство члана своје породице којег је извршилац претходно злостављао је повезано са насиљем у породици које представља самосталну инкриминацију из члана 194. КЗ. Тако овај облик тешког убиства карактеришу следеће квалификаторне околности:⁴⁰

1) својство жртве – члан породице учиниоца. Дакле, и извршилац (активни субјект) и жртва (пасивни субјект) припадају истој породици. То значи да се овде ради о лицима која се налазе у блиском сродству. Ово кривично дело постоји ако је жртва лице које има својство детета. При томе појам члана породице треба узети у ширем смислу. Појам члана породице у смислу овог кривичног дела одређују два законска прописа, додуше на различит начин.

Према члану 112. став 28. КЗ чланом породице се сматрају следећа лица: 1) супружници и њихова деца, преци супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик, 2) браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника ако живе у заједничком домаћинству и 3) лица која имају заједничко дете или дете на путу да буде рођено иако никада нису живели у истом породичном домаћинству. На нешто другачији начин члан 197. став 3. Породичног закона⁴¹ одређује чланове породице. Битно је за постојање овог облика тешког убиства да сва наведена лица – у смислу овог кривичног дела – дете и извршилац – чине скупа једну породицу⁴² и

2) члан породице који је убијен треба да је претходно дуже или краће време злостављан од стране извршиоца. Злостављање⁴³ је делатност којом извршилац другом лицу – детету као члану породице – психичким или физичким делатностима наноси непотребне, прекомерне патње и болове већег или мањег интензитета, при чему не сме доћи до наступања лаке телесне повреде. Ради се о нечовечном поступању према другом лицу – детету којом приликом му се наносе физичке или психичке патње, као и деловању на његов физички (телесни или психички) интегритет (као што је шамарање, вучење за косу, уши или нос). То су делатности којима се повређује или угрожава људско достојанство детета од стране члана породице које га после злостављања у дужем или краћем временском трајању и различитог интензитета на крају лишава живота са умишљајем. Дужина трајања времена злостављања је без значаја за постојање дела. То је фактичко питање које судско веће решава у сваком конкретном случају.⁴⁴

³⁸ М. Бабић, И. Марковић, Кривично право, Посебни део, оп. цит. стр. 152.

³⁹ И. Симић, А. Трешњев, Кривични законик са краћим коментаром, оп. цит, стр. 99-100.

⁴⁰ Д. Јовашевић, Кривично право, Посебни део, оп. цит, стр. 28.

⁴¹ Службени гласник Републике Србије број 18/2005.

⁴² М. Кокољ, Д. Јовашевић, Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део, Бијељина, 2012. године, стр. 294.

⁴³ Љ. Лазаревић, Б. Вучковић, В. Вучковић, Коментар Кривичног законика Црне Горе, Цетиње, 2004. године, стр. 439.

⁴⁴ V. Gjurgij, D. Jovaseviq, E Drejta penale, Kapitina e vecante, Beograd, 2011. godine, str. 16.

Овде се, дакле, ради о својству пасивног субјекта који је дете као члан породице извршиоца кривичног дела убиства (као квалификаторној околности) кога је он претходно вишекратно злостављао (наношењем физичког или психичког бола, патње, нелагодности), односно према коме је учинилац убиства претходно, у дужем или краћем временском периоду, предузимао различите акте насиља у породици.

Закључак

На бази усвојених међународних стандарда садржаних у актима Организације уједињених нација, и посебно Савета Европе, и Република Србија је у новијем кривичном законодавству на посебан начин прописала кривичну одговорност и кажњивост за кривично дело насиља у породици. Ради се о новом кривичном делу у нашем законодавству, иако је ова појава ранијег датума, присутна дуго у нашој друштвеној стварности.

Наиме, марта 2002. године изменама и допунама Кривичног закона Републике Србије у члану 118а. прописано је кривично дело насиља у породици, са строгим казнама за његове извршиоце. Нешто касније, и Породичним законом из 2005. године, између осталог, прописано је насиље у породици у члану 197. Том приликом су прецизно наведене и радње извршења овог дела, као и посебне мере које треба да предупреду оваква насилна понашања.

На другачији, али и потпунији начин је насиље у породици прописано као кривично дело у члану 194. Кривичног законика из 2005. године. Само кривично дело насиље у породици се састоји у примени насиља, претњи да ће се напасти на живот или тело, дрском или у безобзирном понашању чиме се угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице. Ово кривично дело посред основног облика има и посебни и три тежа облика.

Посебни облик кривичног дела насиља у породици је везан за дефинисање насиља у породици у Породичном закону и мерама за његово спречавање. Наиме, ово се кривично дело састоји у кршењу постављених обавеза, односно изречених мера неком од чланова породице. Поред тога, насиље у породици има и три тежа, квалификована облика испољавања за која је прописана казна чак и до петнаест година затвора за најтежи облик дела ако је услед предузете радње извршења наступила смрт члана породице из нехата (непажње).

Поред насиља у породици, ново кривично законодавство Републике Србије у члану 114. став 10. предвиђа и посебан облик тешког убиства за који је прописана казна затвора чак до четрдесет година. Ово дело постоји ако је са умишљајем проузрокована смрт члана своје породице којег је учинилац претходно дуже или краће време, психички или физички теже злостављао.

Литература

- [1] Бабић, М., Марковић, И., Кривично право, Посебни део, Бања Лука, 2008.
- [2] Гасми, Г., Нова Конвенција СЕ о превенцији и борби против насиља над женама и породичног насиља – значај установљења европских правних стандарда, Страни правни живот, Београд, број 2/2014.
- [3] Gjurgij, V., Jovaseviq, D., E Drejta penale, Kaptina e vecante, Beograd, 2011.

- [4] Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ., Кривично право, Београд, 2010.
- [5] Јовашевић, Д., Кривични законик са уводним коментаром, Београд, 2007.
- [6] Јовашевић, Д., Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010.
- [7] Јовашевић, Д., Међународно кривично право, Ниш, 2011.
- [8] Јовашевић, Д., Кривично право, Посебни део, Београд, 2014.
- [9] Јовашевић, Д., Икановић, В., Међународно кривично право, Бања Лука, 2015.
- [10] Ковачек Станић, Г., Самарџић, С., Новине које доноси Конвенција СЕ о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Зборник Правног факултета у Новом Саду, број 2/2014, Нови Сад 2014.
- [11] Кокољ, М., Јовашевић, Д., Кривично право Републике Српске, Општи и посебни део, Бијељина, 2012.
- [12] Лазаревић, Љ., Вучковић, Б., Вучковић, В., Коментар Кривичног законика Црне Горе, Цетиње, 2004.
- [13] Мрвић Петровић, Н., Кривично право, Београд, 2005.
- [14] Павишић, Б., Казнено право Вијећа Европе, Загреб, 2006.
- [15] Павишић, Б., Бубаловић, Т., Међународно казнено право, Ријека, 2013.
- [16] Петровић, Б., Јовашевић, Д., Међународно кривично право, Сарајево, 2010.
- [17] Породични закон, Београд, 2005.
- [18] Самарџић, С., Правни механизми заштите жена од насиља у породици и партнерским односима на нивоу ЕУ и Србије, Зборник Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад, број 4/2012.
- [19] Симић, И., Петровић, М., Кривични закон Републике Србије, Практична примена, Београд, 2002.
- [20] Симић, И., Трешњев, А., Кривични законик са краћим коментаром, Београд, 2010.
- [21] Човић, А., Значај ратификације Конвенције СЕ о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици., Страни правни живот, Београд, број 3/2013.
- [22] Службени гласник Републике Србије број 10/2002.
- [23] Службени гласник Републике Србије број 18/2005.
- [24] Службени гласник Републике Србије број: 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016.
- [25] Службени гласник Републике Србије број 94/2016.
- [26] Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори број 12/2013.

ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ И НАЦИОНАЛНА САМОДОВОЉНОСТ ОДБРАМБЕНЕ ИНДУСТРИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Владо Радић и Никола Радић
Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд

Одбрамбена индустрија Републике Србије представља респектабилан национални капацитет чија развојна улога је двојака: трајно повећање извоза и обезбеђење неопходне националне самодовољности за потребе система одбране. У последње две-три деценије одбрамбена индустрија Србије прошла је кроз периоде великих искушења, али је показала изузетну виталност и опстала у промењеним условима, како на домаћем, тако и на светском тржишту. Поред тога, ова грана индустрије има потенцијал да се развија високом стопом раста, што се заснива на вишедеценијској традицији и искуству у производњи средстава наоружања и војне опреме, високом квалитету производа, ценовној конкурентности, специфичним знањима и великом интересовању страних купаца. Извозна стратегија заснива се на препознатљивој производњи, успешно реализованим извозним пројектима и аранжманима широм света, као и успостављању прекинутих веза са купцима. Према оствареним позитивним извозним резултатима, који се побољшавају од 2012. године, мења се и положај и стање одбрамбене индустрије Србије. С тим у вези, Влада Републике Србије је, у договору са министарствима одбране, привреде и финансија, одобрила инвестиције у износу већем од 150 милиона евра за реконструкцију, модернизацију и повећање постојећих капацитета и набавку неопходних машина и опреме до 2020. године. То ће допринети запошљавању нових радника, повећању обима производње и остварењу визије извоза наоружања и опреме у износу од милијарду евра.

Кључне речи: *одбрамбена индустрија, национална самодовољност, наоружање и војна опрема, квалитет, конкурентност, извоз, инвестиције*

Увод

Када је реч о одбрамбеној индустрији (индустрији наоружања, наменској, војној индустрији), њен развој или остварени резултати, углавном су обавијени велом тајне, будући да је реч о пословима који нису увек потпуно транспарентни, па код људи који нису директно укључени, информисани или не познају релације у

тој сфери, изазивају одређене сумње. Међутим, последњу деценију ситуација се мења у правцу веће транспарентности и доступности података који карактеришу ову важну грану индустрије сваке земље. Када се, на пример, јавно саопшти да је Саудијска Арабија склопила уговоре о испоруци најсавременијег наоружања са Сједињеним Државама у вредности већој од 350 милијарди долара или када се каже да су земље Блиског и Средњег истока највећи увозници наоружања и војне опреме, то се у јавности доживљава као велики успех америчких мултинационалних компанија, њихових председника који увелико лобирају за потписивање уговора или говори о важности и значају индустрије наоружања. Када се, с друге стране, каже да је индустрија наоружања Руске Федерације на одређеним тржиштима или земљама понаособ остварила извоз који је релативно мањи од америчког, али значајан у новчаном еквиваленту, одмах се поставља питање ривалитета ових и осталих земаља које извозе своје наоружање на све континенте. Коначно, када се каже да је одбрамбена индустрија Србије у последњих неколико година остварила завидне резултате у извозним пословима милионских вредности у доларском или евро еквиваленту, то се код нас доживљава на другачији начин. Прво, указује се да је то индустрија која нема перспективу, која је оптерећена великим дуговањима и нерешеним социјалним питањима, да је застарела и да се у њеним објектима често дешавају несрећни догађаји са тешким повредама и смртним исходима. Друго, често се поставља питање: да ли је Србији потребна индустрија наоружања? Дакле, угао посматрања није исти, па ни претпоставке и закључци нису исти.

У литератури доступној ширем научноистраживачком аудиторiju нема много радова који анализирају стање и тенденције развоја индустрије наоружања неке земље. Чак и пре краја хладног рата индустрија наоружања у земљама у развоју није се детаљно проучавала. Као и данас, „у тренду“ је било проучавање војних трошкова и њиховог утицаја на економски развој и раст, пре него индустрије наоружања у целини. Део објашњења је у томе да су подаци о војним трошковима и економском расту лако доступни и могу се статистички анализирати и обрађивати. Насупрот томе, детаљне студије случаја у индустрији наоружања захтевају дужи рад на терену (у конкретним компанијама), у којима из очигледних разлога има много тога да се сакрије.

Подаци о производњи наоружања у службеним статистикама не приказују се издвојено, засебно, већ кроз неколико индустријских сектора, као што су ваздухопловство и свемирска технологија, бродоградња, хемијска индустрија, моторна возила и транспортна средства, електроника и електротехника и наоружање и муниција. Због тога су подаци о производњи наоружања засновани на разним истраживањима која спроводе владе, индустријска удружења или истраживачке институције. То су углавном националне или међународне агрегације података које пријављују појединачне земље (компаније).

Неке компаније (углавном највеће и најпознатије у свету) пружају детаљне информације у годишњим или тромесечним извештајима, док друге не праве посебну статистику о војној производњи или чувају податке у тајности. И самим компанијама често је тешко да идентификују одвојене приходе, профит и запосленост у сегменту војне делатности, због чињенице да већина компанија за производњу наоружања производи и за цивилно тржиште, а ресурсе користе цивилни и војни производни процеси.

Будући да постоје међународне организације и институције које се баве проучавањем мира, безбедности, издвајања за војни буџет, извоза или увоза наоружања, подаци из студија или годишњих извештаја своде се на базе података Уједињених нација (УН) или других организација које прикупљају податке о томе. Тако, на пример, међународни институт за проучавање мира из Стокхолма – СИПРИ (Stockholm International Peace Research Institute), почевши од 1969. године, издаје годишњак који представља светски познат, ауторитативан и независан извор података о наоружању и технологијама, војним трошковима, производњи и извозу наоружања, оружаним сукобима, заједно са напорима за контролу конвенционалног, нуклеарног, хемијског и биолошког наоружања. Такође, Институт за проучавање мира из Осла ПРИО (*The Peace Research Institute Oslo*), основан 1959. године, бави се проучавањем услова за мирољубиве односе између земаља, група и људи, а међународни центар за конверзију из Бона – ВИСЦ (*Bonn International Center for Conversion*), као независна и непрофитна организација, разматра питања контроле наоружања, динамике сукоба и прикупља податке о глобалној индустрији наоружања. Систем УН, познат као „УН фамилија”, чине многобројни програми, фондови и специјализоване агенције, који се баве проучавањем мира и безбедности, па и контролом, извозом и увозом наоружања. На нивоу Европске уније (ЕУ), такође, постоје институције, агенције и тела у чијем су фокусу проблеми безбедности, наоружања, конфликта и др. Коначно, у готово свакој држави, осим министарстава чија је то надлежност, делују независне организације за питања очувања мира и безбедности, контроле, извоза и увоза наоружања, као и економије војних трошкова.

Агрегатне податке о производњи и/или запослености у предузећима која се баве производњом наоружања на националном нивоу обезбеђују владе појединачних држава, мада не увек редовно. Проблем је што су они, углавном, тешки за процене и не израчунавају се на истоветан начин у свим земљама. Неки подаци односе се само на производњу финалних система оружја, други обухватају производњу делова, одржавање и оправке, док неке земље укључују у то све врсте опреме набављене за оружане снаге.¹ Надаље, неки подаци односе се и производњу подизвођача и испоручилаца делова и сировина за главне произвођаче. Стога се подаци о производњи НВО на националном нивоу тешко тумаче, па их треба анализирати са опрезом.

Будући да се извоз наоружања из САД, Русије, Француске, В. Британије, Кине и других земаља мери десетинама и стотинама милијарди долара, није могуће лако „затурити” податке о трансферу наоружања, опреме и технологија. Уосталом, у овом домену приметна је вишедеценијска трка у наоружавању која траје до данашњих дана, па се подаци о томе пласирају и ради престижа.

Карактеристике индустрије наоружања

Без обзира на политичка, економска, демографска и друга стања, ситуације и односе у свету, индустрија наоружања постоји у великом броју земаља, у којима се третира као високопозиционирана, специфична грана привреде од изузетног знача-

¹ Weidacher, R., SIPRI Yearbook, The Oxford University Press, Oxford, 2002, str. 366-372.

ја. Познати светски произвођачи наоружања, поред снабдевања сопствених оружаних снага, велики део наоружања и војне опреме продају на светском тржишту. Према томе, постоје највећи извозници и највећи увозници наоружања.

Највећи извозници у периоду 2008–2016. године били су: САД, Русија, Француска, Немачка, Велика Британија, Кина, Шпанија, Италија, Украјина и Израел. Међу двадесет највећих извозника из Европе су и: Холандија, Шведска, Швајцарска, Норвешка, Белгија и Белорусија. У истом периоду, највећи увозници су: Индија, Кина, Пакистан, Јужна Кореја, Сингапур, Алжир, Аустралија, САД, Уједињени Арапски Емирати, Саудијска Арабија. Међу двадесет највећих увозника из Европе наводе се Велика Британија, Турска, Грчка и Норвешка. Од првих десет произвођача наоружања у свету (без Кине) само три се налазе ван САД, од првих двадесет само седам је ван САД, а у првих 50 само 23 се не налази у САД, што говори о снази војно-индустријског комплекса Сједињених Држава, али и о снази осталих земаља и њихових компанија у свету.²

Осим у време хладног рата, питање војне индустрије и извоза наоружања у развијеним земљама и земљама у развоју изашло је у први план после две изузетне политичке револуције: тзв. „плишане“ револуције у бившој Чехословачкој 1989. године и демократских избора 1994. године у Јужноафричкој Републици. У оба случаја, лидери Вацлав Хавел и Нелсон Мандела брзо су артикулисали разлоге за промовисање континуитета домаћих капацитета за производњу наоружања, чак и извоза. То указује на то да питања и проблеми око способности производње наоружања, укључујући и технолошки релативно несофистицирано наоружање (нпр. мало оружје и лако наоружање), с времена на време добијају на значају.³

Многи аналитичари су уједињени у ставу да је иницијална мотивација за домаћу производњу наоружања у земљама у развоју, готово увек, стратегијска. Главни стратегијски мотиви су ембарго на оружје или друге опасности по постојеће линије увоза наоружања. На пример, током 50-их година Кина и Египат су се ослањали на совјетско оружје, а касније су обе земље развиле сопствене војне индустрије. Тајван и Јужноафричка Република били су под општим ембаргом на наоружање, али су развијали сопствене војне индустрије. Турска и Бразил били су под специфичним ембаргом на наоружање који им је увела америчка администрација, али су наставили са развојем сопствених војних индустрија. Војни аналитичари указују на то да повећање претњи и наметање различитих врста ембарга на наоружање може довести до ситуације да поједине земље, у напорима да произведу сопствено наоружање, остваре одређени степен самодовољности у неким категоријама наоружања.⁴

Релативно нову верзију акутног стратегијског мотива представља превентивни стратегијски мотив. Бивши министар одбране Јужноафричке Републике Џоел Модизе, „бранећи“ војну индустрију, рекао је: Непосредна опасност је у нестабилности око нас. Морамо да се суочимо са њом и не можемо претпоставити да се неће прелити на Јужноафричку Републику или на другачији начин утицати на наше интересе.

² SIPRI Yearbook, The Oxford University Press, Oxford, 2017.

³ Радић, В., *Управљање ризицима у војној индустрији*, Copy planet, Београд, 2014, стр. 19.

⁴ Исто, стр. 20.

У складу са тадашњим размишљањима о развоју индустрије, производња наоружања могла се посматрати као облик индустријализације супституцијом увоза. Логика аргумената гласила је: „*Ми ћемо изградити сопствену војну индустрију. То ће бити корисно не само због стратешких разлога, него ће имати и одређене економске користи. Аутохтона војна индустрија ће спречити или ублажити 'одлив мозгова', односно задржаће најбоље стручњаке и инжењере у земљи. То ће нам указати које друге индустрије треба да изградимо како би производили наоружање. Дакле, по изградњи базе војне индустрије, следи и општа индустријализација и изградња капацитета. Војна индустрија биће наш водећи сектор, промовишући везе за подршку индустријама, посебно тешкој машиноградњи, хемијској, електро и електронској индустрији. Наша војна индустрија биће 'семе' из кога ће израсти општа индустријализација, то ће бити стуб развоја осталих економски корисних индустријских активности. Осим тога, као извозници, ми ћемо се такмичити за тржишта, стицати већи утицај код купаца, тражити и добијати уговоре о копродукцији, лиценциној производњи и разним бартер и offset аранжманима.*”⁵

Дакле, изградња и развој сопствене индустрије наоружања има вишеструке позитивне утицаје не само за оружане снаге, него и државу у целини. Овакво размишљање је напредовало у једном или другом облику у земљама као што су Турска, Бразил, Јужна Кореја, Тајван, Израел, Јужноафричка Република, Сингапур, Јордан и др.

Осим што су одређени стратешким опредељењима, ширина и обим војноприредног комплекса објективно зависе од бројних фактора који их ограничавају. Најзначајнији од њих су величина бруто друштвеног производа (БДП) и вредност „условне” способности. Вредности „условне” способности разврстане су у четири групе (А, Б, Ц, Д), а Србија припада групи „Д”, у којој су земље способне да подмире 50 одсто потреба из сопственог развоја и производње, од 5 до 10 одсто производа по основу страних лиценци, док увозом обезбеђују остатак потреба.⁶ Узрок томе је економска нерационалност сопственог развоја и производње одређених врста наоружања и војне опреме, висока цена и мале серије.

Ретроспектива и стање одбрамбене индустрије у Србији

Данас индустрија у Србији не само да технолошки заостаје за индустријом у Европи и свету, него и у односу на технолошки ниво који је имала 1990. године. У структури прерађивачке индустрије 90 одсто предузећа припада групи ниске и средње технолошке интензивности, у којима је запослено 90 одсто радника. Веома су мале групе високих и средњевисоких технологија, тако да не постоји критични минимум који би био генератор и покретачка снага развоја индустрије, као битне компоненте дугорочне стабилности. Такво стање одражава се и на структуру извоза, који се претежно заснива на примарним производима, уместо на производима вишег степена финализације и веће додате вредности.

⁵ Batchelor, P., Willett, S., *Disarmament and Defence Industrial Adjustment in South Africa*, The Oxford University Press Inc., New York, 1998, стр. 140.

⁶ Стаматовић, А., *Војна привреда друге Југославије*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001, стр. 25-26.

Наведене чињенице недвосмислено упућују на констатацију да Србија у последње време не стагнира само због утицаја светске кризе, него и због сопствене аутохтоне кризе, која се може отклонити увођењем одговорности, променом стратегије развоја привреде, као и дугорочним улагањем у образовање и науку. Дакле, Србији је потребна таква индустрија која ће остварени профит реинвестирати у својој земљи, а једна од њих је, свакако, одбрамбена индустрија.

Посматрано с историјског аспекта, наша војска одувек је настојала да се опреми из сопствених извора, а да увезе само оно наоружање и војну опрему која није могла бити произведена у земљи. У складу са оваквом политичком оријентацијом, држава је инвестирала у школовање кадрова и развој производних капацитета, који су временом прерасли у моћан војнопривредни комплекс.

Војна индустрија бивше СФРЈ била је кадровски и технолошки оспособљена за производњу широког спектра производа, међу којима и најсложенијих борбених система. Истраживачко-развојни и производни капацитети обезбеђивали су више од 80 одсто потреба за опремањем оружаних снага, а оствариван је и завидан пласман војних производа на страна тржишта. Давне 1953. године домаћа војна индустрија је по први пут ступила на листу земаља извозница наоружања и из године у годину повећавала обим извоза.⁷

Индустрија наоружања је специфична производна делатност која се огледа у производњи различитих средстава наоружања и војне опреме. Та специфичност утиче на њену пословну и развојну политику. Међутим, процес производње у њој представља отворен систем, јер је директно повезан са осталим привредним делатностима, почевши од снабдевања сировинама и репроматеријалима, преко различитих кооперантских односа, до добијања коначних производа. Из посебности намене производа произлази посебан друштвени интерес и значај индустрије наоружања у укупној политици земље.

Индустрија наоружања је, дакле, саставни део привреде, с једне стране, и важан елемент система одбране земље, с друге стране. Ова двострука улога индустрије наоружања опредељује јој место и улогу у структури друштвено-економског система земље. Пошто су предузећа индустрије наоружања робни произвођачи, логично је да су неодвојиви делови и чиниоци система друштвене репродукције робне производње. То намеће обавезу да се у погледу њиховог функционисања доследно следе принципи који важе за све друге робне произвођаче у условима робне производње. С друге стране, имајући у виду посебне карактеристике производа индустрије наоружања, као и посебне услове који владају на тржишту тих роба, поставља се питање да ли је могуће да се развојем, функционисањем и вредновањем производа индустрије наоружања управља у складу са објективним деловањем економских законитости робне производње, а да се, при томе, респектују специфичности производа те индустрије?

Различит степен концентрације понуде и тражње резултат је објективног тока концентрације производње и коришћења, по том основу, економских предности у снижавању трошкова производње по јединици производа. Поред високе концентрације понуде и тражње, треба истаћи да је развојем производних снага у великом броју ма-

⁷ Пезо, О., *Војна индустрија Југославије*, Војноиздавачки завод, Београд, 1983.

лих земаља та концентрација изнуђена скромном величином домаћег тржишта, па на њему нема места за већи број произвођача истих производа. Када је реч о средствима наоружања и војне опреме, домаће тржиште је мало за оптималне серије, чак и за једног произвођача. Оно је, тим пре, недовољно за деконцентрисану понуду, која би потицала од више произвођача, што имплицира потребу да се домаћа производња у што већој мери јавља као понуда на тржиштима других земаља.

Специфичност капацитета индустрије наоружања огледа се и у високом степеноу нефлексибилности средстава за рад, јер око 40 одсто средстава за рад у војној индустрији не може да се користи за производњу роба опште намене. Са аспекта самосталности, сви капацитети који раде на производњи наоружања могу се класификовати у три категорије. Првој категорији припадају капацитети који се не могу користити за друге производне програме осим за средства наоружања, иза којих треба да стоји држава, без обзира на економску снагу. Ту се убрајају произвођачи барута, експлозива, муниције, малог оружја и лаког наоружања. Другу категорију чини део капацитета (закуп капацитета) који треба да буде гарантован привредним субјектима, у смислу запошљавања за одређени период, како би они са преосталим делом капацитета могли да одлучују о програму, организацији и оријентацији и за своје одлуке сnose последице (позитивне и негативне). У трећу категорију капацитета убрајају се сви остали, којих има више и они немају војни карактер.

Гарантовани капацитет (закупљени капацитет) мора бити усклађен са економском снагом земље, као и потребама за опремањем у квантитативном и квалитативном погледу. У постојећим условима, разлика између расположивог и гарантованог капацитета је велика, што значи да треба извршити конверзију већег дела постојећих капацитета. Међутим, прелазак индустрије наоружања на нове програме и асортимане „цивилног” карактера подразумева додатна улагања и трошкове. Потребно је, на пример, набавити нову опрему, формулисати нове производне планове и оперативно разрадити програме који из њих произлазе, као и освојити нова тржишта. Поред тога, у периоду уходавања производње мањи је учинак, а већи су ризици и потребна улагања, која не доводе увек до очекиваних ефеката. Структурно прилагођавање обично траје од две до пет година, зависно од специфичности и сложености капацитета, као и производног програма.

Данас се домаћа предузећа одбрамбене индустрије суочавају са потпуно другомачијом ситуацијом на светској сцени у односу на период највеће експанзије, са битно измењеним условима пласмана својих производа на старим и новим тржиштима, као и мањим потребама сопствене Војске. Период од 1991. до 2002. године карактерисао се структурним, организационим, технолошким и финансијским проблемима који су оптерећивали пословање предузећа и имали директан утицај на њихов садашњи статус. Посебан проблем представљало је и практично уништење дотадашњих капацитета у НАТО агресији 1999. године. То је, поред ограничених могућности пласмана роба и услуга (санкције УН на промет наоружања и војне опреме до 2002. године), додатно усложнило питања инвестиција, санације порушених објеката и пратеће инфраструктуре и обнављање производње.

У периоду од 2002. до 2005. године, системским решењима у Министарству одбране Републике Србије престали су да постоје Сектор за војнопривредну делатност и Управа за истраживање, развој и производњу НВО, у чију надлежност је спадало

управљање истраживањем и развојем средстава НВО, као и развој и одржавање капацитета за њихову производњу. У новој организацији Министарства одбране формиран су Сектор за материјалне ресурсе и Управа за одбрамбене технологије.

Период од 2006. до 2012. године карактерише се недовољним ангажовањем државе на решавању нагомиланих проблема у предузећима одбрамбене индустрије. Улагања у технолошка побољшања, изградњу нових капацитета, набавку нове опреме, пријем млађих кадрова нису реализована у потребној мери, нити подједнако у свим предузећима. Иако су предузећа одбрамбене индустрије „преживела” овај веома турбулентан период и остваривала завидне девизне приливе извозом својих производа, држава није пронашла начин да их на адекватан начин стимулише и омогући да тај прилив буде још већи. Системске мере нису дефинисане ни у Министарству одбране ни у Министарству привреде, а „конкретне” активности реализоване су само на плану отпуштања радника. Отпуштања, наравно, нису била резултат промишљеног приступа проблему, па у појединим предузећима данас недостају висококвалификовани кадрови који су били носиоци развоја. Ново запошљавање није могуће или је отежано, јер у Србији не постоје средње школе за специфична занимања потребна предузећима војне индустрије. Такође, престале су да постоје и средње војне школе, у којима су школовани кадрови за одржавање средстава наоружања и војне опреме.

Што се тиче високостручних кадрова, на Машинском факултету у Београду и, онедавно, на Факултету инжењерских наука у Крагујевцу, постоје катедре и усмерења на којима се изучавају системи наоружања или војноиндустријског инжењерства, али број дипломираних инжењера годинама уназад је занемарљив.

На Војној академији постоје техничка усмерења која школују кадрове за потребе Војске и Министарства одбране, али не и за потребе предузећа војне индустрије. Не постоји више стипендирање студената које је деценијама водило Министарство одбране, па произлази да у предузећима војне индустрије дужи период неће бити стручне и кадровске попуне новим људима и знањима. Ни предузећа одбрамбене индустрије више не стипендирају (или је то ограниченог обима) студенте на факултетима за потребе сопственог развоја (машински, технолошко-металуршки и електротехнички факултети).

У време економске блокаде и забране извоза наоружања и војне опреме, запосленост капацитета одбрамбене индустрије зависила је од набавки за потребе Војске, што је због смањеног обима производње одбрамбену индустрију довело у веома неповољан материјални положај.⁸ У овом периоду, због недовољног улагања у основна средства, дошло је до високе отписаности технолошке опреме, знатног одлива високостручних кадрова и битно смањене мотивације за рад. Укидање санкција отворило је нове перспективе за извоз, јер су предузећа одбрамбене индустрије своју шансу виде у поновном повратку на тржишта која су раније снабдевала својим производима.

Крајем 20. века и у првој деценији 21. века, због наведених објективних околности, а посебно сложених политичких односа и неповољне економске ситуације, Војска Србије није могла да финансира програме развоја. То је имало за последицу знатно заостајање у техничко-технолошком развоју и опремању савременим наоружањем и војном опремом и немогућност обнављања експлоатационих ресурса бор-

⁸ Радић, В., *Војна индустрија Савезне Републике Југославије*, Војнотехнички гласник, бр. 4-5, стр. 430-452, Војноиздавачки завод, Београд, 2002.

бених система, евидентан застој у допремању и модернизацији капацитета за производњу наоружања и војне опреме, као и немогућност опремања средствима чије освајање производње је завршено. Планирано оспособљавање капацитета за производњу, ремонт и одржавање извршено је делимично, а задаци научноистраживачког и развојног рада реализовани су средствима која су толико лимитирана да нема говора о већим продорима у било којој области.

По природи технологија које се користе у предузећима одбрамбене индустрије заступљена је прерада метала и металних легура (челика, бабра, алуминијума, магнезијума, месинга, бронзе), пластичних маса, керамике, композита, гуме, дрвета и текстила, технологија производње и прераде експлозива и барута, део електронске, аутомобилске и ваздухопловне индустрије. Металопрерађивачка индустрија чини основу одбрамбене индустрије и у њој је концентрисан највећи део капацитета и опреме, а садашњи степен развоја металопрерађивачке индустрије обезбеђује реализацију скоро свих захтева у производњи наоружања и војне опреме.

Положај одбрамбене индустрије у привреди Србије

Имајући у виду актуелне процесе интеграције европског и светског тржишта и постојећа ограничења која карактеришу домаћи привредни амбијент, Влада Републике Србије определила се за активан однос у усмеравању будућег развоја Србије и, у априлу 2001. године, иницирала израду пројекта „Стратегија привредног развоја Републике Србије до 2010. године”,⁹ а координацију истраживања поверила Министарству за науку, технологију и развој.

Слична оријентација била је и у пројектима „Реструктурирање предузећа војне индустрије”¹⁰ и „Студија изводљивости реструктурирања одабраних капацитета војне индустрије”.¹¹ Наведени пројекти реализовани су у задатим роковима и пружили су вредне излазе на основу којих је требало донети стратегијске одлуке. Међутим, у то време водиле су се полемике око изласка (издвајања) Црне Горе из државне заједнице СЦГ, што је увелико зауставило реализацију планираних задатака. Такође, реорганизација Министарства одбране успорила је реализацију конкретних питања везаних за консолидацију предузећа одбрамбене индустрије.

Увиђајући потребу шире евалуације проблема који се дотичу конкурентности, квалитета и пословања у предузећима одбрамбене индустрије, одржавани су стручни скупови и саветовања ради шире научне и стручне анализе конкретних проблема и њиховог превазилажења.^{12, 13}

⁹ Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године, књига II, Сектор војна индустрија, стр. 279-286, Министарство за науку, технологију и развој, Београд, 2002.

¹⁰ Пројекат „Реструктурирање предузећа војне индустрије” у сарадњи министарстава одбране, привреде и финансија, Београд, 2004-2006.

¹¹ Пројекат „Студија изводљивости реструктурирања одабраних капацитета војне индустрије” у сарадњи Министарства за науку и животну средину и Машинског факултета у Београду, Београд, 2005-2007.

¹² Радић, В., Шуњеварић, М., Транзиција, конверзија и конкурентност војне индустрије, III научно-стручни скуп „Квалитет у развоју, производњи и промету средстава НВО”, Зборник радова, стр. 11-18, Тара, 2003.

У „Стратегији и политици развоја индустрије Србије од 2011. до 2020. године“¹⁴, коју је 2011. године усвојила Влада Републике Србије, наводи се да она представља први документ који на конзистентан и целовит начин дефинише основне развојне приоритете индустрије Србије и начине њиховог остваривања у наредној деценији. У Стратегији се наводи да је примарни циљ Србије одржив и динамичан развој индустрије која може да се уклопи у јединствено тржиште ЕУ и издржи конкурентски притисак њених чланица. Одржив привредни раст и макроекономска стабилност Србије не могу се постићи без раста индустрије, њеног доминантног утицаја на извоз, а тиме и на платни биланс. Стратегија и политика развоја индустрије Србије од 2011. до 2020. године добија нову димензију у оквиру ефеката светске финансијске и економске кризе и дефинисања новог модела привредног раста Србије.

У Стратегији се дефинишу основни циљеви и правци индустријског развоја Србије на путу ка изградњи нове конкурентне индустријске структуре, засноване на анализи и реалној оцени расположивих развојних предности Србије у контексту глобалних кретања на европском и светском тржишту и дугорочних промена у светској тражњи. Извоз и инвестиције прерађивачке индустрије, као кључни генератори раста БДП-а у наредној деценији, у центру су пажње, јер без њиховог раста и промене структуре цео модел привредног раста Србије није остварљив.

Промене на плану успостављања нових односа у светској економији карактеришу се не само прелазом у вишу, односно сложенију фазу успостављања веза између тржишних учесника, него и изграђивањем економске међузависности у светском репродукционом циклусу. Процењује се да се скоро 50 одсто светског БДП-а ствара у индустријској активности, која је у знатном степену већ обухваћена или је на путу убрзаног укључивања у ове процесе. Многи физички производи стандардних технологија, индустријска роба која захтева велике серије и знатан број производа прерађивачке индустрије на светском тржишту постали су предмет глобално дефинисане понуде, а широк асортиман потрошних добара (чија производња захтева искусну радну снагу и високу продуктивност) или производа са марком на дерегулисаном тржишту већ увелико је на путу убрзане глобализације. Ове промене потенцирају чињеницу да само отворене економије, које су спремне да прихвате нову логику тржишта у пуном смислу и прилагоде своју привредну и индустријску структуру и институције тим процесима, могу да рачунају на међународне, самим тим и укупне економске ефекте.¹⁵

Домаћа тржишта не могу више бити на стари начин „сачувана“, односно изолована од спољне конкуренције, нити се могу поставити као оквир за производњу или тржишну експанзију у наредном периоду још интензивнијег испољавања ових трендова. Измењени суштински фактори односе се на пословне одлуке у сфери избора индустријске структуре и пропульзивних технологија, маркетинга и финансирања, правних ограничења и подршке државе, међународних трговинских баријера и, уоп-

¹³ Радић, В., Обезбеђење квалитета у стратегији развоја војне индустрије, III научно-стручни скуп „Квалитет у развоју, производњи и промету средстава НВО“, Зборник радова, стр. 89-96, Тара, 2003.

¹⁴ Стратегија и политика развоја индустрије Републике Србије од 2011. до 2020. године, „Службени гласник РС“, бр. 55/2011.

¹⁵ „Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године“, књига II, Сектор војна индустрија, стр. 279-286, Министарство за науку, технологију и развој, Београд, 2002.

ште, идентификовања могућности које постоје на светском тржишту, а доступне су привреди и жељеној индустријској структури Србије.

Индустрија Србије оптерећена је бројним слабостима, јер њена структура не може да одговори захтевима савременог тржишта 21. века, ослањајући се на образовне идеологије из 20. века. Корени структурних неусклађености индустријског система су вишеструки и дубоки. Вишедеценијски колективистички уређен систем створио је привредни несклад, па индустријски систем није био способан да реагује на тржишне сигнале. Транзициони процеси и глобална рецесија само су оголили структурни проблем индустрије Србије. Економска политика се суочила са немогућом мисијом – како истовремено не смањивати запосленост и мењати индустријску структуру? У условима минималне секторске реалокације запослених и високе транзиционе цене социјалног мира, и даље постоје индустријски сектори који су неефикасни и нереструктурирани.

У Стратегији се наводи да су циљеви новог модела раста и развоја Србије до 2020. године захтевни, али остварљиви. Индустријски раст Србије, поред наведених екстерних фактора, биће одређен домаћим проблемима и будућим изазовима. Једном речју, нови модел привредног раста и развоја у наредној деценији условљава два међусобно повезана заокрета: први је структурног карактера са тежиштем на индустријском расту, инвестицијама и извозу, а други је усмерен ка убрзању реформских процеса и европских интеграција.

Решење лежи у стварању атрактивнијег инвестиционог амбијента за улагања у секторе прерађивачке индустрије са високом додатом вредношћу. Наводи се да ће се реализацијом „Стратегије и политике развоја индустрије 2011–2020. године” обезбедити повећање запослености, ревитализација и развој индустрије, промена индустријске структуре у корист профитабилнијих високотехнолошких индустрија, повећање извоза и спољнотрговински суфицит, а тиме и одржавање макроекономске стабилности.

Сектори који су анализирани у „Стратегији развоја индустрије у Србији у периоду 2011–2020. године” су:

1. прехрамбени производи, пиће и дуван,
2. текстил, кожа и обућа,
3. дрвна индустрија, папир и штампање,
4. хемијски производи, гума и пластика,
5. индустрија неметала,
6. метал и метални производи,
7. машине и уређаји,
8. електрични и оптички уређаји,
9. саобраћајна средства.

На основу ових делимичних извода из Стратегије може се уочити да нема ниједне назнаке о одбрамбеној (војној, наменској) индустрији, посебно не о тзв. војнопривредном сектору. Такође, стратегија се односи на релативно дугачак период (десет година), а наведене чињенице, подаци, ставови и одређена мишљења увелико одуцарају од садашњег положаја и стања и очекиване будућности одбрамбене индустрије. Она се чак уопште не анализира као свеукупна привредна (индустријска) област, грана или сектор. Неке делатности војне индустрије Србије уопште нису на-

значене, а неке су (не зна се по ком основу) распоређене у „металски комплекс” (металопрерађивачка индустрија). На пример, у сектору „4” (хемијски производи, гума и пластика) нису наведена предузећа „Милан Благојевић” – Лучани и „Прва искра” – Барић. У сектору „6” (метал и метални производи) нису наведени „Застава оружје” – Крагујевац, „Слобода” – Чачак, „Крушик” – Ваљево или „Први партизан” – Ужице, док су у сектору „7” (машине и уређаји) наведени „Први партизан” – Ужице, „Крушик” – Ваљево, „Застава оружје” – Крагујевац и „Слобода” – Чачак!

Сврставање предузећа одбрамбене индустрије у секторе имало је за циљ само да се ти капацитети помену, а не и да се анализира њихов економски допринос. Треба рећи да су, пре свега, сектори као такви лоше дефинисани, па су и налази лоше идентификовани. Ако се, на пример, барути и експлозивни не сврставају у хемијске производе, онда два предузећа („Милан Благојевић” – Лучани и „Прва искра” – Барић), у овом делу Европе препозната као једина која их производе на светском нивоу квалитета, остају ван стратегијског оквира. Такође, ако се по непознатом критеријуму четири преостала предузећа војне индустрије сврстају у сектор „7” (машине и уређаји) то говори да се не познају (или свесно не помињу) производи ових предузећа и занемарује ноторна чињеница да у њима ради више од 8.000 запослених.

У стратегији привредног развоја Србије до 2010. године, која је по другачијем концепту сачињена 2002. године, сектор војне индустрије посебно је био акцентран као извозно оријентисан и носећи у смислу обезбеђења нових технологија, знања и остварења девизног прилива. Војна индустрија третирана је равноправно са осталим гранама, као што су енергетика, фармацеутска индустрија, машиноградња, пољопривредна индустрија, саобраћај итд. Такође, указано је да ова грана, поред проблема са којима је била суочена тада (делимично и данас), има потенцијал који се може вишеструко надоградити репозиционирањем на новим тржиштима на којима постоји тражња за њиховим производима.¹⁶

Супротно томе, „Стратегија и политика развоја од 2011. до 2020. године” ничим није идентификовала постојеће и нове капацитете предузећа одбрамбене индустрије Србије, занемаривши чињеницу да су она опстала упркос многим проблемима, да се враћају на „старе” стазе, а да је девизни прилив по основу извоза на бивша и нова тржишта увелико премашио оптимистичке визије наведене у Стратегији из 2002. године (око 100 милиона долара).¹⁷ Стога није јасно којим критеријумом су се руководили експерти у изради стратегије развоја индустрије до 2020. године, када нису поменули област, грану или сектор војне индустрије!

Данас се може констатовати да је од усвајања Стратегије протекло шест година и да Министарство привреде и Министарство одбране не заснивају своје активности на њеним претпоставкама и налазима. Она је требало да буде документ на основу којег ће се израдити секторске стратегије. Али, до тога није дошло, јер је Стратегија превазиђена и није пружила никакав оквир у којем би се развијала предузећа одбрамбене индустрије Србије.

¹⁶ „Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године”, књига II, Сектор војна индустрија, стр. 279-286, Министарство за науку, технологију и развој, Београд, 2002.

¹⁷ Исто.

Економски аспекти одбрамбене индустрије Србије

Сопствени развој и производња средстава наоружања представљају елемент неопходне националне самодовољности. Јер, набавка средстава наоружања на страним тржиштима праћена је великим финансијским издвајањима и потребом располагања тим средствима у одређеном тренутку, разним врстама економског, политичког и војног условљавања у кризним ситуацијама, као и немогућношћу да се утиче на систем одржавања и снабдевања неопходним резервним деловима и склоповима. Значи, реална процена о томе која средства наоружања и војне опреме могу да се производе у домаћим капацитетима омогућава држави да не издваја велика финансијска средства за набавку на страним тржиштима.

У оквиру настојања Србије да постане чланица ЕУ, а у вези са одбрамбеном индустријом, констатује се да је она високотехнолошка, по знању интензивна индустријска делатност, која у ЕУ директно запошљава преко 600.000 људи (индиректно око 2 милиона).^{18, 19, 20}

У документима Европске комисије наводи се да је одбрамбена индустрија главни индустријски сектор, који тежи да ЕУ постане светски лидер у производњи и иновацијама.²¹ Сектор одбрамбене индустрије обухвата више од 1.350 малих и средњих предузећа, концентрисаних углавном у Француској, Немачкој, Италији, Шведској, Шпанији и Великој Британији. Када се томе дода да је само сектор аутомобилске индустрије јачи по броју запослених, то говори о снази ове индустрије и њеној виталности. Наравно, нико у ЕУ не жели да се престане са развојем и подршком овој грани индустрије, нико се не одлучује на гашење или измештање погона, нико не размишља о томе да се ова грана препусти забраву. Напротив, обезбеђене су субвенције и добро је дефинисан положај произвођача.

Опремање Војске Србије савременим системима треба да се реализује на најекономичнији начин. Наравно, средства чија се набавка планира на страним тржиштима реално није могуће произвести у нашим предузећима, јер не постоји потребно знање, кадрови и капацитети. То се, првенствено, односи на савремена средства везе и комуникације, ваздухоплове (борбене авионе и хеликоптере), информатичку опрему, системе и средства ПВО итд. Сва остала средства наоружања и војне опреме, она која се могу модернизовати и оспособити за нове улоге и намене, као и нова средства из сопственог развоја, економски и војно је оправдано производити у домаћим предузећима и другим организацијама, без обзира на власнички статус и величину – државне, приватне, мале или велике.

Производи предузећа одбрамбене индустрије Србије су тражени широм света и препознати по квалитету, могућностима прилагођавања захтевима купаца, а највише су ценовно конкурентни у односу на остале произвођаче у свету. Чињеница да су купци производа наших предузећа, поред осталих, земље НАТО и ЕУ, говори у прилог тези да их треба подржати у настојањима да се модернизују, реорганизују и побољшају тренутни технолошки и кадровски потенцијал.

¹⁸ Guay, T., Callum, R., *The Transformation and Future Prospects of Europe's Defense Industry*, International Affairs, 78 (4), 757-776, 2002.

¹⁹ *A Strategy for the European Defence Technological and Industrial Base*, European Defence Agency, Brussels, 2007.

²⁰ *Framework for a European Defence Research & Technology Strategy*, European Defence Agency, Brussels, 2007.

²¹ *European Commission, Defence Industries*, Brussels, 2015.

Проналажење правог односа између одбрамбених потреба и могућности није једноставно. У развоју система одбране одбрамбена индустрија треба да има посебно место. Република Србија је, у том погледу, добро сагледала и дугорочно увидела потребу ревитализације и даљег развоја одбрамбене индустрије, па је одговор на питање да ли су предузећа одбрамбене индустрије потребна крајње једноставан – потребна су; сада и убудуће. Уосталом, земље као Швајцарска, Шведска и Аустрија су неутралне, али су потенцијали њихових војних индустрија веома респектабилни. Шведска је, на пример, светски лидер у производњи неколико врста наоружања и војне опреме, а Швајцарска и Аустрија имају познате фабрике војне индустрије и остварују девизне приливе реда неколико стотина милиона долара на годишњем нивоу.

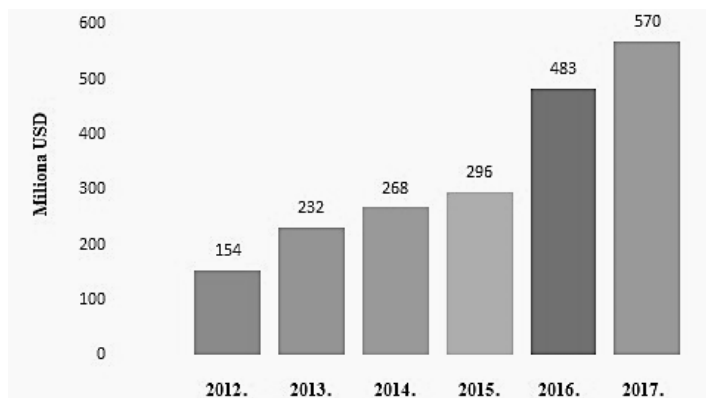
Основни показатељи успешности и унапређења пословања домаће одбрамбене индустрије су повећање извоза, запошљавање нових радника и значајна инвестициона улагања. Од извоза наоружања и војне опреме Србија је у последњих пет година инкасирао 1,215 милијарди долара,²² а судећи по отварању нових компанија и расту сектора одбрамбене индустрије, вредност извоза наоружања из године у годину ће расти.

Један од главних показатеља виталности и конкурентности одбрамбене индустрије Србије јесте константан тренд повећања извоза. Укупан извоз наоружања и војне опреме у 2016. години достигао је вредност од око 483 милиона долара. Од тога су одбрамбена индустрија Србије и ЈП „Југоимпорт СДПР“ извезли наоружање у вредности од 426 милиона долара.²³

У поређењу са извозним резултатима последњих година то је:

- 63 одсто више него у 2015. години (извоз је био око 296 милиона долара),
- 80 одсто више него у 2014. години (извоз је био око 268 милиона долара),
- двоструко више него у 2013. години (извоз је био око 232 милиона долара),
- три пута више него у 2012. години (извоз је био око 154 милиона долара).

Пројекција за 2017. годину била је да ће извоз наоружања бити већи за око 20 одсто у односу на 2016. годину. Очекивања су да ће извоз одбрамбене индустрије и „Југоимпорта СДПР“ достићи вредност од око 510 милиона долара, а укупан извоз наоружања и опреме из Србије око 570 милиона долара (слика 1).

Слика 1 – Извоз НВО

²² Министарство трговине, туризма и телекомуникација, Београд, 2017.

²³ Исто.

У 2016. години компаније одбрамбене индустрије склопиле су уговоре вредне више од 900 милиона долара (са различитим периодима испоруке), што је јасан податак да ова индустрија поново постаје стуб српске привреде и да јача конкурентност²⁴. Поред традиционалних тржишта, отварају се и нека нова, попут Саудијске Арабије. Највише се извози муниција мањег калибра, артиљеријска и минобацачка муниција, као и роба из цивилног и војног програма, попут ловачких карабина и револвера. За извоз наоружања регистровано је 185 компанија различите величине и структуре власништва. Највећи увозници српског наоружања су: САД, Кенија, Бангладеш, Ирак, Алжир, Саудијска Арабија, Камерун, УАЕ, Јордан и Гана. На врху листе извозника су „Југоимпорт СДПР“, „Први партизан“ из Ужица и „Милан Благојевић – Наменска“ из Лучана.

Држава је током 2016. године у одбрамбену индустрију уложила 46 милиона евра и очекује се да би, захваљујући томе, извоз у наредних пет до шест година могао да премаши износ од милијарду евра. У наредном периоду такође су предвиђена знатна улагања. Министарство одбране припремило је предлог директних улагања Републике Србије у одбрамбену индустрију и ремонтне заводе у укупном износу од 120 милиона евра, од чега је у 2017. години инвестирано око 50 милиона евра, а у периоду од 2018. до 2020. године биће инвестирано још 70 милиона евра.²⁵

Овим инвестицијама у знатној мери ће се повећати и технолошки унапредити производни капацитети одбрамбене индустрије, обезбедити услови за производњу савремених и конкурентних производа за потребе Војске Србије и тржишта, као и даљи раст запослености и подизање целокупне индустријске базе у Србији, кроз подстицај развоја многобројних коопераната одбрамбене индустрије из сегмента малих и средњих предузећа. Тиме је потврђена реалност констатације из 2002. године²⁶ да је потребно улагање у висини од 150 милиона долара за технолошку и другу модернизацију и повећање производних капацитета. Она покривају и део средстава неопходних за приоритетну набавку савремене опреме, сировина и репроматеријала и обезбеђење нових технологија. У периоду највећих извозних резултата, ова индустрија враћала је уложена средства у односу 1:3 (на 1 уложен динар враћала је 3), што значи да је њена виталност потврђивана дуги низ година. Период поврата уложених средстава је кратак.

У 2016. години, у осам предузећа одбрамбене индустрије Србије и „Југоимпорту СДПР“ било је 9.797 запослених и радно ангажованих лица по свим основама. Почетком 2017. године тај број је достигао 11.230, са тенденцијом повећања до око 12.000 запослених до краја 2017. године. То је, такође, један од битних показатеља прогреса одбрамбене индустрије Србије.

Кључни резултати инвестиционих улагања у последње четири године су:²⁷

- почетак градње новог погона за производњу каписли,
- изградња и почетак опремања дела погона за производњу ракетних средстава,

²⁴ Радић, В., *Конкурентност производа војне индустрије са аспекта увођења система менаџмента квалитетом*, Војнотехнички гласник, бр. 5, стр. 581-592, Београд, 2004.

²⁵ Министарство одбране, Београд, 2017.

²⁶ „Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године“, Министарство за науку, технологију и развој, Београд, 2002, књига I, стр. 68-69.

²⁷ Министарство одбране, Београд, 2017.

- стварање услова за почетак изградње нових погона за производњу стрелачке муниције,
- изградња нових погона за производњу кључних елемената муниције средњих и великих калибара,
- изградња и опремање фабрике сложених борбених система (борбених оклопних возила и артиљеријских система),
- модернизација капацитета за производњу барута и проширење капацитета за производњу ракетних горива,
- изградња нових погона за производњу бризантних експлозива на бази октогена и хексогена,
- ревитализација постојећих погона за производњу пешадијског наоружања и војне опреме.

У протеклих неколико година предузећа одбрамбене индустрије и „Југоимпорт СДПР“ су, у сарадњи са Војнотехничким институтом или самостално, развили и даље развијају широку палету нових производа, чија производња за потребе опремања Војске Србије и извозну експанзију предстоје у наредном периоду.

Када се сумирају поједини елементи на којима се заснивају значајна улагања у предузећима одбрамбене индустрије, може се констатовати да су плате запослених у тим предузећима највише у грани (и регионима). Такође, запослена је већина радно способних и квалификованих радника. У предузећима су планиране инвестиције у побољшање опреме, инфраструктуре, безбедности и заштите на раду, као и проширење капацитета. Упоредо с тим, ради се и на реструктурирању свих облика – организационом, финансијском, пословном и тржишном. Једном речју, садашњи тренутак одбрамбене индустрије, поред неопходне националне самодовољности, карактерише се усаглашеним и планским активностима по питању повећања искоришћености капацитета, развоја нових технологија, повећања конкурентности и извозних резултата.

Закључак

Суштина промишљеног и доброг развоја је да се, за сваку полазну ситуацију и конкретне развојне жеље и могућности, што ваљаније одреде приоритети у достизању развојних циљева. Без обзира на то што су проблеми који оптерећују пословање предузећа одбрамбене индустрије наслеђени и нису решавани скоро двадесет година, питања запошљавања, школовања кадрова, као и обезбеђење економских чинилаца пословања (рентабилност, већи извоз и запосленост, савремено корпоративно управљање и менаџмент) приоритети су руководства предузећа. Одлуке треба да буду резултат анализе, утицаја и учешћа свих заинтересованих. Визија развоја и димензионирање капацитета одбрамбене индустрије треба да прати визију развоја система одбране, као и потребе опремања Војске Србије чији је кључни чинилац. Формализација циљева, критеријума и ограничења пресудно утиче на стратешка опредељења развоја одбрамбене индустрије. Међутим, у функцији властите економске одрживости, развој одбрамбене индустрије треба да има велики степен слободе и самосталности у погледу излаза на све захтевније светско тржиште.

Организовање и припремање система одбране је важна и сложена делатност државних органа, посебно Министарства одбране, условљена потребом за непрекидним одржавањем ефективних одбрамбених снага које су способне да изврше утврђене задатке. У оквиру припрема нашег система одбране за остваривање основног циља, посебно место заузима достигнути ниво научног и технолошког развоја Републике Србије. Степен развоја одбрамбене индустрије, у одређеној мери, утиче и на укупни привредни развој државе. Могућности за производњу наоружања и војне опреме у потпуности су повезане са могућностима комплетне индустрије у земљи, а нарочито металопрерађивачке, хемијске и електронске индустрије. Према томе, показатељи општег техничко-технолошког напретка неке земље у великој мери су и потенцијали њене одбрамбене индустрије.

У наредном периоду треба радити на јачању конкурентности одбрамбене индустрије на страним тржиштима и континуираном повећању извоза, већем учешћу у опремању Војске Србије сложеним борбеним системима и, у складу са динамиком приступања ЕУ – припремама за укључивање ове индустрије у европску одбрамбену и технолошку индустријску базу. Очигледно је да су ови парцијални циљеви сложени, али се могу остварити повећањем обима инвестиција у развој, модернизацију и оптимизацију производних капацитета, повећањем средстава за истраживање и развој нових технологија и производа, применом савремених стандарда и критеријума контроле квалитета производа и процеса, као и интеграцијом и координираним наступом на страним тржиштима.

Литература

- [1] Weidacher, R., *Available government and industry data on the arms industry*, SIPRI Yearbook 2002, Oxford University Press, Oxford, 2002.
- [2] SIPRI Yearbook 2017, Oxford University Press, Oxford, 2017.
- [3] Радић, В., *Управљање ризицима у војној индустрији*, Сору planet, Београд, 2014.
- [4] Batchelor, P., Willett, S., *Disarmament and Defence Industrial Adjustment in South Africa*, The Oxford University Press Inc., New York, 1998.
- [5] Стаматовић, А., *Војна привреда друге Југославије*, Војноиздавачки завод, Београд, 2001.
- [6] Пезо, О., *Војна индустрија Југославије*, Војноиздавачки завод, Београд, 1983.
- [7] Радић, В., *Војна индустрија Савезне Републике Југославије*, Војнотехнички гласник, бр. 4-5, стр. 430-452, Београд, 2002.
- [8] Радић, В., Шуњеварић, М., *Транзиција, конверзија и конкурентност војне индустрије*, III Научно-стручни скуп „Квалитет у развоју, производњи и промету средстава НВО”, Тара, Зборник радова, стр. 11-18, 2003.
- [9] В. Радић, *Обезбеђење квалитета у стратегији развоја војне индустрије*, III Научно-стручни скуп „Квалитет у развоју, производњи и промету средстава НВО”, Тара, Зборник радова, стр. 89-96, 2003.
- [10] Радић, В., *Конкурентност производа војне индустрије са аспекта увођења система менаџмента квалитетом*, Војнотехнички гласник, бр. 5, стр. 581-592, Београд, 2004.
- [11] Guay, T., Callum, R., *The Transformation and Future Prospects of Europe's Defense Industry*, International Affairs, 78 (4), 757-776, 2002.

[12] *A Strategy for the European Defence Technological and Industrial Base*, European Defence Agency, Brussels, 2007.

[13] *Framework for a European Defence Research & Technology Strategy*, European Defence Agency, Brussels, 2007.

[14] Радић, В., У: *Пројекат „Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године”*, сектор Војна индустрија, Књига I и II, Министарство за науку, технологију и развој, Београд, 2002.

[15] Радић, В., У: *Пројекат „Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године”*, сектор Војна индустрија, Изабрани развојни програми производње наоружања и војне опреме (Програм 52), Министарство за науку, технологију и развој, Београд, 2002.

[16] Радић, В., У: *Пројекат „Стратегија привредног развоја Србије до 2010. године”*, сектор Војна индустрија, Изабрани развојни програми, Делови, склопови и структуре ваздухоплова и конверзија авиона (Програм 53), Министарство за науку, технологију и развој, Београд, 2002.

[17] Радић, В., У: *Пројекат „Реструктурирање предузећа војне индустрије Србије”*, Министарство одбране, Министарство привреде, Министарство финансија Владе Републике Србије, Београд, 2004–2006.

[18] Радић, В., У: *Студија изводљивости реструктурирања одабраних капацитета војне индустрије*, Пројекат Министарства науке и животне средине Републике Србије, Машински факултет Универзитета у Београду, 2005–2007.

УСКЛАЂИВАЊЕ МОТИВА И ЦИЉЕВА БИТНИХ СУБЈЕКТА ПЛАНИРАЊА РАЗВОЈА СИСТЕМА ОДБРАНЕ

Влада М. Митић*

Министарство одбране Републике Србије,
Управа за стратегијско планирање

Срђан М. Благојевић** и Ранко Л. Лојић***

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Планирањем развоја се обезбеђује да систем одбране, односно војска у ужем смислу, поседује потребне способности за заштиту националних интереса од актуелних и будућих безбедносних изазова, ризика и претњи. Пресудан утицај на резултате планирања развоја војске има усклађивање мотива и циљева битних субјеката. Субјекти који највише утичу на планирање развоја су нација, односно грађани, репрезентативна политичка партија и субјекти унутар војске (војни руководиоци и запослени). Дугогодишња неуспешност мотива и циљева наведених субјеката, као и примена лошег модела усклађивања, довела је до континуираног смањења буџета одбране. Смањење буџета одбране је утицало на систем мотивације запослених, а то је резултирало тиме да велики број припадника Министарства одбране и Војске Србије прекине радни однос. Крајњи ефекти оваквог усклађивања се огледају у паду оперативних способности Војске Србије.

Кључне речи: *мотиви и циљеви, субјекти планирања развоја, усклађивање мотива и циљева, ефекти усклађивања мотива и циљева, мотивисање*

Увод

Планирањем развоја система одбране у ширем смислу, односно Министарства одбране и Војске Србије у ужем смислу, обезбеђује се да систем одбране поседује способности потребне за супротстављање актуелним и будућим безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Развој Министарства одбране и Војске Србије у највећој мери зависи од додељеног буџета одбране. Како је буџет одбране један од најважнијих инструмената којима репрезентативна политика изражава своје приоритете, важно је извршити усклађивање циљева и мотива поли-

* vlada.mitic@mod.gov.rs

** srdjan.blagojevic@mod.gov.rs

*** ranko.lojic@mod.gov.rs

тичких и војних субјеката. Такође, на приоритете репрезентативне политике у највећој мери утичу потребе и мотиви грађана, али и наступања политичких лидера утичу и на обликовање јавног мњења, а нарочито по питању безбедности.

Код планирања развоја је битно ускладити различите, међусобно условљене и често супротстављене мотиве и циљеве различитих субјеката. Субјекти чији мотиви и циљеви највише утичу на планирање развоја су политички субјекти, друштво, односно нација и субјекти унутар система одбране, односно Министарства одбране и Војске Србије. За планирање развоја постоје различити модели, један од модела који се примењује у планирању развоја система одбране Републике Србије приказан је у књизи Стратегијско планирање одбране (Ковач / Стојковић 2009). Модел планирања развоја који се примењује у Републици Србији је заснован на способностима и у складу је са трендовима који се примењују у свету. Недостаци модела су што је по питању усклађивања циљева и мотива једносмеран, те се своди на анализу политичких смерница ради усмеравања опција за достизање потребних способности. Такође, имплементирани модел не разматра могућност примене различитих метода и техника ради повећања перцепције грађана о субјективном осећају безбедности и значаја система одбране.

Када се разматра усклађивање мотива и циљева битних субјеката планирања развоја Министарства одбране, највећи значај има усклађивање мотива и циљева политичких субјеката и војних субјеката, јер се њиховим усклађивањем утиче и на усклађеност мотива и циљева унутар система одбране, као и на усклађеност са мотивима и циљевима друштва, односно нације. У литератури постоји више различитих модела усклађивања мотива и интереса политичких и војних субјеката. Једна од могућих класификација модела усклађивања мотива и циљева политичких и војних субјеката је (Благојевић, Гвозденовић / Анђелковић 2016): усклађивање на бази усаглашавања (договорно, споразумно), усклађивање на бази наредбе и усклађивање применом моћи и насиља.

Узимајући у обзир различите моделе усклађивања циљева и мотива битних субјеката планирања развоја, а нарочито политичких и војних субјеката, као и анализу буџета Министарства одбране и Војске Србије, може се приметити да је претежно примењиван модел на бази наредбе. Овакво усклађивање је довело до континуираног смањивања буџета одбране, те умањења удела из буџета који је намењен за персоналне трошкове. Смањивање персоналних трошкова је битно утицало на мотиве свих запослених у Министарству одбране и Војсци Србије. Незадовољење мотива запослених, као и лоша конкурентност Министарства одбране и Војске Србије на тржишту рада је довела до тога да велики број професионалних припадника прекине радни однос, чиме је нарушен степен попуне.

Крајњи ефекти нарушеног степена попуне јесу нарушена мотивација и повећано напрезање запослених у Министарству одбране и Војсци Србије, те умањење способности војске за извршење додељених мисија и задатака.

Појам мотива и циљева

Мотив представља основни емотивни подстрек, унутрашњи подстицај за нечију активност, делатност, поступак и сл., главни подстицајни разлог, побуда, повод (Вујановић, и други 2007, 732). У психологији се мотиви дефинишу као унутрашњи чиниоци (органски

и психолошки) који покрећу активност, које је усмеравају и њоме управљају, ради остварења одређених циљева (Рот 2004, 260). Мотив се може дефинисати и као поједини унутрашњи чиниоци који покрећу и усмеравају активности и понашања у правцу достизања циљева и имају одређени садржај, трајање и снагу (Дунђеровић 2004, 109).

У литератури постоји више подела мотива, а једна од подела је на биолошке, социјалне и персоналне (Рот 2004, 263-282). Биолошки мотиви су они који почивају на телесним потребама, било да су урођени (нпр. глади и жеђи, матерински, сексуални, за излучивањем итд.) или стечени (нпр. потреба за цигаретом). Социјални мотиви су они за чије је остварење неопходан контакт са другим људима и њихово присуство и који су заједнички већем броју људи (нпр. мотив за друштвом, самопоштовање, агресивност итд.). Персонални мотиви су они који почивају на психолошким потребама и који су пре свега усмерени на развој и интересе властите личности (нпр. сигурност, стицање имовине итд.).

За менаџмент важна је и подела на спољашње и унутрашње мотиве, зависно од тога одакле долази активност која је подстиче. Унутрашњи мотиви су они код којих су покретачи, односно активности које их покрећу у нама самимима, односно у нашем организму и личности, а задовољавају се самом активношћу која их покреће (Дунђеровић 2004, 111). Спољашњи мотиви су екстерно подстакнути и не задовољавају се толико самим ангажовањем колико резултатима и наградом која се постиже (Дунђеровић 2004, 111). Такође, важно је напоменути да мотиви могу бити часни и нечасни (Лојић 2011, 375).

Извор мотива су потребе (Рот 2004, 260), те је за разумевање мотива, важно је напоменути и теорију потреба, коју је развио Абрахам Маслоу. Под потребама се подразумева недостатак нечега, који може бити органски (нпр. недостатак одређених хранљивих материја) или психолошки (јасна и свесна жеља за одређеним објектима или ситуацијама) (Рот 2004, 260). Теорија потреба даје хијерархију мотива са пет нивоа, где се задовољавањем нижих мотива стварају услови за појављивање виших мотива. Нивои мотива по Маслоу су: 1. егзистенцијални (потребе за водом, храном, одећом, сексом); 2. потребе сигурности (физичка и економска); 3. потребе припадања (да будемо у друштву других и да нас други воле); 4. потребе угледа и статуса (да нас други поштују и уважавају); 5. потребе самоостварења (да актуелизујемо своје потенцијале, да можемо преузети одговорност, имати могућност развоја итд.) (Дунђеровић 2004, 114, Павловић 2007, 46). За разлику од потреба, које свесно или несвесно не морају бити препознате или доживљене, мотиви морају бити препознати и доживљени, али морају и покренути на остварење неког циља како би се задовољили (Рот 2004, 260).

Може се закључити да је за мотиве важно да се задовољавају, а незадовољење, односно спречавање и осујећење задовољења мотива назива се фрустрацију (Рот 2004, 289), што доводи до депресије, апатије и незадовољства. (Лојић 2011, 375).

Циљ представља место, тачку, границу до које се жели стићи, односно доћи. Циљ је оно чему се тежи, оно што усмерава нечије деловање, нечију делатност, сврха (Вујановић, и други 2007, 1491). У психологији, циљеви су објекти или ситуације за које се очекује да ћемо задовољити одређену доживљену потребу (Рот 2004, 261). Однос између мотива и циљева је двосмеран. Циљеви и интереси се постижу и остварују одређеним активностима човека чији су покретач мотиви, такође се мотиви покрећу и усмеравају помоћу циљева и доприносе остваривању циљева, а циљеви стварају, одржавају и јачају мотиве (Лојић 2011, 375).

Мотиви и циљеви битних субјеката планирања развоја

У процесу планирања развоја система одбране у ширем смислу, односно војске у ужем смислу, разматрају се следећи субјекти који најзначајније утичу на планирање развоја:

1. друштво, односно нација,
2. субјекти у војсци и
3. политички субјекти.

Задовољење одређених и специфичних мотива и остваривање циљева друштва, односно нације су основа за формулисање мисије и задатака војске, а тиме и основа за планирање развоја. Нација је историјски настала заједница људи са заједничким пореклом и припадношћу, који живе на одређеној територији, повезани економским односима, језиком, културом и приближно истом, сличном традицијом (Раденовић 1999, 348), односно еволуција народа у нове социо-економске и културолошке асоцијације (Ђорђевић 2006, 105). Значи нација као заједница људи има оређене мотиве и циљеве који су настали консензусом појединачних мотива свих припадника те нације. Мотиви и циљеви нације зависе од културе, традиције, историјских прилика, утицаја међународног окружења, економских односа унутрашњих и спољашњих субјеката и других фактора. У литератури, као и у пракси, уместо појма мотиви и циљеви нације, најчешће се користе појмови националне вредности и национални интереси.

Интерес је оно што нечему иде у прилог, у рачун, корист, добит државе или лични. Пажња према ономе што одговара нечијим потребама, настојања, занимање, заинтересованост, интересовање (Вујановић, и други 2007, 476). Интереси су објекти и садржаји на које појединац или друштво обраћају пажњу и њима се бави у мислима (Рот 2004, 283). Интереси су повезани са вредностима, где вредности представљају општеприхваћене друштвене ставове на основу којих се цени да ли је нешто добро или не. Вредности усмеравају појединачне мотиве тако да их чине функцијом целовитог мотивационог система. Често су вредности изражене као правила, прописи, императиви, заповести и забране које друштво прописује (Ковач/Стојковић 2009, 191). Важно је уочити однос између вредности и мотива. Често се вредности могу изједначити са мотивима, ако су мотиви заједнички за одређену нацију, општеприхваћени и друштвено „прописани” и ако се покрећу и усмеравају помоћу циљева, односно ако је циљ нације стварање, одржавање и јачање одређеног мотива. У наведеном случају за националне вредности можемо рећи да су национални мотиви. У савременој литератури појам интерес се изједначио са мотивационим фактором (Ковач/Стојковић 2009, 192), односно представља активност којом се побуђују, усмеравају или задовољавају мотиви. Моће се закључити да је национални интерес део националног циља који покреће и усмерава мотиве појединаца у одређеној нацији, а са друге стране доводи до очувања и достизања националних вредности.

Националне вредности и интереси су најчешће садржани у уставима држава, као и у појединим стратегијама. У циљу сагледавања различитих националних вредности и интереса извршена је анализа садржаја стратегија националних безбедности и стратегија одбране различитих држава (Прилог 1 и Прилог 2). Анализом националних вредности (Прилог 1) може се приметити да су најзаступљеније вредности везано за људска права, грађанске слободе, владавину права, демократију,

безбедност и стабилност државе, просперитет и економски развој, тржишну економију, животни стандард грађана, толеранцију и једнаке могућности и друге. Такође се могу уочити и неке специфичне вредности у појединим државама, као што је национални идентитет и патриотизам, и то код држава код којих су ове вредности процесом глобализације нарушене, као и вредности везано за очување глобалног светског поретка, које су заступљене код држава хегемона.

Узимајући у обзир да су вредности повезане са мотивима, па чак у појединим случајевима и изједначене, анализом вредности може се закључити и о мотивима одређене нације. Најважнији мотиви нације, када је у питању систем одбране, односно војска су безбедност на свим нивоима, и то: индивидуална безбедност сваког грађана, безбедност државе и нације и безбедност у регионалним и глобалним оквирима.

Када су у питању национални интереси (Прилог 2), а којима се достижу и штите националне вредности, најраспрострањенији су следећи: заштита суверенитета; заштита независности; заштита територијалног интегритета; унапређење међународног окружења, стабилности и мира; економски развој, просперитет и животни стандард; заштита владавине права и светског поретка; заштита живота грађана и други. За војску, најважнији национални интереси, а тиме и циљеви војске јесте заштита суверенитета, независности и територијалног интегритета, унапређење, односно учешће у унапређењу стабилности и мира у међународном и регионалном окружењу, као и заштита живота грађана.

Мотиви и циљеви субјеката у систему одбране, односно у војсци се односе на све субјекте који урављају или извршавају функцију одбране државе. Када се говори о војсци, може се рећи да је то, у односу на функцију коју обавља у друштву, специфична војна организација. Организација је друштвена јединица или друштвена активност скупа људи и средстава, која се трајно организује, непрестано одвија и усмерава или реорганизује, ради обављања извесне (специјализоване) функције и улога, како би остварила своје циљеве (Раденовић 1999, 257). С тим у вези, функције војне организације су онај скуп послова који се односе на припреме за одбрану и одбрану државе у складу са законом, док се циљеви система одбране односе на заштиту националних интереса.

Мотиви и циљеви субјеката у војсци могу се класификовати на;

- опште мотиве и циљеве војничке професије,
- мотиве и циљеве војних руководиоца и
- мотиве и циљеве запослених у војсци.

Општи мотиви и циљеви војничке професије могу се сагледати анализом дужности војничке професије. Дужност војничке професије је јачање безбедности државе, што захтева сарадњу, организацију и дисциплину, а тиме и наглашавање значаја групе у односу на појединца због обезбеђења служења друштву, као и природе средстава која се употребљавају у вршењу дужности (Гађиновић 2014, 136). Када су у питању интерни фактори који утичу на мотиве запослених у систему одбране, могу се издвојити карактеристике организације, као и карактеристике послова који се обављају (Лојић 2011, 29-31). Војна организација афирмише највише националне вредносне ставове као што су патриотизам, слобода и одбрана државе, пожртвованост, човекољубље и други. Величина система одбране и подељеност на већи број јединица доводи и до вредности везаних за кохезију, као и поистове-

ђивања циљева јединице са личним мотивима. Природа послова у систему одбране намеће захтеве за већом мобилношћу, професионализмом, одговорношћу људских ресурса, као и спремност запослених да се идентификују са циљевима система одбране (Лојић 2011, 32).

Да би војник дужност јачања безбедности државе извршио потребно је да: посматра државу као основну јединицу политичке организације; да наглашава трајну природу претњи безбедности државе и трајну могућност рата; да наглашава величину непосредних претњи безбедности; да се залаже за одржавање јаким, разноликих и спремних војних снага (Хантингтон 2004, 72). Иако се војник залаже за јаке војне снаге, не може се рећи да војник жели рат. Напротив, војник јаким војним снагама жели мир и безбедност државе, те се може рећи да војник даје опрез друштву на претње, као и начин заштите од претњи.

Може се закључити да је циљ војничке професије јачање безбедности државе, док се мотиви војничке професије односе на јаке способности војске, јак војни колектив, патриотизам, пожртвованост, човекољубље и друге.

Мотиви и циљеви војних руководиоца, поред општих циљева и мотива војничке професије, укључују и одређене специфичне циљеве и мотиве. Војни руководиоци управљају војском и њеним деловима и усаглашавају војне циљеве са циљевима политичких руководиоца. Када је у питању однос војне професије и политике, војничка професија не разматра пожељност или непожељност политичких циљева, већ води рачуна о војним средствима којима се остварују политички циљеви (Гађиновић 2014, 138). Војни руководиоца мора бити политички неутралан, те не сме дозволити да на професионалну стручност, као и војничко просуђивање утиче политика, јер је суштина војне професије служба друштву и држави (Гађиновић 2014, 139). Војничка послушност се на овај начин огледа у прихватању војничких и политичких циљева, али не сме да се сведе на слепо послушност и да занемари и своју основну улогу, а то је упозоравање на претње и захтевање јачих војних снага. Може се закључити да се основни циљеви војних руководиоца односе на извршење мисија система одбране, као и на економске циљеве. Извршење мисија система одбране обезбеђује се поседовањем одговарајућих способности, док се економски односи на снижавање трошкова. Поред наведених циљева, војни руководиоци имају и социјалне циљеве. Социјални циљеви се односе на саме запослене и оријентисани су на задовољење потреба запослених, постизања већег стандарда запослених и слично (Павловић 2007, 130). Када су у питању мотиви војних руководиоца, поред општих мотива који су везани за војничку професију, могу се издвојити и мотиви везано за зараду, као и каријерно напредовање (Лојић 2011, 369), односно за државање на одређеном високом положају у хијерархији војне организације. Везно за мотиве војних руководиоца, може се напоменути и напредовање на вертикалној лествици друштвене стратификације (Ђорђевић 2006, 113).

Мотиви и циљеви запослених могу се сагледати кроз унутрашње и спољашње мотиве (Дунђеровић 2004, 111). Циљ запослених, нарочито због карактеристика војничке професије ка поистовећивању личних мотива и циљева јединице, односно војске у целини, односи се на безбедност државе. У контексту развоја војске, циљ који се односи на безбедност државе своди се на развој војних способности. Унутрашњи мотиви су у непосредној вези са мотивима и циљевима војничке професије, а задовољавају се

спровођењем активности које имају везе са циљем војничке професије. Унутрашњи мотиви, специфични за војску су на пример: учешће на вежби, одбрана државе, потврђивање способности јединице и личне способности и слично. Са друге стране, спољашњи мотиви се не задовољавају самим учешћем на активностима, већ зависе од спољашњег признања и награде. Ова група мотива може се сагледати кроз Масловљеву пирамиду потреба, а односи се на егзистенционалне потребе, потребе за економском сигурношћу, бољи статус и углед у друштву, физичку сигурност, боље услове живота и рада, могућност каријерног напредовања и усавршавања и слично.

Када су у питању *политички циљеви и мотиви*, за усаглашавање мотива и циљева битних субјеката развоја система одбране, најважнији су мотиви репрезентативне (владајуће) политичке партије. Политичка партија се може дефинисати као добровољна, нарочито политичка организација која се бави организовањем политичког живота у чијем је средишту као основни циљ освајање државне власти (и њено што дуже задржавање), ради заштите и остварења одређених класних, групних, општих, заједничких и других интереса друштва – омеђан оквиром једне одређене програмске идеолошке концепције (Раденовић 1999, 326). Како је репрезентативна политичка партија већ на власти, њен основни циљ је што дуже задржавање на власти.

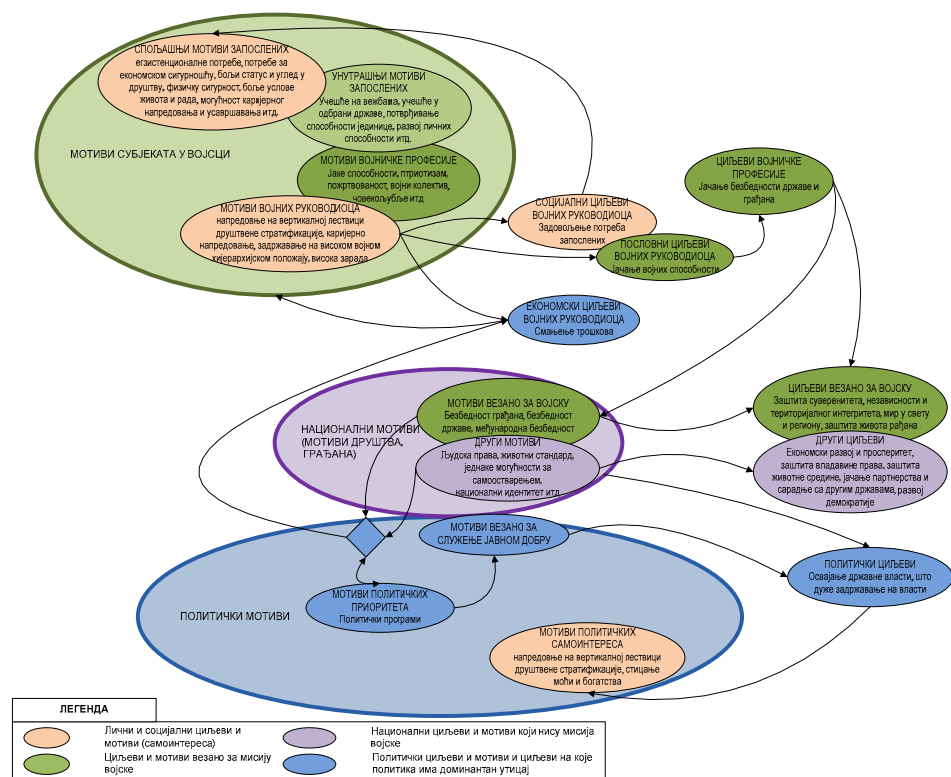
Политички мотиви се могу класификовати као (Doherty 2015, 367): политички самоинтереси, жеља за служењем јавном добру, приоритети властите политике. За потпуно сагледавање мотива и циљева политичке елите, битно је сагледати и како друштво види политику, односно шта од ње очекује.

Грађани, а тиме и друштво, као централан мотив репрезентативне политике виде прву групу мотива који су везани за политичке самоинтересе, који имају најлошију интерпретацију. Како су људи склони да кажњавају неуспехе других људи нарочито ако су ти неуспеси продукт себичног понашања (Doherty 2015, 371), обично се мотиви који спадају у групу политичких самоинтереса не прокламују, односно прикривени су. Када су у питању политички самоинтереси, неопходно је поменути појам стратум и стратификација. Стратификација подразумева институционални облик друштвеног диференцирања појединаца и друштвених група распоређених у мање или више чврсте издиференциране социјалне слојеве – стратуме, према неком од друштвено одређених критеријума (Раденовић 1999, 286). У савременом друштву постоје различити критеријуми диференцирања и то према припадности одређеном слоју на бази занимања, висине дохотка, степена квалификације, образовања итд (Раденовић 1999, 296). Ангажовање у политичком животу је један од начина вертикалне покретљивости на лествици друштвене стратификације (Ђорђевић 2006, 113), те је и најважнији политички мотив из групе политичких самоинтереса. Напредовање на лествици друштвене стратификације се у крајњем односи на могућност стицања и демонстрирања моћи (Лојић 2011, 105), који су један од најважнијих покретачких мотива у политици.

Група мотива који се односе на служење јавном добру увек имају позитивну интерпретацију од стране грађана, као и приоритет у вредновању. Грађани од репрезентативне политике очекују рад у јавном интересу на првом месту, док се мање вреднује сам начин остваривања интереса. На пример, уколико грађанима није остварен задовољавајући животни стандард, без обзира на то како се репрезентативни политичари понашају, подршка грађана ће опадати.

Под приоритетима властите политике се подразумева посвећеност властитом политичком програму, понашање политичара и начин остваривања политичких циљева. Када су у питању мотиви из групе политичких приоритета, грађани често не оцењују политичке програме, већ личне особине политичких лидера, односно њихов политички стил (Павлићевић 2013, 213). На интерпретацију политичких приоритета од стране грађана, у највећој мери утичу друштвени ставови и идентитет, историјски и временски период, као и сами политички ставови грађана као гласача. Тако, у зависности од политичких ставова грађана, из групе политичких приоритета, поједини мотиви могу имати добру интерпретацију, а поједини лошу (Doherty 2015, 368).

Може се закључити да су мотиви и циљеве битних субјеката планирања развоја војске међузависни. Њихова међусобна повезаност, као и условљеност приказана је на слици 1.

Слика 1 – Међусобна повезаност мотива и циљева битних субјеката развоја система одбране

Мотиви субјеката у војсци доводе до јачања војних способности, а тиме и до задовољења националних мотива за безбедношћу државе и самих грађана. Јаким војним способностима војска штити територију, независност и суверенитет државе,

животе грађана и доприноси миру и стабилности у свету и региону. Војни руководиоци, како би остварили своје личне мотиве, највећу пажњу посвећују усаглашавању са политичким мотивима и циљевима, што се првенствено одражава на економске циљеве војних руководиоца за смањењем трошкова одбране.

Грађани политику посматрају не само кроз задовољење мотива безбедности, већ и кроз све остале мотиве, а највише кроз мотиве политике везано за служење јавном добру. Приоритет појединих мотива код грађана зависиће од конкретних историјских, економских, технолошких, образовних, социјалних, демографских, културолошких и других услова, а који се мењају са временом. Незадовољавање националних мотива доводи до опадања популарности и поверења у репрезентативну политичку партију, те она не остварује тиме свој основни циљ.

Како би репрезентативна политичка партија остварила свој циљ, а тиме и задовољила мотиве политичког самоинтереса, своје мотиве политичких приоритета, односно политичке програме, прилагођава конкретним захтевима грађана. На овај начин мотиви политичких приоритета се прилагођавају мотивима за служењем јавном добру. Уколико су захтеви грађана усмерени на већу безбедност државе, мерама у области повећања буџета одбране јачаће се војска, а уколико репрезентативна политика такве мере не предузме, опадаће јој популарност, а вероватно ће државну власт освојити политичка партија која у својим мотивима политичких приоритета има јачање система безбедности и одбране, јер су њени мотиви служења јавном добру приближнији мотивима грађана. Са друге стране, уколико грађани имају потребу за задовољењем других мотива, који нису у мисијама војске, ради задовољења политичког циља репрезентативна политичка партија ће имати фокус ка другим националним мотивима. Најважнији инструмент политике за утврђивање економских и друштвених приоритета у оквирима ограничених средстава која су на располагању држави за јавно трошење јесте буџет (Ковач/Стојковић 2009, 457). Мотиви политичких приоритета у чијем фокусу није безбедност, већ други национални мотиви, доводи до смањења буџета одбране.

Смањење трошкова одбране утиче на све мотиве војних субјеката, а тиме и на достизање циљева војне организације који се односе на развој способности војске, те јачање безбедности државе. Тако је смањење трошкова одбране често у супротности са социјалним циљем, којима се задовољавају лични мотиви запослених (веће зараде, бољи статус итд.), али и мотиви војничке професије (учешће на вежбама и другим активностима од значаја за војничку професију). И поред тога, војни руководиоци морају увек тежити ка задовољењу циља који се односи на јачање војних способности, јер само тако се остварује циљ војне организације који се односи на безбедност државе. С тим у вези, војним руководиоцима у прилог иде задовољење потреба запослених, као и већи буџет одбране.

Модел усклађивања мотива и циљева битних субјеката планирања развоја војске

Процес усклађивања политичких и одбрамбених циљева представља превазилажење разлика у ставовима и делањима оних субјеката друштва који уједно представљају носиоце функције одбране (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 141). Тиме се

ствара предуслов за развој способности које су неопходне како би држава могла да одговори актуелним и будућим безбедносним изазовима, ризицима и претњама ризицима, те заштитила своју територију, независност, суверенитет и грађане. Такође, усклађивањем се обезбеђује и усклађивање развоја војске са укупним развојем друштва.

Усклађивање се постиже кроз (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 141): спорење, доказивање, негације и сл. Као и сваки процес, усклађивање садржи одређене фазе које можемо поделити по следећем:

- фаза обавештавања и објашњавања,
- фаза сагласности око плана извршења,
- фаза извршења и
- фаза друштвених ефеката извршења.

Узимајући у обзир субјекте у планирању развоја војске (субјекте у војсци, репрезентативне политичке субјекте и друштво, односно нацију), усклађивање мотива и интереса битних субјеката ће се разматрати као: усклађивање између војних субјеката и друштва, односно нације; усклађивање између војних и политичких субјеката; и усклађивање између субјеката унутар војске.

Усклађивање мотива и циљева између друштва и војних субјеката се у највећој мери постиже самим развојем војске и извршењем мисија и задатака. На тај начин се задовољавају основни мотиви грађана за безбедношћу. Узимајући у обзир да су мотиви и циљеви субјеката у војсци безбедност државе, нације и грађана, као и да је у војној организацији присутан висок степен поистовећивања личних мотива са циљевима војске као организације, може се закључити да је део мотива и циљева који се односе на безбедност исти код субјеката у војсци и друштва. За усклађивање ових мотива највећи значај има приоритетизација националних мотива од стране грађана, односно који мотив грађани доживљавају као највећу потребу. У вези са тим, на приоритет безбедности код грађана утиче објективно поимање безбедности, односно реално присуство или одсуство претње, као и субјективна перцепција угрожености грађана и државе и значаја система одбране и војске. На субјективну перцепцију, осим објективних околности, могу утицати и култура и историјска традиција, временски и друштвени контекст, изјаве домаћих политичких лидера, информације добијене посредством средстава јавног информисања и друго (Hartl 2006, 15-17). Може се приметити да репрезентативна политичка партија, нарочито ако се узме у обзир и степен контроле медија од стране репрезентативне политичке партије, има велику улогу на субјективну перцепцију безбедности од стране грађана, а тиме и на додељивање приоритета мотивима безбедности и развоја одбране и војске. На основу наведеног, може се закључити да највећу улогу у усклађивању мотива и циљева војске и друштва имају политички субјекти, те ће се кроз усклађивање са политичким субјектима, као и усклађивањем мотива и циљева унутар војске, обезбедити и усклађеност са мотивима и циљевима грађана.

Када је у питању *усклађивање мотива и циљева репрезентативних политичких субјеката и субјеката у војсци*, највише утиче стил политичког руковођења. Политички стил се може дефинисати као стални начин делања појединца, колективитета или институције у политици који је јединствен или довољно различит од уобичајеног да би се могао при сваком понављању препознати као исти (Павлићевић 2013, 215). Политички стил чине обележја испољена у делању политичких ак-

тера која одређују механизми грађења њихове политичке моћи, поступци грађења легитимитета, референтни идеолошки систем, њихов политички језик, политичка симболика коју претежно практикују у политичком делању, елементи и обележја њихове невербалне комуникације и елементи политичке културе, тј. начин испољавања патриотизма (Павлићевић 2013, 217).

Када су у питању политички стилови у Републици Србији, у литератури се могу пронаћи следећи (Павлићевић 2013, 226-232): ауторитарни¹, републикански², реалистички³, популистички⁴, конформистички⁵ и револуционарни⁶. У контексту политичког стила, на усклађивање мотива и циљева највише утиче тоталитет узајамних односа политичких лидера и њихових потчињених. Тоталитет узајамних односа може бити демократски, ауторитарни и индолентни (Павлићевић 2013, 218).

Узимајући у обзир политичке стилове, а нарочито тоталитет узајамних односа политичких лидера и војних руководиоца, у литератури се могу наћи следећи модели усаглашавања мотива и циљева политичких субјеката и војске (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 143-144):

1. Усклађивање на бази усаглашавања (договорно, споразумно).

Представља договорни или споразумни тип усклађивања политичких и војних циљева. У процесу усклађивања, посебно почетном, јавља се усаглашавање као веома битан део целокупног процеса. Ово уједно представља и најефикаснији начин ускла-

¹ Непосредно решавање проблема и употреба свих средстава за постизање циља. Гради се култ вође, као и стварање атмосфере лажног оптимизма и среће коју обезбеђује лидер. Непостојање дугорочне стратегије. Медијске манипулације, посвећивање велике пажње медијским наступима, служење методама уцене, претњи, „шпијуноманије“, као и вређања, понижавања и лицемерја према неистомислјеницима. Доминација у односу на сараднике и подчињене, као и ауторитативно наметање воље. Грађење легитимитета на слепом патриотизму.

² Захтева уједначеност јавне политике са јавним интересом. Добре реторичке технике, леги манири у комуникацији и креирање пријатељске атмосфере. Велика пажња се поклања презентацији. Присутна је уображеност код лидера. Заснива се на консензусу, знању и моралним квалитетима. Карактеристична је колебљивост.

³ Чврстина и доследност у остваривању принципа моћи. Конкретна процена снага и рационално деловање ка постизању политичког успеха. Егоизам и сагледавање политике искључиво кроз интересе, предности и користи, окренутост ка мотивима самоинтереса. Све је подчињено достизању и очувању моћи и власти (правда, морал, традиција, сарадња, сродство, верност итд.). Контрола окружења и одсуство страсти. Владање помоћу страха.

⁴ Заснива се на мобилизацији и учвршћивању позиције лидера. Позивање на сентименте, колективна надања и страхове. Наглашавање моралних ставова, носталгија за прошлошћу, поистовећивање са идеализованом верзијом свог народа, изолационистичка нота у патриотизму.

⁵ Лидер одаје утисак опортунисте, несигурне и непринципијалне личности. Некритичко прихватање вредности и ставова. Неспремност за предузимање слободе самосталног и независног деловања. Тешко прихватања новог и потрага за сигурношћу и извесношћу. Политички дела само када има најмање отпора. Неубедљивост у комуникацији и одсуство креативности. Погодан медијима за манипулације, али је изузетан манипулатор.

⁶ Истиче полет, самопоуздање и смелост. У комуникацији исказује надменост, сујету и искључивост. Заснива се на нужности промена и новог. Особине лидеара су да је независна, слободна личност која критички мисли. Брзо прилагођавање, а у остваривању циљева не бира средства. Не уважава чињенице и околности, као ни опомене. Присутна политичка искључивост, а стварност посматра искључиво кроз револуционарне циљеве. Склоност пропитивању и преиспитивању патриотизма. Окренутост ка модернизму и отвореном свету.

ђивања самим тим што је проистекао као производ усаглашених ставова политичких и војних лидера о најважнијим питањима по систем одбране. Предмет усаглашавања су: циљеви, ставови, полазишта и визија. Није увек лако постићи сагласност око важних државних питања, јер се често дешава да су различите тачке гледишта оних који доносе политичке одлуке и оних који те одлуке треба да изврше.

2. Усклађивање на бази наредбе.

Усклађивање на бази наредбе је тип усклађивања који настаје као производ неуспеле фазе усаглашавања. Многобројне разлике у полазиштима између политичких и војних лидера касније се могу пренети и на неслагања до којих долази приликом доношења важних државних одлука у вези са системом одбране. Војним лидерима у том случају преостају две могућности: прва се огледа у томе да се повинују и изврше наредбу, иако је не сматрају исправном, а друга да одбију да је изврше чиме ризикују да буду смењени са дужности коју обављају и тиме изгубе део друштвене моћи којом располажу.

3. Усклађивање применом моћи и насиља.

Тип усклађивања који политички лидери примењују онда када претходна два наведена не дају жељене ефекте. У случају да војни лидери не изврше наредбу политички лидери најчешће користећи своју моћ, уз примену силе или насиља, намећу решење и у већини случајева смењују непослушно војно руководство (или војника). Међутим, у пракси су постојали бројни случајеви где војни руководиоци услед изражавања свог неслагања са политичком одлуком одбили дагу послушност. Имајући у виду да располажу великом моћи коју, услед неадекватне цивилне контроле, могу да усмере против политичких лидера, односно актуелне власти, то може бити један од узрока настајања државног удара, пуча, преврата или револуције.

Када се узму у обзир наведени модели усаглашавања мотива и циљева политичких и војних лидера на највишим функцијама у систему одбране, постизање сагласности око важних одлука које се тичу система одбране може се сматрати најпожељнијом могућом варијантом. Крајњи продукт усклађивања, када је у питању развој система одбране, огледа се у додељивању и расподели финансијских средстава за финансирање система одбране, односно војске.

Усклађивање мотива и циљева између субјеката унутар војске се своди на систем мотивације и награђивања. Мотивација се може описати кроз процес јављања потребе – активирања организма – доживљаја потребе – замишљања циља којим се потреба може задовољити (Рот 2004, 261). У литератури постоји више различитих, али суштински веома сличних дефиниција појма мотивација. У психологији, мотивација је термин повезан са појмом подстицај, где се под подстицајем подразумевају такви објекти и ситуације који изазивају јављање мотива, подстичу да се мотиви актуализирају, да оживе (Рот 2004, 261). Неки аутори мотивација дефинишу као укупност процеса који покрећу и одржавају одређене активности и понашања у правцу постизања циља (Дунђеровић 2004, 109). Можда најсвеобухватнија дефиниција мотивације, а односи се на управљање људским ресурсима у систему одбране је: „мотивација је процес свесног покретања и усмеравања понашања и активности човека ка постизању и остварењу одређених циљева и интереса” (Лојић 2011, 375).

У литератури у области управљања људским ресурсима, често се уз појам мотивација помиње и појам награђивање. Основна улога награђивања јесте да се ускладе

индивидуални интереси запослених и стратегијски циљеви организације кроз привлачење и задржавање способних људи, охрабривање и подстицање запослених да развију своје способности и знања, мотивацију запослених и креирање културе у којој је запосленима стало до успеха организације у којој раде (Лојић 2011, 374).

Систем награђивања и мотивације обухвата све награде које организација додељује запосленима, а могу бити материјалне и нематеријалне (Лојић 2011, 376). Материјалне награде се односе на зараде, плате, накнаде и друга примања и доприносе које се могу исплатити запосленима. Материјалне награде изискују финансијска средства, а самим тим и повећање трошкова Министарства одбране и Војске Србије. Један од најважнијих екстерних фактора који утичу на мотивацију и награђивање људских ресурса у војсци јесте активност државе. Иако се усклађивање мотива између субјеката унутар војске врши на релацији војни руководиоци – запослени, највећи утицај ипак има држава, односно репрезентативна политичка партија. Држава на задовољење мотива запослених утиче највише доношењем закона и прописа, чиме се стварају повољни услови рада и запослења (Лојић 2011, 32).

У Министарству одбране и Војсци Србије материјалне награде су регулисане Законом о војсци (Министарство одбране Републике Србије 2015, 50-56), као и Правилником о платама професионалних припадника Војске Србије (Министарство одбране Републике Србије 2016). Наведена законска решења и прописи којима је регулисано награђивање у Министарству одбране и Војсци Србије немају довољно флексибилности, нити конкурентности на тржишту рада, а нарочито за поједине специфичне специјалности као што су информатичари, наставници и професори на универзитету одбране, медицински радници, економисти, инжењери телекомуникација, инжењери саобраћаја, машински инжењери, пилоти и слично. Осим доношења закона и прописа, на мотивацију запослених у Министарству одбране и Војсци Србије, а нарочито на материјално награђивање, држава утиче и утврђивањем и распоређивањем буџета одбране.

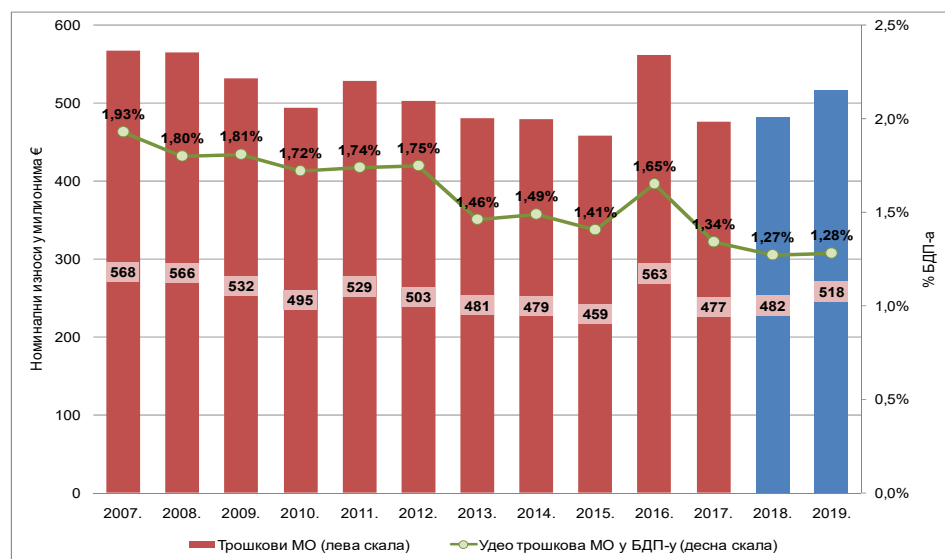
Нематеријалне награде не изискују материјална средства, а у пракси се односе на (Лојић 2011, 388): адекватно дизајнирање посла, демонстрирање пожељног стила руковођења, партиципацијом запослених у одлучивању, управљање помоћу циљева, флексибилни облици радног времена и друге нематеријалне награде. Узимајући у обзир да се војна организација базира на прописаној субординацији, као и ригидном поштовању закона, прописа и правила, многи облици нематеријалног награђивања нису применљиви, те не дају очекиване резултате. Такође, нематеријално награђивање не може дати добре резултате, или ће ти резултати бити врло ограничени, ако се занемари материјално награђивање. Може се закључити да најбоље резултате у мотивисању запослених дају материјалне награде.

Професионални официрски и подофицирски кор, а и професионални војнички састав државе, је инструмент државе који треба да обезбеди послушност мобилисаних грађана, али и да да лични пример пожртвованости и испољеног патриотизма у одбрани државе, те су мотиви, а и сами механизми мотивације другачији код професионалног састава и грађана војних обвезника (Гађиновић 2014). Зато је за мотивисање професионалних припадника војске потребно изнаћи нове и савремене модалитете мотивације и награђивања у циљу повећања њиховог статуса и угледа у друштву.

Ефекти усклађивања мотива и циљева битних субјекта-та планирања развоја војске

Ефекти усклађивања политичких и одбрамбених циљева су вишеструки и могу се степеновати од највишег до најнижег, сразмерно оствареном циљу. Највиши ефекти усклађености се свакако потврђују у пракси, односно ако су усвојени циљеви након предвиђеног периода одговорили актуелним и потенцијалним оквирима угрожавања од потенцијалних намера (Благојевић, Гвозденовић/Анђелковић 2016, 146).

Дугогодишње одсуство претњи, као и утицај различитих фактора⁷ на субјективну перцепцију безбедности и одбране код грађана, резултирало да се безбедносни мотиви код грађана доживљавају са нижим приоритетом у односу на друге мотиве. С тим у вези, репрезентативне политичке партије, како би се што дуже задржале на власти, а тиме оствариле свој примарни политички циљ, прилагођавале су и своје политичке приоритете приоритетима друштва. Примена наредбодавног модела усклађивања политичких и војних циљева, као и недовољно залагање војних руководиоца за јачањем војних способности, највеће ефекте је испољило на буџет одбране (слика 2).

Слика 1 – Трендови буџета одбране Републике Србије⁸

⁷ укључујући и политичке субјекте, а нарочито репрезентативне политичке партије

⁸ Извор: за податке од 2007. до 2017. године (Министарство одбране Републике Србије/ Сектор за буџет и финансије 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017), за пројекцију буџета за 2018. и 2019. годину (Министарство финансија Републике Србије 2016).

Са графика се може приметити да трендови буџета одбране Републике Србије указују на делимично континуирано смањење, са повременим периодима повећања и стагнације. Нарочито је изражено континуирано опадање буџета одбране у периоду од 2007. до 2015. године. Континуирано смањење буџета одбране, поред последица везаних за наоружање и војну опрему и инфраструктуру, ипак је највеће последице имало по мотиве запослених у Министарству одбране и Војсци Србије.

Незадовољење мотива запослених довело је до опадања радне успешности код професионалних припадника Министарства одбране и Војске Србије, као и до масовног прекидања радних односа. Прекид радних односа је нарочито био изражен у 2016. години, а нарочито код професионалних војника, као и код официра одређених специјалности (нпр информатичке, телекомуникационе, саобраћајне итд.). Према неким изворима, у току 2016. године радни однос у Министарству одбране и Војсци Србије прекинуло је око 1.000 професионалних припадника (Војни синдикат Србије 2017).

Иакав развој догађаја резултирао је смањеном попуњеношћу јединица, падом морала и радне успешности, као и повећаном радном оптерећеношћу професионалних припадника Министарства одбране и Војске Србије. Крајњи ефекти усаглашавања мотива и циљева битних субјеката развоја система одбране огледају се у опадању способности Војске Србије, те у крајњем и довођење у питање могућност извршења свих додељених мисија и задатака.

Ипак, са графика се може приметити да се од 2016. године очекује благо повећање буџета одбране, што даје простор за развој и имплементацију савременијих и ефективнијих механизма мотивације и награђивања запослених у Министарству одбране и Војсци Србије. Зато, део повећаног буџета одбране треба преумерити и у персоналне сврхе, а не само на пројекте набавке наоружања и војне опреме и инфраструктурне изградње.

Закључак

Разумевање суштине мотива представља основу за управљање људским ресурсима. Мотиви су унутрашњи чиниоци који покрећу активност ради остварења одређених циљева. Циљеви су објекти или ситуације за које се очекује да ћемо задовољити одређену доживљену потребу. Циљеви се постижу и остварују одређеним активностима човека чији су покретач мотиви, такође се мотиви покрећу и усмеравају помоћу циљева и доприносе остваривању циљева, а циљеви стварају, одржавају и јачају мотиве. За менаџмент одбране је најважније да у процесу планирања развоја, усклади мотиве различитих субјеката са одбрамбеним циљевима. Најважнији субјекти који утичу на планирање развоја су друштво у целини, политички субјекти и субјекти унутар система одбране, односно војске. Ови наведени субјекти имају своје мотиве и циљеве.

У контексту безбедности, а нарочито развоја система одбране, најзначајнији национални циљеви се односе на заштиту суверенитета, независности и територијалног интегритета, учешће у унапређењу међународног окружења, стабилности и ми-

ра, као и заштиту живота грађана. Са друге стране, најзначајнији национални мотиви, а тиме и мотиви грађана неке државе, који се односе на безбедност и одбрану су: индивидуална безбедност сваког грађана, безбедност државе и нације и безбедност у регионалним и глобалним оквирима.

Када су у питању субјекти унутар војске, могу се разликовати општи мотиви и циљеви војничке професије, као и мотиви и циљеви војних руководиоца и запослених (професионалних припадника војске). Циљ војничке професије, односно општи циљ субјеката унутар војске је јачање безбедности државе, док се мотиви војничке професије односе на јаке способности војске, јак војни колектив, патриотизам, пожртвованост, човекољубље и друге. Мотиви војних руководиоца, поред општих мотива који су везани за војничку професију, обухватају и мотиве везано за напредовање на вертикалној лествици друштвене стратификације, које је последица каријерног напредовања, односно задржавања на одређеном високом положају у хијерархији војне организације. Поред општих мотива војничке професије, мотиви запослених у војсци су најчешће мотиви који су у вези са мисијом војске, и то: учешће на вежбама, одбрана државе, потврђивање способности јединице и личне способности и слично; као и група мотива који се односе на личне потребе, као што су егзистенцијалне потребе, потребе за економском сигурношћу, бољи статус и углед у друштву, физичка сигурност, бољи услови живота и рада, могућност каријерног напредовања и усавршавања и слично.

За усаглашавање одбрамбених и политичких циљева, а у контексту развоја војске, најважнији су мотиви и циљеви репрезентативне политичке партије. Основни политички циљ је освајање државне власти и њено што дуже задржавање. Када су у питању политички мотиви, разликују се: мотиви политичког самоинтереса, од којих су најважнији мотиви вертикалног напредовања на лествици друштвене стратификације, стицања и демонстрирања моћи; мотиви служења јавном добру; и мотиви властитих политичких приоритета, који дају приоритет задовољењу појединих националних мотива.

Мотиви и циљеви битних субјеката планирања развоја су међусобно повезани и условљени. Грађани политику посматрају не само кроз задовољење мотива безбедности, већ и кроз све остале мотиве, а највише кроз мотиве политике који се односе на служење јавном добру. Како би репрезентативна политичка партија остварила свој основни циљ своје политичке приоритете прилагођава конкретним захтевима грађана. Уколико су захтеви грађана усмерени на већу безбедност државе, мерама у области повећања буџета одбране јачаће се војска. Такође, уколико грађанима није приоритет задовољење мотива везаних за безбедност и одбрану репрезентативна политичка партија ће имати фокус ка другим националним мотивима. Мотиви политичких приоритета у чијем фокусу није безбедност, већ други национални мотиви доводи до смањења трошкова одбране. Смањење трошкова одбране утиче на све мотиве војних субјеката, а тиме и на достизање циљева војне организације који се односе на развој способности војске и јачање безбедности државе.

Како су мотиви и циљеви битних субјеката који утичу на развој система одбране међусобно повезани, али често и супротстављени, њихово усклађивање је често пресудно за развој способности система одбране, те јачање безбедности др-

жаве. Усклађивањем се постиже превазилажење разлике у ставовима и делањима претежно војних и политичких субјеката. Процес усклађивања са друштвом се своди на повећање перцепције грађана о значају безбедности и система одбране, односно на субјективно поимање безбедности, нарочито у условима објективног одсуства претњи. На субјективну перцепцију грађана, поред других фактора, у највећој мери утиче и репрезентативна политичка партија својим изјавама и ставовима.

Када је у питању усклађивање мотива и циљева репрезентативних политичких субјеката и субјеката у војсци, највише утиче стил политичког руковођења, односно однос политичких руководиоца према потчињенима, у овом случају према војним руководиоцима. Досадашња пракса у Републици Србији, показала је да је најчешће примењивани модел усклађивања политичких и војних субјеката био на бази наредбе, као и на бази моћи и насиља. Узимајући у обзир објективно одсуство претње, као и утицаји различитих фактора на субјективну перцепцију грађана о безбедности и значају система одбране, приоритет безбедности грађана је годинама опадао. Тиме су и приоритети репрезентативне политичке партије били ван сектора безбедности, што је резултирало и доделом и расподелом буџета одбране, те је буџет одбране до 2016. године имао тренд континуираног опадања.

Војни руководиоци, како би остварили своје личне мотиве, највећи пажњу посвећују усаглашавању са политичким мотивима и циљевима, што се првенствено одражава на економске циљеве војних руководиоца, те прихватање смањења буџет одбране. Како се усклађивање мотива и циљева између субјеката унутар војске се своди на систем мотивације и награђивања, који у највећој мери зависи од закона и прописа, као и од одобреног буџета одбране. Законска решења и прописи којима је регулисано награђивање у Министарству одбране и Војсци Србије немају довољно флексибилности, нити конкурентности на тржишту рада, а ригидност у хијерархијској субординацији и примени закона и прописа, умањује могућност примене различитих облика нематеријалног награђивања. Са друге стране, континуирано смањење буџета одбране умањује определене износе за персоналне трошкове, те додатно негативно утиче на систем мотивације и награђивања запослених у Министарству одбране и Војсци Србије. Крајњи ефекат усаглашавања битних субјеката планирања развоја огледа се у повећаном броју припадника који су прекинули радни однос у Министарству одбране и Војсци Србије, те у крајњем и у умањењу способности Војске Србије као централног дела система одбране.

Прилог 1 – Преглед националних вредности различитих држава

Р. бр.	Националне вредности	Аустрија	Аустралија	Албанија	Велика Британија	Чешка	Црна гора	Естонија	Европска унија	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Пољска	Румунија	Русија	САД	Словенија	Шпанија	СУМА	
	Извор	(Federal Chancellery of the Republic of Austria, 2013)	(The Department of the Prime Minister and Cabinet 2013)	(Government of the Republic of Albania 2004)	(United Kingdom Government 2015)	(Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic 2015)	(Skupština Crne Gore 2008)	(Government of Estonia 2010)	(European Commission 2016)	(Canada, Privy Council Office 2004)	(Ministry of Foreign Affairs of Hungary 2012)	(Parliament of Mongolia 2010)	(Federal Ministry of Defence 2016)	(New Zealand Government 2010)	(President of the Republic of Poland 2014)	(The Supreme Council for National Defense 2007)	(Russian Federation Government 2015)	(Seal of the President of the United State of America 2015)	(Republic of Slovenia Ministry of Defence 2010)	(Gobierno De Espana 2013)		
1	Заштита грађана		x		x	x				x								x			x	6
2	Животни стандард грађана																	x			x	2
3	Промоција грађанске слободe	x		x	x	x	x	x		x	x	x			x	x				x		12
4	Људска права и достојанство	x	x	x	x	x	x	x		x	x	x	x		x	x		x	x			15
5	Имовинска права			x	x	x	x									x						5
6	Равноправност и једнакост грађана	x	x		x		x									x		x				6
7	Толеранција различитих вера, култура, народа...	x			x					x						x	x					5
8	Изградња различитости				x					x												2
9	Превенција екстремизма и тероризма				x			x		x								x				4
10	Владавина права	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x			16
11	Демократија	x		x	x		x	x		x	x	x			x	x		x	x			13
12	Безбедност и стабилност државе	x		x	x	x	x	x				x						x			x	10
13	Слобода и независност државе											x					x					2
14	Суверенитет и територијални интегритет		x	x		x				x	x											5
15	Отворена и транспарентна влада				x																	1
16	Стабилан међународни поредак				x													x				2
17	Међународна сарадња и дијалог			x		x		x								x						4
18	Превенција конфликта			x		x												x				3
19	Мир у свету и мирно окружење	x	x				x				x											4
20	Једнакост држава														x							1
21	Правда																				x	1
22	Слободно коришћење простора																		x			1
23	Енергетска безбедност							x										x				2
24	Глобални (економски) поредак	x							x										x			3
25	Просперитет			x	x	x		x	x			x						x			x	8

Р. бр.	Националне вредности															СУМА							
		Аустрија	Аустралија	Албанија	Велика Британија	Чешка	Црна гора	Естонија	Европска унија	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Пољска		Румунија	Русија	САД	Словенија	Шпанија		
26	Економски развој и независност					x		x															4
27	Тржишна економија и слободно тржиште	x		x		x										x							4
28	Очување ресурса	x																					1
29	Наука, технологија и иновације																						1
30	Борба против екстремног сиромаштва																						1
31	Здрава животна средина							x					x										3
32	Глобално здравље																						1
33	Хуманизам																						1
34	Поштовање породице																						1
35	Поштовање религијских традиција																						1
36	Патриотизам												x										2
37	Национални идентитет	x		x								x											4
38	Политички плурализам	x										x											3
39	Солидарност																						1
40	Социјална стабилност и социјална правда	x						x					x										3
41	Отвореност																						1

Прилог 2 – Преглед националних интереса различитих држава

Р. бр.	Интереси															СУМА							
		Аустрија	Аустралија	Албанија	Чешка	Црна Гора	Естонија	Европска унија	Хрватска	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Пољска		Румунија	Русија	САД	Словачка	Словенија		
	Извор	(Federal Chancellery of the Republic of Austria, 2013)	(The Department of the Prime Minister and Cabinet 2013)	(Government of the Republic of Albania 2004)	(Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic 2015)	(Skupština Crne Gore 2008)	(Government of Estonia 2010)	(European Commission 2016)	(Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske 2010)	(Canada, Privy Council Office 2004)	(Ministry of Foreign Affairs of Hungary 2012)	(Parliament of Mongolia 2010)	(Federal Ministry of Defence 2016)	(New Zealand Government 2010)	(President of the Republic of Poland 2014)	(The Supreme Council for National Defence 2007)	(Russian Federation Government 2015)	(US Military Chairman 2015)	(Government of the Slovak Republic 2013)	(Republic of Slovenia Ministry of Defence 2010)			
1	Заштита суверенитета		x	x	x	x	x		x		x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	15
2	Обезбеђење слободе	x			x																		2
3	Заштита независности			x	x	x	x		x			x				x	x	x		x			10

Р. Бр.	Интереси	Аустрија	Аустралија	Албанија	Чешка	Црна Гора	Естонија	Европска унија	Хрватска	Канада	Мађарска	Монголија	Немачка	Нови Зеланд	Пољска	Румунија	Русија	САД	Словачка	Словенија	СУМА
4	Заштита територијалног интегритета	x		x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x	16
5	Заштита живота грађана	X	x	x	x	x			x	x			x					x			9
6	Заштита имовине		x	x		x			x	x								x			6
7	Заштита уставних вредности (поредак)			x			x			x							x				4
8	Унапређење међународног окружења, стабилности и мира		x		x	x		x	x	x								x	x	x	10
9	Економски развој, просперитет и животни стандард	x		x	x	x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	x				13
10	Интеграције у НАТО и ЕУ					x															1
11	Јачање партнерства са НАТО и ЕУ	x			x				x	x	x					x					6
12	Решавање социјалних проблема, социјална правда и социјални развој	x							x	x				x							4
13	Заштита животне средине и здравља	x			x	x			x			x		x			x				7
14	Заштита (поштовање) људских и мањинских права	x		x	x	x	x			x											6
15	Заштита владавине права и светског поредка	x			x	x		x	x				x	x	x			x	x		10
16	Енергетска стабилност и заштита ресурса	x			x								x								3
17	Спречавање локалних и регионалних сукоба	x			x																2
18	Јачање улоге УН, ОЕБС				x																1
19	Сарадња са другим државама (суседима, партнерима исл)	x			x	x				x				x	x				x		7
20	Заштита сајбер безбедности				x									x							2
21	Смањење криминала				x																1
22	Научни и технолошки развој				x	x											x				3
23	Повећање ефикасности институција власти и сарадња са цивилним друштвом					x											x				2
24	Развој цивилног друштва и толеранције				x																1
25	Јачање свести грађана и цивилног друштва о безбедности				x									x							2
26	Развој одбрамбених способности и капацитета	x				x									x		x			x	5
27	Развој и чување демократије	x			x	x			x	x							x		x		7
28	Јачање транспарентности				x	x															2
29	Очување културног и историјског идентитета и културни развој					x			x	x						x	x				5
30	Привредни развој								x									x			2
31	Заштита добробити дијаспоре								x												1
32	Модернизација образовања																x				1
33	Обезбеђење стабилног географског развоја																x				1

Литература

- [1] Canada. Privy Council Office. *Securing an Open Society: Canada's National Security Policy*. Ottawa, 2004.
- [2] Doherty, David. „Perceived Motives in the Political Arena.“ *American Politics Research*, 2015: 363-393.
- [3] European Commission. *A Global Strategy for the European Union's Foreign And Security Policy*. Brussels, 2016.
- [4] Federal Chancellery of the Republic of Austria,. *Austrian Security Strategy*. Vienna, 2013.
- [5] Federal Ministry of Defence. *White paper on German Security Policy and the future of the Bundeswehr*. Berlin: Federal Ministry of Defence, 2016.
- [6] Gobierno De Espana. *The national Security Strategy*. Madrid: Departamento De Seguridad Nacional, 2013.
- [7] Government of Estonia. *National Security Concept of Estonija*. Tallinn, 2010.
- [8] Government of the Republic of Albania. *The National Security Strategy of The Republic of Albania*. Tirana, 2004.
- [9] Government of the Slovak Republic. *The White paper on Defence of the Slovak Republic*. Bratislava: Ministry of Defence of the Slovak Republic, 2013.
- [10] Hartl, Jan. „Значај јавног мњења у креирању безбедносне и одбрамбене политике.“ У *Јавност и војска*, аутор Мирослав Хаџић / Милорад Тимотић, 11-22. Београд: Центар за цивилно-војне односе, 2006.
- [11] Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske. *Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske- NACR*. Zagreb, 2010.
- [12] Ministry of Foreign Affairs of Hungary. *Hungary's National Security Strategy*. Budapest, 2012.
- [13] Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. *Security Strategy of the Czech Republic*. Prague, 2015.
- [14] New Zealand Government. *Defence White Paper 2010*. Wellington: Ministry of Defence, 2010.
- [15] Parliament of Mongolia. *National Security Concept of Mongolia*. Ulaanbaatar, 2010.
- [16] President of the Republic of Poland. *National Security Strategy of the Republic of Poland*. Warsaw: National Security Bureau, 2014.
- [17] Republic of Slovenia Ministry of Defence. *Resolution on the National Security Strategy of the Republic of Slovenia*. Ljubljana: Collegiom Graphicum, 2010.
- [18] Russian Federation Government. *Russian National Security Strategy*. Moscow, 2015.
- [19] Seal of the President of the United State of America . *National Security Strategy*. Washington, 2015.
- [20] Skupština Crne Gore. *Strategija nacionalne bjezbjednosti*. Podgorica: Sluzbeni List Crne Gore, 2008.
- [21] The Department of the Prime Minister and Cabinet. *Australia's National Security Strategy*. Canberra: Commonwealth of Australia, 2013.
- [22] The Supreme Council for National Defense. *The National Security Strategy of Romania*. Bucharest, 2007.
- [23] United Kingdom Government. *National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015*. London: Crown, 2015.
- [24] US Military Chairman. *The National Military Strategy of the United States of America*. Washington, 2015.

- [25] Благојевић, Срђан, Иван Гвозденовић, / Слободан Анђелковић. „Значај усклађивања политичких и одбрамбених циљева за безбедност државе.“ *Војно дело*, јул-август 2016: 138-150.
- [26] Војни синдикат Србије. *Пријем кадра ипак мањи од одлива кадра*. 26 јануар 2017. <http://www.vojnisindikatsrbije.rs/index.php/1505-2017-01-26-17-14-03> (последњи приступ март 2, 2017).
- [27] Вујановић, Милица, и други. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- [28] Гађиновић, Радослав. „Друштвена улога војске у изградњи безбедности државе.“ *Војно дело*, Фебруар 2014: 129-144.
- [29] Дунђеровић, Ратко. *Основи психологије менаџмента*. Нови Сад: Факултет за менаџмент (LitoStudio), 2004.
- [30] Ђорђевић, Живорад. *Социологија*. Нови Сад: "СЕКОМ"- books d.o.o., 2006.
- [31] Ковач, Митар, / Дејан Стојковић. *Стратегијско планирање одбране*. Београд: Војноиздавачки завод, 2009.
- [32] Лојић, Ранко. *Организационо понашање*. Београд: Медија центар "Одбрана", 2011.
- [33] Лојић, Ранко. *Управљање људским ресурсима у систему одбране*. Београд: Медија центар "Одбрана", 2011.
- [34] Министарство одбране Републике Србије. *Закон о војсци*. Београд: Службени војни лист, 2015.
- [35] Министарство одбране Републике Србије. *Правилник о платама професионалних припадника Војске Србије*. Том. 28/11, 18/13-9р, 15/14, 28/14, 31/15, 38/15, 24/16 и 31/16. Београд: Службени војни лист, 2016.
- [36] Министарство одбране Републике Србије/ Сектор за буџет и финансије. *Решење о финансирању Министарства одбране Републике Србије*. Београд, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017.
- [37] Министарство финансија Републике Србије. *Фискална стратегија за 2017. годину са пројекцијама за 2018. и 2019. годину*. Београд, 2016.
- [38] Павлићевић, Предраг. „Модел истраживања стила политичких лидера у Србији на прелазу миленијума.“ *Филозофија и друштво*, 2013: 211-238.
- [39] Павловић, Новица. *Основи организације*. Нови Сад: Alfa Graf NS, 2007.
- [40] Раденовић, Предраг. *Општа социологија*. Београд: ТОРУ и Војна штампарија, 1999.
- [41] Рот, Никола. *Општа психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- [42] Хантингтон, Самјуел. *Војник и држава*. Београд: Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, 2004.

ИЗАЗОВИ СПРОВОЂЕЊА МОБИЛИЗАЦИЈЕ У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ*

Миломир Рајић, Хатица Бериша, Игор Баришић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Да би се комплексни систем одбране покренуо и спровео стратегијски концепт тоталне одбране потребна му је мобилизација. Упоредо са демократским развојем државе, уз транзицију друштвеног у приватно власништво, и одбрамбене политике засноване на примени концепта тоталне одбране, спровођење мобилизације савременог система одбране налази се пред бројним изазовима.

У раду су сагледани изазови у спровођења мобилизације система одбране Републике Србије и дефинисане вредности и интензитет испољавања утицаја.

Кључне речи: *мобилизација, изазов, одбрана, систем, Република Србија*

Увод

Савремено друштво Републике Србије налази се при крају транзиције, са демократским уређењем и већинском приватном својином. У току транзиције држава је претрпела бројне и велике промене праћене разним изазовима. Упоредо са демократским развојем и одбрамбеним интересима, развијен је и нови систем одбране који је заснован на примени концепта тоталне одбране, кроз интегрално ангажовање субјеката одбране и одбрамбених потенцијала.¹ Концепт тоталне одбране захтева интегрисано покретање целокупног система одбране и свих потенцијала државе као одговор на све војне и невојне безбедносне изазове, ризике и претње.

У војном смислу мобилизација представља окупљање и покретање, то јесте довођење војне силе или војних залиха у стање спремности за рат, односно превођење једне војске из мирнодопског стања у ратно стање по раније припремљеном мобилизацијском плану². Значење речи мобилизација са историјским развојем рата и друштва мења се у модалитету обухватности, али не и у суштини значења. Тај модалитет обухватности развија се са развојем безбедности државе, а у новије време

* Рад је настао током школовања полазника 60. класе Генералштабног усавршавања, у школској години 2016/2017.

¹ *Стратегија одбране Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 88/2009, Београд, 2009, стр. 8, параграф 4.3.

² *Вокабулар бета*, интернет сервис српско-српски речник, <http://vokabular.rs> 30.10.2016. године, Београд.

и са развојем безбедности друштва. На основу тога, значење мобилизација у модальности се мења, тако да данас не можемо говорити само о „довођењу војне силе или војних залиха у стање спремности за рат“, већ и о „довођењу свих субјеката државе или целог друштва, залиха и свих њихових потенцијала у стање спремности за очување безбедности нације па чак и савеза“. То значи да се данас поред војних потенцијала у стање спремности за супротстављање безбедносним претњама, стављају и сви остали друштвени, државни, привредни, а по потреби и савезнички потенцијали у стање спремности да отклоне све безбедносне претње или да санирају већ настале последице.

Циљ мобилизације у било ком историјском раздобљу суштински је био исти и односи се на унапред испланирано, правовремено и организовано довођење свих или дела потенцијала, снага и средстава једне државе у стање спремности, које је довољно за вођење оружане борбе или супротстављања другим безбедносним претњама у ратном или ванредном стању. Раније се то односило искључиво на ратно стање и вођење рата, док данас многе земље мобилизацију покрећу у циљу супротстављања и другим безбедносним претњама као што су природне катастрофе.

Теоријске основе мобилизације

У изворном смислу значења речи *мобилизација* носи корене од латинске речи *mobilis*, што значи *покретљив*. Појам мобилизација, у општем смислу значења речи настао је од „француске речи *mobilisation* што значи *чињење покретним, покретање нечега односно стављање нечега у покрет*“.³ На основу тога реч мобилизација представља покретање нечега из физичког стања мировања у покретно стање. Реч мобилизација веома је честа на нашим просторима због чега је велики број људи упознат са њеним значењем. Користи се у свакодневном говору, али најчешће у стручном језику медицине и војске.

„У војном смислу реч мобилизација представља окупљање и покретање, то јесте довођење војне силе или војних залиха у стање спремности за рат, односно превођење једне војске из мирнодопског стања у ратно стање по раније припремљеном плану мобилизацијском плану“.⁴ Појмовно значење речи мобилизација са историјским развојем рата и друштва мења се у смислу обухватности, тако да данас не можемо говорити само о довођењу војне силе или војних залиха у стање спремности за рат, већ и о довођењу свих субјеката државе или целог друштва, залиха и свих њихових потенцијала у стање спремности за очување безбедности нације па чак и савеза. То значи да се данас поред војних потенцијала у стање спремности за супротстављање безбедносним претњама, стављају и сви остали друштвени, државни, привредни, а по потреби и савезнички потенцијали у стање спремности за отклањање свих безбедносних претњи или да санирају већ настале последице. Са тог становишта, мобилизација је данас у односу на ранији период поприма сасвим другу димензију али у суштини има исти циљ.

³ Милан Вујакија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 575.

⁴ Милан Вујакија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1980, стр. 575.

Циљ мобилизације у било ком историјском раздобљу суштински је био исти и односи се „на унапред испланирано, правовремено и организовано довођење свих или дела потенцијала, снага и средстава једне државе у стање спремности, које је довољно за вођење оружане борбе“⁵ или супротстављања другим безбедносним претњама у ратном или ванредном стању. Раније се то односило искључиво на ратно стање и вођење рата, док данас многе земље мобилизацију покрећу у циљу супротстављања и другим невојним безбедносним претњама као што су природне катастрофе.

Мобилизација у изворном облику се појавила још крајем XVIII века, са стварањем стајаћих армија када је било потребно те исте армије непосредно припремити за рат, тако што се људство позивало са одсуства а стоке набављала за вучу и покрет ратне технике. У то време мобилизација није била дефинисана у правом смислу речи јер су се скоро све војске стално налазиле у ратном саставу, па мобилизација није представљала проблем. За време Француске револуције мобилизација се развила у пуном смислу јер је први пут масовно покренута и подигнута сва снага државе, што је променило и особину самог рата. Увођењем опште војне обавезе и стварањем масовних армија прелази се пре свега из економских разлога на кадровски систем војне организације у коме оружане снаге имају двоструки састав: мирнодопски и ратни. Управо је то период у коме мобилизација поприма обележја налик на данашњу. У другој половини XIX века, са француско-пруским ратом 1870-1871. године мобилизација постаје комплексна категорија и поприма теоријски и практично нова обележја.⁶ На основу искустава из поменутог рата, развијена је теорија мобилизације и разрађена њена припрема и извршење, на основу чега је спровођена у каснијим ратовима.

На нашим просторима мобилизација се јавља са стварањем стајаће војске када се и мобилизација уводи као посебан облик организовања али и недовољно теоријски и практично развијена. У то доба она је била организована стихијски, на позив српских вођа без посебно припремљених планова. Она се касније са стварањем војске Кнежевине Србије и кроз балканске ратове развијала све до стварања модерне Српске војске почетком XX века. Свој врхунац у планирању, припремама и спровођењу мобилизација је доживела пред Први светски рат са чувеним Планом мобилизације Српске војске који су израдили војвода Радомир Путник и тада генерал Живојин Мишић са својим штабом 1909. године, а дорадили су га 1913. године до савршенства. Тај брилијантни план и планско спровођење мобилизације омогућили су српској војсци, пред почетак рата 1914. године, брз прелазак земље на ратно стање и супротстављање далеко јачој Аустро-Угарској царској војсци.⁷ Касније је и војска Краљевине Југославије детаљно спровела планирање и припреме за мобилизацију пред Други светски рат, али мобилизација није успешно спроведена због неодазивања словеначких, хрватских и муслиманских војних обвезника и због масовног дезертерства у активној војсци.⁸ Највећа послератна потпуна мобилиза-

⁵ Слободан Мишовић, *Системи одбране*, Универзитет у Београду – факултет безбедности, Београд, 2013, стр. 281.

⁶ Кенеди Пол, *Успон и пад великих сила – Економске промене и ратовање од 1500 до 2000. године*, друго издање, ЦИД, Подгорица, 2003, стр. 255.

⁷ Славко Скоко, *Војвода Радомир Путник*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1984, стр. 31-33.

⁸ Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941, узроци и последице пораза – књига 2*, Народна књига, Београд, 1980, стр. 223–225.

ција у СФРЈ спроведена је 1991. у доба распада СФРЈ која је исто као и 1941. доживела велики неуспех и крах система одбране. Мобилизација Војске Југославије 1999. године повратила је свој сјај из 1914. године са брилијантним спровођењем Плана мобилизације. То говори да је поред доброг планирања и организовања мобилизације потребно и јединство свих снага одбране земље у планском спровођењу мобилизације, што је и њен основни позитивни иницијални фактор.

Теорије и технике мобилизације мењале су се од њеног настанка до данас, без обзира да ли је нека држава вршила одбрамбене или агресорске припреме за рат. Са увођењем обавезног служења војног рока настала је и потреба за озбиљним појмовањем и практиковањем мобилизацијом, јер је већи део обученог људства за рат био ван мирнодопске војске. С обзиром на карактер савременог рата и развој технике, противник је у садашњим условима способан да брзо и једновремено нападне војне и привредне објекте и циљеве на читавој државној територији, тако да мобилизација данас има много већи значај него у ранијем периоду.

Када сагледамо актуелно безбедносно окружење са свим војним и невојним изазовима, ризицима и претњама безбедности, често се поставља питање шта ради у случају ванредног стања изазваног невојним претњама безбедности, рецимо великим природним и еколошким катастрофама и како се супротставити таквом безбедносном изазову? То питање отвара потребу да се у данашње време мобилизација може спроводити како због војних тако и због већих невојних изазова, ризика и претњи безбедности, односно она се може извршити како у време ратног и тако и у време ванредног стања. Посматрано са тог становишта може се закључити, да је мобилизација правовремено и организовано довођење или покретање целокупног или дела људског, материјалног и техничког потенцијала друштва према унапред припремљеним плановима у стање потпуне спремности за супротстављање свим војним и невојним изазовима, ризицима и претњама безбедности у ратном и ванредном стању.⁹

Да би се мобилизација успешно спровела она се мора благовремено и детаљно припремити и организовано и брзо извршити. Мобилизација се планира и припрема дугорочно у миру односно пре настанка претње. Циљ тог опсежног планирања и припрема мобилизације јесте да се она што ефикасније, лакше, организованије и брже изврши.

Мобилизација се спроводи кроз две фазе: фазу мобилизацијских припрема и фазу извршење мобилизације. Мобилизацијским припремама се планирају, припремају и усаглашавају поступци и активности којима се регулише и организује извршење мобилизације. Мобилизацијским припремама се спроводе у миру односно пре настанка опасности. Извршење мобилизације је поступање субјеката мобилизације по раније припремљеним мобилизацијским плановима од пријему наређења или сигнала за мобилизацију па да њеног завршетка. Одговорно лице за спровођење односно за припрему и извршење мобилизације је извршилац мобилизације. Сваком извршиоцу мобилизације одређује се заменик.¹⁰

⁹ Дефиниција је сачињена и употпуњена на основу дефиниција о мобилизацији и ратној јединици датих на основу „Правило о мобилизацији Војске Србије“, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016, Београд, стр. 7, тачка 1, 2 и 12.

¹⁰ *Правило о мобилизацији Војске Србије*, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016, Београд, стр. 9, тачка 22.

Када посматрамо мобилизацију са становишта величине ангажованих или мобилисаних снага и потенцијала одбране, она се дели на општу и делимичну мобилизацију. Општа мобилизација обухвата све снаге система одбране и материјална средства потребна за одбрану земље док делимична мобилизација обухвата само део потребних снага система одбране и материјална средства потребна за одговор на изазове, ризике и претње мањег интензитета.¹¹

Мобилисане снаге чине људски и материјални потенцијали који су планирани да се употребе у супротстављању војним и невојним претњама безбедности у ратном и ванредном стању. Попуна снага одбране у мобилизацији спроводи се са обвезницима мобилизације и стварима из пописа. „Обвезници мобилизације су грађани којима је утврђена војна, радна и материјална обавеза и правна лица и предузетници којима је утврђена материјална обавеза у време мобилизације.“¹² Војни обвезници који се мобилишу су лица из резервног састава са којима се врши попуна ратних јединица до пуне формације. Ствари из пописа су покретне ствари које се мобилишу за потребе одбране односно попуне снага одбране потребним материјалним средствима.

За извршење мобилизације одређује се мобилизацијско место и мобилизацијско збориште. „Мобилизацијско место је општепознат географски објекат, по правилу, насељено место у чијој се близини одређује мобилизацијско збориште. Мобилизација се извршава на мобилизацијском зборишту у време трајања мобилизације. Мобилизацијско збориште је одређени рејон (земљишна просторија, објекат или група објеката) у ближој околини мобилизацијског места на којем се извршава мобилизација. На мобилизацијском зборишту прихватају се и распоређују обвезници мобилизације, примају ствари из пописа, деконзервише лично и заједничко наоружање и друга опрема, врши информисање, изводи обука, врши смотра и утврђује попуњеност субјеката мобилизације или ратне јединице за извршење мисија и задатака.“¹³

Спровођење мобилизације у систему одбране

„Систем одбране Републике Србије је део Система националне безбедности Републике Србије и представља јединствену, структурно уређену и функционалну целину снага и субјеката одбране чији је циљ заштита одбрамбених интереса Републике Србије. Снаге одбране су људски и материјални потенцијали Републике Србије.

Да би Систем одбране Републике Србије (СО РС) брзо одговорио на све војне и невојне изазове, ризике и претње безбедности и заштитио одбрамбене интересе Републике Србије, потребно га је покренути мобилизацијом. Без спровођења мобилизације, систем одбране је неспособан да у потребном времену адекватно одговори највећим изазовима, ризицима и претњама по националну безбедност Републике Србије у *актуелном безбедоносном окружењу*.¹⁴

¹¹ Закон о одбрани, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон и 10/2015, Београд, 2015. године, страна 35, члан 98. и 99.

¹² Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014, у Београду, стр. 1, члан 2.

¹³ Правило о мобилизацији Војске Србије, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016. године, у Београду, стр. 8, тачка 17.

¹⁴ *Актуелно безбедоносно окружење* је непосредно окружење у коме тренутно владају одређени безбедносни изазови ризици и претње

Мобилизације у систему одбране Републике Србије

Мобилизација у СО РС дефинисана, уређена и прописана Законом о одбрани; Законом о Војсци Србије; Законом о војној, радној и материјалној обавези; Уредбом о спровођењу мобилизације и Правилном о мобилизацији Војске Србије.

Законом о одбрани, регулисано је да је мобилизација прелазак субјеката система одбране из мирнодопске организације и стања на организацију за рад у ратном и ванредном стању и услове рада у ратном и ванредном стању, ради спречавања и отклањања опасности које угрожавају безбедност Републике Србије и њених грађана.¹⁵

Субјекти СО РС су: грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица, предузетници и Војска Србије.¹⁶ Може се закључити да СО РС чине цивилни и војни субјекти одбране. Цивилни субјекти су грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица и предузетници и они су носиоци цивилне одбране. Војска Србије је војни субјекат СО РС, носилац је војне одбране и уједно је војни субјекат мобилизације који је одговоран за мобилизацију војске. Са друге стране цивилни „субјекти мобилизације у СО РС су: државни органи, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, друга правна лица и предузетници од значаја за одбрану, јединице цивилне заштите и субјекти система осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуђивања.“¹⁷

Мобилизација цивилних субјеката одбране уређена је Законом о одбрани, Законом о војној, радној и материјалној обавези и Уредбом о спровођењу мобилизације. Уредбом о спровођењу мобилизације уређен је начин и поступак спровођења мобилизације цивилних субјеката мобилизације у СО РС, ствари и материјалних средстава за потребе одбране земље. „Мобилизација цивилних субјеката СО РС је поступак којим грађани, државни органи, органи аутономних покрајина, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, друга правна лица и предузетници из мирнодопске организације и стања прелазе на организацију и услове рада у ратном и ванредном стању, ради извршавања обавеза које су им утврђене Планом одбране Републике Србије.“¹⁸ Мобилизација цивилних субјеката мобилизације у СО РС спроводи према посебним плановима мобилизације, односно „према Плану задатака и мера за мобилизацију, који доноси Министар одбране и саставни су део Плана одбране Републике Србије.“¹⁹

Са друге стране, мобилизација Војске Србије као војни део система одбране уређен је Законом о Војсци Србије и Правилном о мобилизацији Војске Србије. Законом о Војсци Србије „мобилизација је дефинисана као прелазак Војске Србије из мирнодопске организације и стања на ратну организацију у стање приправности и

¹⁵ Закон о одбрани, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон и 10/2015, Београд, 2015. године, страна 34. и 35, члан 94. и 97.

¹⁶ Стратегија одбране Републике Србије“, Службени гласник Републике Србије, бр. 88/2009, Београд, 2009. године, страна 8.

¹⁷ Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014. године, у Београду, страна 1, члан 2.

¹⁸ Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014. године, у Београду, страна 1, члан 2.

¹⁹ Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014. године, у Београду, страна 2, члан 3. и 4.

оперативне готовости за извршење мисија и задатака.²⁰ Мобилизацијом треба обезбедити да се Војска Србије односно Генералштаб Војске Србије, команде, јединице и установе организовано и правовремено у року одређеним мобилизацијским развојем, попуне људством и покретним средствима и организују по ратној организацији и формацији у циљу довођења у потпуно стање приправности и оперативне готовости за извршење мисија и задатака у ратном и ванредном стању. Попуна ратних јединица по формацији је основни предуслов за њихово довођење у стање пуне борбене готовости и спремности за извршење задатака према плановима употребе.

Правовремено и успешно изведена мобилизација битно утиче на способност команди, јединица и установа, при чему представља прву победу над непријатељем и у великој мери опредељује даљи ток, а не ретко и исход рата. Мобилизација војске извршава се по Плану мобилизације Војске Србије или ратних јединица и чини саставни део Плана одбране Републике Србије.²¹

У току спровођења мобилизације, грађани се ангажују по ратним распореду у складу са потребама и то у: Командама, јединицама и установама Војске Србије; Министарству унутрашњих послова; Државним органима, органима аутономних покрајина и органима јединица локалне самоуправе; Цивилној заштити; Систему осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуђивања; Извршавању радне обавезе; Извршавању материјалне обавезе; Привредним друштвима, другим правним лицима и предузетницима којима су утврђене обавезе Планом одбране Републике Србије.²² У СО РС попуна људством и материјалним ресурсима регулисана је Законом о војној, радној и материјалној обавези и Уредбом о спровођењу мобилизације тако да је ова област формално и правно уређена. Међутим у пракси постоје нека питања које су недовољно и површно уређене овим законом и прописом као што је неефикасна попуна цивилне заштите, непрецизно регулисана могућа злоупотреба право приговора савести као и благе и неефикасне казнене одредбе.

Мобилизацију наређује искључиво Председник Републике Србије као врховни командант одбране, док делимичну мобилизацију ради контроле и увежбавања може наредити министар одбране, директор Инспектората одбране, начелник Генералштаба Војске Србије и друга лица, по плану који је одобрио председник Републике.²³

Може се закључити да је мобилизација најважнија одбрамбена мера и активност у СО РС. Она је иницијални покретач снага одбране. Према томе, успешно спровођење мобилизације у СО РС је предуслов за благовремен и адекватан одговор снага одбране на све изазове, ризике и претње националној безбедности Републике Србије.

Мобилизација у СО РС спроводи се кроз припреме мобилизације и извршење мобилизације.

²⁰ Закон о Војсци Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007 и 88/2009, 101/2010 – др. закон, 10/2015 и 88/2015 – одлука УС, Београд, 2015. године, страна 27, члан 36. до 38.

²¹ *Правило о мобилизацији Војске Србије*, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016. године, у Београду, страна 7, тачка 2.

²² *Уредба о мобилизацији*, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014. године, у Београду, страна 2, члан 5

²³ *Правило о мобилизацији Војске Србије*, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016, Београд, стр. 7, тачка 4 и 5.

Припреме мобилизације у систему одбране Републике Србије

Припреме мобилизације је фаза спровођења мобилизације, којом се обезбеђује организовано и правовремено извршавање мобилизације субјеката мобилизације.²⁴ Мобилизација се припрема дугорочно у миру, односно пре настанка претње због које се извршава. Циљ припрема мобилизације јесте да се мобилизација што ефикасније, лакше, организованије и брже изврши.

Припреме мобилизације спроводе извршиоци мобилизације. Извршиоци мобилизације цивилног дела система одбране су: руководиоци, директори, предузетници који непосредно руководе невојним – цивилним субјектима мобилизације или лица која они овласте. „Извршиоци мобилизације војног дела система одбране су команданти (командири) ратних, нижих и основних јединица и руководиоци установа или лица која они својим наређењем овласте.“²⁵

Припреме мобилизације обухватају: планирање мобилизације; организовање преношења наређења за мобилизацију и позивања обвезника мобилизације; обуку, увежбавање и проверу спремности за спровођење мобилизације.²⁶

У току планирања мобилизације најбитније је извршити квалитетну мобилизацијску процену и усклађивање мобилизацијских припрема. Квалитетном и свеобухватном проценом мобилизације у складу са окружењем у ком се изводи мобилизација, стварају се повољни услови за планирање мобилизације, а касније и њено извршење. У току мобилизацијске процене веома је важно извршити детаљни процену безбедносне ситуације на територији, утицај војних и невојних изазова и ризика на извршавање мобилизације и могућност територије за попуне људством и материјалним средствима пошто су то данас најосетљивија питања која знатно утичу на извршење мобилизације. Мобилизацијску процену је полазна основа за израду Плана задатака и мера за мобилизацију и Плана мобилизације ратних јединица. Планом задатака и мера за мобилизацију и Плана мобилизације ратних јединица детаљно се разрађују начини и поступци извршења мобилизације.

У току планирања мобилизације врши се усклађивање мобилизацијских припрема којима се стварају неопходни услови за извршење мобилизације. Усклађивањем мобилизацијских припрема веома је важно да се добро регулише обезбеђење производа и пружање услуга у мобилизацији са територије. Обезбеђењем производа и пружање услуга у мобилизацији допуњавају се логистички капацитети субјеката мобилизације и обезбеђује се одрживост снага у току мобилизације ослонцем на територију. На основу тога, потребно је обезбедити да се изврши сигурна испорука производа и пружања услуга у мобилизацији преко домаћих компанија и предузетника у циљу испуњења њихових уговорених обавеза, а и тајности мобилизације. Ово је веома тешко испунити због Закона о јавним набавкама који захтева јавну понуду за обезбеђење производа и пружања услуга и избор најповољнијег понуђача, што доводи домаће и стране понуђаче у равноправан положај. Овај проблем може изазвати озбиљне последице по одрживост субјеката мобилизације ако страна компанија не испуни уговорене обавезе.

²⁴ Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014., у Београду, стр. 3, члан 12.

²⁵ Правило о мобилизацији Војске Србије, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016, у Београду, стр. 9, тачка 22.

²⁶ Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014., у Београду, стр. 2, члан 12.

Организовање преношења наређења за мобилизацију и позивања обвезника мобилизације реализује се у току мобилизацијских припрема, при чему се стварају услови да се наређење и позив за мобилизацију правовремено прими, пренесе и саопшти свим субјектима мобилизације и обвезницима мобилизације.²⁷

За реализацију саопштавања наређења за општу мобилизацију јавним оглашавањем потребно је да територијални органи Министарства одбране регулишу саопштавање наређења за општу мобилизацију преко средстава јавног оглашавања односно медија. Саопштавање наређења за општу мобилизацију битно је да се спроведе преко јавног сервиса и државних медија, да би се постигао ефекат поверења и избегло дезинформисање грађана.

Организација позивања обвезника мобилизације регулише се у току мобилизацијских припрема тако што се усаглашавају подаци из планова попуне са којима располажу регионални центри Министарства одбране са подацима којима располаже Министарство унутрашњих послова (МУП) и други државни органи. Позивање се организује уручивањем позива преко курирских служби радне обавезе и Поште Србије.

Велике и честе миграције становништва у потрази за послом и бољим местом за живот доводе до фиктивне промене адреса становања, а поред тога то значи и удаљавање од мобилизацијског зборишта. Такви обвезници неће бити ни позвани јер му се неће моћи уручити позив. Велики број становништва који је расељен у току рата није евидентиран и нема ратни распоред, а многи који га имају су у међувремену мигрирали на друго место. Због оваквих случајева који су веома чести регионални центри Министарства одбране морају бити у сталној сарадњи са МУП како би разменом података редовно ажурирали евиденцију обвезника мобилизације. Приоритет у позивању обвезника мобилизације потребно је усагласити са свим субјектима мобилизације, како би се дефинисали приоритети позивања обвезника од којих зависи извршење мобилизације јер су ангажовани непосредно у њеном извршењу. На пример, немогуће је изнети покретна средства из магацина ратних материјалних резерви без ангажовања обвезника радне обавезе или без возача који ће превозити та средства до мобилизацијског зборишта у ратним јединицама са малим мирнодопским бројним стањем. Пошто позивање спроводи искључиво Регионални центри МО, велики проблем представља немогућност брзог позивања обвезника мобилизације од стране извршилаца мобилизације јер они немају за то овлашћење. Некада се код субјекта мобилизације налазио „*другим примерком позива*“²⁸ дела војних обвезника са приоритетом позивања тако да их је извршилац мобилизације могао брзо позвати и ангажовати као испомоћ у извршењу мобилизације.

Обуку, увежбавање и проверу спремности за спровођење мобилизације у току мобилизацијских припрема потребно је да је редовно организују, планирају и реализују сви субјекти мобилизације. Поред обуке, увежбавања и провера том приликом реализује се и упознавање са обвезницима мобилизације. Упознавање извршиоца мобилизације са обвезницима мобилизације је веома битно јер се тако стиче повере-

²⁷ Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014, Београду, стр. 8, члан 35.

²⁸ Применом овог начина позивања, раније је било омогућено да субјект мобилизације када прими наређење за мобилизацију активира сопствени курирско позиварски систем за позивање обвезника мобилизације који су битни по приоритету за извршење мобилизације због хитности, као што су снаге за расељавање РМР, разни специјалисти и припадници специјалних јединица.

ње и сагледава право стање са чим се располаже у реалном времену. Пракса је показала да је евиденција мобилизацијских обвезника даје нереалну слику стања јер је стварност обично другачија због разних промена, као што је промена здравствене способности или промене настале због приговора савести. Обвезници мобилизације из резервног састава годинама уназад нису позивани на обуку и проверавани кроз мобилизацијске вежбе, па се не зна стање њихове обучености. У задње три године отпочело се са обучавањем обвезника мобилизације – резервног састава војске у мањем броју сходно финансијским средствима. Међутим, евидентан је слаб одзив обвезника мобилизације на војну обуку (40–60%) у појединим регионима, док се позивање на обуку обвезника цивилне заштите опште намене уопште не спроводи.²⁹ У току отклањања последица од елементарних непогода у претходном периоду цивилне заштите опште намене је у потпуности затајила управо из разлога што је необучена па и недовољно организована. Поред овог проблема присутан је проблем подмлађивања тренутно обучених војних обвезника, с обзиром да је на снази добровољно служење војног рока и да је укинута опште војно образовање у цивилним школама или предвојничка обука. Поставља се питање ко ће у будуће заменити и како подмладити резервни састав са обученим резервистима, јер је мали број оних који служе војни рок у односу на потребе попуне ратних јединица у будућности.

Провера спремности за извршење мобилизације на већим мобилизацијским вежбама није вршена годинама ни код једног субјекта мобилизације јер оне нису организоване због недостатка новчаних средстава за позивање обвезника мобилизације.

У току припрема за мобилизацију значајно место заузима заштита тајних података о мобилизацији. Заштита тајних података о мобилизацији је у првом приоритету важности јер се тим постиже и безбедно и успешно извршење мобилизације. Међутим, проблематично је питање отицања тајних војних података које се односи на Споразум о субрегионалној контроли наоружања у току којих се јасно показује место базирања и складиштења Ратних материјалних резерви (РМР) кроз контролу наоружања по овом споразуму.

Извршење мобилизације у Систему одбране Републике Србије

Извршење мобилизације је фаза спровођења мобилизације у којој субјекти мобилизације извршавају поступке предвиђене Планом мобилизације, од момента саопштења наређења за мобилизацију, па до завршетка мобилизације.

Извршење мобилизације у Систему одбране Републике Србије обухвата поступке: Саопштавање наређења, одлуке или сигнала за мобилизацију; Позивање и одзив обвезника мобилизације; Изношење покретних средстава из магацина ратних материјалних резерви на мобилизацијска зборишта; Заштита снага и средстава у току извршења мобилизације; Прихват обвезника мобилизације и ствари; Праћење извршења мобилизације и извештавање; Поступак са документима плана мобилизације након извршене мобилизације.³⁰

²⁹ Закључак је изведен на основу података са анализа обуке и ратне попуне током обављања дужности команданта ратне јединице (примедба аутора).

³⁰ Поступци извршења мобилизације изведени су из текста *Уредба о мобилизацији*, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014, у Београду, стр. 9.- 11, члан 38- 56.

У току извршења мобилизације веома је битан поступак позивање и одзив обвезника мобилизације. „Позивање обвезника мобилизације спроводи се општим и појединачним позивом. Општи позив за мобилизацију истиче се на јавним местима, седиштима органа јединица локалне самоуправе и објављује се у јавним гласилима. Појединачни позив за мобилизацију уручује се обвезнику мобилизације. Приоритет у позивању обвезника мобилизације имају обвезници мобилизације распоређени у Војску Србије, војне јединице и војне установе које су организационо и функционално везане за Министарство одбране и носиоце обезбеђења производа и пружања услуга у мобилизацији ратних јединица Војске Србије, а затим и они обвезници који су распоређени у остале субјекте мобилизације.“³¹ Брзим и организованим позивањем обвезника мобилизације постиже се и добар одзив војних обвезника. Одзив обвезника мобилизације не може се само посматрати као појединачно физичко јављање обвезника субјекту мобилизације на мобилизацијском зборишту, већ то подразумева и благовремено јављање предвиђеног броја обвезника у предвиђеном времену за мобилизацију.

Успешно извршење мобилизације зависи од одзива обвезника јер од њега зависи попуна субјеката мобилизације са људством и стварима до прописаног нивоа попуне, што је и један од циљева мобилизације. Без одзива обвезника нема ни попуне субјекта мобилизације, а без попуне нема ни потребне способности субјекта мобилизације, што значи да мобилизација није успела.

Слаб одзив обвезника мобилизације успорава извршење мобилизације због потребе за предузимањем других мера попуне. То подразумева да се уз помоћ МУП пронађу и приведу лица која се нису одазвала на мобилизацију или да се субјект мобилизације попуни са другим обвезницима мобилизације из опште резерве, што захтева додатно време.

Евидентни су проблеми око одзива обвезника мобилизације - даваоца ствари из пописа због честе неисправности или промене власништва над тим стварима. Дешава се да обвезника мобилизације – даваоца ствари из пописа привремено онеспособи средство које даје за потребе одбране како би избегао обавезу и изузео средство од мобилизације.

Избегавање мобилизацијске обавезе на овакве начине доприносе слабе законске казнене одредбе због неодрживања и неиспуњења мобилизацијских обавеза тако да могу калкулисати. По важећим казним одредбама повољније им је да се не одазову него да дају ствар на коришћење субјектима мобилизације.³²

Изношење покретних средстава из магацина ратних материјалних резерви на мобилизацијска зборишта извршава се после пријема наређења за мобилизацију или мобилизацијске узбуне. Изношење се спроводи према Плановима расељавања или Плановима изношења покретних средстава из магацина ратних материјалних (РМР) резерви и превозење на мобилизацијско збориште. Изношење покретних средстава из магацина РМР на мобилизацијска зборишта потребно је извршити

³¹ Уредба о мобилизацији, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014, у Београду, стр. 9, члан 42.

³² Законом о војној, радној и материјалној обавези, Службени гласник Републике Србије, бр. 88/2009 и 95/2010, Београд, 2010. године, страна 31, члан 126. и 132., за неодрживање предвиђена је казна од само 10.000 до 50.000 динара. Примера ради, једна грађевинска машина данас то заради за један мото час рада.

пре пристизања главнине обвезника мобилизације, како би им се средства поделила. Ову активност извршиоци мобилизације изводе са сопственим снагама из сталног састава и уз помоћ јединица радне обавезе које им обезбеђују надлежни Регионални центри Министарства одбране.

Проблем по питању изношења покретних средстава из РМР резерви је јако изражена због њихове осетљивости на могуће дејство са дистанце савременим ракетним системима великог домета и авијацијом на самом почетку мобилизације. Пошто се сва ратна материјална средства субјеката мобилизације, а нарочито ратних јединица налазе груписана у магацинима РМР, онда она и те како представљају уносан стратегијски циљ дејства ових снага непријатеља. Дејствима по магацинима РМР постоји велика вероватноћа да они буду уништени и да ратне јединице, јединице МУП и цивилне заштите остану без материјалних средстава за вођење рата пре него што се изнесу на мобилизацијско збориште.

Заштита снага и средстава у току извршења мобилизације спроводи се сопственим снагама и мерама физичко – техничке заштите објеката и мобилизацијског зборишта. Садејством, сарадњом и разменом информација субјеката мобилизације на терену, ове мере се значајно унапређују. Оне се поред планираних мера из Плана мобилизације морају стално унапређивати и развијати у току извршења мобилизације по принципу колективне заштите тако да свако себе штити и са свима сарађује у циљу превентивне заштите и елиминисања сваке безбедносне претње. Сведоци смо пораста терористичких напада у целом свету као најчешћег вида нарушавања безбедности. На почетку извршења мобилизације, снаге на мобилизацијским збориштима веома су осетљиве на терористичке нападе јер се јединице нису у потпуности организовале, попуиле људством и спојиле са наоружањем и опремом. У том периоду снаге за заштиту мобилизације нису развијене и попуњене, па су тад и најрањивије.

Прихват обвезника мобилизације и ствари спроводе извршиоци субјеката мобилизације и ратних јединица Војске Србије на начин утврђен Планом задатака и мера за мобилизацију односно Плановима мобилизације. За прихват обвезника мобилизације и ствари из пописа извршиоци мобилизације субјеката мобилизације и ратних јединица формирају привремене саставе у којима се врши прихват и евидентирање пристиглих мобилизацијских обвезника. Привремени састави се формирају по секцијама за прихват људства, секцијама за прихват ствари из пописа и другим саставима који служе за деконзервацију и покретање средстава која су складиштена у магацинима и за предају и пријем непокретности у току мобилизације. Веома је битно да извршиоци мобилизације спремно дочекају мобилизацијске обвезнике, прихвате их, здравствено збрину и прописно опреме за даљи рад. Очекивати је да ће један број војних обвезника да се одазове, али да ће у складу са *правом приговора савести*³³ покушати заменити своју војну обавезу са цивилном обавезом. Тај проблем се мора хитно решавати са надлежним Регионалним центрима Министарства одбране како би се извршила замена. Спречавање евентуалне злоупотребе по овом питању тешко је спровести јер још увек не постоје прописи и инструменти који би то предупредили.

³³ Закон о одбрани, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон и 10/2015, Београд, 2015. године, страна 24, члан 48.

Изазови спровођења мобилизације у систему одбране

„Изазови су потенцијални облици угрожавања који су у почетку вредносно неутрални, али временом могу да добију и негативну вредносну конотацију. Потенцијалне појаве које теже угрожавању позитивних вредности су одређене потенцијалне опасности које су у почетку вредносно неутралне, али временом могу и да добију негативну конотацију.“³⁴

Анализом садржаја који се реализују у току спровођења мобилизације уочавају се одређене појаве и проблеми у току припреме и извршења мобилизације. Те појаве и проблеми, могу у догледно време достићи одређене негативне вредности које могу представљати потенцијалну опасност одређеног степена и интензитета, и као такве директно негативно утицати на спровођење мобилизације. Анализом и проценом проблема и појава које могу прерасти у потенцијалне опасности и негативно утицати на спровођење мобилизације, могуће је идентификовати који су то изазови спровођења мобилизације у СО РС. Сагледавањем изазова у спровођењу мобилизације, могуће је превентивно деловање и спречити негативне последице које утичу на успешно извршење мобилизације. Да би се у потпуности сагледали најугрожавнији изазови спровођења мобилизације у СО РС, потребно их је анализирати и проценити праћењем актуелних трендова у реалном безбедносном окружењу на основу утицаја актуелних проблема на мобилизацију.

Изазови у припреми мобилизације у систему одбране Републике Србије

Анализом поступака, појава и проблема у фази спровођења припрема мобилизације у СО РС, могуће је идентификовати изазове у спровођењу мобилизације и проценити њихов утицај на мобилизацију.

На основу тога, идентификовани су најугрожавнији изазови у току припрема мобилизације, као што је: Изазов усклађивања мобилизацијских припрема по питању обезбеђења производа и пружање услуга у мобилизацији и Изазов извођења обуке обвезника мобилизације и едукација становништва по питању мобилизације и одбране.

Изазов око усклађивања мобилизацијских припрема по питању обезбеђења производа и пружање услуга у мобилизацији огледа се у потреби допуњавања логистичких капацитета субјеката мобилизације, чиме се обезбеђује одрживост снага у мобилизацији ослонцем на територију.

Када цивилни субјекти мобилизације и ратне јединице Војске Србије немају довољно сопствених материјалних ресурса чије чување и складиштење нема економску оправданост због количине, рока чувања или краткорочне потребе за њима, онда се приступа набавци тих производа са тржишта. Најчешће су то артикли хране, резервни делови и остали производи и услуге који су потребни субјектима мобилизације за њихову одрживост у току извршења мобилизације. Обезбеђење производа и

³⁴ Смернице за изразу процене изазова, ризика и претњи безбедности Републике Србије, Сектор за политику одбране, Министарства одбране РС, Београд, 2011, стр. 4, тачка 6.

пружање услуга реализује се набавком на тржишту у складу са Законом о јавним набавкама по принципу склапања уговора са најповољнијим понуђачима након јавне понуде. Набавка на тржишту по Закону о јавним набавкама захтева отворен јавну понуду за обезбеђење производа и пружања услуга у мобилизацији и избор најповољнијег понуђача.³⁵ Обично се расписују тендери на које најчешће конкуришу велике компаније. Приватизацијом и доласком страног капитала и великих страних компанија на тржиште Србије, уобичајено је да се на такве тендере јављају и стране компаније равноправно са нашим домаћим. Пошто је у тренду да су стране компаније обично економски јаче од домаћих, онда оне дају и повољније понуде и освајају тендере. На основу тога, остаје отворено питање да ли су то пријатељске компаније и да ли ће испоштовати уговорене обавезе када се покрене мобилизација. Оваква ситуација представља потенцијалну опасност по одрживост снага у мобилизацији и њихово снабдевање основним артиклима и услугама у току одбране земље.

Ако се узме у обзир да је планирање мобилизације дугорочно, претпоставка да је компанија у време мобилизације из непријатељске земље и да је вероватно да ће се повући из Србије или приступити санкцијама и да ће се овај проблем тешко моћи решити за време мобилизације, може се донети закључак о процени утицаја овог изазова.

На основу тога, очекивати је да ће се изазов по питању обезбеђења производа и пружања услуга у мобилизацији краткорочно испољавати, са средњом вероватноћом степена и интензитета негативног утицаја на извршење мобилизације због отежаног уговарања снабдевања производима и услугама са територије. Овај изазов може имати краткорочне и мање негативне последице на оперативне способности снага одбране.

Да би се ово превазишло, потребно је приступити изменама Закона о јавним набавкама и дефинисати да су све набавке које су у вези са мобилизацијом поверљиве војне набавке без обзира на врсту производа и услуга, што отвара могућност избора и примене критеријума најбољег и најповерљивијег понуђача, а не само најповољнијег.³⁶ Други начин превазилажења овог проблема је решив са постојећим законским решењем, тако што је потребно пажљивим избором одабрати понуђача уговарањем без расписивања тендера, кроз набавке непосредно за време мобилизације применом члана 7. тачка 3. и 5. Закона о јавним набавкама уз претходно прибављену сагласност Владе Србије, што је са становишта планирања изводљиво.³⁷ Применом овог начина набавке потребно је направити мање измене планова што је лакше од измене закона. Међутим, ово није сигурно решење зато што је тако планирање неизвесно због непредвидивог развоја ситуације за време ратног или ванредног стања. Потребно је обезбедити да се изврши обезбеђење производа и пружања услуга у мобилизацији преко домаћих компанија и предузетника како би се обезбедила тајност, сигурност и трајност у снабдевању преко потребним производима и услугама.

³⁵ Погледај услове и начин спровођења поступка јавне набавке, *Закона о јавним набавкама*, Службени гласник РС, бр. 24/2012, 14/2015 у 68/2015, Београд, 2015, члан 31.

³⁶ *Закона о јавним набавкама*, Службени гласник РС, бр. 24/2012, 14/2015 у 68/2015, Београд, 2015, чл. 127. и 128.

³⁷ *Закона о јавним набавкама*, Службени гласник РС, бр. 24/2012, 14/2015 у 68/2015, Београд, 2015, члан 7, тачка 3. и 5.

Изазов извођења обуке обвезника мобилизације и едукација становништва по питању мобилизације и одбране огледа се у потреби спровођења обуке и едукације целокупног способног становништва за потребе одбране. То питање оправдава и политика одбране која се заснива на војној неутралности и концепту тоталне одбране, који захтева ангажовање свих потенцијала у одбрани земље са ослонцем на сопствене капацитете, а не на савезнике. Евидентан је тренд да лоша економска ситуација и недостатак новца директно утиче на позивање обвезника мобилизације на обуку. Тренутно се обучавање војних обвезника врши само обуком регрута на добровољном служењу војног рока, што је јако мало у односу на потребе популе ратних јединица. „Процена је, да постојећа резерва војних обвезника стари и да је прилив обучених војних обвезника са служења војног рока недовољан за подмлађивање резервног састава. Тренутно је старосна структура повољна, али ће се до 2018. године проценат лица у резервном саставу са преко 35 година живота нагло повећати на преко 60% што је неповољна старосна структура.“³⁸

Ако се узме у обзир, да је обука обвезника мобилизације сталан процес, да је врло извесна претпоставка да ће се тренд неповољне старосне структуре обучених обвезника мобилизације стално повећавати и да је мали број младих који завршавају војну обуку у току служења војног рока, може се донети закључак о процени утицаја овог изазова.

На основу тога, може се очекивати да ће се изазов по питању извођења обуке обвезника мобилизације и едукација становништва дугорочно испољавати, са великом вероватноћом степена и интензитета негативног утицаја на извршење мобилизације због неизвођења обучавања обвезника мобилизације. Овај изазов може имати дугорочне и највеће негативне последице на оперативне способности снага одбране по питању популе и подмлађивања обученим људством.

Због овог негативног тренда у једном моменту поједини Регионални центри неће имати више обучених обвезника мобилизације са основном војном обуком. Едукација становништва по питању мобилизације и одбране у цивилним структурама уопште се не спроводи.

Да би се спровело редовно извођење обуке обвезника мобилизације и едукација становништва по питању мобилизације и одбране потребно је вратити редовно служење војног рока од најмање 6 месеци у циљу обуке војноспособног становништва и подмлађивања резервног састава. Поред тога, потребно је обезбедити новчана средства за обуку резервног састава како би се она изводила позивањем на седмодневну обуку најмање петогодишње. Проблем едукације цивилног становништва потребно је решити са враћањем основног опште – војног образовања у цивилним школама или предвојничку обуку. Та едукација би значајно развила свест код грађана о њиховим обавезама у одбрани земље и патриотским вредностима, а са друге стране омогућила би редовну популу обвезницима мобилизације и добар одзив на мобилизацију.

На исти начин потребно је приступити и изазову обуке обвезника резервне полиције и цивилне заштите опште намене која се до сада уопште не изводи.

³⁸ Податак из *Анализе ратне популе за 2015. годину*. Регионални центар МО, Београд, 2015.

Изазови у извршењу мобилизације у систему одбране Републике Србије

Анализом поступака и потенцијално опасних појава у фази извршења мобилизације у СО РС, могуће је идентификовати изазове у извршењу мобилизације и проценити њихов утицај на мобилизацију.

На основу тога, идентификовани су најутицајнији изазови у току извршења мобилизације, као што је: Изазов одзива обвезника на мобилизацију и Изазов заштите снага и средстава у току извршења мобилизације.

Изазов одзива обвезника на мобилизацију огледа се у потреби за попуном субјеката мобилизације са потребним људством и стварима до прописаног нивоа попуне у датом времену извршења мобилизације, што је њен и основни циљ.

Тренутно у Републици Србији влада свест и мишљење грађана како је мобилизација небитна, превазиђена и непотребна радња која асоцира на непопуларне деведесете и одлазак у неки непотребни рат. То се нарочито продубило са професионализацијом Војске Србије, па многи сматрају да није њихова дужност да бране земљу, већ то треба да ради под знацима навода професионална војска. У задње време, евидентан је слаб одзив обвезника мобилизације на војну обуку (40–60%) у појединим регионима, док се позивање обвезника цивилне заштите опште намене на обуку уопште не спроводи.³⁹ Ако се томе дода и спровођење више амнестија оптужених обвезника због неодазивања на мобилизацију и дезертерства, онда се неодазивање на мобилизацију са још једним разлогом оправдава. Посебан проблем представља то што је Законом о одбрани дата могућност војним обвезницима да могу дати *приговор савести*⁴⁰, што на један легалан начин омогућава свакоме да избегне војну обавезу са оружјем у резервном саставу. Војни обвезници и обвезници резервног састава МУП који се одазову на мобилизацију и са оваквим захтевом јаве у ратну јединицу, реално гледано исто као да се нису одазвали јер се морају проследити Регионалном центру МО који их је упутио ради промене у радну обавезу. Избегавању мобилизацијских обавеза доприноси ниске законске казнене одредбе због неодазивања и неиспуњења мобилизацијских обавеза, тако да им је повољније да се не одазову на мобилизацију.⁴¹

Успешно извршење мобилизације зависи од одзива обвезника јер од њега зависи попуна субјеката мобилизације са људством и стварима до прописаног нивоа попуне, што је и један од циљева мобилизације. Без одзива обвезника нема ни попуна субјекта мобилизације, а без попуне нема ни потребне способности субјекта мобилизације, што значи да мобилизација није успела. Може се закључити, да одзив војних обвезника директно утиче на ниво попуне субјеката мобилизације и да је на основу тога одлучујући фактор успешног извршења мобилизације.

³⁹ Закључак је изведен на основу података са анализа обуке и ратне попуне током обављања дужности команданта ратне јединице (примедба аутора).

⁴⁰ Закон о одбрани, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон и 10/2015, Београд, 2015, стр. 24, члан 48.

⁴¹ Законом о војној, радној и материјалној обавези, Службени гласник Републике Србије, бр. 88/2009 и 95/2010, Београд, 2010, стр. 31, члан 126. и 132., за неодазивање предвиђена је казна од само 10.000 до 50.000 динара. Примера ради, једна грађевинска машина данас то заради за један мото час рада.

Ако се узме у обзир, да је одзив обвезника мобилизације одлучујући фактор успешног извршења мобилизације, да је извесно да ће у наредном времену одзив све више слабити и да се на интензивну обуку и увежбавање скоро и не може рачунати у догледно време, онда се може донети закључак о процени утицаја овог изазова.

На основу тога, може се очекивати да ће се изазов по питању одзива обвезника мобилизације дугорочно испољавати, са великом вероватноћом степена и интензитета негативног утицаја на извршење мобилизације због неодазивања обвезника на мобилизацију. Овај изазов може имати дугорочне и велике негативне последице на оперативне способности снага одбране по питању попуне људством и потребним стварима из пописа и производње са великим последицама по националну безбедност. На овај изазов директно утиче и јако је узрочно последично повезан са изазовом извођења обуке јер без редовне обуке нема ни потребног одзива обвезника мобилизације.

Овај проблем је могуће решити едукацијом становништва по питању мобилизације и одбране у цивилним структурама и редовном обуком обвезника мобилизације. Поред едукативних мера потребно је изменити законске казнене мере за неодазивање војних обвезника и толико их поштрити да се таквим лицима не оставља могућност за калкулацију исплативости неодазивања. У школство је потребно вратити један предмет на коме би се грађани образовали, васпитавали и припремали по питању одбране у циљу спознаје и схватања значаја и личне обавезе у одбрани отаџбине. Поред ових мера потребно је прописати да се код субјекта мобилизације налази „*други примерак позива*“ војних обвезника са приоритетом позивања како би се омогућило брзо позивање и сигуран одзив и обезбедила приоритетна попуна обвезницима од посебног значаја за извршење мобилизације. Потребно је уредити законске прописе и другим прописима детаљно уредити питање око права приговора савести како би се спречила злоупотреба тог права.

Изазов заштите снага и средстава у току извршења мобилизације огледа се у потреби заштите складишта РМР и мобилизацијског зборишта од оружаних напада на почетку и у току мобилизације.

Ако се узме у обзир, да је тренутно актуелан тренд наоружавања оружаних снага у окружењу са ракетним системима великог домета, којима је могуће прецизно дејство по скоро свим циљевима у Републици Србији, онда је могућа и њихова употреба за дејство по складиштима РМР и мобилизацијским збориштима на самом почетку мобилизације. Ако томе додамо да је већ познато лоцирање таквих складишта на основу споразума о Субрегионалној контроли наоружања, онда су и извесне последице таквог дејства и висок утицај овог изазова.

На основу тога, може се очекивати да ће се изазов по питању заштите снага и средстава у току извршења мобилизације дугорочно испољавати, са средњом вероватноћом степена и интензитета негативног утицаја на извршење мобилизације због могућег уништења РМР. Овај изазов може имати дугорочне и велике негативне последице на оперативне способности снага одбране по питању попуне РМР, са великим последицама по националну безбедност. Овај изазов је јако узрочно последично повезан са изазовом одзива обвезника мобилизације јер без благовременог и потребног одзива обвезника мобилизације неће имати ко да благовремено расели РМР из складишта.

На основу тога, поставља се питање како адекватно одговорити на овај изазов пошто је економска ситуација таква да нисмо у стању извршити набавку наоружања које ће адекватно одговорити или одвратити такве непријатељске намере. Једино могуће

решење је у брзој и организованој дисперзији РМР из складишта, непосредно пред издавање наређења за мобилизацију. Да би се то извело потребно је да извршиоци мобилизације разраде и организују поступке и активности око благовремене дисперзије РМР, непосредно пред објављивање мобилизације. Ове мере и поступке потребно је разрадити уз помоћ јединица радне обавезе и обвезника мобилизације по приоритету позивања за ту намену, пошто сталне снаге којима располажу извршиоци мобилизације нису довољне за овај задатак. Најбољи ефекат би се постигао када би се увело позивање ових снага са *примерком другог позива*, што би омогућило брзо, ефикасно и неовисно деловање извршиоца мобилизације у оваквим ситуацијама.

У последње време, актуелни су разни облици терористичких аката који су пропраћени мигрантском кризом којој се не види крај и извесно је да ће се тренд разних облика терористичких напада проширити и интензивирати. Реална опасност од овог вида угрожавања постоји, али када се процени њихов утицај на спровођење мобилизације може се закључити да је вероватна могућност од оваквих напада на складишта РМР и мало вероватна могућност напада на мобилизацијска зборишта. Садејством, сарадњом и разменом информација са другим субјектима мобилизације по принципу да свако себе штити и са свима сарађује у циљу превентивне заштите и елиминисања сваке безбедносне претње. У сарадњи око заштите снага у току извршења мобилизације треба да учествују сви субјекти Система одбране, државни органи, а нарочито обавештајно - безбедносне структуре Републике Србије по јединственим и јасно унапред припремљеним процедурама.

Закључак

Данас се о појмовно значење речи мобилизација у савременом контексту разматрања не можемо говорити само о довођењу војне силе или војних залиха у стање спремности за рат, већ и о довођењу свих субјеката државе или целог друштва, залиха и свих њихових потенцијала у стање спремности за очување безбедности нације па чак и савеза. Посматрано са тог становишта може се закључити, да је мобилизација правовремено и организовано довођење или покретање целокупног или дела људског, материјалног и техничког потенцијала друштва, према унапред припремљеним плановима у стање потпуне спремности за супротстављање свим војним и невојним изазовима, ризицима и претњама безбедности у ратном и ванредном стању.⁴²

Може се закључити да је мобилизација најважнија одбрамбена мера и активност у СО РС. Она је иницијални покретач снага одбране. Према томе, успешно спровођење мобилизације у СО РС је предуслов за благовремен и адекватан одговор снага одбране на све изазове, ризике и претње националној безбедности Републике Србије. Правовремено и успешно изведена мобилизација битно утиче на способност снага одбране, при чему представља њихову прву победу.

Мобилизација се спроводи кроз припреме извршења мобилизације и кроз непосредно извршење мобилизације. Мобилизацијским припремама се планирају, припремају и усаглашавају поступци и активности којима се регулише и организује из-

⁴² Дефиниција је сачињена и употпуњена у складу са дефиницијом о мобилизацији и ратној јединици датих на основу „Правило о мобилизацији Војске Србије“, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016, Београд, стр. 7, тачка 1, 2 и 12..

вршење мобилизације. Мобилизацијске припреме се спроводе у миру односно пре настанка опасности. Извршење мобилизације је поступање субјеката мобилизације по раније припремљеним мобилизацијским плановима од пријема наређења или сигнала за мобилизацију, па до њеног завршетка.

У току спровођења мобилизације јављају се одређене негативне појаве и актуелни проблеми који утичу на успешну припрему и извршење мобилизације. Најчешће негативне појаве и проблеми у току спровођења мобилизације у актуелном времену су: Проблеми око уговарања по питању обезбеђења производа и пружање услуга у мобилизацији са страним компанијама; Проблеми око не извођења обуке, увежбавања и контрола мобилизације и едукација становништва по питању мобилизације и одбране; Проблеми обуке цивилне заштите опште намене; Проблеми око миграције становништва и ажурности евиденције обвезника и пописа ствари; Проблеми немогућности приоритетног позивања обвезника по принципу „*другим примерком пози-ва*“⁴³; Проблеми око одзива обвезника мобилизације; Проблеми око подмлађивања састава са обученим обвезницима мобилизације; Проблеми око заштите тајних података о мобилизацији; Проблеми око отицања тајних војних података које се прикупљају у току Субрегионалне контроле наоружања; Проблеми око ниских казних одређби због не одазивања обвезника на мобилизацији; Проблеми око расељавања РМР и заштите снага због могућег дејства са дистанце савременим ракетним системима великог домета као и терористичких напада и Проблеми око правне неуређености по питању права и злоупотребе *права приговора савести*.⁴⁴

Анализом и проценом проблема и појава које могу прерасти у потенцијалне опасности и негативно утицати на припрему и извршење мобилизације, могуће је идентификовати који су то изазови спровођења мобилизације и проценити њихов утицај на мобилизацију у СО РС.

На основу тога, очекивати је да ће се *изазов по питању обезбеђења производа и пружања услуга у мобилизацији*, краткорочно испољавати са средњим степеном вероватноће и интензитета негативног утицаја на извршење мобилизације. Овај изазов може имати *краткорочне и мање негативне последице* на извршење мобилизације у СО РС и оперативне способности снага одбране по питању одрживости снага.

Може се очекивати, да ће се *изазов по питању заштите снага и средстава у току извршења мобилизације*, дугорочно испољавати са средњим степеном вероватноће и интензитета негативног утицаја на извршење мобилизације. Овај изазов може имати *дугорочне и средње негативне последице* на извршење мобилизације у СО РС и оперативне способности снага одбране по питању заштите и одрживости снага. Овај изазов је узрочно-последично повезан са изазовом одзива обвезника мобилизације јер без благовременог одзива обвезника мобилизације, неће ни имати ко да благовремено расели РМР из складишта.

⁴³ Применом овог начина позивања, раније је било омогућено да субјект мобилизације када прими наређење за мобилизацију активира сопствени курирско позиварски систем за позивање обавезника мобилизације који су битни по приоритету за извршење мобилизације због хитности, као што су снаге за расељавање РМР, разни специјалисти и припадници специјалних јединица (примедба аутора).

⁴⁴ Закон о одбрани, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 - др. закон, 104/2009 - др. закон и 10/2015, Београд, 2015, стр. 24, члан 48.

Може се очекивати, да ће се *изазов по питању одзива обвезника мобилизације*, дугорочно испољавати са великим степеном вероватноће и интензитета негативног утицаја на извршење мобилизације. Овај изазов може имати *дугорочне и велике негативне последице* на спровођење мобилизације у СО РС и оперативне способности снага одбране по питању попуне људством и стварима из пописа. Овај изазов је узрочно-последично повезан са изазовом извођења обуке јер без редовне обуке нема ни потребног одзива обвезника мобилизације.

Може се очекивати, да ће се *изазов по питању извођења обуке обвезника мобилизације и едукација становништва*, дугорочно испољавати са највећим степеном вероватноће и интензитета негативног утицаја. Овај изазов може имати *дугорочне и највеће негативне последице* на спровођење мобилизације у СО РС и оперативне способности снага одбране по питању оспособљености, попуне и подмлађивања обученим људством. Овај изазов је узрочно-последично повезан са изазовом по питању одзива обвезника мобилизације јер без редовне обуке нема ни потребног одзива обвезника мобилизације.

На основу ове процене изазова спровођења мобилизације и сагледавања интензитета њиховог негативног утицаја могуће је превентивно деловање и спречити негативне последице које највише утичу на успешно извршење мобилизације у СО РС. Прво је потребно решавати проблеме и појаве *изазова по питању извођења обуке обвезника мобилизације и едукација становништва* јер тај изазов има дугорочан и највећи интензитет негативног утицаја на спровођење мобилизације у система одбране Републике Србије.

Литература

[1] *Стратегија одбране Републике Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 88/2009, Београд, 2009.

[2] *Закон о одбрани*, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007, 88/2009, 88/2009 – др. закон, 104/2009 - др. закон и 10/2015, Београд, 2015.

[3] *Закон о Војсци Србије*, Службени гласник Републике Србије, бр. 116/2007 и 88/2009, 101/2010 – др. закон, 10/2015 и 88/2015 – одлука УС, Београд, 2015.

[4] *Закона о јавним набавкама*, Службени гласник РС, бр. 24/2012, 14/2015 у 68/2015, Београд, 2015.

[5] *Уредба о мобилизацији*, 05 број 110-8541/2014 од 26. августа 2014.

[6] *Правило о мобилизацији Војске Србије*, ВК ПРС број 2-1 од 25.01.2016.

[7] *Смернице за израду процене изазова, ризика и претњи безбедности Републике СРБИЈЕ*, Сектор за политику одбране, Министарства одбране РС, Београд, 2011.

[8] *Анализа ратне попуне за 2015. годину*. Регионални центар МО, Београд, 2015.

[9] Слободан Мишовић, *Системи одбране*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2013.

[10] Кенеди Пол, *Успон и пад великих сила – Економске промене и ратовање од 1500 до 2000. године*, друго издање, ЦИД, Подгорица, 2003.

[11] Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941., узроци и последице пораза – књига 2*, Народна књига, Београд, 1980. Славко Скоко, *Војвода Радомир Путник*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1984.

[12] Милан Вујаклија, *„Лексикон страних речи и израза“*, Просвета, Београд, 1980.

УПОТРЕБА СНАГА БАЗИРАНА НА ЕФЕКТИМА

Горан М. Бањац, Миладин З. Живковић и Саша В. Денда
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

У раду се анализира модел употребе снага базиран на ефектима, који је интегрисан у доктринарним и нормативним документима наших оружаних снага. Овај приступ је добио на значају почетком деведесетих година прошлог века, од када је чинио основу за већину војних операција које су изводили САД и НАТО. Анализа приступа базираног на ефектима извршена је са акцентом на доступну литературу којом је ово питање уређено и разматрано.

Кључне речи: *оружане снаге, употреба, ефекти, НАТО, САД*

Генеза приступа базираног на ефектима

Приступ базиран на ефектима није револуционарно нова идеја, а зачетке оваквог размишљања имамо овековечене још делима Сун Цу Вуа, Макијавелија, Л. Харта и многих других теоретичара. Ипак, последње деценије прошлог века донеле су одређене промене које су узроковале промене актуелних модела оружаних снага. Ове промене су се огледале у: убрзаном и масовном увођењу нових генерација средстава ратне технике, општем технолошком напретку и полиферицији високотехнолошких решења, честом ангажовању оружаних снага у задацима без јасних војних циљева, све већем значају и улози нетрадиционалних безбедносних субјеката, као и све већем утицају дипломатије и политике на инжењеринг и решавање сукоба. У таквим условима више није било једноставно, нити сврсисходно, остварити потпуну војну надмоћ, или што је још чешћи случај, економски оправдати постизање циљева оружаним путем. Због тога до изражаја долазе и други приступи, у којима и психолошка средства постају једнако важна као и физички инструменти уништења. Јер, будуће да је рат у основи сукоб супротстављених воља, његова основа је тражење начина утицања и мењања ума и понашања супротне стране.¹

Осим наведених промена, еволуцији модела употребе оружаних снага допринео је и научна заједница. Као пример се може навести развијање комплексних теорија система (попут нелинеарних система), чиме се у решавању проблема превазилази линеарно, а све већи значај добија паралелно размишљање.² Овим је омогу-

¹ Ibid, p. 64.

² Lowe, D., & Ng, S., Effects-based operations: language, meaning and the effects-based approach, 2004 Command and Control Research and Technology Symposium, The Power of Information Age Concepts and Technologies, Canberra, Australia, 2004, pp. 1,2

ћена ефикаснија употреба потенцијала оружаних снага, који су у њима створени масовнијим увођењем савремених оружаних система.

Дакле, бројне промене су покренуле развој новог приступа вођења рата, у којем се оружане снаге употребљавају чврсто интегрисане са свим осталим субјектима одбране (али и друштва уопште). Тиме се, кроз широк спектар операција, постиже уобличен и јединствен одговор, којим се обезбеђује постизање циљева и одбрана националних интереса. Овај модел употребе оружаних снага је у теорији прихваћен под називом приступ базиран на ефектима (ПБЕ) и постао је синоним за координисану употребу дипломатских, економских, културних, војних и других потенцијала. Њиме се кроз синергију ефеката различитих елемената националне моћи, утиче на понашање непријатеља у мери, која омогућава испуњавање сопствених националних интереса, без потребе физичког уништења друге стране. Примену је нашао на свим нивоим планирања, али највећи допринос остварује на стратегијском нивоу вођења оружаних снага и нације.

Иако се бројни примери из прошлости могу довести у корелацију са ПБЕ, његово увођење у теорију ратоводства датира се за период после окончања хладног рата. Тако се модерни корени ПБЕ везују за рат у Заливу вођен 1990. године, а као пионир овог приступа се наводи бригадни генерал Давид Дептула (енг. *brigadier general David A. Deptula*). Према Дептули ПБЕ је одговор на промене које се огледају у фундаменталним променама у природи ратовања. Вођење ратова се променило са кампања постављених за испуњење објектива кроз серију секвенцијалних акција, на како он то описује, паралелно ратовање, односно симултане нападе на све непријатељеве виталне системе. Овакав приступ се заснива првенствено на ефектима, а не на физичко уништење ради извршење војних објектива. Одатле је и потекао назив приступ базиран на ефектима. Дакле, водећи се идејама познатих теоретичара попут Сун Цу Вуа и Лидела Харта, Дептула је развио идеју да је боље и пожељније уништити, односно онеспособити непријатељеву организацију да делује, него физички уништити њене војне ефективе. Као полазну основу за свој модел искористио је методологију анализе и избора циљева, која је већ била у употреби у оквиру доктрине Ваздушно-копнене.³ Наиме, осим што би биле испитане одређене критичне тачке, додатно би се разрадиле и потенцијалне одлуке које непријатељ може донети. Предвиђање понашања супротне стране омогућавало је развој одговарајућих курсева акције. Процена вероватних и највероватнијих непријатељевих стратегија даље доприноси лакшем идентификовању критичних функција. На овај начин успешно се одређује где и када употребити своју борбену моћ, како би кроз постигнуте ефекте вишеструко увећали и лакше остварили жељене ефекте.

Дептула је овај концепт развијао и потврдио приликом Пустинске олује. Тада је кроз избор циљева и планирање самих токова операције, акценат ставио на уништење циљева који ће омогућити преузимање контроле над системима на које се непријатељ ослања.⁴ Користећи своју позицију успео је да промени важећу парадигму у избору циљева, те помери тежиште са уништења мета на остваривање жељених ци-

³ Batsholet, A. W., *Effects-based operations: A New Operational Model?*, USAWC strategy research project, U. S. Army War College, Carlisle Barracks, Pennsylvania, 2002, p. 9

⁴ Ibid, pp. 3,4

љева. До тада би се, према традиционалном приступу, обезбеђивање превласти у ваздушном простору обезбеђивало систематским уништавањем радарских и ракетних средстава, као и командних центара из састава Ирачког Ваздухопловства и Противваздухопловне одбране (В и ПВО). Уместо тога, је ослонцем на масовнију примену савремених оружаних система (пре свега „невидљивих“ летелица и вођених оружја високе прецизности) осмислио другачији приступ. Циљеве су и сада чиниле критичне везе и чворишта у Ирачком систему ПВО, али је кључно било њихово уништење у одређеном временском периоду. Правилном идентификацијом ових тачака и њиховим ефикасним уништавањем у кратком временском периоду целокупан Ирачки систем ПВО је „доживео“ парализу и престао да постоји. На овај начин, коалиционе снаге су за свега три дана оствариле превласт у ваздушном простору и задржале је до окончања сукоба. Значај овако постигнутих резултата се огледао у томе што су они остварени за краће време и уз утрошак драстично мање материјалних ресурса, него приликом традиционалног приступа планирању и извођену операција.

На основу позитивних закључака извучених из анализе сукоба вођених 90-тих година, Дептула је наставио да даље развија овај приступ и унапреди га на концепт операција базираних на ефектима (ОБЕ). Централно место у спровођењу оваквог приступа заузимало је извођење прецизних удара из ваздуха и одлучујућа улога ваздухопловних снага у целокупним оружаним снагама САД-а. На овај начин су оружане дејства довођена у синергију са осталим елементима националне моћи и омогућавала постизање циљева за краће време и мањи утрошак свих појединачних ресурса. Висока ефикасност оваквог приступа је омогућила имплементирање ПБЕ у другим видовима оружаних снага САД, које то нису лако чиниле. Ипак, је успео да обезбеди подршку у Команди здружених снага (eng. Joint Force Command) и угради елементе ПБЕ у основе новог операционог концепта познатог као Rapid Decisive Operations.⁵

Дефинисање најважнијих појмова

Уколико су читаоци упознати са Упутством за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије из 2011. позната им је већина појмова кориштена у раду. Упркос томе, у циљу потпунијег разумевања самог рада, потребно је извршити њихово појмовно одређење и објашњење у складу са изворним значењем. Због тога је овај корак урађен са ослонцем на публикације оружаних снага САД-а, а првенствено Командирски приручник за операције базираних на ефектима.⁶

Ефекти – Физичко стање и/или стање система које је резултат акције, више акција или других ефеката. Промене у стању, понашању и степену слободе.⁷ Сви ефекти се могу сврстати у три главне групе: жељени, ненамерни и нежељени ефекти. Жељени ефекти су планирани резултати појединачних, или више повезаних акција. Они до-

⁵ A Concept for Rapid Decisive Operations (RDO) White Paper, U.S. Joint forces command, J9 Joint Futures Lab, RDO White paper V.2.0, 2001, p.iii

⁶ Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operation, Joint Warfighting Center, Joint Concept Development and Experimentation Directorate, Standing Joint Force Headquarters, 24 February 2006.

⁷ Ibid, p. I-3.

воде до стања потребног за постизање стратегијских и оперативних циљева, док непожељни спречавају прогрес према њиховом испуњавању. Ненамерни ефекти су резултати акција који одступају од онога што је планирано. Нежељени ефекти су врста ненамерних ефеката, резултат су појединачних акција које неповољно утичу на достизање постављених циљева. Ови ефекти су најчешће резултат доношења успутних штета у току извођења операција високог интензитета. Ово би значило да је потребан висок ниво разумевања свих директних и индиректних веза које постоје у посматраном систему. Овакав ниво спознаје се базира на приступу који је познат под називом системска анализа. Ефекти могу бити достигнути на директан и индиректан начин. Директним приступом се испољавају ефекти који су физички, тренутни и лаки за распознавање. Резултати оваквог приступа су најчешће видљиви одмах након акције по објекту дејства.⁸ У индиректном приступу се постижу ефекти који осим физичких могу бити и функционални, системски и психолошки.

Систем је функционално, физички или понашајно повезана група независних елемената који су кроз међусобну интеракцију повезани у функционалну целину.⁹ Системски приступ разумевању оперативног окружења превазилази сагледавање само војне компоненте већ обухвата и политичку, економску социјалну, инфраструктурну, информациону и многе друге сфере, као што је приказано на слици 1.

Елемент је део система који представља личност, место или средство. Важно обележје ових елемената јесте да они представљају „оипљива места“ унутар система према којима се може испољити дејство¹⁰, слика 1. Кључни елемент је најважнији елемент за функционисање система у целисти.

Везе представљају физичке и/или функционалне односе између елемената као што су: командни однос између надређеног и потчињеног, идеологија која повезује руководиоце са групом терориста или у техничком смислу везу између погонског горива и моторног возила. Њима је обезбеђена повезаност елемената, њихово функционисање попут система, као и одређено понашање у специфичним условима. Управо због тога преузимање акција против одређених елемената је усмерено ка уништењу, поремећају и утицању у општем смислу на везе између елемената, које им омогућавају да функционишу као систем у целини.¹¹

Центри гравитације (ЦГ) су физички или морални ентитети који су извори физичке или моралне моћи, снаге и отпора. Постоје на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу.¹² Као ЦГ се ретко појављују појединачни елементи или везе, већ је у питању неколико кључних елемената и њихове везе.¹³

Системски приступ подразумева обједињавање свих важнијих елемената одређеног окружења/средине који су потенцијално релевантни за успех операција. То обухвата елементе (и односе између њих) који се налазе и у пријатељским, савезничким, неутралним и неопредељеним системима. Они се како је већ наведено посма-

⁸ Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, pp. I-26.

⁹ Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operation, p. II -3.

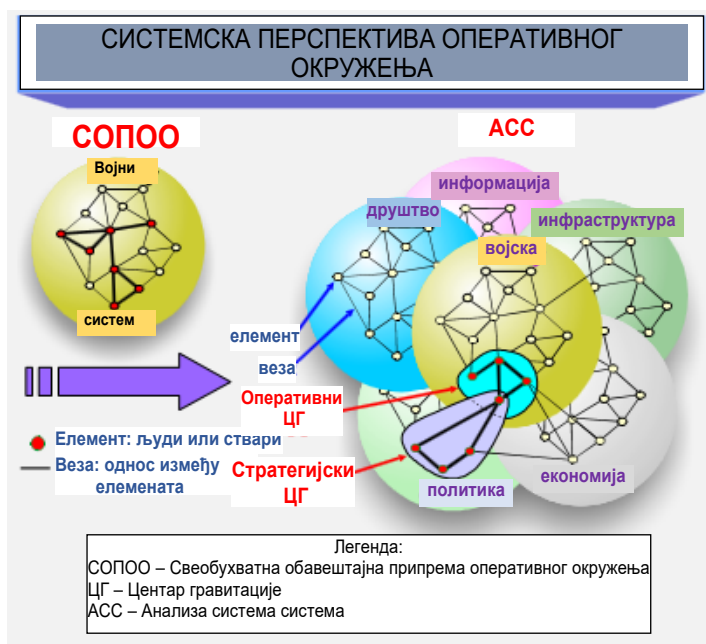
¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid, pp. II-2,3.

¹² Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, p. I-30.

¹³ Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operation, p. II-9.

трају у политичкој, војној, економској социјалној, инфраструктурној, информационој и другим сферама. Системски приступ омогућава усмеравање акција базирано на разумевању тренутног, али и потенцијалног понашања и могућности свих ових елемената, чиме се ствара потпуна слика окружења у коме се изводе операције.¹⁴

Слика 1 – Системска перспектива оперативног окружења¹⁵

Кроз *анализу система у систему* се идентификују све потенцијалне везе између битних елемената на свим нивоима. То су елементи који су битни за постизање стратегијског и оперативног ефекта, често су међусобно повезани кроз више различитих сфера, а не само нивоа, слика 2. До ког нивоа система ће се анализа “спуштати” зависи од тога ко је врши. Почиње се од највиших нивоа, у којима се на основу постављених циљева и пожељних ефеката врши “дубинска” анализа система. Нижи нивои аналитичког апарата морају разумети везе на вишим нивоима система, како би могли да на одговарајући начин издвоје пожељне ефекте и курсеве акција. Због тога је потребно да сваки ниво аналитике има приступ информација не само са нижих, него и виших инстанци у ланцу командовања. На слици 2 је приказано како акције преузете против елемената на нижим могу утицати на елементе и везе на вишим нивоима. Графички приказ олакшава увиђање међусобних веза и

¹⁴ Ibid, p. II-1.

¹⁵ Ibid, p. II-2.

односа елемената различитих нивоа, а самим тим и избор пута ка постављеном циљу. Такође графички приказ олакшава уочавање већег броја веза између одређених елемената, а самим тим и поузданије идентификовање значаја појединих елемената и њиховог места и улоге у функционисању целог система. Слично претходном, понекад и одсуство већег броја веза такође може да помогне утврђивању значаја одређених веза и њиховог места у оквиру целокупног система. Дакле, графички прикази елемената и њиховог веза помажу успешном идентификовању потенцијалних центара гравитације.¹⁶

ДУБИНА И ШИРИНА ПЕРСПЕКТИВЕ У СИСТЕМСКОМ ПРИСТУПУ

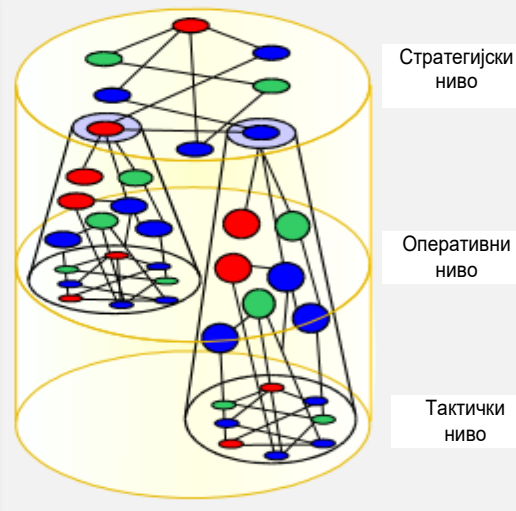
Највиши ниво имају широку слику ниске резолуције.

У њој се фокусира одређена област ради постизања жељеног ефекта.

Слика се зумира до нивоа на коме се налази мета (одговарајући систем или елемент)
Фокус на везе између елемената и система

Даље спуштање нивоа по фокусираним областима и идентификовање додатних елемената и веза

Спуштање нивоа у зависности од конкретних услова

Слика 2 – Перцепција повезаности елемената у системском приступу¹⁷

Мрежна процена (енг. net assessment) се може карактерисати као шири анализа у којој се приступ заснива на истовременом фокусирање на два и више сегмената непријатељског система. У њој се користи широка палета аналитичких апарата, а коначни резултат нису статистички подаци. То су сазнања о питањима организационе природе, попут временске и материјалне цене достизања одређених објектива.¹⁸

¹⁶ Ibid, p. II-4.

¹⁷ Ibid, p. II-2.

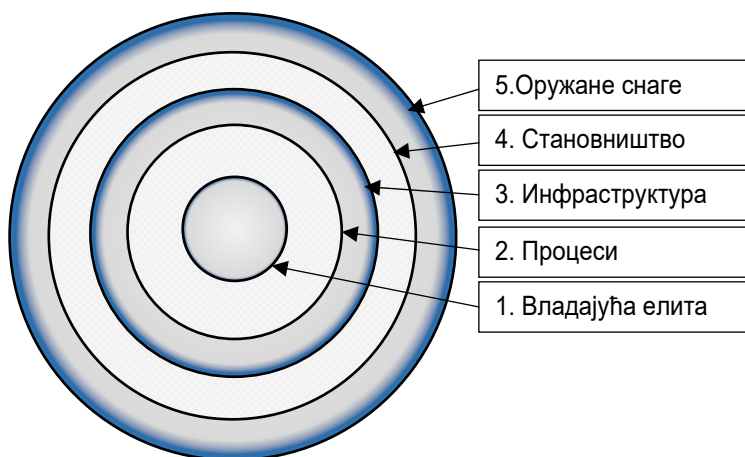
¹⁸ Marshall, Anrew W., *Net Assessment in the Department of Defense*, memo from the Office of Net Assessment, Washington D.C., September 1976.

Непријатељ као систем

Приликом анализе непријатеља посебна пажња се поклања његовом посматрању и разумевању као комплексног система. У складу са тим пожељно је шире изнећи виђење овог проблема је које је изнео Џон Варден¹⁹ (eng. John A. Warden).

Он за почетак разматра сукоб две државе, који би се највероватније одиграо кроз следеће кораке. Једна или више индивидуа би промовисала идеју, нашла подршку политичке елите, или потиснула оне који је не подржавају. Уследило би покретање процеса којим би била обезбеђена подршка широким политичких слојева и обезбеђивање ресурса неопходних за спровођења идеја. Потом би требало осигурати инфраструктуру неопходну како за функционисање државе, тако и за спровођење напада. Четврти корак би био обезбеђивање подршке шире популације и „гушење“ опозиције. Као коначан корак би се ангажовале оружане снаге на извођењу планираних напада.

Уколико се сукоб посматра кроз ових пет „универзалних корака“, супротну страну се може представити као систем састављен од пет концентричних прстенова, слика 3. Посматрајући овако представљену структуру можемо извући одређене закључке. Први је да уколико систем нападнемо од спољних прстенова, без обзира на губитке оружане снаге, руководство са довољно чврстим ставом неће бити поражено. Посматрајући супротно, односно, идући од унутрашњих ка спољним прстеновима, долази се до другачијих закључака. Ако је државно руководство пољуљано у својој одлучности за наставак сукоба, функционисање привреде угрожено, инфраструктура оштећена, а цивилна популација под великим притиском, сукоб би најчешће био завршен без обзира на стање у оружаним снагама. Основни закључак који се може извући из оваквог разматрања јесте да је приступ потребно планирати увек од унутрашњих, а никако од спољних кругова.

Слика 3 – Непријатељ као систем²⁰

¹⁹ Warden, J. A. Strategy and Airpower, *Air & Space Power Journal*, pp. 64-77, 2011, доступно на <<http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a539223.pdf>> приступљено 27.07.2017.

Дакле, непријатеља је прво потребно у потпуности сагледати и спознати његове потребе и функције. Када се кроз даљу анализу одаберу ефекти који се желе постићи, одређују се центри гравитације, који изложени акцијама креирају жељене промене и приближавају нас испуњењу стратегијских циљева.

На основу изнетог може се доћи до следећих закључака. Први унутрашњи круг, чини политичка елита или појединци. Утицајем на њих, било политичким притисцима или чак и елиминацијом, био би остварен утицај на центар гравитације којим би се значајно допринело остваривању стратегијских циљева. Овај приступ је данас широко заступљен и може се видети у бројним примерима односа на међународној политичкој сцени. Најкарактеристичнија је злоупотреба институција међународног права ради политички притисак на носиоце „непослушних“ режима. Тако, свакодневно имамо бројне политички мотивисане правне процесе против државног руководства непогодних режима, који се одвијају у предконфликтном, конфликтном и постконфликтном периоду кризе. Осим тога, пракса модерних сукоба указује на „легалне“ покушаје атентата на чиниоце државног апарата. Такве случајеве имамо на територији бивше СРЈ 1999. године, током интервенција у Ираку, Либији и даље.

Други круг чине процеси у самом систему. Под њима се најчешће подразумева функционисање привреде, али су обухваћене и области спорта, културе и религије. Њиховим поремећајем, омета се функционисање супротстављеног система и олакшава испуњење стратегијских циљева. Као репрезентативан пример оваквог притиска се могу навести економске санкције. Оне представљају врло важан и често коришћен алат у међународним односима, на шта јасно указује тренд раста њихове употребе.²¹ Тако је према подацима ОУН, на почетку XXI века, економским санкцијама, било изложено на десетине земаља, у којима се налази преко 50% целокупне светске популације.

Трећи круг или инфраструктура. Представља предуслов за функционисање већих субјеката попут држава. Међутим, на њено угрожавање су отпорнији нетрадиционални субјекти попут терористичких организација, криминалних група и других, који данас постају већински носиоци оружаног насиља.²² Тако се, на пример, током ратова на Блиском Истоку показало да овај центар гравитације, иако блиско повезан са стратегијским ефектом, сам по себи није испољавао већи утицај на његово остваривање.

Популација представља четврти прстен. Подршка становништва је неопходна свим субјектима, без обзира да ли су у питању националне државе или недржавни субјекти. Савремени сукоби често имају обележја сукоба националног карактера, па стога правилно идентификовање и изолација одговарајућих етничких група, као центара гравитације, омогућава испољавање стратегијских ефеката.

Оружане снаге представљају пети, спољни прстен система. Традиционалне теорије о ратовању, попут Клаузевицевог приступа, их виде као централно место

²⁰ Ibid, p.67.

²¹ Бањац, Г., *Главни трендови модерних ратова, мастер теза*, Београд, Војна Академија, 2016, pp. 148,149.

²² Ibid, pp 64, 65.

свих напора у сукобу. По њима, рат подразумева директан сукоб и победу кроз уништење или исцрпљење оружаних снага супротне стране. Данас представљају један од центара гравитације који, иако блиско повезан са остваривањем стратегијских ефеката, представља најризичнији и најскупљи курс акција у решавању сукоба. Наравно, овакав закључак не значи да се искључује ангажовање спољних и планира приступ базирањем притисака само на унутрашње прстенова. Кроз ово разматрање се указује на исплативост напора и ресурса уложених у одређене приступе и њихову исплативост у зависности од изабраних центара гравитације. Тако се може очекивати далеко већи повраћај уложеног у унутрашњим него у спољним прстеновима. Ово не значи да спољни прстенови требају бити игнорисани, већ да ће цена остварених ефеката у њима, бити далеко већа, у односу на ефекте остварене у унутрашњим прстеновима.

Осим на стратегијском нивоу, у истом делу је разматрана процена система непријатеља и на нижим нивоима. Ово значи да се иста методологија може применити и на оружане снаге, а приступ би у начелу био следећи. После идентификовања постављених објектива, (који се могу кретати од уништења циљева до спречавања процеса мобилизације) оружане снаге се разматрају као систем и почевши од средишњег прстена, проналазе се релевантни центри гравитације. Број центара гравитације и број конкретних циљева произведених из њих је на овај начин значајно мањи, него да се проблему приступило на традиционалан начин. Варден скреће пажњу да је број мета на оперативном нивоу, одређених оваквим приступом, изненађујуће мали чак и за релативно велике циљеве (попут Ирачке војске у Кувајту). После идентификовања центара гравитације, одређује се исход који се жели постићи (уништење, изолација, парализа и друго) као и мера којом ће се ценити степен успешности. Тек се после тога бира методологија (тактика) деловања. Важна напомена је да се не креће од последњег корака, односно избора тактике напада, јер тада процес неће довести до жељеног резултата. Правилним приступом палета расположивих алата је далеко шира, па је померање центра гравитације могуће постићи и митом, ограниченом ваздушном кампањом, донирањем средстава и слично. У оваквом случају копнени напад на непријатеља постаје последња опција.

Још један важан аспект системског приступа непријатељу јесте и фактор времена. Уколико се планирани утицаји на центре гравитације испољавају у дугачком временском периоду, систем има времена да се прилагоди и превазиђе изазване промене. Ово је било карактеристично за сукобе вођене до окончања хладног рата, када је доминантан био серијски приступ извођењу дејстава. Сукоби вођени после овог периода, имају за главно обележје, масовно коришћење савремених оружаних система који су увели концепт паралелног вођења рата. На тај начин је за кратко време могуће ангажовање и уништење већег броја циљева, чиме се систем доводи у стање шока и брже приближава стању потребном за испуњење стратегијских циљева. Суштина разлике између серијског и паралелног приступа извођењу операција се огледа у времену трајања и трошковима извођења операција и лако се може сагледати са слике 4.

Слика 4 – Успешност извођења операција у зависности времена трајања²³

За почетак се могу размотрити паралелни напади, који иако скупљи у иницијалним трошковима, у ствари мање коштају обе стране. Осим тога, због скраћеног времена трајања, за паралелно ратовање је лакше проценити укупне трошкове. Трошкове серијског ратовања је због дужег трајања много теже, чак и приближно проценити. Велика предност паралелног приступа је та што подразумева завршавање циклуса операција, односно остваривање циљева унутар времена ефективног реаговања супротне стране. Управо на тај начин се непријатељски систем доводи у стање шока, у којем не може ефикасно да реагује и спречи намере супротне стране. Серијско ратовање је временски много захтевније јер захтева више временских ресурса, а самим тим даје непријатељу време, да се опорави од шока, почне да реагује употребом својих ресурса, па чак и да поврати иницијативу. На тај начин се време трајања сукоба продужава, рат добија своју традиционалну форму решавања кроз уништење и исцрпљивање супротне стране. Условима у којима се изводе операције се мењају и излазе из домена очекиваних догађаја, повећавајући на тај начин вероватноћу генерисања нежељених и случајних ефеката.

Графички приказ, са слике 4, упућује на потребу и значај јасне и прецизне процене могућности испуњавања циљева унутар времена ефективног реаговања непријатеља. Једино се на тај начин може очекивати извесност генерисања жељених ефеката и остваривање планираних стратегијских циљева. У супротном, операције прелазе у домен серијског ратовања, где су време трајања, трошкови али и крајњи исход значајно непредвидљивији.

²³ Ibid, p. 72.

Операције базиране на ефектима

Оно што је у даљем разматрању важно напоменути јесте да не постоји јединствена дефиниција ПБЕ или операција базираних на ефектима (ОБЕ), већ неколико које се подударају у великој мери. Њихова суштина је иста и подразумева холистички и систематски приступ планирању, извршењу и процени резултата чиме се драстично повећавају могућности оружаних снага у постизању жељених ефеката у широком спектру операција.²⁴

За потребе рада је изабрана студија урађена од стране Institute for Defense Analyses која, нуди широко прихватљиву дефиницију ОБЕ. Према њима се ОБЕ заснивају на стриктном повезивању акција са циљем остваривања жељеног стратегијског резултата. У питању је начин произвођења жељене будућности и због тога је у питању шири појам који обухвата читав временски континуум (мир, пред конфликт, конфликт и после конфликта), а не само период конфликта.

Као основни предуслов за извођење ОБЕ поставља се правилно развијен модел размишљања. У студији се велика важност даје потреби разумевања непријатеља као комплексног, адаптивног система, вођеног комплексним људским интеракцијама, а не као „колекције“ физичких циљева. Даље посматрано, ОБЕ имају неколико кључних обележја попут: потребе за супериорношћу у доношењу одлука, примењивост и у рату и у миру (извођења широког спектра операција), фокусирање на будуће, а не на ефекте који се први испољавају, разумевање непријатељевог система, могућност дисциплинованог прилагођавања променама, употреба елемената националне моћи и способност доносилаца одлука да претпоставке и правила прилагоде стварној ситуацији. У студији се наглашава потреба да ОБЕ морају имати континуум процеса анализа, разумевања, планирања, извршења, процене и прилагођавања. Начело непрекидност се лако може сагледати са слике 5, на којој је приказан циклус процене у ОБЕ.

Слика 5 – Циклус ОБЕ²⁵

²⁴ Batsholet, A. W., p.12.

²⁵ Ibid, p. 3.

Основни принципи ПБЕ су уграђени у свим фазама процеса планирања операција у оружаним снагама. Ипак, по значају се могу издвојити и посебно сагледати утицај на планирање, извршење и процену резултата операције.²⁶

Као први корак се може разматрати анализа мисије, где долази до изражаја суштина ПБЕ. Она се у анализи мисије огледа кроз системски приступ и рад, подржан свим капацитетима система одбране. Овим се обезбеђује решавање проблема у границама које дефинишу постављени циљеви, додељене одговорности, расположиви ресурси и други чиниоци од значаја за достизање решења. На нивоу оружаних снага кроз анализу мисије се обезбеђује фокусирање снага на процес планирања, а њих дефинишу одговори на следећа питања.²⁷

1) Која је сврха и који су објективи, примарни циљеви, ка којима је операција усмерена?

2) Који су жељени ефекти (стања), који морају бити креирани или подржани како би се циљеви постигли?

3) Који су нежељени ефекти, у операционом окружењу, које је потребно избећи?

4) Који се пријатељски капацитети и ресурси могу, или не могу, користити како би се достигао жељени ефекат?

5) Које пријатељске акције су потребне/контра продуктивне приликом достизање жељеног ефекта?

Резултат успешне анализе мисије, са аспекта ПБЕ, јесте разумевање жељених ефеката, по фазама операције, листе задатака неопходних за њихово достизање, као и расположивих и неопходних ресурса за њихово остваривање. Важно је напоменути да се на највишем, националном нивоу, само издају директиве, а стратегијски и оперативни нивои врше анализу и процену жељених ефеката. Планирање и реализација изабраних курсева акција се врши на тактичком нивоу, јер су на вишим нивоима кроз њихов избор већ усмерили операције ка остваривању жељених ефеката.²⁸ У овоме велику улогу играју индивидуално искуство, културолошка посебност и достизање консензуса око жељених ефеката, поготово на вишим нивоима ланца командовања.

Када се достигне консензус по питању жељених ефеката, започиње се са анализом могућих курсева акција. Правилна анализа започиње мрежном проценом стратегијског, операцијског и тактичког окружења, при чему процена не обухвата само војне аспекте приступа. Аналитика мора да уважи културу, религију, економију и дипломатију, као факторе, који у вођењу рата имају тежину не мању од војне моћи посматраних субјеката. Други аспекти процене обухватају конкретне објекте и њихову повезаност са супротстављеним странама. Процена војних аспеката моћи се врши кроз сагледавање предности и слабости доктрине, обуке, командног ланца као и техничке опремљеност обе стране. Коначно, ова процена мора да обухвати и спремност савезника да испоље утицај на ток вођења рата.²⁹ Колики ће бити успех

²⁶ У циљу разматрања изворног концепта ОБЕ тежиште у даљем раду је остало са ослонцем на Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint, али лако је остварити аналогију са начелима изнетим у Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије.

²⁷ Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operations, p.III-7,8

²⁸ Ibid, p. I-5.

²⁹ Williams, B. T., *Effects-based operations: theory, application, and the role of airpower*, Air University (AU), septembar 13. 2016., p.139.

мрежне процене зависи од индивидуалног квалитета чинилаца командног ланца, односно од њихове могућности да правилно искористе спроведене анализе и на тај начин успешно предвиде ефекте одређених курсева акција. Будући да овакав начин процене зависи од прикупљања и анализе информација, информације се идентификују као основни чинилац и кључни предуслов у примени приступа базираног на ефектима. Управо је због тога информациона супериорност постала кључна премиса у развоју будућих капацитета и потенцијала оружаних снага САД-а. Будући да је полиферација информационих технологија у савременом свету онемогућила потпуну превласт једне стране у њиховом набављању, предност се остварује њиховим квалитетом, односно успехом аналитичког апарата.

Избор одговарајућег курса акција се врши на основу тога да ли се за њега може предвидети које ефекте ће изазвати. Као што је раније наведено добар курс акција ће генерисати пожељне, избећи стварање непожељених ефеката и обезбедити флексибилост у деловању услед појаве непредвиђених развоја догађаја. Како се савремени сукоби карактеришу утицајем великог броја субјеката чије понашање се не може предвидети у потпуности, често се доводи у питање валидност наше процене. Ризик је поготово већи уколико је једна од страна флексибилнија и у одбрани својих интереса и прибегне асиметричном приступу, циљајући цивилне сегменте друштва и слично. Све ово само драстично повећава ризик и појаву неочекиваних ефеката. Управо због тога је потребно да доносиоци одлука имају одређену дозу интуиције, велико искуство, конструктиван приступ проблему и спремност за сарадњу. На овај начин, се индивидуалним људским квалитетом, могу превазићи ограничења која постоје, упркос значајном технолошком напретку последњих деценија. Ово поставља људски фактор у центар успешне примене ПБЕ.

По давању инструкција нижим нивоима и отпочињању операција, важно место заузима процена мере ефектности ангажованих снага у извођењу операције. Основна сврха овог корака је процена ефеката који су постављени током планирања, односно праћење индикатора који указују да ли се ствари одвијају на прави начин. Тако се долази до сазнања које су то акције, које у реалном окружењу, производе жељене, а које нежељене ефекте. Управо због тога је потребно извршити квантификацију мере којом се прати тренд прогреса ка постављеним циљевима. Зато велики значај има његово изражавање кроз нумеричку вредност, јер се на тај начин смањује могућност нижих нивоа да погрешно протумаче инструкције добијене од претпостављених.

Избор правилног начина мерења ефективности је критичан јер се проценом заснованом на њима додељују ресурси за даље кораке или идентификује промене на стратегијском и оперативном нивоу. Управо због тога се велика пажња посвећује развоју и усаглашавању конкретних мера, којима се цени остваривање пожељних ефеката. Као основни проблем се јавља што се за цењење истих операцијских објектива могу узети различите мере ефективности предузетих акција. На пример, за време Вијетнамског рата и КоВ и Корпус морнаричке пешадије САД (у даљем тексту морнаричка пешадија) су имали исти објектив, који је био елиминација утицаја Виет Конга и Северног Вијетнама на територији Јужног Вијетнама. Снаге КоВ-а су као меру своје ефикасности користили број мртвих непријатељских војника и сходно томе развили стратегију трагања и уништења непријатељских снага. У свом приступу нису посвећивали пажњу испољавању трајнијег утицаја на одређеном

простору. Са друге стране, морнаричка пешадија је као меру ефикасности користила податак о приносу пиринча. Поваћање производње пиринча је била последица социјалне, економске и политичке стабилности, што је било могуће само ако су сељани живели у миру. Како би ово постигли, формирали су заштићене области и обезбеђивали дуготрајно присуство мањим оружаним снагама, како би обесхрабрили непријатељево присуство и деловање. Носилац операција на терену су биле снаге КоВ-а, који је бројао мртве војнике, а није „гледао“ производњу пиринча. Због тога снаге морнаричке пешадије нису могле да испуне меру ефикасности команде под којом су се налазиле и морале су своје акције на терену да прилагођавају условима на које нису рачунали. Из тих разлога су циљеве остваривали уз знатно више напора. Управо овај пример показује како лоше изабране мере ефикасности могу довести до нарушавања стратегијског, оперативног и тактичког јединства на испуњавању објектива, те значајно угрозити вођење и ток целе операције.³⁰

Највећи изазови се јављају током фазе извршења, јер постизање пожељних ефеката захтева непрекидно праћење операција, као и процену ситуације у оперативном окружењу. Као проблем се јавља то што употреба оружане силе на нижим нивоима, формира тактичку ситуацију која, иако ствара жељени ефекат на посматраном, може довести до стварања нежељених ефеката на вишим нивоима. Управо се због тога плановима током спровођења мора обезбедити непрекидност праћење, што представља једно од основних начела (раније приказаних на слици 5). Даље последице оваквих „промашаја“ могу бити велике, поготово што се због своје временске димензије могу одразити у наредном временском периоду, који није у директној вези са тренутним остваривањем ефеката. Због тога се флексибилност у ширем временском континууму обезбеђује посматрањем и синхронизацијом кроз следеће прозоре или сфере: *тренутне операције*, *будуће операције* и *будући планови*. У *текућим операцијама* се процењује досадашњи прогрес кроз испуњење постављених задатака, на основу тога овај прозор даје одговор на питање, Шта се дешава? *Будуће операције* се базирају на питање, Шта ако? Оне омогућавају грањање даљих токова операција на основу процена испуњења досадашњих задатака и остварених ефеката. На овај начин служи као ослонац за будуће планове. Фаза *будућих планова* се фокусира на питање, Шта је следеће што треба урадити? У њој се цени прогрес кампање и полазне претпоставке у процесу планирања и почиње планирање следеће фазе операција.³¹ Ове процене су далеко шире од обичног разматрање који се спроводи на тактичком нивоу и које обухвата процену ефекта дејства по метама и процену степена извршења задатака. На вишим нивоима оне се морају усмеравати ка процени стратегијских и оперативних ефеката, а у циљу испуњавања стратегијских и оперативних објектива. Услед тога проценом су обухваћене и активности из области дипломатског, информационог и економског деловања. Темпо процене може бити дневни, недељни или месечни, што је опет условљено посматраним нивоом и темпом самих операција.

Правилним усвајањем и употребом принципа употребе снага базираних на ефектима на процес планирања операција остварују се одређене предности које се могу

³⁰ Ibid, p.145.

³¹ Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operations, p.IV-2

сажети у следећем.³² На прво место се наводи извођење већег броја опција приликом планирања. Даље се кроз јасно разумевање замисли вишег нивоа, уз правилно идентификовање пожељних и непожељних ефеката, значајно усмерава и олакшава анализа мисије и развој курсева акција. Такође, са ефектима као крајњим циљем, операције се воде флексибилније, уз смањење времена реаговања приликом појаве неочекиваних догађаја. Велики значај има и чвршћа сарадња са осталим чиниоцима, поготово оним који нису део ужег круга безбедносног система. Ова сарадња долази до значаја када се желе постићи дугорочнији ефекти или приликом реаговања на кризу која траје дужи временски период. Као највећа снага ПБЕ се наводи управо интеграција свих националних капацитета у јединствен и робустан план операција који ће омогућити већу ефикасност кроз спровођење јединствене акције.

Значај обавештајне припреме бојишта

Обавештајна припрема доприноси визуализацији бојишта, а разумевање војних потенцијала супротне стране представљати значајну подршку извођењу борбених операција. Осим овог традиционалног приступа она има кључну улогу у ПБЕ. Наиме, ширим приступом и разумевањем целог система долази се до откривање нових начина за постизање жељених и избегавање нежељених ефеката. Овим се омогућава скраћење време трајања борбених операција, смањује ризик и утиче на непријатеља на начин који ће обезбедити повећање вероватноће успеха целе операције.

Обавештајни рад, прилагођен постизању резултата у ПБЕ, према *Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operation*³³ има четири главне секвенце које се даље развијају. То су: дефинисање оперативног окружења, опис утицаја борбених операција на пријатељске и непријатељске операције, процена непријатеља и предвиђање његових курсева акција. Резултат оваквог приступа је дубока системска анализа оперативног окружења на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу. У обзир се узимају: култура, религија економија и дипломатија као фактори, који на вођење рата утичу истом тежином попут војних потенцијала. По питању процене војних капацитета у обзир се узимају, предности и недостаци изражени кроз доктрину, обуку, командни кадар и опрему, како за непријатеља тако и за сопствене снаге. Коначно, процена мора да обухвати који спољни и савезнички, интереси могу утицати на курс рата. Квалитетна мрежна процена и способност команде да је употреби у доношењу одлуке директно ће се одразити на способност предвиђања и постизања ефеката. Будући да је основа мрежне процене прикупљање и процена информација, може се закључити да информације представљају критични чинилац ПБЕ.³⁴

Као што се из наведеног може видети потребан је опсежан приступ како би се спровеле потребне анализе и добио коначан продукт, који ће омогућити потпуно разумевање оперативног окружења. Ово изискује потреба за веома блиском сарад-

³² Ibid, p.III-23.

³³ Ibid, p. II-5.

³⁴ Williams, B. T., p. 138.

њом и то не само између обавештајних организација, већ и између бројних сегментата, како владиног тако и невладиног сектора. Осим тога, мора се напоменути да се велики значај даје не само разумевању непријатеља, него и пријатељских али и неутралних чинилаца оперативног окружења.³⁵

Критике приступа базираног на ефектима

Критике које су упућују на ПБЕ су бројне али се најчешће огледају у следећем. На прво место се често поставља превелики ослонац на математичке моделе (симулације), којима се унапред може предвидети исход акција у одређеним условима. Основни проблем лежи у томе што не постоје развијени одговарајући модели, који могу у довољној мери предвидети последице употребе других инструмената осим војних. Овај посебно долази до изражаја приликом прораде ратних игара када се не могу у потпуности сагледати ефекти и доприноси невојних инструмената и њихових утицаја. Услед тога тешко је у потпуности сагледати утицај политичких, економских, социјалних, културолошких и других фактора на промену понашања посматраног субјекта. Пример овог проблема се може наћи у Вијетнамском рату, у периоду од 1965. до 1968. године. Тада је министарство одбране САД користило софистициране статистичке моделе како би предвидели исход сукоба. Коришћен је широк дијапазон најнапреднијих математичких модела којима је, на основу постављених индикатора, праћена мера ефективности текућих операција. На основу ових података државно руководство је усмеравало оружане снаге у циљу остваривања одређених ефеката. Ефекти су били тако постављени да су требали да донесу резултате не само на нивоу локалног сукоба, него да имају знатно шири утицај. Без обзира на софистицирани приступ, одговарајући ефекти су изостали. Главни разлог је био тај што разрађени модел понашања Северног Вијетнама није одговарао систему вредности који је био основа њиховог понашања у стварном животу. Овај пример је јасно указивао на осетљивост ПБЕ у зависности од валидности примењених симулационих модела.³⁶ Ипак развој апарата који би моделовао физичке и когнитивне ефекте пре него што је напад изведен, значајно би унапредило употребну вредност целокупног ПБЕ. На ово указује и Депула који често истиче значај развоја и постојања оваквог алата.³⁷

Други проблеми у успешној примени ПБЕ проистичу из пропуста везаних за људски фактор. Наиме, ПБЕ подразумева да сви учесници ланца командовања морају у потпуности разумети који су то национални циљеви и објективи, који се желе достићи у кампањи. Такође морају поседовати јасно разумевање акција које је неопходно преузети, како би се стварали ефекти који ће довести до жељеног крајњег стања. Ово се показало као један од великих проблема у пракси, на шта указује пример из 1999. године, током агресије на тадашњу СРЈ. Тада је ген. Весли Кларк

³⁵ Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operations, p.11-4

³⁶ Kelly, J., & Kilcullen, D., Chaos versus Predictability: A Critique of Effects-Based Operations. *Australian Army Journal*, vol. II, no. 1, pp. 63-73, Winter 2004, pp. 67.

³⁷ Evenson, J. W, *Assessing USJFCOM'S role on joint doctrine development-an EBO case study*. New Port: Joint Military Operations Department, Naval War College, 2009.

(енг. Wesley Clark), инсистирао на физичким ефектима (испољеним првенствено дејством по оружаним снагама), генерал Мајкл Шорт (енг. Michael Short) је желео функционалне и психолошке ефекте који ће се одразити на државно руководство. Шорт је веровао да ће нарушавање командног ланца и кључних инфраструктурних објеката, за последице имати прихватање захтева које је НАТО поставио политичком руководству.³⁸ Дебата никада није разрешена и покушано је остваривање оба сета ефеката, што је узроковало драстично веће напрезање оружаних снага. Последице мимоилажења су биле те да је посматрано кроз остварене резултате ово био један од најмање ефикасних ратова које су САД икада водиле. Дакле, као главни разлог се наводи лош избор ефеката, односно његово одсуство, услед чега аналитички апарат није могао да предложи одговарајући курс акција.

Стављање акцента на прилагођавање и флексибилност процеса одлучивања представља велику снагу, али и слабост ПБЕ. Уколико командант није успео да потчињенима обезбеди јасну намеру успех ОБЕ је веома упитан. Чак штавише, мора постојати поверење и вера у потчињене и њихову способност да испоље иницијативу и дејствују унутар замисли. Овај захтев, заједно са разумевање намере команданта чини оквир у којем потчињени могу да испољавају иницијативу и искоришћавају указане прилике. Због тога је успешна примена ПБЕ уско повезана са постојањем висококвалитетни појединаца (поготово на нижим нивоима командовања), који у потпуности разумеју методологију ПБЕ.³⁹ Уколико овога нема и уколико постоји потреба константног проверавања и мешања по дубини ланца командовања све предности овог приступа ће бити негиране.⁴⁰ На проблеме ове врсте указују искуства из праксе оружаних снага САД. Тако је Ратно ваздухопловство САД је одржало вежбу под називом *Global Engagement IV* у којој је један од циљева био управо провера успешности вођења ОБЕ. Током вежбе је закључено да ОБЕ имају смисла једино када су и планери и извршиоци фокусирани на извршење базирано на придржавање принципа ОБЕ. Нажалост, ово се показало као потешкоћа, јер у већем броју случајева учесници нису били у довољној мери упознати са принципима ОБЕ. Ово је за последице имало да су се учесници током извођења операција удаљавали од ОБЕ и полако враћали на традиционални вид вођења операција. Даљи проблеми су се надовезивали и као следећи се наводи да је акценат уместо на резултату био на улазним елементима процеса. Тако је већа пажња поклањања системима оружја и њиховим карактеристика него резултатима који се желе постићи. Због тога су функционални, системски и психолошки ефекти, који се сматрају кључним за постизање ефеката често игнорисани током вежбе, а поготово током фазе извођења ратних игара.⁴¹

Ово негативно искуство се понављало и током вежби које су спроводили други видови оружаних снага САД. На њима је потврђена слабост приступа у случају недовољне методолошке изграђености учесника, јер је постојао проблем задржавања фокуса током свих фаза процеса. Закључци су били слични и могли су се све-

³⁸ Williams, B. T., p. 138.

³⁹ Dorman, A. M., *Transforming to effects-based operations: lessons from the United Kingdom experience*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, USA, januar, 2008, p. 43.

⁴⁰ Batsholet, A. W., p. 13.

⁴¹ Ibid, pp. 14, 15.

сти на то да су током извођења операција учесници “клизили” и враћали се традиционалном приступу извођења операција, са померањем акцента са ефеката на исцрпљивање и уништење непријатеља.

Отпор према ОБЕ је био велик и резултирао је лошим резултатима у његовој примени. Кулминација је била 2008. године када је тадашњи начелник здружене команде генерал Џејмс Матис (енг. James N. Mattis) донео одлуку да престане са коришћењем принципа употребе снага базираних на ефектима.⁴² Последице ове одлуке су биле велике и очекивало се да је она представљала крај ОБЕ. Међутим, ово се није десило јер су принципи и терминологија уведени кроз начела ОБЕ остали и даље присутни у доктринарним документима, док је сам модел ОБЕ нашао упориште и даљи “живот” у оквирима доктрине ваздухопловних снага САД-а.⁴³

Закључак

Приступ базиран на ефектима није нови начин борбе против непријатеља, нити замена за постојећу форму вођења ратовања, већ само даља еволуција постојећих приступа. У питању је одговор на настале промене, уобличен кроз методолошки процес размишљања, планирања и извршења операција у циљу постизања одређених ефеката. Специфичност ПБЕ се огледа у употреби нешто другачијег мисаоног приступа непријатељу, оперативном окружењу и начину употребе елемената националне моћи. Овим се омогућава да се у пуној мери искористе потенцијали оружаних снага и сви остали елементи националне моћи, како би се постављени циљеви рационалније достизали. Тако се без обзира на снагу (или слабост) оружаних снага, коришћењем инструмената из политике, дипломатије, економије и других области, омогућује рационално и ефективно остваривање постављених циљева.

Узимајући у обзир све специфичности ПБЕ, могу се издвојити основна обележја која га чине посебним у односу на остале приступе у употреби снага. То су, пре свега:⁴⁴

(1) Визуализацију оперативног окружења, која сада обухвата везе унутар и између система који се састоје од пријатељских, непријатељских и неутралних субјеката;

(2) Идентификовање ширег временског опсега опција које „покривају“ не само период кризе него и период пред кризног до стања после окончања кризе;

(3) Унапређење синхронизације војних операција са акцијама предузетим употребом других елемената националне моћи, а у циљу постизања јединствених ефеката;

(4) Јасно дефинисање стратегијских и оперативних објектива узимајући у обзир системске ефекте (било да су они пожељни или непожељни);

(5) Процена понашања система и његових могућности: постизање ефеката у циљу остваривања задатака (употреба елемената војне моћи са циљем који превазилази традиционалистички приступ уништења и исцрпљења непријатељевих оружаних снага)

(6) Интензивнија сарадња са надређеним и подређеним, обавештајном заједницом и мултинационалним партнерима.

⁴² Correll, J. T., The assault on EBO, *Air force magazin.*, january 2013, p. 50.

⁴³ Air Force Doctrine Document 3-0.

⁴⁴ Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operation, pp 1-5, 6

Употреба оружаних снага базирана на ефектима представља концепт који је актуелан преко 25 година, а све време је имао велики број и поборника и непријатеља. У САД су протагонисти овог приступа најчешће били представници ваздухопловних снага, па овај модел и даље заузима значајно место у њиховој доктрини. Без обзира на отпор осталих видова у Ратном ваздухопловству САД се и даље сматра да операције морају бити вођење визијом жељеног крајњег стања, јер се на тај начин расположиви ресурси троше на најефикаснији начин. На ово указује и изјава генерал мајора Томаса К. Андерсена (енг. Thomas K. Andersen), команданта Центра за обуку и развој доктрина (енг. Curtis E. LeMay Center for Doctrine Development and Education) из 2013. године, у којој тврди да је ваздухопловство и даље држава ПБЕ као начин размишљања, планирања и извршења операција.⁴⁵

Иако није успео да се изгради и учврсти као посебна доктрина употребе снага ПБЕ је у теорију и праксу употребе оружаних снага увео одређене новине. Све чешће се у разматрањима спомиње да је прави циљ потчињавање воље непријатеља, а не његово уништење. Еволуција ПБЕ је последњих година усмерена ка његовом развоју у методологију размишљања, приступа проблем. Управо то тврди и Депула који каже да је циљ савремених операција померен са уништења непријатеља на потчињавање његове воље.⁴⁶ У прилог овоме говори и велик број оружаних сукоба, који све чешће имају карактер, противпобуњеничких и противтерористичких операција у којима није довољно остварити само војну победу. У њима се тежи постизању дугорочнијих решења (ради остваривања одрживе стабилности цивилног друштва) и еластичности у приступу (ради успешног одговора на динамично окружење и све чешће асиметричне форме изазова) а ПБЕ на ефектима обезбеђује методологију мисаоног приступа за остваривање таквих циљева. Дакле, ПБЕ је погрешно схватити као класичну доктрину или стратегију употребе оружаних снага, већ методологију размишљања, приступа проблему, којим се уз употребу различитих ефектива (а не само војних) омогућава постизање оптималних решења дуготрајног карактера.

Због немогућности дефинисања и постављања чврстих граница овог приступа, његов развој и употреба је остала на граници експериментисања. Иако је у многим доктринарним документима уграђена терминологија, ПБЕ није остварио већи утицај, попут изградње сопственог доктринарног модела. Закључак важи и за нашу средину у којој скоро не постоји писано дело у којем је посебно обрађено ово питање иако се зна да је у питању један од модела употребе оружаних снага из Доктрине операција Војске Србије. Оправдање за овакав пропуст се не може наћи, првенствено због потенцијала који ПБЕ нуди за постизање и остваривање националних циљева и интереса. Методологија овог приступа указује на то да субјекти који желе да постигну своје циљеве не морају имати на располагању ефективне тврде и меке моћи карактеристичне само за велике државе. Синергијски ефекат јединствене употребе свих националних ефектива, флексибилност у адаптивном окружењу, постизање дугорочних резултата, примењивост приступа у решавању питања и на унутрашњем и на спољњем плану представљају потенцијал ПБЕ, који ће осигурати његов значај и у наредном периоду.

⁴⁵ Correll, J. T., p. 51.

⁴⁶ Correll, J. T., p. 54.

Литература

- [1] A Concept for Rapid Decisive Operations (RDO) White Paper, U.S. Joint forces command, J9 Joint Futures Lab, RDO White paper V.2.0, 2001.
- [2] Бањац, Г., *Главни трендови модерних ратова, мастер теза*, Београд, Војна Академија, 2016.
- [3] Batsholet, A. W., *Effects-based operations: A New Operational Model?*, USAWC strategy research project, U.S. Army War College, Carlisle Barracks, Pennsylvania, 2002.
- [4] Bracken, P., *Net Assessment: A Practical Guide*, Parameters, Spring 2006, pp.90-100
- [5] Correll, J. T., *The assault on EBO*, *Air force magazin.*, *january 2013.*, pp. 50-54
- [6] Commander's Handbook for an Effects-Based Approach to Joint Operation, Joint Warfighting Center, Joint Concept Development and Experimentation Directorate, Standing Joint Force Headquarters, 24 February 2006.
- [7] Deptula, D. A., *Effects-Based Operations: Change in the Nature of Warfare*, Arlington, Virginia, USA: Aerospace Education Foundation, 2001. доступно на <<https://secure.afa.org/Mitchell/reports/0901ebo.pdf>>, приступљено 25.07.2017.
- [8] Доктрина операција Војске Србије, Министарство одбране РС, Здружена оперативна команда, ГШ ВС, 2012.
- [9] Dorman, A. M., *Transforming to effects-based operations: lessons from the United Kingdom experience.*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, USA, januar, 2008.
- [10] Evenson, J. W., *Assessing USJFCOM'S role on joint doctrine development--an EBO case study*. New Port: Joint Military Operations Department, Naval War College, 2009.
- [11] Konecny A. D., *Net assessment: an examination of the process, thesis*, *Naval postgraduate school, Monterey, California, 1988*.
- [12] Kelly, J., & Kilcullen, D., *Chaos versus Predictability: A Critique of Effects-Based Operations*. *Australian Army Journal*, vol. II, no. 1, pp. 63-73., Winter 2004
- [13] Lowe, D., & Ng, S., *Effects-based operations: language, meaning and the effects-based approach*, *2004 Command and Control Research and Technology Symposium, The Power of Information Age Concepts and Technologies*, Canberra, Australia, 2004.
- [14] Marshall, W., Anlrew, *Net Assessment in the Department of Defense*, memo from the Office of Net Assessment, Washington D.C., September 1976.
- [15] Matrox, J. A., *The effects-based aproach to operations and the future of army doctrine - theses for master of science in defense analysis*, Naval postgraduate school, Monterey California 2006.
- [16] Rickerman, L. D., *Effect-based operations: A new way of thinking and fighting, monograph*, Fort Leavenworth, Kansas: School of advanced military studies, United States Army Command and General Staff College, n.d.
- [17] *The effect based aproach to operation, annex 3-0 operations and plannig*, Curtis E. Lemay center for doctrine development and education, доступно на <https://doctrine.af.mil/download.jsp?filename=3-0-D06-OPS-EBAO.pdf>, преузето 28.06.2017.
- [18] Uchida, T., T., *Analysis of Effects-Based Operations, The Road Ahead to Doing Business Differently*, Arlington, Virginia, 2003.
- [19] Упутство за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, Генералштаб Војске Србије, Београд 2011.
- [20] U. S. Joint Chiefs of Staff, *Doctrine for Joint Operations*, Joint Publication 3-0, Washington D.C., 10 September 2001.
- [21] Warden, J. A. *Strategy and Airpower*, *Air & Space Power Journal*, pp. 64-77, 2011., доступно на < <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a539223.pdf> > приступљено 27.07.2017.
- [22] Williams, B. T., *Effects-based operations: theory, application, and the role of airpower*, Air University (AU), septembar 13. 2016, доступно на http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/ssi/ebo_williams.pdf, приступљено 22.07.2017.

ФОРМИРАЊЕ ТИМОВА ЗА ПРОЦЕС РАДА НА ДОНОШЕЊУ ОДЛУКЕ ЗА ПРОТИВТЕРОРИСТИЧКЕ ОПЕРАЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Миомир Јасиковац
Генералштаб Војске Србије, Управа војне полиције

Тероризам је једна од највећих и најозбиљнијих претњи по безбедносни систем Републике Србије па и целокупног човечанства. Из наведеног разлога, а у циљу неутралисања и сузбијања претњи од тероризма, потребно је усагласити ставове и обучити тимове за рад у процесу доношења одлуке за противтерористичке операције, као једну целину, која је састављена од елемената безбедносних структура и лица из цивилног сектора који су експерти из предметне области.

Основни циљ истраживања је формирање тимова и процес рада на доношењу одлуке за противтерористичке операције који мора да буде компатибилан са безбедносним структурама које се баве наведеном области како у Руској федерацији тако и у земљама ЕУ, НАТО алијансе и осталим земљама света, са аспектом ангажовања поред безбедносних структура и експерата из цивилног сектора. Основа овог циља је могућност формирања мешовитих тимова у процесу рада на доношењу одлуке у борби против тероризма као глобалне претње човечанства.

Кључне речи: *тероризам, противтерористичка операција, безбедносни систем Републике Србије, безбедносне структуре, мешовити тимови, експерти из цивилног сектора*

Увод

Процес приближавања Европској унији и евроатлантским интеграцијама захтева комплексан приступ и битне измене у начину организовања, оружаних снага и безбедносних служби. Опредељење које је наша земља исказала за овај процес намеће нам потребу да се што брже и квалитетније припремимо за рад у новим и битно измењеним околностима. У многим земљама света, један од основних препознатљивих чинилаца угрожавања безбедности су учестале појаве терористичких активности и аката који се у последње време све чешће појављују услед формирања такозване Исламске државе. Наведене чињенице указују да је неопходно удруживање безбедносних снага и експерата из свих земаља које ће се ангажовати на сузбијању тероризма под једнаким процедурама у процесу доношења

одлуке за операције, за чије ангажовање ће се моделовати снаге и средства, јер тероризам није проблем једне државе, нити се истом може супротставити једна држава. С тим у вези, оправдани су захтеви интероперабилности, као основне претпоставке међународног ангажовања безбедносних снага и експерата у који би била укључена и Република Србија. Да би се могли ангажовати у формираним мултинационалним мешовитим тимовима разни експерти из области оружане борбе, тероризма, организованог криминала и безбедности као и познаваоци прилика за одређену земљу или регион, морају претходно да усвоје и примењују општеприхваћене стандардизоване процедуре у процес доношења одлуке за операције.

Развијене земље света у војном и економском смислу, као и земље које стреме ка томе, увеле су истоветне стандарде и процедуре за рад тимова, управо да би олакшали рад официра (лица из састава безбедносног система) и специјалиста (цивилних лица експерти из предметне области). Дефинисани стандарди и процедуре омогућавају сталан квалитет и брзо формирање тимова са потребним људским ресурсима за операцију у зависности од обима, места и времена припреме за реализацију или реализоване терористичке активности или акта. На овај начин дефинисани стандарди и процедуре омогућавају нашим снагама или експертима из предметне области да се интегришу и да буду равноправни чланови тимова који се формирају од више националних држава под окриљем Уједињених нација.

Прихватањем и овладавањем ових процедура ствара се основ за рад у оквиру међународних тимова на планирању операција на стратегијском и оперативном, те се слободно може рећи да без усвајања процедура процеса оперативног планирања нећемо моћи да одговоримо захтевима који ће пред нас бити постављени у наредном периоду.

Процес доношења одлука одвија се кроз строго утврђене форме и формате, те не допушта импровизације. Оваквим радом, само организован безбедносни систем може ефикасно да припрема, организује и спроводи операције како унутар Републике Србије тако и у оквиру међународних снага и организација под окриљем Уједињених нација. Усвајањем процеса рада на доношењу одлука, олакшаће рад и координацију рада у оквиру мешовитих тимова официрима војске, полиције, безбедносних служби, специјалистима-експерата (из области дипломатије, политике, верских заједница, безбедности, медија и правосуђа) као и познаваоци прилика. У блиској будућности Република Србија ће по угледу на оружане снаге Руске федерације и земаља ЕУ, НАТО савеза морати да формира сталне тимове који ће чинити језгро за планирање, организовање и извођење операција у процесу борбе против тероризма. Само постојање тако развијених тимова у функцији су бржег доношења одлука за операцију као и одвраћању од евентуалних терористичких претњи усмерених према Републици Србији.

Безбедносни систем

Безбедносни систем Републике Србије представља јединствену, структурно уређену целину снага и субјеката одбране Републике Србије.

Систем националне безбедности Републике Србије у ширем смислу чине: Народна скупштина Републике Србије, председник Републике Србије, Савет за националну безбедност, Влада, судови и тужилаштва. У ужем смислу, систем нацио-

налне безбедности чине: систем одбране, снаге Министарства унутрашњих послова, безбедносно-обавештајни систем и привремено формирани органи и координациона тела за поједине кризе.¹ Систем одбране представља јединствену, структурно уређену целину снага и субјеката одбране. Војска Србије је основни субјект система одбране. Снаге Министарства унутрашњих послова су део система националне безбедности чији је циљ заштита националних интереса у домену унутрашње безбедности. Полиција је основна снага Министарства унутрашњих послова. Обавља послове заштите живота, личне и имовинске безбедности грађана, обезбеђења државне границе, борбе против тероризма и оружаног угрожавања изнутра и друге послове у складу са законом. Безбедносно-обавештајни систем је функционално обједињен подсистем националне безбедности Републике Србије који чине Безбедносно-информативна агенција, Војнобезбедносна агенција и Војнообавештајна агенција. Њихове надлежности, делокруг рада, овлашћења, задаци, међусобни односи и сарадња, као и демократска и цивилна контрола њиховог рада, регулишу се законом. Послове усклађивања рада служби безбедности обавља Биро за координацију. Системом националне безбедности управљају државни органи као носиоци законодавне и извршне власти кроз процесе планирања, организовања, наређивања, координације и контроле, у складу са Уставом, законом и другим прописима.

Саветом за националну безбедност председава Председник Републике Србије и командује Војском Србије, указује на одређена питања и проблеме из домена националне безбедности, покреће њихово решавање и доноси акте из своје надлежности, у складу са Уставом и законом. Савет за националну безбедност утврђује основе политике националне безбедности и дефинише основне мере и активности на очувању и унапређењу националне безбедности и заштити виталних националних интереса Републике Србије. Савет за националну безбедност разматра питања од значаја за националну безбедност и функционисање елемената система безбедности, њихову међусобну сарадњу и сарадњу са другим надлежним органима државне управе, као и сарадњу са органима и службама безбедности других држава и међународних организација. Техничке и стручне услове рада Савета за националну безбедност обезбеђује Канцеларија савета за националну безбедност.²

Противтерористичка операција

Противтерористичка операција је највиши и најсложенији процес-облик борбених и неборбених противтерористичких активности, снага одбране у којима се јединственим менаџментом-командовањем и руковођењем, према јединственом пројекту, на одређеном простору и за одређено време, по теоријским и доктринарним ставовима, обједињавају и усмеравају њени садржаји ради, остваривања постављеног циља.³

¹ Кабинет председника, *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, стр. 29.

² Савић, А.: *Национална безбедност*, стр. 44.

³ Здружена оперативна команда ГШ ВС: *Доктрина операција Војске Србије*, стр. 21-22.

Настанак и развој

Водећи се за разним лексиконима страних речи као богом даном литературом није мали број аутора који тврде да су тероризам и терор француске речи. То је тачно али само колико и тврдња да су у питању српске речи, јер и ми у нашем језику користимо те речи као своје јер друге изразе за њих и немамо.

Термин тероризам има у основи латински израз *terror* (*terror, terroris* = ужас, велики страх) који по етимолошким тумачењима води своје порекло од индоевропске речи *ter*, укључив и њену метатаксичку варијанту *tre*. Реч терор је поступно заживела у многим језицима, а реч тероризам је данас вероватно саставни део вокабулара сваког службеног савременог језика. Сматра се да исти корен имају и изрази: *terrible* (ужасан), *detergent* (заstraшивање, заstraшујући), *turmoil* (немир, метеж), *tremble* (дрхтање), *tremor* (потрес, дрхтање) у нашем језику *трести се*, *трема*, као и многи други.⁴

Реч тероризам је та која је скована у току француске револуције, а може се са приличном извесношћу рећи да је први пут забележена од стране Граха Бабефа (*Francois Noel Babeuf "Gracchus"*) 1794. у његовом листу а *La Tribun du peuple*.⁵

Прва терористичка група формирана је у Арабији, пре око 900 година. Савремени тероризам почео се активније ширити седамдесетих година прошлог века, нарочито након почетка израелско-арапског рата 1967. године.⁶

Разбијањем СССР и СФРЈ, и отварањем кризе на овим просторима, створени су повољни услови за бујање тероризма, као последица нараслих етничких тензија, јачања екстремног милитантног национализма, нерешених граничних питања и настојања међународних терористичких и радикалних фундаменталистичких група, да у спрези са организованим међународним криминалом наставе са профилацијом оружја, дроге, белог робља и дувана.

Цени се да тероризам данас, а посебно после 11. септембра 2001. године, након терористичких акција на простору САД, припада групи „савремених ризика“, којим се на одређеном простору изазива нестабилност и регионалне кризе, угрожава безбедност појединих држава и остварују војни и политички циљеви без вођења класичних ратова између држава.

Стога је почетком двадесет првог века тероризам проглашен највећом претњом светском миру и националној, регионалној и Евро-атлантској безбедности и државном суверенитету и територијалном интегритету свих земаља света. Носиоци ових активности називају се различитим именима: екстремисти, побуњеници, устаници, отпадници, борци за слободу итд.

Као вишедимензионални политички феномен савремени тероризам се може теоријски најопштије одредити као сложени облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен заstraшујућим брахијално-физички и психичким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити „велики

⁴ Симеуновић, Д.: *Тероризам*, стр. 86.

⁵ *Ibidem*, стр. 91.

⁶ Димитријевић, В: *Тероризам*, стр. 74.

циљеви“ на начин непримерен датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.⁷

У најопштијем смислу тероризам “представља доктрину и метод борбе за одређене циљеве систематском употребом насиља”⁸ и без обзира на његов облик и интензитет, држава жртва је увек објекат терористичког деловања.

Носиоци терористичког деловања могу бити поједине државе, савези или групе држава, политичке партије и покрети, илегалне групе итд.,

За припрему, планирање и руковођење актима насиља, а посебно систематским и континуираним терористичким дејствима, формирају се тајне и хијерархијски структуриране организације, које најчешће функционишу на принципима војне организације.

Термин противтерористичка операција први пут се у нашој, а вероватно и у светској литератури, појавио 1998. године.

Појам операције

Противтерористичка операција је највиши и најсложенији процес-облик борбених и неборбених противтерористичких активности, снага одбране у којима се јединственим менаџментом-командовањем и руковођењем, према јединственом пројекту, на одређеном простору и за одређено време, по теоријским и доктринарним ставовима, обједињавају и усмеравају њени садржаји ради, остваривања постављеног циља.⁹

Противтерористичка операција изводи се ради неутралисања идентификованих терористичких снага и њихових способности и превенције њиховог поновног јачања и деловања. По откривању намера терориста и нарастању њихових активности, држава предузима одговарајуће превентивне мере, ради њиховог правовременог сузбијања. Једна од мера је активирање већ увежбаних и формираних тимова који имају разрађене стандардне оперативне процедуре за рад и поступање у датим ситуацијама. Због своје увежбаности, и ако нема развијену процедуру за дату ситуацију, лако и брзо се прилагоди датој ситуацији и правовремено успостави процедуру за оперативно планирање и доношење одлуке за противтерористичку операцију.

Услови у којима се реализује ток операције

За извођење противтерористичке операције неопходно је створити одређене правне, дипломатско-политичке и информативно-пропагандне оквире (услове).

Правни оквир за извођење ширих активности у борби против тероризма, које укључује и ангажовање војске, представља право државе да прогласи ванредно стање, на делу или целој територији земље, када команде и јединице војске којима

⁷ Симеуновић, Д.: *Тероризам*, стр. 93.

⁸ Ковач, М. и други: *Историја ратне вештине, период 1920-2000*, стр. 55.

⁹ Здружена оперативна команда ГШ ВС, *Доктрина операција Војске Србије*, стр. 21-22.

су придодате и остале снаге система безбедности Републике Србије поступају по плановима употребе и наређењима председника државе. Ванредно или стање непосредне ратне опасности неопходно је прогласити и због правног покрића за извршење мобилизације јединица које ће се ангажовати у операцији, јер се без извршења мобилизације оне не могу адекватно употребити.¹⁰

Дипломатско-политичким средствима неопходно је:¹¹

– на међународном плану издејствовати уједначени приступ проблемима тероризма и кроз консултације са утицајним регионалним, европским и светским чиниоцима, обезбедити међународну подршку за извођење планираних акција ширих размера,

– на унутрашњем плану предузимати све мере, првенствено политичке, на уклањању узрока тероризма, без обзира на његов обим и интензитет испољености.

Информативно-пропагандни услови се обезбеђују предузимањем комплекса мера пре почетка, њиховим интензивирањем за време извођења и настављањем након завршетка операције. Ове мере у себи садрже елементе психолошке операције. Информативни садржаји првенствено су усмерени ка иностраној јавности, а пропагандни ка снагама за извођење операције, и у њима треба истинито, садржајно и правовремено изнети чињенице о дејствима и намерама терориста са једне, и предузетим мерама државе, са друге стране.¹²

Циљ и конститутивни елементи операције

Да би се дефинисао и испунио циљ противтерористичке операције потребно је у потпуности поставити све конститутивне елементе који су основа за остварење циља у противтерористичким операцијама.

Основни циљ сваке противтерористичке операције јесте разбијање, уништење или онеспособљавање терористичких снага у таквој мери, да им се трајно или за дужи временски период онемогући даље извођење терористичких активности. Противтерористичким операцијама могу се остваривати ограничени или радикални циљеви. Противтерористичка операција се, начелно, реализује у две етапе. Једна етапа операције може бити претрес терена, зона и рејона, када се врши откривање, блокада и окружење терористичких снага, а у другој етапи, специјалне снаге врше разбијање, уништење и неутралисање терористичких снага.¹³

Извођење операције темељи се на општим циљевима и интересима значајним за одбрану земље. Опредељују га сопствене могућности, јачина и распоред непријатеља, карактер невојне претње и место извођења. Циљ увек мора бити реалан и усклађен са стварним могућностима за његово постизање. Одређивање циља и његова реалност зависе од познавања ситуације и схватања суштине задатка, као и од способности предвиђања могућих ситуација у току извођења операција.

¹⁰ Јовановић, Б: *Увод у теорију војног руковођења*, стр. 11-13.

¹¹ Димитријевић В., Стојановић П.: *Међународни односи*, стр. 24.

¹² Јовановић, Б: *Увод у теорију војног руковођења*, стр. 14.

¹³ Арула, Д., Мијалковски, М.: *Противтерористичка операција*, стр. 18.

У начелу, општи циљ операције остварује се поступно на основу више узастопних задатака, изведених кроз фазе и етапе у оквиру фаза, које се дефинишу у концепту операције. Број фаза и њихово трајање могу бити различити, што зависи од општег циља, јачине и начина дејства сопствених снага, величине зоне и трајања операције, непријатеља и карактера невојне претње. Једини успех који се вреднује јесте достизање жељеног крајњег стања.

Снаге за командовање операцијом, представљају део укупних снага за командовање системом одбране државе. Њих сачињавају: Председник Републике, Савет за националну безбедност, формирани тимови за командовање и рад на доношењу одлуке за противтерористичку операцију као и пројектоване снага које изводе противтерористичку операцију.

Снаге за извођење, чине укупни људски и материјално-технички чиниоци сопствених односно здружених снага. За извођење операције, на нивоу државе и њених институција, ангажују се снаге за оружано и неоружано деловање. У састав снага за оружано деловање спадају специјалне и противтерористичке јединице безбедносног система државе, а у снаге за неоружано деловање спадају: снаге за дипломатско-политичко, обавештајно-безбедоносно, културолошко, верско и информативно-пропагандно (медијско) деловање.

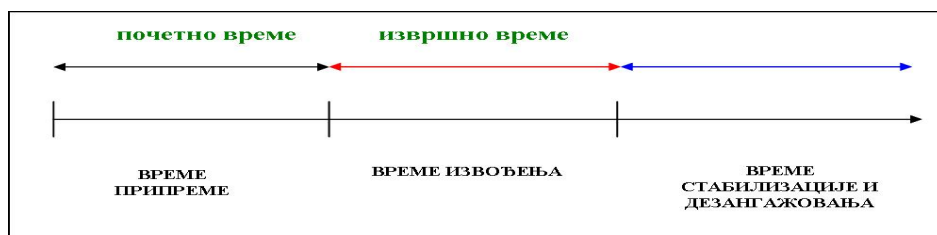
Димензионирање и употребу снага карактерише: *интегрисаност* цивилних и војних снага у операцијама; *смањење разлика* између структура снага, снага за извођење операција и подршку; *подложност променама у начину употребе снага* због постојања и дефинисања широког спектра операција који укључује невојне и војне претње; *изградња интероперабилности* снага ради учешћа у мултинационалним операцијама и *процеси стварања заједничких јединица* више држава.

Простор, је географски појам који обухвата територију, ваздушни простор и унутрашње пловне путеве и сајбер простор. Подразумева распоређене елементе оперативног распореда сопствених и непријатељевих снага и у њему се изводе операције. Простор се изражава преко квалитативних димензија (дужина, ширина и површина) и квантитативних својстава (насељеност, комуникативност, рељеф, хидрографија и друго). *Сајбер простор* је свеукупни електронски медиј у коме се подаци и информације креирају, шаљу, примају, чувају, обрађују и уништавају.

Зона противтерористичке операције представља простор, на коме се операција припрема и изводи. Она се у многоме разликује од зона других војних операција, због тога што није концентрисан на компактном простору. То је простор који обухвата део или целокупну територију, тероризмом угрожене државе и делове других, најчешће суседних држава, на којима су лоцирани неки од елемената терористичког деловања.

Време – Операције се планирају, припремају и изводе у одређеном времену. Због сложености и значаја, време као фактор оружане борбе у целини испољава се као историјски период у којем се изводе операције, као трајање, као доба године и дана и као метеоролошка појава. Време као историјски период објективно је стање у међународним односима, обележено степеном развоја друштва у целини, а самим тим и карактером оружаных снага. Као доба дана и године и као метеоролошка појава испољава одређени утицај (мањи или већи утицај) на начин извођења операција.

Време у извођењу операција је комплексна величина. Оно укључује неколико интервала, који имају свој почетак, ток и завршетак. Укупно трајање операција разматра се у односу на фазе операције и, у начелу, састоји се од: *времена припреме, времена за извођење операције и времена за стабилизацију достигнутих циљева и дезангажовање јединице.*

Слика – Време извођења операција

(Извор: Здружена оперативна команда ГШ ВС, *Доктрина операција Војске Србије*)

Информације – пружају потпунију слику о оперативном окружењу, смањују неодређеност, неизвесност и ризик и омогућавају успешно командовање у свим операцијама.

Податак је представљање чињенице или идеје погодне за комуникацију, интерпретацију и обраду. Подаци елементарно описују ствари, догађаје, активности и трансакције који су забележени, класификовани и ускладиштени, али нису организовани да пренесу неко конкретно значење. Информација је податак који повећава знање примаоца о неком појму или појави¹⁴.

Доктрина – На основу усвојених међународних конвенција о борби против тероризма и других међународних докумената, у нашим доктринарним ставовима посебно је апострофирана борба против тероризма, као право и обавеза државе. Уставом и осталим законским документима, тероризам је квалификован као кривично дело и дато је право држави да се свим снагама и средствима супротставља свим његовим појавним облицима.

Доктринарно, у борби против тероризма могу се користити све методе, снаге и средства, али се приоритет даје политичким и дипломатским активностима и превентивним мерама, а уколико се истима не остваре задовољавајући резултати, примењују се сви видови репресивних мера укључујући и организовано оружану супротстављање терористима.

Доктрина обезбеђује идеје и начела у планирању и извођењу операција, чиме успоставља јединствени оквир на свим нивоима и узајамно разумевање свих који учествују у једној операцији. Вредност доктрине јесте да омогућава снагама да се прилагоде евентуалном непријатељу и невојним претњама у свим ситуацијама и наметну властити начин извођења операција.

¹⁴ Здружена оперативна команда ГШ ВС, *Доктрина операција Војске Србије*, стр. 30-33.

Формирање мешовитих тимова

Формирање мешовитих тимова за противтерористичке операције се врши, када начин, место, улога и активност терористичких снага односно аката је тог обима и значаја да угрожава националну безбедност Републике Србије. За реализацију противтерористичких операције мањег обима носиоци активности су специјализоване јединице Министарства унутрашњих послова Републике Србије, а у оквиру војске врше противтерористичке јединица Војске Србије. Све снаге безбедносног система Републике Србије у противтерористичким операцијама су у обавези да активно сарађују у циљу јачања и заштите безбедности Републике Србије.

Да би се приступило планирању противтерористичких операција неопходно је формирање мешовитих тимова за процес рада на доношењу одлука. Планирањем се дефинишу циљеви, очекивани резултати, начини њиховог достизања, намере и одлуке команданата односно руководиоца формираних тимова. Резултат планирања је план који представља оквир који може да се прилагоди и омогући иницијативу сарадника и потчињених. Планирање је континуирани процес који се реализује на свим нивоима командовања. Планирање операција спроводи се кроз процесе и процедуре оперативног планирања. Планирање на стратегијском и оперативном нивоу подразумева координацију великог броја различитих активности током дужег периода. Делокруг, сложеност и дужина планирања различити су у оперативном и тактичком планирању. Паралелно планирање на свим нивоима командовања штеди време и убрзава процесе и активности сопствених снага.

Процес оперативног планирања заснива се на принципу омогућавања најефикасније употребе расположивих ресурса, што се постиже свеобухватним дисциплинама планирања, где команде и органи безбедности земље треба да сарађују на основу прихваћених будућих потреба и заједнички утврђеног низа претпоставки.

Планирањем противтерористичке операције (одвија се кроз процес планирања безбедносних служби, војних снага, полицијских снага и експерата из предметних области) идентификују се снаге, њихови капацитети и структуре, који су неопходни за реаговање на најзахтевније ситуације и то обично представља комбинацију ситуација које се дешавају истовремено. Планирање безбедносних служби, војних и полицијских снага обично је усмерено ка будућности и односи се на потребе које се предвиђају за наредних шест година.

Оперативно планирање подразумева списак ситуација претпостављених на основу ризика и вероватноће дешавања. Тим за оперативно планирање предлаже листу приоритетних ситуација које даље треба разрадити. Уз одобрење надлежних органа, оперативни планери заједно са специјалним саветницима израђују концепт операција (CONOPS), контингентски план (COP), оперативни план (OPLAN), или стални план (SDP), а у складу са упутствима. Увођење оперативног планирања у планирање ПТ операције одвија се кроз процес ревизије циљева безбедносних служби, војних и полицијских снага. Оперативним планирањем се идентификују потребе у вези са капацитетима безбедносних служби, војних и полицијских снага (као минимум) и израђују се оптимални спискови снага за планирање специфичних ситуација, а потом то све користе планери ПТ операција, ради идентификације не-

достатака и будућих циљева безбедносних служби, војних и полицијских снага. Поменути недостаци се разматрају у наредном циклусу планирања ПТ операције.

Команда снага може почети развој плана по пријему директиве о почетку планирања. Сваки процес планирања на стратегијском и оперативном нивоу има пет фаза. Доследним спровођењем процедура сваке фазе обезбеђује се квалитет и универзалност примене плана. Суштина ОПП се огледа у мисаоном процесу којим се изналазе најповољнија решења проблема уз оптимално ангажовање снага и средстава ради постизања жељених циљева односно крајњег стања.¹⁵

Време трајања сваке фазе је различито и зависи од низа фактора и конкретних услова. Руководилац тима може утицати на процес планирања, али не сме дозволити да се не спроведу све потребне процедуре.

Фазе процеса планирања, на стратегијском и оперативном нивоу су:

1. иницирање (почетак);
2. оријентација;
3. развој концепта;
4. развој плана;
5. унапређење – ревизија плана.

По завршетку сваке фазе израђени документи се упућују претпостављеном органу на анализу и сагласност. Претпостављени орган може усвојити предложена решења или наложити извесне измене или ограничења.

Обавеза руководећег тима за планирање је да на основу датих сугестија изврши дораду предложеног документа и поново га упути на разматрање претпостављеном (издаваоцу директиве). Тек када претпостављени да сагласност и својим потписом овери документ прелази се на наредну фазу израде плана. Оваквим радом се обезбеђује непрекидна веза између претпостављеног и тима за планирање, те се врши усмеравање планирања на начин који највише одговара основној идеји и актуелној ситуацији.

Пре него што се пређе на израду докумената следеће фазе руководећи тим командама и јединицама за извођење се упућују припремна или допунска наређења. Оваквим методом рада снаге за противтерористичку операцију прате активност руководећег тима са само једном фазом закашњења, те се тако смањује укупно време потребно за рад тима за извођење противтерористичке операције (ПТО).

Формирање тимова за рад на доношењу одлуке за противтерористичке операције би требало да уследи након доношења одлуке Савета за националну безбедност којим председава Председник Републике Србије, ако се местом, улогом и активношћу терористичких активности угрожава национална безбедност Републике Србије. У Републици Србији, ако се ради о противтерористичкој операцији већег обима, по неписаном правилу за носиоца формирања тима одређује се Војска Србије, која наређењем начелника Генералштаба Војске Србије одређује руководиоца тима за рад на доношењу одлуке као и за само извођење противтерористичке операције. За носиоца се одређује Војска Србије због обучености и свакодневног обучавања на средствима ширег асортимана, као и из разлога уређења противтерористичке заштите у саставу Министарства одбране и Војске Србије. Ради успе-

¹⁵ Лазаревић И., Десанчић Г.: *Мировне операције УН – основе*, стр. 25.

шности противтерористичких операција, било би пожељно да се у састав тима, одлуком Савета за националну безбедност поред носиоца планирања одређују и остали органи безбедносног система Републике Србије који имају оспособљене представнике за рад у саставу тима за доношење одлуке за противтерористичку операцију. Поред лица из безбедносног система Републике Србије у састав тима било би пожељно да се одређују и лица из цивилног сектора (експерти из области тероризма, безбедности и организованог криминала) као и лица из невладиних организација и верских заједница.

Због учесталих изазова, ризика и претњи од терористичких аката у свету, потребно је да се у Републици Србији формирају тимови ради евалуације и израде стандардних оперативних процедура за рад и поступке у различитим ситуацијама и да се евалуација врши квартално до десет дана. Формирање тимова по потреби само за извођење противтерористичких операција није добро и тај тим је осуђен на половични успех и учинак. Увежбани тимови који развијају стандардне оперативне процедуре, моделују саставе и предвиђају различите ситуације, спремни су на изазове и ризике који би се ставили пред њих. Тако да је за увежбан тим потребно врло мало времена за процес доношења одлуке за противтерористичку операцију као и обезбеђење много више времена саставима и снагама да правовремено изврше припрему и реализују противтерористичку операцију. Свако увежбавање тимова као производ дају стандардну оперативну процедуру за поступак и рад у некој од ситуација. На основу стандардне оперативне процедуре снаге безбедносног система Републике Србије за извођење противтерористичких операција врше евалуацију. Такође би чланови тима вршили и индивидуалне едукације, размене искустава и примену идеја које су научно засноване и оправдане.

Потреба формирања и обучавања мешовитих тимова, произилази и из разлога евентуалног учешћа у процесу доношења одлуке за противтерористичку операцију чији је носилац реализације неки од субјеката међународне заједнице под окриљем Уједињених нација. Већи део земаља у свету који је на прави начин схватио претњу од тероризма и које га схватају као један од најозбиљнијих чинилаца угрожавања безбедности, формира, припрема и обучава тимове за рад на доношењу одлуке за противтерористичку операцију. Због претње од тероризма у саставу тимова спаја се и неспојиво, а нарочито кад су угрожени интереси тих земаља, све у циљу сузбијања и неутралисања терористичких појава као највеће претње човечанства.

Контрола рада формираних тимова и ангажованих снага и средстава врши се у складу са законским правилима и прописима који уређују област вршења контрола безбедносног система Републике Србије.

Након формирања тимова за противтерористичку операцију, који су формиран одлуком Савета за националну безбедност којим председава Председник Републике Србије, а носилац система одбране је Војска Србије која по неписаном правилу је носилац извођења противтерористичких операција. Формирани тимови од разних структура система безбедности Републике Србије у којима су укључени и експерти из цивилног сектора и невладиних организација у потпуности су отворени за демократску контролу и јавни рад уз потпуну заштиту тајности података. Све заинтересоване структуре могу имати увид у рад као и оспособљеност тимова уз претходно прибављено одобрење Савета за националну безбедност Републике Србије који је

носилац вршења сталне контроле рада и оспособљености формираних тимова за рад на доношењу правовремене и најефикасније одлуке за противтерористичку операцију, са минималним губицима и трошковима.

Процес рада на доношењу одлука

Процес доношења одлуке је прописан и представља стандардизован процес који омогућава координиран приступ процесу одлучивања на свим нивоима командовања, као и у здруженом или интернационалном окружењу, што су битне претпоставке интероперабилности.

У процесу доношења одлуке дозвољена су одступањима у односу на различите нивое доношења одлука или услове (борбене и друге) у којима се одлука доноси.

И ако је први процес доношења одлуке пројектован у (FM 101-5, *Staff organization and operations*) од стране САД он није нормативно обавезан за све земље припаднице НАТО савеза и земаља које учествују у програму Партнерства за мир (ПзМ). Није обавезујући, али је опште прихваћен у раду. Пошто је и наша земља укључена у Програм партнерства за мир, самим тим је прихватила стандардизовани процес одлучивања, усклађен са Стратегијом одбране и доктринарним концептом.

Процес доношења одлуке састоји се од седам основних корака, и то:

1. пријем директиве–задатка;
2. анализа директиве–задатка;
3. разрада варијанти ангажовања;
4. анализа варијанти ангажовања;
5. упоређивање варијанти ангажовања;
6. одобрење варијанте ангажовања и
7. израда докумената.

Поред наведених корака донешену одлуку прати увежбавање и извршење са контролом.

*Процес доношења одлуке дефинише се као наука, али и као уметност (вештина) или способност*¹⁶.

То је једноставан, разрађен и доказан процес и представља аналитичко - логички процес прилагођен решавању проблема које постављају кризне ситуације. Као такав омогућава руководиоцу и његовом тиму, да оцене ситуацију и донесу логичку одлуку. Процес доношења одлука, може бити спроведен у потпуности или парцијално.

У колико се спроводи у целини омогућава анализу и упоређивање више противникових активности (терористичких аката или акција) и сопствених варијанти ангажовања и проналажење најбоље варијанте ангажовања сопствених снага. Спровођење процеса доношења одлука у целини, омогућава највишу интеграцију, координацију и синхронизацију доношења одлука за ПТ операције, и самим тим умањује ризик од превида критичних аспеката операције и резултира ваљаном изградом документима за извођење операције.

¹⁶ FM 101-5, *Staff organization and operations*, стр. 10-44.

Основни недостатак пуног спровођења процеса је то што је временски захтеван. Руководилац мешовитог тима је најодговорнији за процес и избор у ком обиму ће се исти реализовати у односу на расположиве ресурсе. Његова улога у процесу је централна и омогућава му да одређује тежиште и да даје смернице за рад у току процеса доношења одлука. Квантитет његовог директног утицаја на рад одређен је расположивим временом, личним склоностима, способностима и оспособљеношћу штаба.

Руководилац тима за доношење одлуке у противтерористичкој операцији надгледа, управља, координира и усмерава рад тима. Руководилац, кроз сам ток руковођења, спроводи и контролу целокупног процеса рада тима на доношењу одлуке.

Пријем задатка – Процес доношења одлуке почиње пријемом задатка или са-мосталним уочавањем потребе за његовим извршењем. Задатак може бити добијен кроз директиву државних органа или произаћи из операције у току.

Основни кораци у пријему задатка су: узбуњивање тима за планирање и руковођење у ПТО; припреме тима; брза почетна процена; одређивање расположивог времена; издавање командантових полазних смерница и издавање претходног наређења број 1.

Анализа задатка – је од посебне важности за процес доношења одлуке за ПТО. Процес анализе задатка састоји се од следећих корака: анализа директиве – задатка; предузимање иницијалне обавештајне припреме (окружење, утицаји, процена опасности – доктринарни темплат, могуће варијанте ангажовања – ситуациони темплат); одређивање специфичних, имплицираних и кључних задатака; проучавање припремљених процена; одређење ограничења; одређење критичних чињеница и претпоставки; предузимање процене ризика; одређење почетних командантових захтева за информацијама; утврђивање анекса за извиђање; израда детаљног плана коришћења расположивог времена; израда прерађеног задатка; одржавање брифинга за анализу задатка; одобрење прерађеног задатка; развијање замисли руководиоца; издавање руководиоцевих усмерења; издавање претходног наређења број 2 и разматрање чињеница и претпоставки.

Током даљег рада на доношењу одлуке под руководством руководиоца тима, тим повремено цени дотадашње закључке из процена и ажурира их у складу са новодобијеним информацијама.

Разрада варијанти ангажовања – новодобијене информације се даље анализирају и вреднују. Основни садржаји овог корака су: анализа односа снага; генерисање могућих варијанти; постављање почетног поретка снага; развијање шеме маневра; здруживање јединица и потребних команди; припрема шема варијанти ангажовања и брифинг за утврђивање могућих варијанти ангажовања.

Свако разматрање могућих варијанти ангажовања мора имати у виду критеријуме поузданости, изводљивости, прихватљивости, специфичности и комплетности.

Анализа варијанти ангажовања – самом анализом се долази до тога да тим донесе једногласну аргументовану одлуку која варијанта задовољава извршење задатка са најмањим губицима и доводи сопствене снаге и средства у најповољнији положај за даља дејства. Анализа варијанти ангажовања или ратне игре су униформан процес са прецизираним правилима и корацима којом се омогућава визуелизацију тока операције.¹⁷

¹⁷ FM 101-5-1, *Operational terms and graphics*, стр. 15-42.

Руководилац тима је одговоран за координацију свих активности током реализације анализе варијанти ангажовања, и то: Орган за људске ресурсе, анализира варијанте ангажовања са аспекта предвиђања губитака и могућности подршке у персоналу током операције; Орган за обавештајне послове, је у току ратне игре у улози команданта противничких снага (он проиграва развој противникових одлучујућих тачака, противникове реакције на сопствене акције и противникове губитке); Оперативни орган, је носилац одабира метода ратне игре (он обезбеђује да ратна игра покрије све оперативне аспекте задатка и бележи све уочене предности и слабости, што се употребљава касније у упоређивању варијанти) и Орган за логистику, анализира сваку варијанту са аспекта изводљивости адекватне подршке.

Кораци у анализи варијанти ангажовања начелно су: прикупљања иновираних процена (темплата догађаја, метода снимања, комплетираних варијанти ангажовања, средстава за обележавање сопствених и противникових снага и карте зоне операције); израда листе сопствених снага; израда листе претпоставки; израда листе критичних догађаја и одлучујућих тачака; одређивање критеријума за вредновање варијанти; одабир методе ратне игре; одабир методе за снимање и приказивање резултата ратне игре; провера варијанти кроз ратне игре и брифинг за вредновање резултата ратне игре. Примењиване технике ратне игре су: *техника појасева, праваца у дубину и техника боксова*.

Техником појасева је зона операције која се дели по ширини, а на основу карактеристика утврђених у анализи исте. Употребљава се када је зона јасно дефинисана рељефом, током извођења операција по јасно дефинисаним фазама и етапама, и када је противник распоређен по јасно израженим ешелонима. Техника се базира на анализи сваког појаса појединачно. Сваки појас обухвата више критичних момента. У недостатку времена број појасева се може умањити. Границе између појасева нису правилски регулисане, оне се могу додиривати или преклапати ако је то неопходно у складу са ситуацијом на бојишту.

Техника праваца у дубину се фокусира на могуће правце продора почевши од правца главних снага. Ова техника је повољна за нападна дејства или за одбрамбена када је зона операције каналисана, а садејство отежано.

Бокс техника представља детаљну анализу критичних делова зоне, као што су рејон ангажовања, места преласка реке или рејон спуштања десантних снага.

Упоређивање варијанти ангажовања – обухвата: одабир методе упоређивања; произашле предности и слабости варијанти; упоређивање са постављеним критеријумима; одређивање вредности сваке варијанте; упоређивање могућности сопствених варијанти са противниковим и брифинг за доношење одлуке.

Упоређивање варијанти ангажовања почиње са запажањима сваког члана тима у вези са предностима и слабостима сваке варијанте. Запажања се саопштавају свима члановима тима како би их и они користили у својим оценама. Тим може употребити било коју технику упоређивања која омогућава доношење квалитетног предлога и оптималног одабира варијанте ангажовања.

Одобрење варијанти ангажовања – се реализује после брифинга за доношење одлуке за извођење операције, руководилац тима се опредељује за једну од варијанти, а ако одбије све понуђене варијанте тим понавља комплетан процес рада на доношењу одлуке.

Одобрење варијанте ангажовања се начелно састоји од: прораде командантове замисли и командантових захтева за информацијама; обезбеђења додатних смерница од стране команданта; одређења нивоа прихватљивог преосталог ризика и издавања претходног наређења број 3.

Израда докумената – На основу донешене одлуке и завршних смерница од стране руководиоца, тим финализира варијанту ангажовања снага, комплетира планове и припрема издавање наређења. Наређења и планови обезбеђују све неопходне информације, потребне за извршење задатка, али без садржаја који могу спутавати иницијативу и креативност снага (специјализоване противтерористичке јединице).

У процесу израде докумената најважнији кораци су:¹⁸ прорада одабране варијанте и комплетирање плана – наређења; уградња мера контроле за случајне ризике и прегледање и одобравање оперативних планова и наређења од стране руководиоца тима за процес рада на доношењу одлуке за ПТО.

По изради докумената руководилац прегледа и оверава их пре него што се у тиму умноже и доставе корисницима.

Руководилац тима и кључни чланови тима - специјалисти који су значајни за реализацију облика операције која се реализује, организују кратке састанке са снагама за извођење операције уз изношење специфичности и кључних тачака. Састанци се организују непосредно након пријема задатка како би се руководилац и чланови тима уверили да су снаге за извођење операције у потпуности схватили замишљао и концепт операције.

Закључак

Тимски рад у процесу доношења одлуке за противтерористичке операције је сталан, континуиран и динамичан процес, кроз који се непрестано планира и анализира у циљу проналажења најоптималнијих решења која гарантују успех операције. Оптимална организацијска решења за планирање и извођење противтерористичке операције услов су унапређења организације тимског рада. Планирање и извођење противтерористичке операције се може огледати кроз различите аспекте. Један од аспеката јесте умањење утрошка ресурса којима формиран тим располаже, а остварује се скраћивањем процеса, односно „куповином“ времена или смањењем броја ангажованих људи, а знамо да је време драгоцени аспект у борби против тероризма. Следећи аспект се односи на убрзање протока информација унутар тима али и са организацијским деловима који су на вези са тимом. Овај аспект је пре свега у домену технолошких унапређења у циљу обезбеђења информација корисницима у реалном времену. Свакако да је оптимализација процеса неопходна и са аспекта интероперабилности, односно компатибилности тима за противтерористичку операцију на свим нивоима са тимовима водећих светских оружаних сила. При томе не треба подразумевати просту компатибилност по броју ан-

¹⁸ FM 71-123, *Tactics and techniques for combined Army heavy forces armored brigade, battalion task force and company team*, стр. 14-33.

гажованих људи или истоветно прописаном процесу, већ функционалну у процесу сузбијања глобалног тероризма. Циљ унапређења тимског рада у нашим условима јесте обезбеђење функционалне компатибилности, односно интероперабилности нашег формираног тима у међународном окружењу.

Искуства стечена у току израде овог рада представљају важан део припрема за усавршавање и унапређење процеса рада у формираним тимовима који се припремају за доношење одлуке у противтерористичким операцијама. Резултат спознаје и анализе искустава омогућава предузимање мера на отклањању узрока, пропуста и слабости који могу да се понове у процесу доношења одлука за неке од наредних припрема и евалуација кадра за противтерористичку операцију.

Свестрана и квалитетна анализа након реализованих задатака треба да послужи у планирању, процесу доношења одлука и извођењу наредних противтерористичких операција. Процес прикупљања искустава из операција не завршава се на том нивоу, већ представља део сложеног механизма повратне спреге изграђеног концепта научених лекција. Искуство из процеса доношења одлука у противтерористичким операцијама представља базу података за будуће припреме снага и ревизију важећих стандардних оперативних процедура на свим нивоима. Ставови из процеса рада на доношењу одлука за противтерористичку операцију представљају основно полазиште за израду свих осталих стандардних оперативних процедура на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу.

Процес рада на доношењу одлука за противтерористичку операцију обезбеђује оквир за употребу снага безбедносног система Републике Србије у противтерористичким операцијама. Његов усмеравајући карактер захтева непрестано вредновање ставова, креативност и флексибилност у њиховој примени у складу са конкретном ситуацијом. Он је подложен изменама, у складу са проценом безбедносних изазова, ризика и претњи и дефинисаним мисијама и задацима снага безбедносног система Републике Србије.

И на крају – само високо оспособљени појединци и обучени тимови могу се равноправно упустити у утакмицу која је започета на глобалном нивоу.

Литература

- [1] Аврамов, С.: *Пост херојски рат Запада против Југославије*, ИДИ, Ветерник 1997.
- [2] Арула Д., Мијалковски М.: *Противтерористичка операција*, Материјал за студију, ШНО, Београд, 2001.
- [3] Виклинсон, П.: *Тероризам против демократије, одговор либералне државе*, Голден Маркет, Загреб, 2002.
- [4] Димитријевић, В., Стојановић П.: *Међународни односи*, Нолит, Београд, 1973.
- [5] Димитријевић, В., *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.
- [6] Димитријевић, В., „*Међународни тероризам*”, Научно саветовање за тему „Савремени облици тероризма”, Архива за правне и друштвене науке, Београд, 1980.
- [7] Здружена оперативна команда ГШ ВС, *Доктрина операција Војске Србије*, 2016.
- [8] Јовановић, Б.: *Увод у теорију војног руковођења*, ВИЗ, Београд, 1984.
- [9] Ковач, М. и други: *Историја ратне вештине*, период 1920-2000, ВИЗ, Београд, 2000.

[10] Лазаревић И., Десанчић Г.: *Мировне операције УН-основе*, чланак, Билтен ЦУК АБХО, ЦУК АБХО, Крушевац, 2003.

[11] Милошевић, М.: *Одбрана од тероризма*, Свет књиге, Београд, 2005.

[12] Савић, А., *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.

[13] Симеуновић, Д.: *Тероризам*, Правни факултет у Београду, Београд, 2009.

[14] *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Кабинет председника, Београд, 2009.

[15] Фолк, Р., *Велики терористички рат*, Филип Вишњић, Београд, 2003.

[16] Хофман, Б., *Унутрашњи тероризам*, Народна књига и „Алфа”, Београд, 2000.

[17] FM 101-5, *Staff organization and operations*, Headquarters, Department of the Army, Washington DC, USA, 1997.

[18] FM 101-5-1, *Operational terms and graphics*, Headquarters, Department of the Army, United States Marine Corps, Washington DC, USA, 1997.

[19] FM 71-123, *Tactics and techniques for combined Army heavy forces armored brigade, battalion task force and company team*, Headquarters, Department of the Army, Washington DC, USA, 1992.

МОДЕЛ СНАГА АБХ СЛУЖБЕ ЗА ОТКЛАЊАЊЕ ПОСЛЕДИЦА ПРИМЕНЕ РАДИОЛОШКОГ ОРУЖЈА У ТЕРОРИСТИЧКЕ СВРХЕ

Дејан Р. Инђић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Владимир Р. Филиповић
Војска Србије, Копнена војска

Савремени тероризам, у последње време, карактерише тежња ка употреби оружја за масовно уништавање (у даљем раду ОМУ), као један од најозбиљнијих сценарија угрожавања безбедности. Терористима на располагању стоји различит избор ОМУ које се разликује по својим карактеристикама и начину примене. Са друге стране, употреба ОМУ од стране терориста могла би да проузрокује несагледиве последице по људе и материјална добра. Управо због повећане претње употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе, крајем XX века оно је увршћено у ОМУ, иако је његова употреба разматрана много раније.

Међутим, покушаји терористичких група да дођу до радиоактивног материјала, као и настојања неких држава да освоје нуклеарну технологију, суочавају човечанство са новим проблемима. Такође, није искључена ни могућност доласка до грешке у руковању радиолошким материјалом, изазване људским или техничким фактором, што може довести до несагледивих последица. Јединицама Војске Србије, у оквиру додељених мисија, дефинисани су и задаци који се односе на обезбеђење друштва од последица употребе ОМУ. Атомско-биолошко-хемијска служба, као специјализована служба Војске Србије за реализацију ових задатака, спремна је да буде део јединственог система Републике Србије за управљање ризиком од евентуалне употребе радиолошког оружја.

У досадашњим активностима, јединице АБХ службе показале су високу стручност за решавање најсложенијих ситуација из ове области. Међутим, не постоји довољно података како моделовати јединице АБХ службе у случају дејства радиолошким оружјем од стране терористичких група или организација у миру, што је уједно и циљ овог рада. Моделовањем радиолошког удеса и применом методе аналитичких хијерархијских процеса (АХП) дата је варијанта употребе привременог састава АБХ службе за решавање конкретног проблема.

Кључне речи: *тероризам, радиолошко оружје, отклањање последица, АБХ служба, привремени састави*

Човек се од настанка људске цивилизације до данас налази у све већем раскораку. С једне стране тежи да унапреди квалитет свог живота непрекидно се утркујући са природом, а са друге тежи да смањи ризике и претње које је сам изазвао развојем нових технологија и који су све бројнији у његовом окружењу. Ти процеси су утицали на промене у свим сегментима друштва, одразивши се снажно и на област безбедности. [1]

Савремени тероризам, нажалост, показује тенденцију ка употреби ОМУ што може имати велике последице по људе, материјална добра и животну средину. Због повећане претње употребе ОМУ у терористичке сврхе, а посебно радиолошког оружја, у литератури постоје бројни примери планирања и неуспелих покушаја употребе радиолошких материјала. Још 1941. године, јавиле су се прве идеје о могућностима коришћења посебно конструисаних експлозивних уређаја за распршивање радиоактивних изотопа на непријатељској територији. У том периоду, у плановима великих сила могле су се запазити прецизне смернице и инструкције о коришћењу радиоактивних материјала у циљу загађења делова непријатељске земље или циљане војне базе, фабрике, или се чак могу искористити у атентатима на важне личности као што су војни или цивилни лидери.

На почетку трећег миленијума свет више није суочен са реалном опасношћу од глобалног нуклеарног рата, чији се концепт сада распршио у мноштво мањих сукоба (грађанских, верских, етничких и других).[2] Међутим, покушаји терористичких група да дођу до нуклеарног материјала, као и настојања неких држава да освоје нуклеарну технологију, суочавају човечанство са новим проблемима. Повећао се и број земаља које располажу нуклеарним оружјем или га за релативно кратко време могу развити и тако постати потенцијални извор опасности. У блиској прошлости забележено је више покушаја појединаца, група или организација да се домогну нуклеарног материјала или неких од материја из спектра оружја за масовно уништавање. Пролиферација ОМУ је реална савремена безбедносна претња коју међународна заједница и системи колективне и националне безбедности морају узети у обзир као релевантан изазов миру и стабилности у свету.[3]

Тенденција употребе радиолошког оружја у свету се непрекидно прати, посебно у нашем непосредном окружењу. Радиолошки удеси такође се прате и анализирају, а прикупљени подаци систематизују, моделују и користе за едукацију припадника Војске Србије и ширу едукацију наших и страних стручних служби за отклањање евентуалних последица.

Специјализованим јединицама Војске Србије (ВС) из ове области, јединицама АБХ службе, додељени су задаци из оквира 3. мисије који се односе на отклањање последица приликом нуклеарних (радиолошких) и хемијских удеса. У досадашњем раду, јединице АБХ службе су вршиле отклањање последица употребе радиолошког оружја употребљеног од стране НАТО алијансе 1999. године, приликом бомбардовања Савезне Републике Југославије. Овом приликом, на 4 локације на југу Р. Србије, извршена је потпуна деконтаминација последица насталих употребом осиромашеног уранијума. Са поносом можемо истаћи да су јединице АБХО Војске Србије прве у свету које су, уз помоћ институција државе, успешно решиле овај проблем.

Међутим, приликом употребе различитих радиоактивних изотопа (стронцијум, кобалт, цезијум и др.) од стране терористичких организација у урбаној средини, ситуација ће бити далеко сложенија. Пошто не постоји довољан број података о томе како моделовати јединице АБХ службе у овим ситуацијама, у раду ће се тежишно разматрати овај проблем. Тежиште у раду ће бити на формирању привремених са-става АБХ службе (делови јединица АБХ службе), за отклањање последица приме-не радиолошког оружја у терористичке сврхе на конкретном примеру.

Могућности употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе

Претња од терористичких напада једна је од највећих безбедносних претњи дана-шњице. Када, где и како би терористичке организације могле извршити напад су пита-ња која се свакодневно постављају. Технолошки напредак омогућио је терористима да, поред конвенционалног, користе далеко деструктивније и смртоносније врсте оружја.

Александар Литвињенко бивши припадник тајне службе, дисидент и потпуков-ник КГБ-а, прва је жртва употребе радиолошког оружја.¹

Вероватноћа употребе биолошког, хемијског и радиолошког оружја од стране терористичких организација повећана је у последњој деценији. Један од разлога за забринутост да би се радиолошко оружје могло наћи у рукама терориста проистиче из чињенице да су током последњих година у порасту криминалне активности веза-не за крађу и кријумчарење радиоактивног материјала (табела 1).

Табела 1 – Приказ радиолошких изотопа са примарном наменом и обликом деловања [4]

Радиоактивни изотопи	Облик деловања	Примарна намена
Амерцијум	Алфа	Детектори дима, радиографија
Калифорнијум	Алфа	Радиографија
Кобалт	Бета, гама	Стерилизација хране, радиотерапијски уређаји
Иридијум	Бета, гама	Индустријски радиографски уређаји
Плутонијум	Алфа	Термоелектрични генератори
Радијум	Алфа	Стари радиотерапијски уређаји

¹ Александар Литвињенко познат је по томе што је критиковао руски режим. Умро је након што је 1. но-вембра 2006. године отрован радиоактивним хемијским елементом полонијумом. Овај случај је скренуо пажњу јавности, јер су се појавиле тврдње да је Литвињенка отровала руска власт. Његова смрт је иза-звала заштравање односа између Руске Федерације и Уједињеног Краљевства током 2007. године, ка-да су Британци протерали четворицу руских дипломата, а Руска Федерација узвратила истом мером.

Према извештају Међународне агенције за атомску енергију (International Atomic Energy Agency – IAEA)², за двадесетак година IAEA је забележила око 2.800 случајева која су се односила на неовлашћено поседовање, трговину, крађу, губитке и неовлашћено коришћење радиоактивног материјала.

Напад радиолошким оружјем привлачнији је и лакши од нуклеарног напада, због релативно лаког начина конструисања и употребе ове врсте оружја за масовно уништавање. На пример, код употребе биолошког и хемијског оружја потребно је веће знање него што радиолошко оружје захтева. Стога не изненађује што су поједине терористичке групе изразиле интересовање за радиолошко оружје, највише Ал Каида.³ У бројним изјавама на ову тему, Осам бин Ладен није крио своје интересовање за употребу нуклеарног и радиолошког оружја.⁴

Године 2002. америчке власти ухапсиле су америчког грађанина Хозеа Падиљу (Jose Padilla) под сумњом да је ковао заверу за постављање радиолошког експлозива. На крају, оптужен је за обављање криминалних активности, али нигде у оптужници није поменута веза са радиолошким оружјем. Године 2006. британски грађанин Дирен Барот (Dhiren Barot), повезан са Ал Каидом, оптужен је за конструисање „прљаве бомбе“, користећи мали радиоактивни извор смештен у противпожарним детекторима.

Такође, чеченски терористи су више пута претили употребом радиолошког материјала. Чеченски терористи су 1995. године, поставили мали контејнер са радиолошким материјалом у један московски парк и затим обавестили медије. Мада нико није био повређен, нити је дошло до дисперзије радиолошког материјала, психолошке последице изазивања страха код грађана биле су велике.

Ово су само неки од примера који указују на то да интересовање терориста за употребу радиолошког оружја стално расте. У владајућим и академским круговима постигнута је сагласност да су главне претње радиолошког тероризма економске, социјалне и психолошке природе. Радиолошко оружје је пре оружје за „масовну пометњу“ него оружје за „масовно уништавање“. Распршивање радиоактивног материјала може изазвати велике економске последице, јер је процес деконтаминације веома скуп. Поред тога, загађено подручје би морало бити затворено, што би угрозило свакодневно, нормално функционисање друштва. Дакле, евентуални напад радиолошким оружјем највеће би последице оставио на околину, економију и пси-

² International Atomic Energy Agency – IAEA је међународна организација, основана 1957. године и представља водећи светски међувладин форум са функцијом глобалног координатора за научну и техничку сарадњу у области коришћења нуклеарне енергије и нуклеарних технологија у мирољубиве сврхе. Уједно делује као међународни инспекторат за примену мера нуклеарног инспекцијског надзора, тј. верификационих мера које покривају цивилне нуклеарне програме.

³ Ал Каида (арапски – „база“) је име дато међународном савезу Исламских терористичких организација. Основана од стране арапских муџахединских добровољаца који су током 80-тих одлазили у Авганистан да се боре против снага СССР-а.

⁴ Осам бин Мухамед бин Авад бин Ладен (10. март 1957. – 2. мај 2011. године) познатији као Осам бин Ладен, био је саудијски грађевински предузетник и мултимиллионер (члан веома богате породице Бин Ладен) и вођа Ал каиде, милитантне исламистичке организације која је извела више терористичких напада широм света. Федерални истражни биро (енгл. Federal Bureau of Investigation – ФБИ) га је 1999. године поставио међу десет најтраженијих осумњичених због његове умешаности у нападе на америчке амбасаде у Кенији и Танзанији 1998. године и напада на Куле близнакиње 2001. године (САД). Ликвидирале су га америчке снаге у мају 2011. године.

холошко здравље људи. Шира јавност није упозната са јачином разорних моћи радиолошког оружја, што би могло резултирати масовном паником, чак и у случају слабијег радиолошког напора. Када говоримо о ефикасном одговору у случају радиолошког тероризма, едукација становништва један је од најважнијих корака. Делотворан одговор на радиолошки напад захтева систем који је способан да брзо процени обим штете, идентификује одговарајуће поступање, развије план деловања и правовремено доведе службе за хитне интервенције на место догађаја.

Могуће су три основне варијанте терористичког напада нуклеарним и радиолошким оружјем: активирање правога нуклеарног оружја (фисионог), извођење саботаже или диверзије на неком нуклеарном систему или постројењу (нуклеарно-енергетска постројења или истраживачки реактори) и применом оружја за радиолошку дисперзију или тзв. „прљаве бомбе”. Свака од ових могућности је специфична на свој начин, како по начину извођења самог терористичког акта, тако и по консеквенцама које следе након њега. [5]

Најмање могућ сценарио јесте набавка (крађом или куповином) нуклеарног пројектила, (иако постоје различита мишљења о томе, до готовог оружја је још увек врло тешко доћи, али лакше него пре), или конструкција неке врсте нуклеарне бомбе фисионог типа. Импровизирана нуклеарна средства су нуклеарна оружја која су произвели терористи користећи украдени или прокријумчарени специјални нуклеарни материјал.⁵ Основне техничке информације потребне за конструкцију употребљиве нуклеарне бомбе могу се наћи у јавној литератури.⁶ Примарна баријера која спречава групу терориста или неку владу да развије нуклеарну бомбу је немогућност да набаве нуклеарни експлозив, нарочито високо обогаћени уранијум (HEU – High Enriched Uranium). Да овакав напад ипак успе, последице би биле огромне. Чак и у случају детонације импровизиране нуклеарне експлозивне направе захваћено подручје било би врло велико и са несагледивим последицама за државу и животну средину, а људске би жртве такође биле знатне. Радиоактивна контаминација узроковала би последице дугорочног карактера, а психолошки ефекат на глобалном нивоу би био несагледив. Како су данас нуклеарне бомбе и димензија ручног пртљага, велики број јавних места би могао бити мета потенцијалног напада. Додатну опасност представља „преносна атомска бомба” масе око 50 kg и разорне моћи еквивалента око 1 kt TNT (бомба бачена на Хирошиму је имала 13 kt). Руски генерал Александар Лебед саопштио је јавности 1997. године „да у арсеналу Оружаних снага Руске Федерације постоје нуклеарни коферчићи – минијатурне атомске мине – јачине од 0,1 до 1 kt које се могу ставити у обичне дипломатске актен-

⁵ „Специјални фисиони материјал” означава плутонијум-239, уранијум-233, уранијум обогаћен у изотопима 235 или 233, као и било који материјал који садржи претходно наведено.

⁶ Колико је лако конструисати преносну мини атомску бомбу, сведочи и случај из 1976. године, када је студент III године нуклеарне физике Аристотел Филипс на Принстонском универзитету одбранио са одличном оценом семинарски рад, показујући, како се лако може направити нуклеарна бомба уз помоћ „мало новца”. Рад је праћен детаљним плановима производње, а експерти за нуклеарно оружје су закључили да би таква бомба била веома ефикасна. Таква бомба је сферична, пречника 60 cm, масе 38 kg, а цена производње (у коју наравно није урачунат радиоактивни материјал плутонијум - ²³⁹Pu) износила би око 2 000 америчких долара, а снага коју би могла да произведе је еквивалентна 1/3 разорне снаге бомбе бачене на Хирошиму 1945. године.

ташне. У неким средствима стране штампе појавила су се саопштења о нуклеарним уређајима масе 90 kg. Ако и не постоје докази о мини нуклеарним бомбама које се налазе у рукама терориста, та се могућност не може искључити.

Друга могућност нуклеарног терористичког акта је напад или саботажа на неком нуклеарном постројењу (нуклеарна електрана или неки други нуклеарни реактор, складиште нуклеарног материјала или отпада и сл.) с циљем испуштања радиоактивних контаминаната у околину. Препреке оваквом сценарију биле би пре свега високе сигурносне мере које су на снази у тим објектима. Физичка заштита, као и низ аутоматских заштитних система представљају поуздану, али не нужно и несавладиву баријеру таквом покушају.⁷ Последице напада на нуклеарно постројење знатно би варирале у свом опсегу. Најгори би случај био тзв. чернобилски сценарио. Захваћено подручје било би веће од 100 km² с последицама за све гране људске делатности на њему. Могућ је и велик број људских жртава, иако знатно мањи него што би произвела „права“ нуклеарна бомба. У случају мањег ослобађања радиоактивног контаминанта и последице би биле мање, посебно што се тиче људских жртава. Али опет, поновно би посебно снажан био психолошки учинак.

Трећи, и највероватнији сценарио је употреба радиолошког оружја, данас познатог и као „прљава бомба“ („dirty bombs“).[6] Ради се у принципу о експлозивној направо мале снаге која деловањем класичног експлозива распршује радиоактивни контаминант у околину, док су друге могућности ширење контаминанта помоћу вентилационих система, водовода и сл. Оно што отежава овакав напад је поново набавка радиоактивног материјала. Али у овом случају је то знатно лакше, јер се може употребити низ радиоактивних материјала који се широко користе у истраживању, медицини, индустрији и сл. (нпр. стронцијум - ⁹⁰Sr, цезијум - ¹³⁷Cs, јод - ¹³¹I, кобалт - ⁶⁰Co, итд.) и неупоредиво су доступнији од оних који су намењени искључиво за војну употребу.

Радиолошко оружје је било које оружје дизајнирано и конструисано за дисперзију радиоактивности, односно радиоактивног материјала, било у сврху уништавања живе силе или контаминирања неке територије у циљу спречавања њеног даљег коришћења. Углавном, под радиолошким оружјем подразумевају се „радиолошке бомбе“ или „радиолошке дисперзијске направе“ најчешће зване само „прљаве бомбе“. Учинак „прљаве бомбе“ је условљен интензитетом иницијалног удара узрокованог експлозијом, деловањем јонизујућег зрачења, и на крају контаминације; одакле и назив „прљава“. Иако „прљава бомба“ у себе укључује материјале који су по својој природи радиоактивни, она није и не може се сврстати у нуклеарно оружје зато што се њен принцип дејства не заснива на комплексним реакцијама фисије или фузије атомских језгара. Радиоактивне материје које могу послужити за израду „прљавих бомби“ јесу релативно доступни радионуклиди ¹³⁷Cs, ⁹⁰Sr, ⁶⁰Co и други. Током рата с Ираном (1980.-1988.), Ирак је развијао и тестирао радиолошко оружје чија је сврха била стварање негативних здравствених ефеката које би било тешко објаснити. Међутим, пројекат је напуштен будући да су нивои зрачења били недовољни за изазивање било каквих значајнијих медицинских проблема недељама након напада таквим оружјем.

⁷ Занимљиво је да су реакторске зграде конструисане с врло високим степеном отпорности, али немају гаранцију да би издржале удар великог авиона као што је био удар 11. септембра 2001. године на зграде светског трговинског центра у САД.

Употреба „прљавих бомби” стога је највероватнија код терористичких напада на урбана подручја са високом густином насељености. Последице таквих напада зависе од софистицираности бомбе, метеоролошких услова и брзине којом је нападнуто подручје евакуисано. Највећи непосредни ризик након терористичког напада „прљавом бомбом” није изложеност зрачењу него експлозивни удар и нарочито паника. Употреба таквог оружја сигурно би резултирала многим саобраћајним несрећама док би људи покушавали побећи са места детонације, многи би људи били изложени стресу и повећаној анксиозности, а место примене и захваћени рејон би били неупо- требљиви за било какве активности месецима, па и годинама након примене.

Да би направили оружје за радиолошку дисперзију терористима стоји на распо- лагању много различитих високорадиоактивних материјала који се свакодневно ру- тински користе у војсци, медицини, науци, енергетици итд. То може бити нуклеарни отпад одложен у електранама (иако овај материјал није јако радиоактиван), или пак радиоизотопи који се могу наћи у многим болницама (радиотерапеутски уређаји) или истраживачким центрима. Радиоактивни материјали се често обликују као ке- рамичке или металне таблете. Терористи могу смрвити и уситнити тако справљене таблете, да направе прах који ће онда сместити у оружје за радиолошку дисперзи- ју, тј. „прљаву бомбу”. Плутонијум или уранијум намењени бојевим главама нукле- арних бомби свакако су потенцијално најопаснији, али је до њих и најтеже доћи. Такође, они су и најтежи за руковање. Стога су највероватнији кандидати радиону- клиди попут радијума, америцијума, кобалта или цезијума, који се већином користе у медицини. Цезијум (^{137}Cs) је при томе свакако најсигурнији кандидат. Унесен у ор- ганизам цезијум улази као метаболички циклус калијума, што за последицу има његову акумулацију у мишићном ткиву. Цезијум је најреактивнији метал у природи, те се никад не користи у елементарном стању већ у саставу својих једињења. Тако припремљена направа се онда може поставити близу или у циљани објекат и дето- нирати, чиме снага експлозије конвенцијалног експлозива диспергује радиоактивни материјал, као и дим од евентуално насталог пожара. Предвиђање учинака експло- диране „прљаве бомбе” врло је сложено и тешко због низа разлога. Још и данас нису детерминисани здравствени ефекти ниских нивоа радиоактивности и малих доза зрачења. Према дозиметријском моделу „линеарне хипотезе без прага” било које повећање природног фона⁸ зрачења је опасно, насупрот моделу „са прагом” према којем мала и умерена повећања природног фона радиоактивног зрачења ни- су штетна. Националне и међународне организације имају различите сигурносне норме при процени доза и ризика. Што је јачи конвенционални експлозив који слу- жи за расејавање радиоактивног материјала, дисперзија ће бити ефикаснија, ода- кле следи да ће употреба мање количине експлозива довести до излагања мањег броја људи већој дози, а коришћење веће количине експлозива довешће до експо- зиције већег броја људи мањој дози.⁹ Карактер распрострања радиоактивних че-

⁸ Фон зрачења, за дату локацију, је укупно јонизујуће зрачење из извора природног порекла у тлу, и ко- смичког зрачења, до нивоа који није значајно повећан људском активношћу.

⁹ Излагање становништва су излагања услед ванредних догађаја и излагања услед одобрених приме- на извора зрачења, осим медицинског и професионалног излагања и излагања основном нивоу зрачења из природе (природни фон зрачења).

стица у атмосфери, у првом реду зависи од брзине и смера дувања ветра и вертикалног температурног градијента атмосфере, а затим и од влажности ваздуха, облачности, инсолације, исијавања тла, итд.

Са аспекта терористичких група и потенцијалне опасности за становништво, посебно је значајна велика токсичност плутонијума. Према степену токсичности опасних материја, он је више хиљада пута опаснији од кобриног отрова. Ако се удахне само честица, не већа од чиодине главе смрт ће наступити већ после неколико дана, а мање количине изазивају канцерогена обољења. Уколико се и само неколико десетина грама плутонијума убаца у резервоар водовода, могуће је учинити воду високо радиоактивном. Употреба воде може изазвати смрт десетак хиљада људи у првом наврату, а ефекти унутрашње контаминације осталих људи могу трајати неколико десетина година, па се такав резервоар мора затворити и забранити његово даље коришћење. Једна од студија са Харвардског универзитета наводи да су готово сви познати инциденти са шверцом радиоактивних супстанци до сада били локализовани на материјале од којих се не може правити бомба, али који су довољни да се контаминирају водоводи, паркови, цели градски квартави. Поред плутонијума, посебно опасни су радионуклиди: стронцијум - ^{90}Sr , полонијум - ^{210}Po , радон - $^{224,226}\text{Ra}$, актинијум - ^{225}Ac , јод - ^{131}I и сви остали радионуклиди који се користе у цивилним организацијама (за индустријске и медицинске сврхе) и нуклеарним постројењима.

Након збрињавања повређених и озрачених људи, санирање учинака евентуалне експлозије „прљаве бомбе” првенствено би се односило на радиолошку деконтаминацију терена. Данашње знање и искуства везана за радиолошку деконтаминацију урбаних подручја врло су ограничена. Наиме, таква се деконтаминација, осим у неким индустријским операцијама и вежбама, у већем обиму спровела само у граду Припјату (који се налази на удаљености око 3 km од нуклеарне електране у Чернобилу) и у Гоени¹⁰ (Бразил). Прва фаза укључује уклањање слабије везаног радиоактивног материјала (прашине и радиоактивних честица) након његовог таложења на површине грађевина, улица, аутомобила итд. При томе се примењују релативно јефтине технике попут усисавања, док се за порозније површине морају применити инвазивније технике попут „пескарења”. Искуство из Гоене указује да би се у неким случајевима морао потпуно уклонити асфалт с плочника и коловоза као и горњи слој земље. Такође, морао би се уклонити и већи део вегетације. За неприступачнија места, као и у случајевима где друге технике не дају резултате, користила би се и нека хемијска једињења (попут киселина, површинско - активних материја и комплексона) да растворе корозију или минералне талоге у којима је контаминација „заробљена”.

Ванредне ситуације изазване терористичким нападима могу озбиљно угрозити националну безбедност и створити озбиљне проблеме руководиоцима и припадницима интервентно-спасилачких служби као што су полиција, ватрогасно-спасилачке

¹⁰ 13. септембра 1987. године је уклоњен штит изузетно радиоактивног извора ^{137}Cs (50,9 TBq) из кућишта радиотерапеутског уређаја у напуштеној клиници у Гоени, градићу у Бразилу, а затим демолиран. Услед тога је велики број људи био изложен високим дозама радијације што је довело до њихове унутрашње и спољашње контаминације. Четворо лица је умрло, а око 250 контаминираних од којих је 28 патило од радијационих опекотина. Много објеката и јавних места је било контаминираним. Деконтаминација је захтевала рушење 7 зграда и различитих других објеката и уклањање горњег слоја тла са великих површина. Акцидент је произвео око 3500 m³ радиоактивног отпада.

јединице, служба хитне медицинске помоћи и други. Разлози за споменуте оправдане страхове односе се на безбројне могућности начина употребе радиолошког оружја, његовог невидљивог деловања и претњи по људе, недовољне опремљености и обучености припадника споменутих јединица и др. У једном од истраживања финансираном од стране Центра за контролу и превенцију заразних болести, истраживачи са Универзитета у Алабами (Becker и Middleton) спровели су десет групних интервјуа са 77 учесника медицинског особља у којима је дискутовано о перцепцији, забринутостима, и информационим потребама у случајевима „прљавих бомби”. Том приликом, аутори су утврдили да медицинско особље најчешће наглашава да су медицинске установе и особље недовољно припремљене за ванредне ситуације изазване злоупотребом радиолошких материјала. Такође, утврђено је да су највише забринути око пријема великог броја повређених људи, недовољно развијених планова и обучености самог медицинског особља. Идентификовано је 18 приоритетних области за истраживање радиолошких/нуклеарних претњи. Неке од њих су: развој радиолошких заштитника, развој терапеутских агенаса за третман људи након излагања, развој антимикробиолошке терапије за инфекције повезане са радиолошким излагањем, развој биомаркера и унапређење едукације из области заштите од радиолошких зрачења и истраживање последица комбинованих утицаја радиолошких зрачења. Дакле, аутори истичу неопходност спровођења различитих истраживања, али и наглашавају неопходност унапређења припремљености нација за реаговање у ванредним ситуацијама изазваним употребом радиолошких уређаја. [7]

Ефекти и последице напада радиолошким оружјем

До сада није било успешно спроведених терористичких напада радиолошким оружјем, тако да се не могу проценити евентуалне последице таквог напада на људе, околину и економију. Међутим, моделовани примери, компјутерске симулације и анализа радиолошких инцидената који су се догодили у прошлости могу се искористити за процену јачине неких од наведених ефеката, узимајући у обзир познате особине радијације. До каквих би последица дошло, зависи од више фактора: врсте и количине радиоактивног материјала који се користи за израду радиолошког оружја, степена распршености, временских прилика, смера и брзине ветра, влажности ваздуха и сл. Стандардно радиолошко оружје би, можда, усмртило неколико људи. Ако се користи конвенционално оружје за распршивање радиоактивног материјала, експлозија бомбе, у зависности од локације и броја популације, могла би да усмрти на стотине људи. Дакле, више жртава би могло бити од експлозије бомбе и панике која би уследила, него од саме радијације. Ово наравно не значи да би радиоактивни материјал проузроковао мало штете. Особе које би биле повређене конвенционалном експлозијом такође би могле бити контаминирани радијацијом. Лица која нису физички повређена могла би удахнути микроскопске честице распршеног радиоактивног материјала, које могу остати у телу и емитовати радијацију.

Јонизујућа радијација може оштетити људске ћелије спољашњим и унутрашњим излагањем тела радијацији (удисањем или гутањем). Морамо напоменути да јонизујућа радијација емитује три врсте зрачења: алфа и бета честице и гама зра-

ке. С обзиром да алфа честице могу бити заустављене мртвим слојем коже на телу, не представљају опасност при спољашњем излагању. Међутим, удисање или гутање оваквог радиоактивног материјала може изазвати значајно унутрашње зрачење, у зависности од количине радио-честица. За разлику од ових, бета честице и гама зрачење могу изазвати и спољашње и унутрашње последице штетне по здравље. Бета зрачење нема способност продирања као гама зрачење, тако да се може закључити да гама радијација представља највећу здравствену претњу.

Последице јонизујуће радијације сврставају се у две категорије. Прва је када се приме велике дозе радијације у кратком временском периоду и тада настају тегобе у виду поремећаја рада органа, оштећења коштане сржи, мучнине, губитка косе и опекотина на кожи. У другу категорију спадају мале дозе радијације чије су последице индивидуално условљене, па тако мала доза може проузроковати развијање тумора у периоду од неколико година после излагања. Поред штетног утицаја на здравље, употреба радиолошког оружја изазива велику штету у животној средини, чије отклањање захтева велика новчана средства. Уклањање радиоактивних материја укључује лечење и деконтаминацију људи, њихову евакуацију и измештање из радиоактивне средине, те чишћење спољашности зграда млазом песка, како би се уништили сви остаци радиоактивности. Деконтаминација и још много других активности, могу коштати и до више милијарди америчких долара. За време процеса отклањања радијације оштећене зграде не би биле у функцији, а становници би били евакуисани. Економске делатности се такође морају изместити из контаминираних подручја, а ако је то немогуће, мораће да буду прекинуте, што даље штетно утиче на националну и регионалну економију. Чак и ако би подручје могло бити деконтамирано, психолошка представа о увећаној радијацији могла би на свој начин имати штетан економски утицај. Опадање цена некретнина, туризма и свакодневног пословања имали би дугорочне негативне последице.

Једна од најважнијих последица напада радиолошким оружјем психолошке је природе. Људи имају мало или нимало знања о радиолошком оружју и често га поистовећују са нуклеарним. Стање опште панике и страха уследило би после евентуалног напада. Ако би и стекли основно знање о овом типу оружја, то не би умањило страх и ужас због читаве ситуације и превентивних мера које би биле предузете. Болнице би могле бити препуне људи који се жале или показују симптоме изложености радијацији, чак иако нису били ни близу места дешавања.

Превентивне мере у борби против радиолошког тероризма

Постоји на стотине нуклеарних електрана и милиони радиоактивних извора широм света у свакодневној употреби па се радиоактивни материјал може наћи у скоро свакој земљи. Забрињава чињеница да преко стотину земаља нема адекватне мере за спречавање крађе овог опасног материјала, те део превентивних мера треба да буде усмерен ка обезбеђењу и повећаној сигурности радиоактивних извора.[8] Велики број држава, агенција и међународних организација сада се слажу у погледу неопходности предузимања одлучније акције како би се ефикасно спречи-

ла злоупотреба радиолошких материја. Али није одувек било тако. Пре терористичких напада на Њујорк и Вашингтон 2001. године обезбеђивање радиоактивних извора било је међу последњим питањима на дневном реду међународне сарадње. Једино је Међународна агенција за атомску енергију већ деведесетих година прошлог века почела да наглашава његов значај као безбедносног питања. Између осталог, поље рада ове међународне агенције јесте одржавање и побољшавање стандарда сигурности радиоактивних извора и издавање упутстава која се користе широм света. Агенција је објавила бројна упутства, кодове и техничка документа са препорукама о мерама сигурности и обезбеђивања нуклеарних електрана и радиоактивних извора. Године 2008. издала је приручник о превенцији нуклеарног терора — *„Борба против илегалне трговине нуклеарног и другог радиоактивног материјала”*. Приручник садржи препоруке о превенцији, детектовању и прикладном одговору на потенцијални нуклеарни и радиолошки напад. Агенција је прописала и основне међународне безбедносне стандарде за заштиту од јонизујуће радијације и безбедности радиоактивних извора, којима се захтева од власника радиоактивних извора да одговорно евидентирају и обезбеде изворе од могућих оштећења или крађа.

Међународна агенција за атомску енергију блиско сарађује са државама на плану оснивања нових и побољшања постојећих државних тела надлежних за надзор радиоактивних извора и организује скупове на којима државе и међународни експерти могу да размењују идеје и искуства. Редовно се у овој међународној агенцији ажурира листа радиоактивних извора, како би се увек знао степен опасности сваког од њих појединачно. Постоји више међународних правно необавезујућих инструмената којима државе могу приступити, попут *Инструкције за спровођење сигурности и безбедности радиоактивних извора*, којој је до сада приступило преко деведесет земаља. Као део плана борбе против злоупотребе радиоактивних извора, Међународна агенција сарађује са другим међународним организацијама и државама у лоцирању и обезбеђењу тзв. „сиротих” извора. У јуну 2002. године Агенција, Уједињене нације и Руска Федерација потписале су споразум о лоцирању, откривању и обезбеђивању радиоактивних извора који представљају највећу претњу.

И Уједињене нације су дале свој допринос на плану осмишљавања делотворног међународног одговора на борбу против радиолошког тероризма. Под окриљем ове институције усвојена је, 2005. године *Међународна конвенција о сузбијању деловања нуклеарног тероризма*, која предвиђа законске основе за међународну сарадњу у испитивању, гоњењу и изручивању починилаца терористичких аката који укључују радиоактивни материјал. Важан део превенције требало би да буде едукација становништва о особеностима радиолошког оружја и могућим штетним последицама терористичког напада. До сада су програме едукације пролазили само радници нуклеарних електрана и они који су у блиском контакту са радиолошким материјалом. Владе, међународне и невладине организације разматрају најбољи могући начин за поступање после евентуалног напада радиолошким оружјем. Често се мешају појмови нуклеарног и радиолошког, што може изазвати још већу панику и отежати посао службама за хитну интервенцију. Дакле, едукација становништва, упутства како се треба понашати и који су први кораци у случају терористичког напада радиолошким оружјем, неопходан су део превентивних мера.

Неборбене операције и правни оквир за ангажовање Војске Србије

Место и улога јединица АБХ службе у систему интегрисане заштите при употреби оружја за масовно уништавање произилази из опредељења Војске Србије, дефинисаног стратегијско доктринарним документима, као и оквирним документима које смо прихватили приступањем Програму „Партнерство за мир”. [9] У свим тим документима наглашена је улога Војске у невојним изазовима и претњама са којима се сусреће савремено друштво, а самим тим и наша земља.

Развој нуклеарног, радиолошког, хемијског и биолошког оружја и могуће последице његове употребе у савременом свету наметнули су потребу непрекидног усавршавања противнуклеарно-хемијско-биолошког (ПНХБ) обезбеђења, у условима мира, ванредног и ратног стања.

Према Доктрини операција Војске Србије, „неборбеном операцијом сматра се сложен, планиран и припремљен процес, усмерен ка будућности, у којем се ограниченим војним ресурсима на одређеном простору и за одређено време изводе неборбене активности у подршци остварења мисије”. [10]

Ова врста операција обухвата:

- информационе операције,
- операције цивилно-војне сарадње и
- операције подршке цивилним властима у супротстављању неоружаним претњама безбедности.

Неборбене операције могу се изводити самостално или у оквиру борбених операција, а изводе се у миру, ванредном и ратном стању. Посебан акценат у овом раду дат је на операцијама подршке цивилним властима у супротстављању неоружаним претњама безбедности, у оквиру којих се сагледава место и улога јединица АБХ службе у пружању подршке цивилним властима у уклањању евентуалних последица употребе радиолошког оружја.

Војска Србије не располаже посебним снагама намењеним за пружање подршке цивилним властима, већ ангажује постојеће, које сходно својој основној намени могу успешно извршавати и те задатке. С тим у вези, након усвајања садашњих мисија и задатака, Војске Србије је између осталог, приступила интензивнијем оспособљавању појединаца, јединица и привремених састава за ову врсту задатака.¹¹

У Војсци Србије, као и у другим армијама у свету, за реализацију задатака пружања помоћи цивилним властима на уклањању последица употребе радиолошког оружја тежишно би се ангажовале јединице АБХ службе. Посебна намена ових јединица у неборбеним операцијама јесте пружање подршке цивилним властима у супротстављању неоружаним претњама безбедности, са тежиштем на нуклеарним, радиолошким, хемијским и биолошким (НРХБ) претњама. [11] Ови задаци се реализују у случају природних непогода, техничко-технолошких несрећа и епидемија, у

¹¹ Основна намена привремених састава је обезбеђење припадника Војске Србије у случају радиолошких удеса или употребе радиолошког оружја, а затим пружање помоћи цивилним властима на санирању евентуалних последица.

оквиру којих спада и уклањање последица евентуалне примене радиолошког оружја у терористичке сврхе. Циљ извођења операција је подршка цивилним властима и становништву ради заштите и спасавања живота људи, материјалних добара и животне средине.

Основни предуслови за успех операција пружања подршке цивилним властима у случају неоружаних претњи безбедности су:

- непосредна сарадња и координација са државним органима који руководе свим снагама на угроженом подручју и
- употреба потпуно оспособљених и опремљених јединица АБХ службе.

Уклањање последица употребе радиолошког оружја, један је од примарних задатака јединица АБХ службе у спровођењу посебних мера ПНХБО. Батаљон АБХО, као највећа јединица ове службе у Војсци Србије, реализовао би највећи део задатака отклањања последица употребе ове врсте оружја. На основу захтева надлежних органа Републике Србије, одлуке министра одбране, наређења начелника ГШ ВС (и команданта Копнене војске) и одлуци команданта батаљона АБХО, део снага АБХ службе би се упутио у зону у којој је дошло до употребе радиолошког оружја ради пружања помоћи државним органима који руководе свим снагама на угроженом подручју. [12]

Правни основ за ангажовање Војске у остваривању треће мисије, тј. подршке цивилним властима у супротстављању претњама безбедности садржан је осим у стратегијско доктринарним документима и у члановима Закона о одбрани, Закона о Војсци Србије и Закона о ванредним ситуацијама.

Према члану 2. Закона о Војсци Србије „Председник Републике или министар одбране, по овлашћењу председника Републике може одлучити да Војска Србије надлежном државном органу, односно организацији, органу аутономних покрајина и органу јединица локалне самоуправе, на њихов захтев, пружи помоћ ради заштите живота и безбедности људи и имовине, заштите животне средине или из других разлога утврђених законом”. [13]

Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности подразумева да је Војска помоћна снага у тој мисији. У области угрожавања безбедности на унутрашњем плану Војска има помоћну улогу, односно ангажује се у подршци снагама Министарства унутрашњих послова (у даљем раду МУП). Изузетак представљају побуне са елементима сепаратизма.

С обзиром на веома високу цену сваког појединачног ангажовања војне јединице, неопходно је ангажовати само оне делове или јединице које су довољне за супротстављање одређеној претњи. Такво ангажовање је могуће само на основу свеобухватних процена појединачних ризика.

Мерење природног фона радиоактивног зрачења и констатовање нивоа повишене радиоактивности, непрекидно врше метеоролошке станице Хидрометеоролошког завода Републике Србије. Државни органи и јединице локалне самоуправе прописују планове заштите од удеса, док за заштиту од повећане радиоактивности са прекограничним ефектима план доноси Влада Републике Србије. У зависности од начина и обима употребе радиолошког оружја или радиолошких удеса и њихових могућих последица разматра се потреба за ангажовањем јединица АБХ службе и других снага система одбране.

Радиолошким оружјем сматра се било која направа, осим нуклеарног оружја, која садржи радиоактивну материју и има могућност да је распршује у околни простор, како би зрачењем изазвала уништење или повређивање, првенствено људи. Дакле, радиолошко оружје, односно направа за дисперзију радиоактивног материјала није нуклеарно оружје у смислу да би се њеним активирањем изазвала нуклеарна експлозија. То је направа која садржи радиоактивни материјал, а конструисана је да га распршује на широко подручје. Постоји више начина да се направи радиолошко оружје. Већ смо навели, да је један од најпознатијих облика таквог оружја тзв. „прљава бомба” – склоп који користи експлозију класичног експлозива да распрши радиоактивни материјал. Активирање овакве направе, посебно у насељеном подручју, може значајно нарушити здравље људи који се затекну на месту експлозије, може изазвати панику, отежати напоре за пружање медицинске помоћи и евакуацију и уопште онемогућити приступ контаминираном подручју. [14]

Стална активност на осавремењавању технолошких поступака и достигнућа у области примене нуклеарне енергије, условила је његову широку распрострањеност, тако да готово и да нема друштвене делатности у којој се у неком сегменту не користе радио изотопи.

Коришћење нуклеарне енергије у мирнодопске сврхе указује на могућност настанка удеса са последицама ограниченим на релативно мали простор или на велика пространства (хаварија нуклеарне електране у Чернобилу). Под нуклеарним удесима сматрају се оштећења на нуклеарним реакторима (у нуклеарним електранама, институтима, бродовима, подморницама) и другим објектима (вештачким сателитима, контејнерима са нуклеарним горивом, радиоактивном материјалу и сл.) услед чега долази до истицања радиоактивног материјала (чврстог, течног или гасовитог) у спољашњу средину и контаминације, чиме се угрожава живот људи, животиња и биљака. Под одређеним условима у ову врсту удеса могу се уврстити и оштећења нуклеарних пројектила у складиштима, на вежбама, полигонима и сл. [15]

До нуклеарне опасности може доћи и услед индустријских несрећа које за последицу имају ослобађање (истицање) радиоактивних материја.¹² На простору територије Републике Србије нема значајнијих извора нуклеарне опасности. Радиоактивни материјал, прикупљен у току санирања земљишта контаминираног осиромашеним уранијумом за време НАТО агресије 1999. године, складиштен је у Институту за нуклеарне науке „Винча” и није представљао већи извор опасности. Његово измештање извршено је 2010. године у Руску Федерацију. Међутим, опасност прети од нуклеарних удеса на неком од нуклеарних постројења у окружењу. Такође, не треба искључити могућу опасност од удеса у току транспорта радиоактивних материја или пролиферације преко територије Р. Србије.

Овако широк спектар коришћења радиолошког материјала, умногоме усложњава контролу његовог промета и захтева појачане мере опреза и спремности за поступање у кризним ситуацијама у чему су укључене многе друштвене институције, па и Војска Србије. Чињенице говоре да је радиолошко оружје пре оружје за масовну

¹² Хаварије у нуклеарној електрани Чернобил (Украјина) 1986. године и Фукушима – Даичи (Јапан) 2011. године, чије последице још увек нису у потпуности саниране. Такође, 2007. године, инцидент у САД-у, приликом прелета авиона са нуклеарним пројектиlima из једне базе у другу, на срећу без већих последица.

пометњу него оружје за масовно уништавање, имајући у виду да су главне претње радиолошког тероризма економске, социјалне и психолошке природе, које доводе до опште дестабилизације друштва. Такође, приликом настанка радиолошких удеса у урбаној средини, жртве неће бити само припадници јединица Војске који су ту размештени, него и лица из осталих структура друштва (предузећа, локалне самоуправе, МУП итд.) и цивилно становништво. Као одговор на то јавља се неопходност за високу оспособљеност јединица АБХ службе као носиоца активности заштите од употребе ове врсте оружја.

Опасност од могуће пролиферације и употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе или ослобађање радиоактивних материја услед индустријских несрећа и удеса (случајних и намерних), не прете само војсци већ целокупном становништву, животињском и биљном свету и животној средини. Из наведеног разлога потребно је имати јединствен систем одбране од ове врсте угрожавања безбедности. Интегрални део тог система било би ПНХБ обезбеђење Војске Србије. Осим тога, опасност од употребе радиолошког оружја прети у миру и у рату, као и у извођењу све три мисије Војске.

У раду је делимично описана постојећа нормативно – правна регулатива која уређује област заштите и спасавања људи и материјалних добара од угрожавања овакве врсте. Законом о министарствима Републике Србије дефинисана је првенствена надлежност Министарства унутрашњих послова у овој области. На нивоу овог министарства, формирана је организациона јединица за обављање тих послова – *Сектор за ванредне ситуације*, у чији рад се по потреби могу укључити и ангажовати јединице Војске Србије. [16]

Операција пружања помоћи цивилним властима на уклањању последица употребе радиолошког оружја представља сложен облик неборбених активности цивилних структура и снага одбране Р. Србије, у којој се према јединственој замисли обједињавају и усмеравају њени садржаји ради остваривања постављеног циља. Важно је поново нагласити да се јединице Војске Србије могу ангажовати на пружању помоћи тек када органи цивилне власти више нису у могућности да самостално реше проблем и када је неопходна помоћ Војске.

Поред јединица Војске Србије, посебно место у операцији пружања подршке цивилним властима на уклањању последица употребе радиолошког оружја имаће капацитети војних здравствених установа, а пре свега Центра за токсикологију ВМА. С обзиром да се у овој операцији ангажују сви расположиви капацитети система одбране, руковођење и командовање биће сложено. Међутим, олакшавајућа околност је да ће бити ангажоване специјализоване јединице и установе које се веома брзо могу довести у стање оперативне способности за ангажовање и пружање помоћи, као што су ВМА, јединице за транспорт повређених (транспортни хеликоптери и сл.), јединице АБХ службе, инжењеријске јединице и др. Поред структура из састава Министарства одбране, на спасавању страдалих и санирању последица ангажоваће се Министарство унутрашњих послова, Министарство за заштиту животне средине и други расположиви капацитети државе, те ће координација између тих снага бити веома битна. Због тога се, у циљу непрекидног праћења ситуације и правовременог предузимања адекватних мера, одлуком надлежног државног органа формира руководеће тело које руководи свим ангажованим снагама у операцији.

Одлуку за извођење ове операције доноси Савет за националну безбедност или министар одбране. У супротстављању тероризму и оружаном побуну, употребљавају се снаге адекватне претњи. У њихов састав улазе јединице Војске Србије намењене за противтерористичка дејства, али и друге, које у складу са својом наменом и способностима, могу бити употребљене за извршење појединих задатака. [17]

Када је у питању пружање помоћи цивилним властима у случају употребе радиолошког оружја, било да се ради о терористичком акту, намерно изазваном радиолошком удесу или акциденту или о неком другом виду употребе ове врсте оружја, са назначеним циљем, Војска Србије као елеменат државе, том проблему такође придаје одговарајући значај. Она у свом саставу има оспособљене и опремљене снаге и средства за предвиђање, откривање и санирање последица насталих употребом радиолошког оружја. За извршавање задатака из обезбеђења од радиолошких удеса ангажују се сви припадници и сва расположива средства и опрема која се налази у Војсци Србије. Поједине задатке, поред јединица АБХ службе које би се тежишно ангажовале, обављале би и друге специјализоване јединице и установе Војске Србије. [18]

Поред снага и средства и опреме којом располажу јединице и установе Војске Србије, у задацима обезбеђења од радиолошких удеса ангажују се снаге и средства и опрема других структура друштва. Наиме, то није проблем само Војске Србије, већ и целокупног друштва и државе уопште.

Атомско-биолошко-хемијска служба јесте служба Војске Србије која има стручну улогу у организовању, припреми и спровођењу ПНХБ обезбеђења јединица и установка у свим видовима, родовима и службама Војске Србије у миру и рату. Након трансформације и реорганизације Војске Србије, дошло је до делимичног смањења и груписања јединица АБХ службе. Све јединице те службе груписане су у гарнизону Крушевац, где се налазе батаљон АБХО (професионалног састава) и Центар АБХО. Батаљон АБХО главна је снага за дејство у случају употребе оружја за масовно уништавање на територији Републике Србије, али и приликом настајања нуклеарних (радиолошких) и хемијских удеса у миру. Центар АБХО носилац је едукације професионалних кадрова АБХ службе и међународни центар за обуку како војних, тако и цивилних структура за дејство у случају нуклеарних (радиолошких) и хемијских удеса.¹³

Приказ употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе

У раду је дат приказ могућег сценарија радиолошког удеса насталог случајним активирањем експлозивне направе пуњене радиолошким материјалом. Основни подаци о месту удеса и расположивим снагама за одговор на кризну ситуацију: Град „Наис“ који има око 200.000 становника налази се на раскршћу друмских и железничких

¹³ Најбољи пример за то је међународна вежба „Балкански одговор 2018“, која је одржана у гарнизону Крушевац од 21. до 25.05.2018. године уз учешће 370 припадника оружаних снага Србије, Аустрије, Белорусије, Мађарске, Македоније, Црне Горе и Шпаније, 7 земаља посматрача (Белорусије, Босне и Херцеговине, Велике Британије, Италије, Црне Горе, Шпаније и САД.), Организације за забрану хемијског оружја - OPCW, као и др. институција Републике Србије (Сектор за ванредне ситуације – МУП Р. Србије, Црвени крст Р. Србије, Општа болница и Дом здравља Крушевац, ВМА и др.).

комуникацијских праваца који повезују блиски и далеки исток са западном Европом. У граду „Наису“ формирани су градски и окружни Штабови за ванредне ситуације, Одред цивилне заштите, Центар за обавештавање, јединице МУП-а намењене за гашење пожара и интервенције у случају индустријских несрећа. На мирнодопским локацијама у граду налазе се и део јединица Војске Србије у готовости за пружање подршке цивилним властима у супротстављању невојним претњама безбедности.

У 10.00 часова 1. маја 20XX године дошло је до активирања експлозивне направе у царинском складишту на аеродрому „Константин“ у „Наису“, за коју се претпоставља да је у питању „прљава бомба“, намењена за употребу у земљама западне Европе. Такође, претпоставља се да је до експлозије дошло услед самоактивирања направе, али да се међу путницима на аеродрому налазе једно или више лица у чијем је пртљагу била направа. Услед експлозије дошло је до пожара у складишним просторијама и ширења контаминанта унутар и ван просторија царинског терминала. Након експлозије дошло је до стварања панике међу путницима и стихијског напуштања аеродрома, услед чега је око 30 путника лакше и теже повређено, а од последица саме експлозије повређено је десетак радника аеродрома. Екипа Завода за јавно здравље у граду „Наису“ установила је повишени степен радиоактивности и присуство честица стронцијума (^{90}Sr) у ваздуху. Аеродромске службе и специјализоване екипе МУП Р. Србије започеле су са гашењем пожара и евакуацијом људи из угроженог подручја и спречавају прилаз аеродрому. Све расположиве екипе хитне медицинске помоћи из града „Наиса“ ангажоване су на збрињавању повређених. Метеоролошки услови: температура ваздуха око 20°C , приземни ветар брзине 1 до 2 m/s (дува из правца северозапада), вертикална стабилност – изотермија (неутрално).

Након хитног заседања, градски и окружни штабови за ванредне ситуације обратили су се Министарству одбране Р. Србије за ангажовање специјализованих јединица Војске (јединице АБХ службе) ради санирања насталих последица.

На основу одобрења министра одбране, начелник Генералштаба Војске Србије доноси одлуку о извођењу операције пружања подршке цивилним властима у санирању последица употребе радиолошког оружја. Наређење за ангажовање јединица израђује надлежни орган Војске Србије (ВС) у складу са добијеним подацима о насталим последицама, предузетим мерама, метеоролошким приликама на месту радиолошког удеса и др.

На место удеса пристижу јединице (или привремени састави) АБХ службе и др. делови ВС, укључују се у интегрисани одговор на радиолошки удес (по одлуци команданта Градског штаба за ванредне ситуације), и започињу ангажовање на уклањању последица употребе радиолошког оружја.

Јединице (или привремени састави) АБХ службе, након доласка на место удеса, ангажују се по следећем сценарију: радиолошко извиђање и обележавање граница контаминаног рејона, утврђивање степена и врсте контаминације и извршење примарне радиолошке деконтаминације земљишта и објеката ради спречавања даљег ширења контаминације (слика 1). Накнадном провером потребно је установити да ли је присуство радиоактивне контаминације у оквиру дозвољених граница. Затим се радиоактивни контаминант прикупља и обележава на безбедној локацији у оквиру аеродрома, до трајног одлагања у предвиђеном складишту радиоактивног материјала (нпр. у бетонској сабирној јами са херметичким поклопцем).

Слика 1 – Приказ радиолошке контаминације у рејону аеродрома „Константин“ [19]

Модел снага АБХ службе за отклањање насталих последица

Ради реализације задатака из домена отклањања последица употребе радиолошког оружја могу се ангажовати различите јединице (привремени састави) АБХ службе. Донсилац одлуке има задатак да изабере адекватну јединицу (састав) за ангажовање на реализацији конкретне проблеме, од неколико могућих алтернатива.

У раду је уместо комплетних јединица разматрано ангажовање привремених састава АБХ службе (више различитих специјалности АБХ службе које се ангажују док се задатак не реализује), због смањења броја ангажованих лица и веће ефикасности у раду. Проблем избора привременог састава АБХ службе (ПС АБХ службе) за задатке отклањања последица употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе, решаван је употребом методе аналитичких хијерархијских процеса (метода АХП). [20]

Избор привременог састава АБХ службе, дефинисан је на следећи начин:

1. *ниво*: избор ПС АБХ службе (одлука)

2. *ниво*: атрибути (критеријуми одлучивања) дефинисани су на следећи начин:

A_1 – обученост и опремљеност

A_2 – поузданост

A_3 – ефикасност

A_4 – правовременост и

A_5 – заштита снага.

Затим се могу дати важности атрибута на другом нивоу кроз следећу матрицу, односно табелу бр. 2.

Табела 2 – Упоредњење атрибута на другом нивоу

	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅	тежине
A ₁	1	2	1	3	0,5	0,2167
A ₂	0,5	1	0,33	2	0,5	0,1271
A ₃	1	3	1	3	0,5	0,2402
A ₄	0,33	0,5	0,33	1	0,33	0,0796
A ₅	2	2	2	3	1	0,3364

Где је: $CR = 0,0297 \leq 0,10$, што је сасвим прихватљиво.

Применом софтверског пакета „Expert Choice“ добијен је коначан приоритет у односу на глобални циљ „Избор ПС АБХ службе“:

1. заштита снага – 0,3364;
2. ефективност – 0,2402;
3. обученост и опремљеност – 0,2167;
4. поузданост – 0,1271 и
5. правременост – 0,0796.

3. ниво: атрибути (алтернативе) дефинисани су на следећи начин:

Б₁ – ПС АБХ службе састављен од: вАБХО НХ/у, вАБХОд, оАБХОи и лого,

Б₂ – ПС АБХ службе састављен од: вАБХО НХ/у + оАБХОд, два оАБХОи и лого,

Б₃ – ПС АБХ службе састављен од: вАБХО НХ/у, вАБХОи и лого.¹⁴

Одговарајуће матрице упоређења алтернатива из трећег нивоа за сваки атрибут и њихови приоритети приказани су у табелама 3 до 7, респективно.

Табела 3 – Матрица релевантне важности алтернативе у односу на атрибут А₃ (обученост и опремљеност)

	Б ₁	Б ₂	Б ₃	тежине
Б ₁	1	1	0,5	0,2611
Б ₂	1	1	1	0,3278
Б ₃	2	1	1	0,4111

Где је: $CR = 0,0464 \leq 0,10$, што је сасвим прихватљиво.

Табела 4 – Матрица релевантне важности алтернативе у односу на атрибут А₄ (поузданост)

	Б ₁	Б ₂	Б ₃	тежине
Б ₁	1	0,5	1	0,25
Б ₂	2	1	2	0,50
Б ₃	1	0,5	1	0,25

Где је: $CR = 0,0001 \leq 0,10$, што је сасвим прихватљиво.

¹⁴ вАБХО НХу – вод АБХО за обезбеђење од Н и Х удеса; оАБХОд / вАБХОд – одељење / вод АБХО за деконтаминацију; оАБХОи / вАБХОи – одељење / вод АБХО за извиђање и лого – логистичко одељење.

Табела 5 – Матрица релевантне важности алтернативе у односу на атрибут A_5 (ефективност)

	B_1	B_2	B_3	тежине
B_1	1	0,5	1	0,2611
B_2	2	1	1	0,4111
B_3	1	1	1	0,3278

Где је: $CR = 0,0464 \leq 0,10$, што је сасвим прихватљиво.

Табела 6 – Матрица релевантне важности алтернативе у односу на атрибут A_5 (правовременост)

	B_1	B_2	B_3	тежине
B_1	1	1	1	0,3333
B_2	1	1	1	0,3333
B_3	1	1	1	0,3333

Где је: $CR = 0,0001 \leq 0,10$, што је сасвим прихватљиво.

Табела 7 – Матрица релевантне важности алтернативе у односу на атрибут A_5 (заштита снага)

	B_1	B_2	B_3	тежине
B_1	1	1	0,5	0,2611
B_2	1	1	1	0,3278
B_3	2	1	1	0,4111

Где је: $CR = 0,0464 \leq 0,10$, што је сасвим прихватљиво.

На крају поступка извршена је свеукупна синтеза проблема избора привременог састава АБХ службе за отклањање последица употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе, тако што су све алтернативе помножене са тежинама појединих критеријума одлучивања, а добијени резултати сумирани (табела бр. 8).

Алтернатива која добије највећу вредност је, у ствари, најприхватљивија или оптимална алтернатива.

Табела 8 – Синтезна табела за избор оптималне алтернативе

Критеријум	Тежина критеријума	B_1	Тежина x B_1	B_2	Тежина x B_2	B_3	Тежина x B_3
A_1	0,2167	0,2611	0,0566	0,3278	0,0710	0,4111	0,0891
A_2	0,1271	0,2500	0,0318	0,5000	0,0636	0,2500	0,0318
A_3	0,2402	0,2611	0,0627	0,4111	0,0987	0,3278	0,0787
A_4	0,0796	0,3333	0,0265	0,3333	0,0265	0,3333	0,0265
A_5	0,3364	0,2611	0,0878	0,3278	0,1103	0,4111	0,1383
-		-	0,2654	-	0,3701	-	0,3644

Прецизним спровођењем поступка примене АХП методе добили смо следећи поредак алтернатива (коначан приоритет у односу на глобални циљ „Избор ПС АБХ службе“):

1. Б₂ (друга алтернатива) – 0,3701 (прва у рангу);
2. Б₃ (трећа алтернатива) – 0,3644 (друга у рангу).
3. Б₁ (прва алтернатива) – 0,2654 (трећа у рангу).

Из овога закључујемо да друга алтернатива има највећу укупну вредност (0,3701), па је због тога она најповољнија односно оптимална. Ова опција ПС АБХСл - 2 (модел 2) службе је сасвим прихватљива имајући у виду њену опремљеност одговарајућим средствима и обученост њених припадника за задатке из домене обезбеђења од примене радиолошког оружја у миру.

Као следећа алтернатива за ангажовање на отклањању последица употребе радиолошког оружја намеће се ПС АБХСл - 3 (трећа алтернатива – модел 3) што је такође реална опција, када се сагледају снаге које улазе у његов састав (снаге за извиђање, деконтаминацију, лабораторијске послове). Ова алтернатива би у неким ситуацијама могла бити и доминантна, јер су ово формацијске јединице АБХ службе које се поред осталог оспособљавају и за задатке 3. мисије Војске. Из тог разлога је и разлика између модела 2 и модела 3 веома мала. То доносиоцу одлуке омогућава да и у случају мањег превида задатак реализује у потпуности и без негативних последица.

Најмање вероватна опција, у конкретном примеру, је прва алтернатива односно ПС АБХСл - 1 (модел 1). Због недовољно снага за спровођење мера НХБ контроле (посебно из сегмента радиолошког извиђања) које у овом случају има опредељујућу улогу, ова алтернатива је на последњем месту.

Изабрани ПС АБХСл за решавање проблема употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе реализовао би наменске задатке (радиолошко извиђање, радиолошка деконтаминација и лабораторијски послови) у времену од око *три часа*, не рачунајући време доласка до места ангажовања које може трајати и више часова. У томе је вероватно и највећи проблем њиховог ангажовања на целој територији Р. Србије (коју у складу са додељеним задацима „покривају“) узимајући у обзир размештај јединица АБХ службе (лоциране су у граду Крушевцу). Ако желимо да ове снаге наменски ангажујемо у неком наредном периоду, мора се решити начин њиховог брзог „пребацивања“ из рејона мирнодопске локације на место употребе (које може бити и више стотина километара). На основу извршеног избора снага АБХ службе (привремени састав АБХ службе – модел 2) које ће се ангажовати на уклањању последица употребе радиолошког оружја, активности се реализују кроз стандардне оперативне процедуре јединица АБХО, а у складу са оперативним наређењем команданта батаљона АБХО. [21]

Закључак

Процес глобализације последњих деценија карактеришу другачије безбедносне претње које сада потенцијално утичу на сваку државу и значајно одређују ниво људске безбедности и перцепцију коју грађани имају о томе да ли су и у којој мери сигурни. Тероризам данас је глобална претња, како по томе што нико није поштеђен, тако по начину на који се испољава. Страх од терористичког деловања, као средства које постаје све уче-

сталије за насилно остваривање политичких циљева, утиче на свакодневни живот људи. Масовна паника, радиоактивни материјал и могући поремећаји у функционисању привреде и делатности од друштвеног значаја чине да радиолошко оружје буде привлачно за терористичко деловање. Доступност материјала за радиолошке уређаје само је олакшавајућа околност за успешно спровођење тактике терористичких група и организација.

Широко је прихваћено мишљење да добре стратегије, као што су обучавање цариника, медицинског особља, служби за хитне интервенције, едукација друштва и одговарајуће потребне мере заштите смањују последице радиолошког напада. Свакако је најбољи начин одбране ограничавање могућности терористима да набаве опасне радиолошке материје. Међутим, пракса говори да је ова парадигма тешко остварива.

Побољшавање мера, као што су осигурање радиоактивних извора широм света кроз едукацију, међународна сарадња, уговори и усклађивање законодавстава, у великој мери помажу смањењу претње од злоупотребе радиолошких материја на најмању могућу меру. Поред тога, охрабрује и чињеница да је правовремено препознавање потенцијалне опасности од радиолошког тероризма допринело повећању истраживања ове области и развоју нових радиолошких детектора, система раног упозоравања и ефективних техника деконтаминације. И поред тога, ипак се морамо суочити са истином да никада не можемо бити потпуно сигурни од радиолошког напада. Одлучне, злонамерне групе ипак могу да нађу начина да користе радиолошко или неко друго оружје у покушају да остваре политичке или идеолошке циљеве, те је неопходан континуирани рад на стварању нових модела за ефикасну превенцију и супротстављање оваквим безбедносним изазовима, ризицима и претњама.

У претходном периоду јединице АБХ службе, показале су високу стручност и обученост за решавање најсложенијих ситуација у овој области, попут прве у свету деконтаминације рејона по коме је дејствовано муницијом од осиромашеног уранијума у НАТО агресији на Савезну Републику Југославију. Имајући то у виду ова специјализована служба Војске Србије, спремна је да буде део јединственог система Републике Србије за ангажовање на уклањању последица евентуалне употребе радиолошког оружја.

Моделовање услова и начина употребе јединица Војске Србије, а посебно њених специјализованих јединица из ове области – јединица АБХ службе, један су од начина повећања ефикасности и ефективности њиховог учинка. Моделовање снага могуће је извршити на више начина, а у раду је извршено применом методе АХП, којом је на основу дефинисаних критеријума за сваку варијанту ангажовања, добијено оптимално решење конкретне проблема. Потребно је напоменути да резултати добијени применом ове методе показују малу разлику између појединих модела употребе снага, што говори да тренутни начин организације и функционисања АБХ службе, не пружа велики избор могућности у креирању снага за одговор на кризну ситуацију.

Уколико овај закључак посматрамо као проблем, одговор би могао да буде у чињеници да смањење бројне величине АБХ службе у Војсци Србије, у претходном периоду, није праћено увођењем у опрему савремених средстава са већим перформансама, што има за последицу смањење могућности јединица у извршавању наменских задатака и технолошко заостајање. Поред тога, узимајући време као значајан ограничавајући фактор, размештај јединица АБХ службе омогућава њихову ефикасну употребу једино на територији Расинског округа и ближег окружења, обзиром на малу могућност предвиђања радиолошких удеса и примене радиолошког оружја и брзину ширења контаминације.

Све то наводи нас на закључак да у наредном периоду опремљеност јединица АБХ службе савременим средствима мора да буде приоритет и предуслов за одвраћање од евентуалне употребе и ефикасно ангажовање на уклањању последица употребе оружја за масовно уништавање у терористичке сврхе.

Литература

- [1] Инђић Д., Луковић З., Мучибабић С., Модел ангажовања јединица АБХ службе приликом хемијског удеса, Војнотехнички гласник, вол. 62, бр. 1, Београд, 2014.
- [2] НАТО приручник, 1110 Брисел, Белгија, 2006.
- [3] Tofler A., Tofler H., Rat i antirat, Paideia, Beograd, 1998.
- [4] Цветковић В., Филиповић М., Ванредне ситуације изазване употребом радиолошког оружја у терористичке сврхе: стварност или имагинација, Конференција са међународним учешћем - "Еколошка безбедност и заштита на раду", Београд, 2017.
- [5] Dunnigan J. F., Како водити рат, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1993.
- [6] Zimmerman P., Loeb C., Dirty Bombs: The Threat Revisited, In: Defense Horizons, Vol. 38, Washington, 2004.
- [7] Becker S. M, Middleton S. A., Improving hospital preparedness for radiological terrorism: perspectives from emergency department physicians and nurses, Disaster medicine and public health preparedness, Alabama, 2008.
- [8] Ferguson C. D., Poter C. W., The four faces of nuclear terrorism, Monterey Institute of International Studies, Monterey, 2004,
- [9] Инђић Д., Место јединица АБХ службе у обезбеђењу од хемијских удеса, Војно дело, пролеће/2012, Београд, 2012.
- [10] Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „ОДБРАНА“, Београд, 2012.
- [11] Инђић Д., Рутић С., Иванковић Н., Modeling international nuclear, chemical, biological defence forces in case of chemical weapons application for terrorist purposes, Military Technical Bulletin, vol. 64, no. 4, Belgrade, 2016,
- [12] Инђић Д., Модел ангажовања јединица АБХ службе на отклањању последица хемијског удеса – докторска дисертација, Универзитет одбране, Војна академија, Београд, 2014.
- [13] Закон о Војсци Србије, „Службени гласник РС“, бр. 116/2007, 88/2009, 101/2010, - др. закон, 10/2015, 88/2015 – одлука УС и 36/2018
- [14] Allison G., Nuclear Terrorism – The Ultimate Preventable Catastrophe, New York: Owl Books, 2004.
- [15] Упутство за обезбеђење Војске Србије од нуклеарних и хемијских удеса у миру - привремено, Генералштаб Војске Србије, Београд, 2008.
- [16] Закон о ванредним ситуацијама, „Службени гласник РС“, бр. 111/2009, 92/2011, 93/2012
- [17] Доктрина командовања у Војсци Србије - привремена, Генералштаб Војске Србије, Београд, 2016.
- [18] Indjic D., Possibility of the development of Serbian protection system of chemical accident, Military Technical Bulletin, vol. 60, no. 4, Belgrade, 2012.
- [19] Филиповић В., Моделовање снага атомско-биолошко-хемијске службе на отклањању последица употребе радиолошког оружја у терористичке сврхе – завршни рад, Универзитет одбране, Школа националне одбране, Београд, 2018.
- [20] Saaty T. L., Analytic hierarchy process, McGraw-Hill, New York, 1980.
- [21] Правило батаљон атомско-хемијско-биолошке одбране – привремено, Команда Копнене војске, Ниш, 2014.

СЕЛЕКЦИЈА ОФИЦИРА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ ЗА УПУЋИВАЊЕ НА ГЕНЕРАЛШТАБНО УСАВРШАВАЊЕ ПРИМЕНОМ МЕТОДЕ АНАЛИТИЧКОГ ХИЈЕРАРХИЈСКОГ ПРОЦЕСА

Милан Ковачевић
Генералштаб Војске Србије
Ранко Лојић
Универзитет одбране, Војна академија
Бојан Кузмановић
Генералштаб Војске Србије

Запослени са својим знањима, способностима и вештинама представљају најважнији ресурс савремених организација. Значај људских ресурса посебно је изражен у војној организацији, припадницима Војске поверено је на употребу савремено наоружање и софистицирана борбена техника и разумљиво је да је начин на који ова организација врши селекцију изузетно значајан. Значај правилног избора приликом пријема у професионалну службу изражен је чињеницом да је за успех у војној служби примаран квалитет личности кандидата и способност за развој и учење, док тренутни ниво знања и вештина има мањи значај. Избор официра за упућивање на Генералштабно усавршавање представља важну одлуку од које ће у будућности зависити квалитет командног кадра на највишим позицијама у систему одбране. Објективан, јасан и транспарентно реализован процес доношења одлуке има и јако мотивационо дејство на све учеснике селекције.

У раду је приказан могући модел унапређења реализације процеса селекције као важне активности у области управљања људским ресурсима применом методе аналитичког хијерархијског процеса (АХП) и коришћењем програма *Expert-Choice*.

Кључне речи: људски ресурси, селекција, аналитичко хијерархијски процес, усавршавање, критеријуми, *Expert-Choice*

Увод

Непрекидни и убрзани развој науке и технологије довели су људске ресурсе у позицију да се данас сматрају најважнијим ресурсима у савременим организацијама. Организацију чине људи који су у њој запослени и без обзира на врсту посла коју организације обављају један од најзначајнијих услова за остваривање организационих циљева је поседовање запослених који имају потребан ниво зна-

ња, способности и вештина за обављање послова и радних задатака и који су адекватно мотивисани за рад.

Селекција као процес у коме се врши избор квалификованих, расположивих кандидата, има велики значај у управљању људским ресурсима, селекцијом се обезбеђује потребан број и структура квалитетних запослених који треба да обезбеде функционисање и развој организације, директно утиче на успешност организације кроз повећање продуктивности, смањење трошкова поновног регрутовања, селекције и обуке. Методи и поступци који се користе у процесу селекције су бројни и као и сам процес селекције у великој мери зависе од врсте посла, као и од саме организације која је врши, односно њеног плана људских ресурса и политике прибављања запослених. Правило је да што је виша позиција, то је и скупљи и комплекснији процес селекције и у њему се користи обавезно више различитих метода и поступака у селекцији, јер се комбиновањем начина селекције постижу најбољи резултати и долази се до најбољих кандидата.

Избор официра за упућивање на Генералштабно усавршавање (ГШУ) је комплексна и значајна активност и веома је важно да се реализује објективно и транспарентно јер тако резултира избором најквалитетнијих и најспособнијих кандидата који ће у перспективи обављати најзначајније и најодговорније дужности у систему одбране. Ток селекције кандидата (план активности, време и начин аплицирања и избора) мења се из године у годину што отежава рад кадровске службе, али и лично планирање развоја заинтересованим кандидатима. Са друге стране позитивно је да су услови које морају да задовоље кандидати за упућивање на Генералштабно усавршавање недвосмислени и стабилни (користе се од 2012. године) што омогућава да кандидати благовремено прибаве потребна докумената односно стекну потребна знања и вештина и сертифициују их. Тренутно, приликом избора кандидата за упућивање на селекцију ради усавршавање на Генералштабном нивоу, у бригади, оперативном саставу и организационим јединицама Генералштаба Војске Србије и Министарства одбране не постоји развијен модел, односно нису прописани јасни и недвосмислени критеријуми на основу којих се од расположивих заинтересованих кандидата врши избор официра који ће бити предложени за усавршавање.

У раду је примењена метода аналитичко хијерархијског процеса (АХП) вишекритеријумске анализе јер селекција представља избор једне од могућих алтернатива. Метода аналитичко хијерархијског процеса пружа могућност интеграције квантитативних и квалитативних фактора у одлучивању и погодна је за примену у групном одлучивању. Правилан избор критеријума и подкритеријума и правилно оцењивање – рангирање критеријума и подкритеријума кључни су за формирање модела чијом ће се применом олакшати надлежном старешини избор најбољег кандидата и скратити време за доношење одлуке.

Циљ рада је да се прикаже могућност унапређења селекције кандидата за упућивање на ГШУ увођењем додатних критеријума и применом АХП методе (уз коришћење програма *Expert-Choice*).

Селекција, појам и значај

Селекција је значајна активност у управљању људским ресурсима која има велики утицај на успешност организације јер се селекцијом долази до запослених који имају потребна знања, вештине и способности.

Прилагођеност захтевима посла у дефинисању селекције је веома важна јер “Селекција је процес у којем се, применом унапред утврђених и стандардизованих метода, правила и техника, врши избор између више квалификованих кандидата, како би се са онима који највише одговарају захтевима посла засновао радни однос. Основни циљ селекције је прогнозирање будуће радне успешности кандидата и минимизирање грешака у одлучивању о избору кандидата за посао.”¹

Селекција као једна од најзначајнијих активности управљања људским ресурсима дефинише се и као процес у којем се врши избор расположивих кандидата за одређен посао и доноси одлука о њиховом запошљавању, односно одбијању. “Процес селекције подразумева да се најпре одреде карактеристике потребне за ефикасно обављање конкретног посла (добијене на основу анализе посла), а да се затим сваки од кандидата оцени према томе у којој мери испуњава захтеване карактеристике. На основу резултата тестова и утисака током интервјуа, менаџери доносе одлуку о томе кога ће запослити на конкретном радном месту.”²

Значај организационих критеријума при дефинисању селекције је јасно изражен “Селекција је заправо покушај да се предвиди који ће кандидат за посао бити успешан у послу. Успешно у овом случају значи добро обављање посла по критеријумима које организација примењује када оцењује запослене.”³

Поједини аутори приликом дефинисања селекције истичу неизвесност процеса и захтеве посла. “Под појмом професионалне селекције се подразумевају поступци одабирања великог броја људи, оних за које се може претпоставити да ће удовољити захтевима посла.”⁴

Процес селекције разликује се од организације до организације, а и у оквиру исте организације разликују се поступци који се користе у селекцији у зависности од конкретног радног места, која ће се метода и техника користити при селекцији односно одабиру зависи пре свега од конкретног посла који кандидат треба да обавља. Пракса показује да што су виши трошкови селекције (односно што се више труда, времена и знања утроши), то су нижи трошкови по запосленом након избора и запошљавања, јер се квалитетним поступком селекције запошљавају људи који су у потребној мери способни и квалификовани за рад, мотивисани, посвећени и који имају реална очекивања, те могу да пруже оно што организација од њих тражи и очекује. Радници којима буде понуђен посао и прихвате га, након квалитетне селекције, која је реално приказала организацију – јер је селекција двосмеран процес - организација бира радника али и он бира организацију, имају много више изгледа да се задрже дуже на радном месту.

Да би дошли до ваљане одлуке приликом процеса селекције, критеријуми по којима ценимо кандидате морају бити потпуно јасни, јасност критеријума битна је и за правилан избор и процедуре и начина селекције. Критеријуми селекције се најчешће јављају у облику спецификације, односно описа особе која представља идеал

¹ Лојић Р.: *Управљање људским ресурсима у систему одбране*, МЦ „Одбрана“, Београд, 2011, стр. 184.

² Богићевић Б., *Менаџмент људских ресурса*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд 2004. стр 123.

³ Robbins S., Coulter M.: *Менаџмент*, Дата статус, Београд 2005. стр 28.

⁴ Михаиловић Д.: *Психологија у организацији*, Факултет организационих наука, Београд, 2003. стр 76.

ног кандидата. Селекција је у суштини покушај организације да предвиди – процени који ће кандидат бити успешан у обављању посла, наравно по оним критеријумима које организација примењује када оцењује запослене.

О значају селекције али и о последицама погрешних избора сведоче две традиционалне „истине“:⁵

– ни добар тренинг не може да поправи лошу селекцију (ни најбољом обуком не могу се увек надоместити недостаци погрешно одабраних кандидата за посао, нарочито ако се њихове способности и њихови квалитети битно разликују од захтева посла),

– ако организација не запосли најбоље кандидате, њени конкуренти ће то учинити (у том случају настају два проблема: организација ће се суочити са лошим решењима, а конкуренти ће се појачати добрим кадровима).⁶

Селекција у Војсци Србије

Значај селекције препознат је и у Војсци Србије где се у доктринарним ставовима констатује да је селекција кључна за формирање кадровске структуре, структуре знања, способности и особина личности, неопходних за ефикасно вршење војних дужности. Циљ селекције јесте што боља усклађеност између захтева дужности, услова у којима се врши дужност и циљева војне организације, с једне стране и способности и карактеристика кандидата, са друге. Уколико се не постигне усклађеност ове две групе фактора, тешко да ће остали механизми управљања људским ресурсима моћи да дају позитивне ефекте. У току избора кандидата за пријем у професионалну војну службу, у процесу селекције потребно је руководити се општим способностима и знањима кандидата, односно општим развојним потенцијалима, стављајући њихова специфична знања и способности у други план. На тај начин обезбеђују се услови за развијање специфичних вештина, знања и квалификација припадника Војске у складу са потребама војне организације.⁷

Значај селекције, као и значај препознавања развојних потенцијала приликом пријема у војне школе је препознат и изражен и приликом дефинисања карактеристика личности које је потребно да имају кандидати за официрски позив: „При избору кандидата за официре и подофицире ВСЦГ, треба бирати оне који имају склоности за рад са људима. Основне карактеристике овакве личности су: зрелост и стабилност личности, снажан позитиван карактер и способност руковођења људима. У току школовања треба развијати вештине комуникације и сналажења у сложеним ситуацијама, као и надградњу у стварању потребног профила кадра. У обављању официрског посла учествује целокупна личност и успех највише зависи од квалитета особе која се одлучује за овај позив, а знања и вештине су надградња.“⁸

⁵ R. Mathis, J. Jakson, према Лојић Р.: *Управљање људским ресурсима у систему одбране*, МЦ „Одбрана“, Београд, 2011, стр. 185.

⁶ Очигледни примери погрешне селекције су у фудбалу, фудбалери су проглашени у појединим клубовима као неперспективни, а затим су у другом клубу показали свој квалитет и достигли врло високу „цену“, дали допринос успешима и каснијим обештећењем увећали капитал клуба који је препознао њихов квалитет.

⁷ *Доктрина управљања људским ресурсима*, стр. 37-38.

⁸ Група аутора: *Реформа система војног школства у министарству одбране и Војсци Србије и Црне Горе*, Београд 2006. стр-79.

Процес регрутовања и селекције нормативно је уређен Законом о Војсци Србије,⁹ Уредбом о пријему у професионалну војну службу¹⁰ и Уредбом о пријему на службу у Војсци Србије и Министарство одбране без јавног конкурса¹¹, а део критеријума за селекцију је прописан Критеријумима за формирање листа кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин¹² и Одлуком о утврђивању мера за спровођење стратегије каријерног вођења и саветовања у Републици Србији у Министарству одбране и Војсци Србије.¹³ Наведеном Одлуком прописан је поступак селекције кадра за 16 различитих потреба система одбране.¹⁴

Процес селекције људских ресурса у Војсци Србије и примена критеријума који се користе у селекцији зависе од категорије кадра и потреба за које се селекција врши. Селекција се реализује након екстерног регрутовања путем јавног оглашавања које се врши за потребе попуне упражњених формацијских места професионалних војника, цивилних лица као и официра одређених специфичних служби, као и за пријем на школовање на Војној академији, Војномедицинској академији, Војној гимназији и Средњој стручној војној школи (од 2015. године), а чијим се завршетком лица примају у професионалну службу у својству официра и подофицира. У Војсци Србије селекција се реализује и за постављење на дужности, упућивање на каријерна усавршавања, упућивање на школовања, као и за упућивање у мултинационалне операције. Такође, постоји и систем интерног регрутовања професионалних војника за потребе селекције и избора за пријем у професионалну службу у својству подофицира или цивилног лица, као и интерно регрутовање и селекција војника на добровољном служењу војног рока ради пријема у службу у својству професионалног војника.

Проблеми у реализацији процеса селекције у Војсци Србије постоје, недостаци су идентификовани, а утврђени су и приоритетни циљеви развоја кадрова који се односе на селекцију: 1) успостављање равноправних услова за усавршавање и напредовање у складу са способностима и 2) унапређење ефикасности и транспарентности вођења кадра током професионалне службе.¹⁵ Критеријуми¹⁶ за рангирање кандидата постоје, детаљни су и садрже већи број мерила по којима се кандидати рангирају, али није регулисана њихова јасна и недвосмислена примена у вези унапређења, постављења и школовања, нити децидна обавеза надлежног старешине да поступа искључиво у складу са утврђеним ранговима. Транспарентни систем развоја каријере који пружа једнаке могућности запосленима за напредовање у стручном и хијерархијском нивоу и који на објективан начин уважава индивидуалан допринос запосленог и његове радне перформансе је циљ који се који се жели постићи и чије остварење има јако мотивационо дејство на запослене.

⁹ "Службени гласник РС" број 116/07, 88/09, 101/10-др. Закон, 10/15 и 88/15 – одлука УС.

¹⁰ "СВЛ", број 13/15.

¹¹ "СВЛ", број 2/09.

¹² "СВЛ" број 13/12, 7/13 и 8/14.

¹³ "СВЛ" број 10/12.

¹⁴ Видети детаљније: Тачка 18. Одлуке.

¹⁵ *Стратегијски преглед одбране Републике Србије*, стр. 49.

¹⁶ Критеријуми за формирање листа кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин (СВЛ број 13/12, 7/13 и 8/14).

Редовно и објективно вредновање и оцењивање професионалних припадника претпоставка је за њихово правилно вођење у служби и решавање других статусних питања (распоређивање на дужности, смењивање са дужности вишег чина, упућивање на школовање,¹⁷ унапређивање у чинове,¹⁸ одређивање бољих коефицијената плате, престанак службе, примена стимулативних мера и др.).

Имајући у виду широк опсег утицаја оцена, а нарочито на развој каријере потребно је да поступак оцењивања буде објективан и непристрасан јер исправно реализован поступак оцењивања запослених, као и необјективно оцењивање имају јак позитиван – односно негативан утицај на запослене и односе у колективу: „Циљ евалуације није само да се оцени успешност запослених у обављању одређених задатака, већ и да се запослени охрабре и да им се помогне у подизању њихове радне успешности. На тај начин им омогућавамо да развију све своје потенцијале и овладају новим вештинама које им могу бити од користи при обављању свакодневних радних обавеза или могу послужити као добре референце у даљем напредовању. Тако не оцењујемо само нечији допринос, већ и мотивационо делујемо на запослене.“¹⁹ Уредба о оцењивању из 2010. године која се користила до краја 2016. године имала је бројне мањкавости пре свега у недостатку објективних и мерљивих резултата и показатеља, те је и донета нова Уредба којом се прецизније и објективније мери учинак и компетенције.²⁰

Селекција за упућивање на Генералштабно усавршавање

Циљ Генералштабног усавршавања је оспособљавање официра за дужност команданта (заменика команданта и начелника штаба) бригаде и обављање оперативних и штабних дужности у Министарству одбране и Генералштабу Војске Србије.²¹ Генералштабно усавршавање представља трећи ниво каријерног усавршавања и официри који га заврше стичу потребан услов за постављење на позиције у Војсци Србије и Министарству одбране за које је утврђен чин пуковника и генералски чинови, односно могу обављати све дужности закључно са дужношћу начелника Генералштаба Војске Србије. Услови за постављење на формацијско место бригадног генерала и више чинове прописани су чланом 24. тачка 1. Уредбе о стањима у служби и унапређивању официра и подофицира.²²

¹⁷ Услов за упућивање на Генералштабно усавршавање је између осталог да кандидат има последње две службене одличан односно нарочито се истиче.

¹⁸ За унапређење у чин поручника и капетана услов је врло добра оцена, у мајора и потпуковника просечна оцена већа од 4,00, а за унапређење у пуковника и бригадног генерала последње две оцене – одличан.

¹⁹ Стевановић З., Лојић Р.: *Управљање радном ефективношћу запослених*, Војно дело, 2011-јесен, стр. 386.

²⁰ Уредба има 33 елемената који се оцењују и који су груписани у 5 критеријума, а претходна је имала 8 критеријума за оцењивање. Оцена критеријума у новој Уредби није целобројни већ децимални износ просечне оцене елемената. Лица на руководећим дужностима оцењују се по 7 критеријума са 53 елемената.

²¹ *Доктрина управљања људским ресурсима*, стр. 44.

²² *Уредба о стањима у служби и унапређивању официра и подофицира*, Службени гласник РС број 35/12.

Селекција за упућивање на Генералштабно усавршавање је комплексна и веома значајна активност, изузетно је важно да се реализује објективно и транспарентно јер тако подстиче здраву конкуренцију и има јако мотивационо дејство и резултира избором најквалитетнијих и најспособнијих кандидата. Услови за упућивање на Генералштабно усавршавање прописани су Уредбом о стањима у служби и унапређивању официра и подофицира, кандидати који их испуњавају и који су предложени за упућивање на Генералштабно усавршавање се рангирају применом Критеријума, сачињава се јединствена ранг листа, а затим, након реализованог елиминационог дела селекције израђује се коначна ранг листа која се састоји од листе кандидата који испуњавају услове и листе кандидата који не испуњавају прописане услове, при чему се кандидати групишу по типовима каријере. Кандидате за упућивање на Генералштабно усавршавање предлажу претпостављене старешине у складу са Планом школовања и усавршавања кадра Министарства одбране и Војске Србије за текућу годину, а број кандидата за упућивање на усавршавање за сваку годину утврђује министар одбране. Коначан избор кандидата-официра за упућивање на Генералштабно усавршавање врши министар одбране, на основу листе кандидата који испуњавају услове за упућивање на усавршавање прописане чланом 44. Уредбе о стањима у служби и унапређивању официра и подофицира и након завршеног процеса селекције. Процес селекције почиње наређењем којим, по овлашћењу министра одбране, Управа за кадрове Сектора за људске ресурсе Министарства одбране, утврђује план активности селекције ради избора лица за упућивање на школовања и усавршавања за текућу годину.

Ток процеса селекције кандидата за упућивање на ГШУ, од покретања поступка наређењем министра одбране, преко утврђивања могућих кандидата до коначног избора, приказан је на слици 1. Критеријумима, Законом о Војсци Србије и Уредбом о стањима у служби доносилац одлуке (министар одбране) није експлицитно обавезан да на усавршавање упути лица у складу са утврђеним рангом - позицијом на листи кандидата.

Услови које кандидати треба да задовоље ради испуњавања услова за упућивање на ГШУ су недвосмислени и прецизно дефинисани. Поред општих услова које морају да испуне кандидати за све облике школовања и усавршавања (да су држављани Републике Србије, да се против њих не води кривични поступак или поступак због кривичног дела за које се гони по службеној дужности, односно да нису осуђивани за таква дела казном затвора у трајању дужем од шест месеци; да су здравствено и психо-физички способни за војну службу), кандидат за Генералштабно усавршавање мора да испуњава и услове прописане чланом 40. Уредбе о стањима у служби.²³ Применом Критеријума за формирање листа кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин формирају се листе кандидата.²⁴

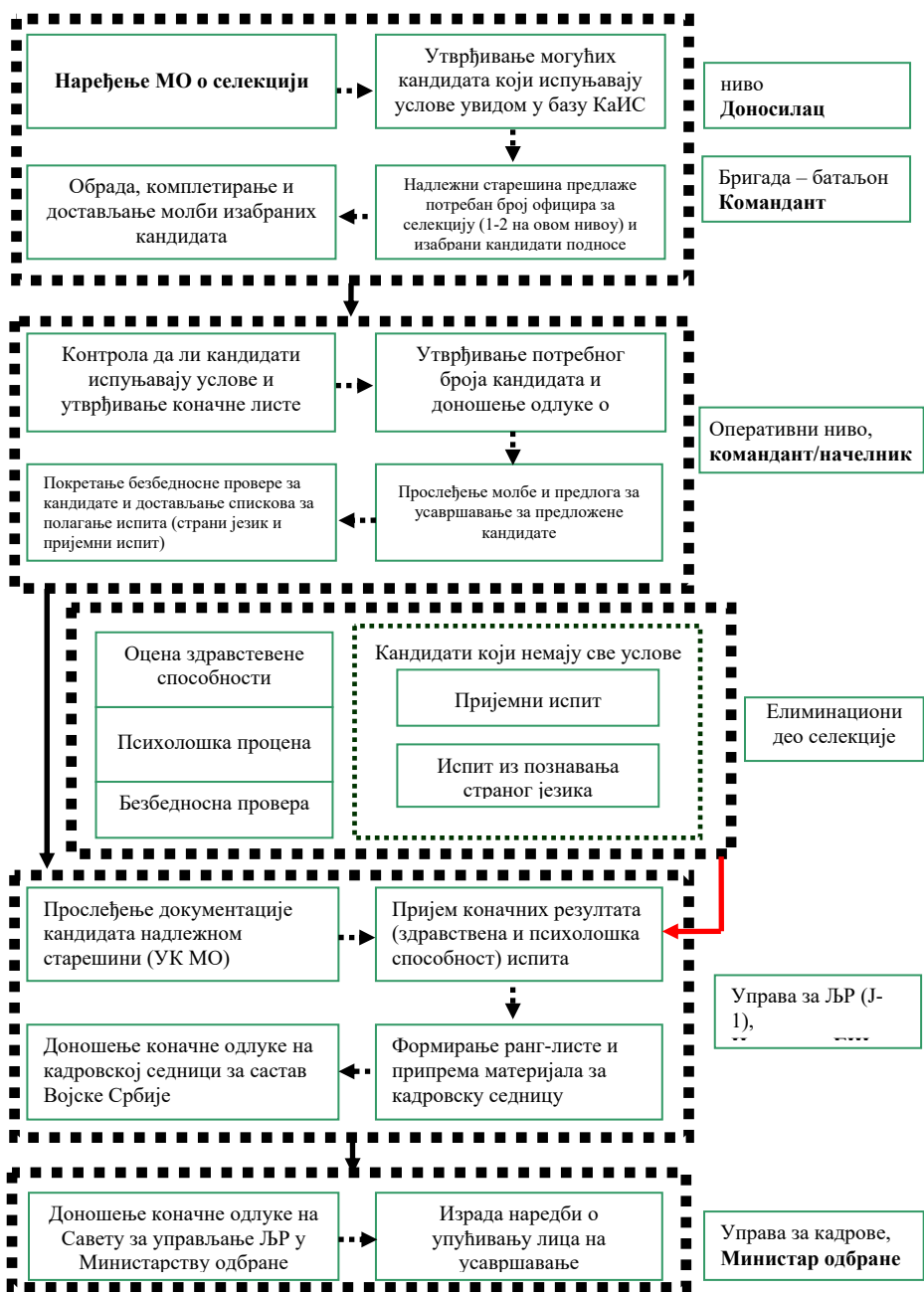
²³ Видети детаљније: члан 40. Уредбе о стањима у служби служби и унапређивању официра и подофицира.

²⁴ СВЛ број 13/12, 7/13 и 8/14.

Мерила која се користе у рангирању за Генералштабно усавршавање су општа (значај дужности, карактер руководеће дужности, успех са школовања, достигнути ниво усавршавања, просечна службена оцена) и посебна (познавање страних језика, радно искуство, учешће у мултинационалним операцијама, процена психолошких капацитета), кандидатима се по свим наведеним мерилима додељује одређен број бодова (изузев процене психолошког капацитета – мерило је елиминационе природе и не бодује се).

У пракси, применом мерила дешава се да се значајна разлика међу кандидатима утврђује постављењем на руководећу дужност (4 бода) и јавља се разлика у оцени са школовања на Војној академији (овде се јављају највеће разлике, разлике кандидата могу бити и до 15 бодова). Просечна службена оцена има знатан утицај као мерило (максимално 35 бодова), али су разлике међу кандидатима минималне (велики број кандидата има просечну оценоу око 4,50). Наведени примери су илустративни, а детаљна анализа квалитета мерила и начин њиховог пондерисања у оквиру Критеријума није у овом раду анализиран. Кандидати који испуњавају услове за упућивање на Генералштабно усавршавање предлажу се претпостављеној команди и укључују се у процес селекције коју реализује Управа за кадрове Министарства одбране кроз реализацију оценоу здравствене способности, процене психолошких капацитета, физичке способности и процене безбедносних ризика. Део кандидата подлеже и провери знања страног језика (лица која немају важећи сертификат о познавању страног језика на нивоу другог степена, сертификати Војне академије важе 18 месеци, а сертификати СТАНАГ важе 3 године од момента издавања) и полагању пријемног испита (лица која немају претходно завршено Командно-штабно усавршавање или имају просечну оценоу са Командно-штабног усавршавања мању од 8,00).

Након реализованог процеса селекције кандидати који испуне све услове рангирају се у складу са критеријумима у оквиру рода – службе којој припадају и типа каријере. На коначну одлуку у пракси већи утицај има претходно утврђени План школовања (утврђен број лица по родовима-службама и типовима каријере за упућивање на усавршавање) него број бодова који кандидат има након рангирања (кандидат одређеног рода - службе, односно типа каријере може имати знатно већи број бодова и бити боље позициониран на јединственој листи и да не буде упућен на усавршавање од кандидата који је изабран у оквиру другог рода-службе, односно типа каријере). На основу описаног процеса произилази да је потребно претходно укључити део организационих критеријума при одлуци за којег кандидата се даје сагласност (практично давањем сагласности одређеним кандидатима надлежни старешина сужава број могућих кандидата за избор) јер се на тај начин повећава вероватноћа да изабрани кандидат на нивоу организационе јединице буде коначно изабран за упућивање на усавршавање, односно да се изабере најбољи могући кандидат.

Слика 1 – Процес селекције за упућивање на Генералштабно усавршавање

Опис критеријума за избор лица

За реализацију избора лица за упућивање на Генералштабно усавршавање пројектовано је 6 критеријума (при чему три критеријума имају подкритеријуме) на основу којих се могу упоредити расположиви кандидати за упућивање на усавршавање. Приликом избора критеријума нису коришћена мерила која су бодују по прописаним Критеријумима. Критеријуми и подкритеријуми су:

К1. Комуникативност: способност јасног вербалног изражавања мисли и идеја, комуницирање и контакт са сарадницима, претпостављенима, потчињенима и странкама).

К2. Војнотручна знања: степен познавања послова и активности из делокруга свог радног места, познавање послова из области рода-службе, општих војних вештина (оцене гађања, физичка припремљеност, познавање прописа, војнички изглед) као и степен познавања ширег комплекса војних вештина и знања о организацији и функционисању система одбране.

К3. Мотивација:

– мотивација за напредовање (процена жеље кандидата за напредовањем и у ситуацији да она подразумева и обављање комплексних и тешких радних задатака и одговорних дужности и стресних послова),

– мотивација за стицање нових вештина и учење (процена жеље и капацитета кандидата за учењем и стицањем нових знања, вештина и способности),

– мотивисаност за промену места службовања (процена колико су кандидати спремни за промену места службовања након усавршавања и колико желе промену места службовања, да ли им је она пожељна или не, да ли се решава стамбено питање, да ли се спајају или раздвајају од породице).

К4. Формацијске потребе:

– потребе за кадром са Генералштабно усавршавање (потребе за лицима рода-службе и типа каријере којој припада кандидат),

– омогућавање померања по хоризонтали и вертикали (потребе за померањем кандидата ради омогућавања напредовања и постављења других официра и процена броја померања и унапређења стања након померања),

– могућност постављења након усавршавања (процена могућности за адекватно постављење након завршетка усавршавања у роду-служби и типу каријере кандидата односно врсти посла у којој је кандидат посебно стручан или за који је талентован).

К5. Лидерство:

– изражена способност за командне дужности (умешност у командовању, способност да га потчињени и сарадници следе у реализацији задатака и замисли, ефикасност у планирању, организационе способности),

– способност за рад са људима (умешност у раду са људима, способност и умешност у мотивисању потчињених и сарадника).

К6. Тимски рад: способност уклапања у радни тим и реализације задатака ради успеха тима-групе, адекватна сарадња са члановима тима, способност да се позитивно и синергетски делује на тим.

Коришћење описаних критеријума надлежном старешини може да пружи помоћ да на објективан начин упореди кандидате и да донесе правилну и објективну одлуку о кандидату кога ће предложити за упућивање на Генералштабно усавршавање.

Аналитичко хијерархијски процес

У случајевима доношења одлука о избору једног од више могућих решења неког проблема, потребно је применити адекватан модел вишекритеријумског одлучивања при чему се бира једно од више могућих алтернативних решења за која су постављени одређени циљеви. Вишекритеријумско одлучивање (ВКО) је једна од најпознатијих грана у одлучивању, а по већини аутора дели на вишециљно одлучивање (ВЦО) и вишеатрибутивно одлучивање (ВАО) или вишекритеријумску анализу при чему се често термини вишециљног и вишеатрибутивног одлучивања користе да представе исту класу модела, односно често се користе као синоними за вишекритеријумско одлучивање. Вишециљно одлучивање проучава проблеме одлучивања у коме је процес одлучивања континуиран, док је вишеатрибутивно одлучивање усмерено на проблеме код којих нема континуитета у процесу одлучивања и код којих је скуп алтернатива одређен и коначан.

Аналитички хијерархијски процес (АХП) је метода која се користи у области вишекритеријумског одлучивања, а развио је Thomas L. Saaty. Метода представља алат који се користи у анализи одлучивања креиран да пружи помоћ доносиоцима одлуке у решавању комплексних питања проблема одлучивања у којима учествује већи број доносиоца одлука, већи број критеријума и у вишеструким временским периодима.²⁵ Заснива се на концепту баланса који се користи за одређивање свеукупне релативне значајности скупа критеријума, а односи се на анализирани проблем одлучивања. Процес моделирања обухвата четири фазе:

- Структурирање проблема.
- Прикупљање података.
- Одређивање релативних тежина.
- Одређивање решења проблема.

Поређење атрибута се врши у складу са аксиомима на којима се АХП заснива и који су дефинисани на следећи начин:²⁶

- Аксиом реципрочности: ако је елеменат А за n пута значајнији од елемента Б, тада је елемент Б за $n/1$ пута значајнији од елемента А.
- Аксиом хомогености: Поређење има смисла једино ако су елементи упоредиви,
- Аксиом зависности: Дозвољено је поређење међу групом елемената једног нивоа у односу на елемент вишег нивоа, односно поређења нанижем нивоу зависе од елемената вишег нивоа,
- Аксиом очекивања: Свака промена у сруктури хијерархије захтева поновно рачунање приоритета у новој хијерархији.

Поређење се врши за сваки пар атрибута једног хијерархијског нивоа за дате атрибуте следећег вишег хијерархијског нивоа и процес се понавља за све нивое хијерархије, при чему се у процени користи скала са девет-тачака (табела 1).

²⁵ Чулић, М., Сукновић, М. *Одлучивање*, Факултет организационих наука, Београд, 2010, стр. 333-334.

²⁶ Памучар Д, *Операциона истраживања*, Војна академија, Београд, 2016. стр. 317-318.

Табела 1 – Скала девет-тачка²⁷

Стандардне вредности	Дефиниција	Инверзне вредности
1	Исти значај	1
3	Слаба доминантност	1/3
5	Јака доминантност	1/5
7	Врло јака доминантност	1/7
9	Апсолутна доминантност	1/9
2,4,6,8	Међувредности	1/2, 1/4, 1/6, 1/8

АХП метода пружа могућност да се идентификује и неконзистентност доносиоца одлука у процесу вредновања алтернатива у хијерархији мерењем степена конзистентности. Ако је степен конзистентности (CR) мањи од 0,1 резултат је довољно тачан, у супротном морају се вршити корекције у поређењима и поновити прорачуни док се не добије захтевана вредност.

Кључни проблем примене методе аналитичког хијерархијског процеса је правилан избор алтернатива које ће на најбољи начин задовољити постављени циљ. Област примене ове методе је вишекритеријумско одлучивање где се на основу дефинисаног скупа критеријума и вредности атрибута за сваку алтернативу врши избор најприхватљивије. Метода се ефикасно користи применом *Expert-Choice* софтвера.

Селекција официра за упућивање на Генералштабно усавршавање применом методе аналитичког хијерархијског процеса

Избор кандидата за упућивање на Генералштабно усавршавање реализује се применом АХП методе вишекритеријумске анализе тако што се утврде могући кандидати за упућивање на усавршавање, а затим се подскуп могућих кандидата евалуира АХП методом и применом програма *Expert-Choice*.

Надлежни старешина (на нивоу бригаде, оперативног састава, организационе јединице Министарства одбране или Генералштаба) има задатак да изабере официра за којег ће дати позитивну оцену односно позитивно мишљење за учешће у селекцији за упућивање на Генералштабно усавршавање. Давањем негативног мишљења, на свом нивоу надлежни старешина ће практично прекинути учешће кандидата у селекцији. Структура проблема код избора кандидата за упућивање на усавршавање дефинисана је на следећи начин (слика 3):

²⁷ Прилагођено према: Saaty T.L.: Analytic hierarchy process. McGrawHill, New York, 1980.

Слика 3 – Структурирање проблема избора кандидата за упућивање на ГШУ

Циљ – избор најбољих кандидата за упућивање на селекцију за Генералштабно усавршавање ћемо постићи коришћењем шест критеријума од чега три критеријума имају подкритеријуме. Укупно ће се вредновати 11 критеријума - подкритеријума.

Слика 4 – Издвајање података коришћењем филтара из базе КаИС

Кадровски информациони систем (КаИС) који се користи у органима за управљање људским ресурсима омогућава формирање подгрупа могућих кандидата вишеструком филтрацијом података при чему се појединачно задају услови. Имајући у виду да се избор могућих кандидата врши на малој бази (број кандидата на нивоима доношења одлуке који испуњавају услове је најчешће једноцифрен) подаци су добијени вишеструком селекцијом и то прво филтером приказаним на слици 4

(официр; млађи од 50 година; потпуковник, последња оцена виша од 4,50), а затим и провером и филтрацијом осталих услова (просек службених оцена већи од 3,50; завршено школовање вишег нивоа од Војне академије – Основне академске студије; здрав и способан за службу без ограничења) након чега је за сваког од селектованих официра извршена и провера претпоследње службене оцено, времена које је обављао дужност на положају чина потпуковника или вишег, постојање судске казне у трајању дужем од 6 месеци и да ли је раније био упућен на школовање – усавршавање истог нивоа.

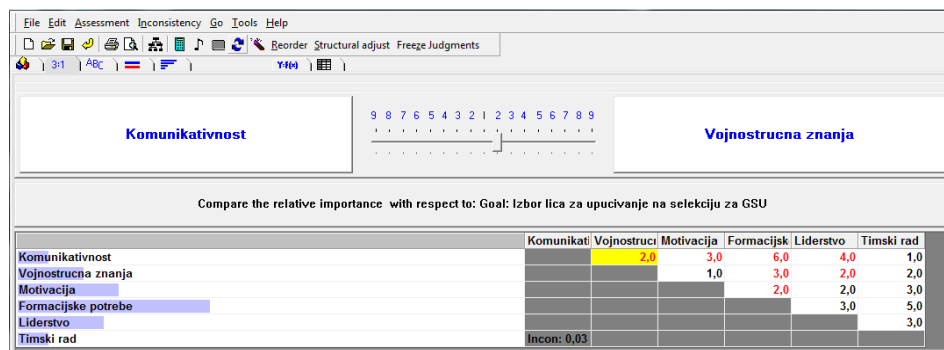
За кандидате који испуњавају све услове проверава се и ниво оцено са Командно-штабног усавршавања и поседовање важећег сертификата о познавању страног језика (лица са просеком са Командно-штабно усавршавање мањим од 8,00 или која нису завршила Командно-штабно усавршавање полажу пријемни испит, а лица која немају важећи сертификат полажу и испит из познавања страног језика). Поред Кадровски информациони систем за проверу података користе се и досијеа персоналних података за кандидате која се чувају у органу за људске ресурсе.

Коришћењем базе података Кадровског информационог система, претходним задавањем услова које су потребни за упућивање на Генералштабно усавршавање о којима у бази постоје подаци (слика 4), у конкретном случају је утврђено да је расположиво 10 кандидата. Након обављеног службеног разговора (кандидат треба да жели да буде упућен на усавршавање, треба да да изјаву да је сагласан да се након завршетка усавршавања распореди по потреби службе) и провером досијеа (за услове који из Кадровског информационог система није могуће утврдити) утврђено је да је на усавршавање могуће упутити, да су предложена од надлежног старешине и да су за усавршавање заинтересована – односно да су молбе поднела четири кандидата (алтернативе) и то:

- A1** – Начелник групе у организационој јединици Генералштаба Војске Србије,
- A2** – Референт у организационој јединици Генералштаба Војске Србије,
- A3** – Начелник одсека у бригади,
- A4** – Командант батаљона.

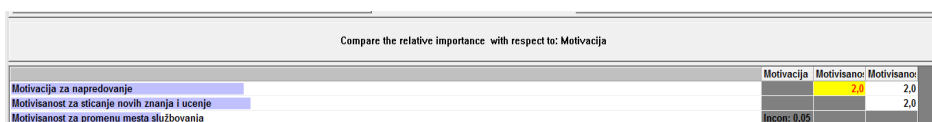
Оцењивање критеријума и кандидата

Коришћењем Сатијеве скале (табела 2) и применом програма *Expert-Choice* извршено је упоређивање значаја критеријума директним поређењем (коначне вредности за критеријуме потребно је да дефинишу експерти за људске ресурсе и надлежне старешина са свих нивоа одлучивања), за потребе рада овај поступак извршили смо самостално ослањајући се на сопствена искуства и знања из области, а конкретне оцено унете су у програм и приказане су на слици 5.

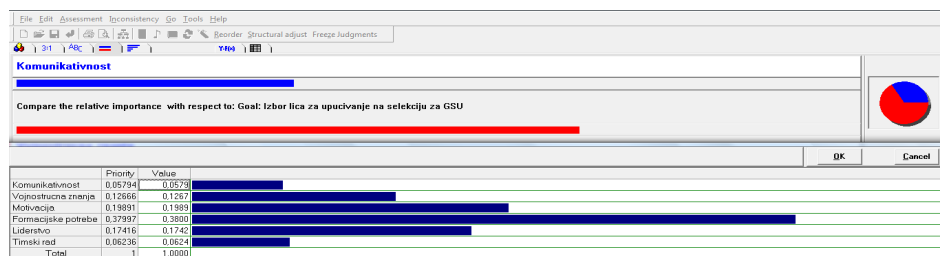
Слика 5 – Матрица поређења парова по критеријума

Након поређења критеријума извршена је процена подкритеријума у оквиру критеријума К3: Мотивација, К4: Формацијске потребе и К5: Liderstvo. Матрица оцењивања подкритеријума у оквиру критеријума К3: Мотивација приказана је на слици 6.

Слика 6 – Матрица поређења парова по поткритеријуму - Мотивација

Након оцене-упоређивања свих критеријума и подкритеријума у оквиру критеријума, програм Expert-Choice пружа могућност генерисања резултата при чему је за сваки од критеријума приказана одговарајућа тежина – приоритет (слика 7).

Слика 7 – Приказ тежине-приоритета критеријума

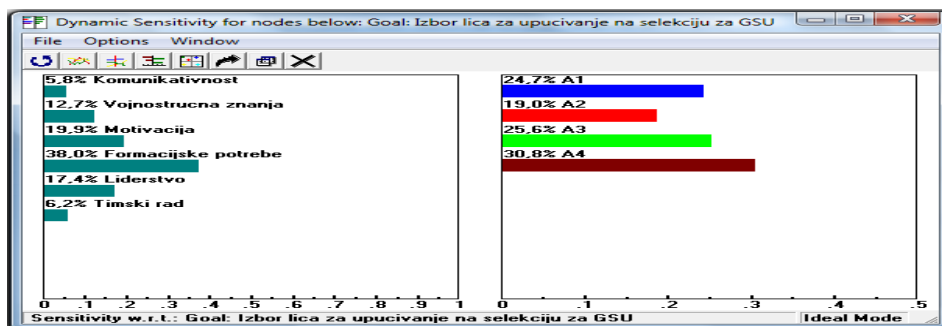
Након поређења свих критеријума и подкритеријума у оквиру критеријума врши се оцена расположивих кандидата по свих 11 критеријума-подкритеријума. Оцена – упоређивање кандидата је задатак надлежног старешине. Надлежни старешина (или више лица, метода аналитичког хијерархијског процеса погодна је и за групно одлучивање при чему и оцењивачи – надлежне старешине имају различиту “тежину –зна-

чај”) врши оцену – поређење конкретних кандидата користећи своја знања, искуства и расположиве податке о кандидатима. Модел је прикладан за избор до 7 лица јер је преко тог броја тешко у процењивању задржати неопходну конзистентност у оцењивању – што је услов за исправно спровођење методе аналитичко хијерархијског процеса. У конкретном случају вршили смо оцену четири расположива кандидата и на слици 8 приказана је оцена за кандидате по критеријуму K2: Војнострукна знања.

Слика 8 – Матрица поређења по критеријуму K2 Војнострукна знања

По оцењивању кандидата по свих 11 критеријумима-подкритеријумима програм омогућава генерисање коначне оцене за кандидате, односно коначног ранга кандидата при чему се резултат може приказати на више начина. На слици 9 приказане су и бројчане – процентуалне вредности и коначни ранг кандидата за упућивање на Генералштабног усавршавања (у левом углу графика видљива је тежина учешћа критеријума у рангирању кандидата изражена у процентима, а у десном углу ранг кандидата такође изражен у процентима).

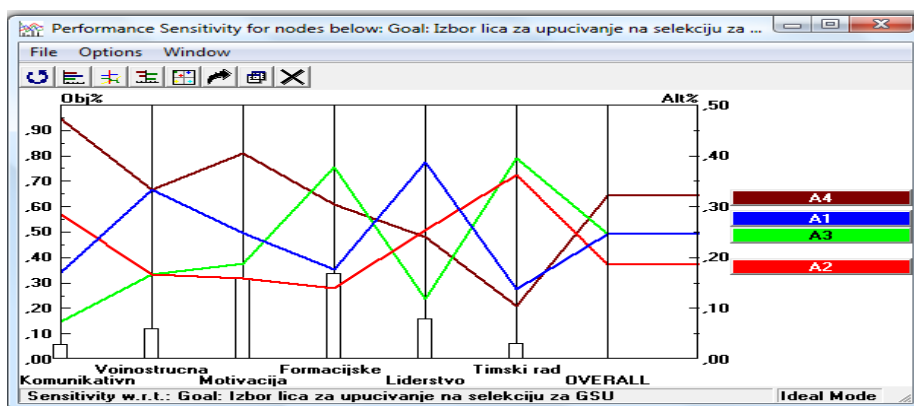

Слика 9 – Ранг кандидата

Представљени резултати показују да је најбољи кандидат за упућивање на Генералштабно усавршавање кандидат A4 са скором 0,308 (командант батаљона), да је другопласирани кандидат A3 са скором 0,256 (начелник одсека у бригади), трећепласирани је кандидат A1 са скором 0,247 (начелник групе), а последњу позицију заузима кандидат A2 са скором 0,190 (референт). Додатна предност коришћења методе аналитичко хијерархијског процеса и програма *Expert-Choice* огледа се у могућности анализе осетљивости решења ради провере колико је коначни резултат и ранг кандидата осетљив - односно колико зависи од промене тежина у критеријумима. Задатак анализе осетљивости је да идентификује утицај интензитета и правца промена у критеријумима на коначно решење, односно на ранг кандидата. Значај поступка се огледа у могућности да надлежни старешина анализира после-

дице промена у тежинама критеријума и да провери исправност одлуке. Свеобухватна анализа осетљивости осигурава кредибилитет одлуке и могућност погрешног избора своди на најмању могућу меру. Анализа осетљивости омогућавају да доносилац одлуке вршећи измену примарних критеријума и посматрајући њихов утицај на укупно рангирање добије одговоре на „шта ако“ питања.

У конкретном примеру, а користећи могућности програма *Expert-Choice* стабилност решења је проверена тако што су појединачно мењане тежине сваког од критеријума. Промене у рангирању кандидата А1 и А3 уочене су након промене тежина критеријума К1 за 12,9% (раст тежине) К2 (+7,1%) то К3 (+18%, слика 10), К4 (-3,6%), К5 (+4,3%) и К6 (-5,6%) када долази до промене ранга кандидата А1 и А3. У ситуацијама у којима је потребно да се изврши избор једног од ових кандидата, односно у ситуацијама у којима су разлике између кандидата минималне, приликом рангирања кандидата потребно је укључити и додатне критеријуме ради доношења правилне и правичне коначне одлуке, а такође предност се може дати кандидату који има значајно већи број бодова по мерилима из Критеријума. При наведеним променама тежина ранг кандидата А4 и ранг кандидата А2 остаје непромењен што указује на стабилност решења.

Слика 10 – Анализа осетљивости – пораст критеријума К3 за 18%

Закључак

У раду је приказан модел који пружа подршку надлежном старешини приликом избора официра за упућивање на Генералштабно усавршавање. Транспарентан и објективно реализован поступак селекције подстиче здраву конкуренцију и има јако мотивационо дејство и у сагласности је са стратешким опредељењем у управљању људским ресурсима у Војсци Србије да се критеријумима за селекцију, школовање, усавршавање и унапређивање промовишу стручност и способност.

Метода аналитичко хијерархијског процеса вишекритеријумског одлучивања чија се примена реализује програмом *Expert-Choice*, може допринети унапређењу квалитета селекције официра за упућивање на Генералштабно усавршавање. У раду је примењен модел који вреднује кандидате у односу на 11 критеријума, а оцене критеријума и канди-

дата и коначни резултати добијени су применом методе аналитичко хијерархијског процеса и коришћењем програма *Expert-Choice*. Добијени резултати за конкретан случај указују да је најбољи кандидат А4 – командант батаљона. Избор коришћених критеријума базиран је на оцени стручњака из области људских ресурса и искуствима из ове области при чему нису коришћени критеријуми-мерила који се користе у рангирању кандидата приликом сачињавања коначних листи. Реалност процене потврђена је конзистентним оцењивањем, све матрице вредновања алтернатива и критеријума су са дозвољеним степеном конзистенције. Резултати контроле осетљивости у приказаном моделу указују да је кандидат А4 стабилно решење и да је у условима знатних промена тежина критеријума идентификован као најбоља алтернатива. Такође кандидат А2 у већини случајева приликом промена тежине критеријума остаје на позицији број 4.

Одговарајућим изменама критеријума у моделу или изменама у рангирању критеријума могу се развити и други модели који ће помоћи надлежном старешини да изврши најоптималнији избор и дође до реалне и објективне процене најбољих кандидата за упућивање на друге облике усавршавања која се реализују у систему одбране, као и за доношење коначних одлука на свом нивоу одлучивања. Приказани модел могуће је и потребно у наредним истраживањима проширити увођењем „меких“ критеријума који ће се у одлучивању узети у обзир при малим разликама у коначним оценама кандидата. Такође потребно је предложене критеријуме критички оценити и након тога формирати модел који ће бити усклађен групним одлучивањем надлежних старешина и стручњака за људске ресурсе свих нивоа одлучивања чиме ће се постићи потребан квалитет и објективност критеријума.

Коришћење формираног модела ће омогућити да се убрза процес и умањи субјективност доносиоца одлуке у процесу селекције, а задатак надлежног старешине је да упореди – оцени кандидате по дефинисаним критеријумима и подкритеријумима при чему није неопходно познавање коришћене методе.

Литература

- [1] Богићевић Б.: *Менаџмент људских ресурса*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд, 2004.
- [2] Група аутора: *Реформа система војног школства у министарству одбране и Војсци Србије и Црне Горе*, Београд 2006.
- [3] *Доктрина управљања људским ресурсима*, 2012.
- [4] *Критеријуми за формирање листа кандидата за постављење на формацијско место вишег чина, за упућивање на школовање и усавршавање и за унапређење у виши чин* (Службени војни лист број 13/12, 7/13 и 8/14).
- [5] Лојић Р.: *Управљање људским ресурсима у систему одбране*, Медија центар „Одбрана“, Београд, 2011.
- [6] Михаиловић Д.: *Психологија у организацији*, ФОН, Београд, 2003.
- [7] Памучар Д, *Операциона истраживања*, Војна академија, Београд, 2016.
- [8] Robbins S., Coulter M.: *Менаџмент*, Дата статус, Београд, 2005.
- [9] Saaty T.L.: *Analytic hierarchy process*. McGrawHill, New York, 1980
- [10] Стевановић З., Лојић Р.: *Управљање радном ефективношћу запослених*, Војно дело, 2011-јесен.
- [11] *Стратегијски преглед одбране Републике Србије*, 2015.
- [12] Чупић, М., Сукновић, М. *Одлучивање*, ФОН, Београд, 2010.

ИМПЛИКАЦИЈЕ ЈЕДИНСТВЕНОГ СИСТЕМА
ПЛАТА У ЈАВНОМ СЕКТОРУ НА ПЛАТЕ
ПРОФЕСИОНАЛНИХ ПРИПАДНИКА
ВОЈСКЕ СРБИЈЕ*

Марија Лукић

Војска Србије

Саша Трандафиловић**

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Кључни фактор професионализације припадника војске јесте потреба за реформом система зарада и других новчаних примања. Он чини веома битну компоненту система награђивања, који представља једну од најкомплекснијих активности у оквиру активности управљања људским ресурсима. Предмет истраживања овог рада је систем зарада запослених у јавном сектору и систем зарада професионалних припадника Војске Србије и њихова међузависност. Пошто систем награђивања има велики мотивациони потенцијал који утиче на понашање запослених, неопходно је појаснити систем материјалних и нематеријалних компензација, и како оне утичу на задовољство запослених и на одговорност истих према раду. Чињеница је да се запослени интересују за зараде и њихова мотивација је највише усмерена у том правцу, али да ли постоји још мотивационих фактора који их могу задржати на радном месту и шта они представљају су питања која су увек актуелна.

Кључне речи: *награђивање, мотивисање, плата, запослени, систем награђивања, Војска Србије*

„Задовољни запослени траже решење за проблеме уместо да се на њих жале. Када запослени није задовољан на послу свака препрека на коју он наиђе му делује високо као планина, па задовољни прво размишљају како да проблем реше сами, а често то и чине“.

(Ердељановић)

* Овај чланак проистекао је из истраживачког рада у оквиру пројекта „Развој финансијске службе Војске Србије од 1985. до 2015. године“ који се финансира средствима Министарства одбране Републике Србије. Пројекат се води под евиденционим бројем ВА-ДХ5/17-19

** Проф. др Саша Трандафиловић је ванредни професор на Високој школи за менаџмент и економију и Универзитету одбране и помоћник министра у Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања.

Увод

У савременом, глобалном пословном окружењу, у којем су технологије и информације свима доступне, организације своју конкурентску предност могу градити само на једном ресурсу: својим запосленима, њиховим талентима, знањима и мотивацији. Запослени су не само највреднији него и најскупљи организацијски ресурс, па управљање њима мора бити дугорочно и стратешки промишљено. Запослени се морају посматрати као радници знања који, својим знањима, вештинама и компетенцијама доприносе стварању и одржавању конкурентске предности организације. Награде и признања су најбољи начин да се подржи и укаже на добро и ефикасно понашање запослених, да им се помогне да буду задовољни собом и да буду поносни на резултате које остварују. Ако их посматрамо кроз историју, они су увек примаали одређену накнаду за свој рад. У почетку су ту накнаду чинили храна и становање, али се са развојем друштва јављају различити облици накнада. Новац као средство размене се јавља тек са развојем робно – новчане привреде. Он је универзалан механизам мотивисања запослених али није довољан мотиватор.

Награђивање и мотивисање запослених

Сасвим је јасно да плата утиче на одлуку запослених у погледу промене радног места или задржавања на истом. Самим тим незадовољство платом може да буде кључан чинилац у протоку радне снаге, где изузетно ниска плата ствара осећај незадовољства. Несигурна и неизвесна плата утиче на запослене негативно, они се осећају незадовољним, демотивисаним, а то даље утиче на одлазак запослених из предузећа, и њихово запослење у предузећима где су услови рада бољи.

Свака организација постоји и послује ради остварења свога циља, а то је профит. Како би остварила своје циљеве неопходно је да у свом окружењу има запослене који су квалификовани за посао који раде, запослене који су мотивисани за остварење циља организације и којима посао представља задовољство, а не терет. Са друге стране и запослени имају своје специфичне циљеве, а један од њих је новац којим могу да задовоље своје потребе и да себи и својој породици обезбеде услове за егзистенцију.

Запослени се морају посматрати као радници знања који, својим знањима, вештинама и компетенцијама доприносе стварању и одржавању конкурентске предности организације. Они имају своје жеље и потребе за поштовањем, вредновањем свога рада, добром комуникацијом са надређенима и окружењем, а да би се то постигло неопходно је узајамно разумевање и једне и друге стране у организацији. Брига о мотивисаности подређених раздваја посебне и врхунске менаџере од оних просечних. Уколико кључни запослени напусте организацију, компанија не губи само једног запосленог, већ много више од тога, што доводи до нестабилног пословања исте.

Основна улога система награђивања у организацији је да усклади индивидуалне интересе запослених и стратегијске циљеве предузећа кроз задржавање и привлачење способних људи, охрабривање и подстицање запослених да развију своја знања и способности ради обезбеђивања „здравог“ пословног окружења. Из наведеног проистиче да је награђивање функција менаџмента људских ресурса која се остварује креирањем

система стимулисања запослених, под којим се подразумевају плате, накнаде, награде и друге вредности које послодавац обезбеђује запосленима у замену за уложени рад. Оно представља један од главних начина за привлачење запослених и њихово мотивисање у циљу остваривања што бољих резултата пословања (Мартиновић и сар., 2014).

Што се тиче мотивације запослених, став према дефиницији мотивације се мењао током времена под утицајем технике, технологије, нових открића у примењеној психологији, нових радних места, информатизацији друштва, измени свести о моралу и етици. Међу факторима који су највише утицали на став о мотивацији на радном месту неопходно је издвојити следеће (Мартиновић и сар., 2014):

1. психолошке карактеристике људи, и њихову преданост послу,
2. нове технолошке околности и компликованост посла,
3. ефективност менаџерског приступа,
4. социјални аспект у односу на организацију и окружење.

Мотивација је та која задржава запослене на раду у организацији односно она одржава активност у зацртаном смеру. Мотивација се може посматрати као ланчана реакција потреба које осећамо, и које даље доводе до жеља и циљева којим тежимо, што све заједно узрокује напетост која води радњама за остварење циљева, а крајњи резултат је задовољство.

Међутим награђивање и мотивисање запослених у систему одбране је регулисано Законом о Војсци Србије и Правилником о платама и другим новчаним примањима професионалних припадника Војске Србије којима се уређују коефицијенти за обрачун плате, услови и мерила за увећање и умањење плате, накнаде плате, рокови за исплату, отпремнину за лица којима је престала служба на одређено време, новчане награде и друга примања професионалних припадника Војске Србије.

На основу чланова 65. и 66. Закона о Војсци Србије, војна лица се оцењују ради утврђивања успеха у служби, одлучивања о унапређењу, подстицања на стручно усавршавање и веће залагање у служби. Њима се могу додељивати одликовања, плакете, значке и друга признања за постигнути успех у служби. Министар одбране, у оквиру својих надлежности уређује врсте признања и неновчаних награда припадницима Војске Србије, организационим деловима ВС и другим субјектима за остварене резултате и доприносе у остваривању надлежности ВС, критеријумима за њихову доделу и начин њиховог прибављања и доделе.

Према истраживању спроведеном у Београду децембра 2010. године са циљем утврђивања значаја награђивања и мотивисања запослених за професионализацију Војске Србије дошло се до следећих резултата: Запослени поред редовне и пристојне плате стављају сигуран и сталан посао као разлог избора занимања, док је незапосленост на трећем месту. Већи значај се придаје сигурном и сталном послу него високој плати. Запослени сматрају да је плата веома ниска, а то се посебно истиче код лица са најнижим примањима која не могу да задовоље основне животне потребе за себе и своју породицу. Наведено потврђује да систем мотивисања и награђивања запослених нема пресудну улогу приликом регрутовања и запошљавања, што се може оправдати великом стопом незапослености, али када запослени добију запослење тада систем награђивања и мотивисања избија у први план по важности за запослене. Истраживања су показала да запослени не преферирају нематеријалне награде. Они сматрају да би требало увести још елемената плате,

да се промене система морају спроводити веома опрезно, са детаљном анализом и сагледавањем свих позитивних и негативних ефеката које може проузроковати.

Систем мотивисања и награђивања је веома важан за професионализацију Војске Србије. Његова важност долази до изражаја тек након запошљавања, када се запослени већ налазе у организацији и има сталан посао, што значи да је по извршеној професионализацији Војске Србије, важност система мотивисања и награђивања добила на значају. Ако би се поменути систем надоградио елементима базираним на стимулисању успешности, тј. засновао на мерењу индивидуалних учинака и радној успешности, достигнути процес професионализације Војске Србије би ојачао и добио би нови квалитет (Трандафиловић, 2012).

Систем плата у јавном сектору

Јавни сектор је најважнији чинилац државе, кога већим делом чини друштвена наградња и битно доприноси степену њене развијености. Од ефикасности и способности јавног сектора зависи степен изграђености економско-правног амбијента као основног предуслова развоја друштва тј. степена развијености производних снага и производних односа. Од његове ефикасности зависи и привредни и културни развој друштва, здравствена и социјална заштита, јавно образовање, развијеност саобраћаја и саобраћајне инфраструктуре, макроекономска стабилност, имовинска, правна и економска сигурност грађана и друго.

Величина јавног сектора Републике Србије не одговара нивоу бруто домаћег производа, а свака његова промена позитивно или негативно утиче на стање у привреди. Јавни сектор у Републици Србији се може посматрати у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу јавни сектор Републике Србије чине јавна предузећа чији је оснивач Република, јавна предузећа чији је оснивач покрајина и комунална јавна предузећа. У ширем контексту њега чине поред јавних предузећа сва друга привредна друштва и појединци који директно и индиректно послују са тим јавним предузећима. Основна карактеристика јавног сектора у Републици Србији јесте ниска ефикасност и висок ниво трошкова, у поређењу са квалитетом и обимом услуга које тај сектор пружа. Високи трошкови које он генерише представљају озбиљан проблем буџетске равнотеже, и управо је ниво буџетског дефицита један од најзначајнијих проблема економске политике Републике Србије (Ловре, 2015).

Законом о систему плата запослених у јавном сектору уређује се систем плата запослених у јавном сектору, а на основу њега Закон о платама државних службеника и намештеника уређује плате, накнаде и друга примања државних службеника и намештеника. Законом о систему плата утврђују се: основни елементи плате, заједничка основица за цео јавни сектор, 60 платних разреда у којима се сврставају радна места и звања, критеријуми за разврставање у платне разреде, као и распон минималне и максималне плату у односу 1:7,5. Законом се утврђује да Влада доноси каталог звања и радних места у јавном сектору, јединствену методологију за вредновање звања и радних места и утврђује висину коефицијената за 60 платних разреда.

Доношењем овог закона омогућиће се и даље самосталност и флексибилност у утврђивању платне структуре ради препознавања специфичности одређеног под-

система (здравство, просвета, државни органи) али у оквиру параметара који су постављени системским законом. Како би се обезбедила максимална транспарентност и упоредивост плата и зарада запослених у јавном сектору прелази се на систем јединствене основице за обрачун и исплату плата. На тај начин ће се једноставније упоређивати плате у различитим деловима система и биће лакше контролисати промене у појединачним подсистемима.

Плате професионалних припадника Војске Србије

Правилником о платама професионалних припадника Војске Србије се прописују коефицијенти за обрачун плате, услови и мерила за увећање и умањење плате, накнаде плате, рокови за исплату, отпремнина за лица којима је престала служба на одређено време и новчане награде професионалних припадника Војске Србије.

Професионалном војном лицу припада плата од дана ступања на службу у Војсци Србије до дана престанка службе у Војсци Србије, а цивилном лицу припада плата од дана ступања на рад у Војсци Србије па до дана престанка службе у истој.

Обрачун и исплата плата професионалних припадника Војске Србије по основу накнаде плате, отпремнина и новчаних награда утврђених овим правилником врши се на основу плате коју представља производ коефицијента утврђеног овим правилником и основице за обрачун и исплату плате коју утврди Влада, осим основице по основу увећања на име остварених сопствених прихода, ако овим правилником није другачије одређено.¹

Плата професионалног војног лица се утврђује множењем коефицијента са основицом за обрачун и исплату плате. Претходни систем у коме је бодове утврђивала Влада, а вредност бода министар одбране, данашњи систем укључује коефицијенте који су упоредиви са важећим бодовима и које утврђује министар одбране уз сагласност Владе, а основицу која је упоредива са ранијом вредношћу бода утврђује Влада Републике Србије, на начин утврђен Законом о Војсци односно тако да та основица за обрачун плата не може бити нижа од 75% просечне плате у привреди Републике Србије (Трандафиловић, 2010).

Коефицијенти за обрачун плате професионалног војног лица се могу поделити на основни и на додатни коефицијент. Основни коефицијент за обрачун плате професионалног војног лица, осим професионалног војника, састоји се од коефицијента према положају и коефицијента према чину. Коефицијент према положају се одређује према формацијским елементима прописаним за место на које је официр односно подофицир распоређен, док коефицијент према чину се одређује према личном чину који официр односно подофицир има, а зависи од степена образовања, оцене, радног искуства и није одраз тренутних резултата рада већ исказаних резултата у протеклом времену. Формацијска места професионалних официра и професионалних подофицира разврстана су у 23 положајне групе где се 23. означава као најнижа, а 1. као највиша. Такође се распон коефицијената креће од 0,61

¹ Правилник о платама професионалних припадника Војске Србије („Сл. гласник РС”, бр. 116/07, 88/09 и 101/10 – др. закон).

до 2,50, што значи да је распон између најниже и највише положајне групе 1:4,1, а то нам говори да је најсложенији рад 4,1 пута већи од најпростијег. Професионално војно лице да би могло да се постави на одговарајуће формацијско место мора пре свега да испуни одговарајуће услове у погледу чина, службених оцена и стручности. Са друге стране додатни коефицијент за обрачун плате професионалног војног лица се састоји од коефицијента за посебне услове службе, коефицијента за специфичну војну службу и коефицијента за службу под отежаним условима.²

У зависности од услова под којима се врши служба, затим тежине, карактера и трајања рада зависи и висина додатног коефицијента. Неки коефицијенти имају својство дугорочне стимулације, као што је коефицијент за посебне услове службе у Војсци Србије. Овај коефицијент у висини од 25% припада официру односно подофициру који је примљен у радни однос на неодређено време, док официру и подофициру у радном односу на одређено време, и професионалном војнику припада поменути коефицијент у висини од 20%. Ова разлика од 5% има својство дугорочне стимулације самим чином преласка на службу на неодређено време. Код коефицијента за специфичну војну службу можемо истаћи следеће: Летачка и падобранска служба се вреднују у номиналном износу, а ронилачка служба и служба уништавања неексплодираних убојних средстава се вреднује у процентуалном износу у односу на плату утврђену према основном коефицијенту. Такав приступ се може правдати буџетским ограничењима и потребама контроле средстава за плате, јер је број летача и падобранаца знатно већи у односу на број ронилаца и специјалиста за уништавање неексплодираних убојних средстава, па би процентуално утврђивање додатног коефицијента у односу на плату утврђену према основном коефицијенту могло у случају већег напредовања лица или обучавања за такве послове условити непланско увећање трошкова за те намене, што са рониоцима и лицима која уништавају неексплодирани убојна средства није случај, односно веома их је мали број потребан (Трандафиловић, 2010).

Радна места предвиђена за цивилна лица разврставају се у групе радних места и одређује им се број бодова у складу са актом министра одбране о разврставању радних места и послова предвиђених за цивилна лица. У зависности од врсте посла, знања, одговорности, сложености посла, услова рада зависи која ће бити група радног места, број бодова и коефицијент. Однос између најниже и највише плате, односно радног места предвиђеног за неквалификованог радника и радног места доктора наука износи 1:5,6. Код цивилних лица за утврђивање зараде је примењен традиционални приступ базиран на пословима кроз метод поена.

Систем плата у Војсци у периоду од 1994. до 2012. године

У периоду од 1994. до краја 2007. године, плате професионалних припадника Војске биле су уређене:

1. Законом о Војсци Југославије,
2. Уредбом о платама и другим новчаним примањима професионалних војника и цивилних лица у Војсци Југославије,

² Правилник о платама професионалних припадника Војске Србије („Сл. гласник РС”, бр. 116/07, 88/09 и 101/10 – др. закон).

3. Одлуком о одређивању коефицијента за утврђивање укупног износа средстава за плате професионалних војника и цивилних лица у Војсци Југославије.

Примењен је принцип јавности плата професионалних војних лица, јер су највишим правним актом прецизно дефинисани сви елементи плате које професионални војник може остварити, а утврђивање висине плате за поједине чинове је регулисано Уредбом о платама, која је објављена у „Службеном листу СРЈ“ (Трандафиловић, 2012).

Извршена је и заштита прихода (плате) професионалних војних лица у односу на кретање инфлације, јер је одређивање нивоа плата професионалних војника везано за раст просечне остварене нето зараде у привреди, с тим да се коефицијент усклађености просечне плате свих официра и подофицира може кретати у распону од три нето зараде остварене у привреди што представља законски минимум, па до пет нето зарада што је законски максимум.

Законом о Војсци Југославије је по први пут било прецизно прописано да професионално војно лице прима плату на основу трајања рада.

Распон између најнижег (водник) и највишег (генерал армије) коефицијента био је веома низак (1:2,60), што се објашњава хипер инфлацијом 1993. године, и знатног пада друштвеног производа. Повећање броја бодова за део плате према чину извршено је 2000. године па је успостављен однос 1:4, а од 2005. године тај однос се додатно повећао на 1:5,15.

Део плате према дужности (положајној групи) одређен је по принципу платних разреда, у којем су дефинисане 23 положајне групе формацијских места, на тај начин што је 23. положајна група дефинисана као најнижа, одређена за формацијска места подофицира тј. почетника у служби, до 1. положајне групе – као највише, одређене за формацијско место начелника Генералштаба Војске Србије.

Ако посматрамо период од 1994. године до 2007. године можемо запазити да се учешће дела плате према чину и дела плате у основној плати официра и подофицира мењало. Првобитно је било веће учешће дела плате према положају него према чину, да би се постепено смањивао, и 2005. године је изразитије учешће дела плате према чину у основној плати него што је учешће дела плате према положају.

Систем плата који је важио до 2008. године није давао жељене резултате, па је уместо мотивишућег имао демотивишући ефекат на запослене што је проузроковало расипање кадра. Због тога било је неопходно наћи начин да се заустави одлазак запослених и том приликом је ступио на снагу 2008. године Правилник о платама и другим новчаним примањима професионалних припадника Војске Србије. Новим системом плата је олакшан поступак обрачуна плате професионалних припадника Војске Србије, али је омогућена и лакша анализа плата између различитих категорија кадра.

Систем награђивања у Војсци Србије представља добру полазну основу за даљу надградњу. Овај систем је претежно заснован на директним материјалним наградама, тј. базиран је на систему зарада. Надградња тог система се може вршити успостављањем посебних облика награђивања за запослене како би се мотивисали за опстанак у Војсци Србије, а затим доградити систем награђивања изналажењем модела награђивања према перформансама запослених.

Због све мањег буџета који се издвајао за Војску Републике Србије, као и због одређених измена које су наступиле, циљ војске да привуче и да задржи добре кандидате се све мање испуњавао. Основни показатељ тога јесте да је из године у годину све мањи број пријављених кандидата за упис у Војну академију и Војну гимназију, као и за пријем у службу за професионалног војника, а приметно је и напуштање војске од стране запослених.

Након реформе 2008. године, нови систем награђивања је омогућио запосленима да повећају своје зараде тако што ће се усавршавати и напредовати, похађати разне курсеве и обуке, и на тај начин ће стицати одређена знања, способности и вештине. Тиме систем награђивања не ставља у први план оцену послова, већ оцену стручности и способности запослених. Недостатак који се јавља јесте тај да лице мора да буде распоређено на радно место које захтева поменуте компетентности да би оно могло да оствари право на виши коефицијент по положају. Долазимо до закључка да појединци упркос знањима, способностима и вештинама које поседују немају права на виши коефицијент, већ остају на истој платној групи, што проузрокује незадовољство и демотивацију запослених, супротно од циљева који су требали да буду постигнути реформом. Боље је онда дефинисати додатни коефицијент које би лице могло да оствари након усавршавања и након завршеног курса, мастера, уколико не постоји могућност да се лице постави на одређено формацијско место које захтева такве компетентности (Трандафиловић, 2012).

Предлог је да се изврши поновна анализа и процена радних места и да се положајна група веже за обим послова, који се на радном месту обављају, као и број људи запослених у јединици, без условљености и ограничености платне групе чином. Тиме би лице осећало праведност јер би остварило повећање плате, чиме би и на материјалном плану било задовољније и мотивисаније за даљи рад, а циљ сваке организације, па и војне, јесте да има мотивисане раднике како би они били што ефективнији на свом радном месту, и како би дали свој максимални допринос. Тиме би се изазвало и веће интересовање за војним позивом, а добри радници са високим квалификацијама не би напустили војну службу у потрази за боље плаћеним послом.

Други предлог јесте различита расподела коефицијената према чину. Наиме разлика између најнижег чина (водника) и чина пуковника износи 0,50, док разлика између чина пуковника и највишег чина (генерала) износи 0,62. Ово нам показује да млађа професионална војна лица не могу да осете знатно повећање плате па самим тим нису ни мотивисана за даљи рад, а видна разлика у зарадама постоји тек од чина пуковника. Чињеница је да се виши чинови од чина пуковника не добијају тако лако јер превасходно траже испуњење одређених услова, па је предлог да се изврши таква расподела коефицијената према чину, која би запосленима могла да омогући да и кроз зараду осете своје напредовање у каријери.

Поред новчаних стимулација, мотивација би требала да буде пропраћена и низом неновчаних награда које би запослени у Војсци Републике Србије могли остварити уз испуњење одређених услова као што су: школарине, студијске стипендије, право на коришћење одређених одмаралишта у власништву Републике Србије и друго.

Да би се извршила доградња система награђивања и да би се горе поменуто спровело у дело неопходно је да се одобри довољан износ средстава из буџета Републике Србије који би могао да подмири поменуте захтеве.

Закључак

Војска је државна организација чија је основна функција, поред осталих, одбрана земље и народа од оружаног напада. Због тога је битно увек имати спремне, добро обучене и мотивисане професионалне припаднике војске, како би се што ефикасније испуњавали циљеви. С обзиром да је време великих и све бржих промена, свака организација, па тако и војна, морају се на адекватан начин прилагодити њима. Због тога је битно увек гледати унапред, предвиђати и дефинисати дугорочне циљеве ради што боље припремљености на потенцијалне промене у будућности.

С обзиром на реформу система награђивања која је била условљена отпочињањем професионализације Војске Србије, тема овог рада била је улога система зарада и других новчаних примања на сам процес професионализације, тј. на привлачење и задржавање кадра. Главно питање које је професионализација донела је – како привући, мотивисати и задржати људе у војсци? Обзиром да плата није једини, али је свакако главни фактор који утиче на одабир радног места од стране појединца, треба јој посветити посебну пажњу и зато систем плата има важну улогу у пословима менаџмента људских ресурса а у новије време и компензационог менаџмента. Када је војна организација у питању, у први план избијају сигурност и редовност примања плате, чиме се постиже радно задовољство запослених, а ту су и сигурност и сталност посла. Како дотадашњи систем плата није могао да задовољи потребе професионализације војске, креиран је нови систем. Након реформе система плата из 2008. године, поистовећивање плате са просечном платом у друштву допринело је већем мотивисању и већој заинтересованости за војни позив, што је омогућило отпочињање, убрзање и успешно окончање процеса професионализације Војске Србије, чиме је остварен позитиван резултат, што је и био циљ реформе.

Систем награђивања и мотивисања запослених пружа и низ дугорочних и краткорочних бенефиција запосленима, међутим, треба истаћи да је већини запослених у Војсци Србије више стало до плате и других новчаних примања, него до нематеријалних награда, што је потпуно разумљиво ако се у обзир узму тешки услови у којима се данас живи. Да ли је плата мала или велика, зависи од угла из ког се посматра и анализира. Када се узме у обзир стопа незапослености у Републици Србији, која је из године у годину све више расла, војни позив представља добар избор, а плата је чак и велика у односу на минималну зараду коју већина људи у Србији прима за свој рад. Али, с друге стране, ако се војни позив посматра као рад са много специфичности (рад са потенцијалним ризиком и угроженом безбедношћу, прекоманде које подразумевају селидбу из места у место, теренима, дежурствима) и ако се у обзир узме то да посао официра представља посао са завршеним факултетом, зарада која се прима чини се малом и недовољном, па се јавља незадовољство. Запослени у Војсци Србије теже да што више раде на свом усавршавању како би напредовали и тиме остварили већу зараду, али треба нагласити да приликом креирања система награђивања треба посебно обратити пажњу не само на то да систем буде стимулативан, већ и да изађе у сусрет особини запосленог која је јако важна када је реч о зарадама, а то је одговор

на питање – где је моје место у односу на остале запослене? Међутим, не треба га прилагођавати интересима појединца, већ га треба посматрати као јединствен и добро уређен систем, који с времена на време треба преиспитивати, анализирати и дорађивати у интересу свих, како запослених, тако и у интересу саме војске као државне организације.

Литература

- [1] Бољановић, Ј., Павић, Ж., (2011). *Основе менаџмента људских ресурса*, Универзитет Сингидунум, Београд.
- [2] Ловре, И., (2015). „Анализа ефикасности у јавном сектору“ (докторска дисертација), Факултет пословне економије, Сремска Каменица.
- [3] Лојић, Р., Игов, Д., и Канкараш, М., (2011). *Планирање људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд.
- [4] Лојић, Р., Кулић, Ж., (2009). *Менаџмент људских ресурса*, Војноиздавачки завод, Београд.
- [5] Лојић, Р., (2009). *Планирање и развој каријере*, Војно дело, Београд.
- [6] Мартиновић, М., Танасковић, З., (2014). *Менаџмент људских ресурса*, Висока пословно – техничка школа струковних студија, Ужице.
- [7] Машић, Б., Бабић, Л., Ђорђевић, Ј., Добријевић, Г., и Веселиновић, С., (2010). *Менаџмент принципи, концепти и процеси*, Универзитет Сингидунум, Београд.
- [8] Миликић Богићевић, М., (2011). *Менаџмент људских ресурса*, Економски факултет, Београд.
- [9] Milikovich, T., Newman, J., (2006). *Плаће и модели награђивања*, Masmedia, Београд.
- [10] Раичевић, Б., Радичић, М., (2011). *Јавне Финансије*, Дата Статус, Нови Сад.
- [11] Трандафиловић, С., (2010), „Улога система зарада и других новчаних примања у професионализацији Војске Србије“ (магистарска теза), Економски факултет, Београд.
- [12] Трандафиловић, С. (2012), „Значај система награђивања и мотивисања запослених за професионализацију Војске Србије“ (докторска дисертација), Факултет за пословне студије, Београд
- [13] Форца, Б., Стојановић, С., Путица, З., и Терзић, К., (2010). *Бела књига одбране Републике Србије*, Управа за стратегијско планирање, Београд.

УПОРЕДНА АНАЛИЗА СТОПЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ ДОБИЈЕНЕ НА ОСНОВУ АНКЕТНИХ И АДМИНИСТРАТИВНИХ ПОДАТАКА

Иван Н. Ивковић и Саша Б. Јовић
Министарство одбране Републике Србије,
Сектор за материјалне ресурсе

Стопа незапослености представља главни индикатор незапослености. У Републици Србији објављују се две стопа незапослености. Стопа незапослености добијена на основу истраживања Анкета о радној снази, према дефиницији Међународне организације рада и стопа незапослености израчуната на основу података из регистара незапослених Националне службе за запошљавање, која евидентира податке о регистрованој незапослености, у складу са националним дефиницијама и регулативама.

У првом делу рада описане су дефиниције и главне карактеристике података добијених из Анкете о радној снази (анкетни подаци) и из евиденције незапослених коју води Национална служба за запошљавање (административни подаци). Применом статистичких метода, у другом делу рада, приказани су резултати упоредне квантитативне анализе оба скупа података (регистроване незапослености и незапослености према Анкети о радној снази) у Србији.

На основу резултата спроведених статистичких анализа разлика између стопа незапослености, за период од 2004. до 2013. године, закључено је да су стопе незапослености добијене на основу Анкете о радној снази и стопе незапослености добијене из евиденција Националне службе за запошљавање високо корелиране, са значајно различитим аритметичким срединама и варијансама. Практично, овде је пре реч о два концепта, пре него о две стопе незапослености, који се допуњују те ниједан од њих не може бити замењен другим. Оба концепта имају своју улогу и специфичан обим примена у анализи тржишта рада и прогнозирању.

Кључне речи: *стопа незапослености, Анкета о радној снази, регистрована незапосленост, методолошке разлике*

Увод

Стопа незапослености представља проценат радне снаге која нема посао, али жели да ради и тражи посао. У ширем смислу, стопа незапослености сматра се једним од најважнијих показатеља стања економије земље.

Ипак, овај на први поглед једноставан показатељ често ствара недоумице, како код опште тако и код стручне јавности, превасходно због чињенице да се подаци о статусу лица на тржишту рада могу прикупљати из различитих извора. У највећем броју земаља, подаци о незапослености прикупљају се из анкетних истраживања и из административних регистара.

У том смислу, и у Србији се користе два извора података о незапослености. Један је Анкета о радној снази Републичког завода за статистику, а други је евиденција Националне службе за запошљавање.

Разлике у броју незапослених, па тако и у стопама незапослености, у зависности од извора података присутне су у свим земљама Света. Узрок ових разлика у стопама незапослености објашњава се различитим методологијама и дефиницијама које су везане за изворе података. Практично, реч је о два концепта, који имају различиту дефиницију, учесталост и релевантност у анализи и прогнозирању тржишта рада.

Проблем додатно усложњава чињеница да не постоји јединствен образац којим се могу описати разлике између ова два концепта јер тренд, смер и вредност ових разлика варира између земаља.

Овај рад написан је с циљем да корисницима података о незапослености приближи разлике између ова два концепта незапослености. Упоредном анализом методологија дошло се до кључних методолошких неслагања које имају за последицу описане разлике између стопа незапослености. Статистичка анализа података о стопама незапослености из оба извора обезбедила је квантитативни опис разлика.

Статистика тржишта рада

Креирање успешне економске и социјалне политике државе захтева располагање информацијама са тржишта рада. Ове информације представљају важне макроекономске показатеље о развоју економије земље, а обезбеђује их статистика тржишта рада.

Статистика тржишта рада има задатак да обезбеди податке о економски активном становништву, запослености и незапослености, структури запослених по делатностима, гранама, старости, полу, занимањима и др., као и о кретању радне снаге, фонду расположивог времена, његовој структури и начину коришћења.

Шуковић [1] указује на значај питања запослености као „једног од кључних за сваку земљу“ и наводи да „поред нивоа бруто друштвеног производа, ово је сигурно најпоузданији индикатор ефикасности једне привреде, па и друштва у целини“.

Целокупно радно становништво сваке земље дели се:

- на оно које ради (запослени) и
- на оно које не ради (неактивни и незапослени).

Са аспекта радне активности, становништво једне земље дели се:

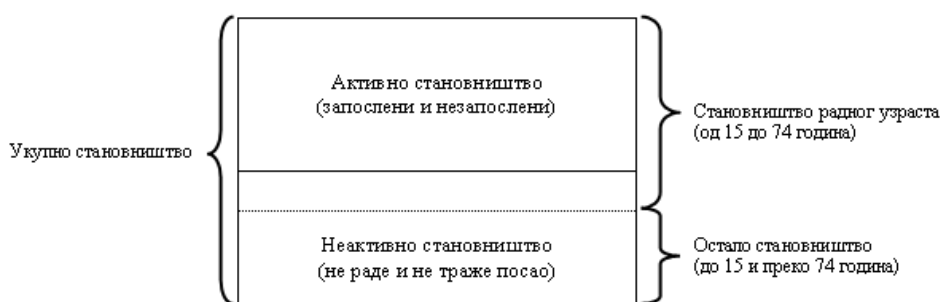
- на активно (запослени и незапослени) и
- на неактивно.

Активно становништво чине сва запослена и незапослена лица, а неактивно становништво сва лица која не раде и не траже посао. Према препорукама Међуна-

родне организације рада и Евростата,¹ под радним становништвом сматра се становништво старости од 15 до 74 године.

Према дефиницији Статистичке комисије УН, активно становништво је група економски активног становништва која обухвата особе оба пола које чине понуду радне снаге расположиве за производњу економских добара и услуга. Активно становништво треба посматрати као расположиву радну снагу у земљи или као статистички еквивалент за економску категорију радне снаге [2].

У складу са наведеном поделом, становништво се може разврстати у три међусобно искључива контингента: запослене, незапослене и неактивне, што значи да се сваки појединац може наћи само у једном о њих. Ови контингенти представљају полазну основу за израчунавање основних индикатора тржишта рада и приказани су на графикону 1.

Графикон 1 – Структура укупног становништва према активности

Однос наведених контингената становништва на тржишту рада обезбеђује основне индикаторе тржишта рада, а то су:

1. Стопа активности (или стопа партиципације) – процентуално учешће активног становништва у укупном становништву,

2. Стопа запослености – процентуално учешће запослених у укупном становништву и

3. Стопа незапослености – процентуално учешће незапослених у активном становништву.

Поред наведених индикатора веома често се користи и стопа неактивности која представља процентуално учешће неактивних у становништву радног узраста.

4. Стопа неактивности = 100 – стопа активности

Ови показатељи омогућавају поређење стања на тржишту рада у једној земљи током времена, као и међународна поређења [3].

Важно је напоменути да збир стопе запослености и стопе незапослености није једнак 100% јер су имениоци ова два индикатора различити. Код стопе запослености именилац није активно становништво, као код стопе незапослености, већ становништво радног узраста.

¹ Евростат је статистичка канцеларија Европске уније са седиштем у Луксембургу чија је мисија да обезбеди званичну статистику Европске уније.

Статистичка пракса социјалистичких земаља дефинисала је стопу незапослености као однос броја незапослених и запослених, што има за последицу да се данас веома често погрешно тумачи, јер се сматра да се укупан број незапослених пореди са укупним становништвом или са укупним бројем запослених, а не са активним становништвом (збиром броја запослених и незапослених).

Стопа незапослености заједно са стопом активности представља најважнији индикатор тржишта рада јер пружа најпотпунију слику стања на тржишту рада и стања економије у целини. Стопа незапослености јесте индикатор неискоришћености понуде рада, будући да представља проценат радне снаге која нема посао, али жели да ради и активно тражи посао.

Поред наведених основних индикатора, постоје и други индикатори тржишта рада које сваке године, почев од 1999. године, Међународна организација рада објављује у публикацији „Кључни индикатори рада“ за 230 земаља. Овде је реч о 20 индикатора које је дефинисала Међународна организација рада у сарадњи са Организацијом за економску сарадњу и развој (ОЕЦД), националним статистичким заводима и министарствима рада с циљем да побољша доступност податка о кључним перформансама тржишта рада на регионалном и националном нивоу.

Стопа незапослености

Стопа незапослености је веома важан индикатор тржишта рада који има социјалну и економску димензију. Повећање незапослености резултира у губитку прихода појединца, али и у повећању притиска на средства државе кроз социјалну помоћ и смањење прилива средстава у виду пореза.

Стопа незапослености се сматра индикатором који показује стање економије земље са одређеним заостајањем. Наиме, када се појави економска криза, обично је потребно да прође неколико месеци док стопа незапослености почне да расте. А када економија поново изађе из рецесије, послодавци остају опрезни у вези са запошљавањем нових лица, па је потребно неколико месеци пре него што стопа незапослености почне да пада.

Стопа незапослености мушкараца, стопа незапослености младих као и стопа дугорочне незапослености је подложнија променама које настају услед циклних промена у економији него општа стопа незапослености.

Релевантност стопе незапослености зависи од ажурности и прецизности података о запослености и незапослености. Стопа незапослености се може израчунавати по модалитетима различитих социо-демографских обележја као што су: пол, старосна група, образовање, регион и слично, али само ако су скуп запослених и незапослених изведени по истој методологији и за исти референтни период.

Подаци о статусу лица на тржишту рада могу се добити из различитих извора, као што су:

- анкета о радној снази,
- анкета пословних јединица и
- административни регистри јавних служби за запошљавање.

У зависности од извора података, радна снага, односно запослени и незапослени могу се различито дефинисати, што ће имати за последицу и различите индикаторе тржишта рада.

У Србији, такође, постоје два извора података о незапослености. Један је Анкета о радној снази Републичког завода за статистику, а други је евиденција Националне службе за запошљавање.

По подацима из Анкете о радној снази, стопа незапослености у 2009. години у Србији била је 14,0%, а према подацима Националне службе за запошљавање 26,54%, што довољно указује на значај анализе разлика.

Стопа незапослености заснована на подацима из анкете домаћинства

Податке о основним контингентима становништва на тржишту рада у Србији прикупља Републички завод за статистику кроз Анкету о радној снази која се спроводи на узорку од 8.000 домаћинстава. Анкета о радној снази састоји се од питања која се постављају сваком члану домаћинства, старом 15 и више година, како о субјективној оцени њиховог статуса на тржишту рада тако и о њиховој стварној активности на основу које се могу дефинисати основни контингенти становништва на тржишту рада [4].

Главни циљ истраживања радне снаге је добијање података о три основна, међусобно искључива контингента становништва: запослених, незапослених и неактивних лица. Становништво се разврстава у једну од наведених група на основу информација из упитника које се односе на активност анкетираних лица у седмици, а према дефиницијама Међународне организације рада.

На основу методолошког упутства, појмови запослени, незапослени и неактивни утврђују се на основу ситуације у седмици која је претходила анкетирању. Претходна седмица узета је за референтни период због чињенице да се последњих деценија све теже утврђује граница између активног и неактивног становништва, обзиром да поједине категорије становништва често напуштају или улазе у контингент радне снаге.

Статус неког лица на тржишту рада, према дефиницији Међународне организације рада, одређује се на основу активности коју је лице обављало у референтној седмици, а не на основу његове субјективне оцене о својој укључености на тржишту рада.

Према овој дефиницији, запослени су лица која су обавља неки плаћени посао најмање један сат у референтној седмици, затим лица која су имала запослење али су у тој седмици била одсутна с посла као и чланови домаћинства који помажу у вођењу породичног посла или пољопривредног имања без директне накнаде (помажући чланови домаћинства). Према томе, категорија запослених обухвата запослене за плату који раде за послодавца, затим, samozапослене, као и помажуће чланове домаћинства.

С друге стране, незапослени су лица која у референтној седмици нису обављала плаћени посао под условом да су у току последње четири седмице активно тражила посао и ако су била у могућности да почну да раде у наредне две седмице,

ако би им неко понудио посао као и лица која нису тражила посао у последње четири седмице, јер су нашла посао на којем треба да почну да раде најкасније за три месеца.

Наведена дефиниција запослености је у складу са дефиницијом запослености која се користи у националним рачунима.

Анкета о радној снази спроводи се у Србији почев од 1994. године, као пробно истраживање, а од 1995. године, као редовно годишње истраживање, при чему се дефиниције које се примењују у Анкети, њен садржај и периодика спровођења стално мењају и допуњују.

У циљу потпуног ажурирања и усклађивања са захтевима Евростата, 2004. године, Републички завод за статистику је отпочео са редовним усаглашавањем методологије Анкете о радној снази са међународним препорукама, што је омогућило поређења података са другим земљама.

Ревизија упитника и методолошког упутства, у складу са најновијим препорукама Евростата, извршена је 2008. године од када се Анкета спроводи два пута годишње, у априлу и октобру.

Ревизија узорка извршена је 2013. године, на основу Пописа из 2011. године, а 2014. године анкетирање постаје квартално (спроводи се четири пута годишње). Почев од 2015. године истраживање постаје континуирано, односно спроводи се током целе године. Анкета о радној снази заснива се на два концепта.

Први концепт се односи на субјективну оцену појединца да ли је запослен или незапослен или неактиван. Предност овог концепта самодекларисања испитаника о свом статусу на тржишту рада јесте његова једноставност и то што се заснива на схватању појединца о његовој укључености на тржиште рада, што је само по себи значајан податак. Основни недостатак добијених резултата су субјективност и немогућност међународног поређења по земљама и током времена.

Други концепт полази од објективне, стварне укључености појединца на тржишту рада. Предност овог концепта јесте међународна упоредивост података о основним контингентима становништва на тржишту рада као и упоредивост релативних мера, односно показатеља који се израчунавају на основу ових података.

Стопа незапослености израчуната на основу Анкете о радној снази разликује се од стопе незапослености засноване на административним регистрима.

Стопа незапослености заснована на административним изворима података

Подаци о запосленима и незапосленима најпре су прикупљани и агрегирани помоћу административних регистара. Ови подаци засновани су на формалном, регистрованом статусу лица, а не на основу активности коју је лице обављало у референтној седмици, као што је то случај код података који потичу из анкета.

По овом критеријуму, особа је запослена ако је у том статусу регистрована код послодавца или је регистрована као послодавац или самозапослена, а незапослена је ако је регистрована као незапослена код јавне службе за запошљавање.

Административни регистри нису поуздан извор информација о тржишту рада, јер не могу да дају праву и потпуну слику о економском понашању појединаца на тржишту рада. Примера ради, особе запослене у неформалном сектору или запослене са атипичним радним уговорима (нпр. уговор о делу) нису уписане у административни регистар запослених. С друге стране, особе које имају два посла или су отвориле две фирме уписане су два пута у административни регистар запослених. Из истог разлога, административни регистри незапослених укључују неактивне особе у незапослене, а искључују незапослене који нису регистровани код надлежне службе за запошљавање.

Наведени недостаци административних регистара, као извора података, посебно су изражени у земљама код којих су неформална тржишта рада развијенија од формалних тржишта рада као и код земаља са ограниченим капацитетом јавне администрације у погледу вођења уредних регистара запослених и незапослених.

Ови проблеми истакли су значај података о основним контингентима радне снаге на тржишту рада добијених из анкете.

Административни подаци обухватају само регистроване запослене, те изоставају следеће групе запослених:

- samozaposleni у пољопривреди,
- помажући чланови домаћинства,
- запослени у полицији и одбрани,
- запослени по уговору о делу,
- привремено и повремено запослени и
- запослени у неформалној економији.

Наведене категорије не треба посматрати као међусобно искључиве јер се поједине могу сврстати и у незапослене и у запослене у неформалној економији, у зависности од дефиниције неформалне економије.

Подаци о регистрованом броју запослених у Србији се добијају на основу истраживања о запосленима код правних лица (РАД-1) и путем анкете за допуну овог истраживања (АРАД-1) која обухвата запослене код правних лица која имају највише до 50 запослених и који нису обухваћени овим редовним истраживањем. Подаци о приватним предузетницима, samozaposlenima и лицима запосленим код њих прикупљају се истраживањем (РАД-15) [5].

Подаци о регистрованом броју незапослених добијају се на основу евиденција Националне службе за запошљавање, која је у обавези да израђује статистичке извештаје о броју и структури тражилаца запослења лица на евиденцији Националне службе за запошљавање.

Када су у питању незапослени, знатно је већи број регистрованих незапослених према евиденцији Националне службе за запошљавање него стварно незапослених према Анкети о радној снази. Осим методолошких разлика, то се може објаснити и чињеницом да велики број регистрованих незапослених раде у неформалној економији и не траже активно посао, али су регистровани само због бенефиција које могу остварити незапослени (помоћ за незапослене, социјална помоћ и сл.).

У прилог овој тези, Анкета о животном стандарду из 2007. године показује да само 42% регистрованих код Националне службе за запошљавање су стварно незапослени по дефиницији Међународне организације рада.

Разлике у стопама незапослености које објављују Републички завод за статистику и Национална служба за запошљавање

Разлике између стопа незапослености из анкетних и административних извора обично стварају конфузију код корисника, а посебно код међународних поређења. Не постоји јединствено тумачење разлика за све земље, јер се оне појављују са различитим смеровима и трендовима. Наиме, ради се о два концепта који имају различиту дефиницију, учесталост и релевантност у анализи и прогнозирању тржишта рада. Стога они имају другачију улогу и сврху, али и различите предности и недостатке.

Потпуно разумевање проблема разлике између ових стопа захтева упоредну анализу методологија на којима се заснива њихово утврђивање.

Методологија и стандарди Анкете о радној снази

Сваке године Републички завод за статистику објављује методолошке смернице за спровођење истраживања „Анкета о радној снази“ у публикацији Методолошко упутство „Анкета о радној снази“.

Ово упутство садржи сва неопходна методолошка објашњења, која се односе на циљеве Анкете о радној снази, дефиниције које се примењују у њој, јединице посматрања, јединице анкетирања и њихова обележја, као и на обавезе свих учесника током спровођења Анкете.

Републички завод за статистику дефинише Анкету о радној снази на следећи начин: „Анкета о радној снази је истраживање усмерено на домаћинство и дизајнирано је тако да се прибаве информације о тржишту рада и карактеристикама радне снаге“.

Правни основ за спровођење овог истраживања налази се у одредбама Закона о званичној статистици („Службени гласник РС“, број 104/09).

Као основни циљ ове анкете, у Методолошком упутству, наведено је добијање података о основним радним карактеристикама становништва и процена укупне радне снаге у земљи према следећим препорукама и дефиницијама:

- COUNCIL REGULATION (EC) No 377/2008,
- COUNCIL REGULATION (EC) No 577/98,
- COMMISSION REGULATION (EC) No 430/2005.

Према овим дефиницијама, радну снагу (активно становништво) чине сва лица која раде (макар један сат седмично) или активно траже посао у циљу стицања средстава за живот.

У циљу смањења трошкова које би изискивао обухват свих домаћинстава, Анкета се спроводи на узорку од 8.000 изабраних домаћинстава.

Основне категорије које се истражују су:

- укупна запосленост,
- укупна незапосленост и
- укупна неактивност.

За сваку од наведених категорија, анкета истражује демографске, социоекономске, образовне и друге карактеристике становништва.

Поред добијања информација о понашању појединих категорија становништва на тржишту рада главни циљ анкете је и обезбеђивање упоредивости добијених података са подацима других земаља због чега је методологија истраживања (начин избора узорка, садржај упитника и др.) у потпуности усаглашена са препорукама Међународне организације рада и Евростата [6].

Посебну пажњу треба посветити управо чињеници да се у Анкети о радној снази не узима у обзир формални статус лица које се анкетира, него се његов радни статус одређује на основу активности коју је обављало у посматраној седмици. Примењујући овакву методологију, као запослено лице у Анкети о радној снази може се појавити лице које је формално без запослења, ако је у посматраној седмици обављало неки посао (најмање један сат), у циљу стицања средстава за живот. Као неактивно лице може се појавити лице које формално незапослено лице (које је пријављено Националној служби за запошљавање), ако током четири седмице које су претходиле анкетирању, није предузимало активне кораке у циљу тражења посла и није у могућности да почне да ради у року од две седмице. Такође, као запослено лице у Анкети може се појавити формално незапослено или неактивно лице (лице без посла, пензионер, студент, домаћица и др.) које је у посматраној седмици обављало неки плаћени посао.

Циљна популација у Анкети о радној снази је стално становништво² али и лица која су одсутна из домаћинства дуже од годину дана, ако редовно (барем једном седмично) у току године посећују домаћинство за које су економски везана – добијају или улажу финансијска средства у то домаћинство (нпр. лица која раде у другој општини на територији Републике Србије или у иностранству; студенти који студирају у иностранству).

Домаћинство изабрано у узорак представља јединицу избора и јединицу посматрања у Анкети о радној снази, а домаћинством се сматра:

– свака породична или друга заједница лица која изјаве да заједно живе и троше своје приходе за задовољавање основних животних потреба (трошкови становања, исхране итд.), без обзира на то да ли се у време анкетирања сви чланови налазе у месту где је домаћинство настањено или ван тог места;

– свако лице које живи само (самачко домаћинство), које нема своје домаћинство у другом месту, које живи у посебном, или у дељивом стану као самац или као подстанар, без обзира на то да ли станује у истој соби са другим самцем или са члановима домаћинства станодавца, али не троши своје приходе заједно с њим, него само плаћа услуге становања.

Колективна домаћинства, као што су: студентски, ђачки дом и интернат, дом за децу и омладину ометену у психофизичком развоју, дом за социјално угрожену децу, дом за старе и изнемогле, дом за одрасле инвалиде, манастири, самостани и сл., не обухватају се анкетом.

² Према Европском систему рачуна (ЕСА95) стално становништво чине:

- лица која бораве или намеравају да бораве на територији Републике Србије годину дана или дуже;
- лица која су чланови анкетираног домаћинства, а која су одсутна или намеравају да буду одсутна из домаћинства краће од годину дана.

Члан изабраног домаћинства представља јединицу анкетирања.

Упитник који се користи приликом анкетирања састоји се из два дела. У првом делу упитника (модул Демографска обележја) налазе се питања о свим члановима домаћинства, док се остали делови упитника – модули односе на чланове домаћинства који су стари 15 и више година.³

Оваква структура упитника је у складу са чињеницом да су домаћинства јединице посматрања, а чланови домаћинства јединице анкетирања.

Анкета о радној снази се спроводи континуирано, тј. током целе године. Анкетирање траје 14 дана након референтне седмице која је дефинисана као период од седам дана, који почиње понедељком, а завршава се недељом.

Тајност индивидуалних података о домаћинствима и лицима, која је прописана одредбама Закона о званичној статистици,⁴ обавезује све учеснике у Анкети да поштују правила којима ће се та тајност штитити, и у том смислу дозвољава да се резултати објављују искључиво у агрегираном облику.

Методологија статистичких извештаја Националне службе за запошљавање

Сваког првог у месецу, Национална служба за запошљавање саставља Статистички извештај о броју и структури тражилаца запослења лица на евиденцији Националне службе за запошљавање и пријављеним слободним пословима.

Правни основ за прикупљање података о регистрованој незапослености и запошљавању уз посредовање Националне службе за запошљавање налази се у одредбама Закона о осигурању за случај незапослености⁵ и Правилника о ближој садржини података и начину вођења евиденција у области запошљавања.⁶

Подаци о тражиоцима запослења добијају се непосредном пријавом лица на евиденцију Националне службе за запошљавање.

Национална служба за запошљавање води Евиденцију о лицима која траже запослење, која почиње датумом пријаве лица Националној служби, а престаје када наступи неки од основа за брисање из евиденције или за престанак вођења у евиденцији.

Овде треба посебно нагласити да поред незапослених, у лица која траже запослење убрајају се и запослени који траже промену запослења и друга лица која траже запослење – лица старија од 15 година живота која траже запослење, а које се не могу сматрати незапосленим или лицима која траже промену запослења.⁷

³ За децу, неспособна и одсутна лица одговоре на питања у упитнику треба да дају неки други одрасли члан домаћинства.

⁴ Закон о званичној статистици („Службени гласник РС“, број 104/09).

⁵ Закон о осигурању за случај незапослености („Службени гласник РС“, бр. 36/09 и 88/10).

⁶ Правилник о ближој садржини података и начину вођења евиденција у области запошљавања („Службени гласник РС“, бр. 15/2010).

⁷ Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, члан 3., став 3, („Службени гласник РС“, бр. 36/09 и 88/10).

Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености дефинише незапослено лице као лице од 15 година живота до испуњавања услова за пензију, односно најкасније до 65 година живота, способно и одмах спремно да ради, које није засновало радни однос или на други начин остварило право на рад, а које се води на евиденцији незапослених и активно тражи запослење.

У Евиденцији незапослених лица посебно се воде лица која први пут траже запослење – незапослена лица која се налазе на евиденцији Националне службе за запошљавање, а која никада раније нису била у радном односу, односно нису остварила право на рад на неки други начин, без обзира на ниво и врсту завршене школе.

Поред наведеног, лица која у извештајном периоду нису извршила своју обавезу према Националној служби и лица код којих је дошло до престанка вођења евиденције услед неког од разлога дефинисаних Законом (заснивање радног односа, одјава са евиденције, остваривање права на пензију и др.) воде се у посебној евиденцији.

Подаци се публикују у Месечном статистичком билтену уз територијално груписање⁸ које се врши по следећем:

- општине се групишу по управним окрузима – трећи ниво Номенклатуре статистичких територијалних јединица (НСТЈ3) и
- управни окрузи се групишу по статистичким регионима – други ниво Номенклатуре статистичких територијалних јединица (НСТЈ2).

Поред територијалног груписања класификација података врши се по:

- делатностима,
- подручјима рада,
- занимањима и
- степену стручне спреме.

Регистрована незапосленост је у директној вези са бенефитима које остварују незапослена лица пријављивањем код Националне службе за запошљавање. У том смислу, ова методологија допуњена је и законским одредбама којима се прописује остваривање права на новчану накнаду.

Право на новчану накнаду остварује се под условима и на начин прописан Законом о запошљавању и осигурању за случај незапослености.

Право на новчану накнаду имају незапослена лица пријављена на евиденцију Националне службе за запошљавање, која су била обавезно осигурана за случај незапослености најмање 12 месеци непрекидно или са прекидима последњих 18 месеци, под условом да је радни однос престао без њихове воље и кривице (истек рада на одређено време, стечај, ликвидација и остали случајеви престанка радног односа, у складу са законом).

Основица за утврђивање висине новчане накнаде је просечна зарада, односно плата или накнада зараде, односно накнада плате која је незапосленом исплаћена у складу са законом у последњих 12 месеци који претходе месецу у којем је преста-

⁸ Национална служба од 1999. године не располаже појединим подацима за територију АП Косово и Метохија, тако да подаци садржани у обухвату представљају податке из евиденције филијале Косовска Митровица.

ло осигурање. У случају када зарада није исплаћена или је исплаћена у износу нижем од основице на коју је обрачунат допринос, основицу за утврђивање висине новчане накнаде чини основица на коју је обрачунат допринос за обавезно осигурање за случај незапослености и за који је поднета појединачна пореска пријава надлежном органу, у складу са законом. Ако незапосленом није обрачунат допринос за обавезно осигурање за случај незапослености и није поднета појединачна пореска пријава надлежном органу у складу са законом, висина новчане накнаде утврђује се у најнижем износу, у складу са законом.

Новчана накнада утврђује у висини од 50% основице и не може бити виша од 160% нити нижа од 80% минималне зараде утврђене у складу са прописима о раду за месец у којем се врши исплата новчане накнаде, а одређује се на основу броја радних часова за месец за који се врши исплата новчане накнаде.

Корисник новчане накнаде има право на здравствено и пензијско и инвалидско осигурање за време остваривања права на новчану накнаду, па су доприноси за здравствено и пензијско и инвалидско осигурање садржани у новчаној накнади и плаћају се на терет лица које прима новчану накнаду.

Новчана накнада исплаћује се незапосленом:

- 3 месеца, ако има стаж осигурања од 1 до 5 година;
- 6 месеци, ако има стаж осигурања од 5 до 15 година;
- 9 месеци, ако има стаж осигурања од 15 до 25 година;
- 12 месеци, ако има стаж осигурања дужи од 25 година и
- 24 месеца, уколико до испуњавања првог услова за остваривање права на пензију, недостаје до две године.

Овде је важно напоменути да се исплата новчане накнаде не обуставља у следећим случајевима:

- за време трајања додатног образовања и обуке, у складу са индивидуалним планом запошљавања;
- за време привремене спречености за рад утврђене према прописима о здравственом осигурању, али не дуже од 30 дана од дана настанка привремене спречености;
- за време породилског одсуства, одсуства са рада ради неге детета и одсуства са рада због посебне неге детета према прописима из области рада или другим прописима којима се регулише одсуство са рада.

Исплата новчане накнаде се обуставља за време за које мирују права по основу незапослености (трајања уговора о обављању привремених и повремених послова, одслужења или дослужења војног рока, издржавања казне затвора, трајања притвора, изречене мере безбедности, васпитне или заштитне мере, у трајању до шест месеци као и боравка у иностранству у случају када је незапослени или његов брачни друг упућен на рад у иностранство у оквиру међународно-техничке или просветно-културне сарадње у дипломатска, конзуларна и друга представништва).

Корисник новчане накнаде, којем је због заснивања радног односа или започињања осигурања по другом основу престало право на новчану накнаду пре истека времена за остваривање тог права, наставља да користи право на новчану накнаду за преостало време у утврђеном износу, ако поново постане незапослен и ако је то за њега повољније.

Поред наведених евиденција које су основ за утврђивање регистроване незапослености, Национална служба за запошљавање води и друге евиденције које су у вези са запошљавањем, а које немају практичан значај за рад, као што су: пријављене потребе за запошљавањем и запослени.

Методолошке разлике Анкете о радној снази и Националне службе за запошљавање

Анализом методологија Анкете о радној снази и Националне службе за запошљавање, пре свега се може закључити да се подаци из ова два извора само делимично преклапају [7].

У најопштијем смислу, кључна разлика ова два извора огледа се у чињеници да Анкета о радној снази мери незапосленост, а Национална служба за запошљавање мери само регистровану незапосленост.

Упоредном анализом методолошких разлика ова два концепта уочавају се следеће разлике:

1. Извор података (АПС – узорак од 8.000 домаћинстава, НСЗ – евиденција незапослених);

2. Старосне границе радног становништва (АПС – 15-74 године, НСЗ – 15-65 године);

3. Референтна популација (АПС – Стално становништво (према Европском систему рачуна (ЕСА95), НСЗ – држављани Р. Србије и странци са радном дозволом пријављени на евиденцију незапослених);

4. Јединица посматрања (АПС – лице у породичном домаћинству које је изабрано узорак, НСЗ – лица која испуњавају законске услове за пријаву на евиденцију незапослених)

5. Референтни период (АПС – седмица, НСЗ – месец)

6. Дефиниција незапослености (АПС – дефиниција ИЛО и Евростата, НСЗ – дефиниција из закона)

7. Објављивање податка (АПС – квартални и годишњи просек, НСЗ – месечни, квартални и годишњи просек)

8. Узорацка грешка (АПС – на нивоу 5%, НСЗ – не подлеже грешкама узорковања)

9. Прецизност (АПС – мања прецизност за мале територијалне јединице или старосне групе, НСЗ – висока прецизност која не зависи од осталих фактора)

На основу овако приказаних разлика могу се уочити неко од група незапослених које нису истовремено обухваћене кроз оба извора података, као што су:

1. Незапослена лица по АПС, која нису регистрована код НСЗ:

– Лица старости од 65 до 74 године која активно траже посао

– Редовни студенти и пензионери који активно траже посао

– Незапослена лица која активно траже посао, али су избрисана из евиденције

2. Незапослена лица регистрована код НСЗ, која нису обухваћена кроз АПС:

– Лица настањена у колективним домаћинствима или институцијама која активно траже посао

– Странци са привременом радном дозволом

3. Неактивна лица према АРС, а регистрована као незапослена код НСЗ:

– Лица пријављена на евиденцију незапослених која не траже активно посао

– Пољопривредни произвођачи који не продају своје производе већ их користе за личну потрошњу

4. Запослена лица према АРС, а регистрована као незапослена код НСЗ:

– Лица пријављена на евиденцију незапослених која раде у неформалном сектору пријављена на евиденцију незапослених

– Нерегистровани пољопривредни произвођачи пријављени на евиденцију незапослених

Разлике у броју незапослених према Анкети о радној снази и административном регистру незапослених уобичајене су за све земље, при чему степен поклапања зависи, у највећој мери, од законских прописа који регулишу услове за пријављивање на евиденцију националне службе за запошљавање. Ово резултира у међународној неупоредивости стопа регистроване незапослености, али и у домену коришћења овако израчунатих стопа незапослености [8].

Стопа незапослености израчуната на основу Анкете о радној снази прати кретање радне снаге на тржишту рада, док се домет стопе регистроване незапослености односи искључиво на праћење односа понуде и тражње радне снаге на тржишту рада.

Према резултатима истраживања спроведеног у области тржишта рада с циљем да допринесе бољем разумевању разлика и сличности између ова два концепта у следећим земљама: Немачка, Аустрија, Шведска, Финска и Шпанија, са посебним освртом на различите старосне групе, закључено је да су разлике између стопа незапослености у свакој од наведених земаља у директној вези са националним регулативама о незапослености и бенефицијама за незапослене [9]. Последично, није могуће дефинисати ни јединствени шаблон којим се могу објаснити разлике, при чему следеће групе становништва наводе као значајне за разумевање разлика:

– Млади (до 19 година), укључујући лица која траже посао по први пут,

– Лица запослена на „маргиналним” или „минималним” пословима,

– Незапослени старији од 60 година који траже посао и

– Незапослени који остварују бенифиције.

Анализирање разлика између ове две стопе по старосним групама сматрају изузетно погодним за прикупљање информација које се не могу добити на основу анализе агрегатних показатеља из оба извора.

Стопа регистроване незапослености и други подаци везани за регистровану незапосленост (број новорегистрованих незапослених лица и слободних радних места, однос укупног броја регистрованих незапослених лица и броја регистрованих слободних радних места, број регистрованих незапослених лица која су нашала посао) имају мању међународну упоредивост, али се могу користити за следеће:

– мерење броја лица чија ситуација запошљавања је таква да испуњавају критеријуме за добијање државне помоћи,

– у едукативне сврхе, шема обуке, прилагођена политика,

– за анализу краткорочних кретања и краткорочних предвиђања понуде и тражње радне снаге (нарочито, јер су подаци регистрације једини подаци о понуди и тражњи радне снаге доступни на месечном нивоу, и од великог су значаја за добијање раних сигнала о важним дешавањима на тржишту рада),

- за анализу понуде и тражње радне снаге на нивоу општина,
- за анализу утицаја политике тржишта рада и пројеката,
- за анализу утицаја промена критеријума за стицање права на бенефиције, здравствено осигурање и социјално осигурање,
- подаци о регистрованој незапослености заједно са кварталним анкетним подацима се користе за месечне калкулације сезонске стопе незапослености у земљама ЕУ21 [10].

Упоредна квантитативна анализа стопа незапослености

Упоредна квантитативна анализа података извршена је за период од 2004. године поред чињенице да је Анкета о радној снази уведена у Србију 1994. године, из разлога што све до 2004. године методологија анкете није била усаглашена са стандардима Међународне организације рада па ни прикупљени подаци нису имали међународну упоредивост.

Подаци о основним показатељима на тржишту рада у Србији, за период од 2005. до 2013. године преузети су на званичним интернет презентацијама Републичког завода за статистику⁹ и Националне службе за запошљавање.¹⁰

Статистичке анализе разлика између стопа незапослености добијених на основу Анкете о радној снази и стопа незапослености добијених из евиденције како би се испитале квантитативне особине разлика. У том смислу, тестирање хипотезе о једнакости аритметичких средина има за циљ да, пре свега, провери значајност самих разлика, те ако се разлике покажу значајним, оправдано је испитати варијабилитет и корелацију стопа незапослености из оба извора.

Резултати дескриптивне статистичке анализе стопа незапослености из оба извора приказани су у табели 1

Табела 1 – Показатељи дескриптивне статистике

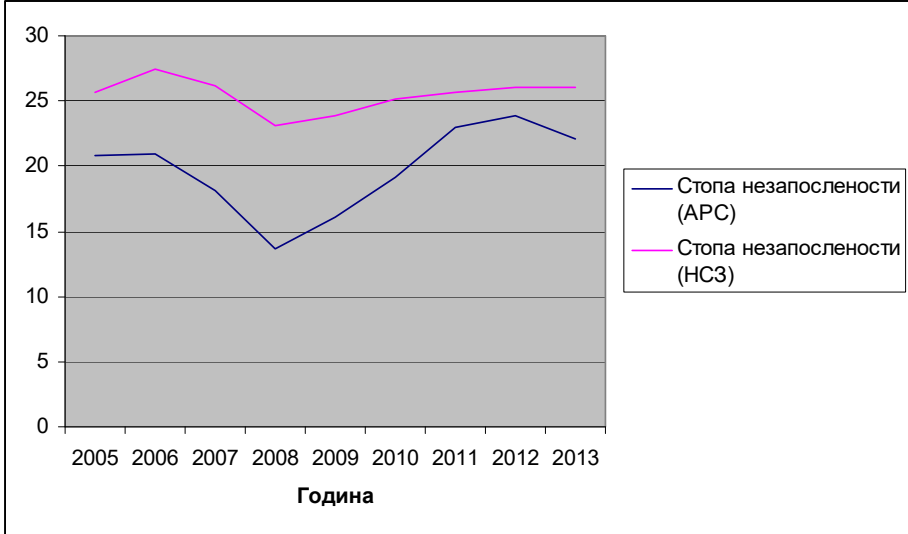
	N	Минимум	Максимум	Аритметичка средина	Стандардна девијација
Стопа незапослености (АПС)	9	13,6	23,9	19,74	3,35
Стопа незапослености (НСЗ)	9	23,1	27,5	25,48	1,31

На основу резултата приказаних у табели 2 може се закључити да стопе незапослености добијене на основу Анкете о радној снази, у посматраном периоду, имају вредност у интервалу од 13,6% до 23,1% са просечном вредношћу 19,74%±3,35%, док стопе незапослености према подацима Националне службе за запошљавање имају вредност у интервалу од 23,1% до 27,5% са просечном вредношћу 25,48%±1,31%.

⁹ www.rzs.gov.rs

¹⁰ www.nsz.gov.rs

На графикону 2 приказан је линијски дијаграм стопа незапослености који указује на присуство паралелизма између стопа – смер промена је идентичан, те да постоји оправдан разлог да се подаци из оба извора сматрају зависним узорцима.

Графикон 2 – Линијски дијаграм стопа незапослености у Србији

У складу са наведеним, а у циљу испитивања једнакости аритметичких средина стопа незапослености из ова два извора реализован је Студентов т-тест за зависне узорке. Резултати теста приказани су у табели 2.

Табела 2 – Резултати Студентовог т-теста за зависне узорке

Тест разлике аритметичких средина зависних узорака	Аритметичка средина	Стандардна девијација	95% интервал поверења		t	Број степени слободе	p-вредност
			Доња граница	Горња граница			
Стопа незапослености (АПС) - Стопа незапослености (НСЗ)	-5,73	2,52	-7,67	-3,79	-6,82	8	0,000

На основу резултата Студентовог т-теста за зависне узорке може се закључити да се аритметичке средине стопа незапослености добијених из Анкете о радној снази (19,74%) и стопа незапослености добијених на основу евиденције о незапослености Националне службе за запошљавање (25,48%) статистички значајно разликују ($t=-6,8$; $p=0,000$).

У складу са претходно наведеним резултатима, анализа годишњих стопа незапослености, за период од 2004. до 2013. године, показује да су стопе незапослености израчунате на основу података из Анкете о радној снази значајно мање у односу на стопе добијене на основу података Националне службе за запошљавање и то у просеку за 5,73%.

У табели 3 приказани су резултати Левенеовог тест који је реализован у циљу тестирања једнакости варијанси стопа незапослености из ова два извора.

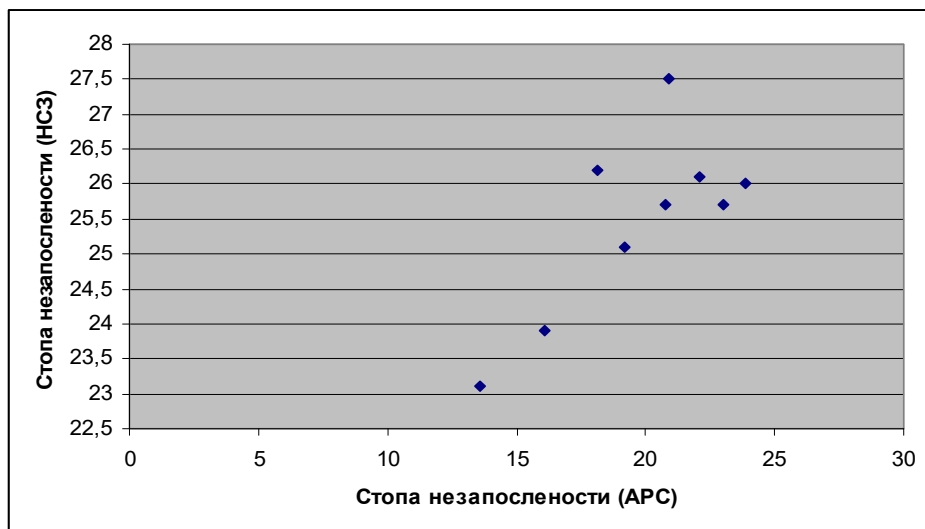
Табела 3 – Резултати Студентовог *t*-теста за зависне узорке

Левенеов тест једнакости варијанси	F	p-вредност
Стопа незапослености (АРС) - Стопа незапослености (НСЗ)	6,607	0,021

На основу резултата Левенеовог теста може се закључити да се варијанса стопа незапослености добијених из Анкете о радној снази (11,24) и варијанса стопа незапослености добијених на основу евиденције о незапослености Националне службе за запошљавање (1,71) статистички значајно разликују ($F=6,607$; $p=0,021$).

Варијабилитет стопа незапослености добијених из анкете показао се значајно већим што указује на већу способност ове стопе да прати промене које настају у економији земље. Ипак, треба имати у виду да је део варијабилитета настао под утицајем измена у методологији анкете које су уведене у испитиваном периоду.

Корелациона анализа, извршена је прво на основу графичке методе, тј. на основу дијаграма растурања стопа незапослености из оба извора који је приказан на графикону 3.

Графикон 3 – Дијаграма растурања стопа незапослености у Србији

Дијаграм растурања указује на постојање линеарне везе између стопа незапослености, што је услов за израчунавање Пирсоновог коефицијента корелације. Резултати тестирања значајности Пирсоновог коефицијента корелације, као и вредност коефицијента приказани су у табели 4.

Табела 4 – Резултати корелационе анализе

Корелација	Стопа незапослености (НСЗ)	
		Коефицијент корелације
Стопа незапослености (АРС)	р-вредност	0,02
	N	9

Пирсонов коефицијент корелације има вредност 0,751 ($p < 0,05$), те се може закључити да постоји јака директна линеарна веза између стопа незапослености из ова два извора.

Приказана корелациона анализа података из ова два извора података је важна за тумачење трендова у ужим структурама контингента незапослених јер се са повећањем корелације оправданост предвиђања на основу података добијених из административног регистра повећава [11].

Стопе незапослености из оба извора података карактерише висок степен квантитативног слагања обзиром да су промене тренда биле идентичне за обе стопе. Овакав закључак потврђен је кроз корелациону анализу која је показала да постоји висока директна линеарна корелација стопа незапослености из оба извора.

Закључак

Стопа незапослености добијена на основу Анкете о радној снази је пропорција незапослених лица (која активно траже посао и спремна су да раде) унутар свих економских активних лица (запослених и незапослених).

Незапосленим лицима сматрају се, по дефиницији Међународне организације рада, само она која су применила бар један метод активног тражења посла у току протеклих четири седмице и спремна су да заснују радни однос у току наредне две седмице, ако им се понуди одговарајући посао. Примена ове дефиниције Међународне организације рада обезбеђује међународну упоредивост стопа незапослености.

Стопа незапослености добијена на основу података из Националне службе за запошљавање је пропорција незапослених лица која су регистрована као незапослена у укупној радној снази.

Правила и мотивација за регистровање разликују се између држава, па самим тим и стопе незапослености. Незапослена лица региструју се код Националне службе за запошљавање ради остваривања различитих права као незапослена лица као и ради добијања помоћи у тражењу посла.

Ипак нека од лица која су, према дефиницији Међународне организације рада, незапослена нису мотивисана да се пријаве на евиденцију Националне службе за запошљавање, јер не желе помоћ у тражењу посла (сматрају да су сами могу да га пронађу) или не остварују право на бенефите које имају друга незапослена лица. Нека од тих лица изгубе мотивацију након неког времена, јер изгубе право на бенефите и веру да ће пронаћи посао. Поред наведеног постоје и други разлози: не поседовање радне књижице или радне дозволе (ако се ради о имигрантима).

Практично, овде је пре реч о два концепта, пре него о две стопе незапослености, који се допуњују те ниједан од њих не може бити замењен другим. Оба концепта имају своју улогу и специфичан обим примена у анализи тржишта рада и прогнозирању.

Упоредна квантитативна анализа стопа незапослености у Србији у периоду од 2004. до 2013. године, показује да стопе незапослености добијене на основу Анкете о радној снази имају вредности у интервалу од 13,6% до 23,1% са просечном вредношћу $19,74\% \pm 3,35\%$, док стопе незапослености према подацима Националне службе за запошљавање имају вредност у интервалу од 23,1% до 27,5% са просечном вредношћу $25,48\% \pm 1,31\%$. На основу резултата Студентовог т-теста може се закључити да су стопе незапослености израчунате на основу података из Анкете о радној снази значајно мање у односу на стопе добијене на основу података Националне службе за запошљавање и то у просеку за 5,73%.

Варијабилитет стопа незапослености добијених из анкете ($S_d=3,35$) показао се, на основу резултата Левенеовог теста, значајно већим у односу на стопе незапослености добијених из података НСЗ ($S_d=1,31$), што указује на већу способност ове стопе да прати промене које настају у економији земље.

Стопе незапослености из оба извора података карактерише висок степен квантитативног слагања ($r=0,751$) што указује на чињеницу да су промене тренда обе стопе симултане.

Овај чланак написан је са циљем да разјасни методолошке основе и тако помогне корисницима података о незапослености да разумеју разлике између ова два концепта незапослености.

Главни недостатак овог истраживања разлика свакако је изостанак структурне анализе незапослености, која подразумева однос унутар старосних група, територијалних региона и сектора. Ипак, овакву анализу треба спровести строго водећи рачуна о репрезентативности података добијених анкетним истраживањем у малим групама.

Литература

- [1] Шуковић, Д. (2005). Становништво Србије у фокусу тржишта рада. Становништво, 2, 85-99.
- [2] Савић, М. (2013). Пословна статистика II. Суботица: Економски факултет у Суботици.
- [3] Крстић, Г. и Шошкић, Д. (2014). Економска статистика. Београд: Економски факултет.
- [4] Методолошко упутство Анкета о радној снази. (2016). Београд: Републички завод за статистику.

[5] Месечни статистички билтен март 2016 Незапосленост и запошљавање у Републици Србији (бр. 163). (2016). Београд: Национална служба за запошљавање.

[6] Eurostat, Unemployment statistics – Statistics Explained. Преузето 15. маја 2016, са http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics

[7] Ивковић И. (2016) Методолошка неслагања између евиденције Националне службе за запошљавање и Анкете о радној снази – Мастер рад .

[8] Husmanns R., (2007). Measurement of employment, unemployment and underemployment – Current international standards and issues in their application. Geneva: International Labour Office.

[9] Melis, A. & Lüdeke, B. (2006). Registered unemployment (RU) compared with harmonised unemployed (LFS). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

[10] Priručnik о načinu utvrđivanja anketne i registrovane stope nezaposlenosti. (2015). Podgorica: Zavod za statistiku Crne Gore i Zavod za zapošljavanje Crne Gore.

[11] Арандаренко, М. (2011). Тржиште рада у Србији – трендови, институције, политике. Београд: Економски факултет.

ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА У ШУМАДИЈСКОМ ОКРУГУ КАО ФАКТОР ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА

Гордана Петровић
Универзитет „Дон Незбит“, Факултет за менаџмент, Зајечар
Бобан Дашић
Висока економска школа струковних студија Пећ, Лепосавић
Дејан Дашић
Академија за пословну економију, Чачак

Природно кретање становништва има велики значај за друштвено-економски развој неког простора. У основне биолошке одлике становништва убрајамо наталитет, фертилитет, морталитет и природни прираштај. Подаци о природном кретању становништва на простору Шумадијског округа анализирани су на основу статистичких података Републичког завода за статистику. Циљ рада је да се анализира процес природног кретања поређењем података из различитих година пописа становништва. Промене у природном кретању се огледају у опадању опште стопе наталитета и фертилитета и порасту морталитета. Добијени подаци на најбољи начин показују какав је садашњи и будући демографски потенцијал одређеног простора који се посматра.

Кључне речи: *природно кретање, наталитет, фертилитет, морталитет, природни прираштај, Шумадијски округ*

Увод

Шумадијски округ се налази у средишњем делу Републике Србије. Обухвата површину од 2.387 km². Према попису из 2011. године Округима 174 насељених места у којима живи око 291.000 становника. Управни округ је подручни центар државне управе који обухвата окружне подручне јединице свих органа државне управе које су образоване за његово подручје.¹ Окружне подручне јединице су: Крагујевац са својим општинама (Аеродром, Пивара, Станово, Стари Град и Старагари), Аранђеловац, Баточина, Лапово, Топола, Рача и Кнић. Највећи град на територији Округа је Крагујевац који представља привредни, административни, културни, образовни, здравствени центар централне Србије

¹ Уредба о управним окрузима, Службени гласник Р. Србије бр. 15/2006, чл. 2.

Кретање становништва и промена укупног броја може бити последица природног (природни прираштај) и просторног кретања (миграције). Значајан утицај на кретање становништва имају природни и друштвени фактори. У најзначајније природне чиниоце убрајамо рељеф, климатске карактеристике простора, плодност земљишта, водно богатство и близина водама, богатство вегетацијом, рудна и минерална богатства. Са друге стране, најзначајнији друштвени чиниоци су: животни стандард, могућност становања и запошљавања, услови за школовање, као и услови да се задовоље културне и друге потребе становништва.

Главни показатељи природног кретања становништва су: наталитет, морталитет, природни прираштај и фертилитет. На наталитет или рађање често велики утицај имају биолошки фактори као што су: полна и старосна структура становништва, здравље популације, као и друштвени фактори: ниво образовања, религија, глад, ратови, епидемије. Запажа се да је у државама које су на вишем економском нивоу развоја присутна контрола рађања, тј. врши се планирање породице. У неразвијеним срединама наталитет је најчешће природни или физиолошки. Морталитет се јавља као последица биолошког старења становништва, али велики утицај на његову израженост има степен друштвено-економске развијености простора који се посматра. Разлика између наталитета и морталитета чини природни прираштај становништва на одређеном простору. Природни развој становништва Шумадијског округа, посматран је и анализиран у дужем временском раздобљу, где се може приметити да испољава различите промене.

Број становника и у Шумадијском округу у периоду од 1948–2011. године

Општи циљ одрживог демографског развоја Републике Србије је стационарно становништво, тј. становништво у коме ће следеће генерације бити исте величине као и постојеће.² Становништво са својим обимом, динамиком и структуром представља извор радне снаге, тј. људског рада. Заједно са природним ресурсима (предмети рада) и основним производним фондовима (средства за рад) чини основне производне чиниоце. Јединством сва три фактора омогућава се процес производње. Производна употреба само једног од њих није могућа без одговарајуће комбинације са другим факторима.³

На простору Шумадијског округа ако се посматра промена броја становника од после Другог светског рата до последњег пописа 2011. године, може се констатовати неповољна тенденција. Промена броја становника се дешава због природног кретања (наталитет и морталитет) и механичког кретања (емиграције и имиграције) становништва.

² Влада Републике Србије: Стратегија подстицања рађања, Београд, 2008, стр. 4.

³ Дашић Б.: Стране директне инвестиције и регионални развој Србије, Висока економска струковних студија Пећ у Лепосавићу, 2011, стр. 193.

Табела 1 – Приказ броја становника на територији Републике Србије, Шумадијског округа и општина у Округу за период 1948–2011. године

	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Србија	6.527.583	6.978.119	7.641.962	8.446.726	9.313.686	7.822.795	7.498.001	7.186.862
Шумадијски округ	216.533	227.929	241.047	264.344	301.354	312.160	298.778	293.308
Аранђеловац	32.584	35.388	38.562	42.122	46.803	47.618	48.129	46.225
Баточина	12.003	12.309	12.455	12.459	13.452	13.459	12.220	11.760
Кнић	28.380	26.982	25.599	23.192	20.965	18.724	16.148	14.237
Крагујевац	85.468	93.465	105.711	130.551	164.823	180.084	175.802	179.417
Лапово	7.819	8.255	8.850	9.156	9.631	9.480	8.228	7.837
Рача	18.361	18.969	18.010	16.542	16.262	15.216	12.959	11.503
Топола	31.918	32.561	31.860	30.322	29.418	27.579	25.292	22.329

(Извор: Републички завод за статистику Србије: Књига 20: Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011, Београд)

У посредне факторе привредног раста убрајамо факторе из којих непосредни фактори црпе своју снагу. У ове факторе убрајамо и становништво као живи ресурс.⁴ После Другог светског рата почиње нагли развој индустрије у Србији, као и у општинама на простору Шумадијског округа. Још 1853. године оснивањем Тополиннице у Крагујевцу постављени су темељи развоја индустрије у Србији и Шумадији. После Другог светског рата развој аутомобилске индустрије у Крагујевцу привукао је становништво из околних села и градова, па и шире са простора читаве бивше Југославије. Данас је Крагујевац привредни, културни, здравствени, универзитетски центар Шумадијског округа. Због тога општина Крагујевац бележи пораст броја становника, а стопа раста од 1948. до 2011. године износи 109,9%. Највећа стопа раста броја становника од 26,5% била је у периоду 1971-81. година и 23,5% у периоду 1961-71. година.

Пораст броја становника бележи и општина Аранђеловац. Стопа раста броја становника у периоду 1948-2011. година износи 41,8%. Међутим, општина Аранђеловац од 1981. године бележи благи пад броја становника. У општини Лапово је остао приближно исти број становника, ако се упореди попис из 1948. и 2011. године. Општина је бележила пораст броја становника све до пописа 1981. године (9.631 становника), а затим благи пад у наредним пописним годинама.

⁴ Вулетић С.: Макроекономија. Државни универзитет у Новом Пазару, 2011, стр. 49.

Табела 2 – Процена број становника у општинама у Шумадијском округу за 2014. годину и период 2011–041. година

	2011.	2014.	2041.	
			Средња варијанта	
			Без миграција (нулти миграциони салдо)	Са миграцијама
ШУМАДИЈСКИ ОКРУГ	293.308	289.175	248.574	282.478
Аранђеловац	46.225	45.125	39.677	44.369
Баточина	11.760	11.427	9.579	10.346
Кнић	14.237	13.675	10.240	10.702
Крагујевац	179.417	178.847	157.816	180.877
Лапово	7.837	7.550	5.787	6.369
Рача	11.503	11.045	8.772	9.863
Топола	22.329	21.506	16.703	19.952

(Извор: Републички завод за статистику Србије: <http://devinfo.stat.gov.rs>, 7. 2. 2016)

Остале општине у Шумадијском округу бележе пад броја становника и то од 1948. до 2011. Стопа пада броја становника највећа је у општини Кнић -49,8%, затим следе општине Рача са -37,5% и Топола са -30,0%. Ако се посматра Шумадијски округ као целина, евидентан је пораст броја становника до 90-их година, а затим следи благи пад. Међутим, када се на простору Округа пореде два пописна периода 1948. година и 2011. година бележи се пораст броја становника, а стопа раста износи 35,4%. Према подацима из пописа 1948. године број становника Шумадијског округа у укупном броју становника у Републици Србији учествовао је са 3,3%, а 2011. године са 4%.

Процес депопулације укупног броја становника у општинама на простору Шумадијског округа кренуо је од 1981. године. Тренд је настављен и данас, нарочито у селима од 70-их година прошлог века. После Другог светског рата становништво из сеоских средина се селило у већа градска насеља на простору Округа, због развоја индустрије, која је нудила нова радна места и привлачила све већи број људи.

Републички завод за статистику израдио је Пројекцију броја становника у Србији за период 2014-2041. година. На основу ове пројекције извршено је предвиђање демографске будућности на нивоу општина. Предвиђање демографске будућности рађено је помоћу аналитичког метода (компонентни метод). На основу досадашњих промена броја становника раде се предвиђање или хипотезе које се „односе на будуће промене детерминирајућих компоненти кретања становништва, тј. фертилитета, морталитета и миграција, и то по старости и полу.“⁵ Све општине на простору Шумадијског округа без механичког прилива становника бележиће пад броја становника. Најизраженији пад броја становника 2041. године биће у општини Кнић. Стопа пада без миграција биће -27,3%, а са миграцијама нешто мања, али и даље

⁵ Републички завод за статистику Србије: Пројекције становништва Републике Србије 2011–2041. Београд, 2014, стр. 8.

висока – 24,8%. Затим следи општина Лапово са стопом пада од -26,1% (без миграција) и -18,7% (са миграцијама). Општина Топола ће такође бележити пад броја становника, који ће бити израженији без миграција и износиће -25,1%, аса миграцијама доста мањи -10,6%. Општина Рача ће такође бележити велики пад броја становника од -23,7% (без миграција) и -14,2% (са миграцијама). Нешто блажи пад броја становника имаће општине Баточина (без миграција -18,5%; са миграцијама -12,0%), Аранђеловац (без миграција -14,1%; са миграцијама -4,0%) и Крагујевац (без миграција -12,0%; са миграцијама 0,8%).

Процес депопулације био би континуиран током читавог пројекционог периода и према свим варијантама пројекција у Републици Србији. Посматрано по регионима, у наредних тридесет година, процес депопулације би био избегнут једино у Београдском региону, под претпоставком остварења свих варијанти, осим варијанте нултог миграционог салда. Највеће смањење становништва (око 30%) било би забележено у Региону Јужне и Источне Србије уколико би биле реализоване претпоставке на којима је заснована константна варијанта пројекција.⁶

Може се закључити да ће на територији Републике Србије и Шумадијског округа у наредном 30-годишњем периоду доћи до изразите депопулације, према свим варијантама пројекције (Табела 2. приказана је средња варијанта). Број становника није одржив, процес депопулације биће нарочито изражен без миграција, што наводи на закључак да се број становника у општинама повећава кроз механичко кретање или миграције, а не кроз природно кретање или наталитет. Промене у обиму и структури становништва, водиле би значајном смањењу расположивих ресурса радне снаге.⁷

Наталитет у Шумадијском округу

Србија се суочава са низом озбиљних демографских проблема. Најважнији су рађање деце далеко испод потреба замене генерација, интензивно одлагање рађања првог детета, депопулација, прекомерно популационо старење и негативан миграциони салдо.⁸ Наталитет, морталитет и природни прираштај су основне детерминанте природног кретања становништва. Приказивање наталитета у демографској статистици јесте број живорођених на сто или хиљаду становника у одређеном временском периоду. Годишња стопа наталитета је основни показатељ демографске динамике становништва на одређеној територији.

Рађање деце као позитивна природна компонента непосредно утиче на ревитализацију обима становништва и његове старосне структуре. Оно врши ове две важне демографске функције само ако његов ниво задовољава најмање потребе про-

⁶ Републички завод за статистику Србије: Пројекције становништва Републике Србије 2011-2041. Београд, 2014, стр. 12.

⁷ Kupiszewski M., Kupiszewska D., Nikitović V.: Projekat: Jačanje kapaciteta i institucija Republike Srbije za upravljanje migracijama i reintegraciju povratnika, (СВММ) Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju, Међународна организација за миграције – Мисија у Србији, Београд, 2012, стр. 60.

⁸ Рашевић М.: Миграције и развој у Србији, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Међународна организација за миграције, Програм за развој Уједињених нација, Београд, 2016, стр. 12.

стог обнављања становништва. Отуда, било који ниво рађања који онемогућава да оно врши ове две функције је недовољно рађање, које раније или касније води у депопулацију и прекомерно старење.⁹

Природно кретање становништва на простору Шумадијског округа у периоду 1961-2010. године добијено је на основу података РЗС. Приказани су подаци о виталним догађајима и дати су за сваку општину посебно. У току посматраног периода највећа стопа наталитета у Шумадијском округу била је 1975. године и износила је 15,8‰, док је најмања стопа наталитета била 2010. године и износила је 8,6‰.

Табела 3 – Стопа наталитета у Шумадијском округу 1961-2014. година

	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2010.	2014.
Стопа наталитета(‰)	14,0	13,7	13,1	11,7	10,3	8,6	9,0

(Извор: Републички завод за статистику Србије: Природно кретање становништва 1961-2010, Београд, 2012. стр. 149-156.)

Ако се посматра појединачно по општинама највеће и најмање стопе наталитета у општинама на простору Шумадијског округа биле су:

– *Аранђеловац*: највећа стопа наталитета 1961. године 16‰; најмања стопа наталитета 2010. године 9,2‰; стопа живорођених бележи и даље пад, па је 2014. године износила 9‰.

– *Баточина*: највећа стопа наталитета 1972. године 14,9‰; најмања стопа наталитета 2008. и 2009. године 7‰;

– *Кнић*: највећа стопа наталитета 1961. године 13,1‰; најмања стопа наталитета 2010. године 4,7‰;

– *Крагујевац*: највећа стопа наталитета 1975. године 18,4‰; најмања стопа наталитета 1998. године 9,2‰;

– *Лалово*: највећа стопа наталитета 1968. година 13,8‰; најмања стопа наталитета 2009. године 5,3 ‰;

– *Рача*: највећа стопа наталитета 1976. година 12,4‰; најмања стопа наталитета 2010. године 5,6‰;

– *Топола*: највећа стопа наталитета 1961. године 13,0‰; најмања стопа наталитета 2010. године 5,2‰;

Стопа наталитета на простору Шумадијског округа показује силазни тренд, односно показује да се смањује број рођене деце. Стопа наталитета у општинама Шумадијског округа била је највећа 60-их и 70-их година. Појава економске кризе и пад стандарда у нашој земљи од 2008. године, довео је до смањење стопе наталитета, која је у посматраном периоду (1961-2014. год.) најмања у 2009. и 2010. години.

⁹ Влада Републике Србије, Стратегија подстицања рађања, Београд, 2008, стр. 1.

Фертилитет у Шумадијском округу

Фертилитет је демографски процес који може довести до значајних промена у величини и структури становништва, посебно дугорочно.¹⁰ За демографски раст становништва на простору Шумадијског округа веома је значајан број жена које припадају фертилном контингенту. То су жене старости 15-49 година које чине репродуктивну популацију.

Посматрање укупног броја жена у фертилном периоду у општинама које припадају Шумадијском округу извршено је поређењем два пописа становништва из 1971. године и 2011. године.

Попис из 1971. године регистровао је 134.558 жена, док попис из 2011. године бележи пораст броја жена на 149.527. Да би се „ефекти пораста фертилитета осетили што се тиче радне снаге потребно је да прође две до три деценије.”¹¹ У укупном броју становника у Шумадијском округу у оба пописа жене учествују са 50,9%. Ако се посматрају подаци о броју жена по општинама које припадају Округу запажа се само у општинама Аранђеловац (10,2%) и Крагујевац (38,9%) пораст броја жена, док остале општине бележе пад. Највећи је пад у општинама Кнић (-39,5%), Рача (-32,2%), Топола (-28,4%). Следе општине Лапово (-14,1%) и Баточина (-7,6%).

Табела 4 – Приказ броја жена, фертилног контингента и броја живорођених у Шумадијском округу у 1971. и 2011. години

Година	1971.			Број живорођених	2011.			
	Укупно	Жене	Фертилни Контингент (15-49 год.)		Укупно	Жене	Фертилни Контингент (15-49 год.)	Број живорођених
Шумадијски округ	264.344	134.558	73.543	3.610	293.308	149.527	64.853	2.597
Аранђеловац	42.122	21.389	11.797	610	46.225	23.578	10.186	407
Баточина	12.459	6.352	3.257	115	11.760	5.869	2.455	83
Кнић	23.192	11.761	5.777	222	14.237	7.062	2.585	69
Крагујевац	130.551	66.293	38.233	2.108	179.417	92.083	41.291	1.777
Лапово	9.156	4.665	2.527	89	7.837	4.005	1.674	50
Рача	16.542	8.494	4.167	165	11.503	5.754	2.226	69
Топола	30.322	15.604	7.785	301	22.329	11.176	4.436	142

(Извор: Републички завод за статистику Србије: за 1971. годину: Становништво према полу и старости – Социјалистичка Република Србија – ужа територија. Попис 1971. године. Београд, 1973; за 2011. годину, Књига 6: Фертилитет женског становништва, Београд, 2013.)

¹⁰ Čipin I., Međimurec P., Vlah Jerić S.: Fertility and the changing female educational attainment in Croatia, Stanovništvo, 54 (2), Institut društvenih nauka, Beograd, 2016, p. 1 (1-26).

¹¹ Никитовић В.: Смањење и старење радне снаге у Србији: Има ли решења? Демографски преглед, бр. 58. Београд. 2015, стр. 4.

Фертилни контингент у односу на укупан број жена у Округу заступљен је са 54,6% (1971. год.), док попис из 2011. године бележи пад фертилног контингента на 43,3 % жена у односу на укупан број жена. Све општине у Шумадијском округу бележе пад фертилног контингента, сем општине Крагујевац (8%). Највећи је пад у општинама Кнић (-55,2%), Рача (-46,5%), Топола (-43,0%), Лапово (-33,7%), Баточина (-24,6%), док је најмањи у општини Аранђеловац (-15,8%).

Број живорођених у Шумадијском округу у 2011. години бележи пад у односу на 1971. годину за 39%. Највећи пад броја рођених је у општинама Кнић (-68,9%), Рача (-58,2%), Топола (-52,8%), Лапово (-43,8%), Аранђеловац (-33,3%), Баточина (-27,8%), док је најмањи у општини Крагујевац (-15,7%).

Поређењем пописних година евидентна је чињеница да је број жена које се налазе у репродуктивном периоду све мањи. Тако је у 2011. години регистровано у Шумадијском округу 8.690 жена мање у односу на 1971. годину. То је последица негативног природног прираштаја и иселјавања из мање развијених општина старосне категорије којима припада женски фертилни контингент. Проблем пада фертилног контингента и недовољног рађања одражава се на природан прираштај, који је годинама негативан.

Морталитет у Шумадијском округу

Морталитет представља број умрлих у једној години и то је негативна компонента природног кретања становништва. Стопа морталитета представља број умрлих на хиљаду становника и изражава се у промилима (‰). Морталитет може бити резултат биолошког процеса старења, али и економско-друштвених фактора као што су глад, сиромаштво, ратови, болести и друго.

На простору Шумадијског округа за период посматрања 1961-2010. године најмања смртност била је 1963. године и износила је 8,5‰, а највећа смртност била је 2005. године и износила је 14,6‰. Забрињавајуће је да се смртност становништва Шумадијског округа повећава из декаде у декаду. Висока стопа морталитета последица је биолошких фактора тј. неповољне старосне структуре становништва.

Табела 5 – Стопа морталитета у Шумадијском округу за период 1961-2014. година

	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2010.	2014.
Стопа морталитета(‰)	8,6	9,5	10,4	11,3	13,6	13,8	14,0

(Извор: Републички завод за статистику Србије: Природно кретање становништва 1961-2010, Београд, 2012. стр. 149-156.)

Ако се посматра појединачно по општинама на простору Шумадијског округа за пажа се следећа стање:

– *Аранђеловац*: Најнижа стопа морталитета била је у периоду 1961-71. године, тачније најнижа стопа морталитета забележена је 1971. године и износила је 7,6‰.

На основу података највећа стопа морталитета забележена је у последњој декади пописа 2002-2011. године. У 2003. години достигла је максималну вредност од 14,8‰, а у 2014. години стопа морталитета је износила 14,0‰.

– *Баточина*: Најнижа стопа морталитета забележена је у периоду 1961-71. године, тачније најнижа стопа морталитета забележена је 1963. године и износила је 9,6‰. Стопа морталитета бележи раст из декаде у декаду, а највиша је у последњој декади пописа 2002–2011. године. Највећи број умрлих био је 2002. године, са стопом морталитета од 18,6‰.

– *Кнић*: Најнижа стопа морталитета забележена је у периоду 1961-71. године, тачније 1965. година са најнижом стопом морталитета и износила је 8,5‰. У општини Кнић од 80-их година бележи се пораст броја умрлих. Највећи број умрлих био је 1992. године, где је стопа морталитета износила 20,1‰, затим 1999. године стопа морталитета је износила 20,2‰ и 2008. године бележи се стопа морталитета од 20,6‰. Пораст броја умрлих се наставља, па је 2014. године стопа морталитета износила 21,0‰.

– *Крагујевац*: У општини Крагујевац од 90-их година бележи се пораст броја умрлих. Најнижа стопа морталитета била је у периоду 1961-71. године. Најмањи број умрлих забележен је 1965. године, а стопа морталитета је износила 7,3‰. Највише умрлих било је 2005. године, тада је стопа морталитета износила 13,2‰.

– *Лапово*: У општини Лапово најнижа стопа морталитета била је 1975. године, износила је 9,0‰. Од 90-их година бележи се нагли пораст броја умрлих, а највећа стопа морталитета износила је 17,8‰ (1998. год.) и 17,7% (2003. и 2005. год.).

– *Рача*: У општини Рача присутна је висока стопа смртности са мањим осцилацијама. Запажа се да је најмања смртност била 1966. године, износила је 9,8‰, а највећа смртност 18,9‰ (1983. год.). Од 2002. године број умрлих нагло расте, па стога и стопа смртности која износи 20,3‰ (2004. год.), 21,6‰ (2006. год.).

– *Топола*: Најмања смртност била је у првој декади 1961-71. године, тачније 1963. године и износила је 9,6‰. Пораст броја умрлих из године у годину расте, па је до 2002. године највећа стопа смртности била 1999. године са 18,1‰. Од 2002. године бележи се све већи број умрлих, а највећа стопа морталитета износила је 18,5 (2002. год.), 18,7‰ (2005. год.) и 18,3‰ (2007. год.).

На основу наведених података може се извести закључак да је висина морталитета била најмања 60-их и 70-их година XX века. Тренд лаганог пораста се наставља 90-их година, а максималне вредности морталитета јављају се после 2002. године.

Природни прираштај у Шумадијском округу

Природни прираштај је разлика између броја рођених и броја умрлих у једној години. Већи број рођених у односу на број умрлих представља позитиван природни прираштај, док већи број умрлих у односу на број живорођених представља негативан природни прираштај. Када је природни прираштај позитиван број становника се повећава, а када је негативан број становника се смањује.

На простору Шумадијског округа током 70-их година прошлог века бележе се највеће вредности природног прираштаја. Највећа вредност прираштаја у претходно поменутом периоду износила је 6,1‰ (1974. год.) и 6,0‰ (1979. год.). Следи даљи пад природног прираштаја, али остаје позитиван све до 1991. године. Подаци показују да се становништво на простору Шумадијског округа до 1991. године више рађало него што је умирало. Од 90-их година, па до 2014. године природни прираштај има негативну вредност, стопа наталитета је наставила да се смањује, а стопа морталитета да расте. Посматрањем општина које припадају Шумадијском округу запажају се различите промене у вредности природног прираштаја.

Општина *Аранђеловац* бележи позитивне вредности природног прираштаја од 1961- 1991. године. Вредност прираштаја креће се у распону од 0,3‰ (1989., 1990. и 1991. год.) до 8,3‰ (1961. год.). Од 1992. године број умрлих постаје све већи у односу на број рођених, а нарочито од 2006. године, где се вредности стопе природног прираштаја крећу од -4,1‰ до -5,7‰. Последњи подаци из 2014. године показују да је број умрлих у односу на број рођених још већи и стопа прираштаја износи -6,0‰.

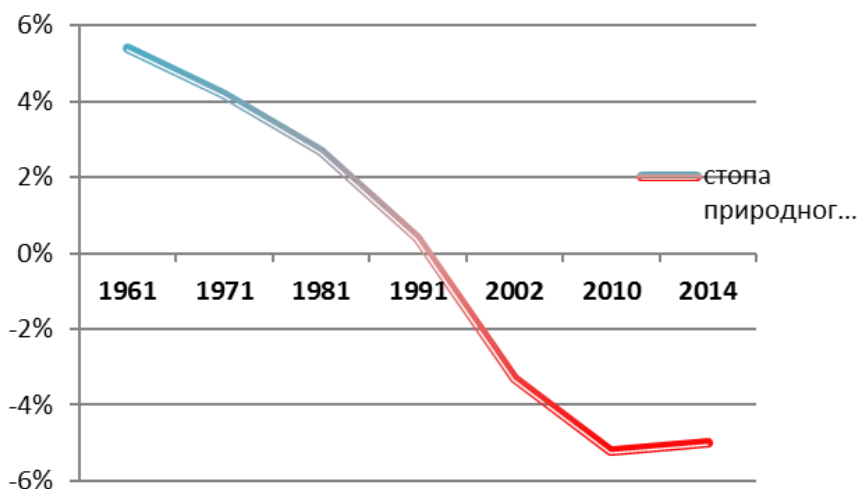
У општини *Баточина* од 1963. године број умрлих већи је од броја рођених. У периоду 1961-1986. године стопа прираштаја има и позитивне и негативне вредности. Од 1986-2014. године број умрлих све је већи у односу на број рођених, а негативна стопа прираштаја имала је највећу вредност у 2008. години од -10,7‰.

У општини *Книћу* периоду 1961-1965. године број рођених био је већи од броја умрлих. Од 1965. године негативна стопа прираштаја све више расте, нарочито од 1997. године. Највећа стопа негативног природног прираштаја била је 2008. године и износила је -15,2‰, а 2014. године је још већа и износи -16,0‰.

У општини *Крагујевац* у периоду 1961-1995. године број рођених био је већи од броја умрлих. Највећа вредност стопе природног прираштаја била је 1975. године и износила је 9,9‰. Од 1996. године број умрлих је већи од броја рођених, а стопа природног прираштаја је негативна и износи -3,0‰ (2005, 2008, 2009. и 2010. год.).

У општини *Лапово* у периоду 1961-1980. године већи је број рођених од броја умрлих. Изузетак су 1967. и 1970. година (-0,2‰), као и 1969. година (-1,1‰). Од 1981. године број умрлих у односу на број рођених је у предности, а негативна стопа природног прираштаја је све већа. Највећи број умрлих у односу на број рођених био је 2005. године (-10,2‰) и 2009. године (-11,4‰). Стопа негативног природног прираштаја је и даље у порасту, па је њена вредност у 2014. години износила -14,0‰.

Општина *Рача* бележи константно негативан природни прираштај. У периоду 1961-2010. године позитивна вредност природног прираштаја била је 1962. (1,2‰) и 1976. (1,5‰). Двоцифрена вредност негативног природног прираштаја јавља се од 2002. године. Према подацима, највећа стопа негативног природног прираштаја била је 2006. године и износила је -14,7‰.

Графикон 1 – Стопа природног прираштаја у Шумадијском округу од 1948-2014. године

(Извор: Пројекција аутора)

У општини *Топола* константно се појављује негативна стопа природног прираштаја. Једино је природни прираштај био позитиван 1961. (3,0‰), 1963. (1,8‰), 1965. (0,4‰), 1969. (1,5‰) и 1970. (0,2‰) године; док је негативан природни прираштај био највише изражен 2005. (-11,1‰), 2007. (-12,1), 2009.(-10,7‰) и 2010. (-10,5‰) године. Међутим, стопа негативног природног прираштаја је и даље у порасту, па је његова вредност у 2014. години износила -14,0‰.

Природно кретање становништва – наталитет и морталитет и природни прираштај као њихова резултанта, одређују развитак становништва, односно, у крајњој инстанци, његову величину и старосну структуру. Поремећаји у овим процесима (наталитету и морталитету) у смислу прекомерног и недовољног и њихових могућих комбинација у односу на једно или друго кретање, производе далекосежне негативне последице у односу на постојеће и будуће генерације.¹²

Сви подаци указују да демографске промене на простору Републике Србије и Шумадијског округа показују негативан тренд кретања. Долази до демографског нестајања становништва, а „људски ресурси нису неограничени и у сваком размислу о будућности мора се водити рачуна о минимуму становништва које је потребно да одржава постојећу инфраструктуру.“¹³ Може се закључити да су уочени проблеми у природном кретању становништва на простору Шумадијског округа тешко решиви. Демографски процеси указују на поремећај у виталним структурама са далекосежним негативним последицама, јер природно кретање становништва је од великог значаја за демографски и економски развој одређеног простора.

¹² Гавриловић А.: Популациона едукација. Друштво демографа Србије. Београд, 2006, стр. 21.

¹³ Ђурђев Б. С.: Колико деце треба Србији? Становништво 1-4. Београд, 2004, стр. 29.

Закључак

У раду је извршена анализа природног кретања становништва на простору Шумадијског округа. Анализа природног кретања становништва показала је да простор Округа карактеришу демографски проблеми попут ниске стопе наталитета и фертилитета, високе стопе морталитета и негативног природног прираштаја. Процес депопулације је изражен у мање развијеним општинама на простору Округа. Стога, неповољни демографски токови могу бити један од ограничавајућих фактора за даљи развој овог простора.

Укупан број становника у Шумадијском округу је такође у константном паду од 90-их година до последњег пописа 2011. године. Статистички подаци показују да општине у Шумадијском округу имају врло неповољан популациони тренд. Неповољне тенденције у природном кретању становништва, нарочито у динамици наталитета, један су од негативних чинилаца демографског развоја.

Демографске промене на територији наше земље су актуелна тема о којима се често расправља, али се не постижу неки дугорочни ефекти. Међутим, „демографски подаци говоре да је ситуација у Србији више него алармантна. По многим проценама, Србија на годишњем нивоу губи велики број становника. Ако се тако настави и у будућности, вероватно и питање брендирања државе и нације изгубиће смисао“.¹⁴ Негативне вредности основних демографских показатеља неповољно се одражавају и на привредна кретања. Демографске промене и развој привреде су међусобно повезани, јер често демографске промене одређују привредни развој, али и ниво привредног развоја одређује демографске помене. Веома значајну улогу би требало да има и популациона политика као саставни део економске политике. Међутим, она и даље није на нивоу који би омогућио и подстакao знатно веће стварање нових нараштаја, јер је људски потенцијал носилац привредног развоја и представља најважнији ресурс који нека земља може да има.

Литература

- [1] Влада Републике Србије: Стратегија подстицања рађања, Београд, 2008.
- [2] Вулетић С.: Макро економија. Државни универзитет у Новом Пазару, 2011.
- [3] Гавриловић А.: Популациона едукација. Друштво демографа Србије. Београд, 2006.
- [4] Дашић Б.: Стране директне инвестиције и регионални развој Србије, Висока економска струковних студија Пећ у Лепосавићу, Невен, Земун, 2011.
- [5] Дашић, Д.: Брендирање држава и нација, *Култура*, бр. 139, 2013, 396-415.
- [6] Ђурђевић Б. С.: Колико деце треба Србији? Становништво 1-4. Београд, 2004.
- [7] Kupiszewski M., Kupiszewska D., Nikitović V.: Projekat: Jačanje kapaciteta i institucija Republike Srbije za upravljanje migracijama i reintegraciju povratnika, (CBMM) Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju, Međunarodna organizacija za migracije – Misija u Srbiji, Beograd, 2012.
- [8] Никитовић В.: Смањење и старење радне снаге у Србији: Има ли решења? *Демографски преглед* бр. 58. Београд, 2015.

¹⁴ Дашић, Д: Брендирање држава и нација, *Култура*, бр. 139, 2013, стр. 413.

[9] Рашевић М.: Миграције и развој у Србији, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Међународна организација за миграције, Програм за развој Уједињених нација, Београд, 2016.

[10] Републички завод за статистику Србије: Витални догађаји у Републици Србији, Саопштење број 184 - год. LXI, Београд, 2012.

[11] Републички завод за статистику Србије: Пројекције становништва Републике Србије 2011–2041. Београд, 2014.

[12] Републички завод за статистику Србије: Књига 6: Фертилитет женског становништва, Београд, 2013.

[13] Републички завод за статистику Србије: Књига 20: Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011., Београд, 2014.

[14] Републички завод за статистику Србије: Природно кретање становништва у Републици Србији 1961–2010. – Подаци по општинама. Београд, 2012.

[15] Републички завод за статистику Србије: Становништво према полу и старости – Социјалистичка Република Србија ужа територија. Попис 1971. године. Београд, 1973.

[16] Уредба о управним окрузима, Службени гласник Р. Србије бр. 15/2006.

[17] Ćipin I., Međimurec P., Vlah Jerić S.: Fertility and the changing female educational attainment in Croatia, *Stanovništvo* (2016), 54 (2), p. 1 (1-26), Institut društvenih nauka, Beograd.

КЛИМАТСКЕ ПРОМЕНЕ И НАСИЛНИ КОНФЛИКТИ СРПСКОГ НАРОДА У ПОСЛЕДЊИХ 1.200 ГОДИНА

Гаврило Остојић*

Војска Србије, ВЗ „Мома Станојловић“

Татјана Остојић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије, ПУ „Чукарица“

Овај рад има за циљ да истражи однос конфликта – насилних сукоба у којем су учествовали припадници српског народа и реконструкције температурних промена у последњих 1.200 година.

Резултати истраживања указују да су за време последњих 200 година Првог миленијума Срби били склонији насилним конфликтима за време топлијег периода. Са друге стране, резултати добијени за највећи период Другог миленијума (1001–1750) се поклапају са резултатима добијеним у студијама Занга (Zang, *et al*, 2006)¹ и Tol & Wagner (Tol & Wagner, 2010),² односно указују да је у овом периоду било више насилних конфликта за време хладнијих периода.

Кључне речи: *Срби, српски народ, насилни конфликти, климатске промене*

Увод

Климатске промене, обухватају све облике климатских нестабилности (тј. било какве промене између дугорочних статистичких елемената, израчунатих за различите временске периоде који се крећу од деценије до милион година), без обзира на њихову статистичку природу или физички узрок.³ Као такве, оне су настале као последица више фактора и то: варијације у интензитету Сунчевог зрачења, одступања елемената Земљине орбите (ексцентричност, еклиптика, прецесија, еквиноција итд.), природних процеса у оквиру климатског система (померања у циркулацији океана), померања континената или дејством људских активности које утичу на састав

* Др Гаврило Остојић, gavrilo.ostojic@vzms.vipvo.rs

¹ David D. Zang, C. Y. Jim, Georg C. Lin, He Yuan-Qing, Wang J. Jemes and Lee H. Harry „Climatic change, wars and dynastic cycles in China over the last millennium“. Climatic Change, Vol. 79, pp. 459-477, 2006.

² Rishards S. J. Tol and Sebastian Wagner „Climate change and violent conflict in Europe over the last millennium“. Climate Change, pp. 65-79, 2010.

³ Glossary – Climate Change. Education Center – Arctic Climatology and Meteorology. NSIDC National Snow and Ice Data Center. Cryosphere Glossary in IPCC TAR WG1 2001, <http://nsidc.org/cgi-in/words/glossary.pl> (преузето 21.06.2012).

атмосфере (сагоревање фосилних горива) и сл. Међутим, развој и напредак људског друштва, поготово после индустријализације, имао је за последицу да антрополошки – људски фактор буде најодговорнији за убрзавање климатских промена. Многе студије указују да је под утицајем антрополошких фактора, током XX века дошло до повећања просечне глобалне температуре за $0,74 \pm 0,18^{\circ}\text{C}$, што је довело до убрзавања климатских промена на глобалном нивоу.⁴⁵ Уз претпоставку да се у наредном периоду не предузму одговарајуће мере, услед ефекта стаклене баште, просечна средња глобална температура до краја овога века ће се највероватније повећати за вредност од $1,1$ до $6,4^{\circ}\text{C}$ ($2,0$ до $11,5^{\circ}\text{F}$).⁶ Један од примера, симулације будућих последица климатских промена приказане су у студији под називом „Drought under global warming a review“. Aiguo Daiem⁷ користећи различите рачунарске моделе и полазећи од података из Fourth Assessment Report – IPPC (Четврти извештаја Међувладиног панела за климатске промене) из 2007. године, о температури, количинама падавина, влажности, брзини ветра и тренутним пројекцијама емисије гасова стаклене баште, приказао је будуће стање суша и пораста температуре на Планети у периоду до 2099. године. Подаци добијени коришћењем различитих симулација указују да ће до краја XXI века доћи до пораста суша на глобалном нивоу, што ће се највероватније негативно одразити на повећање миграција и смањење пољопривредне производње, што може бити окидач за појаву насилних конфликта око оскудних ресурса.

Недостатак ресурса пијаће воде, пораст екстремних временских непогода (суше, поплаве, олује, ерозије и сл.) као и пораст нивоа мора у приобалним зонама, настао због топљења леда и снега на половима, довешће до пораста миграција, што би увећало опасност од пораста конфликта. Односно, климатске промене и увећање миграција, утицале би да се ограничени ресурси у појединим регионима у свету, деле на већи број људи (храна и вода) што би могло имати за последицу насилне конфликте угроженог становништва око истих. Rafael Reuveni у раду „Climate change-induced migration and violent conflict“⁸ наводи пет основних узрока, који доводе до појаве конфликта, а који су настали због појаве еколошких избеглица.

Пораст просечне температуре у овом веку, довешће до топљења глечера и сталног снежног покривача на високим планинама и половима, што ће, неизбежно довести до пораста нивоа мора. Према предвиђањима до краја 2100. године, просечан ниво светских мора ће порастати за вредност од $0,7$ до 1 m, чиме ће угрозити људску популацију настањену у литоралном појасу.⁹ На овај начин, како наводи Su-

⁴ IPCC TAR WG1, Houghton, Ding, et al. „Climate Change 2001: The Scientific Basis“. Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, 2001.

⁵ Nicholas Stern, „The Economics of Climate Change“. Stern review, London: HM Treasury, 2007.

⁶ IPCC „Summary for Policymakers“. In: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2007. <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg1/ar4-wg1-spm.pdf> (преузето 22.04.2014).

⁷ Daiem Aiguo „Drought under global warming“. Climate Change, 2011. www.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wcc.81/pdf (преузето 08.09.2014).

⁸ Rafael Reuveni „Climate change-induced migration and violent conflict“. Political Geography, 26, page 656-673, 2007.

⁹ Robert J. Nicholls and Shristopher Small „Improved estimates of coastal population and exposure to hazards released“. Eos Transactions American Geophysical Union, 83(28): 301-305, 2002.

hrke (Suhrke, 1993)¹⁰ нештаће око 360.000 km² морске обале, тако да ће милиони људи, који живе у литералном појасу морати да мигрирају.¹¹ Највећа опасност пре-ти коралним острвима у Индијском и Тихом океану чија просечна висина износи свега неколико метара.¹² Уколико пораст мора буде у границама модела који су да-ти у Стерновом и Четвртном извештају IPCC-а, онда ће до краја овога века, ова острва ће бити преплављена, а судбина више од 400.000 људи веома неизвесна, јер ће постати еколошке избеглице, без алтернативе да се настане на неком сусед-ном острву.¹³ Слично стање ће задесити и остала корална острва као: Тувалу, Ки-рибате, Маршалска острва и већи број острва на Карибима.¹⁴

Са друге стране, шира литература истиче да оскудица ресурса, никада није главни узрок рата, али да највише доприносе истом, с тим што појачавају конфлик-те који већ постоје.^{15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24} Такође, ако би дошло до конфликта због оскудице ресурса, они би били вероватно локалног или националног карактера.^{25, 26}

¹⁰ Astri Suhrke „*Pressure Points: Environmental Degradation, Migration and Conflict*, *Environmental Change and Acute Conflict Project*”. Occasional Paper Series, 1993. http://www.cmi.no/publications/1993%5Cpressure_points.pdf (преузето 20.10.2011).

¹¹ Robert J. Nicholls and Richards S. J. Tol „*Impacts and responses to sea-level rise: a global analysis of the SRES scenarios over the 21st century*”. Philosophical Transactions of the Royal Society Ser A: Mathematical Physical & Engineering Sciences, 361(1841): 1073–1095, 2006.

¹² John A. Church, Niel J. White and John R. Hunter „*Sea Level Rise at Tropical Pacific and Indian Ocean Islands*”. Global and Planetary Change, 53, pp. 155-168, 2006.

¹³ Katie L. Peters „*Environmental refugees, Senior Project, Social Sciences Department*”. College of Liberal, California polytechnic state university, 2011. <http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1051&context=socssp> (преузето 05.12.2011).

¹⁴ Vikram Odeda Kolmannski „*Future floods of refugees: A comment on climate change, conflict and forced migration*”. Norwegian refugee council, 2008. http://www.nrc.no/arch/_img/9268480.pdf (преузето 26.08.2012).

¹⁵ Tomas Homer-Dixon „*On the threshold: Environmental change as casuses of Acute conflict*”. International Security, Vol. 16, No.2 pp. 76-116, 1991.

¹⁶ Tomas Homer-Dixon „*Environmental change and violent conflict: Evidence from cases*”. International Security, Vol. 19, No. 1, pp. 5-40, 1994.

¹⁷ Tomas Homer-Dixon „*Ingenuity gap*”. New York-Toronto, 2001.

¹⁸ Tomas Homer-Dixon, Boutwell J. H. and Rathjen W. G. „*Environmental change and violent conflict*”. Scientific American, 1993.

¹⁹ John W. Maxwell and Rafael Reuveny „*Resource scarcity and conflict in developing countries*”. Journal of peace research, Vol.37 pp 301-322, 2000.

²⁰ Ragnhild Nordas and Nils Peter Gleditsch „*Climate change and conflict*”. Political geography, Vol. 26, page 627-638, 2007.

²¹ Idean Salehyan „*From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet*”. Journal of Peace Research, Vol. 45 no. 3 315-326, 2008.

²² Ellen Messer „*Climate Change and Violent Conflict: A critical literature review*”. Oxfam America Research Backgrounders, 2010. <http://www.oxfamamerica.org/files/climate-change-and-violent-conflict.pdf> (преузето 23.01.2013).

²³ Jürgen Scheffran, Michael Brzoska, Jasmin Kominek, Michael P. Link and Janpeter Schilling „*Climate Change and Violent Conflict*”. Science 18, Vol.336 No. 6083 pp. 869-871, 2012.

²⁴ Halvard Buhaug and Magnus Theisen „*On Enviromental Change and Armed Conflict*”. Climate Change, Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace, Vol. 8, pp 43-55, 2012.

²⁵ Halvard Buhaug, Nils Piter Gleditsch and Magnus Theisen „*Implications of climate change for armed conflict*”. Work Bank Workshop on social dimensions od climate change, 2008.

²⁶ Исто као 25.

Најбољи пример даје Held (Held, *et al.*, 2009)²⁷ који истиче да климатске промене могу да утичу на појаву већих сушних периода на Рогу Африке, што би могло да изазове велике миграције и насилне конфликте.

У обимној квантитативној студији, спроведеној у Кини, Zang (Zang, *et al.*, 2006)²⁸ су испитивали утицај климатских промена на конфликте, при чему су утврдили да је за време хладнијих периода на простору Кине било заступљено више конфликта и да је била изражена оскудица хране – смањење пољопривредне производње, што се наводи као главни разлог конфликта. Сличну потврду у својој компаративној студији, даје Tol & Wagner (Tol & Wagner, 2010),²⁹ који су утврдили позитивну корелацију између конфликта и периода са ниским температурама у преиндустријском периоду на тлу Европе, као и Popović (Popovic, *et al.*, 2015)³⁰ у раду под називом „Climate change and regional conflicts in the Southern Europe with an emphasis on the Balkan peninsula over the past two millennia”.

Овде посебно треба нагласити, да због недостатака адекватне историјске грађе и поузданих извора података о конфликтима у којима су учествовали припадници српског народа, временски период који ће бити тема анализе у овом раду је период последњих 1200. година, односно период од формирања и настанка првих српских држава на Балканском полуострву у IX веку. Такође, простор и територије на коме живи и/или на коме су живели припадници српског народа, није везан за границе данашње државе Републике Србије већ је везан за све оне регионе и територије који су током историје биле у саставу старих српских држава (Рашка, Дукља, Зета, Захумље и друге), односно све оне територије које су српски владари освојили и које су биле у саставу тадашњих граница српских држава (жупанија, кнежевина, деспотовина, краљевина и царевине). Поред наведеног, овде убрајамо и оне територије и регионе, које су током историје, услед прекрајања државних граница, били у саставу других држава (Аустро-угарске, Француске, Млетачке републике, Османског царства, Велике Бугарске, Византије и др.) а на којима су живели или и данас живе припадници српског народа. Односно, сви они простори на којима су припадници српског народа учествовали у конфликтима.

Извори података

Подаци о насилним конфликтима

Велика сеоба народа, која представља један од најзначајнијих миграција у историји Европе, почела је узимати све више маха почетком II века, да би се интензивирала крајем VI и почетком VII века. Навала свежих и активних племена из централне Азије (из степских подручја источно и северно од Кавказа): Хуна, Авара, Визигота, Вандала

²⁷ Isaac M. Held, Thomas L. Delworth, Jian Lu, K. L. Findell and T. R. Knutson „Simulation of Sahel drought in the 20th and 21st centuries”. Proceedings of the National Academy Sciences of the United States America, 103(4): 1152-1153, 2006.

²⁸ Исто као 3.

²⁹ Исто као 4.

³⁰ Dejana J. Popović, Gavriilo Ostojčić, Miroљub Milincić, Tijana Ђordeviћ, Dejan Sabiћ, Aleksandar Tataloviћ „Climate change and regional conflicts in the southern europe with an emphasis on the balkan peninsula over the past two millennia”. Journal of environmental protection and ecology 16(2):539-549, 2015.

и осталих народа, довела је до померање дела словенских племена, која су у мањим и већим групама, у почетку под притиском, почели да мигрирају из своје старе постојбине према Дунаву, односно у Источне и Југоисточне делове Европе. Сами или у заједници са другим народима-племенима, Словени, често упадају у област Византије а посебно на простор Тракије. Међутим, током времена, део ових Јужнословенских племена полако се помера ка западу, нарочито после византијске офанзиве против Гота у Далмацији и Италији средином VI века.³¹ Такође, у овом периоду, поред Јужнословенских народа, на ове просторе долазе и други народи: Хуни, Обри и Печењези, који полако потискују Јужне Словене. Једно од више великих Јужнословенских племена, које се населило на подручју Балканског полуострва били су и Срби.³²

Како истиче Владимир Ђоровић, покретање Словенских, а самим тим и српских племена, није ишло само на Запад Балкана, већ су се ова племена спуштала Јужно од Дунава и Саве све до Јадранског мора (Ђоровић, 1995,³³ Ђоровић, 1933³⁴). Односно, како у свом делу „Хисторија Босне“ наводи Владимир Ђоровић: „Српска племена груписала су се у планинским пределима од Саве и Пливе до Лима и западне Мораве и од Цетине до Бојане, дакле поглавито у подручју данашње Босне и Херцеговине, Новог Пазара, Западне Србије, Јужне Далмације и Црне Горе“, тј. населили су највећи део простора Јужног, Централног и Западног дела Балканског полуострва, а знатно мање регионе у њиховој непосредној близини.

Током дуге историје српски народа, је учествовао у великом броју насилних конфликата различитог интензитета, што је евидентирано у разноликој литератури. Дела историја Срба: „Историја српског народа“ од Станоја Станојевића (Станојевић, 1919),³⁵ „Историја Срба“ од Владимира Ђоровића (Ђоровић, 1933)³⁶ и „Историја српског народа“ од групе ауто предвођених Срејевићем (Срејевић, *et al.*, 1981),³⁷ представља окосницу – полазну основу од које се кренуло у евидентирању насилних конфликата у којима су учествовали припадници српског народа. За период настанка првих српских држава и њиховог развоја у периоду IX-XIII века, подаци о насилним конфликтима углавном су прикупљени из дела везаних за историју Византије (Станојевић, 1936;³⁸ Острогорски, 1969;³⁹ Доментијан, 1865;⁴⁰ Теодосије, 1988;⁴¹ Холмс, 1988;⁴² Mango, 1992;⁴³ Константин Филозоф, 2009;⁴⁴ Шене & Фризен,

³¹ Георгије Острогорски „Историја Византије“. Просвета, Београд, 1969.

³² Владимир Ђоровић „Хисторија Босне“. Српска Краљевска Академија, Београд, 1940.

³³ Владимир Ђоровић „Историја Срба“. Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995.

³⁴ Владимир Ђоровић „Историја Југославије“. Народно дело, Београд, 1933.

³⁵ Станоје Станојевић „Историја Српског народа“. Штампарија Давидовић, Београд, 1919.

³⁶ Исто као 36.

³⁷ Срејевић Драгослав и др. „Историја Српског народа“. Српска књижевна задруга, Београд, 1981.

³⁸ Станоје Станојевић „Драгутин српски краљ“. Геца Кон, Београд, 1936.

³⁹ Исто као 33.

⁴⁰ Доментијан „Живот Светог Симеона и Светог Саве“. Ђура Даничић, Државна штампарија, Београд, 1865.

⁴¹ Теодосије (Хиландарац) „Житије Светог Саве“. Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988.

⁴² Џорџ Холмс „Оксфордска историја средњовековне Европе“. ЦЛПО, Београд, 1988.

⁴³ Siril Mango „The Oxford History of Byzantium“. Copyright Oxford University Press, 2002.

⁴⁴ Константин Филозоф „Живот Стефана Лазаревића, деспота српског“. Београд, Издавачки фонд, - Српска православна црква - архијепскопија Београдско-Карловачка, 2009.

2010⁴⁵), као и сачуваних житија српских владара и светитеља и друге грађе која опширније говори о овом периоду (Архиепископ Данило⁴⁶ *et al.*, 1866; Станојевић, 1936;⁴⁷ Динић, 1955;⁴⁸ Динчић, 1956;⁴⁹ Остроговски, 1965;⁵⁰ Врана, 1967;⁵¹ Караџић, 1969;⁵² Архиепископ Данило, 1970;⁵³ Колић, 1970⁵⁴; Динић, 1978,⁵⁵ Константин филозоф & Поповић, 1979;⁵⁶ Михаљчић, 1989;⁵⁷ Поповић, 1997;⁵⁸ Пириватрић, 1998;⁵⁹ Станојевић, 1993;⁶⁰ Станојевић, 1993;⁶¹ Барски, 1999;⁶² Станојевић, 2002;⁶³ Стефановић, 2003;⁶⁴ Максимовић, 2007;⁶⁵ Константин Филозоф, 2007;⁶⁶ Станковић, 2012⁶⁷).

Трогодишњим проучавањем обимне стручне литературе, за период последњих 1200. година, евидентиран је велики број насилних конфликта, који су подељени (сврстани) у три групе у зависности од њиховог интензитета.

Прву групу чине, насилни конфликти великог интензитета – ратови, који су вођени не само између Срба и других великих историјских сила на овим просторима (Османско царство, Хазбуршка монархија, Бугарско царство и др.), већ и они ратови (освајачки), који су вођени између две или више великих европских сила-држава, а у којима су учествовали припадници српског народа: Османског царства, Млетачке републике, Напуљске краљевине, Хазбуршке монархија, касније Аустро-угарска, Њемачке, Руси-

⁴⁵ Шене Жан-Клод и Бернар Фризен „Византија - Историја и цивилизација”. ЦЛИО, Београд, 2010.

⁴⁶ Архиепископ Данило и др. „Живот краљева и архиепископа српских”. Ђура Даничић, Загреб, 1866.

⁴⁷ Исто као 40.

⁴⁸ Михајло Ј. Динић „Однос између краља Милутина и Драгутина”. Зборник радова, Византолошки институт, 1955.

⁴⁹ Михаило Динчић „Хронологија Душанових освајања византијских градова”. ЗРВИ 4, 1956.

⁵⁰ Исто као 33.

⁵¹ Јосип Врана „Вуканово јеванђеље”. Београд, 1967.

⁵² Вук Стефановић Караџић, „Историјски списи 1”. Просвета, Београд, 1969.

⁵³ Исто као 48.

⁵⁴ Јован Колић „Рашки велики жулан Урош II”. ЗРВИ 12, Српска књижевна задруга, 1970.

⁵⁵ Михајло Ј. Динић „Српске земље у средњем веку”. Српска књижевна задруга, Београд, 1978.

⁵⁶ Константин филозоф и Јустин Поповић „Житије Светог и благоверног Стефана Високог, деспота српског”. Деспотовац, Штампарија ПТТ, Београд, 1979.

⁵⁷ Раде Михаљчић „Крај српског царства”. БИГЗ, Београд, 1989.

⁵⁸ Ратко Поповић „Слово о кнезу Лазару”. Грачаница, Графика, 1997.

⁵⁹ Срђан Пириватрић „Самуилова држава: обим и карактер”. Магистарски рад, Византијски институт, САНУ, Београд, БИГЗ, 1998.

⁶⁰ Станоје Станојевић „Стеван Првовенчани”. Нови Сад, Папирус промет, 1993.

⁶¹ Станоје Станојевић „Хронологија борбе између Стевана и Вукана”. Глас 153, 1993.

⁶² Гргур Барски „Љетопис попа Дукљанина = *Sclavorum Regnum Grgura Barskog: Факцимили текста са пријеводом*”. Бар, Conteco, 1999.

⁶³ Станоје Станојевић „Урош I српски краљ”. Свет књиге, Београд, 2002.

⁶⁴ Миладин Стефановић „Деспот Ђурађ Бранковић”. Књига комерц, Београд, 2003.

⁶⁵ Љубомир Максимовић и др. „Византијски извори за историју народа Југославије”. Византолошки институт, САНУ, Београд, 2007.

⁶⁶ Константин Филозоф „Живот Стефана Лазаревића, деспота српског”. Чигота штампа, Београд, 2007.

⁶⁷ Влада Станковић „Краљ Милутин”. Фреска, Београд, 2012.

је, Наполеонове Француске и други (Перовић, *et al.*, 1960;⁶⁸ Поповић, 1990;⁶⁹ Ђоровић, 1995;⁷⁰ Срејовић, *et al.*, 1950;⁷¹ Холмс, 1988;⁷² Поповић, 1939;⁷³ Ивић, 1996;⁷⁴ Десница, 1950;⁷⁵ Станојевић, 1962;⁷⁶ Станојевић, 1970⁷⁷). Такође, у ову групу насилних конфликта убрајамо и све оне грађанске ратове, који су везани за борбу око власти између наследника престола. Број ових насилних конфликта, у којима су учешће нашли и делови српског народа, који су живели у саставу њихових територија је велики. Најпознатији и најмасовнији су били грађански ратови у Византији – 1072, 1185, др. (Mango, 2002⁷⁸), као и грађански ратови у Босни у периоду 1398–1408 (Ђоровић, 1940).⁷⁹

Другу групу насилних конфликта, представљају конфликти средњег интензитета. Ови конфликти су везани за мање територије-просторе, односно за поједине делове, не само српских кнежевина, деспотовина, краљевина и царевине, већ и појединих краљевина, царевина, монархија и република а у којима је учествовао српски народ или поједини његови делови. У ову групу конфликта се убрајају устанци, буне и мањи ратни походи, који су захватили веће или мање делове територија и у којима су учествовале веће оружане снаге. Такође, у ову групу убрајамо, између осталог и крсташке ратове – крсташке походе, који су покретани против „неверника и отпадника од вере“ а који су пролазили преко територија насељених српским становништвом (Maalouf and Rothschild, 1989⁸⁰).

У трећу групу насилних конфликта убрајамо, све оне конфликте најмањег интензитета, који су углавном били локалног карактера и у којима су учествовале знатно мање оружане снаге. Међутим, ови насилни конфликти су и уједно и најбројнији. Највећи број ових насилних конфликта је вођен, између локалних господара и великаша (жупана, деспота, кнезова, владика, војвода, банова, ага, бегова и сл.) због територијалних освајања, пљачкашких похода у пограничним регионима краљевина, монархија и царевина.

Велики допринос у евидентирању насилних конфликта у којима учествују Срби, припада делима националне историје: Мађара (Рокаи, 2002⁸¹), Бугара (Попов,

⁶⁸ Милутин Перовић и др. „Историја народа Југославије”. Књига 2, Просвета, БигЗ, Београд, 1960.

⁶⁹ Душан Ј. Поповић „Срби у Војводини од Темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861 године”. Књига 3, Матица Српска, Нови Сад, 1990.

⁷⁰ Исто као 35.

⁷¹ Срејовић Драгослав и др. „Историја Српског народа”. Српска књижевна задруга, Београд, 1981.

⁷² Исто као 44.

⁷³ Душан Поповић „Војводина у турско доба”. Штампарија Дунавске бановине, Нови Сад, 1939.

⁷⁴ Алекса Ивић „Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморшке границе (1703)”. Нови Сад, Матица српска, 1996.

⁷⁵ Бошко Десница „Историја котарских ускока св. 1 1646-1684”. Српска академија наука, Београд, 1950.

⁷⁶ Григор Станојевић „Црна Гора пред стварање државе”. Београд, 1962.

⁷⁷ Григор Станојевић „Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII века”. Историјски институт, Београд, 1970.

⁷⁸ Исто као 45.

⁷⁹ Исто као 34.

⁸⁰ Amin Maalouf and Jan Rothschild „The Crusades Through Arab Eyes”. New York Schocken Books, 1989.

⁸¹ Рокаи Peter „Историја Мађара”. ЦЛИО, Београд, 2002.

et al., 2008⁸²), Италијана (Салваторели, 2008⁸³), Француза (Диви, 2006),⁸⁴ Албанаца (Барлт, 2001)⁸⁵ као и историје дела средњовековних држава: Венеције (Бел, 1988),⁸⁶ Хабзбуршке монархије (Тејлор, 2001),⁸⁷ Османског царства (Франц Пабингер, 1968,⁸⁸ Колић-Мијушковић, 1969,⁸⁹ Стојанчевић, 1971,⁹⁰ Монтрон, 2002,⁹¹ Иналцик 2003⁹²) и Дубровачке републике (Божић, 1952; Војновић, 2005). Такође, важан извор насилних конфликта, у којима су учествовали припадници српског народа су дела везана за историју Јужнословенских народа: Хрвата (Клаић, 1971,⁹³ Шишић, 1975;⁹⁴) Босне и Херцеговине (Ђоровић, 1940;⁹⁵ Шабановић, 1959;⁹⁶ Ћирковић, 1964;⁹⁷ Клаић, 1971⁹⁸) и Црне Горе (Томић, 1901;⁹⁹ Станојевић, 1962;¹⁰⁰ Банашевић, 1967;¹⁰¹ Вујовић, *et al.*, 1976¹⁰²).

Подаци о клими

Подаци о климатским променама, инструментално се региструју од 1850. године. За добијање података о температурним осцилацијама, за период пре 1850. године, данас се користе различите врсте модела симулација, помоћу којих се врши реконструкција температурних промена – осцилација.

Унапређење и развој истраживања, која су спроведена последњих деценија, довела су до значајног напретка у повећању тачности и поузданости климатских реконструкција, коришћењем мултипрокси мреже података. Односно, коришћењем различитих модела симулација и различитих техника (дендроклимато-

⁸² Димитриј Попови и др. „Историја Бугарске”. ЦЛИО, Београд, 2008.

⁸³ Салваторели Луиђи „Историја Италије”. Планеум, Нови Сад, 2006.

⁸⁴ Диви Жорж „Историја Француске”. Плато, 2006.

⁸⁵ Барлт Петер „Албанци”. ЦЛИО, Београд, 2001.

⁸⁶ Кристијан Бел „Историја Венеције”. Плато, Земун, 1998.

⁸⁷ Ален Тејлор „Хабзбуршка монархија”. ЦЛИО, Београд, 2001.

⁸⁸ Франц Пабингер „Мехмед Освајач и његово доба”. Нови Сад, Матица српска, Будућност, 1968.

⁸⁹ Јованка Колић-Мијушковић „Београд, у средњем веку”. Српска књижевна задруга, Београд, 1969.

⁹⁰ Владимир Стојанчевић „Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829 до Париског конгреса 1856”. Београд, Издавачко-штампарско предузеће, 1971.

⁹¹ Роберт Монтрон „Историја Османског царства”. ЦЛИО, Београд, 2002

⁹² Халил Иналцик „Османско царство: класифно доба 1300-1600”. УТОПИЈА, Београд, 2003.

⁹³ Нада Клаић „Повијест Хрвата у раном Средњем веку”. Загреб, 1971.

⁹⁴ Фердо Шишић „Преглед повијести хрватског народа”. Накладни завод МХ, Загреб, 1975.

⁹⁵ Исто као 34.

⁹⁶ Хазим Шабановић „Босански пашалук: постанак и управљање”. Сарајево, Ослобођење, 1959.

⁹⁷ Сима Ћирковић „Историја средњовековне босанске државе”. Београд, 1964.

⁹⁸ Исто као 95.

⁹⁹ Јован Н. Томић „Црнојевићи и Црна Гора (1479-1529): историјска расправа”. Београд, 1901.

¹⁰⁰ Глигор Станојевић „Далмација за време млетачко-турског рат: 1714-1719”. Београд, Сепарат, 1962.

¹⁰¹ Никола Банашевић „Историја Црне Горе”. Редакција за историју Црне Горе, Титоград, 1967.

¹⁰² Димитрије Вујовић и др. „Црна Гора”. НИП Књижевне новине Београд, 1976.

логија, испитивање узорака леда, коришћење угљеникових изотопа и др.), која су при том коришћена у зависности од полазних основа параметара и различитих локација, добијена је тачнија и поузданија реконструкција температурних промена, при чему је посебан фокус дат на климатским променама у последњем миленијуму.

Највећи број података, везан за палео-климатске реконструкције температуре, које су коришћене у овом истраживању, преузете су са интернет странице National climatic data center, (Националног центра климатских података) (<http://www.ncdc.noaa.gov/paleo/recons.html>). Поред података везаних за палео-климатске температуре за Европу (Marthin-Chivelet, *et al.*, 2011;¹⁰³ Mangini, *et al.*, 2005;¹⁰⁴ Вьнтген, *et al.*, 2011¹⁰⁵), коришћени су подаци за температурне промене на Северној хемисфери (Moberg, *et al.*, 2005¹⁰⁶) и на глобалном нивоу (Ljungqvist, 2009;¹⁰⁷ Mann and Jones, 2003;¹⁰⁸ Hurrell and Van Loon, 1997¹⁰⁹).

Методe анализе

Приликом обраде прикупљених података, коришћена је корелациона анализа између филтрираних података о климатским-температурним променама у региону где живе и/или где су живели Срби и насилних конфликта. На основу чега је одређена међусобна зависност-утицај температурних промена на насилне конфликте.

Због лакше обраде и упоређивања података о броју насилних конфликта и климатских промена, сви евидентирани насилни конфликти, без обзира били они локалног или регионалног карактере, а који су трајали у периоду већем од 1 године, регистровани су као више појединачних конфликта (1804–1813 – Први српски устанак, 1914–1918 – Први светски рат и др.). Ово је имало за циљ да прикаже интензитет и учесталост насилних конфликта српског народа у последњих 1.200 година.

¹⁰³ Javier Marthin-Chivelet, Belen Musoz-Garcna, Lawrence Edwards, Maria Turrero and Ana Ortega „Land surface temperature changes in Northern Iberia since 4000 yr BP, based on d13C of speleothems”. *Global and Planetary Change*, Vol. 77, Issues 1-2, pp. 1-12, 2011.

¹⁰⁴ Augusto Mangini, C. Spstl and P. Verdes „Reconstruction of temperature in the Central Alps during the past 2000 yr from a d18O stalagmite record”. *Earth and Planetary Science Letters*, Vol. 235, Issues 3-4, Pages 741-751, 2005.

¹⁰⁵ Вьнтген, *et al.* „2500 Years of European Climate Variability and Human Susceptibility”. *Science*, Vol. 331, pp. 578-583, 2011.

¹⁰⁶ Anders Moberg, Dmitry Sonechkin, Karin Holmgren, Nina Datsenko and Wibjorn Karlén „Highly variable Northern Hemisphere temperatures reconstructed from low- and high-resolution proxy data”. *Nature*, Vol. 433, No. 7026, pp. 613-617, 2005.

¹⁰⁷ Fredrik C. Ljungqvist „Temperature proxy records covering the last two millennia: a tabular and visual overview”. *Geografiska Annaler: Physical Geography*, Vol. 91A, pp. 11-29, 2009.

¹⁰⁸ Michael E. Mann and Philip D. Jones „Global surface temperatures over the past two millennia”. *Geophysical research letters*, Vol.30, No.15, 2003.

¹⁰⁹ James W. Hurrell and Harry Van Loon, „Decadal variations in climate associated with the North Atlantic Oscillation”. *Climate Change*, Vol. 36, pp.: 301–326, 1997.

<http://www.cgd.ucar.edu/cas/jhurrell/Docs/climchange.decvvari.pdf> (преузето 19.08.2012).

Упоредна анализа климатских промена и насилних конфликта на простору где су живели или још живи српски народ

Резултати

На основу података, прикупљених из доступне литературе, број насилних конфликта које је водио или у којима су учествовали припадници српског народа у последњих 1200 година, представљен је на Графику 1.

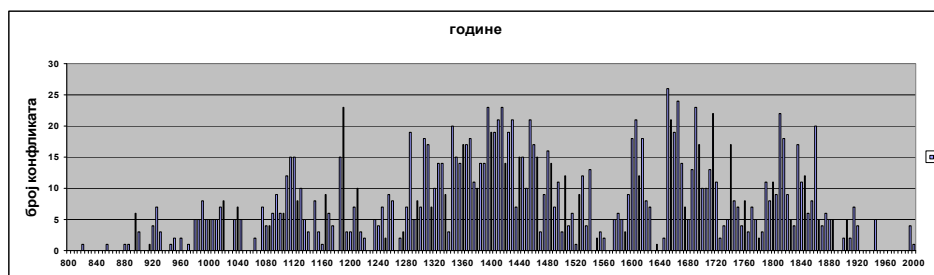

График 1 – Број насилних конфликта српског народа у последњих 1.200 година

Због сложености и специфичности саме климе на просторима на којима живи или су живели припадници српског народа, (заступљене различите врсте климатских типова: медитеранска – у приморским областима уз Јадранско море, планинска у вишим планинским областима и континентална клима у нижим пределима), као и због недостатка одговарајућих података за климатске промене које су се десиле у последњих 1200 година на овим просторима, за основну – референтни податак, о температурним променама, узели смо средњу вредност промена температуре, са доступних места а која имају сличну овој клими и то: на простору Шпаније (Иберијског полуострва) (Marthn-Chivelet, *et al.*, 2011¹¹⁰) за медитеранску климу, Централних Алпа (Mangini, *et al.*, 2005¹¹¹) за планинску климу и Централне Европе (Вьнтген, *et al.*, 2011)¹¹² за континенталну климу. Ово је имало за циљ, да употребом више различитих реконструисаних температурних промена, добијених коришћењем различитих модела симулација и различитих техника (дендроклиматологије, испитивање узорака леда, коришћење угљеникових изотопа и др.) које су при том коришћене у зависности од полазних-основних параметара и са различитих локација, добијемо што тачнију и поузданију реконструкцију температурних промена на просторима где живе или су живели Срби.

¹¹⁰ Исто као 105.

¹¹¹ Исто као 106.

¹¹² Исто као 107.

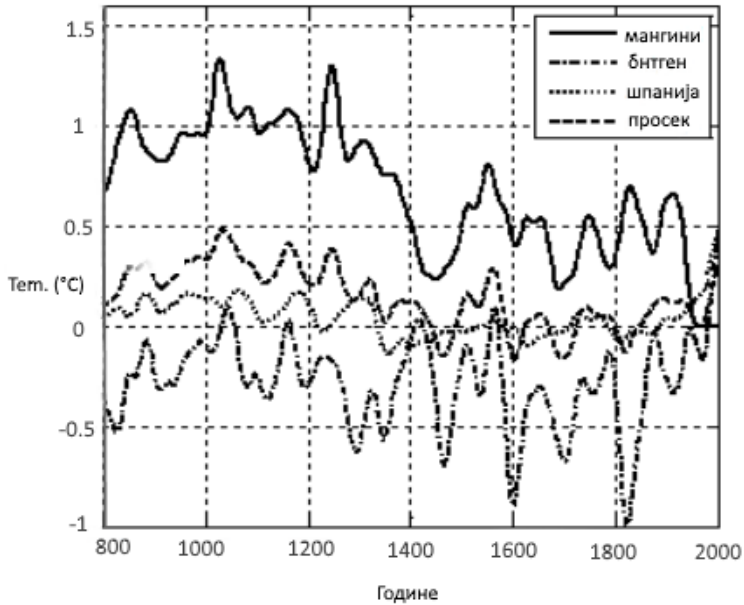

График 2 – Температурне промене на простору где живе или су живели Срби у последњих 1.200 година
 Напомена: Стандардна временска серија насилних конфликта и температуре. Временске серије филтриране Гаусовим филтером са одбирком од 100 година.

У наставку рада, приказаће се резултати добијени коришћењем корелационе анализе о температурним променама и насилним конфликтима српског народа у последњих 1200 година, при чему ће се користити различите вредности заостајања и различити филтери (Moving average и Hamming window).

Табела 1 – Пирсонова корелација насилних конфликта српског народа и температуре на простору где живе или су живели Срби у последњих 1.200 година

Временски период (год.)	800-1000	1001-1500	1501-1750	1751-2000	800-2000
Филтер					
1	0,26143	-0,39344	-0,28363	-0,34037	-0,12345
5	0,287491	-0,50346	-0,39196	-0,47201	-0,13429
11	0,32586	-0,58641	-0,49940	-0,55789	-0,15969
15	0,330954	-0,62393	-0,56109	-0,63001	-0,15934
21	0,341374	-0,67930	-0,63308	-0,66919	-0,16980

Напомена: За филтрирање временске серије примењен је Moving average filters, при чему је филтрирање вршено са 1, 5, 11, 15 односно 21 одбирком.

У Табели 1 дати су резултати добијени коришћењем Пирсонове корелације између насилних конфликта и средњих климатских промена на простору где живе или су живели Срби у периоду последњих 1200 година, при различитим вредностима Moving average прозор.

Увођењем временских кашњења, корелациона анализа има за циљ да укаже да ли су климатске промене, односно температурне промене у одређеном временском раздобљу на простору где живе или су живели Срби, имале утицај на насилне конфликте српског народа, са одређеним временским кашњењем. Добијени резултати су приказани у Табели 2.

Табела 2 – Пирсонова корелација конфликта и реконструисане температуре на простору где су живели или живе Срби у периоду 800-2000 године

Времен. период	кашњење	Филтер				
		1	5	11	15	21
800-1000	5	0,151575	0,168489	0,190332	0,216477	0,242953
	10	0,169288	0,189033	0,225475	0,243601	0,283985
	15	0,224876	0,254511	0,283964	0,302322	0,323913
	20	0,2871	0,323558	0,337356	0,355534	0,365376
1001-1500	5	-0,4588	-0,52397	-0,58099	-0,616781	-0,63875
	10	-0,45358	-0,514289	-0,54367	-0,586365	-0,61720
	15	-0,36511	-0,41876	-0,473001	-0,523485	-0,58322
	20	-0,29121	-0,32947	-0,398609	-0,419011	-0,53082
1001-1750	5	-0,26737	-0,29193	-0,31301	-0,31227	-0,31309
	10	-0,27943	-0,29633	-0,2993	-0,29203	-0,29832
	15	-0,21293	-0,22244	-0,23414	-0,24534	-0,24107
	20	-0,12963	-0,12901	-0,15143	-0,16911	-0,10862
800-1750	5	-0,18444	-0,20759	-0,20444	-0,20106	-0,19712
	10	-0,18011	-0,19533	-0,18911	-0,18066	-0,16988
	15	-0,12746	-0,12693	-0,12079	-0,12445	-0,12638
	20	-0,14872	-0,15493	-0,14305	-0,139385	-0,12118
800-2000	5	-0,18103	-0,20019	-0,219123	-0,21105	-0,21827
	10	-0,18640	-0,19873	-0,19481	-0,187992	-0,19776
	15	-0,13111	-0,13984	-0,13708	-0,13954	-0,14504
	20	-0,14279	-0,14409	-0,133156	-0,12464	-0,13879

Напомена: За филтрирање временске серије примењен је Moving average filter, при чему је филтрирање вршено са 1, 5, 11, 15 односно 21 одбирком. Временско кашњење има величину од 5, 10, 15 и 20 година и описује за колико је година закашњена временска серија која представља промену средњих годишњих температура.

Да би потврдили поузданост наведених тврдњи, у наредном делу рада ће се приказати подаци добијени упоређивањем насилних конфликта и температурних промена на Северној хемисфери и на Планети у периоду последњих 1200 година и то за преиндустријски период 800–1000, 1001–1500, 1501–1750, односно за постиндустријски период од 1751–2000, као и за период од 800-1750, 800–2000 године. Приликом

ове корелационе анализе користиће се различити модели за симулацију промена температуре – анализа прстена година и фосилног полена (Hurrell & Van Loon, 1997;¹¹³ Ljungqvist, 2009;¹¹⁴ Mann and Jones, 2003;¹¹⁵ Mann and Jones, 2003.¹¹⁶ Климатске промене – осцилације у промени температуре су током анализираниог периода имале различите вредности, што је утицало на количину полена које су биљке производеле Moberg, *et al*, 2005.¹¹⁷ Tarasov, *et al*, 1999¹¹⁸ односно, на ширину година код дрвета, (Bartlein, *et al*, 2011;¹¹⁹ What and Ohlwein, 2012,¹²⁰ Briffa, Osborn and Schweingruber, 2004¹²¹) при чему се овај утицај на Северној хемисфери и на Планети одразио и на климу односно на температурне промене на простору где живе или су живели Срби.

Табела 3 – Пирсонова корелација насилних конфликта српског народа и реконструисане температуре на Северној хемисфери и Планети у периоду 800-2000 године

		Филтер	1	5	11	15	21
		Временски период					
Планета	Ljungqvist 2009	800-1000	0,194676	0,205237	0,218033	0,227667	0,222763
		1001-1500	-0,35815	-0,39835	-0,45574	-0,49643	-0,535562
		1501-1750	-0,28345	-0,28374	-0,27048	-0,31043	-0,45652
		1751-2000	-0,354486	-0,414468	-0,46122	-0,484376	-0,51211
		1001-1750	-0,18325	-0,18835	-0,19158	-0,11386	-0,20372
		800-1750	-0,18327	-0,13091	-0,14439	-0,15392	-0,15827
		800-2000	-0,15347	-0,13463	-0,14890	-0,15021	-0,16457

¹¹³ Исто као 111.

¹¹⁴ Исто као 109.

¹¹⁵ Исто као 110.

¹¹⁶ Michael F. Mann, and Philip D. Jones „Climate over past millennia”. *Reviews of Geophysics*, Vol.42, Issue 2, 2004.

¹¹⁷ Moberg Anders, *et al*. „Highly variable Northern Hemisphere temperatures reconstructed from low- and high-resolution proxy data”, *Nature* Vol. 433, No. 7026, pp. 613-617, 2005.

¹¹⁸ Tarasov, *et al*. „Last Glacial Maximum climate of the former Soviet Union and Mongolia reconstructed from pollen and plant macrofossil data”. *Climate Dynamics*, Vol. 15, Issue 3, pp 227-240, 1999.

<http://link.springer.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/content/pdf/10.1007%2Fs003820050278> (преузето 12.03.2012).

¹¹⁹ Bartlein, P. J., *et al*. „Pollen-based continental climate reconstructions at 6 and 21 ka: a global synthesis”. *Climate Dynamics*, Vol. 37, Issue 3-4, pp 775-802, 2011.

¹²⁰ Eugene R. What, Henry F. Diaz and Christian Ohlwein „A pollen-based reconstruction of summer temperature in central North American and implications for circulation patterns during medieval times”. *Global and Planetary Change*, 84-85, 66-74, 2012.

¹²¹ Keith R. Briffa, Tim J. Osborn and F. H. Schweingruber „Large-scale temperature inferences from tree rings: a rivier”. *Global and Planetary Change*, Vol. 40, Issue 1-2, pages 11-26, 2004. http://ac.els-cdn.com/S092181810300095X/1-s2.0-S092181810300095X-main.pdf?_tid=6aab5476-a0db-11e2-90a6-00000aab0f6b&acdnat=1365487682_088f762c581892b733333ee4e2b23c7f (преузето 23.02.2012).

		Филтер	1	5	11	15	21
		Временски период					
	Mann& Jones, 2004	800-1000	0,190176	0,18587	0,190123	0,227692	0,22225
		1001-1500	-0,21384	-0,234093	-0,24689	-0,26348	-0,23643
		1501-1750	-0,24897	-0,18011	-0,19378	-0,28567	-0,24845
		1751-2000	-0,37898	-0,55987	-0,52017	-0,63961	-0,76081
		1001-1750	-0,125129	-0,134843	-0,151136	-0,176643	-0,11653
		800-1750	-0,127322	-0,134864	-0,155093	-0,16286	-0,18549
		800-2000	-0,1237	-0,14237	-0,19203	-0,14208	-0,15699
	Mann& Jones, 2003	800-1000	0,13773	0,14912	0,12602	0,21017	0,23305
		1001-1500	-0,31498	-0,30686	-0,39424	-0,44515	-0,42475
		1501-1750	-0,110158	-0,12705	-0,143977	-0,16737	-0,14612
		1751-2000	-0,28974	-0,24897	-0,30714	-0,34804	-0,41436
		1001-1750	-0,19482	-0,11115	-0,16848	-0,15206	-0,14462
		800-1750	-0,21963	-0,25190	-0,24446	-0,22274	-0,27439
		800-2000	-0,21857	-0,22368	-0,2699	-0,25867	-0,28533
Северна хемисфера	Moberg et al. 2005	800-1000	0,13031	0,120912	0,145093	0,150515	0,194492
		1001-1500	-0,35013	-0,41296	-0,47118	-0,44566	-0,52412
		1501-1750	-0,45812	-0,53587	-0,58291	-0,58587	-0,58486
		1751-2000	-0,31449	-0,51024	-0,48585	-0,52811	-0,58566
		1001-1750	-0,119105	-0,122049	-0,15027	-0,19365	-0,120202
		800-1750	-0,11192	0,126541	0,120007	0,133389	0,15353
		800-2000	-0,14638	-0,146031	-0,13912	-0,10571	-0,12248

Напомена: За филтрирање временске серије примењен је Moving average filters, при чему је филтрирање вршено са 1, 5, 11, 15 односно 21 одбирком.

Анализа и дискусија

Анализирајући График бр. 1, број насилних конфликата, које је водио или у којима су учествовали припадници српског народа у последњих 1200 година је различит, при чему можемо закључити да се наизменично смењују периоди са повећаним бројем конфликата и „мирни периоди“ у којима је евидентиран знатно мањи број истих. Такође, на наведеном графику се посебно издваја 5 периода са повећаним бројем насилних конфликата и то:

1. Први период од 980-1020. године који је везан за успон и пад Самуилове државе у оквиру још тада моћног Византиског царства (Пириватрић, 1998¹²²).

2. Други период почиње 1072 и траје до 1165. године, односно везан је за период од устанка Бодина (Дукља) против Византије, па до доласка Тихомира Завидовића (најстарији Немањин брат) на власт у Рашкој (Срејовић, *et al.*, 1981¹²³).

3. Трећи период и најдужи период, са највећим бројем насилних конфликата, траје нешто мање од 300 година тј. од око 1275–1537. године, а карактерише се успоном, развојем и територијалним ширењем средњовековне српске државе – од краља Стефана Драгутина Немањића па до цара Душана Силног, затим њеним падом и борбама српског народа до губљења вазалне државе под Османским царством, односно до битке код Горјана, када званично нестаје последњи формални српски деспот (Срејовић, *et al.*, 1981¹²⁴).

4. Четврти период је време између 1580–1620. године, односно време после Кандијског рата и велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем у Хабзбурску монархију и њихова борбе на војној граници са Турцима (Стевановић, 2006).¹²⁵

5. Последњи период је везан за време од 1650-1880. године, односно од „почетка борби“ за опстанак српског народа под Османским царством и Хабзбуршком монархијом (Чубриловић, 1930;¹²⁶ Страњаковић, 1931;¹²⁷ Пантелић, 1949;¹²⁸ Десница, 1950;¹²⁹ Тричковић, 1974;¹³⁰ Милекер, 2004;¹³¹ Станојевић, 2013¹³²), преко борбе за осамостаљење, па до проглашења Србије за краљевину 1882. године (Ђоровић, 1995).¹³³

¹²² Исто као 61.

¹²³ Исто као 39.

¹²⁴ Исто као 39.

¹²⁵ Миладин Стевановић „Патријарх Арсеније III Чарнојевић и велика сеоба Срба“. Књига комерц, Београд, 2006.

¹²⁶ Васа Чубриловић „Босански устанак 1875-1878“. Београд, 1930.

¹²⁷ Драгослав Страњаковић „Буна Срба хришћана у Босни 1834 године“, Сарајево, 1931.

¹²⁸ Душан Пантелић „Београдски пашалук пред Први српски устанак: 1794-1804“. Научна књига, Београд, 1949.

¹²⁹ Исто као 77.

¹³⁰ Радмила Тричковић „Нереди и друге кризе у Београду после 1740 године у историји Београда 1“. Београд, 1974.

¹³¹ Феликс Милекер „Историја банатске војничке границе: 1764-1873“. Сприт, Панчево, 2004.

¹³² Владимир Станојевић „Књаз Милош и историја Србије“. Неготин, Историјски архив, Бор, Графомед Трејд, 2013.

¹³³ Исто као 35.

Резултати добијени коришћењем Пирсонове корелације за насилне конфликте српског народа и температуре на простору где је живио или су живели Срби у последњих 1200. година (Табела 1) истичу различите вредности корелација. Анализа добијених резултата из наведене табеле показује, да је у последњих 200 година Првог миленијума корелација насилних конфликта и температуре има позитивне вредности, што указује да је за време топлијих периода био већи број конфликта. Овај закључак је у супротности са резултатима које су у својим истраживањима добили Zang (Zang, *et al*, 2006)¹³⁴ и Tol and Wagner (Tol & Wagner, 2010),¹³⁵ док се поклапа са резултатима које износи Поповић (Popović, *et al*, 2015).¹³⁶ Такође, у корист наведеног закључка иде и чињеница да је између 800-1300 године био период повећаних просечних температура^{137,138, 139} при којима је евидентиран већи број конфликта.^{140, 141, 142, 143, 144, 145}

Са друге стране, за различите временске периоде, почев од Другог миленијума, корелација између температуре на простору где су живели или живе Срби и насилних конфликта српског народа, има негативне вредности. Посебно се истиче период од 1501-1750. године који карактерише незнатно мањи корелациони однос, због пада просечне температуре у овом периоду – појава Малог леденог доба.^{146, 147, 148, 149, 150} Овде посебно треба истаћи, да се у Табели бр. 1 уочава пораст корелација у периоду од 1751. до 2000., године што је изазвано порастом просечне температуре услед дејства антрополошких фактора узрокованих Индустијском револуцијом.

Анализом података добијених за Други миленијум за простор где живе или су живели Срби и насилних конфликта српског народа, може се закључити да је по-

¹³⁴ Исто као 3.

¹³⁵ Исто као 4.

¹³⁶ Исто као 32.

¹³⁷ Jean M. Grove and Roy Switsur „*Glacial geological evidence for the medieval warm period*”. *Climate Change*, Vol. 26: pp. 143-169, 1994. <http://ruby.fgcu.edu/courses/twimberley/EnviroPhilo/Glacial.pdf> (преузето 03.02.2013).

¹³⁸ Michael E. Mann, Michael C. MacCracken and John S. Perry „*Medieval Climatic Optimum*”. John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, 2002.

¹³⁹ Michael E. Mann, Z. Zhang, S. Rutherford, R. S. Bradley, M. K. Hughes, D. Shindell, C. Ammann, G. Faluvegi and F. Ni, „*Global Signatures and Dynamical Origins of the Little Ice Age and Medieval Climate Anomaly*” *Science*, Vol 326, 2009.

¹⁴⁰ Исто као 33.

¹⁴¹ Barlt Peter, „*Albanien: Vom Mittelalter bis zug Gegenwart*”. Ost und Südosteuropa Geschichte der Lander und Volker, 1995.

¹⁴² Исто као 86.

¹⁴³ A. J. P. Taylor „*The Habsburg monarchy*”. Penguin Books in Association with Namish Hamilton, 1992.

¹⁴⁴ С. Бес, „*Histoire de Venise, Depot legal*”, Presses Universitaires de France, 1993.

¹⁴⁵ Исто као 45.

¹⁴⁶ Исто као 141.

¹⁴⁷ Rejmond S. Bradley and Philip D. Jones „*Little Ice Age, summer temperature variation: their nature and relation to recent global warming trends*”. *The Holocene* 3, 1993.

¹⁴⁸ Malcolm K. Hugnes and Henry F. Diaz „*Was there a Medieval warm period, and if so where and when*”. *Climate Change*, 26, 109-142, Kluwer Academic Publishers, Printed in the Netherlands, 1994.

¹⁴⁹ Исто као 119.

¹⁵⁰ Исто као 120.

пулација у наведеним регионима била склонија конфликтима за време хладнијих периода, што се поклапа са закључцима који су навели у својим студијама Zang (Zang, *et al*, 2006)¹⁵¹ и Tol, and Wagner (Tol & Wagner, 2010).¹⁵² Односно, како у студији „Climatic change, wars and dynastic cycles in China over the last millennium“ наводи Zang, хладнији временски периоди, су утицали да се смањи пољопривредна производња у Кини, а што је довело до пораста броја конфликта. Потврди ове хипотезе иде и чињеница да је током протеклог миленијума, услед варијације у температури дошло до промена у обрасцу трајања монсуна а што је утицало на пољопривредну производњу у Источној Азији.^{153, 154}

Корелациона анализа података (Табела 1), показује да у периоду 800-2000. године за насилне конфликте српског народа, има благо негативне вредности, односно, укупна корелација за анализирани период је негативна, што указује да је број насилних конфликта на простору где живе или су живели Срби већи за време хладнијег периода.

Однос насилних конфликта и температурних промена на простору где су живели или живе Срби у последњих 1200. година, представљен је Графиком 3.

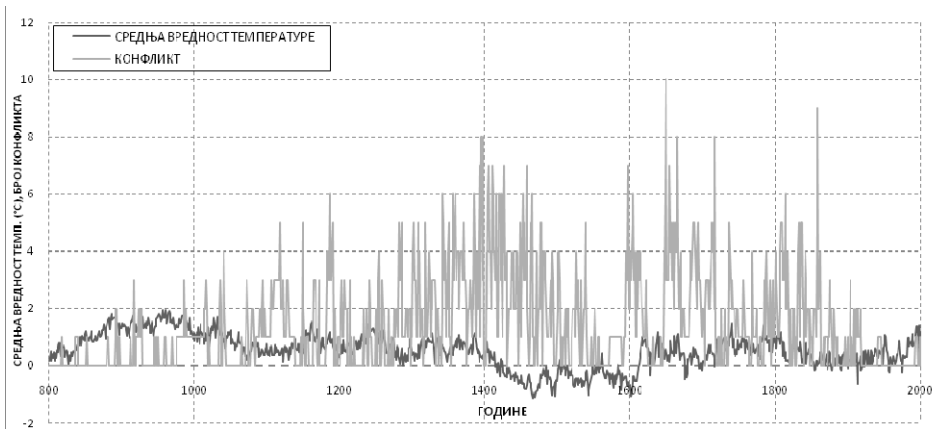

График 3 – Однос насилних конфликта и реконструисане температуре на простору где живе или су живели Срби у последњих 1.200 година.

Напомена: Стандардна временска серија насилних конфликта и температуре за Јужну Европу и Балканско полуострво. Временске серије филтриране Гаусовим филтером са одбирком од 10 година.

¹⁵¹ Исто као 3.

¹⁵² Исто као 4.

¹⁵³ Bartlein P. J., *et al.* „Pollen-based continental climate reconstructions at 6 and 21 ka: a global synthesis“. *Climate Dynamics*, Vol. 37, Issue 3-4, pp 775-802, 2011. http://www.sciencedirect.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/science?_ob=ArticleListURL&_method=list&_ArticleListD=2024692516&_sort=r&_st=13&view=c&_acct=C000053038&_version=1&_urlVersion=0&_userid=17 (преузето 11.01.2012).

¹⁵⁴ Исто као 122.

Анализирајући график 3 видимо, да је током протеклих 1200. година било великих осцилација у броју конфликта и температурних промена, које су се временом наизменично смењивале. Период последњих 200 година Првог миленијума карактерише, просечно мањи број конфликта у односу на целокупан анализиран период од 1200 година (64/1684), при чему, порастом просечне температуре, њихов број расте. У Другом миленијуму, евидентиран је знатно већи број конфликта, пропорционално у односу на претходно анализирани (1620). За разлику од претходно анализираног периода, опадањем просечне температуре, повећава се просечан број конфликта, што је посебно изражено у периоду 1300–1700. године (период Малог ледено доба,^{155, 156, 157} када је евидентиран њихов повећан број (926/1684) у односу на остали период Другог миленијума.

Да би потврдили веродостојност и поузданост добијених корелационих резултата, извршена је додатна корелациона анализа података о насилним конфликтима српског народа и температурних промена на Северној хемисфери и на Планети (Табела бр. 2) у протеклих 1200. година. Анализа је вршена за различите временске периоде и то: за преиндустријски период 8000–1000, 1001–1500, 1501–1750, 1001–1750, односно за постиндустријски период од 1751–2000, као и за цео преиндустријски период од 800–1750, односно укупни анализирани период од 800–2000 године. Приликом ове корелационе анализе коришћени су подаци о температурним променама добијени применом различитих модела симулација промена температуре – анализа прстена година и фосилног полена. Климатске промене – осцилације у промени температуре су током протеклих 1200 година имале различите вредности, што је утицало на количину полена које су биљке производиле, односно на ширину година код дрвета, при чему се овај утицај на Северној хемисфери и на Планети одразио и на климу, а што је несумњиво утицало на температурне промене у Европи, односно на простору где живе или су живели Срби.

Добијени подаци, као и код претходне анализе, указују да корелациони односи, имају благо позитивну вредност (0,120912 - 0,23305) за период последњих 200 година Првог миленијума. За период Другог миленијума однос насилних конфликта српског народа и температурних промена на Северној хемисфери и Планети (-0,11115 - -0,76081) има знатно израженије негативне вредност.

Укупан корелациони однос симулиране температуре на Северној хемисфери и Планети и насилних конфликта српског народа, у протеклих 1200 година показује благо негативне вредности (-0,12248 - -0,28533), што је у складу са претходно добијеним резултатима корелационе анализе између симулација температурних промена на простору где живи или је живео српски народ и насилних конфликта српског народа.

Овде је потребно посебно нагласити да је увођењем различитих временских кашњења (5, 10, 15 и 20 година у Табели бр. 2), корелациона анализа има за циљ да укаже да ли климатске промене, односно температурне промене у одређеном временском раздобљу, имају утицај на насилне конфликта српског народа.

¹⁵⁵ Исто као 141.

¹⁵⁶ Исто као 149.

¹⁵⁷ Исто као 150.

Добијени резултати, указују да краткорочне варијације у температури у протеклих 1200 година, не утичу на насилне конфликте Српског народа на простору где живе или су живели Срби, што се поклапа са резултатима које су добили Tol & Wagner (Tol & Wagner, 2010).¹⁵⁸

Такође, добијени резултати не могу са великом тачношћу да потврде наведени закључак, да ли утицај температурних-климатских промена има утицај на конфликте Српског народа на простору где живе или су живели Срби у протеклих 1200 година.

Закључак

Добијени резултати указују да су за време последњих 200. година Првог миленијума Срби били склонија конфликтима за време топлијег периода. Са друге стране, резултати добијени за највећи период Другог миленијума (1001-1750) се поклапају са резултатима добијеним у студијама Zang (Zang, et al, 2006)¹⁵⁹ и Tol & Wagner (Tol & Wagner, 2010)¹⁶⁰ односно указују да је у овом периоду било више сукоба за време хладнијих периода. Подаци корелационе анализе нису изразито јаки ни изразито робусни, да би са великом тачношћу потврдили добијене закључке, јер ако неко има јаке аргументе да климатске промене изазивају сукобе, онда приказани резултати то потврђују, али исти тако ако неко има јаке аргументе да наведена веза не постоји, онда наши резултати не могу оповргнути такву сумњу.

Иако је од 1750. године дошло до раста просечне средње годишње температуре, као последице индустријализације, ефекат који подразумева веће насиље за време хладнијег периода, у задњих 250 година, има много слабије дејство због наглог раста и развоја савремене пољопривредне производње, него што је било за време Средњег века.

Будуће последице загревања на глобалном нивоу, највероватније неће довести до конфликта-оружаних сукоба на простору где живе или су живели Срби. Такође, у наредном периоду због последица будућих климатских промена однос између конфликта и температуре може се преокренути у аридним и субаридним деловима у свету у којима већ данас сусрећемо тихе сукобе око ограничених ресурса пијаће воде.

Литература

[1] David D. Zang, C. Y. Jim, G. C. Lin, Y. Q. He, J. J. Wang, and H. F. Lee, „Climatic change, wars and dynastic cycles in China over the last millennium“, *Climatic Change*, 2006, Vol. 79, pp. 459-477.

[2] Richards S. J. Tol, and S. Wagner, „Climate change and violent conflict in Europe over the last millennium“, *Climate Change*, 2010, pp. 65-79. DOI 10.1007/s10584-009-9659-2.

[3] Glossary – Climate Change. Education Center – Arctic Climatology and Meteorology. NSIDC National Snow and Ice Data Center. Cryosphere Glossary, in *IPCC TAR WG1 2001*. <http://nsidc.org/cgi-in/words/glossary.pl>.

¹⁵⁸ Исто као 4.

¹⁵⁹ Исто као 3.

¹⁶⁰ Исто као 4.

[4] IPCC TAR WG1 (2001), Houghton, J.T.; Ding, Y.; Griggs, D.J.; Noguer, M.; van der Linden, P.J.; Dai, X.; Maskell, K.; and Johnson, C.A., ed., *Climate Change 2001: The Scientific Basis*, Contribution of Working Group I to the Third Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press,

[5] Nicholas Stern, „The Economics of Climate Change“, *Stern review*, 2007, London: HM Treasury. ISBN:9780521700801.

[6] IPPC, „Summary for Policymakers“. In: *Climate Change 2007: The Physical Science Basis*. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Solomon, S., D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K.B. Averyt, M. Tignor and H.L. Miller (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA 2007. <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg1/ar4-wg1-spm.pdf>

[7] Diemi Aiguo, „Drought under global warning“, *Climate Change*, DOI: 10.1002/wcc.8 www.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/wcc.81/pdf (Accessed: 02 May 2011).

[8] Rafael Reuveny, „Climate change-induced migration and violent conflict“, *Political Geography*, 2007, 26, page 656-673. g

[9] Robert J. Nicholls and Christopher Small, „Improved estimates of coastal population and exposure to hazards released“, *Eos Transactions American Geophysical Union*, 2002, 83(28): 301-305.

[10] Astri Suhrke „*Pressure Points: Environmental Degradation, Migration and Conflict, Environmental Change and Acute Conflict Project*“. Occasional Paper Series, 1993. http://www.cmi.no/publications/1993%5Cpressure_points.pdf (преузето 20.10.2011).

[11] Robert J. Nicholls and Richards S. J. Tol „*Impacts and responses to sea-level rise: a global analysis of the SRES scenarios over the 21st century*“. *Philosophical Transactions of the Royal Society Ser A: Mathematical Physical & Engineering Sciences*, 361(1841): 1073–1095, 2006.

[12] John A. Church, Niel J. White and John R. Hunter „*Sea Level Rise at Tropical Pacific and Indian Ocean Islands*“. *Global and Planetary Change*, 53, pp. 155-168, 2006.

[13] Katie L. Peters „*Environmental refugees, Senior Project, Social Sciences Department*“. College of Liberal, California polytechnic state university, 2011.

<http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1051&context=socssp> (преузето 05.12.2011).

[14] Vikram Odeda Kolmannski „*Future floods of refugees: A comment on climate change, conflict and forced migration*“. Norwegian refugee council, 2008. http://www.nrc.no/arch/_img/9268480.pdf (преузето 26.08.2012).

[15] Tomas Homer-Dixon „*On the threshold: Environmental change as casuses of Acute conflict*“. *International Security*, Vol. 16, No.2 pp. 76-116, 1991

[16] Tomas Homer-Dixon „*Environmental change and violent conflict: Evidence from cases*“. *International Security*, Vol. 19, No. 1, pp. 5-40, 1994.

[17] Tomas Homer-Dixon „*Ingenuity gap*“. New York-Toronto, 2001.

[18] Tomas Homer-Dixon, Boutwell J. H. and Rathjen W. G. „*Environmental change and violent conflict*“. *Scientific American*, 1993.

[19] John W. Maxwell and Rafael Reuveny „*Resource scarcity and conflict in developing countries*“. *Journal of peace research*, Vol.37 pp 301-322, 2000.

[20] Ragnhild Nordas and Nils Peter Gleditsch „*Climate change and conflict*“. *Political geography*, Vol. 26, page 627-638, 2007.

[21] Idean Salehyan „*From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet*“. *Journal of Peace Research*, Vol. 45 no. 3 315-326, 2008.

- [22] Ellen Messer „*Climate Change and Violent Conflict: A critical literature review*”. Oxfam America Research Backgrounders, 2010. <http://www.oxfamamerica.org/files/climate-change-and-violent-conflict.pdf> (преузето 23.01.2013).
- [23] Jürgen Scheffran, Michael Brzoska, Jasmin Kominek, Michael P. Link and Janpeter Schilling „*Climate Change and Violent Conflict*”. Science 18, Vol.336 No. 6083 pp. 869-871, 2012.
- [24] Halvard Buhaug and Magnus Theisen „*On Enviromental Change and Armed Conflict*”. Climate Change, Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace, Vol. 8, pp 43-55, 2012.
- [25] Halvard Buhaug, Nils Piter Gleditsch and Magnus Theisen „*Implications of climate change for armed conflict*”. Work Bank Workshop on social dimensions od climate change, 2008.
- [26] Isaac M. Held, Thomas L. Delworth, Jian Lu, K. L. Findell and T. R. Knutson „*Simulation of Sahel drought in the 20th and 21st centuries*”. Proceedings of the National Academy Sciences of the United States America, 103(4): 1152-1153, 2006.
- [27] Dejana J. Popović, Gavriilo Ostojić, Miroљub Milincić, Tijana Ђordević, Dejan. Sabić, Aleksandar Tatalović „*Climate change and regional conflicts in the southern europe with an emphasis on the balkan peninsula over the past two millennia*”. Journal of environmental protection and ecology 16(2):539-549, 2015.
- [28] Георгије Острогорски „*Историја Византије*”. Просвета, Београд, 1969.
- [29] Владимир Ђоровић „*Хисторија Босне*”. Српска Краљевска Академија, Београд, 1940.
- [30] Владимир Ђоровић „*Историја Срба*”. Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995.
- [31] Владимир Ђоровић „*Историја Југославије*”. Народно дело, Београд, 1933.
- [32] Станоје Станојевић „*Историја српског народа*”. Штампарија Давидовић, Београд, 1919.
- [33] Срејовић Драгослав и др. „*Историја српског народа*”. Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- [34] Станоје Станојевић „*Драгутин српски краљ*”. Геца Кон, Београд, 1936.
- [35] Доментијан „*Живот Светог Симеона и Светог Саве*”. Ђура Даничић, Државна штампарија, Београд, 1865.
- [36] Теодосије (Хиландарац) „*Житије Светог Саве*”. Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1988.
- [37] Џорџ Холмс „*Оксфордска историја средњовековне Европе*”. ЦЛПО, Београд, 1988.
- [38] Siril Mango „*The Oxford History of Byzantium*”. Copyright Oxford University Press, 2002.
- [39] Константин Филозоф „*Живот Стефана Лазаревића, деспота српског*”. Београд, Издавачки фонд, Српска православна црква - архиепископија Београдско-Карловачка, 2009.
- [40] Шене Жан-Клод и Бернар Фризен „*Византија - Историја и цивилизација*”. ЦЛПО, Београд, 2010.
- [41] Архиепископ Данило и др. „*Живот краљева и архиепископа српских*”. Ђура Даничић, Загреб, 1866.
- [42] Михајло Ј. Динић „*Однос између краља Милутина и Драгутина*”. Зборник радова, Византолошки институт, 1955.
- [43] Михаило Динчић „*Хронологија Душанових освајања византијских градова*”. ЗРВИ 4, 1956.
- [44] Јосип Врана „*Вуканово јеванђеље*”. Београд, 1967.
- [45] Вук Стефановић Караџић, „*Историјски списи 1*”. Просвета, Београд, 1969.
- [46] Јован Колић „*Рашки велики жупан Урош II*”. ЗРВИ 12, Српска књижевна задруга, 1970.
- [47] Михајло Ј. Динић „*Српске земље у средњем веку*”. Српска књижевна задруга, Београд, 1978.

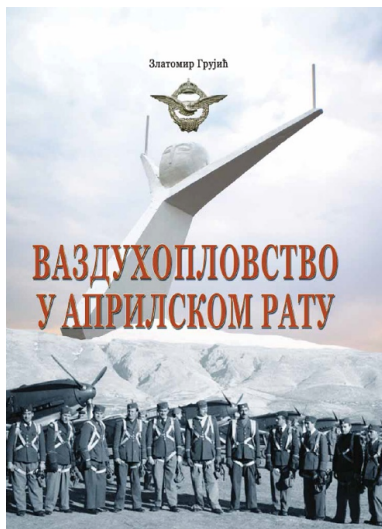
- [48] Константин филозоф и Јустин Поповић „Житије Светог и благоверног Стефана Високог, деспота српског”. Деспотовац, Штампарија ПТТ, Београд, 1979.
- [49] Раде Михаљчић „Крај српског царства”. БИГЗ, Београд, 1989.
- [50] Ратко Поповић „Слово о кнезу Лазару”. Грачаница, Графика, 1997.
- [51] Срђан Пириватрић „Самуилова држава: обим и карактер”. Магистарски рад, Византијски институт, САНУ, Београд, БИГЗ, 1998.
- [52] Станоје Станојевић „Стеван Првовенчани”. Нови Сад, Папирус промет, 1993.
- [53] Станоје Станојевић „Хронологија борбе између Стевана и Вукана”. Глас 153, 1993.
- [54] Гргур Барски „Љетопис попа Дукљанина = *Scavorum Regnum Grgura Barskog: Факцимили текста са пријеводом*”. Бар, Contesco, 1999.
- [55] Станоје Станојевић „Урош I српски краљ”. Свет књиге, Београд, 2002.
- [56] Миладин Стефановић „Деспот Ђурађ Бранковић”. Књига комерц, Београд, 2003.
- [57] Љубомир Максимовић и др. „Византијски извори за историју народа Југославије”. Византолошки институт, САНУ, Београд, 2007.
- [58] Константин Филозоф „Живот Стефана Лазаревића, деспота српског”. Чигота штампа, Београд, 2007.
- [59] Влада Станковић „Краљ Милутин”. Фреска, Београд, 2012.
- [60] Милутин Перовић и др. „Историја народа Југославије”. Књига 2, Просвета, БИГЗ, Београд, 1960.
- [61] Душан Ј. Поповић „Срби у Војводини од Темишварског сабора 1790 до Благовештенског сабора 1861 године”. Књига 3, Матица српска, Нови Сад, 1990.
- [62] Срејовић Драгослав и др. „Историја Српског народа”. Српска књижевна задруга, Београд, 1981.
- [63] Душан Поповић „Војводина у турско доба”. Штампарија Дунавске бановине, Нови Сад, 1939.
- [64] Алекса Ивић „Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања потиско-поморишке границе (1703)”. Нови Сад, Матица српска, 1996.
- [65] Бошко Десница „Историја котарских ускока св. 1 1646-1684”. Српска академија наука, Београд, 1950.
- [66] Григор Станојевић „Црна Гора пред стварање државе”. Београд, 1962.
- [67] Григор Станојевић „Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII века”. Историјски институт, Београд, 1970.
- [68] Amin Maalouf and Jan Rothschild „*The Crusades Through Arab Eyes*”. New York Schocken Books, 1989.
- [69] Рокаи Петер „Историја Мађара”. ЦЛПО, Београд, 2002.
- [70] Димитриј Попови и др. „Историја Бугарске”. ЦЛПО, Београд, 2008.
- [71] Салваторели Луиђи „Историја Италије”. Платеум, Нови Сад, 2006.
- [72] Диби Жорж „Историја Француске”. Плато, 2006.
- [73] Барлт Петер „Албанци”. ЦЛПО, Београд, 2001.
- [74] Кристијан, Бел „Историја Венеције”. Плато, Земун, 1998.
- [75] Ален Тејлор „Хабзбуршка монархија”. ЦЛПО, Београд, 2001.
- [76] Франц Пабингер „Мехмед Освајач и његово доба”. Нови Сад, Матица српска, Будућност, 1968.
- [77] Јованка Колић-Мијушковић „Београд, у средњем веку”. Српска књижевна задруга, Београд, 1969.

- [78] Владимир Стојанчевић „Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829 до Париског конгреса 1856“. Београд, Издавачко-штампарско предузеће, 1971.
- [79] Роберт Монтрон „Историја Османског царства“. ЦЛПО, Београд, 2002.
- [80] Халил Иналџик „Османско царство: класифно доба 1300-1600“. УТОПИЈА, Београд, 2003.
- [81] Нада Клаић „Повијест Хрвата у раном Средњем веку“. Загреб, 1971.
- [82] Фердо Шишић „Преглед повијести хрватског народа“. Накладни завод МХ, Загреб, 1975.
- [83] Хазим Шабановић „Босански пашалук: постанак и управљање“. Сарајево, Ослобођење, 1959.
- [84] Сима Ђирковић „Историја средњовековне босанске државе“. Београд, 1964.
- [85] Јован Н. Томић „Црнојевићи и Црна Гора (1479-1529): историјска расправа“. Београд, 1901.
- [86] Глигор Станојевић „Далмација за време млетачко-турског рат: 1714-1719“. Београд, Сепарат, 1962.
- [87] Никола Банашевић „Историја Црне Горе“. Редакција за историју Црне Горе, Титоград, 1967.
- [88] Димитрије Вујовић и др. „Црна Гора“. НИП Књижевне новине Београд, 1976.
- [89] Javier Marthin-Chivelet, Belen Musoz-Garcna, Lawrence Edwards, Maria Turrero and Ana Ortega „Land surface temperature changes in Northern Iberia since 4000 yr BP, based on $d^{13}C$ of speleothems“. Global and Planetary Change, Vol. 77, Issues 1-2, pp. 1-12, 2011.
- [90] Augusto Mangini, C. Spstl and P. Verdes „Reconstruction of temperature in the Central Alps during the past 2000 yr from a $d^{18}O$ stalagmite record“. Earth and Planetary Science Letters, Vol. 235, Issues 3-4, Pages 741-751, 2005.
- [91] Вьнтген, Ulf, et al. „2500 Years of European Climate Variability and Human Susceptibility“. Science, Vol. 331, pp. 578-583, 2011.
- [92] Anders Moberg, Dmitry Sonechkin, Karin Holmgren, Nina Datsenko and Wibjorn Karlén „Highly variable Northern Hemisphere temperatures reconstructed from low- and high-resolution proxy data“. Nature, Vol. 433, No. 7026, pp. 613-617, 2005.
- [93] Fredrik C. Ljungqvist „Temperature proxy records covering the last two millennia: a tabular and visual overview“. Geografiska Annaler: Physical Geography, Vol. 91A, pp. 11-29, 2009.
- [94] Michael E. Mann and Philip D. Jones „Global surface temperatures over the past two millennia“. Geophysical research letters, Vol.30, No.15, 2003.
- [95] James W. Hurrell and Harry Van Loon, „Decadal variations in climate associated with the North Atlantic Oscillation“. Climate Change, Vol. 36, pp.: 301-326, 1997. <http://www.cgd.ucar.edu/cas/jhurrell/Docs/climchange.decvari.pdf> (преузето 19.08.2012).
- [96] Michael F. Mann, and Philip D. Jones „Climate over past millennia“. Reviews of Geophysics, Vol.42, Issue 2, 2004.
- [97] Moberg Anders, et al. „Highly variable Northern Hemisphere temperatures reconstructed from low- and high-resolution proxy data“, Nature Vol. 433, No. 7026, pp. 613-617, 2005.
- [98] Tarasov, P. E., et al. „Last Glacial Maximum climate of the former Soviet Union and Mongolia reconstructed from pollen and plant macrofossil data“. Climate Dynamics, Vol. 15, Issue 3, pp 227-240, 1999. <http://link.springer.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/content/pdf/10.1007%2Fs003820050278> (преузето 12.03.2012).
- [99] Bartlein, p. J., et al. „Pollen-based continental climate reconstructions at 6 and 21 ka: a global synthesis“. Climate Dynamics, Vol. 37, Issue 3-4, pp 775-802, 2011.

- [100] Eugene R. What, Henry F. Diaz and Christian Ohlwein „A pollen-based reconstruction of summer temperature in central North American and implications for circulation patterns during medieval times”. *Global and Planetary Change*, 84-85, 66-74, 2012.
- [101] Keith R. Briffa, Tim J. Osborn and F. H. Schweingruber „Large-scale temperature inferences from tree rings: a review”. *Global and Planetary Change*, Vol. 40, Issue 1-2, pages 11-26, 2004. http://ac.els-cdn.com/S092181810300095X/1-s2.0-S092181810300095X-main.pdf?_tid=6aab5476-a0db-11e2-90a6-00000aab0f6b&acdnat=1365487682_088f762c581892b733333ee4e2b23c7f (преузето 23.02.2012).
- [102] Миладин Стевановић „Патријарх Арсеније III Чарнојевић и велика сеоба Срба”. Књига комерц, Београд, 2006.
- [103] Васа Чубриловић „Босански устанак 1875-1878”. Београд, 1930.
- [104] Драгослав Страњаковић „Буна Срба хришћана у Босни 1834 године”, Сарајево, 1931.
- [105] Душан Пантелић „Београдски пашалук пред Први српски устанак: 1794-1804”. Научна књига, Београд, 1949.
- [106] Радмила Тричковић „Нереди и друге кризе у Београду после 1740 године у историји Београда 1”. Београд, 1974.
- [107] Феликс Милекер „Историја банатске војничке границе: 1764-1873”. Сприт, Панчево, 2004.
- [108] Владимир Станојевић „Књаз Милош и историја Србије”. Неготин, Историјски архив, Бор, Графомед Трејд, 2013.
- [109] Jean M. Grove and Roy Switsur „Glacial geological evidence for the medieval warm period”. *Climate Change*, Vol. 26: pp. 143-169, 1994. <http://ruby.fgcu.edu/courses/twimberley/EnviroPhilo/Glacial.pdf> (преузето 03.02.2013).
- [110] Michael E. Mann, Michael C. MacCracken and John S. Perry „Medieval Climatic Optimum”. John Wiley & Sons, Ltd, Chichester, 2002.
- [111] Michael E. Mann, Z. Zhang, S. Rutherford, R. S. Bradley, M. K. Hughes, D. Shindell, C. Ammann, G. Faluvegi and F. Ni, „Global Signatures and Dynamical Origins of the Little Ice Age and Medieval Climate Anomaly” *Science*, Vol 326, 2009.
- [112] Peter, Barlt „Albanien: Vom Mittelalter bis zur Gegenwart”. Ost und Südosteuropa Geschichte der Lander und Volker, 1995.
- [113] A. J. P. Taylor „The Habsburg monarchy”. Penguin Books in Association with Namish Hamilton, 1992.
- [114] C. Bec, „Histore de Venise, Depot legal”, Presses Universitaires de France, 1993.
- [115] Rejmond S. Bradley and Philip D. Jones „Little Ice Age, summer temperature variation: their nature and relevation to recent global warming trends”. *The Holocene* 3, 1993.
- [116] Malcolm K. Hugnes and Henry F. Diaz „Was there a Medieval warm period, and if so where and when”. *Climate Change*, 26, 109-142, Kluwer Academic Publishers, Printed in the Netherlands, 1994.
- [117] Bartlein, P. J., et al. „Pollen-based continental climate reconstructions at 6 and 21 ka: a global synthesis”. *Climate Dynamics*, Vol. 37, Issue 3-4, pp 775-802, 2011. http://www.sciencedirect.com.proxy.kobson.nb.rs:2048/science?_ob=ArticleListURL&_method=list&_ArticleListID=2024692516&_sort=r&_st=13&view=c&_acct=C000053038&_version=1&_urlVersion=0&_userid=17 (преузето 11.01.2012).

ПРИКАЗ КЊИГЕ ЗЛАТОМИРА ГРУЈИЋА „ВАЗДУХОПЛОВСТВО У АПРИЛСКОМ РАТУ“

Младен Р. Тишма

Ваздухопловство у Априлском рату,
Златомир Грујић; Удружење
пензионисаних војних летача
и падобранаца Србије, Београд,
2016, 277 стр.

Почетком јуна пред читаоцима се, у издању Удружења пензионисаних војних летача и падобранаца Србије, појавила књига под насловом „Ваздухопловство у Априлском рату“, аутора магистра Златомира Грујића, пуковника авијације у пензији и председника Удружења пензионисаних војних летача и падобранаца Србије. Љубитељима писане речи аутор је, осим по војничкој каријери, познат и као аутор бројних

чланака из области наука одбране, као и неколико књига које обрађују теме из прошлости нашег ваздухопловства – „Авијација Србије и Југославије: 1901–1994“,¹ „Века српске авијације: уз 100. годишњицу Ваздухопловства и ПВО 1912–2012“,² „Лет у вечност: прича о првом пилоту Србије нареднику Михаилу Петровићу“,³ као и монографија 21.⁴ и 31.⁵ класе Ваздухопловне војне академије и монографије Удружења војних пензионера.⁶

Књига коју представљамо објављена је поводом 75. годишњице Априлског рата. Преко 270 страница текста подељено је у предговор, увод, четири поглавља и за-

¹ З. Грујић, *Авијација Србије и Југославије: 1901-1994*, НИУ „Војска“, Београд 1997.

² З. Грујић, *Века српске авијације: уз 100. годишњицу Ваздухопловства и ПВО 1912–2012.*, УПВЛПС, Београд, 2012.

³ З. Грујић, *Лет у вечност: прича о првом пилоту Србије нареднику Михаилу Петровићу*, УПВЛПС, Београд, 2014.

⁴ З. Грујић, *Сребрих галебова лет: монографија 21. класе Ваздухопловне војне академије – 40 година од завршетка школовања 1970-2010*, ауторско издање, Београд, 2010.

⁵ З. Грујић, *Тридесетрва класа Ваздухопловне војне академије: поводом 30. годишњице завршетка школовања 1982-2012*, Удружење пилота 31. кл. ВВА, Београд, 2012.

⁶ З. Грујић, *Удружење војних пензионера Југославије, Србије и Црне Горе 1993–2003*, Удружење војних пензионера СЦГ, Београд, 2003.

кључак, а књига је опремљена и регистром имена и списком извора. Све то илустровано је са 210 црно-белих фотографија и две карте.

У првом поглављу под насловом Војна ваздухопловства Немачке и Југославије до Другог светског рата, аутор прво даје кратак преглед корена и историјата немачког, италијанског и мађарског војног ваздухопловства, њиховог учешћа у Првом светском рату, функционисање у међуратном периоду и ангажман током Другог светског рата. У одељку посвећеном ваздухопловству Краљевине Југославије, књига даје преглед настанка и развоја војног ваздухопловства, пре свега авијације, у Краљевини Србији од 1912. до 1918. године, учешће у борбеним дејствима током балканских ратова, као и током Првог светског рата, са посебним акцентом на улогу нашег војног ваздухопловства на Солунском фронту. У наставку је приказан послератни развој војног ваздухопловства у краљевству „троименог народа“, организација и формација ваздухопловства и његово опремање авионима. Трећи одељак овог поглавља посвећен је ваздухопловним дејствима до почетка Другог светског рата, те од његовог избијања до почетка Априлског рата против Краљевине Југославије. Обухваћена су прва искуства у употреби ваздухопловних снага за војне потребе, употреба италијанске авијације у Етиопији, примена ваздухопловне моћи у Шпанском грађанском рату, совјетско-финском рату као и током европских освајања нацистичке Немачке до почетка Другог светског рата. Књига даље прати немачки поход на Пољску и проверу доктрине „муњевитог рата“ кроз садејство авијације и оклопно-механизованих јединица, напад на Данску и потом Норвешку, италијанску „анексију“ Албаније, ваздухопловне операције током „Рата затишја“, улогу ваздухопловства током немачког напада на Белгију, Холандију и коначно Француску, те поуке и искуства из борбених дејстава изнад Пољске, Норвешке и на западном ратишту. Потом је обрађен немачки напад на Велику Британију и улога италијанских ваздухопловних снага током напада на Грчку.

Друго поглавље књиге бави се стањем ваздухопловства Југославије и њених противника пред Априлски рат. Теме су општа војно-политичка ситуација у региону, улога Ваздухопловства Војске у припреми и извршењу државног удара 27. марта 1941. године, материјалне и организационе припреме Југославије за рат. Пишући о организацији и стању југословенског ваздухопловства пред сам рат, аутор приказује оперативно ваздухопловство (Ваздухопловство Војске, тада још увек самостални род КоВ), армијско и поморско ваздухопловство, стање њиховог људства и ратне технике, те планирање и спровођење мобилизације и стратегијског развоја. Књига нам даље говори о задацима нашег ваздухопловства према ратном плану Р-41, представљајући ратне задатке оперативног, армијског, поморског и позадинског ваздухопловства у рату и њихове укупне снаге које су те задатке требало да изврше. У оквиру посебног поглавља, објашњена је организација и задаци противваздухопловне одбране кроз противдесантну борбу, противваздухопловну заштиту територије и организацију трупне противваздухопловне одбране. Тиме долазимо и до друге стране у Априлском рату – оружаних снага агресора. Овде нам књига објашњава улогу агресорских ваздухопловних снага у нападу на Југославију, стање, задатке и ангажоване снаге немачког Луфтвафеа, врсте авијације и типове немачких авиона коришћених у агресији, као и краћи преглед стања и задатака италијанске и мађарске ваздушне силе., из чега се изводе опште карактеристике и показатељи односа ваздухопловних снага Југославије и држава агресора.

Конкретна дејства нашег и агресорских ваздухопловстава предмет су трећег поглавља књиге, које на почетку описује почетне ударе и борбена дејства немачких, италијанских и мађарских ваздухопловних снага током Априлског рата. Највише пажње, пак, посвећено је дејствима нашег ваздухопловства у одбрани Отаџбине. Ту читамо о ангажовању шестог, петог, другог и четвртог ловачког пука и самосталне ловачке ескадриле у противваздухопловној одбрани, улози и дејствима првог, трећег, седмог и осмог бомбардерског пука и 81. самосталне бомбардерске групе, као и 11. извиђачке групе оперативног ваздухопловства. Након тога, аутор пише о армијском и поморском ваздухопловству, транспортној, школској и помоћној авијацији и падобранству током Априлског рата.

Тако долазимо до епилога коме је посвећено четврто поглавље ове књиге. Капитулација југословенске војске и њено одражавање на престанак дејстава авијације и излазак делова и јединица војног ваздухопловства, доводе читаоца до општих и посебних узрока југословенског пораза у Априлском рату, посебно субверзивне делатности и издаје, као и слабости у организацији и командовању. Аутор је посебну пажњу посветио позитивним примерима југословенског ваздухопловства, што своје оправдање добија у наставку књиге где се говори о нашим и ваздухопловним губицима сила Осовине.

Посебну вредност књиге чини споменар нашим погинулим летачима, у коме се налазе доступне фотографије припадника летачког састава нашег војног ваздухопловства који су животе положили на олтар Отаџбине.

У закључку књиге сумирани су разлози пораза југословенске војске, ваздухопловства, а тиме, и пропасти Југославије као државе у Априлском рату.

Можемо слободно рећи да књига *Ваздухопловство у Априлском рату* представља вредан допринос домаћој ваздухопловној публицистици и напор да се важан део прошлости ваздухопловства на овим просторима не само сачува од прашине заорава, већ и још једном афирмише као вредан даљих истраживања, посебно међу млађим нараштајима будућих ваздухопловаца, како професионалаца свих специјалности тако и ентузијаста.